

ЗЬМЕСТ

РЭДАКЦЫЙНАЯ КАЛЕГІЯ

Томас Э. Бэрд (галоўны рэдактар), Янка Запруднік, Вітаўт Кіпель,
Генадзь Сагановіч, Зыміцер Саўка, Юрка Станкевіч,
Антон Шукелойць, Сяргей Шупа, Лявон Юрэвіч.

РЭДАКЦЫЯ

Натальля Гардзіенка (рэдактар нумару),
Алег Гардзіенка, Лявон Юрэвіч.

УВАГА: Гэты том працягвае сэрыйнае выданье ЗАПІСЫ, запачаткованае ў 1952 г. Першыя 6 тамоў ЗАПІСАЎ у 1952—1954 гг. выйшлі ў Нью-Ёрку; 5 наступных у 1962—1970 гг. друкаваліся ў Мюнхене. З 12-га (1974) па 24-ы (1999) том ЗАПІСЫ друкаваліся ў Нью-Ёрку. З 2002 г. выдаецца ў Менску.

Кошт асобніка па-за межамі Беларусі \$20.

ADDRESS

Belarusian Institute of Arts and Sciences
166-34 Gothic Drive, Jamaica, NY. 11432, U.S.A
lyurevich@nypl.org

© 2004 by the Belarusian Institute of Arts and Sciences in the U.S.A

IN MEMORIAM

Ядвігін Ш.	5
Thomas BIRD	7
Янка ЗАПРУДНІК	8
Міхась КАВЫЛЬ	14
Зора КІПЕЛЬ	14
Сустрэчы ў Нью-Ёрскай Публічнай Бібліятэцы (урывкі з успамінаў).	
Падрыхтоўка да друку й камэнтары	
Н. Гардзіенкі 15	
Бібліяграфія Зоры Кіпель.	
Прадмова й падрыхтоўка да друку	
Л. Юрэвіча 27	

ТЭКСТЫ

Ірына БАГДАНОВІЧ	
Юры ГАРБІНСКІ	
Натальля ГАРДЗІЕНКА	Беларусы Аўстраліі: аповед пра сябе 110

АРХІВАЛІІ

Алег ГАРДЗІЕНКА,	Беларуская гістарычнае наўку ў эміграцыі
Натальля ГАРДЗІЕНКА	й Вацлаў Пануцэвіч 144
Мікола ВОЛАЦІЧ	Беларуская Аўтакефальная
(Вацлаў ПАНУЦЭВІЧ)	Праваслаўная Царква. Падрыхтоўка да друку й камэнтары А. Гардзіенкі 155
Лявон ЮРЭВІЧ	Нашия могілкі 224
Лявон ВАШКО	Ліст 241

Ядвігін III.

Лісты Зоські Верас да Апалёніі Савёнак.	
<i>Падрыхтоўка да друку й камэнтары</i>	
<i>Н. Гардзіенкі</i> 251	
Крыніца. Факсымільная публікацыя.	
<i>Прадмова I. Багдановіч</i> 258	

ЛІТАРАТУРА

Янка ЮХНАВЕЦ

Запіскі ў зацемкі, напісаныя ў працягу	
некаторых гадоў прад траўнем 1996 году.	
<i>Падрыхтоўка да друку й публікацыя</i>	
<i>М. Клакоўская</i> 299	

Віталь ЗАЙКА

Мэнке Кац — амэрыканскі гэбрайскі паэт	
зы Міхалішак. <i>Пераклад вершаў</i>	
<i>T. Галідэй</i> 391	

БЕЛАРУСІКА

Пра Беларусь у Швэцыі. <i>Падрыхтоўка</i>	
<i>да друку й камэнтары A. Котлярчук</i> . 409	

Максім ШЧУР

Каб не стварыць сабе куміраў:	
<i>Юрэвіч Л. Літаратурны рух</i>	
<i>на эміграцыі. Mn., 2002</i> 414	

На асобнай уклейцы зъмешчаны здымкі беларускіх могілак.

РАНЫ

Памяці С. Палуяна

Бываюць раны большыя і меншыя. Меншыя — гояцца, і па іх зна-
ку няма. Большыя — гояцца, але па іх астаюцца рубцы.

Гэтак на целе.

Бываюць раны большыя і меншыя. Меншыя — гояцца, па іх аста-
юцца рубцы. Большыя — заўсёды крывавяцца.

Гэтак на сэрцы.

Бываюць раны большыя і меншыя. Меншыя — заўсёды крывавяц-
ца. Большыя — залечвае толькі... съмерць.

Гэтак на душы.

Зора Кіпель (1927—2003)

Thomas E. Bird
New-York

ZORA KIPEL

Zora Kipel will be remembered by generations to come as a pioneer researcher who dedicated her life to investigating, rescuing, and helping to preserve fully and accurately the history and culture of her nation.

A member of an indomitable generation who survived the Second World War and went on to build remarkable academic and intellectual careers, she was impelled by temperament to pursue interests beyond the boundaries of any single discipline.

With a flair for responsibility and endowed with unparalleled modesty, she pursued thoroughness, authenticity, and integrity in both her personal life and professional work. Courteous and honest in her dealings with others, she was a cherished *cicerone* of close friends, visiting scholars, and far-flung correspondents — from all of whom she won respect.

Zora might well have disputed Socrates's assertion about the *unexamined* life. She gave quotidian testimony of her belief that the *uncommitted* life was not worth living.

We admire her maternal gifts and achievement as we observe the successful lives of her children. We have to wonder where she found all her energy, enthusiasm, and creativity.

She made significant contributions to the field of *Belarusica* through her research, editing, and collecting, combined with a kaleidoscopic variety of civic and bibliotanical activities. An omnivorous reader, her own research focused on literary influences. Dr. Jan Zaprudnik has chronicled her accomplishments in detail.

Her memoirs capture her essential good will, sense of humor, and balanced perspective about life and people. Her knowledge, insight, and wisdom, her warmth and friendship will be sorely missed.

May her memory be eternal!

Янка Запруднік
Сомэрсэт

ЗОРА КІПЕЛЬ

(1.VII.1927 — 14.IV.2003)

Амаль праз увесь час існаваньня „Запісаў“ актыўна спрычынялася да выхаду гэтага часопіса сёв. пам. Зора Кіпель. Ейны адыход з жыцьця балюча адгукнуўся ў душы сяброў рэдкалегіі й кожнага, хто знаюў нябожчыцу ў ейнай шматгадовай дзейнасці на беларускай культурнай і грамадзкай ніве ды асабліва ў працы Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва.

Зора Кіпель нарадзілася ў Менску ў сям'і Лявона й Апалёніі Савёнкаў. Ейныя бацькі працавалі на ніве беларушчыны: бацька — журналистам, маці — настаўніцай. У Менску Зора скончыла пачатковую школу й пачала вучыцца ў настаўніцкай сэмінарыі. У чэрвені 1944 г. эвакуацыя з бацькамі ў Нямеччыну перапыніла навучанье на год. Аднавілася яно ў 1945 г. у Рэгенсбургу (Захоўная Нямеччына) у Беларускай гімназіі імя Янкі Купалы. Матуру з гэтай гімназіі Зора атрымала ў 1948 г. у Міхельсдорфе. Год правучылася на мэдычным факультэце ў Цюбінгене. А ў 1949 г., калі зьявілася магчымасць вучыцца ў Люўянскім універсітэце ў Бэльгіі, пераехала туды й заічылася на хімічны факультэт. У Люўянене Зора брала ўдзел у грамадзка-культурнай працы, належала да танцевальнага гуртку беларускага студэнцкага ансамблю, які шырака гастраліяваў па Бэльгіі й суседніх краінах. Дыплём аб заканчэнні ўніверсітэту атрымала ў 1955 г. Тады ж эмігравала ў ЗША. Неўзабаве па прыезьдзе ў Амерыку ўзяла шлюб з Вітаутам Кіпелем, разам з якім вучылася ў Менску, Нямеччыне ды Люўэнене.

У маладой сям'і Кіпеляў зьявілася двое дзяцей: Алеся й Юрка — Зорыны авалязкі павялічыліся. Але як толькі сямейныя абставіны да зволілі, яна залічылася на бібліятэчны факультэт Ратгерскага ўніверсітэту (штат Нью-Джэрзі), які закончыла ў 1966 г. Неўзабаве пачала працаваць каталігізаторам у Нью-Ёрскай Публічнай Бібліятэцы, а ад 1981 г. стала заступнікам загадчыка Славянскага аддзелу. У 1983 г. Зора закончыла яшчэ адзін факультэт Ратгерскага ўніверсітэту — літаратур-раведны — у сувязі з зацікаўленнем беларускай сярэднявечнай літара-

турай. Вынікам ейнай літаратур-раведнай і перакладніцкай працы стала англоўнае выданье беларускай вэрсіі сярэднявечнай „Аповесы і аб Трышчане“ з камэнтарамі. Кніга выйшла ў выдавецтве „Гарлэнд“ у 1988 г., а таксама як частка падручніка па літаратуре для коледжаў таго ж ды іншых выдавецтваў.

У беларускім грамадзкім жыцьці Зора ўдзельнічала ад 1943 г. Была актыўнай сяброўкай Саюзу Беларускай Моладзі, брала ўдзел у розных мастацкіх праграмах у Менску: арганізаваныні съвіта Дажынак, наведваныні сіроцкіх дамоў, працы сэмінарысташ з дашкольнікамі ды інш. На эміграцыі Зора актыўна працавала ў сквойніту на кіраўнічых становішчах, у студэнцкіх арганізацыях, займалася кальпартажам беларускай прэсы, уваходзіла ў склад управаў БАЗА, БІНІМу, у арганізацыйны камітэт кусплі рэсорту Бэлэр-Менск, брала ўдзел у безылічны фэстывалі, канфэрэнцыях, культурных мерапрыемстваў. Належала да Амэрыканскага Таварыства Славянаведы, Асацыяцыі Бібліятэкараў Амэрыкі, Таварыства Амэрыканскіх Літаратараў Сярэднявечнай Літаратуры, Асацыяцыі Выпускнікоў Ратгерскага ўніверсітэту, была ганаровай сяброўкай Саюзу пісьменнікаў Беларусі.

Зора Кіпель — аўтар цэлага шэрагу літаратур-раведных і кнігаведных артыкуулаў. У 1991 г. на запросіны Акадэміі навук БССР ўдзельнічала ў Менску ў першым устаноўчым кангрэсе Міжнароднай Асацыяцыі Беларусісташ. Да канца жыцьця працавала над матэрыяламі да кнігі „Беларуская літаратура XV—XVII стагоддзяў“.

Зора — аўтар даведніка *Ethnic Directory of New Jersey* (1978), укладальница (разам з мужам) кніжак „Янка Купала й Якуб Колас на Захадзе“ (1985), *Byelorussian Statehood* (1988) і „Беларускі й беларусаведны друк на Захадзе“ (2003).

У 1991—1995 гг. Зора рэдагавала газету „Беларус“. Шмат часу ў энэргіі ў апошнія гады жыцьця аддала апрацоўванню вялікага ангельска-беларускага слоўніка — разам з аўтарам Валянцінай Пашкевіч ды сябрамі слоўнікавай рэдкалегіі.

Да навукова-выдавецкай спадчыны Зоры Кіпель трэба залічыць значнае папаўненьне ў упрадакаваньне (праведзенае ў цесным супрацоўніцтве з мужам, які працаваў там жа) беларускага кнігазбору Нью-Ёрскай Публічнай Бібліятэкі, што славіцца багатай калекцыяй беларускіх, адной з найбольшых у сусвете. Туды ж была перададзеная ўнікальная калекцыя беларускага друку дыяспары, якую за жыцьцё сабралі Вітаут з Зорай, і там заснаваны Фонд беларускай кнігі.

Съмерць сув. пам. Зоры Кіпель выклікала шырокі водгук у СМІ як у Беларусі, гэтак і ў замежжы. Вітаўт і сям'я атрымалі дзясяткі сардэчных спачуваньняў, зь якіх паўстае перад намі Зорын съветлы вобраз.

У інтэрвю Беларускай службы Радыё Свабода народны паэт Беларусі Рыгор Барадулін назваў Зору „*шчырай, нястомнай працаўніцай на ніве беларушчыны, на ніве адраджэння Беларусі*“. Паэт Генадзь Бураўкін, колішні прадстаўнік Беларусі ў ААН, падзяліўся ўспамінам пра нябожчыцу. „*Калі я сустракаўся з Зораю, заўсёды адчуваў, што ўсімі нітачкамі, якія звязвалі яе з роднай Беларусью, яна вельмі дараражыла. І тое, што яе ня стала, гэта страта ня толькі для эміграцыі, гэта страта для Беларусі*“.

Пісьменнік Уладзімер Арлоў зазначыў: „*Зора Кіпель з таго шэрагу беларускіх жанчын, да якога належала Натальля Арсеньева й Ларыса Геніош. Сваім талентам, розумам і душой Зора Кіпель была аддадзеная Беларусі. Ад пачатку 90-х гадоў яна штогод прыяжджала ў Беларусь. Цяпер сюды будзе вяртацца яе душа*“.

Згуртаваныне беларусаў съвету „Бацькаўшчына“ ў спачуваньні Вітаўту напісала: „*Яе творчая й грамадзкая дзеянасць на карысць Бацькаўшчыны была надзвычай шматгранная й вельмі плённая. Імя Зоры Кіпель будзе ўлісана вялікім літарамі ў гісторыю культуры Беларусі*“. Спачуваньне з прычыны съмерці Зоры Кіпель было выказаное ў сэнаце штату Нью-Джэрзі.

У пісмовым спачуваньні ад родных Янкі Купалы й супрацоўніц яго літаратурнага музею ў Менску Ядвігі Раманоўскай і Жанні Дапкюнас сказана: „*А найбольш намомніца шчырая й адкрытая ўсмешка Зоры. Такім яна была й чалавекам: добрым, шчодрым і адкрытым, шчырым, іскрыстым, як сапраўдная зорка нябесная. Такой мы яе й будзем памятаць. Яна заўсёды будзе з намі*“.

Галіна Ладзісава зь Беларускага камітету Міжнароднага савету музэяў „ІКОМ“, зь якой Зора супрацоўнічала ад сярэдзіны 90-х гадоў, у спачуваньні Вітаўту напісала: „*Інтэлігентнай, высакароднай, адданай людзям і Беларусі – та-кой застанецца яна ў памяці ўсіх людзей, якія яе ведалі. І гэта па-мяць павінна даваць сілы жыць, працаўаць, рабіць тое, што Вы заў-сёды рабілі разам! Прыяжджайце на Беларусь!*“

Зянон Пазняк напісаў з Варшавы ў сваім спачуваньні Вітаўту: „*Вы ў спадарыня Зора столькі добрага зрабілі для Беларусі. Кнігі, выдавадзе-ныя ад Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва, ёсьць зала-ты фонду беларускай літаратуры на эміграцыі. Гэта высока ац-*

нена ўсімі. Няхай спачне душа Зоры“.

У падобным духу выказаўся з Прагі Сяргей і Галіна Навумчыкі: „*Мы заўсёды будзем памятаць спадарыню Зору, а ейныя заслугі ў справе беларушчыны з часам будуть належным чынам ацэненыя ў дэмакратычнай Беларусі*“.

Спадарства Навумчыкі перадалі Вітаўту таксама спачуваньні ад Васіля Быкава.

Свае спачуваньні даслалі таксама Таварыства беларускай мовы, супрацоўнікі Нацыянальнай бібліятэکі Беларусі й „Беларускага кніга-збору“, ад імя рэдакцыі „Нашай Нівы“ ў сябrou ПЭН-Цэнтру – Андрэй Дынко. Выказаўся асабістай свой смутак сям'і старшыня Рады БНР Іоніка Сурвілла, Сяргей Шупа, беларускае пасольства ў Вашынгтоне ў асочбе Валерыя Кавалеўскага, прафэсар Курт Вулгайзэр, старшыня Паўночна-Амэрыканскай Асацыяцыі Беларусістай; сябры з Бэльгіі Янка Жучка, Аляксей Арэшка, Зоя Смаршчок, Лаўрэн Клыбік і Іна Саўка; з Чынага: Вітаўт і Вера Рамукі, Зоя й Ванкарэм Нікіфаровічы; Мікола й Вера Прускія з Грэнд-Рэпідсу, Славік і Каця Вініцкія з Лос-Анджэлесу, Юзэфа Найдзюк з Пасадэны, літаратар Аляксей Каўка з Масквы; зь Беларусі: прэзыдэнт Згуртавання Беларусаў Съвету „Бацькаўшчына“ прафэсар Анатоль Грыцкевіч, сям'я прафэсара Юрыя Хадыкі, Алег і Наста Гулакі, гісторыкі Генадзь Сагановіч і Язэп Янушкевіч, літаратуравед Надзея Старавойтава ды іншыя.

Зорына праца на культурнай ніве праходзіла неразлучна з працаю ейнага мужа – гэта было відавочна кожнаму, хто іх ведаў бліжэй або праста назіраў збоку. Цеснасць сужыцця ў супрацоўніцтва Вітаўта ў Зоры пакінула па сабе дзяве паэтычныя іскрынкі, вартыя зафіксаваныя.

У верасені 1995 г. Алег Бембель (Зыніч) прысьвяціў „Спадару й Спадарыні Кіпелям“ радкі пад загалоўкам „*З процьмы маўчаньня*“:

...нібы Анёл сьпываў:
— ...варнуся
пад покрыў роднай Беларусі,
праз цень пагібелі
 й разоры... —
праменъчык Вітаўта і Зоры...

А Сяргей Панізьнік, сустрэўшыся з Зораю й Вітаўтам у Празе ў 1997 г., падарыў „Спадарыні Зоры Кіпель“ паэтычны букецік:

Спадарыня Зора па Празе шыбуе
ня Вітаўта ценем, ня ценем Ларысы.

На зуб кожны рукаріс новы спрабуе,
стварае
Скрынаўай славы
абрысы.

Красамоўна ѹ глыбока ацаніў жыцьцё Зоры Кіпель нямецкі літара-
туразнаўца й перакладнік твораў беларускай літаратуры прафэсар Нор-
берт Рандаў. Вось поўны тэкст арыгіналу ягонага ліста:

„Дараگі спадар Кіпель.

Толькі што я даведаўся ад Уладзімера Арлова пра сумны ўдар
лёсу, які напаткаў Вас. Прыміце, калі ласка, маю сардэчную спагаду!
Хоць я сустракаўся з Вашай жонкай у Менску ўсяго некалькі разоў, я
ўсё ж такі моцна адчуваў сілу яе чалавечага ўзьвядзення, ня кажучы
ўжо пра тое, што яе сталая прысутнасць у беларускай літарату-
ры на эміграцыі была заўсёды адчуваўальная, для нас у Захадній Еўро-
пе перш за ўсё празь яе навуковыя й бібліографічныя працы. Для бела-
рускай літаратуры эміграцыя, здаецца, усё яшчэ існуе: Васіль Бы-
каў¹, Але́сь Разанаў, Святлана Алексіевіч, Зянон Пазняк і іншыя
сёньня таксама не жывуць болей на сваёй радзіме, якую так моцна
любіла Ваша жонка — гэта я мог бачыць дзесяць гадоў таму назад на
сумеснай вечарыне ў Адама Мальдзіса, калі Ваша жонка, такая ра-
дасна ўхваляваная, прыехала туды зь вёскі. Між іншым, заўтра
Але́сь Разанаў у Вене атрымлівае міжнародную прэмію імя Гэрдэра²,
што мяне асабліва цешыць. Беларуская літаратура жыве й будзе
жыць далей.

Калі я чытаў ліст Уладзімера Арлова, мне нагадаліся радкі вер-
ша нямецкага паэта Ганса Каросы: „Мы ня чуем, калі гучыць боская
мэлёдыя, мы ўздрыгаем толькі тады, калі яна замаўкае“.

Wir hoerens nicht,
Wenn Gottes Weise summt,
wir schaudern erst,
wenn sie verstummt.

Гэтае ўздрыгванье, дарагі спадар Кіпель, я глыбока адчуў, калі
даведаўся пра сумную навіну.

Жадаю Вам здароўя й выносьлівага сэру.

Застаюся шчыра
Ваш Norbert Randow“.

Кожны, хто знаў сьв. пам. Зору Кіпель, дадаў бы да вышэй прыве-
дзеных выказванняў ды спачуванняў і сваё прозвішча.

Канчаю гэтую згадку аб сваёй сяброўцы й супрацоўніцы эпітафіяй:

ЗОРЫ КІПЕЛЬ

Адарваная лёсам ад роднага краю,
Па вандройных шляхах чужынечкай зямлі
Ты рупліва зьбірала зяніты ўраджаю —
Кніжным плёнам багатым — для Краю — яны прарадасылі.

¹ Ліст быў напісаны з прычыны съмерці Зоры Кіпель. Васіль Быкаў памёр
праз два месяцы (22 чэрвеня 2003 г.).

² Прэмію імя Ёгана Гердэра, якая ўручаецца штогод за дасягнены ў галіне
літаратуры, музыкі й інш., Але́сь Разанаў атрымаў 9 траўня 2003 г. у Вене.

Mіхась Кавыль
Саўт-Рывэр

ЗОРА

Жыла-была Зора —
Дыктатуры савецкай непакора.

У Беларусь закаханая,
Яе долей апантаная,

Па дарогах, шырокіх і вузкіх,
З гонарам несла беларускасць.

Гэтае каханьне
Загнала яе на выгнаньне:

Па лягерох ДП бадзяньне,
Змаганьне, змаганьне.

На станцыі Свабода і ў прэсе
Галасіла пра сталінскія рэпрэсіі;

З акупантаў Беларусі маскі зрывала,
А ў маёй паэзіі вобраз месяца шукала.

Трэба толькі дзівіца
З гэтае змагаркі-маладзіцы,

Падобную на Эўфрасінню Полацкую
Ці на Ксенію Слуцкую...

Доўга мы маглі б зь яе цешыцца,
Калі б съмерць ня стала на яе съцежцы.

Няхай яе паміж сузор'ям дзесці
Божая Маці весціць!..

Зора Кіпель

СУСТРЭЧЫ Ў НЬЮ-ЁРСКАЙ ПУБЛІЧНАЙ БІБЛІЯТЭЦЫ

(уроўкі з успамінаў)

Пачала працаваць я ў Нью-Ёрскай Публічнай Бібліятэцы ад лютага 1966 г. адразу па сканчэнні бібліятэчнага факультэту Ратгерскага ўніверсітэту ў Нью-Джэрzi. Спачатку працавала ў аддзеле каталягізацыі. Мая навуковая падрыхтоўка — я ў 1955 г. закончыла хімічны факультэт Лювэнскага Каталіцкага ўніверсітэту (Бэльгія) і некалькі гадоў адпрацавала хімікам — давала мне выдатныя магчымасці быць каталёгам навуковае літаратуры. На гэтай пасадзе я працавала каля 15 гадоў, закаталягавала тысячи-тысячы кніг ды вельмі блізка была знёмаю й з амэрыканскім навуковым жыццём, і з амэрыканскай навуковай літаратурай.

У пачатку 1981 г. я ўсё ж вырашыла перайсці ў Славянскі аддзел бібліятэкі. Мяне туды, прызнацца, цягнула даўно. Нашыя й грамадзкія, і сямейныя зацікаўленыні былі поўнасцю ў беларусіцы, а гэта ж частка славісткі! І таму, калі здарылася нагода, якая задавальняла мяне ў адміністрацыйным парадку — была вакансія заступніка загадчыка аддзелу, — я „села“ за стол у Славянскім аддзеле. Пішу гэтыя нататкі (люты 2002 г.), гляджу праз акно мае „клетачкі-офісу“ ў двор бібліятэкі, які забудоўваецца, і ужо неба з майго стала ня будзе відаць, ды лаўлю сябе на думцы: за гэтым сталом я „прастадзела-прарабіла“ па-над дваццаць гадоў. Добра разумею ѹельмі задаволеная, што зрабіла я ладна працы.

Мне прыемна ўсьведамляць, што я была піянэрам увядзеньня камп'утарнае каталягізацыі ў аддзеле, а — фактывна — мы былі ў першых шэррагах увядзеньня камп'утарнае славянска-кірылічнае каталягізацыі ў ЗША. Тут мушу агаварыцца ў тым сэнсе, што з камп'утарнай каталягізацыяй у агульнym аддзеле мы началі „вазіцца“ ад канца 1960-х і былі вельмі пасьпяховыя, а ад пачатку 70-х карысталіся камп'утарамі поўнасцю. Вось жа маё дасьведчанье камп'утарнае каталягізацыі я стала прыстасоўваць і ў Славянскім аддзеле ў дачыненні да кірылічнага друку. І ў гадох 80-х мы ўлучыліся таксама ў камп'утары ў Славянскім аддзеле.

Шмат працавала ё з разбудовай калекцыяў, кніжных фондаў. Прыялі ў парадак зборы рэдкіх кніг, мікрафільмы. Мне прыемна адчуваць, што напрыканцы дваццатага стагодзьдзя „ЗЗК“ — мой акранім з Зора-Зоя-Кіпель — зрабіла свой унёсак у гэтую бібліятэку, якую я вельмі люблю і паважаю, і ЯНА, Нью-Ёрская Бібліятэка, на рагу 5-й авеню й 42-й вуліцы — „скрыжаваныні съветаў“ — ёсьць для мяне яшчэ адна альма-матэр.

Але ў гэтым сэгмэнце ўспамінаў хачу падзяліцца ўражаньнямі-прыватнамі аб наведніках — чытачах бібліятэкі, найбольш беларусах, якія мне запамятаўся, зь якімі мела дачыненныні.

Праўда, мушу падкрэсліць, Вітаўт пачаў працаваць у бібліятэцы значна раней і быў знаёмы з большай колькасцю чытачоў-беларусаў, аб якіх ён мне заўсёды апавяддаў, дзяліўся паглядамі (мы зь ім у беларусіцы былі адно). Мае ўспаміны будуць толькі аб тых, з кім „працавала“ я, „маіх знаёмых“.

Адным зь першых чытачоў, з кім мне давялося часцяком разва-жаць пра Беларусь, быў Рыгор Якаўлевіч Арансон¹. Юдэй па веравыз-нальні, расейскі палітык па перакананнях, надзвычай інтэлігентны, адукаваны чалавек. Паходзіў ён з Віцебску, нейкі час быў рэдактарам газеты ў Гомелі. Беларусь Арансон ведаў павярхоўна, але цікавіўся. Ён быў глыбокіх меншавіцкіх паглядаў і ў часе перадрэвалюцыянае эпохі, перад 1917 годам, ведаў пра дзейнасць Беларускай Сацыялістычнай Грамады. Арансона, як і дзесяткі меншавікоў, бальшавікі ў пачатку 20-х гадоў выдалілі з тэрыторыі тагачаснага ССР. З тae „меншавіцкае хвалі эмігрантаў“ мне давялося быць знаёмай і часта гутарыць зь Верай Аляксандравай², шырока знаным літаратурным крытыкам, і зь дзеячамі

¹ Арансон Рыгор Якаўлевіч (1887—1968), удзельнік рэвалюцыянага руху ў Беларусі, сябра Бунду, публіцыст. У 1921 г. арыштаваны за антысавецкую дзейнасць і праз год высланы ў Нямеччыну. З 1940 г. — у ЗША. У 1922—1955 г. — сябра ЦК Бунду (у эміграцыі), а таксама замежнай дэлегацыі партыі меншавікоў. Дасыльдаваў гісторыю масонства ў Pacei й Беларусі (пे-раважна Віцебску). Аўтар кніг „Раскол Бунду“ (1920), „Яўрэі ў Савецкай Pacei“ (1949), „Праўда аб уласаўцах“ (1949).

² Аляксандрава (дзяв. Мардвіна, у замуслстве Шварц) Вера Аляксандраўна (1895—1966), літаратурны крытык, публіцыст. У 1922 г. разам з мужам Салямонам Шварцам выехала з Масквы ў Бэрлін, пазней жыла ў Францыі й ЗША. Супрацоўніца часопіса „Амэрыка“ (1946—1946), галоўная рэдактарка выдавецтва імя Чэхава (1952—1956).

Салямонам Шварцам³, Аляксандрам Даліным⁴. Тыя меншавікі былі проста заскочаныя, наколькі беларускі рух раззвіўся. Яны не давалі веры ў гутарках са мной перакананням, што Беларусь адрадзілася, што дзяржаўнасць нацыянальной Беларусі не за гарамі. У мяне засталося ўражаньне аб тых людзях (былі яны ўсе вельмі сталага веку й хутка пакінулі гэты съвет), што яны проста не разумелі Беларусі, а развой беларускага руху іх ашаламіў. Праўда, я не адчувала ў іх ніякае варожасці да нашага нацыянальнага руху. Часта ў гутарках з тымі людзьмі ў мяне паўставала пытаньне: ці былі б яны лепшыя за бальшавікоў, калі бы былі пры ўладзе? Думаю, што былі б лепшыя.

А цяпер некалькі заўваг-нататак аб іншых наведніках, дасыльдніках-чытачах з „нашае“ хвалі эміграцыі, г. зн. па Другой Сусьветнай вайне. Мікола Панькоў быў, бадай, першым, з кім мне даводзілася даўгавата гутарыць, калі ён прыходзіў у бібліятэку, рыхтуючы працяг свае бібліографіі аб беларускім друку. Яму найболей былі патрэбныя друкі Савецкай Беларусі, хоць і пытаў мяне, „ці няма чаго новага эмігранцага“. Панькоў заўсёды даваў адчуць, што ён ведае аб друку эміграцыі ўсё, а калі ня ўсё, дык амаль ўсё! У мяне ж для яго заўсёды бывала нейкая навінка!

Шмат гутарыла я ў Ізыдарам Плашчынскім (Гуткоўскім). Спадар Плашчынскі добра ведаў нашыя сем'і (і Савёнкаў, і Кіпеляў), дык зь ім бывалі гутаркі й на іншыя тэмы. Цікавіўся ж Ізыдар найболей на-вінкамі з БССР літаратурнага профілю. Часта, прачытаўшы кнігу, затрымоўваўся, каб сказаць мне свае ўражаньні, заўвагі, а найбольш крэтыку. Была ў Ізыдара Плашчынскага адна вельмі блізкая, улюблёная тэма — ён зьбіраў, натаваў, рабіў копіі з усяго, дзе гаварылася пра Пушчу, ягонага брата. І я яму шмат у гэтым дапамагала.

Станіслаў Станкевіч быў, бадай, адзін з самых сталых чытачоў бібліятэкі, апрача д-ра Тумаша. Спадар Станкевіч заўсёды выклікаў мяне ў чытальны зал, каб я яму прынесла „навінкі“, кнігі, якія мы атрымоў-

³ Шварц Салямон (1883—1973), меншавік, публіцыст, дасыльднік. З 1922 г. — на эміграцыі. Супрацоўнік часопіса „Сацыялістычны веснік“, аўтар кнігі „Антысэмітызм у Савецкім Саюзе“ (Нью-Ёрк, 1952).

⁴ Далін Аляксандар, аўтар аднаго з найбольш поўных дасыльдаваньняў падзеяў Другой Сусьветнай вайны на тэрыторыі ССР з асобным разьдзелам пра нямецкую акупацию Беларусі: *German Rule in Russia, 1941—1945* (New York—London, 1957).

валі ў парадку кнігаабмену. Рэч у tym, што й Мікола Панькоў, і Ізыдар Плашчынскі, і Стась Станкевіч мелі добрыя прыватныя кнігазборы — бібліятэчкі беларускі, але ёсё ж у нашую бібліятэку даходзіла значна болей кніжак, асабліва выданнія навуковых, рэгіянальных, дык гэтых дасыледнікі хацелі ведаць болей пра кніжкі, атрымаць якія яны ня мелі магчымасці.

Пільна сачыў за навінкамі літаратуры ды быў наведнікам бібліятэкі спадар Янка Юхнавец, з каторым у мяне былі вельмі добрыя дачыненны. Я, дарэчы, добра ведала й Ірэну Кабыш-Кандыбовіч, жонку Янкі, і нейкі час, наколькі прыпамінаю, недзе з Кабышамі разам жыла ў ДП-лягеры. Зь Янкам Юхнаўцом часта дыскутуваліся ѹ навінкі англомоўнае літаратуры, ды зь ім мы мелі супольныя зацікаўленыні амэрыканскім пісьменнікам Эзра Паўндам⁵, якога я, і Юхнавец ня горш ведалі.

Наведваў рэдчас бібліятэку й прафэсар Леў Акіншэвіч. Але бліжэй я зь ім супрацоўнічала, калі мы зь Вітаўтам адведвалі яго ѿ Вашынгтона, дзе Акіншэвічы пражывалі стала.

У розныя гады мне давялося пазнаёміцца ды часта дапамагаць у пошуках літаратуры спадарам Івану Любачку, Уладзімеру Сядуру, Гіпату Паланевічу (Нямігу), час-часом Міхасю Міцкевічу. Падоўту дыскутувала я ѹ надзённыя справы, і „вышэйшыя матэрыі“ з уладыкамі Ва-сілём, Мікалаем ды некалькі разоў з уладыкам Чаславам, калі ён прыяжджаў ѿ ЗША ѿ Лёндану.

Мой блізкі й доўга-доўгагадовы сібар з гімназіяльных часоў д-р Янка Запруднік быў сталым „чытачом-рэзыдэнтам“ у бібліятэцы. Калі ён рабіў дактарат, дык шмат шукалася літаратуры ѹ даведкаў ды ўрэшце ўкаранавалася ягонай піянэрскай працай аб прысутнасці Беларусі, беларускае ідэі ѿ Дзяржаўнай Думе напачатку XX ст.⁶.

⁵ Эзра Луміс Паўнд (1882–1972), паэт, заснавальнік амэрыканскага мадэрнізму. У 1924–1945 гг. жыў у Італіі, супрацоўнічаў з рэжымам Мусаліні. Як ваенны злачынца дастаўлены ѿ ЗША, дзе быў зъмешчаны ѿ псыхіяtryчную клініку. З 1958 г. жыў у Італіі. Аўтар паэтычных зборнікаў „Маскі“ (1912), „Хью Сэлвін Мобэрлі“ (1920), „Песьні“ (1917–1970).

⁶ Маецца на ўзве доктарская дысэртация Янкі Запрудніка *Political struggle for Byelorussia in the Tsarist State Dumas, 1906–1917* („Палітычная барацьба за Беларусь у царскай Дзяржаўнай думе, 1906–1917“), абароненая ѿ 1969 г. у Калюбійскім універсітэце (Нью-Ёрк).

Спадар Адамовіч быў у дачыненыні да мяне чытачом інакшым: ён напярэдадні тэлефанаваў, што яму будзе патрэбна, а то й праста прасіў праверыць, і калі прыйдуць у бібліятэку, дык найчасціцай інфармаваў мяне, што ён робіць. Але спадар Адамовіч быў, сказаць бы, выключэннем з правіла: ён быў нам зь Вітаўтам вельмі блізкім, мяне й маю сям'ю ён добра ведаў ѿ Менску. Мой тата, Лявон Савёнак, некалі ѿ рэдакцыі „Беларускай газэты“ ѿ скрынічцы для алавікоў „адкрыў“ міну, якая прызначалася Антону Адамовічу ды якай хутка выбухнула⁷. Зь сям'ёй Вітаўта Адамовіч быў знаёмы ад 30-х гадоў, ён ведаў Вітаўта „зь мясцоў аддаленых“, аб чым спадар Адамовіч часта ўспамінаў⁸.

З маіх „старых“ знаёмых бывалі ѿ бібліятэцы чытачамі-дасыледнікамі таксама спадар Аўген Каханоўскі, ягоная жонка Іна Іванаўна, часта з Кліўлендам прыяжджаў працаўваў з літаратурай ды ці раз затрымоўваўся ѿ нас Міхась Белямук. Пазней бываў у бібліятэцы й Віктар Сянькевіч, наш блізкі сябар з Лювэну. Досыць часта мы бачыліся з айцом Надсонам. Спадарыня Натальля Арсеньнева наведвала бібліятэку радзей, але калі ёй што-небудзь было патрэбнае, яна мне званіла, дык шмат чаго я залатвяла тэлефонічна. Былі ѿ мяне контакты ѹ лістоўнія: найчасціцай із спадаром Чаславам Будзькам. Я яму шмат у чым дапамагала.

Успомніўшы паштовыя-лістоўнія контакты, не могу не зафіксаваць гэткага фактыку. Адзін з чытачоў, прыхільнік Беларусі, будучы добра абазнаным у беларусіцы, нехта па прозвішчы Доўсан, пачаў дапытвацица ѿ мяне пры канцы 80-х, калі нарэшце беларусы выдадуць ангельска-беларускі слоўнік. Я яму парадзіла напісаць у „Беларускую Энцыклапедыю“ да спадара Івана Шамякіна, тагачаснага рэдактара, ды запытацца аб гэтym. І праз пару тыдняў спадар Доўсан атрымаў адказ, што гэткі слоўнік рыхтуеца ѹ хутка выйдзе! Гэта было напрыканцы 80-х гадоў! І гэты мамэнтік стаўся яшчэ адным штуршком мне, каб

⁷ Падрабязна гэта апісана ва ўспамінах Натальлі Арсеньневай. Гл.: Арсеньева Н. Аўтабіографічны нарыс // Беларуская мэмуарыстыка на эміграцыі / Укладальнік Лявон Юрэвіч. Нью-Ёрк, 1999. С. 247–248.

⁸ Бацька Вітаўта Кіпеля Яўхім быў высланы ѿ 1931 г. у г. Налінск (Вяцкай вобласці, Расея). У Вяцкай вобласці ѿ той час знаходзіліся таксама Антон Адамовіч, Мікола Азбукін, Уладзімер Жылка, Мікола Ўлашчык. Гл.: Кіпель Я. Эпізоды. Нью-Ёрк, 1999. С. 169–170; Зубкоўскі В. Памяці Міколы Улашчыка // Беларускі Гісторычны Агляд. Том 3. Спытак 1. 1996. С. 123–125.

пару гадоў пазней узяцца за апрацоўку ангельска-беларускае слоўнікавае картатэкі, укладзенае таксама рэдкай наведніцай нашае бібліятэцкі спадарыній Валянцінай Пашкевіч⁹. Дарэчы, калі пішу гэтыя настакі, лаўлю сябе на думцы: ці не пачаць нам зьбірацца для апрацавання картатэкі два разы на тыдзень, бо цяпер зьбіраемся толькі раз. Паддумаем!

Але вярнуся назад у рэчышча ўспамінаў-прыпамінаў аб розных чытачах...

Сталым доўгагодовым чытачом у Славянскім аддзеле бібліятэкі быў д-р Янка Станкевіч. Дарэчы, ён быў таксама, як і спадар Адамовіч, і спадарства Каханоўскія, і Гіпаліт Паланевіч, майм настаўнікам у Гімназіі імя Янкі Купалы ў Нямеччыне¹⁰. Янку Станкевічу часта даводзілася мець дачыненіе з малавядомымі друкаванымі крыніцамі, і іх заўсёды трэба было добра расшукоўваць у каталёгах. Праўда, час-часом я яму паказвала й на крыніцы, якія ён не спатыкаў. Так, прыкладам, было з артыкулам Лукомскага¹¹. Але зь Янкам Станкевічам прыпамінаю й цікавыя гісторыкі: ён часта рабіў, што ў бібліятэках уважаеца амаль як грэх, праступства, зацемкі на старонках кніг аб сваіх пачуцьцях-уражаньнях, як прыкладам, „ня гожа“, „няпраўда“, „памылка“, „скуль гэта“ — усё гэта з клінікамі, пытальнікамі! Аднойчы я яму асьцярожна звярнула на гэта ўвагу й д-р Станкевіч пагадзіўся, што рабіць

⁹ Пашкевіч Валянціна (нар. 5.02.1916), грамадзка-культурная дзяячка, мовазнаўца. З 1949 г. — у Канадзе. Складальніца „Першай чытанкі пасъля лемантара для беларускіх дапаўнельных школаў“ (Кліўленд, 1968). Аўтарка англомоўнага падручніка *Fundamental Byelorussian* („Беларуская мова“) у 2-х тамах, які быў выдадзены ў Таронта (1974—1978). Займалася падрыхтоўкай да выдання вялікага „Ангельска-беларускага слоўніка“.

¹⁰ Янка Станкевіч выкладаў у Гімназіі імя Янкі Купалы ў Рэгенсбургу гісторыю, Антон Адамовіч — беларускую мову, Аўгент Калубовіч (Каханоўскі) — беларускую мову ў літаратуре, Іна Рытар (Каханоўская) — нямецкую ў ангельскую мову, Гіпаліт Паланевіч — гісторыю.

¹¹ Маецца на ўвазе артыкул В. К. Лукомскага „Іван Фёдоров — першопечатнік“, які быў надрукаваны ў: АН СССР, Институт Кнігі, Документов и Письма. Москва, 1935. С. 167—176. А пасъля таго, як Зора Кіпель паказала гэты артыкул Янку Станкевічу, у 1966 г. ён быў перавыдадзены ў Нью-Ёрку асобнай брашурай з назвой: „Национальность и родопроисхождение Ивана Фёдорова, первопечатника в Москве“.

гэтага ня будзе. Але ўпэўнена, што чытачы аддзелу будуць знаходзіць ягоныя заўгары ѹ будучыні.

Эпізадычным чытачом у аддзеле бываў Пётра Манькоўскі. Але гэты быў праста дзівак. Ён працаўваў са слоўнікамі: „чытаў“ геаграфічныя назовы ў розных мовах і стараўся навязаць іх да Беларусі. Прыйкладам, геаграфічны назоў у Лібіі *Tripoli* ён тлумачыў як беларускае „тры палі“. Былі ў Манькоўскага й іншыя „знаходкі“, але не прыпамінаюцца. Дарэчы, ён быў заўсёды такі сакрэтны, скрытны, калі што й пытаяўся, дык паўсловамі, спадцішка.

З дзясяткаў-сотняў чытачоў-беларусаў, катормя даводзілася дапамагаць як у шуканні даведак, гэтақ часта ў парадамі — дарэчы ўсіх кантактаў і не прыпомніць — асобнае месца ў нас зь Вітаўтам займае д-р Вітаўт Тумаш. З д-рам Тумашам было больш, чым супрацоўніцтва, было сяброўства. Ён прыходзіў у бібліятэку рэгулярна на працягу дзесяцігодзідзяў раз на тыдзень. Мняліся дні тыдня, але не рэгулярнасць наведваньня. Мы з д-рам Тумашам хадзілі ў абеды, часта ў вячэралі ды ўвесь час гутарылі, плянавалі, абмяркоўвалі, вырашалі, як ажыццяціць тое ці іншае беларускае мерапрыемства. У нас часта бывалі розныя пагляды, падыходы, але мы зыходзіліся на адным — нашай адданасці Беларусі ў хадзені нешта зрабіць для яе. Трагедыя, што д-р Тумаш адышоў вельмі рана (Вітаўт Кіпель прааналізаваў гэтую трагедыю ва ўступе да кнігі Вітаўта Тумаша „Выбраныя працы“ (Менск, 2002) — і я з майм Вітаўтам згаджаўся ва ўсім). І дадам яшчэ, што разам з Вітаўтам Кіпелем мы звялікай пашанай, адданасцю сканчалі „Пяць стагодзідзяў Скарныяны“¹², калі д-р Тумаш быў ужо хворы, няздольны да карпатліве ўважліве працы.

Часта ў бібліятэчнай працы даводзілася дапамагаць у стварэнні беларусаведных кніжак, даведнікаў. Гэтақ я шмат дапамагала прафэсару Шчэпану Зымэр¹³ ў ягонай працы аб кірылічным друку ў Кракаве, спадарыні Патрыцыі Грымстэд-Кенэздзі¹⁴ ў расшукваньні вестак пра

¹² Пяць стагодзідзяў Скарныяны: XVI—XX. Нью-Ёрк, 1989. — 283 с.

¹³ Зымэр Шчэпан, ганаровы сябра БІНІМу, аўтар манаграфіі *The Beginning of Cyrillic Printing in Cracow, 1491. From the Orthodox Past in Poland* (New York, 1983), у якой выкарыстана шмат беларускіх матэрыялаў.

¹⁴ Грымстэд-Кенэздзі Патрыцыя, аўтарка найбольшай працы-даведніка па архівах *Archives and Manuscript Repositories in the USSR: Estonia, Latvia, Lithuania and Belorussia* (Princeton, 1980, 1981), яе разьдзел, прысьвечаны архівам БССР, выдаваўся асобнай брашурай.

беларускія архівы, прафэсару Майклу Ўрбану¹⁵, калі ён пісаў книгу пра камуністычную эліту ў БССР, прафэсару Любаміру Вынару¹⁶ ў працы аб этнічным друку ЗША. Так ішла праўдзівая інфармацыя пра Беларусь у шмат кніжак, з рэдактарамі-аўтарамі каторых я супрацоўнічала. Ці мала праведзена было гадзінаў — усіх не пералічыць — у вышукваныні матэрываляў пра перасъед нацыянальнай Беларусі ў часе савецкага панаваньня, для пісаньня дзесяткаў мэмараўду маў у Кангрэс ЗША. І тут мы найбольш супрацоўнічалі з Антонам Шукелойцем, які, фактычна, быў знаёмы, сябраваў з чатырма пакаленіямі Савёнкаў-Кіпеляў.

Давялося мне ў бібліятэцы супрацоўніцаў і з мастакамі. З Тамарай Стагановіч-Кольбай¹⁷ я й пасябравала за часы нашых даўгіх гутарак — пошукаў літаратуры, калі яна працавала ў над кнігамі для амэрыканскіх выдавецтваў, і шукала найбольш адпаведныя касыцюмы для беларускіх імпрэзаў-фэстываляў. Супрацоўніцтва з Пётрам Мірановічам было даўгое. Напачатку 70-х гадоў я папрасіла спадара Мірановіча стварыць-намаляваць карціну „Беларускія эмігранты ў ЗША“, бо такога, наколькі мне было ведама, у нас яшчэ не было ў мастацтве, хоць каля мільёну беларусаў прыехалі ў Амерыку. Ён пагадзіўся гэткае выкананіць. Праўда, перад тым, як пачаць маляваць з натуры, спадар Мірановіч уважліва азнаёміўся з тым, што было намалявана аб эмігрантах у нас і ў іншых, а яму (яшчэ не працуночы ў Славянскім аддзеле) рыхтавала літаратуру-ілюстрацыі на гэту тэму. У канчатковым выніку мастак засеў за маляваньне з натуры. Каля чатырох гадоў Пётра Мірановіч садзіўся на беразе акіяну ў Мангэтане, глядзеў на Эліс Айленд,

¹⁵ Урбан Майкл, дасьледнік, аўтар манографіі *Elite Circulation in the Belorussian Republic 1966–1986* (Cambridge—New York, 1989), у якой прааналізавана фармаваныне партыйнай эліты ў БССР.

¹⁶ Вынар Любамір (1932—2003), аўтар і рэдактар шэрагу працаў па бібліятэчнай справе й яе гісторыі, сярод якіх: *Encyclopedic Directory of Ethnic Newspapers and Periodicals in the United States* (Littleton, 1972); *Encyclopedic Directory of Ethnic Organizations in the United States* (Littleton, 1975); *Guide to Ethnic Museums, Libraries and Archives in the United States* (Kent, 1978); *Guide to Reference Materials in Political Science* (Rochester, 1967); *History of Early Ukrainian Printing, 1491–1600* (Denver, 1962) і інш.

¹⁷ Стагановіч-Кольба Тамара (нар. 1930), мастачка. З 1950 г. — у ЗША. Скончыла Інстытут мастацтва Калюмбійскага ўніверсітету Нью-Ёрку. Сябра шматлікіх мастацкіх клубаў, удзельніца міжнародных выставаў.

акіян, акаляючае асяродзьдзе ды стварыў образ „Беларускія эмігранты“, на цэнтральным месцы якога беларускі селянін, у вачох мастака — ягоны бацька. Абраз гэты пераходзіў у нашай сям'і, выстаўляўся на шмат якіх выстаўках ды служыў ілюстрацыяй і вокладкай некалькіх кніжак. Дарэчы, Пётра Мірановіч прыходзіў у аддзел і пазней і ўважліва сачыў за прафэсійнай літаратурай.

Вельмі шмат дачыненьняў я мела з прафэсурай. Усіх коледжаў і ўніверсітэтаў дык цяжка ўлічыць. Найбольш прафэсараў бывала ў зімовыя й летнія канікулы, пераважна працавалі над сваімі тэмамі, упарадкоўвалі бібліяграфіі для курсаў славістыкі. Дзе магла й дзе было патрэбна, я падавала навінкі ўзь беларускі. Зь некаторымі ў нас наладзіліся прыяцельскія дачыненьні, як прыкладам, з Арнольдам Мак-Мілінам, Юрэем Шавяляўым, Джымам Дынглі, а прафэсар Том Бэрд стаўся нашым блізкім сябрам. Мы яму дапамагалі, чым маглі, а я асабіста атрымлівалі ў ад яго бязылічныя дапамогі, асабліва ў рэдагаваныні англамоўных тэкстаў, дакладаў, за што я яму вельмі ўдзячная. Мушу сказаць, што прафэсура часта звязрталася да мяне па дапамогу ва ўпарадкаваныні калекцыяў беларускі, што я з ахвотай рабіла. Асабліва мне запамятаўся выпадак з этнографічнай калекцыяй ва ўніверсітэце штату Масачусэцтве у горадзе Амгерст, дзе я парадзіла ня толькі набыць выдатную сэрыю кніг „Беларуская Народная Творчасць“ (дарэчы я гэту сэрыю па-над 40 тамоў маю ў сваёй уласнай бібліятэцы ўельмі шкадую, што яна не нумараваная). Да этнографічных збораў у Амгерст я дадала амаль усё з этнографіі, што друкавалася на эміграцыі: працы Язэпа Гладкага, альбомы Часлава Будзькі ды іншыя кнігі. Але найбольш, што я зайсёды рэкамэндавала прафэсуры з галіны беларускі, — гэта ўпарадкаваць у іхных бібліятэках беларускія бібліяграфіі. І трэба сказаць, што ў некаторых ўніверсітэтах бібліяграфіі беларускі — выдатныя. Зь бібліятэкі ў Бэрклі (Каліфарнійскі ўніверсітэт) я нават заказвала некаторыя бібліяграфічныя працы для нас!

Наведвалі бібліятэку ў беларусы з БССР: былі гэта пераважна дэлегаты на Генэральную Асамблею ААН. Як звычай, у складзе дэлегацыі бывалі пісьменнікі або асобы з галіны культуры, мастацтва. Яны заходзілі ў бібліятэку. У Вітаўта гэткія знаёмствы пачаліся ад пачатку 60-х гадоў, а я з „савецкім“ стала сустракацца пазней. Бальшыня з іх былі няшчырыя, калі гаворка заходзіла аб беларускасці ў рэспубліцы, казалі: беларускасць „працьвітае“, а вы, эмігранты, нешта выдумляеце! На шчасльце, былі наведнікі з БССР і шчырыя. З гэткім можна было размаўляць, аналізаваць, хоць шырака й не афішавацца. Гэтак я пазна-

ёмілася зь Пятром Фёдаравічам Глебкам, Аркадзем Тоўсьцікам, Уладзімерам Шчасным, Генадзем Бураўкіным. З Генадзем мы адразу пасябравалі, варожасці, недаверу як і не было. Нават у тыха эмрочныя часы мы зь ім размаўлялі вельмі шчыра. Ён нам зь Вітаутам адразу спадабаўся: прыйшоў у бібліятэку сам адзін, без праважатых. У першай жа гутарцы з Генадзем мы пераканаліся, што ён жыве Беларусью, як і мы, хоць некаторыя ягоныя творы мы рэзка крытыковалі, як бы выкідалі іх вон зь ягонае творчасці. Асабліва нам спадабалася выказаная ім тады „мары“ давесці тыраж „Маладосці“ да 25 тысяч, а мо й вышэй! Былі мы ў блізкіх дачыненьнях з Анатолем Міхайлавым¹⁸, пазней пазнаёміліся з Лявонам Казырам¹⁹, Віктарам Казько, Алесем Адамовічам, Вячаславам Адамчыкам, Іванам Чыгрынавым (надта ж ён быў баязлівы!). З Рыгорам Барадуліным гаварылі вельмі шчыра, хоць ён гаварыў малавата! Наведала бібліятэку гэтаксама Таццяяна Антонава ды ўспадала вестку аб нашай дзеянасці ў айчынны друк²⁰. А Анатоль Кляшчук з выдатным камэнтаром зъмясціў маю фатаграфію ды інфармацыю пра бібліятэку ў часопісе „Беларусь“²¹. Кантакты нашыя ўмацоўваліся — гасцівалі-працавалі ў нас Адам Мальдзіс, Пётра Краўчанка, Валянцін Грыцкевіч, Васіль Якавенка й шмат хто іншы. Апошнім часам кантактату ці то наведнікаў зь Беларусі ў бібліятэцы бывае менш. Хоць, праўда, у сакавіку 2002 г. мы гасцівалі лічную группу бібліятэкару. Частым госьцем у бібліятэцы бывае Аляксандар Тубулец. Заходзіў таксама Андрэй Дапкюнас ды маладзейшыя дасьледнікі.

Важнейшай падзеяй было падараваныне бібліятэцы ў каstryчніку 1990 г. партрэта Францішка Скарны работы Ўл. Стальманчонка. Гэта

¹⁸ **Міхайлаў Анатоль** (нар. 1939), філёзаф, сябра Эўрапейскай Акадэміі Наук і Мастацтваў, аўтар навуковых працаў па гісторыі філозофіі й метадалёгіі гуманітарных ведаў. У 1974—1980 гг. працаваў у Цэнтры Сацыяльнага Развіцця і Гуманітарных Спраў (Нью-Ёрк—Вена). З 1992 г. — рэктар Эўрапейскага гуманітарнага ўніверсітэту.

¹⁹ **Казыра Лявон** (нар. 1949), крытык, перакладнік, дасьледнік беларускай заходнезўрапейскіх літаратурных сувязяў. Сярод ягоных публікацый ёсьць інтэрв'ю з Арнольдам МакМілінам, апублікаванае ў часопісе „Беларусь“ у 1982 г. (Беларуская літаратура — у Вялікабрытаніі // Беларусь. 1982. №8.)

²⁰ Антонава Т. Свае людзі ў Публічнай Бібліятэцы // У землякоў за акіянам. Мн., 1992. С. 86—93.

²¹ Кляшчук А. Спадарыня Зора // Беларусь. Мн., 1991. №10. С. 23. [Здымак.]

быў сапраўды памятны мамэnt, ды ці раз мы са спадарыняй Юляй Бураўкінай аб гэтым успаміналі, бо якраз яна й Пётра Краўчанка партрэт дарылі.

Пачынаючы ад сярэдзіны 80-х гадоў я, дапамагаючы чытачам, шмат увагі аддавала „новым“ наведнікам — цікаўцам Беларусі: амэрыканскім габрэям, дзяды й прадзеды якіх паходзілі зь Беларусі. Гэта была цікавая, але патрабавальная публіка. Славянскіх моваў яны ня ведалі, дык ім шмат трэба было памагаць. Рабіла я гэта з асаблівай прыемнасцю, бо адчувала, што мы варочаем стручанае, усыведамлем нашчадкай наших габрэяў. А гэта ў ЗША вельмі важна, бо дапамагае ставіць Беларусь у амэрыканскую жыцьцё.

Прыпамінаючы мае сустрэчы ў бібліятэцы, ня можна забыцца ў пра нашу моладзь, нашых дзяцей, якія працавалі ў бібліятэцы найчасцей у часе летніх канікулаў, зараблялі нейкую капейчыну ды набіраліся беларушчыны. У розныя гады ў бібліятэцы працавалі: Багуш Станкевіч (малодшы сын Янкі Станкевіча), Ліля Груша (пазней Шурак), Слава Цэлеш (дачка пісьменніка Міколы Цэлеша), Ніна Запруднік (дачка Янкі Запрудніка), наш сын Юрка, а значна пазней Віталь Зайка, Юрка Васілеўскі, Лявон Юрэвіч. Мы зь Лявонам асабліва блізка сышліся, ён выдатна ўлучыўся ў працу БІНІМу, шмат напісаў ды ў бібліятэцы добра пасунуўся па службовай лесьвіцы. Цяпер Лявон займае пасаду загадчыка сэкцыі кнігаўмену ѹ дароў бібліятэкі, шмат прычыняеца да разбудовы беларускай калекцыі, падмніяне нас. Цудоўна, маладзец Лявон!

Яшчэ мне прыпамінаеца адна прыемная сустрэча-падзея, якая, праўда, нічога ня мае да беларускай калекцыі. Мне, тым ня менш, гэта падзея вельмі памятная. У бібліятэцы недзе напрыканцы 1980-х гадоў працавала з матэрыяламі спадарыня Жаклін Кенэдзі-Анасыс, некалі жонка прэзыдэнта Джона Кенэдзі. Яна шукала звесткі да свае кнігі „Апошні Цар“. Пераважна яна працавала ў Славянскім аддзеле. Каля прыходзіла ѹ наш чытальны зал, тут пачыналася дэфіляда-парад працаўнікоў зь іншых аддзелаў, а то й чытачоў, каб паглядзець, кінуць вокаам на спадарыню Кенэдзі-Анасыс. Гэта ўзбуджала, нэрвавала як чытачоў, гэтак і ў значнай меры нашую адміністрацыю. І вось аднаго дня я прапанавала спадарыні Кенэдзі, каб пазъбегнуць гэткіх „зрэлішчаў“, працаўцаў у маёй клетачцы-будачцы. Яна вельмі далікатная асоба, неяк завагалася, не хацела выкарыстоўваць сваё становішча, і дзеля ветлівасці пачала адмаўляцца. Але, тым ня менш, маю прапанову прыняла ѹ стала працаўца на маім стале, у маёй клетачцы. Была яна

сапраўды вельмі прыгожая, шляхотная жанчына. Мела прыемны голас зь невялічкім прыдыхам. Вельмі канцэнтравалася на сваёй працы. Добры ўспамін аб ейнай працы ды ёй застаўся ѹ мяне, і ѿ бібліятэцы. Вось сяджу я ѿ той самай клетачцы ды ўсё гэта прыпамінаю.

Ды на заканчэнні сёньняшняга майго цыклу ўспамінаў (я, дарэчы, з большай ці меншай рэгулярнасцю вяду ѹ дзёньнік) хачу нешта сказаць і аб асобе мне вельмі блізкай, маім сябры жыцьця, сябры блізу 60-гадовага шляху, Вітаўту. Ён пачаў працаўаць у бібліятэцы ад 1959 г. Мы разам зь ім вырашалі тады, пачынаючы жыцьцё ѹ ЗША, як нам жыць, дзе нам будзе цікавей, дзе можна будзе болей зрабіць „для справы“ — ясна — справы беларускай. Бібліятэка нас прыцягвала. Я ведала, што зь ягоным прыходам туды беларуская калекцыя будзе прыгледжаная, будзе расыці, парадкована. І так і сталася: ён засяродзіў увагу на беларускіх кнігазборах, у даследчым асяродзьдзі стаў інфармаваць гаварыць пра Беларусь, запачаткаваў сыстэматычнасць разбудовы беларускай калекцыі. І хоць я не з такіх жонак, што хваляць мужоў, але тут нельга быць сціплай — дзякую Вітаўту за праробленое, за дбаныне ѹ разбудову беларускі ѹ нашай бібліятэцы.

Падрыхтоўка да друку ѹ камэнтары Натальі Гардзіенкі.

БІБЛІЯГРАФІЯ ЗОРЫ КІПЕЛЬ

Ад школьніх гадоў памятаеца — „адзін прайшоў і сълед пакінуў, другі прайшоў і насылядзіў“.

Бібліографія як біяграфія: у ёй адлюстраваныя розныя пэрыяды жыцьця чалавека, ягоныя зацікаўленыні, сымпаты, знаходкі ѹ страты.

Бібліографія Зоры Кіпель можа даць уяўленыне пра яе як навукоўца, журналістку, грамадзкую дзяячку. Яна ня дасыць толькі пачуцьця цяпла, якое выпраменяваў гэты чалавек.

У Нью-Ёрскую Публічную Бібліятэку мяне прывяла за руку ѹ траўні 1993 г. спадарыня Зора. Вучыла хадзіць амэрыканскім і наўковымі калідорамі, знаёміла са съветамі і справамі беларускай эміграцыі, не-прыкметна, паступова ўцягвала — у рэдагаваныя газеты, замоўленыя кнігі зь Беларусі для Славянскага аддзелу, працу з кнігамі. Яна была ня надта щодраю на ўхвалы ды кампліменты. Але тая вонкавая суворасць раз-пораз вылівалася — або ѿ дарчы надпіс на Трышчанавым перакладзе („маладому сябру“), або ѿ княскі падарунак, які пасыля ейнага пахаваныня прынёс Вітаўт Кіпель са словамі: „Зора хацела, каб кніга была ѿ цябе“. То было „Крыўская кніга“ Вацлава Ластоўскага.

Я мала каму на эміграцыі абавязаны гэтак, як съв. пам. Зоры Кіпель. Нават у Бібліятэчную школу наважыўся ісці толькі дзяячукі падтрымцы дзявюх сем'яў — сваёй ды сям'і Кіпеляў. І зъмешчаная тут бібліографія — слова ўдзячнасці ѹ любові аднаго бібліятэкара другому.

Кнігі

1. **Ethnic Directory of New Jersey.** Union City (NJ): Wm.H.Wise & Co., 1978. — 283 p.
Першы даведнік нацыянальнасцяў штату Нью-Джэрзі падобнага кшталту. Замоўлены ѹ выкананы ѹ праграме адзначэння 200-годзьдзя ЗША. Улуччаны больш за 100 нацыянальнасцяў штату. Вокладку апрацавала мастачка Ірэна Рагалевіч-Дутко.
2. **The Byelorussian Tristan.** New York—London: Garland Publ. Co., 1988. — 163 p. (Garland Library of Medieval Literature. Series B. vol. 59.)

- Ангельскі пераклад беларускае вэрсіі „Аповесыці пра Трышчана“. Абшыны ўступ, як і пераклад „Трышчана“, перадрукаваны ў некалькіх падручніках па літаратуры для літаратурных факультэтав амэрыканскіх коледжаў і ўніверсітэтав.
3. [Кіпель З., Кіпель В.] Янка Купала й Якуб Колас на Захадзе: Бібліографія. Нью-Ёрк: БІНІМ, 1985. — 350 с.
 4. [Кіпель З., Кіпель В.] Беларуская Дзяржаўнасць. Хрестаматыя й бібліографія. — Byelorussian Statehood. Reader and Bibliography. Нью-Ёрк: БІНІМ, 1988. — 398 с.
 5. Англамоўная хрестаматыя па гісторыі стварэння Беларускай Народнай Рэспублікі. Вельмі багатая бібліографія. Бібліографічная сэрыя БІНІМ №2. Пячатку-герб на вокладку апрацавала беларуская маставачка Тамара Стагановіч-Кольба.
 5. [Kipel Z., Pozdeeva I.] Church Slavonic, Glagolitic, and Petrine Civil Script Printed Books in the New York Public Library: a Preliminary Catalog. New York: The NYPL & Charles Schlacks Jr., Publishers, 1997. — 142 р.
 6. Каталёг рэдкіх кніг у Нью-Ёрскай Публічнай Бібліятэцы. Спадарыня Ірына Пазьдзееўа — дасыледніца, кнігавед з Масквы.
 6. [Кіпель З., Кіпель В.] Беларускі й беларусаведны друк на Захадзе: Асобныя выданыні. Бібліографія. Менск: БІНІМ, 2003. — 582 с.
 7. [Кіпель З., Кіпель В.] Беларускі й беларусаведны друк на Захадзе: Пэрыядычныя выданыні. Бібліографія. Нью-Ёрк, Нью-Ёрская Публічная Бібліятэка (знаходзіцца ў друку).

Брашуры, паасобныя выданыні

1. [Кіпель З., Кіпель В.] На паліцах кнігалюбаў. Нью-Ёрк: БІНІМ, 1968. — 3 с.; 1969. — 8 с.; 1972. — 12 с.
- Каталёг выданьняў БІНІМу ў кніжак, якія можна набываць праз БІНІМ.
2. Byelorussian Cooking. Holmdel (NJ): Garden State Arts Center, 1976. — 8 р.
- Брашура з інфармацыяй пра Беларусь і беларускую кухню (некалькі дзясяткаў рэцептаў беларускіх страваў), раздавалася наведвальнікам у часе

- розных фэстываляў. Укладальніца Зора Кіпель, пазней у 1977, 1978 гг. гэтая брашура дапаўнялася, пераглядалася.
3. Conventions of the Byelorussians of North America: 1952—1980. New York: BAZA, 1980. — 3 р.
 - Сыпіс сустракаў беларусаў Паўночнай Амэрыкі з анатацыяй-зазначэннем галоўнае тэмы кожнай з іх.
 4. Religious Persecution in Byelorussia. New York: BAZA, 1980. — 15 р.
 - Як сакратарка Галоўнае управы БАЗА Зора апрацавала на падставе звестак друку ў лістоў, атрыманых з Беларусі, мэмарандум аб рэлігійным перасылдзе ў БССР. Былі далучаныя сыпісы перасыльваных. Гэты дакумент быў высланы таксама ў Кангрэс ЗША ды выдрукаваны ў Кангрэсовых Запісах за подпісам Зоры Кіпель: U.S. 96th Congress, 2nd Session Senate, Report no. 96/1016. October 16, 1980.
 5. Women in the Statutes of the Grand Duchy of Lithuania. New York: BINIM, 1980. — 7 р.
 6. Цётка — Алёйза Пашкевічанка (1876—1916). Нью-Ёрк: БАЗА, 1981. — 3 с.
 - Адбітка з часопіса „Беларускі Савет“ (1981, №38). Скарystаныя новыя весткі пра жыццёвёы й творчы шлях паэткі.
 7. Byelorussian Collections in North America. New York: NYPL, 1983. — 9 р.
 - Даклад пра беларускія кнігазборы ў ЗША, які быў выдрукаваны й раздаваўся на гадавым з'ездзе амэрыканскіх славістаў.
 8. [Kipel Z., Kipel V.] Byelorussian-American Theatre. Westport (CT): Greenwood Press, 1983. P. 67—100.
 - Адбітка пра беларускі тэатар у ЗША з кнігі пра нацыянальныя тэатры ў Амэрыцы.
 9. [Kipel Z., Kipel V.] Byelorussians in Bergen County, New Jersey. Paramus (NJ): The Bergen Community Museum, 1983. — 2 р.
 10. Christmas Tradition in Byelorussia. New York: BAZA, 1985. — 1 р.
 - Публікацыя для амэрыканскага тэлебачання перад праграмай аб беларускіх калядных звычаях. Пазней брашуру раздавалася на розных калядных сіяцтваў.
 11. Wedding in Byelorussia. New York: BAZA, 1985. — 4 р.
 - Брашура пра вясельныя звычай ў Беларусі.
 12. Bielastochchyna. New York: Byelorussian-American Youth Organization, 1989. — 2 р.

Брашура, апрацаваная для моладзі перад іхнай паездкай на гастролі ў Беласточчыну.

13. **The Present Situation of Book Publishing and Libraries in Belarus.** Ottawa: Carleton University, 1993. — 4 р.
- Даклад, які раздаваўся ў часе 65-е гадавое канфэрэнцыі навуковых таварыстваў Канады.
14. **Ангельска-беларускі слоўнік: заўвагі, інструкцыі.** Нью-Ёрк: БІНІМ, 1995. — 6 с.
15. **Belarusian Translations of Scottish Literature.** New York: BINIM, 1996. — 11 р.
16. **Традыцыя Св. Эўфрасініі Полацкае на эміграцыі.** Нью-Ёрк: БАПЦ—БІНІМ, 1997. — 6 с.
- Перадрукавана пазней у: Спадчына. 1999. №4. С. 33—40.

Бібліографії, складзеныя Зорай Кіпель

1. **Арсеньева Н. Між берагамі: Выбар паэзіі.** Нью-Ёрк—Таронта: БІНІМ, 1979. — XXXIX+350 с. (Бібліографія: С. 322—329.)
2. **Салавей А. Нятускная краса: Збор твораў.** Нью-Ёрк—Мэльбурн: БІНІМ, 1982. — XVI+372 с. (Бібліографія: С. 333—347.)
3. **Станкевіч С. Янка Купала: На 100-я ўгодкі ад нараджэння.** Нью-Ёрк: „Беларус“, 1982. — 144 с. (Бібліографія: С. 141—143.)
4. **Кавыль М. Міжагнёве: Выбраныя творы.** Нью-Ёрк: БІНІМ, 1990. — XXI+343 с. (Бібліографія: С. 321—331.)
5. **Беларуская перакладная літаратура XV—XVII стст.: Ведамыя крыніцы (бібліографія).** Нью-Ёрк: БІНІМ, 1994. — 5 с.
6. **Адамовіч А. Творы / Пад рэд. Лявона Юрэвіча.** Нью-Ёрк: БІНІМ, 2003. — XXXIV+764 с. (Бібліографія: С. 726—745 (разам з Л. Юрэвічам).)

Выбраныя артыкулы-зацемкі

1. **Беларуская выстаўкі 1977 году //** Запісы БІНІМ. №15. 1977. С. 152—157.
2. **На агульнаамэрыканскай жаноцкай канфэрэнцыі //** Беларус. 1977. №248.
3. **Тры дні ў Прынстане //** Беларус. 1977. №243—244.
4. **Даведнік губэрнатару (N.J. Ethnic Directory, presentation; N.J. Ethnic Council: press-release) //** Беларус. 1978. №257.

5. **Капітан Джон Сміт на Беларусі //** Запісы БІНІМ. №16. 1978. С. 119—128.
- Перадрук: Трэція міжнародныя Доўнарскія чытаньні. Рэчыца, 14—15 верасня 2001. Мн.: БК, 2002. С. 264—271.
6. **Посыпехі беларускіх жанчынаў //** Беларус. 1978. №254.
7. **Этнічная кансультацыйная рада штату Нью-Джэрзі //** Беларус. 1978. №252.
8. **Бэлэйр-Менск сяньня //** Беларус. 1979. №268.
9. **Роля этнічных групаў у штаце й краіне //** Беларус. 1979. №261.
10. **Траеці беларускі фэстываль: дзейнасьць на пляцы //** Беларус. 1979. №266.
11. **Беларуская рэпрэзэнтацыя ў Вашынгтоне //** Беларус. 1980. №280—281.
12. **Беларускія калядоўшчыкі ля статуі Свабоды //** Беларус. 1980. №274.
13. **Ізноў у Белым Доме //** Беларус. 1980. №275.
14. **Фэстываль у парку Свабоды //** Беларус. 1980. №282.
15. **Sharing the Experience: Ethnic Directory of New Jersey //** Ethnic Heritages and Horizons, an Ezpanding Awareness. Baltimore (MD): Ethnic Affairs Commitee, 1980. Р. 115—122.
16. **Нарады 19-га Кангрэсу БАЗА //** Беларус. 1981. №293.
17. **Новыя музэйныя набыткі //** Беларус. 1981. №294—295.
18. **Слуцкія паясы на славянскай выстаўцы //** Беларус. 1981. №287.
19. **Этнічны баль //** Беларус. 1981. №288.
20. **Censored Kupala //** Беларус. 1981. №294—295.
21. **Зноў у парку Свабоды //** Беларус. 1982. №303—304.
22. **Купалаў верш „А хто там ідзе?“ //** Беларус. 1982. №306—307.
- Пераклад у славацкую мову Marian Ziar, гісторыя перакладу.
23. **Новае на кніжнай паліцы: Агляд беларускага друку //** Беларускі Съвет. №41. Грэнд Рэпідс, 1982. С. 19—20.
24. **Harvard Encyclopedia //** Беларус. 1982. №297.
- Англамоўная рэцэнзія на гарвардзкую энцыклапедыю пра нацыянальныя групы ў ЗША.
25. **Important and Timely Publication //** Беларус. 1982. №301—302.
- Рэцэнзія.

26. **The Other Holocaust** // Беларус. 1982. №297.
Англамоўная рэцензія на кніжку аб народагубстве розных нацыянальнасцяў, якія толькі грабрэй, у часе Другой Сусветнай вайны.
27. **Выстаўка этнічнага друку** // Беларус. 1983. №312.
28. **Канфэрэнцыя амэрыканскіх славянаведаў** // Беларус. 1983. №314.
29. **Сакавік — месяц заняты** // Беларус. 1983. №310.
30. **Фэстываль у парку Свабоды** // Беларус. 1983. №312.
31. **Галасы сустрэчы** // Беларус. 1984. №322.
32. **Камп’ютар і беларуская кніга** // Беларус. 1985. №326.
33. **Працягласць каланіялізму** // Беларус. 1986. №332.
34. **17-я Сустрэча беларусаў Паўночнай Амэрыкі** // Беларус. 1986. №330.
35. **Development of Book Studies in Byelorussia: 1917—1935** // The Second Interlibraries Conference of Slavic Librarians, Proceedings. New York: Russica, 1986. P. 28—34.
36. **Рэдкія беларускія кнігі: выстаўка** // Беларус. 1987. №339.
37. **Тамара Кольба пра сябе ў Беларусь** // Беларус. 1987. №333.
38. **У гонар Натальлі Арсеньневай** // Беларус. 1988. №354.
39. **18-я Сустрэча беларусаў Паўночнай Амэрыкі** // Беларус. 1988. №351.
40. **Belorusskaia SSR / Ukrainskaia SSR / knigovedenie** // Solanus. New series. Vol. 2. London, 1988. P. 100—101.
41. **The Road to Statehood** // Byelorussian Topics. №1. Grand Rapids, 1988. P. 18—19.
42. **Угодкі незалежнасці** // Беларус. 1989. №358.
43. **Васілёк на Беларусі** // Беларус. 1990. №№372—375; 1991. №377.
44. **Кліўлендскія спатканыні: 1990** // Беларус. 1990. №373.
45. **Рымскія сустрэчы** // Беларус. 1990. №370.
46. „**Знак бяды“ Васіля Быкава ў ангельскіх перакладах** // Беларус. 1991. №380.
47. **Інтэрв’ю з Шэрлан Мор** // Беларус. 1991. №382.
48. **Камок пад горла, або Дзе бацькаўшчына** // Беларус. 1991. №381.
49. „**Магутны Божа“ — упершыню** // Беларус. 1991. №382.
50. **Апалёнія Савёнак** // Беларус. 1992. №389.
51. **20-я Сустрэча беларусаў Паўночнай Амэрыкі** // Беларус. 1992. №393.

52. **Art Documentation and Art Libraries in Byelorussia and Russia** // Art Libraries Journal. Special issue. Vol. 17. No. 2. London, 1992.
Частка матэрыялаў падрыхтаваная Зорай Кіпель.
53. **Беларуская перакладная літаратура XV—XVII стст.** // Беларусіка = Albaruthenica. Т. 1. Мн., 1993. С. 221—225.
54. **Канфэрэнцыя „Рым-4“ у Горадні** // Беларус. 1993. №404.
55. **У пошуках эмігранцкай літаратуры** // Беларус. 1993. №№404, 407; 1994. №№410, 415, 417.
56. **Беларуская літаратура XVI ст.: самабытнасць і літаратурныя сувязі** // Foundation of Historical and Cultural Traditions. Rome: Institute of East Central Europe, 1994. P. 171—176.
Перадрукавана ў: Спадчына. 1999. №3. С. 171—176.
57. **Беларуская мова як культурна-сацыялягічны фактар (на прыкладзе аднай сямейнай хронікі XVI ст.)** // Беларусіка = Albaruthenica. Т. 3. Мн., 1994. С. 177—182.
58. **Уражанні з сустрэчы** // Беларус. 1994. №416.
59. **Амерыкана ў творах беларуска-амерыканскіх пісьменнікаў** // Беларусіка = Albaruthenica. Т. 5. Мн., 1995. С. 262—267.
60. **Падарожжа на Гомельшчыну** // Беларус. 1995. №424.
Перадрукавана ў: Гомельская праўда. 1995. 4 каstryчніка.
61. **Падарожжа на поўнач Беларусі** // Беларус. 1995. №428.
62. **А на масце нічога не засталося... (Гісторыя беларускай перакладной літаратуры XV—XVI стст.)** // Беларуская мініўшчына. 1996. №2. С. 50—51.
63. **Капітан Джон Сміт на Беларусі** // Крыніца. Мн., 1996. №1. С. 76—81.
64. **Povest ab Tryshchane** // The New Arthurian Encyclopedia. Vol. 93L—Garland Library. New York: Garland, 1996. P. 366.
65. **Some Observation on English Translations of Bykau’s Work** // Запісы БІНІМ. №22. 1996. С. 68—72.
66. **Беларуская перакладная літаратура XV—XVII стст. як мост паміж Усходам і Захадам** // Беларусіка = Albaruthenica. Т. 6. Ч. 2. Мн., 1997. С. 175—181.
67. **Нізкі паклон Аляксандру Вало** // Кантакты і дыялогі. 1998. №6. С. 20—22.
Перадрукавана ў: Голос Радзімы. 1998. 22 жніўня.
68. **Повязі Рэчыцы з Амэрыкай у пачатку XVII ст.** // Спадчына. 1998. №4. С. 181—195.

69. Скарыніяна ў бібліятэках Амерыкі // Беларусіка = Albaruthenica. Т. 9. Мн., 1998. С. 251–253.
70. Успамін на ўсё жыцьцё // Янка Купала – публіцыст. Мн., 1998. С. 140.
71. Лёс беларускай аповесьці аб Тундалі // Беларусіка = Albaruthenica. Т. 20. Мн., 2001. С. 140–143.
72. Беларускі друк на Захадзе // Кантакты і дыялогі. 2002. №3–4. С. 8–10.

Біяграфічныя публікацыі пра Зору Кіпель

1. Кляшчук А. Спадарыня Зора // Беларусь. Мн., 1991. №10. С. 23. [Здынак.]
2. Антонава Т. Свае людзі ў Публічнай Бібліятэцы // У землякоў за акіянам. Мн., 1992. С. 86–93.
3. Bird T. Zora Kipel // Research Libraries Notes. The NYPL. Vol. 4(2). Spring 1992. P. 27–28.
4. Вярбоўская В. Сям'я // Народная газета. 1994. 10–12 верасня.
5. Сачанка С. Зора Кіпель // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Т. 4. Мн., 1997. С. 178.
6. Сачанка С. Кіпель Зора // Кантакты і дыялогі. 1997. №6. С. 24–25.
7. Савік Л. Апантаныя беларускай справай (Зора і Вітаўт Кіпелі: Да 70-годдзя з нараджэння) // Голос Радзімы. 1997. 22 мая.
8. Сачанка С. Зора Кіпель // Беларуская Энцыклапедыя. Т. 8. Мн., 1999. С. 272.
9. Савік Л. Зоры і Вітаўту Кіпелям — 75 // Кантакты і дыялогі. 2002. №5–6. С. 47–49.
10. Жук-Грышкевіч Р. Памяці Зоры // Беларус. 2003. №484.
11. Запруднік Я. На разьвітаньне з Зораю Кіпель // Беларус. 2003. №484.
12. Зора Кіпель // Беларус. 2003. №484.

Прадмова й падрыхтоўка да друку Лявона Юрэвіча.

Ірына Багдановіч

Менск

БЕЛАРУСКАЯ ПАЭЗІЯ 20-Х ГАДОЎ ЯК ЗЬЯВА ЛІТАРАТУРНАГА АВАНГАРДЫЗМУ

1. Уводзіны ў тэму

Авангард як гісторычная зъява пачаўся ў эўрапейскай літаратуры ў першым дзесяцігоддзі XX ст., і звязаны ён найперш быў з футурызмам, што сыцвердзіў сябе ў ваяўнічым і кідкім адмаўленыні папярэдняй традыцыі. Традыцыяй на той час быў ня толькі клясычны рэалізм, але й шырока распаўсюджаны сымбалізм. Заходнюю Эўропу ў 1909 г. ускалыхнулі авангардыстыкі маніфэсты італьянскага правадыра футурызму Філіпа Марынэці, які ўсю папярэднюю культуру абвяшчаў „звалкай незылічонага музэйнага хломазду“, а новыя каштоўнасці жыцця звязваў з „рабочым шумам, радасным гулам і бунтарскім равеннем на тоўту, стракатым шматгалосьцем рэвалюцыйнай віхуры ў нашых сталіцах“¹. Ён жа ў „Тэхнічным маніфэсьце футурыстычнай літаратуры“ заклікаў „цалкам і канчатковая вызваліць літаратуру ад уласнага „я“ аўтара, гэта значыць ад псыхалёгії“, бо „гарачы мэтал або проста драўляны бруск хвалююць нас цяпер больш, чым усмешика ў сльёзы жанчыны“².

На ўсходзе да Першай Сусветнай вайны яшчэ больш яскрава й самадастаткова выбухнуў рускі футурызм, прадстаўнікі якога абвячали толькі сябе „тварам нашага часу“³ і „новымі людзьмі новага жыцця“⁴ (Уладзімер Маякоўскі, Велімір Хлебнікаў, браты Бурлюкі, Аляксей Кручоных і іншыя). У маніфэсьце „Пошчечина общественному

¹ Называть вещи своими именами: Программные выступления мастеров западноевропейских литературу XX века. Москва, 1986. С. 160–161.

² Тамсама. С. 165–166.

³ Литературные манифесты: От символизма до „Октября“. Москва, 2001. С. 129.

⁴ Тамсама. С. 132.

вкусу“ рускія футуристы таксама высунулі тэзіс адмаўлення літаратурнай клясыкі й усёй папярэдняй культурнай традыцыі („*Мінулае зацеснае... Скінуць Пушкіна, Дастваўская, Талстога й інш., і інш. з паraphоду сучаснасці*“⁵). Агрэсіўна й абрэзліва ставіліся яны да творчасці сучасных ім пісьменьнікаў-мадэрністаў: да „*парфумнага блуду Бальмонтта*“, „*папяровых латаў з чорнага фраку ваяра Брусаўа*“⁶ й інш. Да Першай Сусветнай вайны эўрапейскі футурызм відавочна, мэтадам грамадзкага шоку, съцвердзіў свае авангардныя пазыцыі ў літаратуры, набыў калі не сусьеветнае прызнаныне, то сусьеветны розглагас, стаў прыкметнай, уплывовай і нават легендарнай зьявой. Па сутнасці, ім былі разбураныя два каноны: канон традыцыі (сувязі з клясыкай, пераемнасці з мінулым) і канон слова як такога. Апошнія падрабязна акрэсцівалася ў другім маніфэсце рускага футурызму „*Садок судей*“. Слова раскладалася й рассыпалася на літары й з іх утваралася новая сэмантыка, сэмантыка гуку й так званая „*сэнсоўная бессэнсоўнасць*“. Футуристы дазволілі сабе прыбраць з паэтычнага тэкstu знакі прыпынку, яны ж абвясцілі „*крушэнне рытму*“ й вышукваныне новага паэтычнага памеру — памеру „*жывога размоўнага слова*“: „*Мы перасталі шукаць памеры ў падручніках — усялякі рух нараджае новыя свободны рытм паэта*“⁷. У галіне абнаўлення паэтычнага слова футуристы, бяспрэчна, зрабілі нябачны да гэтага наватарскі прарыў, які вызначыў шлях развіцця сусьеветнай паэзіі праз усё XX ст.

Характэрна, што адначасова ломка ў абнаўленні формы адбывалася ў мастацтве: у жывапісе нарадзіўся блізкі да футурызму кубізм, а надалей яго заснавальнік Казімір Малевіч абурнулаваў дынаміку мастацкага руху ад кубізму ў футурызму да „*новага жывапіснага рэалізму*“ — супрэматызму. Шукаючы новую ісціну ў мастацтве, Малевіч адпрэчваў мастацтва ў формах натуры й рэчавай дакладнасці: „*Калі зынкне звычка сувядомасці бачыць у карцінах выяўленне куткоў прыроды, мадонай і бессаромных взніраў, тады толькі ўбачым выключна жывапісны твор*“⁸, — пісаў ён. Як фразы ў футурызме гублялі знакі прыпынку й страчвалі рытм, слова рассыпаліся на свае склад-

нікі — літары й гукі, зь якіх утваралася новая слоўная матэрыя, так прадметы ў супрэматызме гублялі свае абрысы, і съвет бачыўся як першасная беспрадметнасць, а зь яе — з гэтага *нічога* — супрэматыстамі стваралася новая рэальнаясць, новы сэнс, знакам і сымбалем якога стаў легендарны „*Чорны квадрат*“. Такім чынам, авангард у тагачасным мастацтве быў на нейкім выбрыкам хваравітай сувядомасці асобных крыклівых няяздару, якія хацелі прыцягнуць да сябе ўвагу, але гэта быў сапраўды фэнамэнальны час абнаўлення эстэтыкі, мастацтва й літаратуры тады, калі стала запатрабаваным вызначэнне новых ста-сункаў чалавека з рэчаінасцю, напоўненай дысанансамі й пагрозлі-вай відавочнасцю пераменаў.

Шырокая вядомыі на той час быў гастрольныя турнэ футурыстаў: так, Філіпа Марынэці прыяздждаў у Расею, але ня стаў кумірам расейскіх футурыстаў. Апошня ж, у сваю чаргу, вандравалі па абсягах тагачаснай Расейскай імперыі, а ў лютым 1914 г. адбыліся знакамітые паэза-канцэрты футурыстаў у Менску. На той час гэта не зрабіла, аднак, якога-кольків значнага ўплыву на беларускую літаратуру, якая перажывала бурны пэрыяд свайго клясычнага станаўлення й не магла ўспрыніць ні адзін з галоўных прынцыпаў футурыстаў. Прынцып адмаўлення ад клясыкі й традыцыі ня мог быць успрыніты, бо клясыка й традыцыі толькі выкрышталізоўваліся ў замацоўваліся, і, па сутнасці, яшчэ не было чаго ў гэтым сэнсе адпрэчваць. Прынцып ламання мовы, яе лексычных і граматычных нормаў, вынаходніцтва новых моўных штукарстваў у паэзіі, быў таксама яшчэ не актуальны, бо *навізною* (авангардам!) было ўжо самое тварэнне на беларускай мове, ды й сама яна не была яшчэ ўнармавана! Беларуская мова й літаратура толькі-толькі набылі свой легальны прафесійны статус у мастацкай творчасці, яны перажывалі адраджэнне. І гэта быў своеасаблівы шлях, у многім кампэнсацыйны, бо трэба было закласіці ды съцвердзіці раней слаба або зусім не праяўленыя традыцыі, якія можна было б ужо потым, па замацаванні іх, ламаць і пераадольваць. І ўсё ж футурызм як шырокая зъява эўрапейскага паэтычнага наватарства спэцыфічна праявіўся ў беларускай паэзіі таго часу. Беларускай заяўкай на яго можа лічыцца вядомы верш-гімн Янкі Купалы „*А хто там ідзе?*“. Чаму ёсьць падставы так думаць?

Талент Купалы, як вядома, высипываў у польскамоўным рэчышчы, але развіўся ў узмацнёй у выніку яго пераадольвання. Творчыя ста-сункі Купалы з польскай літаратурай і пісьменьнікамі — пастаянныя й плённыя. Адным з фрагментаў такіх стасункаў былі адносіны з паэтам

⁵ Тамсама. С. 129.

⁶ Тамсама. С. 129.

⁷ Літературные манифесты... С. 131.

⁸ Малевич К. Чорны квадрат. Санкт-Петербург, 2001. С. 29.

Ежы Янкоўскім. Да сьледнікі гавораць аб польскіх футурыстах ужо з 1910-х гадоў, гэта значыць, што футурызм сюды прыйшоў адразу ж па сваім узывішчненні. Адной з яскравых фігураў яго быў менавіта Ежы Янкоўскі (1887—1941) — аўтар першых футурыстычных вершаў у Польшчы. Яго наватарскі пошук злучаў у сабе пралетарскі ѹ нацыянальныя матывы: „*Niebieskie oczy proletariatu... tak jak niebieski jest nad Polską świat!*” — пісаў ён.— *O wierze waszej świat przekarze światu między narodami* — *futuryzmu mit!*“ („Блакітныя очы пралетарыјату... такія ж блакітныя, як і над Польшчу съвет!.. Праз вашу веру съвет передасьць съвету міжнародны футурызму міт“⁹.)

Паказальна тое, што Ежы Янкоўскі быў віленскім знаёмым Янкі Купалы. Ён адзін зь першых прадстаўнікоў суседніх літаратур ацаніў і высока ўзынеў талент нашага песьняра. Шэраг артыкулаў Янкоўскага, зъмешчаных у кіеўскім часопісе „*Przegląd krajowy*“ ў 1909 г., надаваў Купалу міжнародную значнасць. Ён падкрэсліваў навізну ды яркасць купалаўскага таленту, прыводзіў і аналізаваў вершы са зборніка „Жалейка“ (1908) і асаблівую ўвагу надаў вершу-гімну „А хто там ідзе?“, зъмісціў тэкст цалкам і падкрэсліў: „Чуваць у гэтым вершы водгук мернага поступу мільёнаў ног... Веліч скрыўдженага народу, які ідзе на барацьбу за сваю чалавечую годнасць, на бой за съветлы дзень, узносіць чытача. Песьня аб тым съветлым паходзе імпануе, трывожыць, пранізвае пагрозай чаканья. Народ ідзе!“¹⁰. Як пазэт, успрымалыны да новых павеваў часу, Ежы Янкоўскі ацаніў і гэтую наўізу ў Купалы. Невыпадкова, відаць, шлях творчай эвалюцыі прывядаў яго да футурызму, бо нягледзячы на тое, што футурызм, па словах Вадзіма Шаршаневіча, „зъявіўся ў блазенскім гриме ѹ бубянцах, ... што ў ім шмат бутафорскага, браваднага, эпатажнага“¹¹, важным дасягненнем футурызму было съцвяджэнне самакаштоўнасці формы, эстэтызацыя формы. І фармальны пошук футурыстаў ня ведаў межаў, у ім былі свае скрайнасці, як, напрыклад, у заяўцы, што ў пяцірадкоў „дыр, бул, ўбечур, / скум / вы со бу / р л эз“ — „болей рускага, нацыянальнага, чым ва ўсёй паэзіі Пушкіна“¹². Тым ня менш, футуры-

стычная апалёгія формы задала тон у абраўленыні верша, і гэты працэс быў плённы на працягу ўсяго ХХ ст.

Купалаўскі верш „А хто там ідзе?“, бясспрэчна, ня быў напісаны пад непасрэдным уплывам футурызму, але пры абсолютна дакладным адчуванні Купалам неабходнасці наватарства. Менавіта дух наватарства стаў вызначальну рысаю таго часу, і калі мы з'вернем увагу на асаблівасць формы купалаўскага верша, будову яго строфы, стрыманую ўрачыстасць размоўнай дыялёгавай інтанацыі пры відавочнай скучасці чыста выяўленчых сродкаў, то будзе зразумела, што верш зъмяшчаў у сабе відавочную фармальную навізну нават пры захаванні нормаў граматыкі й синтаксу. Зъмест жа верша, фактычна, адчыняў дзіверы ў будучыню цэламу народу. Гэта была бясспрэчна дэмантрацыя новай съядомасці, якая будавала сябе на футурыстычным прынцыпе адмаўлення старога, ранейшага. Менавіта ў гэтым вершы Купалы скандэнсавалася энэргія часоў: мінулага, якое трэба перажыць і вырвацица з яго да новай яснай будучыні, да беларускай пэрспэктывы — „людзімі звацица!“ Калі рускія футурысты „скідвали клясыкаў з карабля сучаснасці“, то ў беларускай вэрсіі гэта выглядала як разывітанне з гісторыяй паняволенага мінулага, дзе ўласныя дзяржаўнасці, мова й культура, страчаныя на пэўным этапе, былі недасягальнаю марапаю. Спадчынай беларускага мінулага, якое „трэба скінуць“ у сучаснасці, былі не Адам Міцкевіч, Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч ці Францішак Багушэвіч, а нацыянальна-дзяржаўны ўціск і заніпад. Ад гэтага трэба было пазбавіцца беларускай будучыні, і такое збаўленыне дэкліравалася Купалам гэтаксама, як футуристамі дэкліравалася вызваленыне ад клясыкі. Аднак у Купалы дыялёг з будучынай ня меў разбурывальнага, гвалтоўнага акцэнту ў сваім зъмесце, ня меў агрэсіі, якою вызначаўся ўласна футурызм. Цікавым ёсьць і той факт, што й сам Ежы Янкоўскі перажыў уплыў купалаўскага верша ў сваім далейшым стаўнічені як польскі футурист. Так, у вершы „*Splon lotnika*“ ім была скарыстаная форма, блізкая да купалаўскага верша „А хто там ідзе?“, якім ён так захапляўся. Тому, адкінуўшы бутафорскую шалупіньне, без якога, аднак, футурызм як такі проста немагчыма ўяўіць, паўторым, што верш „А хто там ідзе?“ Купалы можа лічыцца першым беларускім футурыстычным творам, бо ён адпавядае некаторым ключавым граням футурыстычнай парадыгмы. Надалей радыкальнае й агрэсіўнае адпрэчаныне мінулага ў футурыстычным духу стане адной з вызначальных рысаў беларускай паэзіі 20-х гадоў.

⁹ Poezja polska: 1914—1939. Antologia / Wybór i opracowanie: R. Matuszewski, S. Pollak. Warszawa, 1962. S. 272.

¹⁰ Янка Купала: Энцыклапедычны даведнік. Мн., 1986. С. 700.

¹¹ Літературные манифесты... С. 175.

¹² Тамсама. С. 138.

2. „Бурапенная“ плынь позняга беларускага футурызму

Час эксперыменту ў стылі футурыстычнай паэтыкі сапраўды прыйшоў крыху пазней, у 20-х гадах, цікавых для нас сёньня сваёй легендарнай „бурапеннасцю“, пошукам ідэальнага „стылю эпохі“, яўна авангардным мастацкім мысьленнем, якое імкнулася паяднаць у вобразным адзінстве ўсеабдымны рэвалюцыйны экстаз зь яго ўтопій справядлівага й дасканалага грамадзкага ладу й адметнасць нацыянальнага шляху Беларусі. У гэты час на Беларусі ўтварылася першае літаратурнае аб'яднанье „Маладняк“ (1923), а той авангардны кірунак, якога прытымліваліся яго сябры, быў умоўна названы крытыкам Адамам Бабарэкам „маладнякізмам“, каб падкрэсліць яго абсолютную навізну ѹ актуальнасць у канцэксце абаўленення грамадзкага жыцця. Мастацкія ж прынцыпы, якіх прытымлівалася маладнякоўская творчае асяродзьдзе, былі блізкія да футурыстычных прынцыпаў. Так, тагачаснае авангарднае мысьленне мела на ўвазе абаўязковы падзел на „старое“ й „новае“, прычым новае апрыёры выступала з адзнакай найлепшага й прагрэсіўнага, старое ж, традыцыйнае, адмаўлялася, як перашкода на шляху да новай міталягемы „сонечнага заўтра“. Так, у вершах маладнякоўца Міхася Чарота пасъядоўна праводзілася ідэя адмаўлення традыцыі ды гісторыі дзеля пасъпховага поступу „вялікай будучыні“. „Годзе плакаць і вам над Рагнедаю / і, зірнуўшы ў мінчулае, цяжка ўздыхаць...“¹³, — пісаў ён у вершы „Скокі на могілках“, кідкім сваім агрэсіўным адмаўляльным патасам. Маладнякоўцы жылі з абсолютным адчуваннем расколу сусветнай гісторыі на „старую й новую эры“, збліжаючыся з тагачаснымі расейскімі „біякасмістамі“ (своеасаблівае адгалінаванье позняга футурызму) у тым, што яны пачалі абсолютна новую „вялікую эру — эру бессьемяротнасці й бясконцасці“¹⁴. У грамадзка-гісторычным пляне пунктам адліку „новай эры“ была, безумоўна, рэвалюцыя, і той варыянт футурыстычнага съветаўспрынімця, які ўсталёўваўся ў літаратуры Савецкай Беларусі 20-х гадоў, быў блізкі да расейскай ЛЕФаўскай плыні (адгалінаванье позняга футурызму, вядомае як Левы фронт мастацтва). У беларускім літаратуразнаўстве гэтая авангардная мадэль атрымала назыву рэвалю-

цыйнага канцэптуалізму¹⁵. Міхася Чарот быў адной з самых яркіх яго постацяў. Яго авангардная паэтыка зъяўлялася мастацкім „апраўданнем“ руйнаваньня, „дыму-пажару“, незылічоных ахвяраў дзеля зъменення съвету на новы „справядлівы“ лад:

Съвет стары мы палім — гэта наша справа,
Хто зь лодзей пасъмее кінцу нам патрок?
Будавалі ўсё мы — нішчыць маём права.
Хай ўсё затопіць нашай працы сок¹⁶.

Так у новым гісторычным часе зводзіліся футурыстычныя раункі з традыцыяй, з усім мінулым жыцьцём, якое калісці ў стылі карэктнага наватарства імкнуўся пераадолець Янка Купала.

Яшчэ адным яркім прыхільнікам ЛЕФаўскага („камуннага“) паэтычнага авангардызму быў Цішка Гартны, які ў сваіх вершах натхнёна апіваў ідэал усясьветнае камуны як асноўны сымбал будучыні. Будучыня стала тым абсолютна ацэначным вобразам, які рэпрэзэнтаваў паняцьце новага мастацтва, новай эпохі й у цэлым новай мадэлі чалавечага быцця. Сынонімамі новай будучыні сталі: вольная праца й усясьветная камуна. Паняцьцямі супрацьлеглымі былі нядоля мінулага жыцьця й падняволальная праца. У вершы Цішкі Гартнага „Па дарозе да будучыні“ гэтыя два матывы-антышподы старога ды новага выступаюць вельмі выразна й, па сутнасці, фармуюць эстэтычную парадыгму новай, запатрабаванай тым часам паэтыкі: „Мы выйшли з гразкае смуроднае лагчыны, / Дзе нас жыцьцё мінулае трymала...“, — гэта матыв старога, адпрэчанага. „Уладар жыцьця — Усясьветная Камуна... / У ёй адной мы бачым будучыню нашу“, — матыв рэвалюцыйнай пэрспэктывы¹⁷.

З авангарднай канцэпцыяй рэвалюцыі прыйшла й тэма зынішчэння ўсяго таго, што звязана зь мінулым, і гэта стала ў новым часе аналягам футурыстычнага адмаўлення клясыкі ды ўсялякіх сувязяў са спадчынай, з традыцыяй. Чорнае, змрочнае мінулае, у якім чалавек працы быў падняволальным рабом, заслугоўвала руйнаваньня без анікага ценю жалю й сумненняў. Хрысьціянская мараль, ідэі гуманізму,

¹³ Чарот М. Завіруха. Мн., 1922. С. 6.
¹⁴ Святогор А., Иваницкий П. Біокосмізм. Москва, 1921. С. 5.

¹⁵ Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя. Т. 2. Мн., 1999. С. 8—45.
¹⁶ Чарот М. Завіруха... С. 19.
¹⁷ Гартны Ц. Урачыстасць. Мн., 1925. С. 17.

патэрналізму, а таксама ўсялякі іншы міжклясывы кампраміс адмятая ліся цяпер, як непатрэбшчына. Нормай у літаратуры зрабіўся ваяўнічы вандалізм і крушэнне папярэдняй цывілізацыі, што адпавідала духу футурыстычных маніфэстаў Філіпа Марынэці: „Мы апяваем нахабны напор, гарачкавую бязглаздзіцу, страйавы крок, небясьпечны скачок, аплявуху й мардабой“¹⁸. Разбураць і рабаваць палацы, забіваць быльых прыгнітальнікаў — уладароў зямлі й фабрык, распраўляцца са старой інтэлігенцыяй — носьбіткай ранейшай хрысьціянскай маралі — гэта норма рэвалюцыйных паводзінаў і тэма авангарднага мастацтва. Міхась Чарот зрабіў гэтую тэму адной з галоўных у сваёй творчасці. Бадай самай яскравай паэтычнай дэманстрацыяй непрыміримай агрэсіі ў дачыненіні да мінулага можна лічыць ужо названы верш Чарота „Скокі на могілках“, у якім новыя пераможцы жыцця сцьвярджаюць беспаваротнасць сваёй перамогі:

Паглядзіце, мы скачам на могілках
І чырвоным віном паліваем крыжы, —
Па магіле вякоў, на чорных століках,
Марш хаўтурны іграюць на жы...¹⁹.

Адчуваецца ў гэтым вершы схаваная палеміка зь Янкам Купалам — зь ягоным ідэалам гістарычнага мінулага Беларусі як часу „залатага веку“. Асабліва непрымальнаі з пункту гледжання апалаігетаў футурыстычнага адмаўлення клясыкі была купалаўская паэма „На купъю“ (1911), дзе князь маляваўся не як жорсткі прыгоньнік, але як мудры ўладар, які спрэвядліва кіраваў народам і краінай. Чарот парадыраў ключавыя вобразы купалаўской паэмы: разважлівага князя, кургана, старога замчышча. Мінулае ў яго ўяўленыні магло быць толькі абсьмяяна ў зыняважана, і ў гэтым рэалізоўваўся найгалоўны прынцып авангардысцкай мастацкай парадыгмы:

І асьвечаны замчышчы князевы,
У пажары купаецца чорны курган...
Цені-людэ зь яго павылазілі
Паскаакаць на магілах канкан...²⁰.

Характэрна, што з палемікі з Купалам пачынаўся ѹ авангардны шлях Міхайлы Грамыкі, які адным зь першых беларускіх паэтаў адгукнуўся на футурыстычны заклік аб зъмяненіні ѿсяго съветапарадку ѹ скідваныні ранейшых літаратурных аўтарытэтаў. У 1922 г. у часопісе „Полымя“ была надрукавана ягоная паэма „Гвалт над формай“, дзе ѹ съцвярджаліся ваяўнічыя прынцыпы новага мастацтва:

Мы ўчора былі толькі галы,
Шукалі папараць Купалы.
А сёньня мы ўцекачы,
Завойстрым гострыя мячы²¹.

Грамыка, як бачна, узурпаваў права на наватарства, што стасавалася з футурыстычным прынцыпам так званага „ячаства“ ѹ цэлым з агрэсіінасцю авангарду як такога. Паэт адмаўляў купалаўска-коласаўскую традыцыю, прыўлашчваючы сабе права на першыя пазыцыі ѹ найноўшай літаратуры: „Над Купалаў усіх Я Купала... / З усіх колас-коў-васількоў... / Я Колас!“²². Пры гэтым Міхайла Грамыка выказваў захапленне памяй Міхася Чарота „Босья на вогнішчы“ (1921) як самым сучасным і актуальным творам, які зъяўляўся ўзорным на новым этапе літаратуры: „Вы бачылі, чулі? / На вогнішчах босья маюць / ўжко слуцкія бэры — ня дул!“²³. Такім чынам, не высоўваючы спэцыяльных маніфэстаў, беларускія паэты — Міхайла Грамыка, Міхась Чарот — фактычна съцвярджалі ѹ замацоўвалі ѹ беларускай паэзіі найважнейшыя паствулаты футурызму праз вобразную систэму сваіх мастацкіх твораў.

Вельмі важнымі ѹ авангарднай паэтыцы Чарота былі таксама вобразы дыму-пажару, буралому, завірухі. Гэтыя знакі-сімбалі прыродных стыхіяў увасаблялі ідэю руйнаваныня, гвалтоўную, але неабходную перамену гістарычных эпох. Съведчаньнем таму — верш „Завіруха“: „Над балотам гудзе завіруха... / Ведзьмай носіцца з краю да краю, / I зъмітае зь зямлі жыцьця пасцяруху...“²⁴.

Асабліва вылучаліся патасам рэвалюцыйнай агрэсіі вядомыя паэмы Міхася Чарота „Босья на вогнішчы“ (1922) і „Беларусь лапцюж-

¹⁸ Называть вещи своими именами... С. 160.

¹⁹ Чарот М. Завіруха... С. 6.

²⁰ Тамсама. С. 7.

²¹ Грамыка М. Гвалт над формай // Полымя. 1922. №1. С. 74.

²² Тамсама. С. 73.

²³ Тамсама.

²⁴ Чарот М. Завіруха... С. 3.

ная“ (1924). Паэт апраўдваў ідэю руйнаваньня ў імі будучыні для бытых абяздоленых „босьых“: „*Таварышы! Што нам трэба? / – Пажа-ары!*“, апраўдваў бязылігаснае зынішчэнне „ня нашых“ грознымі прадстаўнікамі „чырвонай раці“:

*Новы край... Замоўклі съпевы жалю,
Лавай грознаю прыйшла чырвоных раць...
І ў мяне, бач, рукі не дрыжали
Загад пісаць: „ня наш хто – расстраляць!“²⁵.*

Так у беларускіх мастацкіх творах 20-х гадоў, якія лічыліся тады самымі актуальнымі, знаходзіла сваё ўласабленыне агрэсія авангарду, тэматычна прайўленая як апраўданье рэвалюцыйнага тэрору й гвалту над асобай, інакшасыць съветаўспрыніяція якой каралася съмерцю. Съвет падзяліўся на „сваіх і ворагаў“, апошнім жа была авшвешчана бязылігасная вайна. Гэта было ўжо ня проста „скідванье клясыкі з карабля сучаснасці“, хоць і такі момент прысутнічаў, як мы бачылі, у беларускім паэтычным авангардзе. Трагізм тагачаснай сітуацыі заключаўся ў тым, што агрэсія ў паэзіі была ня проста літаратурным наватарствам, але прыходзіла ў літаратуру з самога жыцця, у якім грамадзства аказалася падзеленым на „сваіх“ і „ворагаў“. Ідэя клясавай барацьбы стала ключавой у систэме тагачаснай дзяржаўнай ідэалёгіі, а літаратура была авшвешчана яе неад'емнаю „зброяй“. Такія трансфармацыі перажыў футурызм, усё больш адпавядайчы канону ўтылітарнага мастацтва, або рэвалюцыйнага канцептуалізму. На расейскай літаратурнай глебе ён атрымаў назыву Левага фронту мастацтва, асноўнымі прынцыпамі якога былі клясавасыць, рэвалюцыяная агітацыя й пропаганда.

Рэвалюцыйны рыгарызм яшчэ ў большай ступені быў характэрны для Паўлюка Шукайлы — „слуцкага песніара“, кіраўніка суполкі ЛЕФАўскай арыентацыі „Беларуская літаратурна-мастацкая камуна“ (1927). Шукайла імкнуўся быць ультраавангардным у практичным увасабленыне рэвалюцыйнага канцептуалізму. Найбольш знакамітым у сваім часе яго паэтычным творам была паэма з гучнай назвай „Акорды дзён“, дзе паэт узорна з пункту гледжаньня рэвалюцыйна-праклетарскай эстэтыкі паказаў прыклад, якім павінен быць сучасны яму „стыль эпохі“. Паэма апублікованая ў 1930 г. у часопісе „Полымя рэвалюцыі“ тады ж у зборніку вершаў Шукайлы „Акрываўленая зямля“. У ёй

Шукайла шырокім ўзбуйненымі штрыхамі паспрабаваў увекавечыць рэвалюцыйныя перамены й стварыць манумэнтальны вобраз новай краіны, перадаўшы размах і веліч яе пераможнага шляху:

*Краіна росквіту,
Ня знанага нікім,—
Краіна дзён,
Бурлючых
Ў жэрлі сэрца,
Імчысьця ты
Дынамікай гадзін,
Арганізуочы
Сталецыци²⁶.*

„Рэвалюцыя! / я слухаю / твой загад!“ — гэта быў адпраўны пункт у сыветапоглядзе Паўлюка Шукайлы, кіруючыся якім ён у сваёй паэме апраўдваў рэвалюцыйны гвалт і тэрор, а перададзенія ім „акорды“ барацьбы з ворагамі вылучаліся ў творы асаблівай „музычнасцю“: „Клін / у тлінь, / расьсячы!.. / Секачыце, секачыце, / секачы!.. / Чуйце! / Чуйце! / Выкарчуйце / ўсе карчы!..“²⁷. Відавочна, што Шукайла імкнуўся тут пераўзыці нават знакаміты футурыстычны шэдэўр „Закляціе смехом“ Веліміра Хлебнікова: „О, засмейтесь, смехачи! / О, засмейтесь, смехачи! / Что смеются смехами, что смеянутствуют смеяльно. / О, засмейтесь усмеляльно!..“²⁸. І ў паэзіі, і ў крытыцы Шукайла быў пасыльдоўным апалягетам рэвалюцыйных ідалаў і будучай „камуны съвету“, што абумоўлівала адпаведную танальнасыць ягоных твораў і систэму мастацкіх вобразаў з характэрным пашыраным ужываньнем гіпэрбалай, паэтызацыяй ідэалігічных штампаў і спэцыфічнай авангардысцкай агрэсіўнасцю ў сцвярджэнні новых формаў грамадзкага ладу: „Уесь съвет / на свой лад / перавернем, / Сусьветны / зробім / Рэйком!“²⁹. Адпаведна свайму разуменіню авангардысцкага „стылю эпохі“ распрацоўвалася Шукайlam і тэма каханья, дзе не было ні намёку на пяшчотныя чалавечыя пачуцьці: „*Трэба ўмець / і шпалы кахаць, / і цалаваць / семафор...*“, — эпатажна заяўляў

²⁵ Чарот М. Паэмы. Мн., 1928. С. 105.

²⁶ Тамсама. С. 80.

²⁷ Поэзия русского футуризма. Санкт-Петербург, 2001. С. 71.

²⁸ Шукайла П. Акрываўленая зямля... С. 116.

паэт³⁰. Такім чынам, у новай мастацкай парадыгме каханьне ды іншыя праявы лірычных настроў прыбіраліся з парадку дня, значэньне мелі толькі жалеза й матор як сымбалі стваральнай працы, а таксама прылады зброі („рэвальверы“ й „секачы“) як сродак барацьбы з тымі, хто сумняваўся ўмагчымасці гвалтоўным шляхам пабудаваць щасльвае й справядлівае грамадзтва. „Аплявуха й мардабой“, пра якія гучна пісаў Філіп Марынэці ў першым футурыстычным маніфэсце ў 1909 г., знайшлі сваю красамоўную рэалізацыю ў рэчаіснасці юніоннай літаратуры 20–30-х гадоў.

Такім чынам, тэндэнцыі футурызму ў беларускай паэзіі 20-х гадоў, безумоўна, не без уплыву тагачаснага расейскага ЛЕФа, праявіліся, у першую чаргу, як ваяўнічае адмаўленне ўсяго мінулага дарэвалюцыйнага жыцця, якое асацыявалася зв. „вечнай цемрай“. Яму супрацьпастаўляліся „вялікая будучыня“ й „сонечнае здзене“, дзеля якіх прыносяліся ды апраўдваліся незылочоная крывавая ахвяры. У футурыстычным рэчышчы выявіліся таксама крытыка юніоннага дарэвалюцыйнага традыцый, папярэдніх паэтаў-клясыкаў, якіх зыняважліва называлі „адраджаністамі“ ѹ аўтэнтычнай, што яны ня ўпісваюцца ў „сёньняшні дзень“. Футурызм як тэрмін, як назва літаратурнага напрамку або суполкі не выкарыстоўваўся беларускімі пісьменнікамі, а „сёньняшні дзень“ у літаратуры тэрміналагічна быў звязаны зь яго аналягам — „маладнякізмам“, для якога юніоннага тэрміна ўсе вышэй адзначаныя прынцыпы футурыстычнай паэзіі. Футурызм перажыў трансформацыю: зь літаратурнай гульні ў эпатаж і абиаўленне слоўніка ён ператварыўся ва ўтылітарнае мастацтва, што абслугоўвалася дзяржаўную ідэалёгію, апраўдвалася масавы тэрор як вынік „клясавай барацьбы“, адмаўляла агульначалавечыя каштоўнасці. Аднак, зь іншага боку, такія базавыя прынцыпы футурызму, як ломка традыцыйнага словаўжыванія й „слова-наватарства“ аказаліся ўніверсалнымі і пазапалітычнымі, яны жыватворча паўплывалі на ўсё далейшае раззвіццё юніоннай літаратуры.

3. Месца „багемы“ ў літаратурным авангардзе

Авангардная паэзія футурыстычна-ЛЕФаўскага кшталту вітала-ся крытыкай і лічылася ўзорнай у тагачаснай ідэйна-эстэтычнай пра-

сторы. Аднак яна не вычэрпвала сабой багацьце юніоннага дарэвалюцыйнага канцептуалізму, але ѹ так званыя „ўпадніцкі“ тэндэнцыі, што, на думку крытыкаў, адводзілі новае мастацтва ад справы пабудовы вялікай будучыні (аналігічным пазнайміннем стане падзел рамантызму на „рэвалюцыйны“ й „рэакцыйны“). „Упаднікі“ тужылі ѹ плакалі па Беларусі, сынлі аб ёй сны, як Янка Купала, шукалі ѹ не знаходзілі „новую зямлю“, як Якуб Колас, праслаўлялі каханьне, пачуцьці, перамену настроў, сяброўскае застольле за кілішкам віна ѹ, урэшце, права на асабістое жыццё за зачыненымі дзівярыма, у якія ня ломіца рэвалюцыйная віхура, хоць у тых гадах ў Савецкай Беларусі не было такіх дзівярэй, у якія яна б не ўварвалася. Усе такія матывы трактаваліся крытыкай як „блакітная мляўкасць“ і недалужнае ўсхліпванье буржуазна-мяшчанскае кшталту, як перажыткі, упадніцтва ѹ багема. Галоўнымі „ўпаднікамі“ й „багемшчыкамі“ называліся пераважна паэты-ўзышэнцы: Язэп Пушча — за „імажынізм“, Уладзімер Жылка — за „манеры сярэднявежчага трубадура“ ѹ за тое, што ѹ яго „не назіраецца набліжэння да пралетарскай літаратуры“, Тадар Кляшторны, празваны „ледзяным гітарыстам“, — за „эстэтнічанье“ й „мэлянхалічны“ настроі. Даставалася таксама ѹ іншым паэтам — Паўлюку Трусу, Валерью Маракову, Юрку Ляўоннаму — за той жа пэсымізм і імажынізм, за адыход ад апіваньня рэвалюцыйных ідэалаў, хоць кожны з гэтих паэтаў шукаў сваю форму паказу новай Беларусі. Валеры Маракоў, напрыклад, у лірыцы каханьня імкнуўся быць сугучным свайму часу ѹ адмаўляў старыя вобразныя стэрэатыпы: „Ня мне шукаць мяшчанская ціхай спальні / ў вачах мяшчансках сініх васількоў“³¹. Алеся Дудар, вядомы як зачытны крытык узышэнца Тадар Глыбоцкі, зборнікам „І залацісцей і сталёвей“ (1926) зарабіў сабе ярлык „ўпадніка“, бо ѹ адным зь вершаў, паэтызуючы каханьне як чароўную ілюзію, часовую прыгожую рэальнасць, куды можна схавацца ненадоўга ад жорсткасці ѹ няйтульнасці жыцця, ён напісаў: „Усё загіне ѿ съвеце, ўсё загіне — / не загіне толькі палкі момант“³². Пры аблекаванні зборніка на сходзе магілёўскай філіі „Маладняка“ такія радкі былі расцэнені як багемныя, а ўвесе зборніка прызнаны „ўпадніцкім“, бо ѹ ім паэт „траціць шлях“ ѹ упадае ѿ чисты „эратаізм“.

³¹ Маракоў В. На залатым пакосе. Мн., 1927. С. 25.

³² Дудар А. І залацісцей і сталёвей. Мн., 1926. С. 59.

³⁰ Тамсама. С. 79.

Прадстаўніком „новабуржуазных плыняў“ у другой палове 20-х гадоў лічыўся, як вядома, і Ўладзімер Жылка. Ні хто іншы, як Тодар Глыбоцкі, вылучаючы Жылку „сярод нешматлікіх паэтаў Заходній Беларусі“ як „ужо даволі выдатную фігуру“, пісаў, што ягоныя вершы любоўнай і біблейнай тэматаўкі „аддаюць цвільлю“ ѹ „мяшчанскай філязофіяй“, што ён „перасаджвае на сялянскае поле расыліны панскіх аранжарэяў“³³. Крытык дакараў Жылку за „містычны настрой“ і за „манеру сярэднявечнага трубадура“ ѹ апісаныні жанчыны. Меўся на ўвазе тут цыкл Жылковых „Вершаў спадзіваньня“, у якім з пазыцыяў абсалютызацыі хараства, наследуючы Максіму Багдановічу, Жылка абагаўляў жанчыну ѹ высокая кахранье да яе. Незямная вышыня па-чучыцца скроўала асацыятыўны фон ягоных вершаў да біблейскіх матываў і аналёгіяў:

Ля ног тваіх маўчаць трывогі

І думкі маліцьвенна-строгі,

Як мнішкі белыя гурбой

Ў цішы пузіны лесавай,

О, соладка ля ног тваіх

У плашч чароўнасці адзеты,

Схіляюцца красою кветы.

І вечер сіверны заціх...

О мармур съветлага чаала

Пад пасмамі глухой завеі!

О тонкіх рук, о рук лілеі,

Што не чынілі справы зла!

О хараство зялёнаі пальмы!

Ты ўся зьвініш напевам псальмы!

І росных траваў родны пах

Кадзіць на твой азурны шлях!..³⁴.

Гэты ўрачысты патас узвялічваньня жанчыны ѹ пакланенія яе хараству ѹ паэтычнай парадыгме 20-х гадоў успрымаўся негатыўна — як „сярэднявечнае трубадурства“ ѹ „багемнасці“, далёкія ад ідэалаў пакастрычніцкай рэчаіснасці, калі найболыш авангарднымі, рэвалю-

цына ангажаванымі паэтамі высоўваўся іншы — „сэмафорны“ — ідэал кахранья. Пяшчотнае ѹ узвышанае кахранье належала мінуламу, было адзнакай „старога сьвету“ ѹ буржуазна-мяшчанскаю ўцехаю, якую разам з ўсёю старынай трэба было „скідваць з карабля сучаснасці“. „І таму інакшым я гару“, — з усьведамленнем сваёй бяспрэчнай рацыі ѹ супэрсучаснасці сцвярджала лірычная герайні Зінаіды Бандарынай. „Ты мяне такой яшчэ ня ведаў“, — у гэтым жа вершы звярталася яна да лірычнага адрасата ѹ даводзіла далей сваю цвёрдую пазыцыю:

Я люблю, люблю свою сучаснасць,
На алтар ёй лера і жыцьцё,
Гэта не змусоленае шчасце,
Гэта не гнілое забыцьцё...³⁵.

Уладзімер Жылка быў, бяспрэчна, старамодным на такім фоне: яго лірычны герой заміраў і пакутваў ад кахранья, як блокаўскі перад сваёй незнаёмкай; ён служыў сваёй кахранай, абагаўляў яе ѹ абсалютызаваў кахранье як праяву вечнага хараства. Нават таленавіты ўзвышэнскі крытык Юры Бярозка, прыхільнік творчасці Жылкі, упікаў яго за „перайманье клясыкаў“. Ён слушна заўважаў, што Жылка „навучаўся ад расейскіх сымбалістых, але ня здолеў цалкам перамагчы іх“. Паказваючы ўплывы Валерыя Брусава й Аляксандра Блока на творчасць Жылкі, Юры Бярозка разглядаў іх як саставэлементы: „Блокава „Незнакомка“ стравіла на адзінцатым годзе рэвалюцыі свою прывабнасць. Створаная вялікаю рамантычнаю тугою геніяльнага сымбалістага, яна можа хваляваць зараз толькі ѹ гістарычнай пэрспэктыве“³⁶. Жылку ж гэты шэдэўр рускай лірыкі, відавочна, хваляваў безадносна да таго, колькі гадоў мінула з часу рэвалюцыі. Яго вабіў менавіта той момент хараства, які быў перададзены прызнаным майстрам, блізкім яму па съветаадчуваньні ѹ паэтычнай манеры. „Вялікая рамантычная туга“ аказалася панадчасаваю каштоўнасцю, і Жылка ствараў свою вэрсію „незнамкі“, захаваўшы адценыне карчомнай „багемнасці“, распуснасці ѹ адначасова апантанае, усёпаглынальнае пакланеніне хараству:

³³ Польмія. 1928. №8. С. 215—218.

³⁴ Жылка У. Выбраныя творы. Мн., 1998. С. 83.

³⁵ Бандарына З. Веснацьвет. Вершы 1926—1929 гг. Мн., 1931. С. 80.

³⁶ Узвышша. 1928. №2(8). С. 161—162.

Твае блакітнасьці нязъменны,
Нязъменна харство тваё.
А я атруты келіх пенны
Разъліў якраз ў жыцьцё маё.

Душа, адданая прынадзе,
Цяжкай і горкай, як пальян,
Забыўшыся ў карчомным чадзе,
Ўбірае пах густы нізін...

I нецъвярозы і распусны,
Забыўся я тваё імя.
I не адны галубіў вусны,
I не з адной схадзіўся я...³⁷.

Паэт стварыў вобраз багемнага чалавека, які, тым ня менш, здатны распазнаць сапраўднае харство, памкнуцца за ім і паверыць у сваё забавеніне. Ён спавядаўся ў сваёй грахоўнасці ѹ ня страчваў надзеі, што яго выратуе харство, хай сабе ѹ прывіднае, як абраз далёкага мінулага. Гэтае харство засяродзілася ѿ гэтым выпадку ѿ адным ключавым слове-сымбале верша – „твае **блакітнасьці**“. Менавіта тут сканцэнтраваўся ѹ прайвісся феномэн ідэальнага, бо сэмантыка блакітнага асачывалася зь нябёсамі, а значыць, зь недасягальнай вышынёй і чысьцінёй дасканаласці:

I нагадаю маліцьвенна,
Ў забавеніне ўверыўшы сваё:
Твае блакітнасьці нязъменны,
Нязъменна харство тваё³⁸.

Паэтам авангарднага мысьлення зь яркай глыбокай індывідуальнасцю, якога таксама ѿ 20-я гады зацічала да „ўпаднікаў“ і адвінавачвалі ѿ „ясеніншчыне“, быў яшчэ адзін узвышшэнец Тодар Кляшторны. „Эстэтычная практика Ясеніна ня толькі ўзмацняла душэўную адкрыласць маладой беларускай паэзіі 20-х гадоў, яе шчырасць, ня толькі вучыла паэтаў тонкаму, пранізліва-трапяткому выяўленню самых інтывінных, далікатных пачуццяў. Яна спрыяла жыву-

часці ѹ пашырэнню некаторых адмоўных тэндэнцыяў, напрыклад, захапленню багемнымі матывамі, чаднай разгульна-кабацкай рамантыкай³⁹, – пісалася ў беларускім літаратуразнаўстве яшчэ на пачатку 80-х гадоў. Гэта наўпрост адносілася ѹ да Тодара Кляшторнага.

Асноўнай заганай яго творчасці лічыліся пэсымістычныя („упадніцкія“) ноты настрояў, што не адпавядалі бадзёраму маршу сацыялістычнага будаўніцтва. Паэта адвінавачвалі ѿ „багемшчыне“ як паэтызацыі вузка-індывідуалістычных перажыванньняў, апісаныні безнадзейнага смутку ѿ хмяльных узех, а таксама ѿ „эстэтнічанні“ як прыхильнасці да „мяшчанскіх“ образаў кшталту „ледзяных гітараў“, „ружовых келіхаў“, „вішнёвых хмарап“, „пунсовых шклянак“. Спадчынай багемшчыны... гучаць усе гэтыя „ружовыя шклянкі“, „наліўкі ледзяныя“, „п’янае юнацкае віно“, „перши хмель разбуранных надзеяў“⁴⁰, – пісаў сумнавядомы пагромнік літаратуры Але́с Гародня (Функ). Больш памяркоўны ѹ разважлівы Сымон Куніцкі таксама досьці тэндэнцыі на ўяўляў сумарны вобраз лірычнага героя Тодара Кляшторнага: „Усе настроі... камбінуюць адзін вобраз чалавека, які падчас губляе ўсялякі сэнс жыцьця, губляе ўсялякую зацікаўленасць жыцьця, не знаходзіць у жыцьці ніводнага месца, за што б можна было зачатіцца, чым бы можна было зацікавіцца“⁴¹.

Такім чынам, у крытычным асэнсаванні творчай практикі 20-х гадоў быўлі трывала выпрацаваныя крытэрыі, паводле якіх літаратурны герой павінен быць бадзёрым алтымістам, будаўніком новага грамадства з кельмай або рыдлёўкай (але ніяк не з кілішкам або любоўным раманам) у руках. Мастацкі ідэал пры гэтым адлюстроўваў нязломнага й суровага змагара за новую эпоху сцвярджэння пралетарскай дыктатуры – „дыктатуры працы“ – і барацьбы з „ворагамі народу“ ѿ абліччах тых, хто сумуе па даўніх днях, не прымаючы рэвалюцыйнага радыкализму сучаснасці. Сыстэма ж мастацкіх образаў мела быць прыстасаванай для вырашэння ўсіх гэтих важных задачаў, якім, відавочна, мала адпавядалі эратычна-хмельныя матывы й схільныя да смутку ѹ рэфлексіі лірычныя героі.

³⁷ Жылка У. Выбраныя творы... С. 60.
³⁸ Тамсама.

³⁹ Гісторыя беларускай савецкай літаратуры: У 2-х частках. Ч. 1. Мн., 1981. С. 40.
⁴⁰ Польмія. 1928. №8. С. 168.
⁴¹ Маладняк. 1930. №8—9. С. 147.

Ужо ў першым зборніку вершаў Тодара Кляшторнага „Кляновыя завеі“ (1927) выкрышталізаваліся тыя ўлюбёныя матывы й вобразы, за якія так бязылітасна пабівала яго ў друку крытыка. Найбольш характэрным, можна сказаць ключавым, для яго стаў эпітэт ледзяны, які адпавядваў стрыжнёваму „завейнаму“ вобразу кнігі й акрэсльваваў як пануючы матыв холаду:

Мёрзлы месяц з-за гор васількамі
Перасыпаў вазёрную сінь.
Стыне ўсё...
Ледзянымі сярпамі
Выйшла восень рабіну касіцъ⁴².

Далей у гэтым жа вершы „Зазімак“ хтосьці сувішча „ледзяным салаўём“ і агучваюцца „ледзяныя перазвоны“, дзе душа зьбірае „дзіцячай радасці зоры“. Ледзяныя вобразы напаўняюць іншыя вершы кнігі – „Белыя паляны, белыя гай...“, „На ледзянай гітары“. У першым са згаданых зьяўляюцца „ледзяныя чтолы“, „хтосьці незнаёмы ў ледзяных санях“, вобраз каханай лірочнага героя, у якой ён пытаецца, „хто замёў сынягамі у души вясну?“ Бадай самым нечаканым, праста ашаламляльным, у „ледзяных“ шэрагу быў вобраз „ледзянай гітары“, які ствараў „багемную“ ілюзію творчай свабоды ў бяздушнай рэчаіснасці, напоўненай гулам і рокатам машынаў. „Зіма“ й „ноч“ былі адмоўнымі сымбаліямі ў пралеткультайскай паэтыцы, ім заўсёды супрацьстаяла „сонечная раніца“. Можа таму Кляшторны так настойліва сцвярджаў ледзяную, марозную, вобразнасць у сваёй паэзіі, што інтуітывна адчуваў яе апазыцыйнасць агульнапрынятай паэтыцы, якая лічылася адзінай формай выражэння сучаснага „стылю эпохі“ й абвяргала ўсё астатніе, што не дэмантравала рэвалюцыйную радасць. Менавіта таму, што „ледзяныя гітары“ былі спосабам выражэння творчай свабоды паэта, былі ўнутрана апазыцыйныя афіцыйнаму канону, зь імі так заўзята змагаліся крытыкі. Кляшторны ж пісаў аб простых чалавечых пацуцьцях, абы хутка плыннасці дзён:

Зь вішнёвых хмар на ледзянай гітары
Заплакала зара па сонечнай вясне,
І быццам зь вёснамі разъвеяныя мары
На успамін застылі на вакне.

Куды пайшло, куды ўсё уляцела,
Чаму загінула, ня кінуўшы сълядоў,
Чаму застыла ўсё – заледзянала
У туманнай шэртані асьнежаных палёў?

Так і ў жыцьці – разъвеяныя вёсны
Туманам крывоцца ў завеях залатых,
І замярзаюць сонечныя вёслы
На паўпуці ў каралах ледзяных...⁴³.

Яшчэ адзін пастаянны „багемны“ вобраз у Кляшторнага раздражненію крытыкаў – вобраз чаркі, кілішка й усяго, што адносілася да *in vino veritas*. „Кілішкавая“ вобразнасць у паэта не азначала, аднак, нейкай асаблівай яго прыхільнасці да алькаголю, але была сродкам мастацтва самавыражэння, эпатажу, правам выказвацца пра ўсё ўсяляк. Менавіта ў гэтай абсалютнай свабодзе самавыражэння змяшчаўся сэнс эксперыментатарскага авангарднага мастацтва, якое было ўсьвядомлена не рэалістычным, бо рэалізмам не вычэрпвалася й не вызначалася сутнасць мастацтва наагул, а асаблівіца мастацтва вялікай эпохі ўропейскага мадэрнізму, куды ўпісваўся ў адраджэнска-авангардныя твар паэзіі беларускай. Эпатажныя вобразы Кляшторнага прываблівалі сваёй экспрэсіяй, жаданьнем уразіць і зьдзівіць:

Дзе месяц з зорнае званіцы
Вартуе золата кляноў,
Хачу съпявачь,
Хачу маліца
Над чаркай выпітых гадоў...⁴⁴.

Як бы насуперак строгім канонам пралетарскай эстэтыкі ў паказе жанчыны як таварыша па клясавай барацьбе ѹ матыву каханыня як мяшчанска перажытку, Кляшторны падкрэслена ѹ з асалодай „гуліе“ любімымі мастацкімі вобразамі, культивуе эстэтычную вытанчанасць і задуменна-развівітальную настрайвасць сваіх любоўных „багемных“ вершаў:

І грае нач на **струнах ледзяных**.
Гадзіны чаркамі вычэрпываюць вечнасць.

⁴² Тамсама. С. 14.

⁴³ Тамсама. С. 5.

Як скора, любая, ў завеях залатых
Сівымі пальцамі
Наш верасьнёвы вечар
Сыграе „requiem“ на **струнах ледзяных...**⁴⁵.

(Вылучана мной — **I. B.**)

Як можна заўважыць, у так званай „багемнасці“ была схаваная ўстаноўка на свабоду творчага самавыражэння й палітычную незаантагаванасць. Мастацтва заставалася найвышэйшай сферай духу й не паддягала рэгламэнтаванасці ні ў ідэях, ні ў стылі выказваньня. Рэвалюцыйныя апалаігеты ад мастацтва не маглі дараваць такой знарочыстай непадпрадкаванасці іх афіцыйна ўсталяванаму канону, таму, як таўром, якое адрознівае „ўпадніка“ ад мэтанакіраваных будаўнікоў камунізму ў літаратуры, яны надзялялі паэтаў мянушкамі багемных „трубадураў“ і „ледзяных гітарыстаў“. Але што ж такое, урэшце, беларуская „багема“ 20-х гадоў?

Традыцыйна слова „багема“, „багемны“ ўжываліся зь негатыўным адценнем і азначалі, паводле афіцыйных тлумачальных слоўнікаў, асяродзьдзе мастакоў, актораў, літаратараў і іншых „прадстаўнікоў малазабяспечанай творчай інтэлігенцыі, якія вядуць бязладнае й легкадумнае жыцьцё“, што мела на ўвазе, як правіла, з пункту гледжаньня звычайнага абывацеля, распусту й п'янства. Аднак для саміх прадстаўнікоў так званай „багемы“ ў такім ладзе жыцьця быў выклік грамадзству, устой і устаноўкі якога яны не прымалі, бо лічылі іх несумяшчальнымі са сваімі ідэаламі й уяўленынямі. Права жыць ня так, як жыве звычайны абывацель, — у гэтым была асаблівасць съветаадчуваючага творчыства, узятая ў спадчыну ад рамантызму, бо мастак, пісьменнік, як вядома, заўсёды адчувае сябе дыскамфортна ў рэгламэнтаваным грамадzkіm асяродзьдзі. Такім чынам, „багема“ зь яе пэсымізмам і расчараўаньнем у ладзе звычайнага добраўпрадкаванага жыцьця была спэцыфічнай формай творчай апазыцыі, пратэстам супраць руціны грамадзкой паўсядзённасці й способам съцвярджэння сваёй адметнай значнасці ў мастацтве. Рэаліямі тагачаснай беларускай „багемы“ былі сяброўскія застольлі з натуральным жаданьнем нефармальна абмяркоўваць жыцьцёвую ѹлітаратурную справы, дзяліцца сваім, слухаць іншых: „Найбольш прыдатным для сустрэчаў быў Тодараў

пакой, бо ўся кватэра была заселена такімі ж адзінокімі людзьмі, як наш таварыш. Згоды на бяседу ў яго можна было й не пытацица, але надыходзіў далікатны момант: „скідаліся“ на пляшку лошыцкага віна з агрэсту ці антонаўкі, малой цаны, але выдатнага смаку, і на перакус, таксама съцілы студэнцкі — скрылёт кілбасы й палавіну французскай булкі на чалавека“⁴⁶, — так апісваў беларускую літаратурную „багему“ 20-х гадоў, якая ўся потым апынулася на нарах, яе съведка й удзельнік узвышэнне Максім Лужанін. Тут панавалі таварыскасць, душэўнае яднаныне, узынёслыя парываныні. У „багемным“ коле 20-х гадоў задумваліся аб Беларусі, аб высокай місіі служэння ёй, аб яе пакутным гістарычным лёссе. Тут нараджалася адчуваньне трагізму эпохі й прадчуваньне ўласнай ахвярнасці:

У жыцьцёвой цемені хто зорнымі строфамі
Закаласіў так стынучую тлень,
Съязамі бацькаўшчыны, горкімі съязамі
Хто перасыпаў золата паэм?!

Хто пад шляхамі ў сонечнае ранье,
Дзе шапаціў бярозавы абрус,
Аддаў душу за вечнае змаганье,
Распяяў душу за маці-Беларусь?!⁴⁷

З паніцьцем тагачаснай беларускай літаратурнай „багемы“ звязана і таямнічая абрэвіятура ТАВІЗ. Як піша дасылднік Лявон Юрэвіч:

„...у багатым лістраваныні Юркі Віцьбіча неяк напаткаліся называ невядомага мне літаратурнага аб'яднання ТАВІЗ. Абрэвіятура расшифроўвалася ў лісьце да Антона Адамовіча, які ў той час працаваў над кнігай пра беларускую літаратуру. ТАВІЗ — Таварыства Аматараў Выпіць і Закусіць (вынайшаў назыву Міхась Багун). У назіве адчуваецца немалая доза адкрытага эпатажу, насымешкі над заарганизаванасцю тагачаснага літаратурнага жыцьця. Да таго ж не было сумненьня, што ўсялякія афіцыйныя й неафіцыйныя ахойнікі чысьціні ідэалігічных радоў успрымуюць аб'яднаныне з такай назвай як зборышча альлаголікаў.

⁴⁶ Лужанін М. Наш рух — калодзеж непачаты... // Літаратура і мастацтва. 1988. 1 красавіка.

⁴⁷ Кляшторны Т. Кляновыя завеі... С. 13.

Дык чым жа быў ТАВІЗ? Па съведчаньні Віцьбіча, гэта была спроба аб'яднаць беларускую багему, стварыць пэўную апазыцыю „пісменыцкаму калгасу“: „Беларуская багема, бадай, нічым не адрознівалася ад багемаў іншых нацыянальнасцяў. Яна зьяўлялася пратэстам супраць існующага „Пракрустава ложа“. На паседжаньнях багемы без старшыні й сакратара за кухлем ці кілішкам чыталіся творы, якія пісалі для сябе, а не для друку. Тут кожны адчуваў сябе самім сабой, тут скідаваліся тыя „маскі“, пра якія прыгадваў Пушча“⁴⁸.

Найбольш жорстка крытыковалася надрукаваная ў 1927—1928 гг. ва „Ўзвышша“ паэма Тодара Кляшторнага „Калі асядае муць“, якую называлі ўпадніцкім, пэсымістычным, шкодным творам, „бездапоможным крыккам паэта аб сваім бясісцілі падняцца з таго дна сацыяльнай багемы, да якога ён апусціцца“⁴⁹. На „дно“ той „багемы“ мы ўжо зазірнулі, дзякуючы ўспамінам Максіма Лужаніна й дас্তэддаванню Лявона Юрэвіча. Відавочна, такія ацэнкі не раскрывалі сутнасці паэмы й съведчылі хутчэй пра тое, што твор ня толькі ня ўпісваўся ў афіцыйны „стыль эпохі“, але й дэмантрыраваў палемізаў зь ім. Гэтыя таленавітыя твор зьявіўся вынікам раздуму паэта над грамадzkай сітуацыяй канца 20-х гадоў. Тодар Кляшторны з уласцівым яму эпатажам, разылічаным на ўражаньне, разгортваў ліра-эпічны сюжэт, адлюстроўваў праз дыялёгі герояў і аўтарскія адступленыні стан расчараванасці й душэўнага дыскамфорту („На разьбітай / жыцьцёвой эстрадзе / зараз нечым надзеі сагрэць“), што зьявіўся ў асяродзьдзі творчай інтэлігенцыі, якая ўсё больш моцна адчуvalа бязылітасны прэсінг таталітарызму („Ходзім мы пад месяцам высокім, / а яшчэ пад Д.П.У.“). Безумоўна, гэта не адпавядала духу часу, калі з трываўнай і газэтных старонак нязменна гаварылася пра посьпехі сацыялістычнага будаўніцтва і клясавую пільнасць.

Прысутнічалі ў паэме й традыцыйна багемныя матывы: падманнага каханьня („гульні ў ламаную любоў“), хмельных чарак-кілішкай, якія выконваюць розныя функцыі. Тут ёсьць адцягнена-сымбалічны вобраз „келіха адзінага“, якім „п'юць і здраду і любоў“. Ёсьць рэалістычны малюнак сяброўскага запрашэння ў рэстаран, каб падвесяліць настрой чаркай. Трэба адзначыць сапраўды віртуознае майстэрства Кляшторнага ствараць лёгкі іскрысты паэтычны дыялёг, дзе рэплікі

гучаць натуральна, нязмушана, падкрэсліваючы гутарковасць стылю, уласцівую авангарднаму мастацтву:

— Ты чаго так кісла выглядаеш?
Што з табой, рассказывай, Андрэй?!

— Ат, жывеш і лепшага чакаеш,
А яно што далей, то мудрэй...

Разважаць пра гэта дай пакінем,
Што дарэмна, браце, разважаць.
Лепш ідзем па чары пекакінем,
А то нечым смутак разагнаць.

— Што ж, ідзем! Хоць не ў кілішку сіла,—
Алькаголем ран не загаіць!..
Але прыйдзе войстрая часіна,—
І атруту нават будзеш піць...⁵⁰.

У паэзіі 20-х гадоў зыдзіўляюць гэтыя нярэдкія й здавалася б нечаканыя паэтычныя рэплікі-прапоцтвы аб будучых выпрабаваньнях. Неўзабаве сапраўды „войстрая часіна“ выпала на лёс маладога рамантычнага пакалення творцаў маладнякоўска-ўзвышэнскага кола, якое стала трагічным рэпрэсаваным пакаленнем. „Багемныя“ ж матывы й вобразы ў творах Уладзімера Жылкі, Тодара Кляшторнага й іншых паэтаў былі, як мы стараліся паказаць, не адзнакай нейкай сапсаванасці нораваў ці хваравітай прэтэнцыёзнасці, але адстойваннем права на асабістую творчую свабоду й выразнай альтэрнатывай рэглімэнтаванаму канону пралетарскай літаратуры.

4. Беларуская вэрсія імажынізму

У авангарднай парадыгме 20-х гадоў адметна праявіўся таксама імажынізм. Калі футурызм у сваім ЛЕФаўскім варыянце набліжаўся да ідэйных асноваў пралетарскага мастацтва, якое съцвярджала неабходнасць падпарадковання літаратуры ўтылітарным мэтам — надзённым задачам камуністычнага будаўніцтва, то імажынізм успрымаўся тагачаснай афіцыйнай крытыкай як „буржуазнае адхіленье“ ад канонаў пралетарскай літаратуры. Прыхільнасць да імажынізму расцэнь-

⁴⁸ Юрэвіч Л. Камэнтary. Літаратуразнаўчыя артыкулы. Мн., 1999. С. 157.

⁴⁹ Польмія рэвалюцыі. [Менск], 1934. №9. С. 140.

⁵⁰ Кляшторны Т. Калі асядае муць // Узвышша. 1928. №2(8). С. 86.

валася як негатыўная зыява. Вайну з імажынізмам у беларускай літаратуре, дбаючы аб яе высокім грамадзянскім гучаныні, абвясыці ў свой час яшчэ Максім Гарэцкі, называўшы гэты кірунак „панскую хваробаю ў нашай музыцкай дагэтуль паэзії“ й крытыкуючы ў сувязі з гэтым навацы ў творчасці маладога паэта Язэпа Пушчы⁵¹. Безумоўна, пры такім падыходзе Гарэцкі значна спрашчаў бачаныне беларускага літаратурнага працэсу, адсякаючы ад яго элітарныя мастацкія формы. Ён аддаваў даніну тагачаснай пралеткультскай канцэпцыі, апранаючы беларускую літаратуру ў традыцыйную „сямягу“. Само слова імажынізм на старонках тагачасных выданьняў і на паэтычных дыспутах гучала ледзь не як лаянка й мела адмоўную афарбоўку. Тым ня менш, гэты ўплывовы ў рускай паэзіі кірунак зрабіў у свой час наватарскі прафіль у магчымасцях паэтычнага слова й меў, безумоўна, свае здабыткі. У беларускай паэзіі, сапраўды, найбольш яскрава тэндэнцыі імажынізму прайвіліся ў творчасці Язэпа Пушчы, які, фактычна, рэалізаваў яго творчыя прынцыпы на беларускай паэтычнай глебе й гэтым паказаў, што беларускаму мастацкаму слову падуладнае самае вытанчанае эксперыменттарства.

Зь першага зборніка Язэпа Пушчы „Раніца рыкае“ (1925) была заўважная асаблівасць скільнясьці паэта да асацыятыўнай, часам манернай вобразавторчасці, да вынаходніцтва новых нечаканых мэтафараў, інверсійнай ускладнёнасці радка. Гэтую съядомную ўстаноўку на значочыстую вобразнасць паэт падкрэсліў і ў адным зь вершаў пазнейшага зборніка „Vita“ (1926):

Стаю ў павевах сонечнай красы
І думкі ў прамяністасць агартаю.
Стаю, а ў сэрцы песні нарассып,
А ў песніх вобразы блягучь гуртамі.

Яны вяршика чужога не салюць,
І жыць пад суседзьмі я не дазволю...⁵².

Як можна заўважыць, паэт робіць спэцыяльны акцэнт на імажыніцкай дамінанце ў сваіх вершах („а ў песніх **вобразы блягучь гуртамі**“), але пры гэтым адмякоўваеца ад съялпога перайманья чужога стылю пісьма („яны вяршика чужога не салюць“) і непасрэд-

най залежнасці ад рускай паэтычнай школы („**i жыць пад суседзьмі я не дазволю**“). Гэты верш-крэда быў адказам на крытычныя заўкіды, абвінавачаныні ў „багемнасці“ ды „ясеніншчыне“. Беларускі паэт сам съмел эксперыментаваў са словамі, ставіў сабе задачу здабыць зь іх глыбінёю новыя нюансы й новыя сэнсавыя адцененні. Практыка рускага імажынізму была для яго, безумоўна, цікавай і карыснай, але ён марыў вынайсьці адметны беларускі авангардны стыль — „стиль эпохі“, як напісаў ён сам у адной з крытычных сваіх работоў. Творчая цікавасць да імажынізму супрадаважалася й пошукам сваёй уласнабеларускай назвы авангарднага кірунку, сутчнага часу й новай зъмястоўнай формы. Імкненіне да эпатажу, жаданыне шакіраваць публіку нязвыклым, нават дысгарманічным вобразам, экстравагантнасць — усё гэта было ўласцівіем творчай манеры ранняга Пушчы й стасавалася з прынцыпамі імажынісцкага пісьма. Дзеля эпатажнасці часам парушаліся эстэтычныя нормы прыгожага, а высока ўзятыя ноты рамантыванага стылю зыніжаліся да парадыйнага гучаньня: „раніца ў полі рыкае ў зялёную сінь“, „вецер над гаем песьняю поўдзень аўсяніць“, „хай туман сырадойна аблые мае веснамайскія кудлы“, „я ў песніх пра вёску трывуну“. Традыцыйныя вясковыя рэаліі злучаліся паэтам па прынцыпе кантраста зь лексыкай новай пострэвалюцыйнай рэчаінасці, бо „трывуніць“ пра вёску ўжо само па сабе значыла адлюстроўваць новы тып успрыняцця вясковага жыцця. Авангарднымі рысамі вылучалася й пэйзажная лірыка Пушчы, дзе „лог шырокі хвост кудзеліць сіві“, а сонца зъмятае нач „памялом чырвоной рані“⁵³.

Паэт съмел эксперыментаваў са словам, не цураўся экстравагантнасці дзеля таго, каб прывабіць увагу нязвыклым вобразам, які шакіруе ў здзіўляе. Вось у якое „кручэньне мазгou“, паводле тэрміналёгіі Максіма Гарэцкага, ператвараеца пад пяром Пушчы звычайная вясковая раніца:

У сутоньні п'яніцаі
Хістаецца пад плотам цень.
Умыўшыся яркай раніцай,
На сіні выган

Выганяе
Сонца пасьвіць дзень⁵⁴.

⁵¹ Максім Гарэцкі: Успаміны, артыкулы, дакументы. Мн., 1984. С. 212.

⁵² Пушча Я. Vita. Мн., 1926. С. 43.

⁵³ Пушча Я. Летні вечар // Маладняк. 1923. №1. С. 50.

⁵⁴ Пушча Я. Раніца рыкае. Мн., 1925. С. 6.

Язэп Пушча быў прыхільнікам эпатажнасці, нязвыкласці формы выказвання паэтычнай думкі, і ў гэтым ён адпавядаў свайму часу — часу разбурэння канонаў і пошуку новых мастацкіх парадыгмаў. Авангардызм Пушчы сапраўды быў сугучны моцнай тады расейскай авангарднай плыні імажынізму, тэарэтыкі якога Анатоль Марыенгоф і Вадзім Шаршаневіч на пачатку 20-х гадоў некалькі разоў з публічнымі выступленнямі прыяжджалі ў Менск. Імі ж былі сформуляваныя тэарэтычныя асновы імажынізму: у кнігах Марыенгофа „Буян-остров“ (1920) і Шаршаневіча „² 2=5. Письма имажиніста“ (1920). „Гісторыя паэтычнага зъместу ёсьць гісторыя эвалюцыі вобразу“, — пісаў у першым тэарэтычным пункце сваёй кнігі Вадзім Шаршаневіч. У зъмене мастацкіх плыні ѹмежы імажынізму адводзілася вызначальная роля, бо ён, паводле Шаршаневіча, пераўзышоў усе папярэднія стылі, уключаючы сымбалізм і футурызм, дасканаласцю матэрыялу і майстэрствам формы. Аўтар таксама абгрунтоўваў універсальнасць і ўнікальнасць імажынісцкай карціны съвету: „Сымбалі ёсьць абстракцыя, і на ім ня можа будавацца паэзія. Вобраз ёсьць канкрэтываньне сымбалю. Імажынізм — гэта ператварэнне размоўнай вады ў віно паэзіі, таму што ў ім раскрыцьцё псеўданімаў рэчаў“⁵⁵.

Адной з галоўных мэтаў імажынісцкай школы мастацкага пісьма было імкненіе „выклікаць у чытача максымум унутранага напружання“ і такім чынам „як мага глыбей усадзіць у далоні чытакага ўспрыніцца **стрэмку вобразу**“⁵⁶. Сродкам дасягнення паставленаі мэты было злучэніе „пары чыстай і пары нячыстай“. Як пісаў Анатоль Марыенгоф, менавіта знароочыстым злучэннем у вобразе „чыстага“ зъ „нячыстым“ тлумачыцца сэнс эпатажных вобразаў у Сяргея Ясеніна (напрыклад, „над рошчами, как корова, / хвост задрала за-ря“)⁵⁷. У такім кантэксле абсолютна натуральна ўспрымаюцца на першы погляд недарэчныя й безгустоўныя радкі Пушчы, за што ён у свой час і крытыкаўся. Але ж, несумненна, пад уплывам імажынісцкага прынцыпу *кантрастнай пары* й быў створаны Пушчам майонак вясковай раніцы ў прыведзеным вышэй вершы.

Язэпа Пушчу можна назваць выразнікам беларускай вэрсіі імажынізму, школа якога для паэта была зусім не „буржуазнай хваробай“

і тым больш не эпігонствам („ясенішчынай“), але творчым пошукам свайго індывідуальнага стылю, які быў бы сугучны новаму „стылю эпохі“. Сам паэт разам зь сябрамі-ўзвышэнцамі імкнуўся вынайсці спэцыяльны тэрмін для абавязчэння такога стылю. Ён зъявіўся спачатку як *vita* (ад слова *vita* — „жыццё“) і меўся ў васабляць „*сынтэз, стройную сугучнасць рамантызму жыцця зъ яго рэалізмам*“⁵⁸, але пазней у тэарэтычных пастулатах „Узвышша“ замацаваўся як *аквітыйзм* (ад *aqua vita* — „жывая вада“). Выпрацоўка тэрміналёгіі новага стылю была фактчычна беларускім укладам у апошнюю фазу эўрапейскага мадэрнізму й сведчыла аб съпеласці літаратурнага працэсу ў Беларусі, нягледзячы на наяўнасць у ім шматлікіх ідэялагічных супярэчнасцяў. Новы тэрмін, прэтэндуючы быць авангардным, не выключачаў, аднак, сувязі з айчыннай літаратурнай традыцыяй, якая злучала сэмантыку „жывой вады“ з канцэпцыяй „чыстай красы“ Вацлава Ластоўскага й Максіма Багдановіча, а таксама абапіралася на ідэалёгію нацыянальнага адраджэння. Узвышэнцы праз паэтыку аквітыйзму здолелі сказаць шмат глыбокай мастацкай прауды пра сябе ў свой час, і сёньня напаўняюцца зусім іншым зъместам колішнія абразы лівия ярлыкі „багемшчыкаў“, „упаднікаў“ і „нацыяналістычных рыцараў“. Сумна-тужлівая (а на мове крытыкаў 20-х гадоў менавіта „ўпадніцкая“) лірычная дамінанта позніх Пушчавых вершаў, такіх як цыкл „Асень-нія песні“, „Лісты да сабакі“ і іншыя, была мастацкай альтэрнатывай бадзёра-маршавым рэвалюцыйным хваласьпевам. Ён сам, нібы з пацуцьцём вінаватасці, неаднойчы падкрэсліваў гэта з надзеяй на тое, што глыбінна шчырасць яго радкоў будзе ўсё ж раней ці пазней зразуметая й успрынятая:

Бяз радаснай песні паэт я,
Ад суму ніяк не ўцячы;
Краіна ўсё ж стрэне прыветна
I песень падорыць ключы⁵⁹.

Для авангардызму наагул і для імажынізму ў прыватнасці была ўласцівая менавіта ваяйнічая прэтэнзія на навізну: „Мы, сапраўдныя майстры мастацства, мы, хто адшиліфоўвае вобраз, хто чысьціць форму ад пылу зъместу лепи, чым вулічны чысьцільшчык ботаў,

⁵⁵ Літературные манифесты... С. 226.

⁵⁶ Тамсама. С. 219.

⁵⁷ Тамсама.

⁵⁸ Пушча Я. Vita... С. 3.

⁵⁹ Узвышша. 1929. №2. С. 3.

сьцьвярджаєм, што адзінным законам мастацтва, адзінным і непараўнаным мэтадам зьяўляеца выяўленыне жыцьця праз вобраз і рытміку вобразу... Вобраз і толькі вобраз⁶⁰. Важна па-за дзёрзкім эпатаражам і прэтэнзіямі новай плыні на вызначальную авангарднасць ба-чыць у ёй сур'ёзны намер пранікнуць у таямніцы съветабудовы, скары-стаўшы пры гэтым адпаведны ключ — вобраз, абсалютызацыя якога тут была па-свойму апраўданая. Прадстаўнікі імажынізму ганарыліся таксама тым, што яны пераўзыходзяць футурыстаў і ў так званым пытаныні „разбурэння граматыкі“: „Кубізм граматыкі — гэта патраба-ваньне трохмернага слова. Празрыстасць слова — заклік імажыні-зму. Глыбіня слова — патрабаваньне кожнага паэта“⁶¹. Усе гэтыя, здавалася б, эксперыментатарскія перахлесты на практицы вельмі глыбока рэфармавалі паэтычны тэкст, давалі яму простору для разъ-віцьця, бо насамрэч гаворка тут вялася не пра апраўданье бязглузьдзі-цы ѹ бяссансіцы, а пра такія спосабы паэтычных стасункаў з рэчаінасцю, якія б адчынілі новыя глыбіні яе спазнаньня.

Таленавітым паэтычным словам адгукайшася на „заклік імажынізму“ Язэп Пушча. Усхваліваны самой мажлівасцю рассунуць сэнсавыя межы слова ѹ здабыць зь іх новы сэнс, ён сфармуляваў гэта ѹ адной фразе — „мы ёнём усход нязнаных слоў“⁶². У кантэксце імажынізму становяцца зразумелымі нечаканыя мэтафары Пушчы: „З-за лесу, лесу чмарага, / над соннай хмарою / дзень раніцай іржэ“ або „Ў сутоныні п’яніцай / хістаеца пад плотам дзень“. У імажынісцкіх вобразах Пушчы „нечыстае“ ѹ сваёй эстэтычнай адмоўнасці выступае, як і нале-жыць, знарочыста зыніжаным, назіраеца кантрастнае сутыкненіне ўзынёслага зь недарэчным: „Плаксівую смугу / памялом зъмяло, / і променъ сонца па шляху / пабег у сутулае сяло“⁶³. У Пушчы часта можна назіраць спалучэныне эпатажных вобразаў з харектэрным на-нізваньнем іх адзін на другі па прынцыпе калекцыі, або імажынісцка-га „каталігізавання вобразу“ — назва паходзіць ад верша Вадзіма Шаршаневіча „Каталог образов“ (1919). Па такім жа прынцыпе пабудо-ваны, напрыклад, вядомы верш Язэпа Пушчы „Веснавое“ — гэта свое-асаблівы „каталёг мэтафараў“, дзякуючы якому ствараеца адмысловы

краявід новай вясны. Эфекту каталігізаваньня вобразаў спрыяе ѹ улю-бёны Пушчаў прыём разьбіўкі радка на сэнсава-інтанацыйныя сынта-гмы:

Марац,
думак схіліўши гальлё,
марыць
аб мурожнай мяжы.
Сонца чырвоны галёп
золатам далі імжыць.
Раніца
ў полі рыкае
ў зялёную сінь...
Вечер
над гаем
песьняю поўдзень аўсяніць.
Сяляне ў сутулых павецах
на вышкі ўсьцягваюць сані⁶⁴.

Такім чынам, выразныя прыкметы ўсьвядомленай вобразатвор-часьці даюць падставы звязваць творчасць Язэпа Пушчы з імажы-нізмам, хоць сам паэт сябе імажыністам не называў, не жадаючы запа-зычваць чужога, але імкнучыся вынайсьці ўласную авангардную назуву, актуальную ѹ беларускай культурна-эстэтычнай прасторы. Кляйнота імажыніста прыляпілася да Пушчы найперш дзякуючы кры-тыкам, прычым адны „абаранялі“ літаратуру ад імажынізму на ка-рысыць яе „мужыцкасці“ (Максім Гарэцкі), іншыя ж — на карысць яе „прапетарскасці“ (Зыміцер Жылуновіч), падмняючы ѹ першым і ѹ другім выпадку эстэтычны зъмест сацыяльным. Сам жа Язэп Пушча ѹ яго сябры-ўзыышэнцы Адам Бабарэка, Уладзімер Дубоўка імкнуліся вынайсьці ды абрэгунтаваць універсальны эстэтычны кірунак, у якім бы паядналіся авангарднасць і нацыянальная адметнасць зъместу ѹ формы. Беларускім унёскам у тагачасны ўропейскі авангард стаў узы-шэнскі аквітывізм, распрацаваны як галоўны эстэтычны прынцып твор-часьці ѹ Тэзісах „Узвышша“, а потым абрэгунтаваны ѹ шэрагу крытыч-ных артыкуулаў сябrou літаб'яднаньня. З гэтых матэрыялаў вынікае, што сярод „аквітывічных“ адзнак творчасці найгалоўнейшае месца зай-мае вобраз, прычым Адам Бабарэка рабіў акцэнт на „творчасці кан-

⁶⁰ Літературные манифести... С. 214.

⁶¹ Тамсама. С. 241.

⁶² Пушча Я. Vita... С. 23.

⁶³ Пушча Я. Раніца рыкае... С. 6.

трастнага вобразу”⁶⁵, а Язэп Пушча канцэнтраваў увагу на „эмацыйным вобразе”, які нараджаеца з гарачых пачуцьцяў („з гарачага нутра, а не зь цяжкай галавы”) і супрацьстаіць халоднай разважлівасці⁶⁶. Такім чынам, прыярытэт вобразу звязваў у корані ўзвышэнскі актызм менавіта з імажынізмам.

Беларускі паэтычны авангардызм 20-х гадоў быў знакам часу і ва ўсіх сваіх формах, ад рэвалюцыйнага канцэптуалізму да імажынізму, арганічна ўпісваўся ў ёўрапейскі літаратурны працэс. Пры ўсёй адметнасьці шляху, якая найперш звязвалася з адраджэнскім патасам літаратуры, у эстэтычным пляне Беларусь крохыла „ў нагу” з Эўропай, не паўтараючы задворкі ёўрапейскіх літаратурных школ, а ствараючы сваю адэकватную („аквітъчную”) мастацкую парадыгму, якая зьяўлялася далікатным і самавітым унёскам у літаратурны рух. Творчасць Купалы, Пушчы, Жылкі, Чарота, Кляшторнага ды іншых забясьпечвала арыгінальную прысутнасць беларускай паэзіі ў панараме ёўрапейскага мадэрнізму й авангарду.

Юры Гарбінскі
Варшава—Нью-Ёрк

БЕЛАРУСКІ РЭЛІГІЙНЫ ДРУК НА ЭМІГРАЦЫІ*

(Да проблемы вывучэння рэлігійнага жыцьця
беларускай дыяспары ў сьвеце)¹

Агульнавядома: кожнае гісторыка-культуралігічнае дасыледаваньне, маючы на мэце комплексны разгляд той або іншай праблемы ці звязы, у першую чаргу вырашае пытаныне зь першакрыніцамі. Ад іх наяўнасці й камплектнасці ў многім залежыць навуковы ўзровень такога дасыледаваньня, глыбіня й абсяг аналітычных высноваў.

Вывучэнне рэлігійнага жыцьця беларускай дыяспары цяжка ўяўіць без аналізу аднаго з ключавых аспектаў гэтай праблемы, якім ёсьць беларускі эміграцыйны друк у цэлым, а рэлігійны — у прыватнасці. Ці вялася систэматычна яго рэгістрацыя й улік? У якой ступені на сёння дасыледаваны абсяг беларускай рэлігійнай літаратуры?

Каб адказаць на гэтыя пытаныні, найперш трэба адзначыць наступнае. Ужо ў першыя паваенныя гады з ініцыятывы беларускіх кнігаведаў у Брэмэне (Захоўная Нямеччына) была створана першая бібліяграфічна-навуковая інстытуцыя пад назвай Беларуская Бібліяграфічная

* Публікацыя падрыхтаваная ў рамках праграмы *NATO Science Fellowships Programme*.

¹ Словы падзякі за дапамогу, кваліфікованыя кансультатацыі й заўвагі аўтар публікацыі выказвае д-ру Вітауту Кіпелю, д-ру Янку Запрудніку, кіраўніцтву й супрацоўнікам Славянскага й Балцкага аддзелу Нью-Ёрскай Публічнай Бібліятэкі — Эдварду Касінцу, Лявону Юрэвічу, Таццяніне Ягорынай, Таццяніне Салман і Олэні Макрыцкай, а таксама ярэю Вячаславу (Гайлэнд-Парку, Нью-Джэрзі) і іпадыякану Васілю (Бруклін, Нью-Ёрк). Хачу выказаць асаблівую ўдзячнасць таксама царкоўнай радзе парафіі Святое Жыровіцкае Іконы Божая Маці ў Гайлэнд-Парку, перадусім спадарам Алексу Сільвановічу й Віктару Дубяту, зь беларускай парафіі ў Саўт-Рывэрэ — спадарыні Лізе Літаровіч, спадарам Віталю Цярпіцкаму, Міхасю Сеньку ды Васілю Шчэцзьку.

⁶⁵ Бабарэка А. Узвышэнская паэзія // Узвышша. 1929. №6. С. 82.

⁶⁶ Пушча Я. За стыль эпохі // Узвышша. 1929. №1. С. 80—81.

Служба (ББС). Як адзначаў Мікола Панькоў, адзін зь яе сталых кіраўнікоў, ад пачатку сваёй дзейнасці на эміграцыі ББС паставіла за мету „рэгістрацыю беларускіх выданняў і інфармаванне беларускага грамадства аб беларускай выдавецкай справе“². З каstryчніка 1947 г. пачаў выходзіць першы бібліяграфічна-інфармацыйны бюлетэн „Knihapis Bielaruskaha Druku na Čižynie“, які ўключочыў у свой рэестар і беларускія рэлігійныя выданні. У далейшым, у сувязі з актывізацыяй беларускага грамадзка-палітычнага, царкоўнага і культурнага жыцця ў эміграцыі, гэты бюлетэн ББС пашыраўся, што, як можна меркаваць, знайшло адлюстраванье ў такіх бібліяграфічных працах, як „Паказынік Беларускіх Выгнанскіх Друкаў: травень 1945 — 1 лістапада 1948 г.“³ і „Паказынік беларускіх выданняў на чужыні за 1945—1950 гг.“⁴, а таксама ў бібліяграфіі пэрсыядычных выданняў беларускай эміграцыі за 1919—1952 гг., якая выйшла на пачатку 50-х гадоў XX ст. У Інстытуце для Вывучэння Гісторыі й Культуры СССР у Мюнхене ёй налічвалася 84 назвы⁵.

Лягічным працы гэтых выданняў, што паклалі пачатак систэматычнай рэгістрацыі беларускага эміграцыйнага друку ў цэлым, трэба лічыць фундамэнтальную бібліяграфію Зоры й Вітаўта Кіпеляў „Беларускі й беларусаведны друк на Захадзе“, што выйшла ў другой палове 2003 г.⁶. У гэтай працы ўпершыню ўлічана бадай што ўся інтэлектуальная спадчына беларускай эміграцыі — ад XIX стагодзьдзя да сучаснасці. Важнае месца ў бібліяграфіі адведзена беларускай рэлігійнай літаратуры ў шырокім разуменіні значэння гэтае галіны. Прычым ня толькі арыгінальны і перакладзены. Складальнікі рэгістравалі ўсю выдавецкую прадукцыю — статуты, адозвы, звароты, заявы, адкрытыя лісты, пасланні, выясыненныя, пастановы — такіх царкоўных інстытуцый, як Беларускі епіскапат на чужыні, канцылярыя Беларускай Мі-

раполіі, кансысторыя Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы, вікарыйяльныя управы БАПЦ у Англіі ды Аўстраліі, парафіяльныя рады, брацтвы і сястрыцтвы, а таксама съвецкія рэлігійныя аб'яднаныні ды арганізацыі.

Асобна варта адзначыць каталог беларускай рэлігійнай пэрыёдкі⁷, у якім улічаныя ня толькі агульнавядомыя эміграцыйныя часопісы й газеты („Зівініца Званы Святой Сафії“, „Божым Шляхам“, „Зніč“, „Царкоўны Светач“, „Голос Царквы“, „Светач Хрыстова Навукі“ і інш.). Тут таксама шырока прадстаўленыя абежнікі, бюлетэні, камунікаты й аднаразовыя ўлёткі царкоўнага характару, якія інфармавалі аб аднаўленні Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы на чужыні, асьвятлялі рэлігійнае жыццё беларускіх парафій у Англіі, Аўстраліі, Бэльгіі, Злучаных Штатах Амерыкі ды Канадзе. Гэткім чынам, і сама кіпелеўская калекцыя беларускіх выданняў, збораная дзесяцігоддзямі, а цяпер перададзеная ў Нью-Ёрскую Публічную Бібліятэку, і апрацаваная на яе падставе бібліяграфія „Беларускі й беларусаведны друк на Захадзе“ ня толькі падсумоўваюць плён працы беларускай эміграцыі, у тым ліку й на царкоўнай ніве, але й дазваляюць сёньня больш грунтоўна ацаніць зробленое ў увесці яго ў агульнабеларускі культурна-гістарычны кантэкст. Важна адзначыць і тое, што з выгадам гэтай бібліяграфіі ўпершыню адкрыліся магчымасці для больш глыбокага разгляду цэлага спектру пытанняў, звязаных з асэнсаваннем рэлігійнага жыцця беларускай дыяспары ва ўсіх яго праявах і формах.

Нялягкая штодзённасць ды спэцыфіка эміграцыйнага жыцця спрычынілася да того, што ўлік беларускага рэлігійнага друку, у прыватнасці, пэрыёдкі, ня вёўся дэталёва. Як правіла, такія выданні рэгістраваліся ў агульным съпісе ўсёй беларускай кніжна-выдавецкай прадукцыі, што выходзіла на эміграцыі. Яны не вылучаліся ў асобныя тэматычныя блёкі ці разъдзелы нават у рамках таго або іншага канкрэтнага паказыніка ці каталога.

Упершыню спробу склассіці адмысловую бібліяграфію беларускага рэлігійнага друку ажыццяў айцец-марыянін Фэлікс Журня. У 1972 г. на старонках часопіса „Божым Шляхам“ ён зъмясьціў паказынік пад называю „Беларускія рэлігійныя выданні XIX—XX стст.“⁸. У невя-

² Панькоў М. Беларуская кнігаведа на чужыні (1946—1951). Перахоўваецца ў архіве М. Панькова.

³ Беларускі й беларусаведны друк на Захадзе: Асобныя выданні. Бібліяграфія / Складальнікі Зора й Вітаўт Кіпелі. Нью-Ёрк—Менск, 2003. С. XVIII.

⁴ Паказынік беларускіх выданняў на чужыні за 1945—1950 гг. Нью-Ёрк, 1952.

⁵ Беларускі й беларусаведны друк на Захадзе: Асобныя выданні... С. XVII.

⁶ Беларускі й беларусаведны друк на Захадзе: Асобныя выданні. Бібліяграфія / Складальнікі Зора й Вітаўт Кіпелі. Нью-Ёрк — Менск, 2003. — 582 с.

⁷ Беларускі й беларусаведны друк на Захадзе: Пэрыёдыка. Бібліяграфія / Складальнікі Зора й Вітаўт Кіпелі. Знаходзіцца ў друку.

⁸ Журня Ф., а. Беларускія рэлігійныя выданні XIX—XX стст. // Божым Шляхам. Лёндан, 1972. №4(132). С. 4—9.

лічкай прадмове-анатацыі аўтар тлумачыў, што ў бібліяграфію ўлучаныя творы рэлігійнага характару: каталіцкія, праваслаўныя й пратэстанцкія, выдадзенныя друкам і рататарным спосабам ад пачатку XIX ст. да першай паловы 70-х гадоў⁹. Паводле сваёй будовы бібліяграфія а. Фэлікс Журні мела дзіве часткі. Зьмест першай і адначасова асноўнай складаў пералік брашураў, кніг, царкоўных календароў, падручнікаў па навучаныні рэлігіі, перакладаў рэлігійнай літаратуры на беларускую мову. У асобны падраздзел былі выдзеленыя тэксты са Свяятога Пісання. Агульная колькасць зарэстраванага налічвала 146 назваў. У другой частцы была асобна вылучана беларуская рэлігійная пэрыёдыка (35 назваў). У бібліяграфічны паказынік а. Фэлікс Журні ўключыў як арыгінальныя, так і перакладенныя беларускамоўныя выданьні багаслоўскай і багаслужбовай літаратуры, у тым ліку філязофска-рэлігійныя, навуковыя ды мастацкія творы такіх беларускіх сьвятараў як а. д-р Фабіян Абрантовіч, япіскап Апанас (Мартас), а. Язэп Гэрмановіч, а. Аляксандар Астрамовіч, а. праф. Янка Тарасевіч, а. д-р Уладзімер Тарасевіч ды інш. Варта адзначыць, што пры ўкладанні свайго паказыніка а. Фэлікс Журні пераважна выкарыстоўваў дзіве крыніцы — кніжныя фонды Беларускай Бібліятэкі й Музэю імя Ф. Скарыны ў Лёндане і, ужо згаданыя вышэй, працы Міколы Панькова. Публікацыя а. Фэлікс Журні, хутчэй за ўсё, была толькі пачаткам працы над стварэннем большай бібліяграфіі, прысьвежанай беларускаму рэлігійнаму друку. На вялікі жаль, заўчасная съмерць аўтара не дазволіла яе завяршыць.

Такім чынам, з прычынаў адсутнасці прадметнага каталогу й адмысловай бібліяграфіі праблема вывучэння рэлігійнага друку беларускай дыяспары ў беларусаведных дасьледаваннях на эміграцыі супрэзна ня ставілася (у Беларусі гэтая галіна культуры не краналася зусім). У пэўнай ступені выключэннем можна лічыць хіба што манографію Вітаўта Кіпеля *Belarusans in the United States*, у адным з разъдзеяў якой аўтар разгледзеў агульныя тэндэнцыі разъвіцца беларускай кніжна-выдавецкай справы й пэрыядычнага друку ў Заходній Эўропе й ЗША ў паваенны час¹⁰. Да гэтага варта яшчэ дадаць кароткі агляд рэлігійнага друку, зроблены а. Лявом Гарошкам у часопісе „Божым Шля-

хам“ у першым нумары за 1947 г., ды артыкул а. Пётры Татарыновіча „*Biélaruskaia relihijnaia presa*“ ў часопісе „*Žnič*¹¹“, які меў асобныя недахопы. Па-першае, свой разгляд аўтар абмежаваў выключна каталогікімі выданьнямі, абмінуўшы ўвагаю праваслаўную ды пратэстанцкую пэрыёдыку. Па-другое, публікацыя а. Пётры Татарыновіча мела, хутчэй, інфармацыйны характар.

Як жа выглядала выдавецкая панарама й якія фактары абудзілі разъвіцца беларускага рэлігійнага друку на эміграцыі ў паваенны час?

Першыя беларускія рэлігійныя выданыні паваеннага часу, і ў першую чаргу пэрыёдыка, пабачылі сьвет у лягерах ДПУ Заходнія Нямеччыне ды ў Аўстрый. Вось як пра той час вобразна згадваў а. Пётар Татарыновіч: „*U volnym świecie na emigracyi – jaścę pavietra było pierasyčana świeża tuhoju pa ysim bujna pieražytym dy žywymi nadziejami – siarod zhuščanych masai biezrabetnaje intelihencyi pa roznych laheroach i koncentramentach, vybuchła isnaja epidemija presavaja – kali tak možna skazać – zasypajučaja drukam, pieravažna rotatarnym. Što dzie hrupa – dyk zaraz i hazeta. Statysty naliczajuć za heny pierachodny čas da 60 roznaha gatunku časapisał, kali nia vyhľačať i adnadniovych fejerverak. Až pakul z hetaj kasmieňaj mhľavicy nie skrytalizovalaasia niekalki znacniejszych i dasiańnia prosperujučych orhanaí adnosnych hramadzka-parlityčnych, ci kulturnych, uhrupavańiai*¹²“ (тут і далей цытаты падаюцца арыгінальным правапісам — Ю. Г.).

Адным зь першых шырэйших пэрыёдыкаў стаўся штотэмесчны рэлігійна-грамадзкі часопіс праваслаўных беларусаў „*Зьвініць Званы Святоі Сафіі*“ — орган Беларускага Праваслаўнага Аб'еднання¹³. Ініцыятарам яго выданьня й нязменным рэдактарам быў Юрка Віцьбіч. Часопіс выдаваўся ад лютага 1946 да красавіка 1947 г. спачатку ў Рэгенсбургу, а пазней — у Міхельсдорфе ў беларускім лягеры (*DP Lager 4*). Там жа, у адначасіе, Юрка Віцьбіч выдаваў літаратурна-мастацкі пэрыёдык „*Шыпшина*“. Тэхнічна-выдавецкая парамэтры кожнага з выданьняў выглядалі наступным чынам¹⁴:

¹¹ Tatyrynovič P., a. Biélaruskaia relihijnaia presa // *Žnič*. Rym, 1960. №54. C. 7–11.

¹² Тамсама. С. 10.

¹³ The Slavic and Baltic Division of The New York Public Library (NYPL). *QM 99-5211 and *QM 99-5212.

¹⁴ Перапіска Юркі Віцьбіча з Міколам Паньковым. Нямеччына, 1945—1948 гг. Захоўваецца ў архіве БІНІМу ў Нью-Ёрку.

Часопіс „Зьвініць Званы Святой Сафіі“:

№1	Рэгенсбург	1946 г.	26 с.	Наклад	— 300 ас.
№2	Рэгенсбург	1946 г.	29 с.	Наклад	— 500 ас.
№3	Рэгенсбург	1946 г.	33 с.	Наклад	— 400 ас.
№4	Рэгенсбург	1946 г.	41 с.	Наклад	— 400 ас.
№5	Міхельсдорф	1946 г.	33 с.	Наклад	— 400 ас.
№6	Міхельсдорф	1947 г.	45 с.	Наклад	— 300 ас.
№7	Міхельсдорф	1947 г.	32 с.	Наклад	— 400 ас.
№8	Міхельсдорф	1947 г.	15 с.	Наклад	— 300 ас.

Часопіс „Шыпшына“:

№1	Рэгенсбург	1946 г.	42 с.	Наклад	— 800 ас.
№2	Рэгенсбург	1946 г.	47 с.	Наклад	— 400 ас.
№3	Міхельсдорф	1947 г.	50 с.	Наклад	— 300 ас.
№4	Міхельсдорф	1947 г.	42 с.	Наклад	— 300 ас.
№5	Міхельсдорф	1947 г.	60 с.	Наклад	— 400 ас.

У студзені–жніўні 1946 г. у Тыргайме (Баварыя, амэрыканская зона акупацыі Нямеччыны) у рэзыдэнцыі беларускіх праваслаўных япіскапаў свой друкаваны орган „Беларускі Царкоўны Голос“ пад рэдакцыяй япіскапа Апанаса (Мартаса) выдаваў Беларускі епіскапат Святой Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўной Царквы, які пазней, як правідлова ацаніла беларуская эміграцыя, „зрадзіў“ сваім вернікам і далучыўся да Расейскай Зарубежнай Праваслаўной Царквы¹⁵. Дарэчы, такую ж самую назму меў часопіс, які выдавала на пачатку 1949 г. Беларуская Праваслаўнае Царкоўнае Ўпраўленыне на Брытанскую зону¹⁶. Зь іншай праваслаўнай пэрыёдыкі, якая выходзіла ў 1947—1949 гг. у Нямеччыне, трэба згадаць штотэмесчны рэлігійны часопіс „Праваслаўны Беларус“ (рэдактар Кастусь Якуб) ды часопіс Жыровіцкага Праваслаўнага Брацтва на Чужыне „Сіла Веры“, які рэдагаваў Аляксандар Асіпчык¹⁷, выданыне якіх пазней было адноўлена ў ЗША.

¹⁵ The Slavic and Baltic Division of The New York Public Library (NYPL). *QM 99-5211 and *QM 99-5212.

¹⁶ Тамсама.

¹⁷ Тамсама.

Са згаданых „першынцаў“ беларускае праваслаўнае пэрыёдыкі, бяспрэчна, часопіс „Зьвініць Званы Святой Сафіі“ паводле свайго зъместу ёсьць аўтарытэтным выданнем.

Уласныя пэрыядычныя выданыні ў гэтым часе мелі таксама беларускія пратэстанты. Пераважная большасць іх групавалася ў беларускім сэктары Хрысціянскага Саюзу ў Гамбургу й пры Славянскім Саюзе Эвангелісцкіх Цэрквau у Штутгарце. Беларуская рэлігійная арганізацыя пад назвай „Сябрыня Беларускіх Мэтадыстаў за Мяжою“ дзеяла таксама ў лягеры ДП у Імэндорфе¹⁸. Менавіта тут у каstryчніку 1946 г. выйшаў першы нумар „Хрысціянскага Светачу“ — друкавана га органу сябрыні. Нумар другі канфіскавала лягерае кіраўніцтва¹⁹. Гэта было ці на першое пратэстанцкое пэрыядычнае выданье ў беларускай мове, якое выйшла ў паваенны час на эміграцыі.

Актывную дзеянасць у справе пашырэння эвангельскае прауды сярод беларусаў праводзілі таксама пастары-беларусы. Ян Пятроўскі ў аўстрыйскім Лінцы з каstryчніка 1946 г. рэдагаваў пратэстанцкі часопіс „Слова Прауды“, які выходзіў у беларускай, польскай, расейскай ды ўкраінскай мовах. Пазней, у студзені 1948 г. выдаў сыштак „Па Дарозе Прауды“. У сваю чаргу, Даніла Ясько браў чынны ўдзел у дзеянасці Славянскага Саюзу Эвангелісцкіх Цэрквau у Штутгарце й быў рэдактарам яго чатырохмоўнага інфармацыйнага бюлетэня „Паведамленын“ (№1—2, 1947). Там жа ў красавіку 1949 г. распачаў выдаваць часопіс „Слова Пацяшэння“²⁰.

Беларускую каталіцкую пэрыёдыку ў паваенны Нямеччыне запачаткаваў часопіс „Adradzeńie“. Яго выдавала з сакавіка 1947 г. група беларусаў-каталікоў у Рэгенсбургу. Рэдагаваў выданье Андрэй Попка. З шасцінадцатага нумара часопіса апошнія тры выйшлі ў беларускім лягеры ў Віндышбэргердорфе. Часопіс змяшчаў матэрыялы рэлігійнага й агульна-грамадзкага характару, інфармаваў аб жыцці беларускай каталіцкай супольнасці ў Нямеччыне²¹.

У гэтым жа часе ў лягеры ў Ватэнштэце зарганізавалася першая беларуская каталіцкая парафія на эміграцыі, якая налічвала каля 120 вернікаў. Душпастырскую апеку тут спраўлала а. Міхась Маскалік. Тады

¹⁸ Тамсама.

¹⁹ Тамсама.

²⁰ Тамсама.

²¹ Тамсама.

ж паўстаў каталіцкі парафіяльны камітэт, які распачаў працу па рамонце былога польскага касьцёлу й неўзабаве наладзіў выпуск пэрыядычнага рэлігійнага выданьня пад назвай „*Bielaruska Dumka*”²². Часопіс распаўсюджваўся таксама сярод беларусаў-каталікоў у Рэгенсбургу, Віндышбэргердорфе, Остэргофэне, Госляры, Міхельсдорфе й Мюнхене. Апошні вядомы нумар выйшаў 26 траўня 1947 г.

Дынаміку развіцця беларускай эміграцыі пэрыёдыкі дэманструе ніжэй пададзеная *Табліца 1*²³. У ёй улічаны бадай што ўсе выданыні, якія выйшлі ў 1945—1947 гг.

Па-за Нямеччынай і Аўстрыяй рэлігійная пэрыёдыка выдавалася таксама пры беларускіх царкоўных інстытуцыях і съвецкіх грамадзка-культурных арганізацыях Бэльгіі, Вялікабрытаніі, Італіі, Францыі ды Гішпаніі. Так, у 1954—1957 гг. у Лювэні рэдагаваў і выдаваў свой тыднёвік „*Slova Božaje*“ (*La Parole Divine*) беларускі каталіцкі съвятар Францішак Чарняўскі (выйшла 166 нумароў). У 1958 г. у Мадрыдзе выходзіў „*Evanhielski Prapaviednik dla Bielarusau*“, які рыхтаваў да друку Ўладыслаў Рыхы-Рыскі. У Брэдфордзе, Лёндане й Манчэстэры на пачатку 50-х гадоў выходзілі камунікаты ў бюлетэні Беларускага Праваслаўнага Брацтва й Сястрыцтва Жыровіцкае Божае Маці ў Вялікабрытаніі, а ў 60—70-х гадах — камунікат вікарыйяльнай управы Беларускай Аўтакефальтай Праваслаўнай Царквы ў Вялікабрытаніі. У 1974—1976 гг. царкоўныя камітэты беларускіх праваслаўных цэркваў у Лёндане й Манчэстэры выдавалі царкоўна-грамадскі часопіс „*Званіца*“. Ад ліпеня 1989 г. у Лёндане выходзіць двумесячнік „*Голос Часу*“ таксама царкоўна-грамадскага зъместу²⁴.

З рэлігійнай пэрыёдыкі, якая выходзіла ў Вялікабрытаніі, вартая ўпачэ згадаць інфармацыйныя выданыні такіх каталіцкіх студэнцкіх арганізацыяў, як Беларускае Хрысьціянскае Акадэміцкае Аб'еднанье „*Zyccio*“ (Лёндан, 1948) і Беларускае Акадэміцкае Каталіцкае Аб'еднанье „*Ruń*“ (Лёндан, 1950—1953). Іх традыцыю сёньня працягвае лісток студэнтаў Беларускай Каталіцкай Місіі ў Англіі „*Наша Місія*“, які з'явіўся 2000 г. выходзіць у Лёндане. Пра рэлігійную дзейнасць бела-

Табліца 1

№	Назыв	Рэдактар	Месца выданья	Час выхаду першага нумару	Коль-касыць-нумароў	Увары
1945						
1.	Беларускі Навіны	Л. Рыдлеўскі	Парыж	25 снежня	1	Друк.
2.	Студэнцкая Весткі		Мюнхен	лістапад	2	Рагат.
1946						
1.	Адзінства (УМСА)	А. Вінцкі	Мёнхегоф	—	1	—/—
2.	Беларускі Скайт	М. Маеўскі	Ватэнштэт	кастрачнік	1	Рагат.
3.	Беларускі Царкоўны Голас	Яўскі Аланас	Тырстайл	—	2	—/—
4.	Беларускі Навіны	Л. Рыдлеўскі	Парыж	—	5	Друк.
5.	БІС	—	Міхельсдорф	20 кастрачніка	2	—/—
6.	Бюлетнь БНР (6)	—	—	чэрвень	1	—/—
7.	Ведамкі	А. Адамовіч	Рэгенсбург	16 чэрвеня	7	—/—
8.	За Дружбу	А. Арэшка	Мюнхен	22 верасня	1	—/—
9.	Зважай	А. Бута	Рэгенсбург	чэрвень	2	—/—
10.	Зь Беларускага Жыцця	Ул. Дудзіцкі	Зальцбург	—	34	—/—
11.	Зьвініць Званы	Ю. Віцбіч Святой Сафі	Рэгенсбург	люты	5	—/—

Беларускі рэлігійны друк на эміграцыі

²² Тамсама.²³ Апрацавана паводле архіўных матэрыялаў Міколы Панькова. Удакладненіні д-ра Вітаўта Кіпеля.²⁴ The Slavic and Baltic Division of The New York Public Library (NYPL). *QM 99-5211.

№	Назва	Рэдактар	Месца выданья	Час выхаду першага нумару	Коль-касыць нумароў	Увагі
12.	Крыўіцкі Съветач	А. Арэшка	Мюнхен	студзень	11	-/-
13.	Мэдычная Думка	В. Тумаш	Ватэнштэт	сънежань	1	-/-
14.	Пагоня	А. Салавей, Ул. Дудзіцкі	Зальцбург	-	4	-/-
15.	Рух	С. Станкевіч	Зальцбург	красавік	3	-/-
16.	Скаўт	В. Пануцэвіч	Ватэнштэт	10 сакавіка	6	-/-
17.	Съмехам па галаве	Я. Сурвіла	Ватэнштэт	каstryчнік	2	-/-
18.	Съмех на здароўе	Х. Ільляшэвіч	Ватэнштэт	13 лістапада	6	-/-
19.	Хрысьціянскі Съветач	С. Хмара	Ватэнштэт	лістапад	1	-/-
20.	Шляхам Жыцьця	Х. Ільляшэвіч	Ватэнштэт	14 красавіка	12	-/-
21.	Шыпшина	Ю. Віцьбіч	Рэгенсбург	-	2	-/-
22.	Junak	В. Пануцэвіч	Ватэнштэт	каstryчнік	1	-/-
23.	Na Šlachu	П. Сыч	Лёндан	сънежань	1	-/-

1947

1.	Бацькаўшчына	А. Адамовіч	Остэргофэн	31 каstryчніка	3	-/-
2.	Беларуская Воля	Я. Кіпель	Гарміш-Партэнкірхен	10 сънежня	1	Ратат.

№	Назва	Рэдактар	Месца выданья	Час выхаду першага нумару	Коль-касыць нумароў	Увагі
3.	Беларуская Думка	Я. Гладкі	Ватэнштэт	6 красавіка	2	-/-
4.	Беларуская Навіны	Л. Рыдлеўскі	Парыж	-	3	Друк.
5.	БІС	-	Міхельсдорф	-	?	-/-
6.	Божым Шляхам	а. Леў Гарошка	Парыж	каstryчнік	3	Друк.
7.	Ганец	Я. Кіпель, А. Марговіч	Міхельсдорф	14 красавіка	6	-/-
8.	Голос Беларусоў	С. Хмара	Шлезвіг-Гальштайн	чэрвень	3 (5)	-/-
9.	Дзёньнік Загадаў...	В. Пануцэвіч	Ватэнштэт	20 траўня	1	-/-
10.	Зь Беларускага Жыцьця	Ул. Дудзіцкі	Зальцбург	-	2	-/-
11.	Зывіняць Званы Святой Сафії	Ю. Віцьбіч	Міхельсдорф	-	3	-/-
12.	Крыўіцкі Съветач	А. Арэшка	Мюнхен	-	1	-/-
13.	Летапіс	Ч. Будзька, М. Панькоў	Фленсбург	каstryчнік	2	-/-
14.	Напагатове	Я. Кіпель	Міхельсдорф	студзень	5 (6)	-/-
15.	Праваслаўны Беларус	К. Якуб	Білефэльд	-	1	-/-

№	Назва	Рэдактар	Месца выдання	Час выхаду першага нумару	Колг-касыр нумароў	Увагі
16.	Рух	С. Станкевіч	Зальпбург	—	1	—/—
17.	Сакавік	А. Адамовіч	Остэртофэн	сакавік	1	—/—
18.	Скаўт	В. Пануцэвіч	Ватэнштэт	—	1	—/—
19.	Студэнцкі Кліч	А. Арэшка, Ч. Найдзюк	Мюнхен	жнівень	3	—/—
20.	У Выrai	А. Каханоўскі	Міхельсдорф	—	1	—/—
21.	Шыпільна	Ю. Віньбіц	Міхельсдорф	—	3	—/—
22.	Шляхам Жыцьця	Х. Ільяншэвіч	Ватэнштэт	—	12	—/—
23.	Atraděnie	А. Попка	Віньшбергердорф	сакавік	3	Пarrar.
24.	Bielaruskaja Prauda	У. Рыжы-Рыскі	Льеж	1 лютага	2	—/—
25.	Bielarus na Čužynie	А. Надсон	Лёндан	7 кастрычніка	4	—/—
26.	Junak	В. Пануцэвіч	Ватэнштэт	—	2	—/—
27.	Na Šlachu	П. Сыг	Лёндан	студзень	6	—/—
28.	Zmahañnie za Volu i za Isnavańnie	У. Рыжы-Рыскі	Льеж	15 верасьня	1	—/—

рускага святарадства ў Заходніяй Эўропе інфармаваў „Камунікат Беларускага Каталіцкага Душпастырства ў Францыі“, які ў 1955—1980 гг. выходзіў у Парыжы, а таксама „Весьнік Беларускага Каталіцкага Душпастырства ў Англіі й Францыі“ (Лёндан—Парыж, 1983—1984). У Лёндане апостальскі візытатар для беларусаў а. Аляксандар Надсон выдаваў „Весьнік Беларускага Каталіцкага Душпастырства“ (1986—1990). У 1988—1992 гг. у Рыме выходзіла рэлігійна-інфармацыйнае выданьне „Хрысціянскія Навіны“, якое рэдагаваў Янка Мойсік, загадчык Беларускай рэдакцыі Радыё Ватыкана.

Цэнтральнае месца ў рэлігійным друку беларускай дыяспары ў паваеннай Эўропе займалі два часопісы: „Божым Шляхам“ (*Sur la Voie Divine*) і „Žnič“ (*Il Focolare*).

Першы нумар часопіса „Божым Шляхам“ выйшаў у каstryчніку 1947 г. пры Беларускай Рэлігійнай Місіі ў Парыжы. Яго зьяўленьне ініцыяваў а. Леў Гарошка. На працыгут першых трох гадоў часопіс выходзіў штомесячна, а са студзеня 1951 г. — раз на два месяцы. Ад №82 выданыне рэдагаваў а. Язэп Гэрмановіч пры *Marian House* ў Лёндане. Апошні нумар часопіса (№151) выйшаў у 1980 г. Ідэйны кірунак выданьня, яго мэты й заданьні акрэсліў а. Леў Гарошка ў праграмным артыкуле „Наша палажэнне — нашы мэты“. Ён, у прыватнасці, пісаў:

„З матываў ічыра хрысціянскіх ды патрывацічных хочам нясьці паводле магчымасці помач народу ў яго найгоршым горы ў сучасны найтрагічнейшы, але й найбольш ацьвяражаючы мамэнт (...); становімся: каб памагаць народу лячыцца ад абнэгаціў й раздраблення, каб ацьверажаць, усвядамляць, узгадоўваць, гуртаваць, цэмантаваць, каб пацяшаць, узмацняць на духу, падымаць, асъмляць, гартаваць. Каб забясьпечыць ад дачаснай вечнай загубы. Вось наша заданьне ў мэта. (...)

Галіна нашай працы, наш шлях — гэта шлях Божы, духовы рэлігійны; аднак хочам яго разумець ня толькі ў сэнсе дэвацыйна-канфэсійным, аднаабрадным, але і ў сэнсе шырэйшым — хрысціянска-нацыянальнай, культурнай ды сацыяльнай брацкасці ў салідарнасці.

У мэтадзе нашай працы хацелі-б унікаць усёго, што нас дзеліць, а ажыццяўляць усё тое, што нас лучыць, падымае. Жадаем працы пазытыўнай, творчай, узгадоўваючай і клічам да яе ўсіх супродзічай добрае волі²⁵.

²⁵ Божым Шляхам. Парыж, 1947. №1. С. 2.

У верасьні 1950 г. а. Пётра Татарыновіч распачаў у Рыме выданье часопіса „*Źnič*“. Паводле рэдактарскай задумкі, ён меўся пашыраць ідэйна-тэматыгны абсяг таго рэлігійнага кірунку, які выяўляла пэрыядычнае выданье а. Лява Гарошкі:

„Dziela taho, što heta časopiš („Божым Шляхам“ — Ю. Г.) vyrabiła sabie napramak achvatniej uschodnicki, vykučna kiryličny (mo dziela svaje adumysłovaje taktyki misyjnaje siarod pravaslaunych), dyk zjaviłasia patreba vydavańnia druhoje časopisi łacinkaju, kab pradoūžvaé zapačatkavanuju dy ustabilizavanuju liniju našaha relihijnaha bytu „Chryścijanskaj Dumkaj“ na damahańni jejnych dañniejszych čytacój, naahuł našaj idejnaj emigracyi łacinskaha abradu, šukajučaj antidotum proci polskich nakaraślivych upływań. Dyj naahuł tut na Zachadzie ū volnym świecie łacinskaje kultury j cywilizacyi nam tre bylo nieabchodna zamanifestavać svaju prynaležnaść da jaho i salidarnaść kulturna-kvaliwickacyjnju suproč nachabstva zbalšavicienaha Uschodu.

Z hetych voś, haloúna, matyvau rodzicca ū Rymie ū 1950 h. (...) taja čakanaja łacinskaja relihijna-adradženskaja časopiš pad nazovau „*Źnič*“, symbolizująca toj niaúhasny ahoń na dnie prysku ū idejnym harnie našaj adradženskaj kužni. Jak „*Krynica*“ mieła nieútamavana bié iz pad ziamli narodnaj stychii žyvoj vadoju h. zn.: samaūśiedamlajučajsia silaj nacyjanalnej i relihijnej; jak „*Chryścijanskaja Dumka*“ iz hetaj vady mieła rabić i vino h. zn.: pahłybleny zbiełaruščany relihijny, katalicki byt; tak „*Źnič*“ zadaǔsia metaj usio zdabytaje papiaredniaj katalicka-bielarskaj presaj pierachavać idejna, kab nie raściarušyłasia dy nie zahasla ū čužaświecie, ale šeć i ražvivalasia dy bylo pieradana lepšym časom...“²⁶.

На працягу свайго існаваньня часопісы „Божым Шляхам“ і „*Źnič*“ выдатна служылі пашырэнню беларускай рэлігійнай ды адраджэнскай думкі на эміграцыі. Такога прэцэдэнту, бадай што, не было ва ўсёй гісторыі беларускага рэлігійнага друку. Асабліва гэта тычыцца часопіса „Божым Шляхам“ часоў рэдактарства а. Лява Гарошкі. Кожны нумар выданьня зь вялікай зацікаўленасцю чыталі ды пераглядалі як каталікі, так і праваслаўныя. Выразнасьць і глыбіня думкі, рэлігійная талеранцыя, шырокі проблемна-тэматычны дыяпазон і поліканфесійныя характеристы зъмешчаных матэрыялаў, а да ўсяго яшчэ жываяй вобразная мова — усе гэтыя якасці часопіса „Божым Шляхам“ заслужана

аддаюць яму „пальму першынства“ ў беларускай рэлігійнай пэрыёдзе на эміграцыі.

Агульны малюнак разьвіцца беларускага эміграцыйнага рэлігійнага друку ў першыя паваенныя гады (1945—1948) у Заходній Эўропе ў колькасных судносінах выглядае наступным чынам²⁷:

Табліца 2

Выданыні	Гады				Падрыхтавана да друку й у друку
	1945	1946	1947	1948 (да 1.XII)	
Кнігі	—	34	54	27	41
Часопісы й газеты	2	23	30	34	—
Брашуры ды інш. друкі	4	35	74	31	28
Разам	6	92	158	92	69

Выезд тысяч беларусаў з Заходній Эўропы ў ЗША, Канаду, Аўстралію ды ў значна меншай ступені Аргентыну адкрыў новы разьдзел у гісторыі беларускай эміграцыі, у яе грамадзка-палітычным, царкоўным ды культурным жыцці. Беларускі пэрыядычны друк, і не ў апошнюю чаргу рэлігійныя выданыні, быў жывым лістэркам гэтага жыцця.

Калі для Аўстраліі ды Канады актывізацыя эміграцыйнага беларускага жыцця — зьява новая, дык у ЗША беларускае грамадзкае жыццё было й раней, у першую чаргу дзякуючы дзеянасці а. Яна Хрызастома Тарасевіча.

Адным зь першых праваслаўных выданьняў у Амерыцы ў паваенны час стаў часопіс Беларускага Жыровіцкага Праваслаўнага Брацтва „Сіла Веры“, запачаткованы Аляксандрам Асіповічам-Асіпчыкам яшчэ ў 1948 г. у Нямеччыне й адноўлены ўжо ў 1950 г. у ЗША. Спачатку пэрыядык выходзіў у Нью-Брансвіку, а пазней — у Чыкага ды Кліўлендзе. Зь верасьня 1954 г. у Трэнтане (Нью-Джэрзі) пад рэдакцыяй Кастуся Якуба выходзіў на расейскай мове часопіс „Праваслаўны Беларус“

²⁶ Tatarynovič P., a. Bielarskaja relihijnaja presa // *Źnič*. Rym, 1960. №54. S. 7—11.

²⁷ Апрацавана паводле архіўных матэрыялаў Міколы Панькова, што захоўваюцца ў архіве БІНІМ у Нью-Ёрку.

(„Праваславны Белорус“), які выдаваў Беларускі Праваславны Комітэт²⁸.

Аднак царкоўны й грамадзка-палітычны тон у беларускай праваслаўнай пэрыёдыцы ў Паўночнай Амэрыцы задалі перадусім такія выданыні, як „Царкоўны Сьветач“ (Саўт-Рывэр) і „Голас Царквы“ (Нью-Ёрк), адначасна рэпрэзэнтуючы сабою на царкоўнай ніве два палітычныя лягеры беларускай эміграцыі: з аднаго боку — прыхільнікаў БЦР на чале з Радаславам Астроўскім, а з другога — спадкаемцаў БНР, якіх пасяля съмерці Васіля Захаркі ачольваў Мікола Абрамчык, а таксама тых, хто ў 1948 г. у Канстанцы (Нямеччына) аднаўляў Беларускую Аўтакефальную Праваслаўную Царкву на чужыне.

Выданыне царкоўна-грамадзкага часопіса „Царкоўны Сьветач“, які пачаў выходзіць з траўня — ліпеня 1951 г., ініцыяваў Беларускі Праваслаўны Царкоўны Камітэт у Амэрыцы (БПЦК). Утвораны ў лістападзе 1950 г. у Саўт-Рывэры на звяздзе праваслаўных беларусаў у ЗША, ён паставіў на мэце зарганізаванье рэлігійнага жыцця беларускай эміграцыі „на здаровых і стойкіх пачатках“: „Улічыўши гістарычны шлях беларускага праваслаўя ѹ сёньняшнім сітуацыю нашага грамадзка-рэлігійнага жыцця, БПЦК прыйшоў да высновы, што адбувову незалежнае Беларуское Праваслаўнае Царквы неабходна аба-перці на аўтарытэт Сусьветнага Патрыярха як чыстую крыніцу праваслаўнае веры нашых продкаў, не засмечаных варожымі нашым нацыянальным шуканынам імпэрыялістычнымі тэндэнцыямі ѹ спробамі дэнацыяналізацыі нас праз царкву“²⁹.

Як орган БПЦК у Амэрыцы стратэгічны кірунак сваёй дзейнасці „Царкоўны Сьветач“ акрэсліў у праграмным артыкуле, зъмешчаным у першым нумары выданыні: „Наш часапіс ставіць сабе мэту крышталаўаваць беларускую рэлігійна-нацыянальную думку ѹ шукаць адказы на пытаныні, хвалючыя нашу царкоўную грамадзкасць. Нашым дэвізам зьяўляеца служэньне Царкве ѹ Бацькаўшчыне. Наша эміграцыйная прэса, на жаль, ня мае аўтакефальнага падыходу да царкоўнага пытаныння. Яго, гэтае пытаныне, або абыходзяць маўчаньнем, або насыняюць праз прызму прыватных інтэрэсаў тae цi іншае партыйнае групоўкі. Мы ставім сябе вышэй інтэрэсаў паасоб-

ных групau, а ідзем у напрамку самастойнае Беларускай Царквы. Шуканыне гэтага шляху вельмі паважная справа, вымагаючая паважнага падыходу паважных людзей. Да гэтых людзей зварочаемся з заклікам падтрымаць наша пачынаныне. Дазволім сабе верыць, што людзі добрае волі нас падтрымаюць“³⁰.

Дзейскую ролю пры выданыні часопіса адыгралі а. Мікалай Лапіцкі, Уладзімер Брылеўскі й Хведар Высоцкі. Пэрыёдык выдавала царкоўная рада беларускай праваслаўнай царквы Св. Эўфрасіні Полацкай у Саўт-Рывэры. І хоць у выданыні было пазначана, што яго рэдагуе адмысловая рэдакцыйная калегія, фактычным рэдактарам першых нумароў часопіса быў а. Мікалай Лапіцкі, а ў далейшым на працягу бадай што ўсяго часу яго існаваныня — а. Святаслаў Коўш. Апошні нумар выданыні (№41, 1988) рэдагавала рэдакцыйная калегія³¹.

Філязофія „Царкоўнага Сьветача“ грунтавалася на ідэі, што аднаўленыне Аўтакефаліі будзе ісъці праз Сусьветнага Патрыярха. Такі шлях прадугледжваў паступовую беларусізацыю, але першапачаткова бяз гімну „Магутны Божа“ падчас багаслужбай. Яго сипявалі выключна на нацыянальныя святы — перадусім на 25 Сакавіка ѹ на ўгодкі Слуцкага збройнага чыну³².

У красавіку 1955 г. выйшаў першы нумар рэлігійна-грамадзкага часопіса „Голас Царквы“, які выдавала царкоўная рада БАПЦ у Нью-Ёрку. Звязаныя да чытачоў, рэдактар уладыка Васіль (Тамашчык), япіскан БАПЦ на эміграцыі, напісаў:

„Пачынаючи выдацаў наш орган „Голас Царквы“, мы пэўныя, што паважаныя чытачы ўжо ад першага ягонага нумару зразумеюць ту ю нашую думку, што значэнне кожнага часапісу наагул не ѿ назове, а ѿ зъмесце. Мы маём пры гэтым на ўзве толькі адно жаданыне, каб наш часапіс тут на эміграцыі стаўся сейбітам Праўды Божай ѹ нашае, узмацняў наш дух тут на эміграцыі Словам Божым. (...)“

Цярністы, адначасна слаўны быў шлях нашае Св. Праваслаўнае Царквы, непарыўна звязаны з жыццёвым шляхам нашага Вялікага ѹ шматпакутнага Народу. І аб гэтым шляху нашае Св. Царквы мы таксама будзем апавядыаць у нашым часапісе³³.

²⁸ Тамсама.

²⁹ The Slavic and Baltic Division of The New York Public Library (NYPL). *QM 99-5211.

³⁰ Рэлігія Mіхася Сенкі (Саўт-Рывэр, лістапад 2003).

³¹ Ад рэдакцый // Голас Царквы. Нью-Ёрк, 1955. №1. С. 12.

³² The Slavic and Baltic Division of The New York Public Library (NYPL). *QM 99-

5211.

³³ За Беларускую Царкву // Царкоўны Сьветач. Саўт-Рывэр, 1951. №1. С. 4.

Пры канцы артыкула быў працытаваны ліст-адказ патрыярха Ціхана да старшыні Рады БНР у справе аўтакефаліі праваслаўнай царквы на Беларусі. У рэдактарскім слове падкрэслівалася, што Святая Беларуская Аўтакефальная Праваслаўная Царква „жыве ў працу“ для беларусаў на эміграцыі³⁴. Пасля съмерці ўладыкі Васіля ў 1970 г. часопіс рэдагаваў Міхась Міцкевіч, а пазней — Пётра Манькоўскі. Выданыне выходзіла пераважна 2 разы на год — на Каляды ды на Вялікдзень. У 1993 г. без рэдакцыйнай заявы часопіс спыніў сваю дзеянасьць.

Ідэялігічная дактрина „Голасу Царквы“ мела на мэце адстойваць незалежніцкую пазыцыю БАПЦ. Прыймаючы важнасць і аўтарытэт Сусветнага Патрыярха, яна адначасова выяўляла жыцьцёвую неабходнасць БАПЦ як рэлігійнай структуры на эміграцыі.

У каstryчніку 1973 г. пачаў выходзіць „Царкоўны Пасланец“ (паведамленыні), які да сённяшняга часу выдае парафіяльная рада катэдральнага сабору Св. Кірылы Тураўскага БАПЦ у Брукліне (Нью-Ёрк). У 1981 г. брацтва й сястрыцтва парапфіі выдалі таксама два нумары абежніка пад называй „Сыцераж Веры“³⁵. З выданыня ў епархіяльнай управе БАПЦ у Амэрыцы варта згадаць „Беларускі Праваслаўны Каляндар“ (*Byelorussian Orthodox Calendar*) на 1968 г., які пабачыў сьвет у сувязі з 20-мі ўгодкамі аднаўленыя аўтакефаліі Беларускай Царквы. Наступнае юбілейнае выданыне „Беларускага Праваслаўнага Календара“ на 1970 г. ушанавала 500-я ўгодкі Аб'яўленыя Цудатворнага Абрааза Божае Маці ў Жыровічах³⁶.

Зь іншых інфармацыйных выданыняў варта прыгадаць „Бюлетэнь Беларускай Аўтакефальнае Праваслаўнае Царквы ў Кліўлендзе“ (1957—1968), „Інфармацыйны Бюлетэн“ БАПЦ, што выходзіў пры катэдральным саборы парапфіі Св. Кірылы Тураўскага ў Брукліне (Нью-Ёрк, 1961), а таксама „Бюлетэнь кансысторыі БАПЦ у Гайлэнд-Парку“ (Нью-Джэрзі, 1984). У 1987—1989 гг. а. Святаслаў Коўш распачаў выданыне царкоўна-народнага часопіса „Беларуская Зарніца“ — органа права-слáўных беларусаў (у эміграцыі), паставіўшы за мэтu аднаўленыне часопіса ў такой жа назыве, які рэдагаваў і выдаваў у 20-х гадах у Вільні ягоны бацька а. Аляксандар Коўш³⁷.

³⁴ Тамсама. С. 14.

³⁵ The Slavic and Baltic Division of The New York Public Library (NYPL). *QM 99-5211.

³⁶ Тамсама.

³⁷ Тамсама.

У парадунаныні з праваслаўнай пэрыёдыкай, каталіцкіх выданыняў у Паўночнай Амэрыцы было значна менш. Адзіны часопіс для беларускіх рыма-каталікоў каталіцка-грамадзкі двумесячнік „Siaubit“ (*The Sower*) — выходзіў у штаце Нью-Ёрк (1958—1973). Яго выдаўцом і рэдактарам быў а. Францішак Чарняўскі. Зь іншых каталіцкіх інфармацыйных выданыняў у каstryчніку 1957 г. у Нью-Ёрку выйшаў толькі „Камунікат Беларускага Каталіцкага Акадэміцкага Аб'яднаныя „Рун“ беларускай сэкцыі сусветнай асацыяцыі каталіцкіх інтэлектуалаўстаў *Pax Romana*. Такая сітуацыя тлумачылася перадусім тым, што беларусы-каталікі, паводле дасылаваныняў Вітаута Кіпеля, складалі толькі 20—25% беларускай эміграцыі. Большаясць з іх, прыехаўшы ў ЗША, пайшла ў польскую парапфію. Найбольш сувядомыя каталікі ўжо ў траўні 1950 г. заснавалі Беларуска-Амэрыканскіе Каталіцкія Таварыства, якое дзеяла ў „трэштаце“ (Нью-Ёрк—Нью-Джэрзі—Канектыкут) і гуртавала каля 150 сем'яў³⁸. Аднак, нягледзячы на актыўныя выслікі, каталікі не змаглі стварыць аніводнай беларускай парапфіі ў ЗША, сутыкнуўшыся з супрацівам часткі амэрыканскай каталіцкай ярархіі, і ў прыватнасці, кардынала Спэлмана ў Манхэттане (Нью-Ёрк). Найбольш актыўныя зь іх разъмісціліся пазней у Чыкага й спрычыніліся да зарганізавання беларускай каталіцкай парапфіі Хрыста Збаўцы ўсходняга абраду, дзе актыўную душпастырскую ды выдавецкую працу вялі беларускія айцы-бэнэдыктынцы Ян Хрызастом Тарасэвіч і Ўладзімер Тарасэвіч. На працягу трыццаці гадоў, пачынаючы ад сінегня 1952 г., яны іх наступнікі выдавалі ў рэдагавалі такія беларускамоўныя й англамоўныя выданыні, як „Лісток к Беларусам“ (1952—1957), „Новы Лісток да Беларусаў“ (1960—1961), тыднёвік „Da Zlucieńia!“ і яго англамоўны адпаведнік *The Harbinger* (1964—1985)³⁹.

У выдавецкую справу поруч са сіяцірамі актыўна ангажаваліся й вернікі парапфіі Хрыста Збаўцы. Асабліва Вацлаў Пануцэвіч (Папуцэвіч), Нікодым Жызынеўскі ды іх спадкаемцы, якія заклалі ў Чыкага адмысловую суполку пад называй „Беларуская Выдавецкая Сябрыня“. Тут на працягу 1956—1965 гг. выдаваўся нацыянальна-рэлігійны штот-месячны часопіс беларусаў у Чыкага „Беларуская Царква“ (выйшла 29 нумароў) і аказійны дадатак „Велікодны лісток“. У Чыкага выйшлі й

³⁸ Кіпель В. Беларусы ў ЗША. Мн., 1993. С. 231—234.

³⁹ The Slavic and Baltic Division of The New York Public Library (NYPL). *QM 99-5211.

два нумары часопіса „Беларускі Праваслаўны Часапіс“ (1961—1962), які таксама выдала „Беларуская Выдаецкая Сябрыня“⁴⁰. Гэты пэрыёдык трэба лічыць своеасаблівым феномэнам у беларускім рэлігійным друку на эміграцыі ўжо з тae прычыны, што яго выдавалі каталікі. Парафія пачала заміраць з адыходам яе кіраунікоў — спачатку а. Яна Хрызастома Тарасэвіча, а пазней — і біскупа Ўладзімера Тарасэвіча.

На жаль, „чыкаскі эпізод“ у жыцьці каталіцкае часткі эміграцыі не адыграў вядучая ролі на даўжэйшы час. Паколькі прыход і асяродак былі вуніяцкія — не было прыплыву сілаў. Рыма-каталікі, якія цалкам увайшли ва ўсходнекаталіцтва, колькасна былі абмежаваныя горадам Чыкага, а праваслаўныя не далучаліся. У чэрвені 2003 г. з Чыкага прыйшла сумная вестка — парафія была зачыненая.

Актыўную рэлігійную ды выдавецкую дзейнасць у Паўночнай Амэрыцы праводзілі беларускія эвангельскія хрысьціянэ-баптысты. У 1961 г. пастар Ян Пятроўскі аднавіў у ЗША выданье першага беларуска-эвангельскага часопіса „Съветач Хрыстовае Навуکі“, які прадоўжыў нумарацыю віленскага папярэдніка з міжваеннага пэрыяду. Даніла Ясько й Ян Панцэвіч рэдагавалі „Весьнік Беларускага Эвангельска-Баптысцкага Брацтва“ (*The Messenger of Byelorussian Evangelical Baptist Fraternity in the USA and Canada*. New York—Whittier, 1975—[1979—1980]?). Пры ілюстраваным хрысьціянскім часопісе „На рассвете“, які выдаваўся па-расейску Царквою Славянскіх Баптыстаў у Фрэсіне (Каліфорнія), у 70-х гадах выходзіў беларускі дадатак „Зорка“. У іншым расейскамоўным часопісе „Сеятель Истины“ ў Эшфардзе (Канэктыкут) выходзіў як дадатак „Беларускі Лісток“ (1988), які рэдагаваў Даніла Ясько. У другой палове 80-х гадоў ён выдаваў таксама й „Цыркулярны Ліст“ у Віцебску (Каліфорнія)⁴¹.

Па ўтварэнні беларускай праваслаўнай парафіі Св. Кірылы Тураўскага ў Таронта (Канада) тут на працягу пятнаццаці гадоў (сінегань 1956 — красавік 1971) выходзіла рэлігійна-грамадзкае інфармацыйнае выданье „Паведамлены“⁴². У лістападзе 1974 г. зьявіўся таксама бюлетэнь парафіі Св. Кірылы Тураўскага БАПЦ у Таронта, а са студзеня 1982 г. выходзілі „Царкоўныя Навіны“ (*Church News*), якія выдаваў да сваёй съмерці ўладыка Мікалай (Мацкевіч).

Рэлігійнае жыцьцё беларускай дыяспары ў Аўстраліі асьвятляў рэлігійна-грамадзкі часопіс „Наша Царква“ (сінегань 1961 — красавік 1962), які выдавала ў Мэльбурне епархіяльная ўправа БАПЦ на Аўстраўлію⁴³. Рэдагаваў выданье архімандрит Мадэст (Яцкевіч). З выхадам з-пад юрысдыкцыі БАПЦ ён запачаткаваў часопіс пад назвай „Праваслаўным Шляхам“ (*Orthodox Way*), які выходзіў у Сэнт-Албанс (прыгарад Мэльбурну), а выдаўцом быў Камітэт Беларуское Праваслаўнае Царквы ў Аўстраліі пад юрысдыкцыяй Сусветнага Патрыярха. Мэты выданья рэдакцыіны камітэт бачыў у паглыбленьні ведаў аб „святым праваслаўі“ сярод дарослых. Часопіс меўся таксама наладзіць на сваіх бачынах навучанье праваслаўнае веры ў беларускай і ангельскай мовах для беларускага моладзі школьнага веку. Адным з важных кірункаў супрацьцы з патэнцыяльным чытаем уважалася знаёмства зь беларускай гісторыяй ды сучаснымі грамадзка-рэлігійнымі спрабамі праваслаўнага характару. Часопіс выходзіў з 1964 па 1970 гг. (на Вялікдзень, Спас, Каляды) і ад №3(10) выдаваўся вернікамі Беларуское Праваслаўнае Царквы ў Аўстралії⁴⁴.

У Мэльбурне ў 1960—2000 гг. выходзіў таксама „Беларускі Праваслаўны Каляндар“, які выдавала парафіяльная рада БАПЦ. Намінальна яго рыхталі да друку спачатку архімандрит Мадэст (Яцкевіч), а пазней — а. Аляксандар Кулакоўскі⁴⁵. Тры нумары „Беларускага Праваслаўнага Календара“ за 1968 і 1970 гг. былі выдадзеныя епархіяльнай управай БАПЦ у Паўночнай Амэрыцы.

З пэрыёдкі Беларускай Хрысьціянскай Артадаксальнай-Каталіцкай Царквы (*Bielarskaja Chryścijanska Artadaksalna-katalickaja Subožnia*), якую заснаваў на эміграцыі а. Уладыслаў Рыжы-Рыскі, трэба называць наступныя выданыні: „Bielarska[j] Akademija Bahaviedy“ (Прынстан, 1960—1963), „Bielaruski Katolik“ (Прынстан, 1961—1963), „Діаспора“ (Ляконія, 1964—1965). Апошнія два пэрыёдыкі зъмяшчалі матэрыялы як ў беларускай, так і ў ангельскай мовах⁴⁶.

Паводле тэхнічна-выдавецкага характару рэлігійную пэрыёдыку на эміграцыі ўмоўна магчыма падзяліць на дзве групы. Першую складалі выданыні, якія друкаваліся рататарным спосабам пераважна ў лягерах

⁴⁰ Таксама.

⁴¹ Таксама.

⁴² Таксама.

⁴³ Рэдактар Барыса Данілюка (Нью-Джэрзі, лістапад 2003).

Нямеччыны й Аўстрый, а таксама ў Бэльгіі, Францыі, Вялікабрытаніі, Аўстраліі. Немалая іх колькасць выйшла ў ЗША. Такім спосабам да першай паловы 80-х гадоў ды крыху пазней у Заходній Эўропе выдавалася бадай што ўся рэлігійная пэрыёдыка, пераважна бюлетэні, камунікаты, адозвы й улёткі. Выключэннем былі некалькі пэрыёдыкаў, як, напрыклад, часопісы „Божым Шляхам“ (Парыж, Лёндан) і „Žnič“ (Рым), якія ўвайшлі ў другую, колькасна невялікую, группу выданьняў, што друкаваліся на адмысловай друкарскай тэхніцы. Варта, аднак, падкрэсліць той факт, што рататарныя харктар пераважнай большасці згаданай пэрыёдыкі не зынікаў яе значэння пры арганізацыі беларускага нацыянальнага й рэлігійнага жыцця на эміграцыі.

Асобна варта сказаць пра наклад выданьняў. Паводле апініі беларускіх эміграцыйных даследнікаў д-ра Янкі Запрудніка ды д-ра Вітаўта Кіпеля, у кожным канкрэтным выпадку ён быў розны. З усёй беларускай рэлігійнай пэрыёдыкі ў пэрыяд лягераў ДП у Нямеччыне й Аўстрыі найбольшы наклад меў часопіс „Зывініца Званы Святой Сафіі“, які налічваў каля 500 асобнікаў. Іншыя выданьні, як, напрыклад, каталіцкая часопісі „Adradzeńic“ й „Biełaruska Dumka“ ды пратэстанцкая пэрыёдыка, маглі мець наклад ад 50 да 200 асобнікаў⁴⁷.

Панарама беларускай рэлігійнай пэрыёдыкі на эміграцыі выглядае наступным чынам⁴⁸ (бач Табліцу 3).

Беларускі кнігадрук рэлігійнага харктару ў паваенны час распачаўся, як і пэрыядычныя выданыні, у лягерах ДП у Нямеччыне ды ў Аўстрыі, а на пачатку 50-х гадоў перабраўся ў Паўночную Амэрыку, Вялікабрытанію ды Аўстралію. Як правіла, такая кніжна-выдавецкая прадукцыя выходзіла там, дзе актыўна дзеілі беларускія грамадзка-культурныя ды рэлігійныя арганізацыі або царкоўныя структуры як, да прыкладу, Беларускае Праваслаўнае Аб'яднаньне ці Беларускае Праваслаўнае Жыровіцкае Брацтва (Заходнія Нямеччына, 1946—1948), вікарыйяльныя управы БАПЦ у Вялікабрытаніі, Аўстраліі й Паўночнай Амэрыцы. Важную ролю ў развіцці рэлігійнай літаратуры адыгралі таксама беларускія рэлігійныя місіі, якія ад другой паловы 40-х гадоў дзеілі ў Францыі, Нямеччыне, Бэльгіі, Італіі ды Вялікабрытаніі, а так-

Табліца 3

Пэрыёдыкі	праваслаўныя	каталіцкія	пратэстанцкія	“артадаксальна-хрысьціянскія”
часопісы	12	9*	5	3
газэты	—	—	—	—
календары	40 (?)	1	—	—
бюлетэні	5	4	1	1
камунікаты, паведамленыні, інфарматары	6	4	2	1
веснікі	—	2	1	—
абежнікі	1	—	—	—
дадаткі й інш.	—	1	3	—
англамоўныя	5	4	—	2
Разам	69	25	12	7

* Да каталіцкіх часопісаў далучаны й пэрыёдык „Беларускі Праваслаўны Часопіс“ пад рэдакцыяй Вацлава Пануцэвіча (Папуцэвіча), які выдавала ў Чыкага каталіцкая суполка „Беларуская Выдавецкая Сябрыня“.

сама беларускія пратэстанцкія арганізацыі (Сябрыня Беларускіх Мэтадыстаў у Нямеччыне, Беларускае Эвангельска-Баптысцкае Брацтва ў ЗША й Канадзе).

Выдавецкі абсяг рэлігійнага кнігадруку на эміграцыі дастаткова шырокі — ад перакладаў Святога Пісанья, Напрастольнага Эвангельля, Апостала, Псалтыра да службоўнікаў, трэбнікаў, малітоўнікаў, падручнікаў па навучаныні рэлігіі, нотных зборнікаў, статутаў царкоўных інстытуцыяў ды структураў (брацтваў і сястрыцтваў, парафіяў, япархій), царкоўных календароў, а таксама царкоўна-гісторычнай літаратуры.

Выданыне беларускай рэлігійнай літаратуры ў 20-х гадах запачатковалі пратэстанты. Пры падтрымцы Паўночна-Амэрыканскай Акцыянэрнай Суполкі *Southern Trade* ды Брытанскага й Замежнага Біблійнага Таварыства ў 1927—1931 гг. былі выдадзены пераклады Святога Пісанья, зробленыя Антонам Луцкевічам. За час Другой Сусветнай вайны па-за этнографічнымі межамі Беларусі выйшла, здаецца, толькі кнішка беларускага каталіцкага святара Віктора Шутовіча „Калядныя

⁴⁷ Рэляцыі д-ра Янкі Запрудніка й д-ра Вітаўта Кіпеля (Нью-Джэрзі, кастрычнік 2003).

⁴⁸ Апрацавана паводле машынапісу: Беларускій беларусаведны друк на Заходзе: Пэрыёдыка. Бібліяграфія / Складальнікі Зора й Вітаўт Кіпелі...

песьні” (Бэрлін, 1942). У паваенны пэрыяд у справу выданьня беларускіх кніжак рэлігійнага зъместу поруч з Брытанскім і Замежным Біблійным Таварыствам ангажаваліся Эвангельская Хрысьціянская Сябрыня ў Ватэнштэце (Нямеччына, 1946), выдавецтва канцыляры Душпастырства Беларусаў Эвангелікаў у Лінцы (Аўстрыя, 1948) ды пратэстанцкая выдавецкая суполка „Біблейская Прауда“ (Сэнт-Луіс (Каліфорнія), 1946). У 70-я й 80-я гады друк пратэстанцкіх выданьняў у беларускай мове працягвала Беларускае Эвангельска-Баптысцкае Брацтва ў ЗША й Канадзе.

Ня менш актыўную кніжна-выдавецкую дзейнасць у паваенны Еўропе — першапачаткова ў Нямеччыне, а пазней у Францыі, Італіі, Бэльгіі й Англіі — праводзілі беларускія каталікі й праваслаўныя. У 1946—1947 гг. у беларускім лягеры ДП у Ватэнштэце выйшлі „Bielaruskija Katalickija malitvy“ (1946), а пры выдавецстве Беларускага Дапамаговага Камітэту была зайніцыявана адмысловая праваслаўная сэрыя „Беларуская Рэлігійная Бібліятэчка“ (1947). Яе распачала книга „Стары Запавет“ — падручнік Закону Божага для беларускай сям'і школы пад рэдакцыяй япіскапа Апанаса (Мартаса)⁴⁹. З выданьня ў Беларускага Праваслаўнага Жыровіцкага Брацтва варта прыгадаць „Новы Запавет Ісуса Хрыста“ — падручнік для школьнай моладзі, апрацаўваны Аляксандрам Асіповічам-Асіпчыкам і выдадзены ў 1949 г. у Заўльгаў (Нямеччына)⁵⁰.

Асобна трэба вылучыць кніжна-выдавецкую працу Беларускай Рэлігійнай Місіі ў Парыжы, якая толькі на працягу 1946—1956 гг. выдала каля двух дзясяткаў кніг і брашураў багаслоўскага, багаслужбовага й дыдактычнага характару. Пераважная большасць гэтых выданьняў была падрыхтавана а. Лявом Гарошкам, які задаўне рэлігійнага друку бачыў у кансалідаваньні беларускай эміграцыі ды ўзмацненні яе нацыянальнай сувядомасці й ставіў за мэту пераадolen'не „духова-культурнага раздваення, вечна распінаючага беларускую душу на крыжы шавіністычных ды бязбожніцкіх эксплюатацый“⁵¹. Да яе рэалізацыі спрычыніліся, закладзеныя пры часопісе „Божым Шляхам“, выдавецкі фонд з аднайменнаю назовай і фонд „Добрае кніж-

⁴⁹ The Slavic and Baltic Division of The New York Public Library (NYPL). *QM 99-5211.

⁵⁰ Таксама.

⁵¹ Гарошка Л., а. Нашы мэты — наша палажэньне // Божым Шляхам. Парыж, 1947. №1. С. 2.

кі“. У кірунку нацыянальна-рэлігійнага ўсьведамлен'ня дзеіла таксама ў беларускае рэлігійнае выдавецтва, створанае а. Пятром Татарыновічам пры часопісе „Žnič“ у Рыме (1955—1974). Выданьнем і пашырэннем рэлігійнай літаратуры ў беларускай мове пераважна для беларускіх рыма-каталікоў займаліся Беларуская Каталіцкая Місія ў Лёндане, а таксама Беларуская Каталіцкая Царква Св. Апосталаў Пятра й Паўла ды Камітэт Беларусаў-Каталікоў на Чужыне.

Актыўную кніжна-выдавецкую дзейнасць у пасълявенні час на эміграцыі праводзілі: місійна-асьветны аддзел БАПЦ у Кліўлендзе, кансісторыя БАПЦ, кніжная дружына БАПЦ у Нью-Ёрку, кніжная дружына Амерыканскай япархіі БАПЦ, епархіяльная управа БАПЦ (Нью-Ёрк), БАПЦ у Аўстраліі (Адэляйда, Мэльбурн). У выданьні рэлігійнай літаратуры на эміграцыі бралі чынны ўдзел таксама шэраг грамадзка-культурных арганізацый і інстытуцый: Беларускі Дапамаговы Камітэт у Ватэнштэце (Нямеччына), Беларускі студэнцкі хор у Лювэне (Бэльгія), Задзіночаныне Беларускіх Вэтэранаў у Мэльбурні (Аўстралія), Згуртаваныне Беларускай Моладзі ў Кліўлендзе (ЗША), часопіс „Царкоўны Сьветач“ і інш.

Выдавецкую панараму беларускага рэлігійнага кнігадруку ў колькасных сувадносінах адлюстроўвае наступная *Табліца 4*⁵².

Пераважная большасць выдаўцоў беларускіх рэлігійных выданьняў была адначасова іх фундатарамі. Сярод пратэстантаў гэта пастары Ян Пятроўскі, Даніла Ясько, Ян Панцэвіч, Тарас Сайка, Гарасім Сахар, Якуб Рэпэцкі й Юрка Рэпэцкі, Ян Гук. З праваслаўных сьвятароў і сьвецкіх у ЗША й Канадзе — япіскап Васіль (Тамашчык), япіскап Андрэй (Крыт), япіскап Мікалай (Мацукеўіч), а. Мікалай Лапіцкі, а. Віктар Войтанка, Аляксандар Асіповіч-Асіпчык, сям'я Лук'янчыкаў з Кліўлендом. У Аўстраліі — архімандрит Мадэст (Яцкевіч), а. Міхась Шчурко, а. Аляксандар Кулакоўскі, а. Міхась Бурнос, іпадыякан Міхась Шэко, а таксама парафіяне Дзімітры Кажура, В. Ціхановіч ды іншыя. З рыма-каталікоў і грэка-каталікоў — айцы-марыяне Леў Гарошка, Часлаў Сіповіч, Язэп Германовіч, айцы-бэнэдыктынцы Ян Хрызастом Тара-сэвіч, Уладзімер Тарасэвіч, Язэп Рашэць (Рэшаць), а таксама а. Пётар Татарыновіч, а. Францішак Чарняўскі, а. Аляксандар Надсон, Дамінік Анісько, Вацлаў Пануцэвіч, Янка Станкевіч і інш. Заўважым, што з да-

⁵² Апрацаўвана паводле: Беларускі ѹ беларусаведны друк на Захадзе: Асобныя выданьні...

Табліца 4

Кніжна-выдавецкая працуцьця	Праваслаўныя	Каталікі	Пратэстанты	Іншыя хрысціянскія супольнасці
Тэксты перакладаў Святога Пісаньня	2	6	9	—
Багаслоўская	2	1	3	2
Богаслужбовая	30	73	7	13
Царкоўная песнапенны	3	5	4	—
Катэхізацыйная	10	9	8	1
Царкоўнае права	23	4	1	—
Царкоўна-гістарычная	53	52	7	4
Для суботніх і нядзельных школак	9	—	—	—
Звароты, пастановы, пасланы ў інш.	111	35	9 (11)	5
У ангельскай і інш.	5	15	3	1
Разам	248	200	51 (53)	26

статкова вялікай колькасці каталіцкіх ордэнаў толькі два — марыянскі й бэнэдыктынскі — налічвалі ў сваіх шэрагах нацыянальнасцьвядомых сьевтароў-манахаў ды спрыялі арганізацыі беларускага рэлігійнага жыцця на эміграцыі.

З выдаўцоў-творцаў, якія запачатковалі працэс беларусізацыі царкоўнай музыкі на эміграцыі, трэба называць Міколу Равенскага, Міколу Куліковіча-Шчаглова, Вячаслава Сэлях-Качанскага, Каастуся Кілага, Дзімітрыя Верасава, Каастуся Калошу, Аркадзя Еўца ды інш. Пытаньне беларускіх царкоўных сьпеваў дыскутувалася таксама на старонках эміграцыйнага друку⁵³. У 1952 г. у Брусялі Беларускі студэнцкі хор Любену пад кіраўніцтвам Мікалая Равенскага ўпершыню на эміграцыі запісаў некалькі кружэлак з беларускімі песьнямі, сярод якіх былі таксама й царкоўныя — „Ойча Наш“, „Достойно есть“, „Верую“, — ды нацы-

янальна-рэлігійны гімн „Магутны Божа“⁵⁴. У 50—70-ых гады гэтыя кружэлкі з рэлігійнымі напевамі выдатна паслужылі прапагандзе беларускасці ў вольным съвеце.

Разглядаючы эміграцыйную рэлігійную літаратуру, неабходна адзначыць, што амаль ва ўсіх парафіях і рэлігійных грамадах съвтары на розныя аказіі друкавалі паасобнымі ўёткамі гімн „Магутны Божа“ ці, напрыклад, малітвы. Яны раздаваліся вернікам перад службай або зь якой іншай ўрачыстае нагоды. Лісткі гэтыя найчасцей не захоўвалі. Таму немагчыма было весыці ўлік і мець звесткі пра іх агульную колькасць. Асобную группу таксама складаюць карткі-памяткі, якія выдаваліся з нагоды ўгодкаў высьвячэння ў съвтары Пётры Татарыновіча, Язэпа Гэрмановіча ды інш. і ў связі з хіратоніяй біскупа Часлава Сіповіча й Уладзімера Тарасэвіча.

Гэтаксама на ўлічваліся пахавальныя карткі-памяткі, якія выпушчаліся пахавальнымі бюро і, як правіла, мелі кароткія біяграфічныя звесткі пра памерлую асобу, а часам нэкралёгі. Звычайна яны пісаліся ў беларускай і ангельскай мовах. Тэкст малітвы — у ангельскай ці царкоўна-славянскай. Адной зь першых на эміграцыі трэба, відаць, лічыць картку пра паніхіду па Янку Купалу, якую адправіў 11 кастрычніка 1941 г. у Чыкага а. Ян Хрызастом Тарасэвіч⁵⁵.

Увагі заслугоўваюць таксама беларускія рэлігійныя паштоўкі, якія да сёньняшняга дня бадай што й не дасылаваліся. У эміграцыйных архівах выяўлена калекцыя беларускіх паштовак рэлігійнага характару, галоўным чынам зь Нямеччыны, Англіі, Аўстраліі й ЗША⁵⁶. Умоўна яны ўтвараюць тры групы. Першую складаюць съвяточныя віншавальныя паштоўкі з нагоды Калядаў (з надпісамі кшталту „Вясёлых Калядаў! Шчасльвага Новага году!“, „Вясёлых Калядаў“), а таксама Вялікадня („Хрыстос Уваскрас!“). У другую группу ўваходзяць паштоўкі-сувэніры з выяваю Св. Эўфрасінні Полацкай („Св. Прадслава Эўфрасінні“, „Св. Прадслава Эўфрасіннія — Асьветніца Беларусі“). Да трэцяй датычаць паштоўкі з рознымі мадыфікацыямі абраза Божай

⁵⁴ Рэляцыі д-ра Янкі Запрудніка й Васіля Шчэцкі (Нью-Джэрзі, лістапад 2003).

⁵⁵ Беларускій беларусаведны друк на Захадзе: Асобныя выданы... С. 33. Ужо колькі гадоў д-р Вітаўт Кіпель перасылае асобныя карткі да Ганны Запартыкі ў Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры й мастацтва ў Менску.

⁵⁶ Архіў Уладыкі Васіля, які захоўваеца ў архіве БІНІМ у Нью-Ёрку.

⁵³ Бацькаўшчына. 1958. №36(422).

Маці Жыровіцкай. Здаецца, ці на першымі паштоўкамі-сувэнірамі трэба лічыць паштоўкі з выяваю Жыровіцкага Свята-Ўсьпенскага манастыра, якія з ініцыятывы Аляксандра Асіповіча-Асіпчыка ў 1948 г. у Нямеччыне выдала Жыровіцкая Праваслаўнае Брацтва. Зь іншых сувэнірных выданьняў ЖПБ варты прыгадаць паштоўку са здымкам царквы ў Віндышбэргердорфе ѹ выяваю зъяўлення Святой Маці Божай Жыровіцкай. Выдавецтва „Бацькаўшчына“ ѹ 50-я (?) гады выпусыціла святочную калядную паштоўку з чатырохрадкоўем паэта Алеся Салаўя. Паштоўкі з выяваю Жыровіцкай Божай Маці на пачатку 50-х гадоў выдала БАПЦ у Англіі. Віншавальную сэрыю з Калядамі й Вялікаднем („Вясёлыя Каляды“, „Хрыстос Уваскрос!“) у 1953—1955 гг. надрукавала БАПЦ у Аўстраліі. Сэрыю рэлігійных паштовак, у асноўным віншавальнага характару, выдала Задзіночаныне Беларускіх Вэтэранаў і Брацтва Св. Юр'я ў Брысбене (Аўстралія), а таксама беларускі грамадзка-рэлігійны актыў Кліўленду (ЗША). З каталіцкіх выданьняў трэба прыгадаць набор паштовак для ружанцавае малітвы. Характэрнай рысай большасці зь пералічаных паштовак ёсьць сінтэз рэлігійнага пачатку з нацыянальнай тэматыкай. Так, на адной з калядных віншавальных паштовак зъмешчаны наступны тэкст:

Прасцеце Божае Дзіцяцка,
Каб Беларусі парваў путы.
Мы Цябе молім, Божа Матка.
Пазбаў народ наш ад пакуты.
Каб у шырокім вольным съвеце
Жыў наш народ, як ўсе народы;
І там, дзе сяньня гора лецца
Была свобода назаўсёды.

Іншы прыклад: „Хрыстос Уваскрос! — Уваскрэсьне Беларусь!“. Як правіла, пры вытворчасці большасці беларускіх рэлігійных паштовак выкарыстоўвалася ўжо існуючая картка-малюнак, а ў асобных выпадках картка-здымак. Такім чынам, на гэтыя загатоўкі надрукуювалася беларуская народная ці рэлігійная сымболіка (найчасцей яе элемэнты) і адпаведны тэкст у беларускай мове⁵⁷.

Адным з асноўных фактараў, што абумовілі разьвіцьцё беларускага рэлігійнага друку на эміграцыі, у тым ліку й пэрыёдыкі, стала пат-

⁵⁷ Рэзяцця д-ра Вітаўта Кіпеля (лістапад 2003, Нью-Джэрзі).

рэба ѿ сродках выкізваньня, якія кансалідавалі ўласнае беларускае рэлігійнае ѹ нацыянальнае жыццё на чужыне. Ня менш важным было ѹ тое, што друкаванае слова служыла дзейнымі сродкамі маніфэстацыі ѹ выяўлення ѡласнабеларускага, вольнага ад расейска-савецкіх і польскіх уплываў, погляду на царкоўнае пытанье ѹ шляхі яго вырашэння. Трэба памятаць яшчэ й аб тым, што ѿ варунках татальнай саветызацыі грамадзка-палітычнага, культурнага й духоўнага жыцця на бацькаўшчыне эміграцыі друк, у тым ліку рэлігійныя выданьні, служыў беларускай незалежніцкай справе й спрычыніўся да крышталізацыі рэлігійнай і нацыянальнай думкі.

Беларускі рэлігійны друк на эміграцыі, у тым ліку пэрыёдыка, адлюстроўваў духоўнае жыццё беларускага замежжа, звязтаў увагу сусветнай грамадзкасці на перасылд рэлігіі на бацькаўшчыне ѿ савецкі час⁵⁸, закранаў рэлігійна-філязофічныя тэмы структуральна: у юрысдыкцыі Рыму, БАПЦ і Канстантынопалю, працягваў рэлігійна-хрысціянскую традыцыю, запачаткованую такімі выданьнямі, як „Bielarus“, „Švietač“, „Крыніца“, а ѿ міжваенных пэрыяд „Chryścijanska Dumka“, „Святач Беларусі“, „Праваслаўная Беларусь“, „Da Zlucieńnia“ ды інш. Гэткім чынам, беларускі рэлігійны друк запаўняў туго „лякуну“ ѿ разьвіцьці рэлігійнай думкі й літаратуры, якая паўстала на бацькаўшчыне ѿ пэрыяд існаваньня БССР.

Значную ўвагу рэлігійнаму пытанню надаваў і беларускі грамадзкі друк на эміграцыі, які інфармаваў аб жыцці беларускіх парафіяў у съвеце, друкаваў архіпастырскія пасланні з нагоды рэлігійных сівятаў. У 1988 г. у газэце „Беларус“ быў выдадзены каляровы ілюстрацыйны дадатак пра іканастасы беларускіх праваслаўных цэркваў на эміграцыі, які падрыхтаваў эміграцыі гісторык д-р Янка Запруднік.

Беларуская Царква й рэлігійная думка на эміграцыі ѿ XX ст. ішлі разам з грамадзка-палітычнымі жыццём, а нават часта гэтае апошніе апераджалаці. Вялікую пропаганду Беларусі ѹ хрысціянства ѿ съвеце зрабіў *Millenium in Belarus*. Менавіта ѿ часе сівятаў 1000-годзьдзя хрысціянства ѿ Беларусі эміграцыйная рэлігійная думка й рэлігійныя выданьні сталіся рупарам беларушчыны. Важную ролю ѿ пашы-

⁵⁸ Маецца на ўвазе выступленні ѿ друку й звароты (да прыкладу, ліст Зоры Кіпель, дасланы сэнатару Джэпсэну ѿ верасьні 1980 г.). Глядзі падрабязней: Беларускі й беларусаведны друк на Захадзе: Асобныя выданьні... С. 383.

рэйнін ведаў пра Беларусь у англамоўным съвеце, перадусім у ЗША й Канадзе, адыграў таксама беларускі англамоўны друк. Не ў апошнюю чаргу дзяякуючы яму, нашыя выданыні ўвайшлі ў агульна-амэрыканскі рэестар і ў даведнікі англамоўнага съвету.

Беларускі эміграцыйны друк, у тым ліку рэлігійныя выданыні, стаўся моцным фактарам кансалідацыі й служкыў зъяднанью беларускай эміграцыі ў вольным съвеце.

Зъмест беларускага рэлігійнага кнігадруку адлюстроўвае ніжэй пададзены паказынік рэлігійных выданьняў (у тым ліку англамоўных), створаны на падставе згадванай вышэй працы Зоры й Вітаута Кіпеляў „Беларускі й беларусаведны друк на Захадзе“.

Тэксты Святога Пісаньня

1. **Паводле Мацьвея Св. Эвангельле** / Пераклад Антона Луцкевіча. Лодзы: „Компас“, 1927. — 80 с.
2. **Паводле Іоана Св. Эвангельле** / Пераклад Антона Луцкевіча. Лодзы: „Компас“, 1928(?). — 62 с.
3. **Паводле Марка Св. Эвангельле** / Пераклад Антона Луцкевіча. Хэльсынкі, 1928. — 31 с.
Выд 2: 1949.
4. **Новы Запавет Господа Нашага Ісуса Хрыста і Псалмы.** Хэльсынкі: Брытанскіе й Замежнае Біблійнае Таварыства, 1931. — 353+93 с.
Выд 2: Лёндан: Брытанскіе й Замежнае Біблійнае Таварыства, 1948. — 353 + 93 с.
Выд 3: Таронта: Глябальнае Місіянэрскае Радыёслужбэнне, 1985. — 353 + 93 с.
5. **Псалмы.** Лёндан: Брытанскіе й Замежнае Біблійнае Таварыства, 1948. — 93 с.
6. **Šviataja Evanelija i Apostalskija Dziei** / Pieraklaŭ i padaў vyjaśnieńi Ks. Dr. Piotar Tatarynovič. Rym: [„Žnič“], 1954. — 636 s.
7. **Кнігі Старога Запавету. Кніга Руты. Кніга прарока Ёзія. Кніга прарока Ёны. Беларускай моваю. Кніжыца I.** Нью-Ёрк, 1959. — 17 с.
8. **Pakutnyja Psalmy** / Peraklaŭ vieršam a. Jazep Hermanovič. Rym: „Žnič“, 1964. — 21 s.

9. **Новы Закон Спадара а Спаса Нашага Ісуса Хрыста. З мовы грэцкае на вялікалітоўскую (беларускую) нанава перакладзены.** Нью-Ёрк: Вялікалітоўскае (Беларускае) Навуковае Таварыства Пранціша Скарбыны, 1970. — 260 с.
10. **Прыповесці паводле Эвангелля Матэя – Марка – Лукі – Яна** / Пераказаў а. Я. Германовіч. Мюнхен: Logos, 1970. — 22 с.
11. **Святая Біблія. Кнігі Святога Пісьма старога й новага закону з мовы гэбрэйская а грэцкае на вялікалітоўскую (беларускую) нанава перакладзеныя.** Нью-Ёрк: Вялікалітоўскае (Беларускае) Навуковае Таварыства Пранціша Скарбыны, 1973. — 839 с.
12. **Listy Šviatych Apostalaў** / Pieraklaŭ i padaў vyjaśnieńi Mns. Dr. Piotar Tatarynovič. Rym: „Žnič“, 1974. — 403 s.
13. **Паводля Св. Яна Эвангеле Господа Нашага Ісуса Хрыста** / Пераклад Яна Пятроўскага. Менск—Лёндан—Нью-Ёрк: Беларускі адукацыйны фонд, 1991. — 48 с.

Багаслоўская літаратура

1. **Е[піскап] А[панас] (Мартас А., а.). Бог — усемагутная сіла, якая стварыла съvet: Кароткі навукова-папулярны аполёгетычны нарыс.** Тырскайм (Баварыя): „Беларускі Царкоўны Голос“, 1946. — 12 с.
2. **Энцыкліка Свяцейшага Айца Папы Пія XII. [З нагоды 350-х угодкаў прыяднанья Беларуское і Украінске Цэркви да Апостальскага Пасаду.]** Рым, 1946. — 27 с.
3. **Гарошка Л., а. Душа: кароткі аполёгетычны нарыс.** Па-рыж: Беларуская Рэлігійная Місія, 1948. — 31 с.
4. **Гарошка Л., а. Паходжанье чалавека ў съятле сучасных знаходак.** Па-рыж: Беларуская Рэлігійная Місія, 1948. — 14 с.
5. **Катэхізіс праваслаўнай царквы. II: Аполёгетыка (Абарона) / Пераклад і выданье і падыякана Міхася Шэко. Дўжынг (Аўстралія), 1989.** — 30 с.

Богаслужбовая літаратура

1. **Хрысьціянскія методыстычныя абходы (Абрадны парадак або рытуал).** Вільня: Паўночна-Амэрыканская Акцыянэрная Суполка *Southern Trade*, 1930. — 204 с.

2. **Божым Шляхам: Малітаўнік для беларусаў** / Уклаў а. Леў Гарошка. Рым, 1946. — 176 с.
Перавыд.: Менск, 1988.
3. **Гарошка Л., а. Бажэственная літургія (Святога Іоана Златавуснага)**. Парыж: Беларуская Рэлігійная Місія, 1946. — 30 с.
4. **Гарошка Л., а. Перад сужэнствам. Заўвагі і рады заручаным**. Парыж: Беларуская Рэлігійная Місія, 1946. — 30 с.
5. **Biełaruskija Katalickija malityv**. Vatenštet, 1946. — 2 s.
6. **Акафіст перад Цудатворным Жыровіцкім Абразом Божае Маці**. [Дынгольфінг]: Беларускае Праваслаўнае Брацтва Жыровіцкага Манастыра, 1948. — 16 с.
7. **Акафіст да Св. Афрасінні, апякункі і прасьветніцы Зямлі Беларускай**. Фленсбург [Нямеччына]: Беларускае Праваслаўнае Брацтва Жыровіцкага Манастыра, 1949. — 23 с.
8. **Малітва беларускіх эмігрантаў да Жыровіцкага Богамаці**. [Эўропа (?)], 1949. — 2 с.
9. **Паніхіда па нязнаных сынох Беларусі палеглых у вабароне ейнае волі**. [Нямеччына], 1949(?). — 2 с.
10. **Равенскі М. Святая Літургія Св. Яна Залатавуснага**. Люўян: Беларускі студэнцкі хор, 1952. — 24 с.
11. **Pius P. R. XII. Malitwa emihrantaŭ da Matki Božaj** / Pierakład a. Piatra Tatarynoviča. Rym, 1952—1962.
12. **Najśviaciešaja Spasa Lurdu. Za nas malisia!** Rym(?), 1958. — 7 s.
13. **Služba Božaja abo Šv. Liturhija Śviatoha Jana Chryzastoma, a taksama niekatoryja dadatkavyja malityvy...** / Pierakład Vaclava Panuceviča. Čykaga, 1958. — 149 s.
14. **Malitva Ajca Śviatoha za praśledavanych**. Rym, 1960. — 2 s.
15. **Ryzy-Ryski, Jermakovič, Uł. Paslańnie Refarmacyji da Usiaho Śvietu i da Hišpaniji. Relihijna-Sacyjalnaja Kanferencyja danaja aŭtaram u Kaściole Jezusa ū Madrydzie 31 kastryčnika 1957 hodu**. [Princeton]: the Apostolic Visitation of the Byelorussian Christian Orthodox-Catholic (Evangelical) Church, Successor of the Lituanian Unity — „Litoūskaje Jadnoty“, 25 sakavika 1960. — 6 s.
16. **Divina Liturgia Sancti Patris Nostri Ioannis Chrysostomi iuxta Ritum Byzantinum – Bielarussicum Occasione Concilii Oecumenici Vaticanii II in Basilica Patriarchali Sancti Petri Apostoli celebrata Ab Ex. mo ac Rev. mo Ceslao Sipovic...** Roma, [1963]. — 8 p.

- Спэцыяльная імша з прадмовай, у якой разглядаўся лёс беларускай каталіцкай царквы ў мартыралёгіі беларускага каталіцкага святарства.
17. **Imša Sviataja Trasm. Pro Quacumque Nec.** / Pierakład a. Piatra Tatarynoviča. Rym, 1965. — 4 s.
 18. **Naūzornaja (pieršaja) Imša Sviataja — Liturhija pavodle abnoūlenaha abradu bielaruskaj movaj** / Apracavaū ks. Piotar Tatarynovič. Rym: „Žnič“, 1965. — 15 s.
 19. **Праваслаўны малітаўнік**. [Нью-Ёрк]: БАПЦ, 1966. — 125 с.
 20. **Divine Liturgy American, World Patriarchates, St. Eufrasinia of Polock**. Wren Place, Shrubs Oak, N.Y.: American World Patriarchates, 1966. — 19 p.
 21. **Imša votyunaja. Ú-va ūsiakaj patrebie pavodle abnoūlenaha abradu ū belaruskaj movaj. Na užytak prysutnym na celebry ūdzielnikam** / Pierakład a. Piatra Tatarynoviča. Rym, „Žnič“, 1966. — 4 s.
 22. **Пракімэны 8-і галасоў, Апосталы і Эвангельлі ў беларускім перакладзе для літургічнага ўжытку ў нядзелі і святы** / Пераклады а. Лява Гарошки. Лёндан: Беларуская Каталіцкая Місія (?), 1967. — 150 с.
 23. **Liturhija Sv. Jana Chryzastoma (Zaiatavusnaha)** / Pieraklad V[acława] P[anuceviča]. Čykaga, 1969—1970. — 44 s.
 24. **Biełaruskaja Carkva Chrysta Spasa, Chicago, Il. Paradak Imšy Śviatoj łacinskaha abradu pa-bielarusku na uračystaść jubileju śviatarstva Dastojnaha Ajca Franciška Čarniauskaha (1920—1970)**. Čykaga, 12 lipenia 1970. — 8 s.
 25. **Malitva pierad pryciąściami. Symbol Viery, Malitva Hospada**. Čykaga, 1970. — 3 s.
 26. **Paradak Imšy Śviatoj łacinskaha abradu pa-bielarusku. Na uračystaść Załatoha jubileju Śviatarstva Dastojniejszaha ajca Franciška Čarniauskaha ū niadielu 12 lipenia 1970 h. (1920—1970)**. Čykaga: Biełaruskaja carkva Chrysta Spasa, 1970. — 8 s.
Тое самае, што й пазыцьня 24, адразыніваецца толькі некалькімі ўкладкамі з часописа „Siaūbit“.
 27. **Вялікапосная Вячэрня і Пасія** / Рэдактар яп. Аляксандар Крыт. [Кліўлэнд], 1971. — 12 c.
 28. **Biełaruskaja Carkva Chrysta Spasa, Chicago, Il. Paradak Imšy Śviatoj łacinskaha abradu pa-bielarusku na uračystaść załatoha jubileju śviatarstva Dastojnaha ks. Pralata Piatra Tatarynoviča (1921—1971)**. Čykaga, 14 listapada 1971. — 8 s.

29. **Imša Šviataja na uračystaś usich Šviatych.** Rym: „Žnič“, 1971. — 15 s.
30. **Kempijski T. Śledam za Chrystusam: čatyry knižki / Z łacinskoj movy pieraklą Dr. St. Hrynkiewič.** [Нью-Ёрк], 1971. — 176 s.
Перавыданьне з аналігічнай: Lvoū—Vilna: „Chryscijanskaja Dumka“, 1934.
31. **Niadziela XXXI „Per Annum“.** Rym: „Žnič“, 1971. — 7 s.
Спэцыяльная служба.
32. **Niadziela XXXIII hodu liturhičnaha.** Rym: „Žnič“, 1971. — 8 s.
33. **Павал Вялікі. Апостальскія Чытаныні ўва ўсе Нядзелі Году і на Святы.** Сайт-Рывэр, 1972. — 47 с.
Выд 2: 1984. — 47 с.
34. **Святая літургія XV-й нядзелі году.** Чыкага: Беларуская царква Хрыста Спаса, 1973. — 11 с.
35. **Šviataja Liturhija Šviatoha Jana Złatavusnaha pa-bielarsku. 41-šy Mižnarodny Eucharystyčny Kanhres u Philadelphia, Pa, 1-ha žniūnia 1976 h.** Filadelfija, 1976. — 3 s.
36. **Malitva pierad pryciaściem; Symbal Viery.** Čykaga: Bielaruskaja carkva Chrysta Spasa, 1977. — 4 s.
37. **Беларуская Аўтакефальная Праваслаўная Царква. Малебен на дзяржаўныя Святы і Вячэрня ў нядзелю праваслаўя / Пераклад мітрапаліта Андрэя.** Выдаў протапрэсвіцер Аляксандар. Кліўленд—Мэльбурн, 1978. — 36 с.
38. **Пакаянны Вялікі Канон Св. Андрэя Крыцкага і Канон пра Укрыжаваньне і Плач Прасвятое Багародзіцы Сымона Лагафета / Пераклад мітрапаліта Андрэя.** Кліўленд: БАПЦ, 1978. — 43 с.
39. **Святая Літургія раней асьвечаных дароў Св. Айца нашага Рыгора Двяяслова / Пераклад мітрапаліта Андрэя.** Кліўленд: БАПЦ, 1979. — 44 с.
40. **The Divine Liturgy of St. John Chrysostom.** Chicago: Christ the Redeemer Church, 1979. — 17 р.
Кароткая гісторыя парафіі. Багаслужба з нотамі.
41. **Архірэйская служба на Літургії.** Кліўленд: БАПЦ, 1980. — 56 с.
42. **Службоўнік. Парадак святых і боскіх літургіяў Яна Залатавуснага й Васіля Вялікага.** Таронта, 1980. — 168 с.
43. **Беларуская Каталіцкая Царква Святых Апосталаў Пятра і Паўла. Службы нядзельныя / Пераклад а. Аляксандра Надсона.** Лёндан, 1984. — 17 с.
44. **Акафіст за ўпакой Памершых / Пераклад Міхася Міцкевіча.**

- [Нью-Брансвік]: выдавецства М. Прускага для ўжытку Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўной Царквы, 1985. — 17 с.
45. **Боская Літургія між святымі Айца Нашага Яна Залатавуснага / Пераклад а. Аляксандра Надсона.** Выд. 2. Лёндан: Беларуская Грэка-Каталіцкая (Уніяцкая) Царква Св. Апосталаў Пятра і Паўла, 1985. — 62 с.
Выд. 1: 1983; Выд. 3: 1993. Выд. 1 і 2 — супольныя для святараў і вернікаў.
 46. **Літургія на Благавешчанье Багародзіцы... Пачынаеца вячэрній / Апрацаўваў Кастусь Калоша.** Кліўленд, 1985. — 18 с.
Словы й ноты.
 47. **Службы Нядзельныя / Апрацаўваў а. Аляксандар Надсон.** Лёндан: Беларуская Каталіцкая Місія Бізантыйскага Абраду ў Ангельшчыне, 1985(?). — 17 с.
 48. **Напрастольнае Святае Евангельле.** Таронта: БАПЦ, 1988. — 316 + 148 с., каляндар.
 49. **Парадак Святай Імшы.** Лёндан—Вішнева, 1988. — 35 с.
 50. **Служба асьвячэння крыжа.** Лёндан, 1988. — 4 с.
 51. **Horoshko L. Devotion to Our Lady in Bielarus / Translated from Belarusian by Joseph Cirou.** Chicago: Christ the Redeemer Bielarusian-Bizantine Catholic Church, 1988. — 16 р.
 52. **Millenium Divine Liturgy.** Chicago: Christ the Redeemer Bielarusian-Bizantine Catholic Church, 1988. — 12 р.
 53. **Вячэрня / Пераклад а. Аляксандра Надсона.** Лёндан: Беларуская Грэка-Каталіцкая (Уніяцкая) Царква Св. Апосталаў Пятра і Паўла, 1989. — 48 с.
 54. **Čas šosty: Paūdzionnyja malityv.** Chicago: Christ the Redeemer Bielarusian-Bizantine Catholic Church, 1989. — 8 с.
 55. **Абрад пахаваньня памерлых / Пераклад а. Аляксандра Надсона.** Лёндан: „Божым Шляхам“, 1991. — 24 с.
 56. **Абрад Свяятога Хроста і Мірапамазання / Пераклад а. Аляксандра Надсона.** Лёндан: „Божым Шляхам“, 1991. — 16 с.
Выд. 2: 1992.
 57. **Вячэрня (святочная і штодзённая) / Пераклад а. Аляксандра Надсона.** Лёндан: Беларуская Грэка-Каталіцкая (Уніяцкая) Царква Св. Апосталаў Пятра і Паўла, 1991. — 40 с.
Выд. 2: 1992.
 58. **Літургія раней асьвечаных дароў / Пераклад а. Аляксандра Надсона.** Лёндан: „Божым Шляхам“, 1991. — 40 с.
 59. **Служба за памёрлых (Малая Паніхіда) / Пераклад а. Аляк-**

- сандра Надсона. Лёндан: „Божым Шляхам“ 1991. — 16 с.
Выд. 2: 1994.
60. **Абрад Шлибу** / Пераклад а. Аляксандра Надсона. Лёндан: „Божым Шляхам“, 1992. — 20 с.
 61. **Акафіст Найсьвяцейшай Багародзіцы** / Пераклад а. Аляксандра Надсона. Лёндан: „Божым Шляхам“, 1992. — 15 с.
Выд. 2: 1993.
 62. **Выбраныя малітвы з Малой Падарожнай Кніжкі** / Пераклад а. Аляксандра Надсона. Лёндан: „Божым Шляхам“, 1992. — 47 с.
 63. **Кананічныя гадзіны** / Пераклад а. Аляксандра Надсона. Лёндан: „Божым Шляхам“, 1992. — 34 с.
 64. **Малебны Канон Найсьвяцейшай Багародзіцы** / Пераклад а. Аляксандра Надсона. Лёндан: „Божым Шляхам“, 1992. — 19 с.
 65. **Парэмій** / Упрадаваў мітрапаліт Мікалай. Таронта, 1992. — 331 с.
 66. **Абрад алеепамазаньня. Малітвы за хворага** / Пераклад а. Аляксандра Надсона. Лёндан: „Божым Шляхам“, 1993. — 36 с.
 67. **Архірэйская Служба на Літургіі** / Апрацаўваў мітрапаліт Мікалай. [Таронта]: БАПЦ, 1993. — 56 с.
Малітвы з нотамі.
 68. **Ліція [Мітрапаліт Мікалай]**. Таронта: БАПЦ, 1993. — 79 с.
 69. **Служба Святыому Святамучаніку Язафату Арцыбіскупу Полацкаму** / Пераклад а. Аляксандра Надсона. Лёндан: „Божым Шляхам“, 1993. — 23 с.
 70. **Ютрань (Ранішняя Служба)** / Пераклад а. Аляксандра Надсона. Лёндан: „Божым Шляхам“, 1993. — 48 с.
 71. **Малебен за Беларускі Народ** / Укладаныне а. Аляксандра Надсона. Лёндан: „Божым Шляхам“, 1995. — 11 с.
 72. **Службоўнік = Service Book**. Таронта: БАПЦ, 1995. — 295 с.
 73. **Малітва на асьвячэнне памятнай табліцы ўсім бязьвінным ахвярам, якія пацярпелі за Беларусь. Мідлянд (Канада), 1 чэрвень 1996** / Укладальнік а. Аляксандар Надсон. Лёндан: „Божым Шляхам“, 1996.
 74. **Службы на розныя нагоды** / Пераклад а. Аляксандра Надсона. Лёндан: Беларуская Грэка-Каталіцкая (Уніяцкая) Царква Св. Апосталаў Пятра й Паўла, 1996. — 19 с.
 75. **Выбраныя службы Велікоднага пэрыяду** / Пераклад а. Аляксандра Надсона. Лёндан: „Божым Шляхам“, 1997. — 95 с.
 76. **Акафіст Найсьвяцейшай Багародзіцы** / Пераклад а. Аляксандра Надсона. Лёндан: Беларуская Грэка-Каталіцкая (Уніяц-

- кая) Царква Св. Апосталаў Пятра й Паўла, 1999. — 15 с.
77. **Служба Святої Маці нашай Еўфрасіньні Полацкай, асьветніцы Беларусі** / Укладальнік а. Аляксандар Надсон. Лёндан: „Божым Шляхам“, 2000. — 20 с.
- Беларускія багаслужбовыя съпевы*
1. **Божая Ліра. Хрысьціянскія духоўныя песні (мэтадыстаў)**. Съпевнік з нотамі. Вільня: Паўночна-Амэрыканская Акцыянерная Суполка *Southern Trade*, 1930. — 204 с.
Выд. 2: 1936.
 2. **Калядныя песні** / Апрацаўваў а. Віктар Шутовіч. Бэрлін, 1942. — 19 с.
 3. **Евангельскі хрысьціянскі съпевнік** / Укладальнік Сахар [Гарасім]. Ватэнштэт: Эвангельская Хрысьціянская Сябрыня, 1946. — 35 с.
 4. **Арсен'яна Н. Магутны Божа**. Парыж: Беларуская Рэлігійная Місія, 1947. — 2 с.
Песня з нотамі. Тэкст кірыліцай і лацінкай.
 5. **Кіслы К. Вялікдзень**. Кліўленд, 1955. — 69 с.
Ноты для царкоўных съпеваў.
 6. **Кіслы К. Вялікдзень: Вялікодня Служба, съціхары**. Кліўленд: Згуртаваныне Беларускае Моладзі ў Кліўлендзе, 1957. — 69 с.
 7. **Кіслы К. Съпевнік (з нотамі)**. Кліўленд: Згуртаваныне Беларускае Моладзі ў Кліўлендзе, 1957. — 9 с.
 8. **Кіслы К. Паніхіда і паховіны**. Кліўленд: Згуртаваныне Беларускае Моладзі ў Кліўлендзе, 1959. — 36 с., ноты.
 9. **Кіслы К. Малебен**. Кліўленд: Згуртаваныне Беларускае Моладзі ў Кліўлендзе, 1963. — 22 с., ноты.
 10. **Кіслы К. Вербніца**. Кліўленд: Згуртаваныне Беларускае Моладзі ў Кліўлендзе, 1964. — 47 с.
 11. **Кіслы К. Вялікі Чацьвер**. Кліўленд: Згуртаваныне Беларускае Моладзі ў Кліўлендзе, 1965. — 23 с., ноты.
 12. **Кіслы К. Вяччаныне**. Кліўленд: Згуртаваныне Беларускае Моладзі ў Кліўлендзе, 1965. — 8 с., ноты.
 13. **Рымко І. Зборнік Беларускіх калядак**. Саўт-Рывэр: Злучаны Беларуска-Амэрыканскі Дапамаговы Камітэт, 1966. — 11 с.
 14. **Беларускі Царкоўны Съпевнік**. Лёндан: Беларуская Бібліятэка імя Францішка Скарыны, 1979. (Колькасць старонак зьмянялася.)

15. **Гімны Хрысьціян = Christian Hymns in Byelorussian** / Переклад, укладаныне ўступ Данілы Ясько. Cransville, Pa: Byelorussian Evangelical Baptist Fraternity in the USA and Canada, 1979. — 604 с.
16. **Беларускі царкоўны съпеёнік** / Рэдактар Гай Пікарда. Лёндан: Беларуская Грэка-Каталіцкая (Уніяцкая) Царква Св. Апосталаў Пятра й Паўла, 1984. — 10 с.

Царкоўна-гісторычна літаратура

1. Гарошка Л., а. **Рэлігія ў штодзённым жыцьці**. Парыж: Беларуская Рэлігійная Місія, 1946. — 22 с.
2. Асіповіч-Асіпчык А. **Вялікая Святыасьць Беларусі — Цудатворны абраз Божае Маці ў Жыровічах**. Баварыя: Беларускае Праваслаўнае Брацтва Жыровіцкага Манастыра, 1947. — 31 с.
3. А[панас] М[артас]. **Матар'ялы да гісторыі Праваслаўнае Беларускае Царквы (Перыяд савецкае і нямецкае акупацыі Беларусі)**. Нямеччына, 1948. — 138 с.
4. **Беларускае Праваслаўнае Аб'еднанье. Пратакол паседжання Ураду і сяброў...** [Нямеччына], 23.05.1948. — 2 с.
5. Зыніч М. **Здрада (як запрадаўся былы беларускі епіскапат маскоўскаму зарубежжу)**. Нямеччына, 1948. — 31 с.
6. **Краткое изложение организации Белорусской метрополии в 1941 году и положение её до настоящего времени в эмиграции**. — 4 с.
Адбітак з: „Церковная Жизнь“. Мюнхен, 1948. №2—3. С. 33—36.
7. **Пастановы Саборыку Праваслаўных Беларусаў у Нямеччыне ў дзень прап. Аўфрасіні 23(5) чэрв. 1948**. Канстанціна, 1948. — 1 с.
8. Гарошка Л., а. **Св. Еўфрасінія-Прадслава. Ігуменя мастваў Св. Спаса ў Полацку, Патронка Беларусі**. Парыж: Беларуская Рэлігійная Місія, 1949. — 77 с.
9. Гарошка Л., а. **Епархія і некаторыя важнейшыя статыстычныя даныя аб Праваслаўнай Царкве ад Першага Сусветнае Вайны да нашых дзён**. Парыж, 1950. — 51 с.
10. Гарошка Л., а. **Святая Еўфрасінія-Прадслава Полацкая Патронка Беларусі**. Парыж: Беларуская Рэлігійная Місія, 1950. — 77 с.
Перадрук: Мн., 1996.

11. Гарошка Л., а. **Храналёгія да гісторыі Хрысьціянства на Беларусі**. Парыж, 1952. — 24 с.
12. Касяк I. **З гісторыі Праваслаўнай Царквы беларускага народу**. Нью-Ёрк: Беларуская Цэнтральная Рада, 1956. — 190 с.
13. Horoshko L. **Le Culte de Notre Dame en Bielorussia // Maria études sur la Sainte Vierge sous la direction d'Hubert du Manoir**. Том IV. Paris: Beauchesne et ses fils, 1956. P. 731—744.
14. Horoshko L. **Devotion to Our Lady in Bielarus**. [Chicago], 1956. — 15 p.
15. Pad maskaj „Pravaslaŭnaj Aŭtakefali“ . Чыкага: Kamitet Abaryony Bielaruskaj Pravaslaŭnaj Viery u Čykaga, 1956. — 1 s.
16. **Беларускі Інстытут Навукі й Мастацтва. [Рэлігійны стан на Беларусі.]** Нью-Ёрк: БІНІМ, 1957.
Зборнік артыкулаў у ангельскай і беларускай мовах пра стан рэлігіі на Беларусі, рассылаўся ў дзяржаўныя ўстановы ЗША.
17. Волаціч М. **Беларуская Аўтакефальная Праваслаўная Царква (БАПЦ)**. Чыкага, 1957. — 104 с.
18. Гітлін М. **Нацыянальнае съведам'е Св. Ап. Паўлы**. [Нью-Ёрк], 1957. — 4 с.
19. Пануцэвіч В. **Матар'ялы да гісторыі БАПЦ Царквы. Сыштак 2.** [ЗША], 1957.
20. Пануцэвіч В. **Пачаткі хрысьціянства на нашых землях да часоў Усяслава**. Чыкага: Беларуская Выдавецкая Сябрыня, 1959. — 56 с.
21. Пануцэвіч В. **Св. Афрасінія Полацкая — Патронка Беларусі**. Чыкага, 1959. — 15 с.
22. А[рхімандрый] М[адэст] (Яцкевіч М., а.). „Адзіны ратунак“. Аўтакефалія Святое Беларускае Праваслаўнае Царквы. Мэльбурн, 1960. — 9 с.
23. Даведкі з гісторыі аўтакефаліі Беларускай Праваслаўнай Царквы. Мэльбурн, 1960. — 9 с.
24. Tarasevitch Ch. **The White Russian (Byelorussian / Bielarusian) Roman Catholics**. Chicago: Christ the Redeemer Church, 1960(?). — 14 p.
25. Gitlin Clara S. „Dear Friend... translation of the Bible into Whiterussian...“ . Cleveland: Christmas, 1962. — 2 p.
26. Messianic Message. **Golden Jubilee for Moses H. Gitlin**. Dayton (Tennessee), 16 May 1962. — 2 p.
27. Pichura G. **Church Music in Byelorussia**. London, 1962. — 23 p.

28. Pichura G. **Monuments of Byelorussian Church Music** // Eastern Churches Quarterly. Vol. 16. London, 1962. P. 410–415.
29. Panusevič V. **Śv. Jazafat Archijap. Połacki 1623–1963**. Сукага, [Bielaruskaja Vydaleckaja Siabrynia], 1963. — 255 s.
Выд. 2 (кірыліцай): Полацак, 2000.
30. Gitlin M. **A brief history of the translation of the Bible into Whiterussian**. Cleveland Heights (Ohio), July 11, 1964. — 11 p.
31. Афанасій (Мартос), арх. Беларусь в исторической государственной и церковной жизни. Книга в трёх частях. Буэнос-Айрес, 1966. — 292 с.
32. Astroński V. **Polski unijacki kaścioł dla Bielarusaŭ, abo „ubrał się diabeł w komżę i ogonem na mszę dzwoni”**. London, 1966. — 23 s.
33. Васілеўскі В. Прадслава — Св. Еўфрасіньня — Народны Волат. Кароткія ведамкі з耶 жыцьця. [Пасэйк], 1968. — 2 с.
34. Васілеўскі В. **20 гадоў БАПЦ: 1948–1968**. Пасэйк, 1968. — 8 с.
35. Надсон А. **Святы Кірыл Тураўскі**. Лёндан: „Божым Шляхам”, 1968. — 110 с.
36. Гарыгляд Г. **Грамадзкая думка нашай царквы**. [Пасэйк], 1969. — 5 с.
37. Sipovič Č. **The Diocese of Minsk, its Origin, Extent and Hierarchy** // The Journal of Byelorussian Studies. Vol. 2. No. 2. London, 1970. P. 177–191.
38. Teodorovich N. (Надзея Абрамава). **Religion und Atheismus in der USSR: Dokumente und Berichte**. München: Claudius Verlag, 1970. — 327 s.
39. Sipovič Č. **The language problem in the Catholic Church in Byelorussia from 1832 to the First World War** // The Journal of Byelorussian Studies. Vol. 3. No. 1. London, 1973.
40. Christ the Redeemer Church. [History...] Chicago, 1975. — 6 p.
41. Drujski A. **Religious life in Byelorussia**. Chicago: Christ the Redeemer Church, 1975. — 7 p.
Выд. 2: 1976.
42. Гарошка Л., а. **Трыццацігодзьдзе беларускага душпастырства ў Францыі. 1946–1976**. Парыж, 1976. — 10 с.
43. Белямук М. **Царкоўная архітэктура Панямонішчыны**. Саўт-Рывэр, 1980. — 8 с.
44. Збор дакумэнтаў Св. Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы (на выгнанні). [Аўстралія], 1983. — 193 с.

45. Праваслаўная царква ў Беластоцкім краі і беларуская мова ў ёй. Роздумы. Нью-Ёрк: „Беларус”, 1984. — 33 с.
46. Цярпіцкі В. **Гісторыя пабудовы Беларускага Праваслаўнае Царквы імя Св. Еўфрасіньні Палацкай у Саўт-Рывэры**. Саўт-Рывэр, 1984.
Выд. 2: 1994.
47. **Кароткі беларускі тэрміналагічны царкоўны слоўнік** / Укладальнік мітрапаліт Мікалай. Таронта: БАПЦ, 1992. — 76 с.

Літаратура па навучаньні рэлігіі

1. Стары Запавет. **Падручнік Закона Божага для беларускай сям'і і школы. Кніга першая** / Рэдактар япіскап Афанасій. Ватэнштэт: Беларускі Дапамаговы Камітэт, 1947. — 62 с. (Беларуская рэлігійная бібліятэчка. Кнішка 1.)
2. Новы Запавет. **Падручнік па Закону Божаму для беларускіх пачатковых і сярэдніх школ**. Ватэнштэт: Беларускі Дапамаговы Камітэт, 1948. — 22 с.
3. Ruža. **Padručník ružancovaha abjadnańia dla Bielarusaў**. Рум, 1948. — 30 s.
4. Новы Запавет Ісуса Хрыста. **Падручнік для школьнай моладзі** / Укладальнік Аляксандар Асіповіч-Асіпчык. [Зах. Нямеччына, Заўльгаў]: Беларускага Праваслаўнае Брацтва Жыровіцкага Манастыра, 1949. — 64 с.
5. Holas Dušy. **Padručník žyćiapraktyki relihijnaj dla Bielarusau** / Ukladalnik ks. Kastuš Stepovič. Выд. IV, paprašlenaje i dapoynienaje. Рум, 1949. — 320 s.
6. Лапіцкі М. **Першая кнішка для дзяцей па Закону Божаму**. Саўт-Рывэр, 1959. — 55 с.
7. В. Г. **Гісторыя Новага Закону**. Чыкага: Беларуская Выдавецкая Сябрыня, 1960. — 20 с.
8. Каціхізіс, або навука веры. Мэльбурн: БАПЦ, 1960. — 22 с.
9. Новы Запавет. **Закон Божы**. Мэльбурн: БАПЦ, 1960. — 39 с., мапы.
10. Стары Запавет. **Закон Божы**. Мэльбурн: БАПЦ, 1960. — 57 с.
11. Rešeć J., ks. Karotki Katechizm dla Bielarusaў-Katalikoi. ZŠA, 1962. — 46 s.
Перадрук з выдання: Wilnia: Bielaruskaja Drukarnia im. Fr. Skarupy, 1927.
12. Свяшчэнная гісторыя Новага Завету: **Падручнік для бе-**

- ларускіх школаў і самаадукацыі** / Укладальнік Сяргей Паўловіч. Кліўленд: Місійна-асьветны аддзел Беларускай Аўтакефальтай Праваслаўнай Царквы, 1964. — 152 с.
- Перавыдзена з: Варшава: Друкарня Сынадальная, 1936.
13. **Кароткі катэхізм хрысьціянскай навукі** / Апрацаў а. Аляксандар Надсон. Рым, 1988. — 61 с.
 14. **Надсон А., а. Наша Вера: Кароткі катэхізіс хрысьціянскай навукі: Для беларусаў каталікоў**. Эстэла (Навара): „Царква ў Патрэбе“, 1990. — 65 с.

Дзіцячая рэлігійная літаратура

1. **Бог і Бацькаўшчына. Для беларускіх дзяцей; для беларускай моладзі** / Укладаныне й выданыне Яна Пятроўскага. [Лінц над Дунаем], 1946. — 32 с.
2. **Божы мір: Апавяданыне** / Выдавец Ян Пятроўскі. [Аўстрыйя], 1946(?). — 7 с.
3. **Шыльгэн Г. Ты і яна (прысьвячаецца беларускай моладзі)** / Апрацаў Ваціль Друя. Парыж: Беларуская Рэлігійная Місія, 1950. — 11 с.
4. **Баян Д. Святы вечар: Калядная гульня для дзяцей.** Мэльбурн: Задзіночаныне Беларускіх Вэтэранаў, 1957. — 6 с.
5. **Баян Д. Падарунак: Калядная п'еса для дзяцей.** Мэльбурн: Задзіночаныне Беларускіх Вэтэранаў, 1958. — 7 с.
6. **Міцкевіч М. Калядны вечар: П'еса.** Нью-Ёрк: БАЗА, 1962. — 5 с.
7. **Міцкевіч М. Цудоўная ноч: П'еса.** Нью-Ёрк: БАЗА, 1962. — 4 с.

Рэлігійная літаратура беларускіх пратэстантаў

1. **Загінуў ці спасёны?** Лодзь: „Компас“, 1927. — 12 с.
2. **Нейтральнага месца німа. Разважаныні рэлігійнага зъмесцту.** Лодзь: „Компас“, 1927. — 12 с.
3. **Прыповесьць пра блуднага сына (Лукі, 15).** Лодзь: „Компас“, 1927. — 36 с.
4. **Бясцэнная пэрла (Рэлігійная прыповесьць).** [Сэнт-Луіс, ЗША]: „Біблейская Праўда“, 1946. — 6 с.
5. **Адамс Гамптон. Пратэстантызм** / Пераклад Яна Пятроўскага. Лінц над Дунаем, 1948. — 7 с.

6. **Пятроўскі Я. Па дарозе праўды. Сш. 1.** Лінц над Дунаем, 1948. — 55 с.
7. **Юнкер П. Што мне выдаецца ў мэтадызме асабліва паўнавартасным** / Пераклад Яна Пятроўскага. Лінц над Дунаем: Канцылярыя Душпастырства для беларусаў-эвангелікаў, 1948. — 10 с.
8. **Што трэба зрабіць, каб стацца хрысьціянінам паводле Эвангельля?** [ЗША], 1959. — 10 с.
9. **Мой збавіцель (апавяданыне эвангельскага прапаведніка)** / Пераклад Яна Панцэвіча. Крэнсвіл (Пэнсильванія): Беларускае Эвангелісцкае Баптысцкае Брацтва, 1967. — 2 с.
10. **Спасеньне, пэўнасць і радасць.** Атлянта, 1968(?). — 23 с.
11. **Чаму мы чытаєм Біблію** / Падрыхтаваў да друку Якуб Рапэцкі. [Канада], 1971. — 5 с.
12. **Калісь прыдзецца стаць перад Богам.** Санта-Барбара, [1974]. — 4 с.
13. **Што трэба зрабіць, каб стацца хрысьціянінам паводле Эвангельля?** / Апрацаўаныне Юркі Рапэцкага. Таронта—Варшава, 1982. — 10 с.

Царкоўна-прававая літаратура

1. **Программа Христианского Союза (Белорусского Сектора).** Гамбург: Миротворец, 21.4.1949. — 5 с.
2. **Статут для Беларускіх Праваслаўных Парафіяў БАПЦарквы на Чужыне.** [Розэнгайм], 20.12.1949. — 2 с.
4. **Statut Bielaruskaha Akademickaha Katalickaha Abjednańnia „Ruń“.** Londan, 1949. — 2 s.
3. **Statut Bielaruskaha Akademickaha Katalickaha Abjednańnia „Ruń“.** [Luven], 1949. — 1 s.
5. **Statut Bielaruskich Bractva i Siastryctva pry parafijach B.A.P.Carkvy na Čužynie, 20 červienia R[oku] B[ožaha] 1949.** — 2 s.
6. **Акт аб змене Права аб Рэлігійных Карпарацыях у дачыненіні да Цэркви Беларуское Аўтакефальнае Царквы ў Амерыцы... Нью-Ёрк: БАПЦ, 1961.** — 8 с.
7. **Byelorussian Autocephalic Orthodox Church in America.** New York, 1961. — 20 p.

8. **Constitution and By-laws of the Parish Council of Christ the Redeemer Church (Chicago). Byelorussian Byzantine – Slav Rite.** Chicago, [1971]. — 2 р.

Памятныя кнігі

1. **Christ the Redeemer Church. Tenth Anniversary – 1955–1965.** Chicago, 1965. — 22 р.
2. **Christ the Redeemer Church. Tenth Anniversary Book.** Chicago, 1966. — 12 р.
3. **Памятная кніга 1950—1975.** Саўт-Рывэр: Беларуская праваслаўная царква Св. Эўфрасійні, 1975. — 79 с.
Гісторыя царквы Св. Эўфрасійні ў Саўт-Рыверы.
4. **Памятка высвячэння Царквы Св. Кірылы Тураўскага ў Рычмонд Гіл, Нью-Ёрк, 30 каstryчніка 1983 г. = Commemorating the Consecration of St. Cyril of Turov American-Byelorussian Greek Orthodox Church in Richmond Hill, New York, October 30, 1983.** Нью-Ёрк, 1983. — 16 с.
5. **St. George Byelorussian Orthodox Church. Byelorussian Council of Orthodox Churches in America, Ecumenical Patriarchate 1958–1983.** [Chicago], 1983. — 8 р.
Гісторыя царквы Св. Юрый.

Звароты, адозвы, пасланьні, адкрытыя лісты, выясынені

1. **Зварот Беларускай Грамадзкасці да Беларускага Епіскапату.** Рэгенсбург, 31 траўня 1946. — 2 с.
2. **Адозва Беларускіх Праваслаўных Епіскапаў да Беларускай Праваслаўной Эміграцыі. Да Цябе, Праваслаўны Беларускі Народзе на Эміграцыі...** [Нямеччына, 1947. — 5 с.].
3. **Адозва да праваслаўных беларусаў.** [Нямеччына], 1947. — 2 с.
Выданьне беларускіх праваслаўных аўтакефалістаў у справе ратаванья БАПЦ.
4. **Грамадзяне! Праваслаўныя Браты беларусы! „Нашае сумленьне...“.** [Нямеччына], 1947. — 2 с.
Беларускія праваслаўныя аўтакефалісты пра зраду епіскапату.
5. **Да Яго Блажэнства Блажэннынейшага Мітрапаліта Панцеляймана ў Цірсгайме.** Рэгенсбург: Беларускае Праваслаўнае Аб'еднанье, 5.06.1947. — 1 с.

6. **Аб канстанцкай „Аўтакефалії“ Беларускай Праваслаўнай Царквы.** Цірсгайм: Канцылярыя Беларускага мітраполія, 8.07.1948. — 3 с.
Выясынені з канцылярыі Беларускага мітраполія.
7. **Пасланыне Мітрапаліта Панцеляймана да духавенства і верных дзяцей Праваслаўнай Беларускай Царквы.** Цірсгайм, 8.07.1948. — 2 с.
8. **Ліст да Констанцінопальскага Патрыярха, прыняты Праваслаўным Усебеларускім Саборам у верасьні 1942 г. у Менску... апрабаваны пазней Саборам Беларускіх Епіскапаў.** [Саўт-Рывэр], 1955. — 2 с.
9. **Адозва: Беларуская Праваслаўная Царква ў юрысдыкцыі Констанцінопальской Патрыярхii.** Саўт-Рывэр, 1958 (?). — 2 с.
10. **Consecration of the Holy Spirit Byelorussian Autocephalic Orthodox Church.** East Detroit, September 5, 1971. — 3 р.
11. **Ікона Св. Маці Вострабрамскае, Вільня.** Ватыкан: *Tipografia Poliglotta*, 1977(?).

Натальля Гардзіенка
Менск

БЕЛАРУСЫ АЎСТРАЛІІ: АПОВЕД ПРА СЯБЕ

Значная аддаленасць Аўстраліі ад Беларусі ў найбуйнейшых цэнтраў беларускай эміграцыі праз усю другую палову XX ст. правакавала цікавасць да таго, як жылі ў гэтай экзатичнай краіне нашыя суайчыннікі. Хто яны? Як і чаму трапілі ў Аўстралію? Як уладковаліся? Як захоўвалі рысы нацыянальнай адметнасці? — пытанні, якія, безумоўна, уздымалі ўсе, хто сустракаўся зь якой-небудзь інфармацыяй пра беларускую дыяспару на зялёнym кантынэнце. Аднак з прычыны абмераванасці ѹ фрагментарнасці звестак пра жыццё тамтэйшых беларусаў праблему гісторыі беларускай Аўстраліі й да сёньня не ўздымаюць ні айчынныя, ні эміграцыйныя дасыледнікі. Немагчыма съцвярджаць і пра сур'ёзную ўвагу да жыцця нашых суайчыннікаў з боку аўстралійскіх гісторыкаў. Нягледзячы на вялікую вагу навуковага (сочыялягічнага, культуралігічнага, гістарычнага й г. д.) вывучэння праблемаў эміграцыі ў Аўстраліі, беларусы, фактычна, не фігуруюць у мясцовых дасыледаваннях як асобны аб'ект вывучэння, уваходзячы ў агульную группу славянаў або выхадцаў з савецкіх тэрыторый¹.

Апошняе тлумачыцца, верагодна, складанасцямі вызначэння памераў беларускай прысутнасці ў аўстралійскім грамадстве. Паваенная хвала эміграцыі ў Аўстралію была надзвычай колькасная й разнастайная па нацыянальным складзе. Паводле афіцыйных звестак, толькі з Усходняй Еўропы праз Заходнюю Нямеччыну, Аўстрыю й Italію ў Аўстралію на працягу 1945—1957 гг. прыбыло каля 200.000 чалавек². Аднак большасць беларусаў прыбывала сюды спачатку як літоўцы, а потым і значна больш як палякі, а таму ні архіўныя звесткі Нацыя-

нальнага Архіву Аўстраліі, дзе сабраныя матэрыялы пра ўсіх, хто калі-небудзь прыяжджаў у гэтую краіну, ні звесткі нацыянальных перапісаў, дзе беларусы ўваходзяць у лік „іншых нацыяў“ і ня ўлічваюцца асобна (як, прыкладам, італьянцы, грэкі, рускія, украінцы), не даюць магчымасці прасачыць дакладную колькасць нашых суайчыннікаў на зялёнym кантынэнце.

Адзін з найбольш грунтоўных прыкладаў афіцыйных навуковых англамоўных звестак пра жыццё беларусаў у Аўстраліі — артыкул „Беларусы“ ў энцыклапедыі „Аўстралійскія людзі. Энцыклапедыя нацыяў, яе народу і іх паходжанняў“ (*Australian People: an Encyclopedia of the Nation, its People and Their Origins* (Sydney, 1988), створаны аўтар-кай украінскага паходжання Вольгай Качан³). У гэтым матэрыяле аба-гуленыя асноўныя звесткі пра аўстралійскіх беларусаў. Аўтар падае прыкладную лічбу прыбылых беларусаў — больш за 10.000 чалавек⁴, распавядзе пра асноўныя беларускія асяродкі (Адэляйда, Брысбэн, Мэльбурн, Пэрт, Сыднэй), а таксама адзначае галоўныя формы нацыянальнага жыцця ў ствараныя арганізацыі. Вольга Качан згадвае пра арганізацыю на працягу 1950—1951 гг. у Сыднэі Беларускага Аб'еднання ў Аўстраліі й Беларускага Аб'еднання ў Новай Паўднёвой Валії, Зтуртавання Беларускіх Ветэранаў з аддзеламі ў Брысбене й Пэрце, арганізацыйную супрэчу беларусаў Адэляйды ў стварэнні ў Мэльбурне ўласнай арганізацыі. Адзначаецца таксама заснаванне напрыкан-

³ Качан Вольга (нар. 23.07.1928 г., г. Пачаеў (цяпер Цярнопальская вобласць Украіны), псыхоляг, ганаровы выкладчык Сыднэйскага ўніверсітэту, жонка Аркадзя Качана (13.05.1921—4.12.1982) — вядомага беларускага грамадзкага дзеяча, сябра Рады БНР. Вольга Качан актыўна спрыяла дзейнасці беларускіх арганізацый у Аўстраліі. Яна зьяўляецца таксама аўтарам рэфэрата пра адраджэнне беларускай літаратуры ў XIX ст., прачытаным на канферэнцыі ў Канберры ў 1980 г. (*19th Century: the Rebirth of Byelorussian Literature* (Canberra, 1980))

⁴ Сярод розных меркаванняў наконт колькасці беларусаў, што прыехалі ў Аўстралію па Другой Сусьветнай вайне, магчыма выдзяліць: 8.000—9.000 чалавек, паводле А. Алехніка (Пад бел-чырвона-белым (memento patriam). Вільня: Рунь, 1999. С. 110); 6.000 чалавек, паводле Я. Лаўрыновіча (Як жывецца ў Аўстраліі // Бацькаўшчына. №9(445). 1959); каля 20.000 чалавек, паводле Аўгена Грушы (усташыны, захоўваюцца ў асабістым архіве аўтара артыкула).

¹ Паказальны тут прыклад кнігі *Martin J. Refugee Settlers. A Study of Displaced Persons in Australia* (Canberra, 1965) — дзе сярод дасыледаваных па нацыянальнай прыкмете выдзяляюцца ў якасці краіны нараджэння Польшча, Вугоршчына, Чэхаславакія, Літва, Расея й Украіна (як адна пазыцыя), Югаславія, Латвія, Румынія, Эстонія.

² International Migration 1945—1957. Geneva, 1959. P. 203.

цы 70-х гадоў Фэдэральнаі Рады Беларускіх Арганізацый у Аўстраліі. У артыкуле згадваюцца выдаваныя аўстраліскімі беларусамі часопісы: „Новае Жыццё“, „Лучнік“, „Наша Царква“, адзначаецца існаваньне хораў і праца беларускіх школ, пабудова Беларускіх Дамоў як своеасаблівых цэнтраў нацыянальнага жыцця ў Пэрце (1956), Мэльбурні (1972) і Сыдні (1972), а таксама стварэнне й дзеянасьць прыходаў БАПЦ. Асобную ўвагу аўтар артыкула звязрае на ўдзел беларусаў у працы агульнааўстраліскіх нацыянальных арганізацый (як Ліга Новых Пасяленцаў або Камітэт Добрых Суседзяў), этнічных выставах, а таксама на працу беларускага радыё. Усе гэтыя звесткі Вольга Качан падае на падставе абагульнення съведчанняў саміх беларусаў, з якімі яна на працягу свайго жыцця мае шчыльныы контакт⁵.

Сыціпляя прысутнасць беларусаў у гэтай краіне ў гістарычных дасьледаваннях аўстралійцаў і нацыянальнай эміграцыйнай гістарыяграфіі звязана таксама з тым, што аўстралійскія беларусы да апошніх гадоў амаль не займаюцца ўласнай навуковай дасьледнай дзеянасцю (як гэта рабілі беларусы ў Канадзе ў ЗША), не публіковалі сваіх архіваў. Гэтая зьява тлумачыцца тым, што асноўная маса беларускай эміграцыі ў Аўстралію была сялянская (сюды мелі магчымасць прыехаць вялікія сялянскія сем'і, якіх ня бралі да сябе ЗША, Ангельшчына, Канада). Брак інтэлігенцыі значна паўплываў на харектар нацыянальнага жыцця беларусаў у Аўстраліі, вызначаючи прыярытэтную вагу рэлігійнага складніка ѹ амежаваныя памеры інтэлектуальнай вытворчасці.

Разам з тым, нягледзячы на недахоп творчай інтэлігенцыі, аўстралійскія беларусы на працягу ўсяго свайго існавання імкнуліся неяк адзначаць ня толькі свою фактывную тут прысутнасць праз наладжванье беларускіх мерапрыемстваў, ўдзел у этнічных выставах і агульнааўстраліскіх культурных і палітычных падзеях, але і стварыць пэўную інфармацыю пра сябе ў Беларусь як для аўстралійцаў, так і для суайчыннікаў у іншых краінах. Гэтая інфармацыя, прадстаўленая найперш звесткамі з перыядычных выданняў і апубліканымі ўспамінамі, дае магчымасць прасачыць пэўную падзею і проблемы жыцця нашых суайчыннікаў у Аўстралії, а таксама іх уласныя думкі, рэфлексіі, уражаныні адносна сябе і свайго месца ў новым грамадстве.

⁵ Разам з тым, у артыкуле Вольгі Качан існуюць некаторыя недакладнасці.

Напрыклад, яна згадвае пра беларускую школу ў Сыдні, якой рэальная не існуала (быў толькі намер яе стварыць, але ён не ажыццяўіўся).

Беларусы Аўстраліі на старонках неаўстраліскіх эміграцыйных пэрыёдаў

Першыя апубліканыя звесткі пра прыезд беларусаў у Аўстралію звязваліся на бачынах газэты „Бацькаўшчына“. 9 траўня 1948 г. быў надрукаваны допіс Аляксандра Калодкі (1911—1985) пад называй „Бывай, Эўропа! (Ліст з дарогі ў Аўстралію)“, які распавядаў пра падрыхтоўку да ад'езду ў далёкую краіну першай групы беларусаў. А ўжо 20 чэрвеня таго ж году ў „Бацькаўшчыне“ звязвалася яго ж зацемка „Мы ў Аўстраліі“ (датаваная 28 траўнем 1948 г.). „Ужо два тыдні, як мы — 33 беларусы — у Аўстраліі. Жывом ў пераходным лягеры недалёка ад Сыднію, у прыгожай горнай ваколіцы. Тым часам вучымся ангельскай мовы, а за два тыдні раз'едземся на працу. 24 з нас паедуть на цукровыя плянтацыі ў Квінслэнд, дзе будуть працеваць да Калядаў. (...) Праца там цяжкая, цяжкая ѹ кліматычныя абставіны (трапічны клімат), але заработкаў найлепшыя (быццам 10—15 фунтаў на тыдзень)“. Далей аўтар сярод іншага згадвае: „Кажная з нацыянальнасціцай ДП мае свае часовыя нацыянальныя камітэты. Такі камітэт стварылі ѹ мы беларусы... У Сыдні беларускую групу імігрантаў сфатаграфаваў рэпартэр газэты „Sydney Herald“, і здымак быў у газэце. Таксама сяньня двух наших хлапцоў фатаграфавалі рэпартэры аднае газэты (хлапцы былі ѹ нацыянальных кашулях). Хоць гэтак, а пашираем знацьцё аб Беларусі. Вельмі пажадана было б, каб найбольш сюды прыехала наших суродзічаў, нацыянальна чистых і сумленных. І тут можна засноваць сабе хоць мо ѹ мініятурную ѹ часовую (дай Божа!), але ўсё ж — Бацькаўшчыну на чужыні“ Гэтая зацемка ня толькі падае першыя звесткі пра прыезд беларусаў у Аўстралію, але і вызначае асноўныя кірункі наступных рэфлексііў нашых суайчыннікаў адносна свайго жыцця ў гэтай далёкай краіне. Так на працягу наступных дзесяцігодзінь пастаяннымі элемэнтамі аповедаў беларусаў былі згадкі пра цяжкія кліматычныя і працоўныя ўмовы, але добрыя заробак, а таксама ўдзел у арганізацыі беларускага жыцця з мэтай папулярызацыі ведаў пра Беларусь у Аўстраліі. Іншы элемэнт, прысутны ѹ адзначанай нататцы, а далей і ў шматлікіх пісмовых і вусных успамінах нашых суайчыннікаў, — першапачатковое спадзяваньне на часовасць свайго жыцця на чужыні.

Ад невялічкай нататкі Аляксандра Калодкі пачынаеца летапіс прысутнасці беларусаў Аўстраліі на старонках эміграцыйнага друку.

Звесткі пра арганізацыю беларускіх суполак у Брысбэне, Сыdnэi, Мэльбурне, Адэляйдзе й Пэрце, адзначэнне нацыянальных сьвятаў, галоўныя праблемы й падзеі беларускага жыцця пятага кантынэнту сталі рэгулярна зьяўляцца ў газетах і часопісах „Бацькаўшчына“, „Беларус“, „Божым Шляхам“ і інш. Паводле гэтых нататкаў можна прасачыць галоўныя моманты гісторыі беларусаў у Аўстраліі. Невялічкія, часта бяз подпісаў (або падпісаныя ініцыяламі ці словамі кішталту „Вэтэрэн“, „Прысутны“, „Задаволены“) нататкі пра пачаткі беларускага жыцця ў Аўстраліі першай паловы 50-х гадоў з часам зъмяняюцца на больш грунтоўныя аўтарскія аповеды. Нельга сказаць, што вестак з Аўстраліі было шмат, асабліва калі параўноўваць з прысутнасцю на старонках эміграцыйнага друку беларусаў з Ангельшчыны, Канады, ЗША. Аднак кожная больш-менш істотная падзея беларускага жыцця Аўстраліі знаходзіла сваё адлюстраваныне ў тым ці іншым беларускім эміграцыйным выданыні. Так, газеты „Бацькаўшчына“ й „Беларус“ штогод абавязкова атрымлівалі звесткі пра съвяткаваныне ўгодкаў беларускае незалежнасці Слуцкага пайтання ў Мэльбурне, Сыdnэi, Адэляйдзе, Пэрце, а таксама часам ўгодкаў Беларускай Краёвай Абароны (23 лютага) і Другога Ўсебеларускага Кангрэсу (27 чэрвеня 1944 г.), Дня Маці, юбілеяў беларускіх паэтаў і пісьменнікаў. Змест зацемак, верагодна, адлюстроўваючы й зъмест падзеяў, не адрозніваўся значнай разнастайнасцю. Аўстралійскія беларусы рэдка адгукаліся грунтоўнымі артыкуламі на актуальныя праблемы эміграцыйнага жыцця ці падзеі на бацькаўшчыне. Аднак сваімі рэгулярнымі паведамленнямі яны на працягу многіх гадоў адзначалі ўласную прысутнасць у агульным грамадзкім жыцці нашых суайчыннікаў на чужыне.

Відавочна, што імпульс да арганізацыі дзейнасці, атрыманы ў ДП-лягерах у Нямеччыне, быў досыць моцны, каб падштурхнуць нашых суайчыннікаў ствараць беларускія арганізацыі й актыўна ўдзельнічаць у справе рэпрэзэнтацыі сваёй краіны ў Аўстраліі. Паводле публікацыяў у пэрыядычных выданынях, відавочна прасочваецца працэс афармлення галоўных цэнтраў беларускай эміграцыі ў Аўстраліі, дзе на працягу 1950—1953 гг. былі створаныя асноўныя арганізацыі⁶ й

⁶ Замест часовых камітэтаў у 1950 г. арганізавалася Беларускае Аб'еднаныне ў Аўстраліі (Сыdnэi—Мэльбурн), Беларускае Аб'еднаныне ў Новай Паўднёвай Валі (Сыdnэi), у 1951 г. — Задзіночаныне Беларускіх Вэтэранаў (аддзе́лы ў Брысбэне (Квінслэнд), Вікторыі й Заходніяй Аўстраліі, а ў 1953 г. — у Паўднёвой Аўстраліі) ды Згуртаваныне Беларусаў у Вікторыі (Мэльбурн).

дадзены пачатак галоўным кірункам і праблемам нацыянальнай дзейнасці беларусаў у Аўстраліі. Так, першымі прыкладамі рэпрэзэнтацыі беларусаў у Аўстраліі сталі беларускія аддзелы на этнічных выставах, што праходзілі ў Канбэры, Сыdnэi, Брысбэне, Пэрце на працягу 1949—1953 гг.⁷. На працягу наступных 50 гадоў беларускай прысутнасці ў Аўстраліі ўдзел у падобных выставах меў, хутчэй, спарадычны характар. Так ёсьць звесткі пра беларускую этнаграфічную выставу ў памяшканыні Этнаграфічнага цэнтра ў Адэляйдзе (сакавік-красавік 1984)⁸; беларускія выставы ў Мэльбурне 20—22 ліпеня 1977 г.⁹ і ў кастрычніку 1986—сакавіку 1987 гг. (выставка „Беларусь і ейныя кнігі“ ў Монаскім універсітэце Мэльбурну¹⁰). З 50-х гадоў пачалося афармленне ў іншых варыянтаў нацыянальнай мастацкай рэпрэзэнтацыі беларусаў: былі створаныя хоры й танцавальныя групы (найперш пад кірауніцтвам прафэсіяналу: Пётры Мікуліча (1922—1981) у Мэльбурне й С. Анічкава ў Сыdnэi), якія своеасабліва аздаблялі ў рэгулярныя беларускія съвяткаваныні, што таксама структурна аформіліся ў 50-х гадах. Паводле апісанняў у пэрыёдах, традыцыйна съвяткаваныні складаліся з багаслужбы й наступнай урачыстай акадэміі з абавязковымі рэфэратаў на тэму съвята й мастацкай часткай: дэкламацыямі, съпевамі, скокамі, а калі-нікалі з драматычнымі пастаноўкамі. Такія характеристары съвяткаваныні мелі ва ўсіх беларускіх цэнтрах на працягу ўсёй іх дзейнасці ў Аўстраліі, толькі ў сёньняшніх асяродках празсталасць іх асноўных удзельнікаў мастацкая частка звычайна мае больш кароткі выгляд і саступае месца супольнаму пачастунку.

Падзеі з рэлігійнага жыцця аўстралійскіх беларусаў таксама адлюстраўваліся на старонках эміграцыйных пэрыёдыкаў. З дзейнасцю архіяпіскапа Сяргея (Ахатэнка) (1890—1971), а. Мадэста (Яцкевіча) (1894—1971), а. Mixася (Шчурко) (1907—1972) звязана арганізацыя

⁷ Выставка ў Канбэры адбылася 28—29 траўня 1949 г. (Божым Шляхам. 1949. №6. С. 15), а таксама 21—27 студзеня 1951 г. (Божым Шляхам. 1951. №2(41). С. 14), у Сыdnэi — 27 сакавіка — 1 красавіка 1950 г. (Божым Шляхам. 1950. №4—5(31—32). С. 14) і пры канцы 1950 г. (Божым Шляхам. 1950. №11. С. 14), у Пэрце — 26—30 кастрычніка 1953 г. (Божым Шляхам. 1953. №57. С. 15), у Брысбэне — 12—17 сакавіка 1951 г. (Божым Шляхам. 1951. №2(41). С. 15).

⁸ Беларус. 1984. Травень.

⁹ Беларус. 1977. Верасень.

¹⁰ Беларус. 1986. Каstryчнік—сінегань.

асноўных прыходаў БАПЦ у Аўстраліі: брацтва Св. Юр'я ў Брысбэнэ (1953?), парадфія царквы Св. Апосталаў Пятра й Паўла ў Адэляйдзе (1950), прыход Жыровіцкай Божай Маці ў Пэрце (1956), прыход Трох Віленскіх Мучанікаў у Мэльбурнне (1958), першы прыход БАПЦ у Сыднэі (існаваў на пачатку 50-х гадоў, але нядоўга).

Царкоўнае жыццё зьяўлялася для беларускай Аўстраліі адным з найбольш істотных фактараў туртаваньня дыяспары. Разам з тым, яно сталася ў крыніцай некаторых разбуразальных канфліктаў: паміж прыхільнікамі БАПЦ і праціўнікамі, паміж сьвецкім і духоўнымі дзеячамі, а таксама міжасобовых спрэчак праваслаўных сьвятароў (а. Сяргея й а. Мадэста)¹¹. Водгукі гэтых канфліктаў адчуваюцца яшчэ ў зараз, таксама як і наступствы падзелу беларусаў на „крывічоў“ і „зарубежнікаў“, якія арганізацыйна аформіўся ў беларускай Аўстраліі менавіта на пачатку 50-х гадоў, калі былі створаныя асобныя арганізацыі прыхільнікаў БНР і БЦР. Відавочна, падзеі ў нацыянальным жыцці беларусаў Аўстраліі спазналі на сабе ўплыў аналагічных канфліктаў астатніх беларускай эміграцыі, і засяродзіліся на барацьбе „крывічоў“ і „зарубежнікаў“ таксама, як і ў іншых краінах, вымотава сілы нацыянальных арганізацыяў і адштурхоўвала значную колькасць шараговых удзельнікаў.

Асабліва яскрава згаданы канфлікт разъвіваўся ў найбуйнейшых цэнтрах беларускай Аўстраліі: Мэльбурнне, дзе асноўнай „крывіцкай“ арганізацыі было Згуртаванье Беларусаў у Вікторыі, а „зарубежніцкай“ — Аддзел Беларускага Аб'еднаньня ў Аўстраліі, ды Сыднэі, дзе „крывічоў“ прадстаўляла Беларускае Аб'еднаньне ў Новай Паўднёвай Валті, а „зарубежнікаў“ — тое ж Беларускае Аб'еднаньне ў Аўстраліі, але мясцовы Аддзел. Несуцішальныя вынікі адзначанай барацьбы ў практикі асобных съвяткованьняў з часам паставілі перад беларусамі пытаньне неабходнасці наладжваньня супрацоўніцтва, хоць бы на ўзору іншых арганізацыі мерапрыемстваў. Першыя спробы такой супрацы былі зробленыя ў Мэльбурнне ўжо пры канцы 50-х гадоў¹², аднак канчаткова замацаваньне посьпеху супрацоўніцтва аформілася са стварэннем на пачатку 60-х Беларускага Цэнтральнага Камітэту ў Вікторыі, які аўяднаў прадстаўнікоў абодвух бакоў. У Сыднэі раскол быў з большага

пераадолены з арганізацыяй у 1969 г. Беларускага Культурна-Грамадзкага Клюбу¹³. Найбольшым жа дасягненнем арганізацыйнай дзейнасці беларусаў стала наладжванье з 1977 г. рэгулярных агульнааўстралійскіх Сустэрэніе тады ж Федэральнай Рады Беларускіх Арганізацыяў у Аўстраліі, якая дзеянічае да сёння.

Важным напрамкам рэпрэзэнтацыі ў аўстралійскім грамадстве былі беларускія радыёперадачы. Першыя прыклады радыёпраграмаў пра Беларусь і беларусаў датычылі 1953 г. (з і 19 красавіка — радыёстанцыя 6WN у Пэрце перадала канцэрты беларускай песні з патэфонных пłyтак, наладжаныя намаганнямі аддзелу Задзіночання Беларускіх Вэтэранаў, а 5, 6 і 24 траўня — аўстралійская радыёстанцыя 4KQ у Брысбэнэ наладзіла паўгадзінныя праграмы пра Беларусі ў канцэрт беларускіх песень)¹⁴. Аднак сталыя беларускія радыёперадачы былі арганізаваны ў Мэльбурнне ў 1976—1977 гг., а ў Пэрце ў 1984 г. Толькі першую гадавіну пасыпела адзначыць радыё ў Мэльбурнне (унутраныя клімат асяроддзя не спрыяюць стварэнню радыёпраграмаў), а вось беларуская рэдакцыя ў Сыднэі была зачыненая з прычыны невялікай колькасці беларускай аўдыторыі толькі ў траўні 2003 г. Радыё ў Пэрце было заарганізаванае пазней за іншыя і працягвала сваю працу да съмерці свайго амаль нязменнага кіраўніка Mixasі Раецкага (памёр 22 кастрычніка 2003 г.).

Усе адзначаныя падзеі беларускага жыцця ў Аўстраліі, таксама як і некаторыя іншыя, знайшли адлюстраванье на старонках беларускага эміграцыйнага друку. Варты заўважыць, што ў эміграцыйных пэрыёдах з часам з'явіліся адмысловыя ўласныя карэспандэнты ў Аўстраліі, якія займаліся, з аднаго боку, распаўсюдам таго ці іншага выдання сярод мясцовых беларусаў, а з другога — рэгулярна дасылалі допісы пра падзеі нацыянальнага жыцця ў сваім горадзе.

Сярод сталых аўтараў-карэспандэнтаў **Сыднэю** варта адзначыць доктара Язэпа Малецкага (1906—1982), чые зацемкі пра падзеі ў гэтым горадзе з'явіліся на старонках „Бацькаўшчыны“, „Беларус“ ў інш. Часта дасылаў у адзначаныя выданыя матэрыялы з жыцця сыднэйскіх беларусаў, замалёўкі юнават вершы аўтар, што падпісваўся Я. (або А.) Лайрыновіч (верагодна, таксама псеўдонім Язэпа Малецкага). Ён ужо ў 1959 г. у сваёй нататцы „Як жыве ў Аўстралії“ з сумам

¹¹ Матэрыялы да канфлікту паміж прадстаўнікамі духавенства БАПЦ у Аўстраліі друкаваліся, напрыклад, у: Летапіс беларускай эміграцыі. 1991. №62. С. 132—135; №76. С. 35—37 ды інш.

¹² Барацьба. 1955. №10; Бацькаўшчына. 1955. №50(280).

¹³ Беларус. 1969. Каstryчнік.

¹⁴ Бацькаўшчына. 1953. №24(155).

паведамляў пра „посьпех“ працэсу асыміляцыі беларусаў: „...Час робіць сваё: заціраецца ўспамін роднае хаты, якую ўжо бальшавікі пасыпелі разбурыць, чалавек урастаете ў чужое асяродзьдзе, а дзеци зусім зьліваюцца з чужым краем“¹⁵. Адной зь нешматлікіх жанчын-карэспандэнтак доўгі час была Аўгінья Каранеўская (1919—1983), чые допісы ў газэце „Беларус“ на працягу 1975—1982 гг. падрабязна распавядалі пра жыцьцё сыднэйскіх беларусаў. Пасьля яе съмерці ў 1982 г. асноўным карэспандэнтам зь беларускага Сыднэю зрабіўся Міхась Лужынскі (нар. 1926).

Паводле зацемак згаданых аўтараў магчыма вызначыць некаторыя спэцыфічна сыднэйскія рысы беларускага жыцьця. Тут у 70-х гадах узьнікла традыцыя наладжвання адмысловых беларускіх баліяў. Тут жа па занядзя беларускага прыходу большасць съяткаваньняў наўбыва съвецкія характеристики акадэміяй і вечарынаў. Вялікай проблемай Сыднэю стала тое, што так і не была наладжданая беларуская школа (выкананы намер так і застаўся неажыцьцёўлены).

Сталым аўтарам нататак пра беларуское жыцьцё ў **Мэльбурне** доўгі час быў згаданы вышэй Аляксандар Калодка. Шмат допісаў у розныя эміграцыйныя перыёды дасылаў таксама Мікола Нікан (1908—1999). Цікава, што рэдакцыя часопіса „Божым Шляхам“ на працягу 1965—1973 гг. друкавала ў прыватныя лісты гэтага чалавека, менш афіцыйныя, без апісаньня падзеяў беларускага жыцьця, а хутчэй з уласнымі пачуцьцямі ад жыцьця ў Аўстраліі, яе клімату, прыроды, людзей. Тыя лісты былі своеасаблівым адказам для цікаўных пра тое, што ўяўляе сабой Аўстралія як краіна. Некаторы час аўтаркай допісаў у „Беларус“ з Мэльбурну была Эўляля Яцкевіч (нар. 1921), актыўная дзяячка беларускага жыцьця, старшыня Беларускага Цэнтральнага Камітэту ў 1978—1980 гг. Часта пісалі пра дзейнасць нацыянальных грамадзкіх арганізацый Мікола Скабей (1905—1992), Павал Гуз (1924—2003) і некаторыя іншыя беларусы Мэльбурну. Іх нататкі згадваюць і пра дзейнасць беларускіх скайтаў, і пра супольную пабудову беларусамі дамоў на пачатковым этапе іх уладжвання ў штаце Вікторыя (быў нават намер стварэння ўласнай будаўнічай фірмы), і пра наладжаныя ў 50-х гадах лекцыі беларусаведы.

Яскравымі асаблівасцямі беларускай дзейнасці Мэльбурну ёсьць з функцыянаваньне беларускіх школ (першая з 1955 г., а другая — з

1970 г.), спробы стварэння мясцовай моладзьдзю ўласнай арганізацыі (на жаль, ня надта ўдалыя), а таксама працяглая гісторыя гурта „Каліна“ (спачатку танцавальнага, а потым съпэунага), удзельніка шматлікіх съяткаваньняў і да сёньня. Тут жа былі арганізаваныя адзінкі ў Аўстраліі менавіта беларускія могілкі, на якіх 27 лістапада 1977 г. адбылося высьвячэнне помніка „на вечны ўспамін спачылых усіх ведамых і няведамых беларусаў“. Пэўна значэнне для беларускага жыцьця ў Мэльбурне мела быць тут Алеся Салаўя (1922—1978), які — асабліва ў 50—60-х гадах — часта выступаў з дэкламацыямі на съяткаваньнях, пасьля ж 1978 г. мясцовыя беларусы рэгулярна ўзгадвалі паэта на ўгод-кі ягонай съмерці.

Асаблівасцю была таксама наяўнасць досьць працяглага адчу-жэнія съвецкіх і царкоўных арганізацый. Нават калядныя ялінкі для дзяцей некаторы час ладзіліся асобна: для вучняў беларускай школы й для дзяцей прыходжанаў. Рэшткі гэтага канфлікту, карані якога палягаюць у значнай вазе „зарубежнікаў“, што выступалі супраць арганізаціі прыходу БАПЦ, адчуваючыя ў цяпер¹⁶.

З **Паўднёвой Аўстраліі** галоўнымі карэспандэнтамі беларускіх выданняў былі Янка Ролсан (1912—1994), які падпісваўся часта як Янка Яр, а таксама Парфіры Трысмакоў (1903—1985) і Ўладзімер Акавіты (нар. 1924?). Іх зацемкі пра царкоўныя і съвецкія съяткаваньні беларусаў у Адэляйдзе съведчаць пра надзвычай моцную рэлігійную складовую частку нацыянальнага жыцьця ў гэтым беларускім асяродзьдзі. У Адэляйдзе ўсё пачыналася з царкоўнага камітэту беларускай парады, які цягам больш як 20 гадоў быў, фактычна, адзінай дзей-снай тут арганізацыяй. Толькі ў 1977 г. з ініцыятывы Янкі Ролсаны было афіцыйна зацверджана съвецкае Беларускае Аб'яднанье ў Паўднёвой Аўстраліі, якое пераняло галоўныя цяжар грамадзкай працы. Сярод адметных зъяваў і падзеяў беларускага жыцьця ў Адэляйдзе варта згадаць існаваныне танцавальнай групы „Лявоніх“, створанай Міхасём Бурносам (нар. 1924), і яе ўдзел у тэлевізійнай праграме пра Беларусь (верасень 1979). Незвычайную памяць па сабе пакінулі беларусы Адэляйды, наладзіўшы 21 траўня 1986 г. пасадку дрэваў недалёка ад беларускай царквы ў раёне Гайндмарш.

¹⁵ Бацькаўшчына. 1959. №9(445).

¹⁶ Згадкі пра адзначэнне паасобку царкоўнай і съвецкай арганізацыямі Мэльбурну некаторых съятаў (найперш Калядаў і Вялікадня) утрымліваюцца ў карэспандэнцкіх нататках у газэце „Беларус“ пачатку 70-х гадоў.

Менш пэрыядычна, але заўсёды вельмі грунтоўна пісалі карэспандэнты пра падзеі беларускага жыцьця ў **Захо́дній Аўстраліі**. Амаль адзіным аўтарам газэты „Беларус“ з Пэрту ад 50-х гадоў і да восені 2003 году быў Міхась Раецкі. З ягоных нататак можна было даведацца пра тое, як зусім нешматлікая беларуская грамада ў Пэрце ўжо ў 1956 г. пастанавіла збудаваць уласную царкву, а ў 1968 г. урачыста асьвяціла ёй свой Беларускі Народны Дом, як беларусы ўдзельнічалі ў съвяткаваньні ўгодкаў ААН у 1988 г. і як сустракаліся з прэм'ер-міністрам Аўстраліі Робэртам Гокам у 1989 г. Відавочная асаблівасць звестак пра беларуское жыцьцё ў Пэрце — съведчаныне адзінства грамады (адсутніцца палітычных супрацьстаянняў). Відавочна, менавіта гэта дазваляе ёй такі доўгі час трymацца ў дзейнічаць пры невялікай колькасці ўдзельнікаў у пароўнаныні з іншымі беларускімі асяродкамі Аўстраліі.

Варта адзначыць, што ў часопісе „Божым Шляхам“ быў свой сталы карэспандэнт у іншым горадзе Захо́дній Аўстраліі — Альбані — Кастусь Чабатар (1914—?), які часам пісаў пад псу́даданімам Ч. Канстантыновіч. Ягоныя допісы — гэта мастацкая замалёўкі з аўстралійскай прыроды, абарыгенскіх звычаяў, асаблівасцяў грамадзкіх працэсаў у краіне, а таксама ўспаміны ѹнікальных нататакі з уласнага жыцьця ў Аўстраліі й на радзіме. Кастусь Чабатар шмат разважаў адносна ўмоваў жыцьця ѹнікальных народу, ён вельмі крытычна ставіўся да аўстралійскай рэчаіснасці і, паводле нататкаў, вельмі сумаваў па стражданай Радзіме. У сваім артыкуле „Што Беларус кажа аб Аўстралії“ ён сцвярджаў: „*Нас тут ня любяць: апошніх прымаюць на працу ѹпершых зваліняюць. На кіраўнічых становішчах наших мала. Ну што ж? Страцілі бацькаўшчыну, страцілі ўсё! Кожная сям'я жыве сваім жыцьцём — ня так як у нас было: вечарам пасядзець на прызыбе, пагутарыць, а тут сусед да суседа ня пойдзе...*“.

Замалёўкі Чабатара — часам гумарыстычныя, часам проблемныя — дапамагаюць крыху па-іншаму зірнуць на реальнае жыцьцё беларусаў у Аўстраліі. Аўтар даводзіць пра наяўнасць пэўнай культурнай розніцы паміж беларусамі і аўстралійцамі, якая заўважаецца ў нацыянальнай кухні, традыцыйных съвяткованнях і харкторы міжасобовых дачыненняў, і гэтая розніца часам здаецца яму непераадольнай.

Паводле эміграцыйнай пэрыёдыкі магчыма прасачыць нядоўгую гісторыю беларускага асяродзьдзя ў **Брысбэн** (штат Квінслэнд), якое надзвычай актыўна дзейнічала на пачатку прыезду беларусаў у Аўстралію, але ўжо зь сярэдзіны 50-х гадоў згубіла значэнне асобнага цэнт-

ру дыяспары. Хоць менавіта тут быў закладзены перша Згуртаванне Беларускіх Вэтэранаў у Аўстраліі, Брацтва Св. Юр'я, створаны драматычны гурток і група беларускай песьні, а таксама ў 1954 г. выдадзены адмысловы значок „Дар Сакавіка“. На жаль, з ад'ездам найбольш актыўнага сямейства Яцкевічаў у Мэльбурн дзейніцца мясцовыя арганізацыі паступова згасла, што адлюстроўвае адсутніццаў далейшых звестак з Брысбэн у карэспандэнцыі эміграцыйных газэтаў.

Каштоўныя й надзвычай грунтоўныя нататкі пра жыцьцё беларусаў-перасяленцаў у Аўстраліі апублікаваў у 1959 г. Уладзімер Бакуновіч (1926—1992) у газэце „Бацькаўшчына“ пад псэўданімам Ул. Сыцяблевіч. Падрабязна й дакладна ён распавёў пра ўсе аbstавіны жыцьця, умовы працы, стаўленыне аўстралійцаў да нашых суайчыннікаў. Шмат увагі Уладзімер Бакуновіч, як і наагул мясцовыя беларусы, надаваў апісанню амаль неабмежаваных, паводле ягоных словаў, магчымасцяў наладжвання матэрыяльнага дабрабыту, ствараючы разам зь іншымі вобраз Аўстраліі як „зямлі абяцанай“¹⁷. Асабліва яскрава прасочваеца гэты вобраз у аповедах тых, хто прыехаў у Аўстралію ў маладым узроўніце я здолеў хутка прыстасавацца да новага жыцьця.

Вельмі цікавыя вынікі апісання Уладзімера Бакуновіча адносна складання беларускага грамадзкага жыцьця ў Аўстраліі: „*Першыя тры гады зъезды, што адбываліся раз на год, былі запраўды мнагалюднымі ѹ шумнымі. Кажны ўважаў авалязкам ня толькі належаць да арганізацыі, але ўсіведаміць і прыцягнуць і іншых Беларусаў, якія з тых ці іншых прычынай атрымаліся ў чужым асяродзьдзі. Нягледзячы ўжо толькі за колькасцю сяброў на зъездах — можна было бачыць, што рады з кожным годам радзеюць. Спачатку паведамлялі пісьмована, што зьнейкае прычыны ня здолеюць прыбыць на зъезд, а потым і гэтага не было. Людзі зьнікалі адзін за адным. І гэта ня толькі ў нас Беларусаў, у кожнай нацыянальнасці наглядалася тое самае, а наўват і ў большым маштабе. „Дээртысты“ пачалося пасля таго, як людзі пакуплялі ўласныя хаты...*“. Далей аўтар адзначыў адносна свайго беларускага асяродку: „*У Сыднэі мы ня здолелі, як сълед, датарна-*

¹⁷ Стварэнне карціны матэрыяльнага дабрабыту ў Аўстраліі ў нататках Уладзімера Бакуновіча тым больш цікава, што сам ён не пажадаў на сталае жыцьця застасцца ў гэтай краіне, зъехаўшы спачатку на студыі ў Лювэн, а затым ў ЗША. І паводле съведчанняў сястры Лізы, Уладзімеру надзвычай не падабалася жыць у Аўстраліі.

вацца да новых ўмоваў і йсыці з духам часу. Складаць на некага віну немагчыма. Мала было інтелігэнцыі, а да таго Беларусы там страшэнна расцярушаць...”¹⁸.

Згаданае аслабленыне на пэўным этапе грамадзкай актыўнасці беларусаў у Аўстраліі яскрава прасочваецца ў па зъмесце зацемак у іншых эміграцыйных выданьнях. Асаблівасцю карэспандэнцкіх паведамленньяў з часам становіща стылёвая ў зъмястоўная аднастайнасць звестак (узынікае ўражанье, што ў само грамадзкае жыцьцё беларусаў, сіяткаванні, падзеі ператвараюцца ў своеасаблівую натуральную завядзёнку з амаль нязъменным з году ў год зъместам). Яшчэ адной прыкметай звестак з Аўстраліі ёсьць тое, што часам у паведамленьнях адчуваюцца водгукі ўнутраных канфліктаў беларускага асяродзьдзя. Праўда, наяўнасць звычайна аднаго карэспандэнта ад цэнтра (Мэльбурну, Сыднэю, Адэляйды) давала яму магчымасць паказаць уласны пагляд на падзеі ў абыходзіць вострыя моманты ўзаемаадносінаў беларускіх арганізацый. Тым ня менш, водголосы спрэчак часам прарываюцца ў на бачыны неаўстралійскіх эміграцыйных пэрыёдышках.

Уласны пэрыядычны друк

Магчыма, сталае імкненіне аўстралійскіх беларусаў распавесці пра сваё жыцьцё на старонках эўрапейскіх і амэрыканскіх эміграцыйных выданьняў звязана з цяжкасцямі арганізацыі ўласнага пэрыядычнага друку. Звесткі пра зьяўленыне беларускіх пэрыёдышкаў у Аўстраліі сустракаюцца ўжо ад 1950 г. Найбольш працяглым выдавецкім проектам стаў „Інфармацыйны бюлетэнь Беларускага Аб’еднання ў Аўстраліі „Новыя Жыцьцё“, які з перапынкамі выдаваўся ў 1950—1959 гг. Асаблівасць яго ў тым, што распачаты як часопіс адной арганізацыі (пад рэдакцыяй Аляксандра Смалія (1912—1990), праз некаторы час ён ператварыўся ў два асобныя выданьні: „зарубежніцкае“ (Мэльбурн—Сыднэй) і „крыўіцкае“ (Сыднэй). Раскол адбыўся ў 1951 г., калі група з 17 чалавек выйшла са складу Беларускага Аб’еднання ў Аўстраліі (БАА) і стварыла Беларускае Аб’еднанне ў Новай Паўднёвой Валі (БАҮНПВ), куды ўваходзілі прыхільнікі БНР. Замест выдаванага раней бюлетэня сталі выходзіць два часопісы, адпаведныя пазыцыям арганізацыяў. У склад рэдакцыі „Новыя Жыцьця“ БАҮНПВ уваходзілі

Ўладзімер Клуніцкі (пам. 1974), Міхась Лужынскі й інш., а сярод аўтараў „Новыя Жыцьця“ БАА былі Сыцяпан Шнэк (1900—1952), Сяргей Розмысл (пам. 1969), Адам Жураўлевіч. Выданыне „крыўічоў“ (БАҮНПВ) спыніла існаванье ў 1953 г., а канкурэнтнае мела перапынак у выхадзе з 1954 па 1957 гг. На апошнім этапе выданынем „зарубежніцкага“ варыянту часопіса займаўся Але́сь Але́хнік (нар. 1929). На старонках „Новыя Жыцьця“ зъмяшчаліся артыкулы агульнага зъместу па гістарычных і рэлігійных пытаньнях, камэнтары да матэрыялаў у іншых эміграцыйных пэрыёдышках, навіны з жыцьця беларусаў у ЗША, Ангельшчыне, Канадзе, і найбольш навіны аўстралійскага жыцьця ў дзейнасці нацыянальных арганізацый.

Свеасаблівасць аўстралійскай рэчаіснасці ў жаданьняў беларусаў у гэтай краіне адлюстроўвае зъмешчаное ў адным з нумароў часопіса каляяднае віншаванье. „Мінула больша за 10 год, як славім мы Хрыста Народжанага ў ясьлях на выгнаньні. Удалёкіх краінах па ўсім белым съвеце нашы суродзічы яшчэ не забываюцца на гэтае Вялікае Свята, якое так урачыста й чыстасардэчна съвяткуецца заўсёды ў Роднай Краіне. Асабліва сумна ў цяжка бывае ў нас у гэтыя дні. У Святы вечар на куцьцу мы ня бачым ўсіх нашых родных і блізкіх, ня бачым Роднай Старонкі. Нячутна Калядоўшчыкаў і Хрыстаславаў пад нашымі вокнамі. Нячутна марознага скрыту ў роднага гоману на вуліцах і не адчуваюцца той вялікай радасці каляяднай, якая напаўняла аднолькава шчасцем сэрцы як бедных, так і багатых. Не суптракаюць тут Бога — Хрыста з пастом і малітваю, а наадварот — з гульбой і п'янствам.

Да новых звычаяў гэтых шмат прылучаюцца ў нашых суродзічах, забываючыся зусім, што нашыя родныя на Бацькаўшчыне спатыкаюць гэтае Свята, хоць і скрытна, па-стараму. Нам нельга забывацца на нашыя звычай і традыцыі хрысьціянскія — бо гэта нясе нам съмерць, хоць і не фізычную, але за тое ў шмат разоў горшую — духовую. Толькі духова здаровыя — здольныя да чыну ў змаганьня за Родны Край.

З Хрыстом за Беларусь! — вось наш кліч да змаганьня. Толькі тады пачуе нас Усемагутны й верне ўсіх з чужыны на Родную Зямельку, каб усім уславіць Яго ў Вольнай Беларусі“¹⁹. Гэтае віншаванье ад-

¹⁸ Новыя Жыцьцё. Інфармацыйны бюлетэнь Беларускага Аб’еднання ў Аўстраліі. Мэльбурн—Сыднэй, 1953/54. №1(27). С. 1.

люстроўвае ў праблемы, і настроі, і спадзіваныні беларускай Аўстраліі, а таксама вялікую вагу рэлігійных традыцый у справе супрацьстаянья асыміляцыі.

Сярод спробаў наладжваныня выданыня іншых пэрыёдыкаў варты адзначыць два нумары часопіса „Да Перамогі“ (1955), чатыры – часопіса „На Варце“ (1955–1956). З 1952 г. на працягу некалькіх гадоў у Брысбене рэгулярна выходзіў часопіс „Лучнік“ Задзіночаныня Беларускіх Вэтэранаў у Аўстраліі й Новай Зэляндыі, галоўным аўтарам і выдаўцом якога быў Данат Яцкевіч. Зъмест выданыня складалі паведамленыні з жыцця беларускай эміграцыі, Рады БНР і дзейнасці некаторых аўстралійскіх беларускіх суполак.

Арыгінальны зъявай беларускага друку ў Аўстраліі стаў гумарыстычны часопіс „Ёрш“, дванаццаць нумароў якога выйшлі ў 1953–1956 гг. Ён меў агрэсіўны „зарубежніцкі“ характар і зъмяшчаў буйкі і карыкатуры на актуальныя тэмы. Тым ня менш, матэрыялы „Ёрша“ дапамагаюць зразумець спэцыфіку ўзаемаадносінаў „крывічоў“ і „зарубежнікаў“ у 50-х гадах²⁰.

²⁰ У адным з нумароў часопіса „Ёрш“ за подпісам Шчупак было зъмешчана сатырычнае апісаныне двух беларускіх сходаў у Мэльбурне: „Сабраліся Беларусы Мэльбурну („зарубежнікі“ – Н. Г.) у Ст. Албаніс адсвяткаваць 9-ыя ўгодкі Другога Ўсебеларускага Кангрэсу ў 11-ыя ўгодкі Сьмерці святоі памяці Янкі Купалы. З самага рання ў салі мясцовага кінатэатру пачаўся рух (прайда, юнацка кіраўніцтва прыбыло амаль к абеду – з гадзіны спазненення). Засовалі лаўкі, затузалі куртыкі й г. д. Рух ідзе небывалы, і вось падышло да астатніх пробы – што тут пачалося?! Аж жудасна прыпомніць: кіраўнік звяязу грукае па стале кулаком і несваім голасам рабе: Сабатаж, правалілі канцэрт!.. Начальнік штабу звяязу стараецца яго перакрычаць: Чаго сам са сцэны ўцёк? Факт, што правалілі! Другінёвія, у сваю чаргу, равуць – хоць вушы затыкай – і пайшло, і пайшло... Адна староніння асоба, прысутная на пробе, раптам чырвонець стала – мусіць ведае кошку, чыё сала зъела. Але як-небудзь пробу скончылі. Сабраліся людзі: салі прыбрана, па-святочнаму ўдэкаравана, юнакі і юначки ў уніформах на мейсцах – ну ўсё як мае быць. Прайда людзей сабралося малавата – усяго 74 чалавекі (але нічога, вырашылі, што калі прыйдзе Кучаравік, то напэўна ў акулярах ад пылу ў хоць па дзясятках, але палічыць правідлова). Свята адчыніў старшыня Аб'еднанія (зразумела? – САМ!) (Адам Жураўлевіч? – Н. Г.). Прачыталі рэфэрат адзін, прачыталі рэфэрат другі ў зрабілі перапынак. Пасля

Нягледзячы на тэматычную разнастайнасць часопісаў, бальшыня з іх ня вытрымала выпрабаваныня часам і спыніла сваё існаваныне на працягу 50-х гадоў²¹. У 60-х у Мэльбурне было зроблена некалькі спро-

працьніку падышло яшчэ людзей і пачаўся канцэрт (сапраўды канцэрт). Засыпвалі нашыя юнакі песню, за ёй скетч, потым верш, іншой скетч і г. д. Але чамусь наш Саловушка ўзяў ды ўцёк з паловы канцэрту (я думаю, што ён шпіёнчыка крывіцкага спужаўся: возьме, маўляў, ды ў даніссе „прафэсару“ ці „магістру“ (прафэсар Мікола Нікан і магістар Аляксандар Калодка – лідэры „крывічоў“ – Н. Г.), што так і так, Салавей да БЕЛАРУСАЎ на святыні ўгодкай Другога Ўсебеларускага Кангрэсу ходзіць; а „прафэсар“ ці мо „магістар“ возьмуць ды ў не дадуць на другі раз „чырвонай гарбаткі“ – а Саловушка яе лю-ю-юбіць... Свята закончылі Дзяржаўным Гімнам, і раз’ехаліся па хатах з надзеяй на хуткае вызваленіе БАЦЬКАЎШЧЫНЫ!

Сабраліся крывічы ў Мэльбурне адсвяткаваць 11-ыя ўгодкі Сьмерці Янкі Купалы (ды заадно ругануць з нагоды Беларусаў). Людзей сабралося шмат – раз, два, трох, а далей і лічыць няма чаго, потым, прайда, пад’ехала яшчэ столікі ж. Салі пад святыні была досьць вялікая (4 мэтры на 3 мэтры, тая што „рэгент“ мае) – так што разъмісціліся досьць выгодна. Прынесылі „чырвоную гарбатку“, хлопнулі коркі – і павяло! Першым засыпвалі, як заўсёды, „рэгент“, яго казылятон падбадзёрыў усіх прысутных і залуналі знаёмыя песні: „О муй розмарыне“, „Карпацка брыгада“ й іншыя. Даўёка за поўнач адзін з прысутных, сустрэўшыся з другім пад сталом, доўга чытаў яму рэфэрат на тэму: Што такое фэдэрацыя й з чым яе есці...“. Ёрш. 1953. №2. С. 3–4.

²¹ Асаблівасці выдавецкай дзейнасці беларусаў у Аўстраліі цікава апісаў у адным са сваіх лістоў Павал Гуз: „Ці займаліся беларусы ў Аўстраліі выдавецкай дзейнасцю? Адказ будзе такі: першы нумар часопіса „Новае Жыццё“ быў выдадзены Беларускім Аб'еднаннем у Сыднэі, як там быў старшынём Уладзімер Клуцікі, і атрымалася так, што штосьці не пайшло, стаў разлад. Міхасю Зую І Сцяпану Шнеку была прысланая з ЗША ад Мікалая Шчорса пішучая машынка з кірылічным шырфтом, і калі Шнэк пераяжджаў з Сыднэю ў Мэльбурн да свае сям'і, то прывез з сабою ўсю рэдакцыю, машынку, рататар і паперу. На сходзе ў нас мы пастанавілі працягнуць выданыне ў разъмеркаваць функцыі. Але калі мы праз два тыдні (я, брат Аляксандар і Валодзя Карп) паехалі дадому да Сцяпана Шнека, даведаліся, што ён застрэліўся. Празь некаторы час мы забралі ўсе прычындалы, як машынку, рататар, паперу, матрыцы да

баў выданьня рэлігійных пэрыёдыкаў: выйшлі два нумары „Нашай Царквы“ (1961–1962) і трэй — „Праваслаўным Шляхам“ (1964–1970)²².

Пасыль больш як дзесяцігадовага перапынку ў беларускай выдаўцкай справе ў Аўстраліі (ад 1970 г.) са стварэннем Фэдэральнай Рады Беларускіх Арганізацыяў у 80-х гадах аднавілася ідэя ўласнага пэрыёдика. У 1983 г. зьявіўся „Інфармацыйны бюлетэн ФРБАА“, які задумваўся хутчэй як інфармацыйнае выданье, звязанае з правядзенем Сустрэчаў беларусаў Аўстраліі, і друкаваў матэрыялы ў беларускай і ангельскай мовах. Большаясьць тэкстаў датычылі дзейнасці самой Фэдэральнай Рады, а таксама беларускіх арганізацыяў, якія ў яе ўваходзілі. Часам перадрукоўваліся прамовы беларускіх дзеячаў на розных мерапрыемствах, справацах адказных пасадоўцаў.

↗ нас, але во бяда – нікто ня мае нікага паняцця, што з тым рабіць. Але пастанавілі, што Адам Жураўлевіч, як настаўнік, будзе адказным за выданье, а Валодзя Камароўскі ўмей пісаць на машынцы, і так пайшла справа.

Я з братам сколькі папсаваў адзеніння, бо чарнілы былі едкія, і мы ня ведалі, як з усім абыходзіцца. Але выданье наладілася й рассыпалася па ўсіх кутках сьвету, дзе былі беларусы. Праз год у Сэнт-Албансе пайстала вялікая беларуская калёнія, і учё было перададзена туды. Адам Жураўлевіч, як былы завуч, рабіў карэкту, падбор матэрыялу й як што, то кляпаў хоць адным пальцам, але справа ўшла. Пасылья далучыліся трох Уладзімер Сідлярэвіч, Міхась Шэка, Віктар Гладкі і пайшла праца на добрыя вянкі. Тады Ўладзімер Шнэк пры Беларускім Вызвольным Руху залажыў сваю маленкую друккарню, дзе стаў выдаваць гумарыстычны часопіс „Ёрш“, але той праз пару нумароў спыніў выхад. Пасылья яничэ пры прыходзе Праваслаўнай царквы стаў выхадзіць рэлігійны часопіс, і таксама пару нумароў — і напаткаў яго той жа лёс.

Праз нейкі час на паседжаньні Беларускага Аб'еднання было вырашана перадаць учё зноў у Сыднэй, адразу ж прысутныя Міхась Зуй і Алесь Алехнік і забралі ўсё. А пасылья некалькіх нумароў і ён пайтарыў лёс папярэдніх. Справа была ў тым, што пасварыліся паміж сабою й пару вядомых людзей апусцылі рукі й адышлі...“. (Ліст перахоўваецца ў прыватным архіве аўтара артыкула.)

²² Адзначаныя пэрыядычныя выданьні ўлічаныя ў кнізе: Беларускій беларусаведны друк на Захадзе: Пэрыядычныя выданьні. Бібліяграфія / Уклад. Зора й Вітаўт Кіпелі. Знаходзіцца ў друку.

Сярод найбольыш цікавых матэрыяляў бюлетэні ѿ можна вылучыць перадрук (англамоўны) інтэрвю з кірауніком Аддзялення славянскіх моваў Монаскага ўніверсytetu ў Мельбурне прафэсарам Юрыем Марванам, які курыраваў арганізаваную ў 1986 г. выставу беларускай літаратуры²³, і апрацаўнены тым жа прафэсарам суправаджальны тэкст для выставы (таксама англамоўны), які ўтрымліваў звесткі пра Беларусь, яе гісторыю, мову й культуру²⁴. Адзначаныя тэксты каштоўныя съведчаньнем пра пэўную цікавасць уласна аўстралійскіх навуковых колаў да беларусаў і іх культурнае спадчыны. Пераважна ж „Інфармацыйны Бюлетэн ФРБАА“ складаўся зь перадрукамі беларускіх эміграцыйных пэрыёдыкаў. Гэткае дубляванье матэрыяляў ня надта задавальняла чытачоў, і рэдкія зъяўленыні бюлетэні спыніліся ў 1989 г.

Аўстралійская пэрыядычныя выданьні беларусаў друкаваліся частцей рататарным чынам і невялікімі накладамі. Сярод прычынаў нядоўгага жыцця часопісаў самі беларусы вызначаюць брак гуманітарнай інтэлігенцыі, якая б узяла на сябе напісаныне цікавых артыкуулаў, а таксама невялікую колькасць саміх спажыўцуў беларускіх выданьні ў Аўстраліі.

Фактычныя звесткі пра падзеі ў беларускіх асяродках Аўстраліі, што дасылалі карэспандэнты ў розныя эміграцыйныя выданьні ЗША, Канады, Ангельшчыны, а таксама што друкаваліся ў сваіх аўстралійскіх пэрыёдиках, дапоўненыя публікаванымі на тых жа старонках рэдкімі згадкамі пра прыезд на зялёныя кантынэнт і спэцыфіку мясцовых умовай жыцця, даюць магчымасць асэнсаваць агульныя рысы існавання паваеннай беларускай дыяспары ў Аўстраліі. Так відавочная рэгіональная спэцыфіка беларускіх арганізацыяў: моцныя рэлігійныя арганізацыі ў Мельбурне й Пэрце, першаснасць парапфіі ў беларускім жыцці Адэляйды ѹ съвецкасць у Сыднэі. Зразумелая асноўныя праblems арганізацыі грамадзкага жыцця, звязаныя ў з адносна невялікай колькасцю сяброў шматлікіх дробных беларускіх арганізацыяў, і зь пераважна сялянскім характарам эміграцыі ў Аўстралію, і з палітычнай падзеленасцю суполак. Відавочным робіцца й тое, што матэрыяльны дабрабыт, спрыяльнае да эмігрантаў сацыяльнае асяродзьдзе, а таксама досьць павольны лад жыцця ў Аўстраліі зрабілі з часам свой

²³ Інфармацыйны бюлетэн Фэдэральнай Рады Беларускіх Арганізацыяў у Аўстраліі. 1987. №6. С. 40–43.

²⁴ Тамсама. 1987. №5. С. 9–15.

асаблівы ўплыў на характар грамадзкай дзеянасці тут беларусаў, у бок зъяншэння яе актыўнасці й вартасці для саміх удзельнікаў.

У сувязі з вышэй адзначаным, паводле звестак пэрыядычнага друку магчыма вылучыць некалькі ўмоўных этапаў беларускага жыцьця ў Аўстраліі:

- 1948 г. — сярэдзіна 1950-х гадоў — станаўленне галоўных цэнтраў дыяспары й арганізацыяна афармленне беларускага руху;
- сярэдзіна 1950-х — сярэдзіна 1970-х гадоў — дзеянасць разнастайных беларускіх арганізацыяў па супрацьстаянні асыміляцыйным тэндэнцыям з паступовым пераадоленнем адасобленасці суполак і цэнтраў дыяспары;
- сярэдзіна 1970-х — пачатак 1990-х гадоў — стымуляваная палітыкай шматкультуралізму аўстралійскіх уладаў, актыўізацыя беларускай дзеянасці як у асобных цэнтрах, так і на агульнааўстралійскім узроўні (арганізацыя беларускіх радыёперадачаў, Сустрэчаў беларусаў Аўстраліі, дзеянасць ФРБАА й г. д.);
- сярэдзіна 1990-х — цяперашні час — паступовае заміранье беларускай дзеянасці, крэзіс пераемнасці пакаленняў у беларускай дыяспары Аўстраліі.

Мэмуарыстыка беларусаў Аўстраліі

Беларуская мэмуарыстыка Аўстраліі надзвычай нешматлікая. Пры гэтым найбольш вядомыя творы: Язэпа Малецкага „Пад знакам Пагоні“ і Янкі Ролсана „З глыбінь мінулага“ — прысьвечаныя выключна падзеям, што папярэднічалі іх прыезду ў далёкую краіну. Адным зь першых свой расповед менавіта пра беларускую жыцьцё ў Аўстраліі выдаў Уладзімер Клуніцкі. У 1953 г. у выдавецтве Згуртаваннія Беларускіх Патрыётаў пабачыла сьвет ягоная невялікая (14 старонак) брашура пад назвай „Першыя крокі. (Агляд беларускага грамадзка-нацыянальнага жыцьця ў Аўстралії)“. Прычыны зьяўленення гэтага твору аўтар патлумачыў так: „... Я лічу сваім грамадzkім абавязкам падаць да агульнага ведама агляд беларускага грамадзка-нацыянальнага жыцьця сучаснае беларуское эміграцыі, падаць да ведама гісторычную праіду аб першых кроках піянераў беларускага жыцьця, абы іх працы ў арганізаваныні гэтага жыцьця, каб захаваць сваю нацыянальнасць, каб годна рэпрэзэнтаваць нашае нацыянальнае імя й каб насыці маральнью ў матэрыяльную дапамогу патрабуючым суродзікам. Праўда, ужо ня раз пісалася аб жыцьці Беларусаў у Аўстраліі на

бачынах беларускае прэзы, але, на вялікі жаль, весткі гэтага найчасцей не адказвалі праўдзе, бо большасць карэстандэнтаў-дапішчыкаў, а таксама рэдакцыяў, падавалі ці перараблялі весткі ў наўфакты так, як гэтага вымагала іх палітыка, ці пратаганда, ці асабістыя парахункі таго ці іншага, каб сябе апраўдаць ды ачарніць іншага...

Бяруся за гэтую працу таму, што мне, як ініцыятару арганізацыі беларускай эміграцыі ў Аўстраліі, добра ведамыя першыя крокі ў гэтым напрамку, а таксама ведама, хто распачынаў і працаў у самых цяжкіх абставінах, а тым больш, што я й сам прымаў актыўны ўдзел у закладзінах і працы ў наўфакты кіраўніком першае беларускае арганізацыі ў Аўстраліі — Беларускага Аб'еднання ў Аўстраліі...²⁵ Абвешчаны намер асвятліць праўдзівія падзеі й матывацыя аўтара як іх непасрэднага ўдзельніка вымушае сур'ёзна паставіцца да твору Уладзімера Клуніцкага, які сапраўды пасправаваў выклады гісторыю афармлення беларускага жыцьця ў Аўстраліі. Аўтар распавёў пра свой прыезд на зялёны кантынэнт і першыя крокі беларускага жыцьця ў Канбэры, дзе ён працаў аўтарскім гады.

Асноўны ж зьмест кнігі прысьвечаны падзеям беларускага жыцьця ў Сыднэі, а дакладней, афармленню тут „крыўіцка-зарубежніцкага“ расколу, а таму ўзынікае трывалае ўражаньне, што сапраўднай мэтай аўтара было пакінуць ў гісторыю ўласнае тлумачэнне менавіта тых падзеяў і сваёй ролі ў іх. Відавочна, што ладная канструкцыя разваг пра важнасць першасна непартыйнага характару Беларускага Аб'еднання ў Аўстраліі мусіць прывесці чытачу „Першых крокоў“ да ўпэўненасці, што менавіта пазыцыя Уладзімера Клуніцкага (які, паводле ягоных словаў, не належала да воднай партыі) па недалучэнні да палітычных арганізацыяў і зьяўлялася адзінай справядлівай.

Разам з тым, дыя дасыльданьня вытоку канфлікту кніга Клуніцкага ўяўляе сабой толькі адну з трактовак падзеяў, якая вельмі часта не супадае з тым, што вядома зь іншых крыніцаў. Так, храналёгія падзеяў расколу паводле „зарубежніцкага“ „Новага Жыцьця“ даводзіць пра амаль што не галоўную ролю аўтара „Першых крокоў“ у выхадзе „крыўіцкай“ часткі з БАА. Падобную ж інфармацыю падае ў сваім лісце да Юркі Віцьбіча ад 8 кастрычніка 1950 г. і Сыцяпан Шнэк: „Я ўжо пісаў Вам аб Беларускім Аб'еднанні й, здаецца, гаварыў аб магчымых пэр-

²⁵ Клуніцкі У. Першыя крокі. Сыднэй: выданніе Згуртаваннія Беларускіх Патрыётаў, 1953. — 14 с.

спэктывах. У кіраўніцтве Аб'еднаньня пануе афіцыйная ідэалёгія надпартыйнасці, але не як пагадненне партыяй, а як адмаўленыне ўсякае партыйнасці, а гэта значыць, як прыданыне анафэме ўсяго, што дасюль створана на беларускім землях, — і БЦР, і БЦП, і БНР, і ўсяго, што навокал іх збудзіла. Зразумела, што гэта азначае, па-сутнасці, адрачэнне ад ўсяго, што стварыў беларускі народ і гісторыя. І сапраўды, аказваецца, што ў Статуте Аб'еднаньня запісана: „Да-памаганье ім (значыць, беларусам) стацца добрымі грамадзянамі Аўстралії“.

Я пісаў Вам, што вонкава пануе цішыня гладзь, а па-за вонкавым бокам (за кулісамі) ідзе партыйнае жыццё, па зъмесце аналагічнае з жыццём у Нямеччыне. Я ўвесь час тлумачу нашаму народу ў кіраўніцтве й, эдаецца, пісаў Вам, што ў пэрспэктыве такая лінія давядзе да ўзрыва ў на вонках. І сапраўды, месец тату назад пачалася самая звычайная грызня між беларусамі і крывічамі. Я чакаў, што пачнуць яе крывічы. Выйшла крыху інакшай: пачаў яе не хто іншы як сам носьбіт надпартыйнасці Клуніцкі. У Мэльбурні ён непатрапіў да палаючай з Калодкам, і значыць, з усёй ягонай групай, і пасварыў усіх між сабою. Цяпер Аб'еднанье перажывае крызіс. Частка беларусаў выходзіць зь яго, будучы незадаволены лагоднасцю да крывічоў. А крывічы павялі сваю атаку на кіраўніцтва. Пакуль што вынік ёсьць такі: украінцы, справакаваныя крывічамі, адмовіліся даць пішучу машынку, каторай набіваліся матар'ялы часопіса „Новае Жыццё“. Робіцца страшэнна па-дзіцячаму, несур'ёзна з самага пачатку. Бо-ж сапраўды, калі гаварыць аб пагадненіі будаваць нешта агульнае ў справе арганізацыі, то трэба не іначай, як з узаемным прызнаньнем законнасці партыяй, партыйнай самастойнасці, партыйнай пра-паганды ўзаемнай крытыкі й, па сутнасці, з умовай вырашэння спраў у супольнай ініцыятыве галасаваньнем. А тут хацелі стаць разумней за ўсіх на съвеце ў „Зачыніць Амерыку“, інакш кажучы, лік-відаваць партыйнасць. За гэтym, зразумела, хавалася, хоць і па-дзіцячаму наўная, такая ідэя: „самазванцаў нам ня трэба, атама нам буду я“. Но сапраўды, прызнаньне аднапартыйнасці ў адмаўленыне ўсялякай партыйнасці ёсьць адным і тым жа²⁶.

Ліст Сыцяпана Шнэка, напісаны па гарачых съяздах падзеяў, публікацыі ў тагачасным „Новым Жыцці“ ў кнігі Ўладзімера Клуніцкага

паказваюць, наколькі складанымі былі адносіны паміж арганізацыямі й асобамі на пачатку 50-х гадоў. Аднак вартасць „Першых крокоў“ звязаная не столькі са спробай аўтара са свайго пункту гледжання выкладаць зъмест і прычыны „крывіцка-зарубежніцкага“ падзею, а ў тым, што ён агучыў для гісторыі імёны людзей, якія стаялі ля вытоку ўсяго беларускага жыцця ў Аўстраліі: Аляксандар Смаль, Аркадзь Ка-чан, Аляксандар Раманоўскі (пам. 1955), Анатоль Сумны, Пётра Гай-дзель, Янка Кудрук (1914—1984), Адам Жураўлевіч, Міхась Шэко й інш.

Пасля кнігі Ўладзімера Клуніцкага выданыне аповедаў беларусаў пра сваё жыццё на пятым кантынэнце спынілася на доўгі час. Праўда, на замову БІНІМу Аляксандар Калодка ў 1984 г. напісаў успаміны пра жыццё беларусаў у Аўстралії, аднак апублікованыя яны былі толькі ў 1999 г. Згаданы твор, у адрозненьніе ад іншых аповедаў аўстралійскіх беларусаў, ня мае яскрава выражанага біяграфічнага характару. Гэта менавіта агляд падзеяў беларускага жыцця ў розных асяродках Аўстраліі, пра якія аўтар ведаў ня толькі з асабістага досьведу, але й з іншых крыніц. Відавочна, што ў 1984 г., калі Аляксандар Калодка пісаў свае успаміны ўжо існавала Федэральная Рада Беларускіх Арганізацыяў у Аўстраліі, не былі такімі актуальнымі падзеі расколу пачатку 50-х гадоў, таму аўтар і ня згадвае пра іх і пра тое, хто быў правы, а хто вінаваты.

Тым ня менш, успаміны Аляксандра Калодкі ўтрымліваюць, напрыклад, надзвычай каштоўныя звесткі пра беларускае жыццё ў Брысбэні да сярэдзіны 50-х гадоў. Вартыя ўвагі таксама згадкі пра першапачатковое стаўленыне аўстралійцаў да эмігрантаў: „Аўстралійскае насельніцтва ў вадносінах да эмігрантаў было вельмі неталерантнае. Гутарка ў інакшай, як ангельская, мове на вуліцы, у транспарце была часта прычынай непрыемных заўваг ды патрабаваньняў гаварыць па-ангельску. Ды інакш яно не магло й быць, бо палітыкай ураду была поўная ѹ як найхутчэйшая асыміляцыя“²⁷. Важна адзначыць, што ня ўсе беларусы ўсъведамлялі, што патрабаваныне перайсці на ангельскую мову было ня толькі пэрсанальным жаданьнем аўстралійцаў, зь якімі яны сутыкаліся, але метанакіраванай палітыкай уладаў.

Успаміны Аляксандра Калодкі маюць вартасць і як спроба кароткай сыштэматызацыі звестак пра асноўныя кірункі беларускай дзейнасці ў Аўстраліі: удзел у нацыянальных выставах, стварэньне мас-

²⁶ Сыцяпан Шнэк—Юрка Віцьбіч // ARCHE. 2001. №2. С. 240—248.

²⁷ Калодка А. Беларусы ў Аўстраліі // Беларуская мэмуарыстыка на эміграцыі / Укладальнік Лявон Юрэвіч. Нью-Ёрк, 1999. С. 329—330.

тацкіх калектываў, наладжваньне беларускіх радыёперадачаў, арганізацыя беларускіх школак і г. д. Цікавыя таксама пададзеныя асноўныя падзеі наладжваньня рэлігійнага жыцця беларусаў Аўстраліі з харкторыстыкамі асобаў святароў, асабліва архіяпіскапа Сиргея, праціўнікам якога, як і большасць мэльбурскіх беларусаў, быў аўтар: „У 1950 г. зусім неспадзявана ў Аўстралію прыехаў першайарах БАПЦ архіяпіскап Сергій, адпушчаны Украінскай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквой. Быў ён чалавеком малаадукаваным, бязь ведаў кіраўніцтва царквой, уладаюбівы (хоць, паводле ягоных словаў, быў манахам з маладых гадоў). Ягоныя розныя недарэчныя пратановы й вымаганыні прынеслы шмат клопату як беларускім, так і ўкраінскім вернікам. Дзе б ён ні спыніўся — у Мэльбурне, Сыднэі, Пэрце, Адэляйдзе, — паўсюль былі незадавальненіні й канфлікты“²⁸.

Варта адзначыць, што ва ўспамінах Аляксандра Калодкі зусім ня згадвающца беларусы Заходніяй Аўстраліі, што можа быць звязана як са значнай тэртыярыйльнай аддаленасцю гэтай часткі краіны, так і з тым, што актывізация беларускага жыцця ў Пэрце адбылася ў сярэдзіне 80-х гг. (пасля напісання ўспамінаў), калі тут таксама былі наладжаныя беларускія радыёперадачы й адбылася своеасаблівая зъмена на пакаленьні ў нацыянальнай арганізацыі.

Больш грунтоўная мэмуары выдаў асобнай кнігай у 1999 г. беларускі дзеяч Сыднэю Алеся Алехнік. Адзначаны твор мае значна больш біяграфічны характар. На фоне аповеду пра падзеі асабістага жыцця аўтар стварае карціну ўласнай грамадзкой дзейнасці ў Беларускім Аб'еднанні ў Аўстраліі (у Сыднэі). Безумоўную вартасць маюць мэмуары Алеся Алехніка ў частцы асьвятлення беларускага ўдзелу ў аўстралійскіх і міжнародных мерапрыемствах, як Кангрэсы Сусветнай Антыкамуністычнай Лігі, што заставаліся па-за ўвагай ня толькі іншых аўтараў успамінаў, але таксама й большасці карэспандэнтаў эміграцыйнай прэсы. Цікавыя й пэрсанальныя харкторыстыкі некаторых беларускіх дзеячаў Сыднэю, і найперш Міхася Зуя, пра якога аўтар гаворыць: „...Яго Бог абдарыў вялікім патрыятызмам, але пакараў вялікай няздольнасцю выконваць грамадzkую працу, і сп. Зуй так і не наўчыўся добра валодаць ангельскай мовай, ані нават друкаваць на машынцы...“²⁹.

²⁸ Тамсама. С. 338.

²⁹ Алехнік А. Пад бел-чырвона-белым (Memento patriam). Вільня: Рунь, 1999. С. 114.

Нельга не заўважыць пэўную тэндэнцыю насыць мэмуараў Алеся Алехніка. Як прадстаўнік „зарубежніцкай“ арганізацыі (Алехнік зьявіўся ў Сыднэі ўжо па афармленыні расколу) ён амаль не гаворыць пра „беларусаў-крыўічоў“ і іх дзейнасць. У выніку, пра беларускія радыёперадачы, якія выходзілі з 1976 г., аўтар згадвае толькі ў падзеях 1989 г. і толькі ў звязку з уласным у іх удзелам³⁰. Таксама відавочная тэндэнцыя да перарабольшвання аўтарам уласнай ролі ў беларускім жыцці Сыднэю. Так, паводле ягоных словаў, ён адзін быў выдаўцом і аўтарам часопіса „Новае Жыццё“, аднак, як было адзначана вышэй, гэтае выданыне выходзіла яшчэ да зьяўлення Алеся Алехніка ў горадзе, пра што ў мэмуарах зусім няма звестак. Па-за ўвагай аўтара засталося шмат падзеяў і асобаў беларускага жыцця ў Сыднэі, таму пададзеныя ў кнізе звесткі нельга ахарактарызаваць як поўныя. Тым ня менш, мэмуары Алеся Алехніка — яскравы прыклад адлюстравання дзейнасці асобных нацыянальных арганізацыяў Аўстраліі ў асабістым жыцці ў сувядомасці беларуса.

Зусім іншыя ўспаміны Сымона Шаўцова, аўтар якіх засяродзіўся выключна на падзеях уласнага жыцця. Ён дакладна апісвае ўмовы працы ў Аўстраліі й тыя жыццёвые акалічнасці, якія перашкаджалі шмат каму зь беларусаў атрымаць больш кваліфікованую працу. Сярод іншага ён згадвае й такое: „Нам рабілі вялікія перашкоды трафсаозы, каторыя былі пад уплывам камуністаў. Спачатку ўсіх празвалі „балты“, потым „савецкія“, „дайго“, „бляды нью аўстраліен“. Не дазвалялі нам працаваць „овэртайм“, дзе плацілі ўдвяя больш, чым у звычайнія часы работы. Лічылі ўсіх нас з Эўропы „нямецкімі калібарантамі“. Інакшай работы, як з лапатаю й кайлом „новым аўстраліцам“ не давалі“³¹.

Відавочна, што, як для большасці беларусаў, для Сымона Шаўцова вялікае значэнне мела ўладкаваньне ўласнага дабрабыту й адукцыя дзяцей. Яскрава прысутнічае ў мэмуарах і ўжо згаданае вышэй першапачатковае адчувацьне часовасці аўстралійскага жыцця. Аднак мары пра вяртаньне разబіліся ѹ аб пабытовыя камяні, і аб сумніях весткі пра лёс тых, хто паспрабаваў вярнуцца. „Прышоў аднойчы з работы, галава трашчыць ад съпёкі, кажу жонцы: „Больш не магу тут жыць.“

³⁰ Тамсама. С. 186.

³¹ Шаўцоў С. Мая Адысея. Успаміны. Апавяданні. Вершы. Вільня: Рунь, 1999. — С. 50.

Паедзем у Беларусь або ў Польшчу?“ Жонка залямантавала: „Ты што, хочаш нас загубіць? Я ж ня вытрымаю падарожжа морам. Сюды прыехала ледзь жывая. Дый зацяжарыла я — мне будзе яшчэ горш!“ (...) Часова адкінуў думку пра зьвяртаньне.

У 1954 годзе мой сусед, рускі, прадаў свою хату й усё, што ў яго было, ды зь сям'ёю паехаў на радзіму, у Расею... Праз чатыры месяцы дасталі мы пісьмо ад ягонай жонкі. Яна пісала, што ейнага мужка, Пятра, паслалі няведама куды, а яна зь дзецьмі жыве ў сваіх бацькоў. Савецкія ўлады не прызналі іхні шлюб, бо яны пабраліся ў Нямеччыне, а не ў СССР. Вось гэтае пісьмо няшчаснай жанчыны ў адхвоціла мянене паехаць ня тое, што ў Менск, а нават і на „отзысканы землі“ ў Польшчу“³². З успамінаў Сымона Шаўцова незразумела, наколькі шчыльныя сувязі меў аўтар зь беларускім арганізацыямі ў тым жа Сынені, але відавочна, што беларушчына мела пэўную прысутнасць у ягоным жыцці.

Брак выдадзеных мэмуараў беларусаў Аўстраліі з аднаго боку падышае каштоўнасць кожнага з твораў для дасыледнікаў, а з другога — падштурхоўвае да больш актыўнай дзейнасці па зьбіранні яшчэ не апублікованых успамінаў. Вялікую працу ў гэтым кірунку робіць створанае ў Адэляйдзе ў 1999 г. Беларускае Гістарычнае Згуртаванье на чале з а. Міхасём Бурносам. У межах дзейнасці гэтае арганізацыі наладжана зьбіраныне ў падрыхтоўка да публікацыі ўспамінаў удзельнікаў беларускага жыцця ў Аўстраліі. Сабраныя адным з новых беларускіх эмігрантаў Віктарам Кавалеўскім (нар. 1956) аповеды вядомых беларусаў Паўла Гуза, Уладзімера Шнэка (Случанскага) (1927—1995), а. Аляксандра Грыцку й іншых утрымліваюць каштоўныя звесткі пра арганізацыю беларускага скайтунгу ў Аўстраліі, стварэныне ў дзейнасці нацыянальных арганізацыяў у розных асяродках дыяспары³³.

Пэўнае дачыненьне да жыцця беларусаў Аўстраліі маюць успаміны Зінаіды Кадняк пра свайго мужа Алеся Салаўя, надрукаваныя ў „Беларускай мэмуарыстыцы на эміграцыі“. Аўтарка распавядае, як цяжка было паэту, адукаваному чалавеку, праз усё жыццё на эміграцыі працаўаць на фабрыцы й ня мець ні перспектыву, ні надзеі вяр-

нуцца на радзіму³⁴. Відавочна, што грамадзкае жыццё беларусаў у Аўстраліі не стварыла для Алеся Салаўя трывалых стымулаў да творчасці.

Сабраныя разам мэмуарныя творы нашых суайчыннікаў у Аўстраліі дазваляюць удакладніць факталягічны бок дзейнасці беларускіх арганізацыяў і асобаў, а таксама паспрабаваць зразумець чалавечую спэцыфіку жыцця аўстралійскіх беларусаў. Але менавіта паспрабаваць, бо невялікая колькасць апублікованых успамінаў не дае магчымасці рабіць на іх падставе агульныя вынікі.

Вусныя съведчаныні аўстралійскіх беларусаў

Апублікованыя съведчаныні пра жыццё аўстралійскіх беларусаў, відавочна, ня могуць усебакова адлюстраваць спэцыфіку жыцця нашых суайчыннікаў, асабліва калі згадаць пра пераважна сялянскі характар мясцовай беларускай эміграцыі. Часта невялікі ўзровень асьвे�ты й немагчымасць займацца нейкай пісьмовай творчай дзейнасцю зьяўляліся галоўной перашкодай для шараговых удзельнікаў нацыянальнага жыцця, каб быць пачутымі й пакінуць свой сълед у гісторыі. Разам з тым, съведчаныні гэтых людзей — іншае вымярэнне беларускай Аўстраліі, што складаецца са штодзённай працы дзеля сямейнага дабрабыту й супрацьстаяння асыміляцыі.

Асаблівую вагу маюць съведчаныні жанчын, якія, за невялікім выключэннем, заўсёды заставаліся ў цені „мужчынскага“ беларускага жыцця на пятym кантынэнце. Таму аналіз съведчаныні беларусак і беларусаў з Мэльбурну, Адэляйдз, Сынені, сабраных аўтаркай гэтага артыкула ўвесну 2003 г., дазваляе, у першую чаргу, аднавіць для гісторыі своеасаблівы „жаночы“ пагляд на жыццё беларускай Аўстраліі.

Тэматычна ўсе аповеды складаюцца з трох частак: успаміны пра жыццё да прыезду ў Аўстралію, згадкі пра першыя гады па пераезьдзе ў съведчаныні пра сучаснае жыццё. Паколькі большасць апытаных жанчын прыехала ў Аўстралію з Нямеччыны ў пачатку 50-х гадоў, пасля таго як вайна вымусіла іх пакінуць радзіму, цэнтральным момантам першай часткі іх успамінаў ёсьць Другая Сусветная.

³² Тамсама. С. 49–50.

³³ Апавяданыні аўстралійскіх беларусаў складаюць частку з кнігі Віктара Кавалеўскага „Беларусы Аўстраліі: А хто там ідзе?“, якая рыхтуецца да друку ў Адэляйдзе.

³⁴ Кадняк З. Успаміны пра Алеся Салаўя // Беларуская мэмуарыстыка на эміграцыі / Укладальнік Лявон Юрэвіч. Нью-Ёрк, 1999. С. 319—327.

Поўнае няпэўнасці існаваньне ў ДП-лягерах заўсёды супрацьпас-таўлена наступнаму стабільнаму й забясьпечанаму жыццю ў новай краіне. Пры гэтым усъвядомленае імкненне патрапіць менавіта ў Аўстралію было толькі ў некаторых мужчынаў, а жанчынам часцей было ўсё роўна, куды ехаць, aby займець нарэшце свой куток і хача б якую бачнасць стабільнасці. Прываблівала таксама экзотыка далёкай краіны, так Марыя Супрунчык (нар. 1930) згадвала: „Муж малады быў. Ён нікога ня слухаў і нічога не разумеў, рабіў, што яму падабалася. Калі пачалі эміграваць, ён запісваўся ў Бразілію, і ў Чылі. I гроши там камусьці даваў. Але нас нікуды не выклікалі. I ён не сказаў ні маме, ні тату, ні маёй сястры мужу, што запісваўся ў Аўстралію. Ну ѹ нас выклікалі адразу на камісію. Былі мы на камісіі ў лягеры ў чэрвені месяцы ѹ я сказала, што на камісію паеду, а ў Аўстралію не паеду. A зьезьдзілі на камісію ѹ нам прысылаюць, што трэба ехаць. Я плакала, плакала, крычала, што не паеду. Але грузавая машына прыйшла, туды чэмайдан і што было паклалі. Там і мужа сваяк прыйшоў, дапамог, то яны мяне ў машыну кінулі, так у Аўстралію ѹ паехала“³⁵.

Першыя гады ў новай краіне ў беларусак выклікалі супярэчлівия пачуцьці. Стомленыя цяжкім марскім пераездам, непрызывычэнія яшчэ да трапічнага клімату, зь яскравым адчуваньнем надзвычай не-вялікай магчымасці для вяртання на радзіму, некаторыя жанчыны знаходзіліся ў разгубленасці. „Я плакала цэлымі днямі“, — згадвала Паша Чарнагалан (нар. 1924), што жыве ў Адэляйдзе³⁶. Найвялікшай проблемай, зь якой сутыкнулася беларускі ў Аўстралії, была мова. Прытым, што ѹ агульны адукатыўны ўзровень у сувязі з ваеннымі падзеямі ў большасці жанчын быў дастаткова нізкі, магчымасцяў для адмысловага навучання ангельскай мове ѿ іх было мала ѹ Аўстраліі. Ліза Бакуновіч, якая мела 13 гадоў, калі прыехала ў Аўстралію, распавядала:

„Праўда ж, было вельмі-вельмі цяжка, як прыехалі. Ніхто ангельскай мовы ня ведаў. Як я хадзіла ў гімназію ў лягеры, то толькі астатні год сталі выкладаць ангельскую мову, бо ведалі, людзі будуць разъяжджацца. Мы прыехалі ў Аўстралію якраз на каталіцкі Вялікдзень у 50-м годзе. У Сыднэй, а потым нас узялі на цягнік і завязылі ў Бадгурст, гэта трошкі далекавата адсюль, мы былі там у лягерах.

³⁵ Успаміны Марыі Супрунчык, запісаныя ў Сыднэі 1 красавіка 2003 г., як і ўсе наступныя ўспаміны, захоўваюцца ў прыватным архіве аўтара артыкула.

³⁶ Успаміны Паши Чарнагалан запісаныя ў Адэляйдзе 23 сакавіка 2003 г.

(...) I я тады ѹ лягеры пайшла ѹ школу, але ѹ аўстралійскую гімназію. Сядзела шэсцьць месяцаў і нічагусенкі не разумела, а не магла ніжэй пайсьці, бо што я толькі разумела, гэта арытмэтыку, тады што арытмэтыка па ўсім съвеце тая самая. А так, шэсць месяцаў прасядзела. А потым нас перавялі ў Паркс, я там хадзіла яшчэ ѹ школу. А тата астаўся ў Бадгурсьце, бо ён працаваў агароднікам, а мяне з мамай перавезлі, і другіх людзей. Так што мы жылі там адны. А потым мае браты вырашылі сабрацца, каб уся сям'я разам, дык яны зьбіралі кожны пэнс, кожны цэнт, не хадзілі нікуды, каб назьбіраць нешта. I купілі дом у Крэнвілі (раён Сыднэю). Мы купілі дом, ён быў драўляны, нічога там не было такога цудоўнага, але мы былі ўсе разам, і я тады кінула школу ѹ пайшла на працу. Працавала цэлы час у дэлікатэсным магазіне, там і мову апанавала.

Скажу, што ўсе, хто ваенныя дзеяці, ніхто ня скончыў гімназію. Толькі некаторыя хадзілі на Беларусі ѹ школу, а тады ѹ Нямеччыне паканчалі. Так, мой малодышы брат скончыў, а тады хадзіў на ўніверсітэт у Бэльгіі, выехаў з Аўстраліі, бо яму тут не падабалася. А так ўсе з нас ужэ былі застарыя. Так што ўсё, што я маю, гэта трывалыя беларускай гімназіі. Да тут я хадзіла паўтара гады. Перш за ўсё бацькам было вельмі цяжка, што мовы ня знали. Аўстралійцы страшэнна не любілі. Нас нідзе ня любяць, а асабліва яны, таго што на сваёй мове гаварылі, інакш адзяваліся, інакш елі. Але сапраўды, у Нямеччыне яшчэ горш было. Да тут я так патрошкі-патрошкі й прывыклі да нас“³⁷.

Адзінным шанцам для кабет пачаць размаўляць па-ангельску была праца, дзе ѹ працэс міжасабовых контактаў з аўстралійцамі яны маглі паступова вучыць мову. Складаней было жанчынам сталага веку, якія не працавалі, а таму часта так да съмерці ѹ не маглі размаўляць па-ангельску. Запавольвала вырашэнне моўнай проблемы (а адначасова і асыміляцыйныя працэсы) тое, што часта беларускія эмігранты аказваліся ў славянскім асяроддзі сяброў, суседзяў, супрацоўнікаў, зь якімі можна было гаварыць „па-свойму“. Разам з тым, неангельская размова на вуліцы выклікала нараканьні з боку аўстралійцаў: „Яны ня думалі, што прыедуць эўрапейцы ці што, а казалі, што гэта дзікія людзі. На нас глядзелі коса, звалі нас пагардліва. Нам тое не падабалася, але мусілі цярпець, бо не было нікага выйсця. Мы ж былі іншай

³⁷ Успаміны Лізы Бакуновіч запісаныя ў Сыднэі 3 красавіка 2003 г.

мовы, і для іх тое было дзіка. А цяпер пабачылі, што народ эўрапейскі й добраі натуры, сяброўскі, і прывыклі, і цяпер да нас не чапляюць³⁸, — съцвярджала Вольга Бурнос (1933—2003). Невялікія канфлікты аўстралійцаў з першымі паваеннымі эмігрантамі-беларусамі згадвала ў матушка Тамара Грыцук (нар. 1937): „Зайсёды заўважалі, як гаворыш на сваёй мове, і адразу казалі: „Спік інгліш“. А некаторыя адносіліся вельмі файнага. Але я думаю, тыя адносіліся добра, хто мелі нейкія сувязі з Эўропай, ці на вайне хто быў, ці што. А тады патроху-патроху стала лепей. Як мы апанавалі англійскую мову, то ўжо мы маглі ім адказаць. Аўстралійцаў мы не баяліся, але мы зь імі шмат кантактаў і ня мелі. Больш з нашымі людзьмі: палякі, югаславы, украінцы, рускія — з гэтымі. А зь імі... яны іншыя“³⁹. Аднак першыя непараўменыні беларусы згадваюць цяпер без асаблівай крываў, наагул съцвярджаючы пра добрае стаўленыне „мясцовых“ да „новых аўстралійцаў“.

Сярод праблемаў першых беларускіх эмігрантаў у Аўстраліі былі й іншыя: „Клімат — гэта для нас жах, для мяне асабліва. Яй цяпер не перажываю клімат, а як мы прыехалі, то было яшчэ горш. Не было ж ані халадзільнікаў, не было нічога. А трymалі ежу, такі быў у нас бокс, куплялі лёд (бо прывозілі спэцыяльна лёд, і мы куплялі) і там трymалі ўсё. „Фрыдж“ (лядоўню — **Н. Г.**) мы не маглі набыць, дыў тады мала іх было. Ёсьць такія, што прыехалі ўсе работалі, дзяцей не было, то раней пакуплялі. А мы не маглі. I так жылі. Хлеб прывозілі нам, прайда, зайсёды, малако прывозілі, прадавалі. Гэта было. Але не было таго, што мы хацелі купіць у крамах, не было. Не было звычайнага масла. Вельмі пагана было“⁴⁰, — распавядала жонка Янкі Ролсаны Ганна (нар. 1921). Яе слова пацвердзіла кіраунічка мэльбурнскага беларускага гурта „Каліна“ Тамара Субач (нар. 1943): „Самае важнае было, што клімат і ежа былі зусім інакшыя. Мала было ў крамах. Можна сказаць, эміграцыя прынесла для Аўстраліі ўсяго, ня толькі культуру ў традыцыі, але і сваю кухню... Мама, добра, што яна ўмела ўсё: агурукі заварвала ў ўсё-усё ўмела сваімі рукамі рабіць. I гэта прынесла сюды, бо мы прыходзілі ў школу, а аўстралійцы прыглядаліся, што мы прынеслі зь ежы, і мы ім гэта паказвалі. Або капі-

які дзень народзінаў, то запрашалі гэтых дзяцей, яны цікавіліся пакаштаваць такое смачнае, беларускія стравы...“⁴¹.

Сапраўды, беларусы, як і іншыя эмігранты, спрыгніліся да справы павелічэння разнастайнасці аўстралійскай кухні. „Калі мы прыехалі, то не маглі чорнага хлеба купіць, таму што яны таго ня ведалі. Каб вы сказали, што вы набылі ці самі робіце кісле малако, яны б адказалі, што гэта атрутна, і як магчыма такое есьці. Не было, нічога не было, ні съмятаны, ні ёгурта, нічога. Гэта ўсё эмігранты прынеслі“⁴², — съцвярджала Валя Антух (нар. 1922), што жыве ў Сыднэі. На ўзроўні ж беларускіх сем'яў і да сёньня захавалася традыцыя гатаваныя беларускіх страваў: „... і агурукі садзілі, і салілі, і марынавалі,“ — згадвала ў Сыднэі ж сястра беларускага дзеяча Ўсевалада Родзевіча Галіна Падгайская (нар. 1920). „А потым знайшлі, што рыжыкі тут ёсьць, то давай у лес ездзіць. I ўсё сваё толькі варылі... Мы іхнай кухні не любілі, бо іхнае ўсё салодкае, гэтая фіш энд чыпс, не...“⁴³.

Першым і найбольш моцным жаданьнем беларусаў, безумоўна, было набыць свой кавалак зямлі й пабудаваць хату. Таму большасць беларускіх жанчын у Аўстраліі, нават маючы малых дзяцей, імкнулася пайсыці працаўваць, каб паскорыць працэс назапашвання сродкаў. Абмежаваныя магчымасці для навучанья (найперш праз няведенне мовы) вызначылі пераважна некваліфікованую ці малакваліфікованую працу беларускіх жанчын (гэта ж датычыла ўсіх мужчынаў-беларусаў). Большаясць з іх — дапаможны пэрсанал шпіталяў, шараговыя працаўніцы на вытворчасці й г. д. Толькі адзінкі ўз্যмаліся да пасадаў сакратароў, адміністратораў ці мелі ўласны бізнэс. Магчымасці для некваліфікованай працы ў буйных гарадах тагачаснай Аўстраліі былі досыць вялікія: „Тут калісьці так было. Як паехалі вы ў горад і пайшилі па вулічках, то гэтая жыды стаялі каля лавак сваіх, і як толькі вы пачыналі гаварыць, то адразу: „Прыходзь да мяне рабіць, я буду добра плаціць, ты толькі прыйдзі да мяне“. I магчымы было дастаць працу, як мог бы рабіць дзень і нач, то й працаўваў бы дзень і нач“⁴⁴, — згадвала Тамара Грыцук. I нельга сказаць, што беларускія жанчыны ў Аўстраліі былі занепакоенія невялікімі магчымасцямі

³⁸ Успаміны Вольгі Бурнос запісаныя ў Адэляйдзе 24 сакавіка 2003 г.

³⁹ Успаміны Тамары Грыцук запісаныя ў Мэльбурне 20 сакавіка 2003 г.

⁴⁰ Успаміны Ганны Ролсан запісаныя ў Адэляйдзе 25 сакавіка 2003 г.

⁴¹ Успаміны Тамары Субач запісаныя ў Мэльбурне 15 сакавіка 2003 г.

⁴² Успаміны Валі Антух запісаныя ў Сыднэі 11 красавіка 2003 г.

⁴³ Успаміны Галіны Падгайской запісаныя ў Сыднэі 30 сакавіка 2003 г.

⁴⁴ Успаміны Тамары Грыцук...

свайго кар'ернага росту. Большаясьць зь іх працавалі для сям'і, забеспячэння яе інтарэсаў і менавіта ў хатніх справах імкнуліся рэалізаваць сябе. Магчыма таму настолькі распавесідожанымі сярод беларусак Аўстраліі былі „хатнія жаночыя хобі“: вышываныне, вязаныне, шыццё.

Умацаванью сямейных прыярыйтэту жанчын спрыялі й патрыярхальныя ўяўленыні беларускіх мужчынаў, якія ставілі на першае месца ролі жанчыны-жонкі й жанчыны-маці. Так кіраўнік ФРБАА Аўгент Груша (нар. 1935) сцівярджаў, што „найбольш важныя рысы беларускай жанчыны – сямейныя, выхоўваць дзяцей“⁴⁵. І зім згодны кіраўнік Беларускага Культурна-Грамадзкага Клубу ў Сындині Міхась Лужынскі, чыя жонка Надзяя (1924–2000) сапраўды прысьвяціла сябе выключна сямейным абавязкам, не зважаючи на магчымасці ўласнай прафесійнай кар'еры⁴⁶. Відавочна, што больш фэмінізаванае ўласна аўстралійскае асяроддзя ня здолела перамагчы трансъляваныя ад старэйшага пакаленія да малодшага стэрэатыпы разъмеркаваныя гендэрных роляў. А таму беларусы й беларускі ў Аўстраліі аднаўлялі ў сваіх узаемаадносінах тыя ж мадэлі паводзінаў, якія бачылі ў сваіх бацькоў на раздзіме. Гэтая акалічнасць, у сваю чаргу, прычынілася да значнай трываласці шлюбаў новапрыбыльных беларусаў у Аўстраліі ў параўнанні са зъмяшанымі сем'ямі іх дзяцей, на жыццё якіх аўстралійская рэчаіснасць (асабліва ў стаўленыні да сямейных адносінаў) зрабіла значна большы ўплыў.

Згадкі жанчын пра падзеі беларускага грамадзкага жыцця ў Аўстраліі заўсёды ідуць на фоне ўспамінаў пра сямейныя падзеі. Жанчыны гаварылі пра наладжванье розных святкаванняў, пра ўдзел у рэлігійным беларускім жыцці. Вера Калесніковіч (нар. 1935), што жыве ў Адэляйдзе, распавядала: „Пераважна ўсе зьбіраліся да залы. І там барбакю рабілі, прыносілі з сабою. Ой, мы ж сціявалі. Мы выяжджали да Мэльбурну ў сціявалі. Такі царкоўны хор, але там былі й царкоўныя, і сівецкія. Беларускія песні сціявалі. Як былі зъезды штогод, то ў іншым штаце, то як у Адэляйдзе, усе ехалі ў Адэляйду, як у Мэльбурне – то туды, і разъмяшчалі людзей па хатах. Сціявалі яшчэ Соня Бурнос, Ліда Шамшурына, Галіна Кандрусік, мужык яе граў на акардэоне, а дзеткі сціявалі (хлопчык і дзяўчынка). Дзяўчынка мела можна пяць год. І мы ўсе разам ездзілі ў да Мэльбурну, і да Сындиню. У Сыд-

нэі адзін мужчына, ён можа меў дзяцей дзе дома, то ён так плакаў, калі тыя дзеткі сціявалі. А тады сталі даваць ім гроши, і чакаляды, і што хочаш, так добра яны сціявалі. Весела было. Наш сын мог гаварыць вершы, то ён таксама гаварыў пару разоў і ў Сындині, і туцай. Зьбіраліся тут пераважна на 25 сакавіка ѹ Слуцкае паўстаньне – гэтыя два святы нацыянальныя. І на царкоўныя таксама. А на Раство то яшчэ ѹ Дзеда Мароза прывялі. Гёлка была, весела было“⁴⁷. Тоэ ж згадвала й цытаваная вышэй Паша Чарнагалан: „Спачатку на святкаванні больш за сотню чалавек зьбіралася. Але шмат цяпер адышло. Святкавалі 25 Сакавіка, Слуцкае паўстаньне, танцы наладжвалі. На Новы год таксама зьбіраліся беларусы. Я шмат прыводзіла аўстралійцаў на беларускія танцы, і ім падабалася. Нават абарыгенаў прыводзіла. Розных нацыянальнасцяў людзей прыводзіла, каб паглядзелі, як беларусы гуляюць...“⁴⁸.

Аднак не для ўсіх жанчын уласны ўдзел у беларускіх мерапрыемствах быў сціядомы. Вельмі часта ён ператвараўся ў адну зь сямейных традыцый, якая трывала на неабходнасці стасункаў са „сваім“ (якія вельмі часта былі ня толькі беларусамі). І гэта патріярджающы сведчанын некаторых беларусаў, што калі муж ня браў ўдзелу ў беларускіх мерапрыемствах (асабліва, калі ён ня быў беларусам), то й жонка на іх не з’яўлялася. А тыя жанчыны, што стала ўдзельнічалі ў беларускім грамадзкім жыцці, вельмі часта й самі ўспрымалі гэта як неабходную дапамогу мужчынам (найперш, уласным мужам).

Магчыма, менавіта tym, што сямейнае самавызначэнне для беларускіх жанчын стаяла вышэй за нацыянальнае, абумоўленая пасіўная іх роля ў беларускіх арганізацыях і характар дзейнасці тых нешматлікіх беларускіх жаночых суполак, якія існавалі ѹ Аўстраліі. Так у Адэляйдзе адмысловай жаночай арганізацыяй было толькі сястрыцтва парапфіі з адпаведнымі функцыямі. Жаночы камітэт Беларускага Культурна-Грамадзкага Клубу ў Сындині займаўся выключна абслугоўваннем агульных святкаванняў, гатаваннем пачастунку, і пра гэта згадвалі самі яго ўдзельніцы Ліза Бакуновіч, Маня Супрунчык, Валя Антух. Апошняя распавядала, што як былі якія сціяты, „то жанчыны працавалі на кухні, каб прыгатаваць абед – tym i займаўся камітэт“⁴⁹.

⁴⁵ Успаміны Аўгента Грушы запісаныя ў Мэльбурне 20 сакавіка 2003 г.

⁴⁶ Успаміны Міхася Лужынскага запісаныя ў Сындині 9–10 красавіка 2003 г.

⁴⁷ Успаміны Веры Калесніковіч запісаныя ў Адэляйдзе 22 сакавіка 2003 г.

⁴⁸ Успаміны Пашы Чарнагалан...

⁴⁹ Успаміны Валі Антух...

Амаль такія ж функцыі выконвала ў Задзіночаньне Беларускіх Жанчын у Мэльбурне, з той толькі розынцай, што яно часам выступала як ініцыятар правядзеняня некаторых мерапрыемстваў, а таксама мела ўласныя грашовыя сродкі. Вось як пра тое згадвала адна з удзельніц Задзіночаньня Жэні Сідлярэвіч (нар. 1924): „...*Нашае заданыне было за старэйшымі прыглядаць, адведваць хворых. Жанчын было багата. Першай жа Оля Сылесарэвіч — старшыня, потым яна памерла, то я, Жэні Сідлярэвіч, потым Надзя Груша была, скарбнік і сакратар, потым Оля Кукель, Вера Шайпак, Тося Гуз, Анна Корбут і іншыя. Мы наладжвалі барбакю, вечарыны рабілі і з таго мы мелі даход. Ну ў як Цэнтральны Камітэт съяткаваныі рабіў, то мы памагалі тады*“⁵⁰.

Відавочна, што актыўная пазыцыя асобных жанчын у беларускім жыцці Аўстраліі мела месца. Так, згаданая вышэй Аўгінья Каранеўская, карэспандэнтка „Беларуса“, супрацоўніца беларускага радыё ў Сыднэі, актыўная ўдзельніца грамадзкага жыцця, была адной з такіх съядомых жанчын-беларусак Аўстраліі. Таксама выдзяляліся сваёй актыўнасцю ў Мэльбурне Эўлялія Яцкевіч — настаўніца беларускай школы, супрацоўніца беларускага радыё ў г. д.; Вольга Сылесарэвіч (1922—1990) — старшыня Задзіночаньня Беларускіх Жанчын — і Надзея Груша (1937—1999) — сакратар таго ж Задзіночаньня, сакратар Фэдеральнай Рады Беларускіх Арганізацый у Аўстраліі. Амаль што адзінай жанчынай Адэляйды, для якой беларускае жыццё было ў сувязі з домленай патрэбай, і элемэнтам съветапогляду, была Вольга Бурнос. Яна такім чынам выкарыстоўвала магчымасці для творчай самарэализацыі: „*Калі ў нас не хапала песень для хору, — згадвала яна, — то я мусіла выбіраць ад Янкі Купалы й Якуба Коласа вершы і пісаць музыку. I многа панапісвала, пасылала ў Амэрыку, Англію і дастала водгук, што вельмі добра напісаная музыка*“⁵¹. Аднак нельга не заўважыць, што ѹ для гэтых жанчын, чыя актыўнасць у грамадzkих арганізацыях часам выходзіла за межы традыцыйнай жаночай, беларуская дзеянасць таксама ў значайнай ступені была звязаная зь сямейнай традыцыяй, з дапамогай мужу.

Расповеды пра беларускае жыццё ў Аўстраліі маюць розныя адцененні. У большасці выпадкаў жаночых съведчаньняў прысутнічае ўпэўненасць, што ўсё, што рабілася, было добра і павінна было быць

менавіта такім. Толькі мужчыны ѹ асобныя жанчыны (часцей больш актыўныя) згадвалі пра ўнутрыбеларускія канфлікты, якія перашкаджалі кансалідацыі беларускай дыяспары. Тым ня менш, 50—80-я гады ва ўяўленыях беларусаў засталіся часам найбольш яркага нацыянальнага жыцця. Далейшы спад і сучасны стан беларускіх арганізацый адпаведна адлюстраваны ва успамінах больш сумнымі аповедамі, жалем па памерлых сябрах, пераасэнаваньнем уласных жыццёўых прыярытэтаў. Некаторыя, як Ліза Бакуновіч ці Марыя Супрунчык, ужо ѹ самі адчуваюць сябе аўстралікамі, іншыя, нягледзячы на больш як паўстагодзьдзя жыцця ў Аўстраліі, і цяпер завуцца беларусамі.

Вельмі сталы ўзрост тых, хто калісьці напачатку 50-х гадоў прыехаў у Аўстралію і наладжваў тут беларускае жыццё, аbumовіў і спэцыфічныя іх цяперашнія клопаты, настрой і бачаныне таго, што адбывалася раней. Азіраючыя на пражытыя гады, амаль усе беларусы (жанчыны ѹ мужчыны) у адзін голас съцвярджаюць, што шчаслівія тым, што лёс закінуў іх менавіта ў Аўстралію, а не ѿ якую іншую краіну. Разам з тым, цікавасць да падзеяў на радзіме ў большасці таксама застаецца даволі трывалай.

Разнастайныя варыянты аповедаў беларусаў пра сябе як водгукі жыцця беларускай дыяспары ў Аўстраліі — выдатны матэрыял для дасьледаваньня каштоўнага досьведу па захаваныні нацыянальнай ідэнтычнасці, назапашанага нашымі суайчыннікамі на пятym кантынэнце. Кожны з варыянтаў самарэпрэзэнтацыі беларускай Аўстраліі мае сваю вагу для сучаснікаў, пасълядоўнікаў, дасьледнікаў. Каб стварыць прыкладную храналёгію падзеяў, магчыма абавірацца на звесткі з пэрсыядычных выданьняў, каб зразумець спэцыфіку грамадзкай дзеянасці ѹ асабістага жыцця беларусаў Аўстраліі, варта з'яўратацца да разнастайных успамінаў (пісьмовых і вусных), каб зразумець этапы фармаваныя дыяспары, асаблівасці працэсу адаптацыі беларусаў ѹ аўстраліскага жыцця ѹ захаваныня нацыянальнай ідэнтычнасці, неабходна аналізаваць усе згаданыя крыніцы звестак комплексна. І толькі тады размова пра беларусаў Аўстраліі ператворыцца з суб'ектыўнага іх аповеду пра сябе ѿ дасьледніцкі аповед „*пра іх*“, скіраваны на систэматызацыю ѹ аналіз асаблівасцяў жыцця беларускай дыяспары ѿ Аўстраліі, на замацаваньне іх месца ѿ гісторыі беларускага заежжа.

⁵⁰ Успаміны Жэні Сідлярэвіч запісаныя ѿ Мэльбурне 15 сакавіка 2003 г.

⁵¹ Успаміны Вольгі Бурнос...

Алег Гардзіенка
Наталья Гардзіенка
Менск

БЕЛАРУСКАЯ ГІСТАРЫЧНАЯ НАУКА Ў ЭМІГРАЦЫІ Й ВАЦЛАЎ ПАНУЦЭВІЧ

Сярод разнастайней інтэлектуальны спадчыны беларускай эміграцыі значнае месца займаюць гісторычныя дасьледаваньні. І гэта невыпадкова, бо шматлікія беларускія арганізацыі ў замежжы мелі адной з галоўных мэтаў папулярызацыю ведаў пра Беларусь і ейную гісторыю. Пры немагчымасці, перадусім з ідэалагічных прычынаў, выкарыстоўваць для пашырэння прасторы беларускай прысутнасці ў сусветнай гісторыі здабыткаў савецкай гісторыяграфіі шматлікія беларускія інтэлектуалы пачыналі займацца ўласнымі гісторычнымі дасьледаваньнімі. Такім чынам яны стваралі свой варыянт беларускай гісторыі, які адпавядаў іх нацыянальным запатрабаваньням і знайшоў адлюстраваньне ў шматлікіх артыкулах і манаграфіях, што пабачылі съвет па-за межамі Беларусі.

Часам, асабліва ў першай палове XX ст., падставай выданьня працаў па гісторыі Беларусі за яе межамі было тое, што іх аўтары часова пакідалі радзіму або менавіта ў іншай краіне знаходзілі магчымасці для выданьня сваіх твораў. Так, у 1919 г. Аляксандар Цывікевіч выдаў пад эгідай Рады БНР у Бэрліне невялічкую брошурку „Беларусь. Палітычны нарыс“, а двумя гадамі пазней тамсама пабачыла съвет ягоная праца „Адраджэнне Беларусі ё Польшча“¹. У 1919 г. у некалькіх мовах у Парыжы выйшлі „Асновы дзяржаўнасці Беларусі“ Мітрафана Доўнап-Запольскага. Але ні А. Цывікевіча, ні М. Доўнап-Запольскага нельга назваць эмігрантамі. Апошні з 1901 г. па 1922 г. стала жыць у Кіеве, пазней тро гады правёў у Баку (Азэрбайджан) і толькі ў 1925 г. прыехаў на кароткі час у Менск. Аляксандар Цывікевіч пражываў у Бэрліне часова

ў 1925 г. вярнуўся ў Савецкую Беларусь, паверыўшы ў магчымасць пабудовы беларускай дзяржаўнасці пад савецкай уладай. Выдадзены ў Бэрліне й Парыжы творы па беларускай гісторыі спрыялі рэпрэзэнтациі нашай краіны ў Эўропе ў, нават не ўяўляючы сабой інтэлектуальны прадукт эміграцыі, ёсьць часткай друкаванай спадчыны беларускага замежжа.

Вытворчасці ж уласна эміграцыі гісторыяграфічнай прадукцыі ў пэўным сэнсе спрыяла спэцыфіка айчыннай гісторычнай сътуацыі ў ХХ ст. Сярод тых, хто ў розныя гады апынуўся па-за межамі Беларусі, быў людзі, якія атрымалі спэцыяльную гісторычную адукацыю яшчэ на радзіме, як, напрыклад, Хведар Ільляшэвіч і Часлаў Будзька, што скончылі гісторычнае аддзяленне Віленскага ўніверсytetu ў 30-я гады. Прауда, магчымасці займацца менавіта гісторычнымі дасьледаваньнямі з айчыннымі дыплёмамі за межамі радзімы быў невялікія, што, верагодна, разам зь іншымі суб'ектыўнымі фактарамі, і паўплывала на невялікую менавіта гісторыяграфічную творчую спадчыну адзначаных асобаў².

Пераважная ж большасць прафэсійных беларускіх эміграцыйных гісторыкаў атрымоўвала адукацыю па-за межамі Беларусі. Невыпадкова ў тое, што менавіта з рознымі адукацыйнымі ўстановамі звязана існаваньне своеасаблівых цэнтраў беларускай гісторычнай науки за мяжой. Храналягічна першым такім цэнтрам у ХХ ст. была Прага, дзе

² Дасылдніцкая дзейнасць Хведара Ільляшэвіча скончылася пры канцы 30-х гг. з падзеньнем Другой Рэчы Паспалітай. Падчас нямецкай акупацыі ён жыў у Беластоку, дзе ўзначальваў Беларускае Аб'яднанье, рэдагаваў „Новую Дарогу“, займаўся адкрыццем беларускіх школ. У другой палове 1944 г. Ільляшэвіч перабраўся ў Бэрлін, дзе заснаваў сэрыю „Народная бібліятэчка“, у якой выдаў сем кніг беларускіх літаратаў (большасць кніг — аўтам 32 старонкі). Далейшым выдавецкім плянам ная суджана было збыцца — Нямеччына капітулявала. Затым жыў у Батэнштадце, настаўнічай, пісаў вершы. 7 лістапада 1948 г. Хведар Ільляшэвіч загінуў у аўтамабільнай катастрофе.

Часлаў Будзька — сын славутага беларускага дзеяча, „нашаніўца“, педагога, першага дырэктора Будслаўскай беларускай гімназіі, аднаго з заснавальнікаў айчыннага кааператарскага руху Эдварда Будзькі — больш займаўся выдавецкай дзейнасцю. На навуковай гісторычнай ніве ён стварыў працы: „Да гісторыі нацыянальнага ўсъвядамлення“ (1947), „Кніжка аб Івашку Гарнастаю“ (1955) і „Фэадальны горад, гандаль і рамяство“ (1980).

¹ Цывікевіч А. Беларусь: Політическій очерк. Перавод с беларускага. Берлин, 1919; Цывікевіч А. Адраджэнне Беларусі ё Польшча. Менск—Вільня—Бэрлін, 1921. (Кніга друкавалася ў Бэрліне.)

ў Карлавым універсітэце атрымоўвалі гісторычную адукцыю некаторыя беларусы. Адным з іх быў нараджэнец сёньняшній Дзятлаўшчыны Ігнат Дварчанін. У 1925 г. на гісторыка-філолягічным факультэце Карлава ўніверсітэту ён абараніў дысэртацыю на тэму „Францішак Скарына як культурны дзеяч і гуманіст на беларускай ніве“³. Наступна ён прысьвяціў першадрукару шэраг іншых працаў — „Ф. Скарына ў адносінах да працоўнага народу“, „З гісторыі друкаваных выданьняў аб Скарыне“, „Спраба апісаньня бібліяграфіі аб доктару Францішку Скарыне“, якія захаваліся ў рукапісах. Аднак варта заўважыць, што ўжо ў 1926 г. Ігнат Дварчанін вярнуўся ў Вільню, і наступная яго дзеянасць — з большага грамадзкая⁴ — праішла на радзіме.

Таксама ў сталіцы Чэхіі абаранілі доктарскія дысэртацыі Тамаш Грыб („Пытанье народу ў нацыі“), Мікола Чарнецкі („Польска-маскоўская вайна 1632—1634“), Мікола Ільяшэвіч („Беларусь як антропаграфічнае адзінка“). Апошні быў аўтарам некалькіх артыкулаў з гісторыі Беларусі, зъмешчаных у чэскіх энцыклапедыях і зборніках. Праўда, і ён пасыля Прагі вярнуўся ў Вільню, дзе выдаў кнігу „Расейская палітыка на землях былога Беларуска-Літоўскага гаспадарства за панаўнем Кацярыны II і Паўла I“. Большага стварыць ня здолеў — у 1933 г. памёр ад сухотаў.

Для згаданых вышэй дасьледнікаў Прага была найперш месцам навучанья і пачатку дасьледнай дзеянасці, а не эміграцыі. А вось прэзыдэнта БНР Пётру Крэчаўскага, які не прызнаў роспуск Ураду БНР і настала пасяліўся ў Чэхіі, можна звялікай долій упэўненасці называць адным з першых эмігрантаў-дасьледнікаў гісторыі. У 1926 г. у Празе ён выдаў „Замежную Беларусь. Зборнік гісторыі, культуры й эканомікі“⁵.

³ Dvorčanin I. František Skorina jako pracovník a humanista na beloruske půdě. Praha, 1925—1926. Упершыню надрукавана па-беларуску ў: Запісы БІНМ. №2. 1953. Перавыдзена асобнай кнігай: Дварчанін І. Францішак Скарына як культурны дзеяч і гуманіст на беларускай ніве. Пераклад з чэскай. Mn., 1991.

⁴ Ігнат Дварчанін у Вільні ў 1926 г. увайшоў у кіраўніцтва лева-радыкальной Беларускай сялянска-рабочніцкай грамады, у 1928 г. быў абраны паслом у польскі сэйм, дзе ўзначаліў фракцыю „Змаганьне“. У 1930 г. ён быў арыштаваны польскімі ўладамі, праз два гады, у выніку абмену вязнямі, выехаў у БССР, дзе ў 1933 г., паводле працэсу Беларускага нацыянальнага цэнтра, рэпрэсаваны ў 1937 г. — расстрэляны.

номікі⁵. А ягоны заступнік Васіль Захарка тамсама напісаў манаграфію „Галоўныя мамэнты Беларускага Руху“⁶. У 1940 г. у Празе было заснавана Беларускае выдавецтва Яна Ермачэнкі, якое займалася выданьнем беларускіх кніг, у тым ліку і па гісторыі. Сярод іншых тут пабачыў сьвет „Курс гісторыі Крыўі-Беларусі“ Янкі Станкевіча (1941).

Наступным значным навучальным асяродкам беларускіх гісторыкаў на эміграцыі стаў бэльгійскі Лювэн. Мясцовы ўніверсітэт напрыканцы 40—50-х гадоў ператварыўся ў сапраўдную кузьню беларускіх навуковых кадраў, у тым ліку і гісторычных. Скончыў Лювэнскі ўніверсітэт будучы дасьледнік старожытнай беларускай гісторыі Паўла Ўрбана, абараніўшы дысэртацыю „Вялікае Княства Літоўскае за часы княжанья Аляксандра (1492—1506)“. У 1954 г. таксама ў Лювэне абараніў дысэртацыю „Першая вунія Вялікага Княства Літоўскага“ Янка Запруднік. Студэнтам гісторычнага факультэту Лювэнскага ўніверсітэту быў і Янка Філістовіч, які, праўда, ня скончыў навучанье, а вырашыў вярнуцца ў Беларусь, дэсантаваўшыся пад Ільляй (сёняня Вялейскі раён Менскай вобласці) у 1951 г. Заўчасна памёр выпускнік Лювэну Але́сь Марговіч, які абараніў магістарскую дысэртацыю „Прыгон на Беларусі пад расейскай акупацыяй ад другой паловы XVIII ст. да 1861 г.“. Факультэт археалёгіі й гісторыі мастацтва скончыў Mixas Саўка (нар. у 1927 г. на Наваградчыне). У адрозненьне ад многіх калег, ён застаўся ў Бэльгії, працаваў у Каралеўскім Інстытуце Мастацкае Спадчыны ў Брусселі мастаком-рэстаўратарам, быў спэцыялістам па старожытным насыщенным росыпісе. Атрымаў званыне доктара мастацтва.

Такім чынам, Лювэнскі ўніверсітэт зрабіўся своеасаблівым падмуркам беларускай гісторычнай навуکі на эміграцыі. Ягоныя выпускнікі наступна разъехаліся па розных краінах, каб працягваць свою дасьледную дзеянасць у галіне гісторыі ўжо на больш высокім прафесійным узроўні.

Лювэнскі ўніверсітэт ня быў адзінай навучальнай установай, дзе будучыя беларускія эмігранты гісторыкі атрымоўвалі гісторычную

⁵ Замежная Беларусь. Зборнік гісторыі, культуры й эканомікі пад рэдакцыяй П. А. Крэчаўскага. Кніжка першая. Прага: Выдавецтва імя Ф. Скарыны, 1926.

⁶ Захарка В. Галоўныя мамэнты Беларускага Руху. [Прага, 1926.] Манускрыпт. Перахоўваецца ў Бібліятэцы імя Ф. Скарыны ў Лёндане. Апублікавана ў: Запісы БІНМ. №24. 1992. С. 5—87.

адукацыю. Так на факультэце славістыкі ў Рыме й Лёндане вучыўся Янка Садоўскі, дасьледнік дзеянасці Францішка Скарыны ды аўтар грунтоўнай працы „Гісторыя беларусаў у Канадзе“ (*The History of the Byelorussians in Canada*, 1981). У Мадрыдзкім універсітэтэ ў 1976 г. абараніў дысэртацыю „Пачатак Вялікага Княства Літоўскага“ (*Los orígenes del Grand Ducado de Lituania*) Віктар Сенкевіч. У 1962 г. а. Аўгент Смаршчок распачаў навучанье ў Інстытуце Філялогіі Гісторыі Ўсходніх Славянаў пры Брусаўскім універсітэце, які скончыў у 1966 г., напісаўшы працу „Гісторыя й актуальны стан беларускай бібліяграфіі: Мова — Літаратура — Гісторыя“ (*Historique et état actuel de la bibliographie Bielorussienne: Langue — Littérature — Histoire*). З 1969 г. а. Аўгент працаў у Вышэйшай Флямандзкай школе ў Антверпене (Бэльгія).

Іван Любачка здабыў прафесійную адукацыю ў ЗША, дзе скончыў універсітэт штату Індіана ў Блюмінгтоне са ступенню доктара гісторыі й напісаў дактарат „Беларусь пад савецкім кірауніцтвам (1917—1939)“ (*Belorussia under Soviet rule (1917—1939)*, 1964). Наступна ён выдаў кнігу „Беларусь пад савецкім кірауніцтвам (1917—1957)“ (*Belorussia under Soviet rule (1917—1957)*, 1972), пашырыўшы храналягічныя межы дысэртацыі.

У ЗША працягваў сваю гісторычную адукацыю пасля Лювэну Янка Запруднік. Тут ён абараніў доктарскую дысэртацыю „Палітычнае барацьба за Беларусь у царскай Дзяржаўнай Думе 1906—1917“ (*Political struggle for Byelorussia in the Tsarist State Dumas 1906—1917*, 1969), а таксама стала займаўся дасьледніцкай дзеянасцю й выдаваў свае працы: „Паўстаныне на Беларусі 1863 г.: „Мужыцкая праўда“ й „Лісты з-пад шыбеніц“ (у саўтарстве з Томам Э. Бэрдам, 1980), „Беларусь на гісторычных скръжаваньнях“ (*Belarus at a Crossroads in History*, 1993), „Гісторычны слоўнік Беларусі“ (*Historical Dictionary of Belarus*, 1998), „Дванаццатка: Дакументальная аповесьць пра дванаццацёх беларускіх хлапцоў у Нямеччыне, Вялікабрытаніі й Бэльгіі (1946—1954 гг.)“ (2002) і інш.

У Вялікабрытаніі выдаў некалькі працаў па беларускай гісторыі Віктар Астроўскі: „Жыды на Беларусі й Украіне: крыніцы антысемітізму“ (1967), „Старожытныя імёны й ранняя картографія Беларусі“ (*The Ancient Names and Early Cartography of Byelorussia*, 1969, 1970, 1971) і інш. І ў Нямеччыне разам з бацькам — Радаславам Астроўскім — кнігу „Беларусь у X—XVI ст.: гісторычны нарыс“ (1984).

Сярод навуковых цэнтраў беларускай гісторычнай навукі ў замежжы нельга не згадаць пра створаны ў сярэдзіне 50-х гадоў у Мюнхене Інстытут для Вывучэння Гісторыі і Культуры ССР, у якім працавалі

Станіслаў Станкевіч (які нейкі час быў дырэктарам Інстытуту), Паўла Ўрбан, Сымон Каңдыбовіч, Гіпаліт Паланевіч, Янка Запруднік, Надзея Абрамава-Тэадаровіч⁷. Інстытут веў вывучэнне камуністычнага рэжыму, становішча рэлігіі ў ССР, выдаваў „Беларускі зборнік“⁸. Пры канцы 60-х гадоў, калі да ўлады ў Заходній Нямеччыне прыйшоў сацыял-дэмакрат Вілі Брант, што імкнуўся наладзіць добрыя дачыненіні з ССР, фінансаванне Інстытуту спынілася, а гісторыкі-беларусы пакінулі Нямеччыну. У цэнтры па вывучэнні ССР у Вашынгтоне працаў Лей Акіншэвіч, які займаліся дасьледаваннем беларускай і ўкраінскай гісторыі часоў Вялікага Княства Літоўскага й Рэчы Паспалітай⁹.

Па стварэнні ў Нью-Ёрку Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва значная частка беларускай гісторыяграфічнай прадукцыі стала праходзіць менавіта праз гэту інстытуцыю. Пры гэтым варта адзначыць, што сярод аўтараў гісторычных дасьледаванняў на эміграцыі былі ня толькі прафесійныя гісторыкі. Так ня меў адмысловай гісторычнай адукацыі лекар Вітаўт Тумаш — выдатны дасьледнік старожытнай гісторыі й скарыназнаўца¹⁰. Вывучаў гісторыю мастацтва й літаратуры Ўладзімер Сядура-Глыбінны¹¹, а гісторыю музыкі — Мікола Шчагарыцкі¹².

⁷ Глядзі каталёг публікацыяў Інстытуту: *Institute for the Study of the USSR. Institute Publications (1951—1952)*. München, 1963. 103 p.

⁸ З 1955 па 1960 гг. выйшла 12 нумароў.

⁹ Сагановіч Г. Лей Акіншэвіч як дасьледнік беларускага казацтва // Запісы БІНІМ. №26. 2003. С. 110—115.

¹⁰ Бібліяграфія асноўных навуковых працаў В. Тумаша ў: Тумаш В. Выbrane працы. Мн.: выданыне „Беларускага Гісторычнага Агляду“, 2002.

¹¹ Смаленішчына — адвечная зямля беларускага народу. Гісторычны нарыс. Бэрлін, 1944. (Сэрыя „Народная бібліятэчка“); Беларускі арнамэнт // Беларуская народная культура. Ватэнштэт, 1946. С. 8—11; Достоеўскіе віды ССР. Мюнхен, 1955; The Byelorussian Theater and Drama. New York: Research Program on the USSR, 1955; Dostoyevski in Russian Literary Criticism 1846—1956. New York: Columbia Univ. Press, 1957; Доля Беларускага культуры пад саветамі // Інстытут для вывучэння ССР. Досьледы й матар'ялы. Сэрыя 2, выпуск 68. 1958. Ягоная ж бібліяграфія пададзена ва ўласнай кнізе, напісанай пад псеўданімам: Кастусь Старожоўскі. Зо гадоў на службе роднай культуры. Дэтройт, 1961; Беларусская драматургия в дыаспоре. Нью-Ёрк, 1973.

лоў-Куліковіч¹². Выйшла шмат дасьледаваньняў па гісторыі беларускага кнігадруку, літаратуры й эміграцыі Зоры й Вітаўта Кіпеля¹³. Некалькі цікавых працаў, звязаных з гісторыяй беларускай эміграцыі й гісторыяй станаўлення беларускага дзяржаўнасці, напісаў Аўген Калубовіч¹⁴. Гісторыю БАПЦ вывучаў Пётра Манькоўскі¹⁵, вядзе пошукі ў старажытнай гісторыі Беларусі ѹ дапаможных гістарычных дысцыплінах Міхась Белямук — рэдактар часопіса „Полацак“¹⁶. Адзначаныя аўтары таксама, як і прафесійныя гісторыкі, зрабілі свой значны ўнёсак у беларускую замежную гістарыяграфію.

Тэматыка гістарычных дасьледаваньняў эміграцыйных навукоўцаў вызначалася, сярод іншага, спэцыфікай даступнай крыніцаўнай базы. Пры недасягальнасці крыніцаў зь беларускіх архіваў немагчыма было грунтоўна распрацоўваць праблемы сацыяльна-эканамічнай гісторыі Беларусі. З другога боку, на выбар праблематыкі дасьледаваньняў пэўны ўплыў рабілі ѹ адзначаныя задачы папулярызацыі беларускай гісторыі. Усьведамленыне іх спрыяла станаўленню своеасаблівага

¹² Беларуская музычная культура. Бэрлін, 1944. (Сэрыя „Народная бібліятэчка“); Беларуская народная інструменты й Беларуская народная песень // Беларуская народная культура. 1946. С. 12—17, 31—34; Беларуская музыка. Кароткі нарысы беларускага музычнага мастацтва. Частка першая. Нью-Ёрк: БІНМ, 1953; Советская опера на службе партии и правительства // Институт для изучения СССР. Серия 2. Исследования и материалы. №30; Беларуская савецкая опера // Таксама. №60.

¹³ Бібліографію твораў Зоры Кіпеля глядзіце ў гэтым нумары. Kipel Vitaut. Bibliography on Byelorussia. New York, 1979; Byelorussian American and their communities of Cleveland. Cleveland, 1982; Byelorussia under Russian occupation. Cleveland, 1985; Byelorussian Statehood. Reader and Bibliography / Ed. by Vitaut and Zora Kipel. New York, 1988; Беларусы ў ЗША. Мн., 1993 і інш.

¹⁴ Мова ў гісторыі беларускага пісьменства. Мюнхен—Лёндан, 1974—1975; „Айцы“ БССР і іхны лёс. Кліўленд, 1982 (перавыдавалася пазней некалкі разоў); Акт 25 сакавіка ѹ адраджэнні Нацыянальнай Беларускай Культуры. Беласток, 1982; Крокі гісторыі: дасьледаваньні, артыкулы, успаміны. Беласток—Вільня—Менск, 1993.

¹⁵ 1000 гадоў хрысьціянства ў Беларусі. Нью-Ёрк, 1988.

¹⁶ Царкоўная архітэктура Панёманшчыны // Царкоўны Сьветач. 1980. №29; Доктар Ю. Штыхай. Кліўленд, 1984; Вытокі беларускіх печаткаў (*Origins of Byelorussian Seals*). Кліўленд, 1986.

рамантычнага варыянту нацыянальнай гістарыяграфіі ў замежжы з найвялікшай увагай да герайчных падзеяў айчыннай мінуўшчыны, найбольш выбітных асобаў, якія маглі рэпрэзэнтаваць Беларусь у сусветнай гісторыі. Магчыма гэтыя абставіны зрабілі ўплыў на вялікую папулярнасць скарыназнаўчых дасьледаваньняў у беларускай замежнай гістарыяграфіі.

Безумоўнай прэрагатывай замежных дасьледнікаў доўгі час было вывучэнне гісторыі беларускай эміграцыі. Але ў гэтым выпадку працы часта набывалі своеасаблівы мэмуарны характар, звязаны з асабістай улучанасцю аўтараў у кантэкст дасьледаваньняў.

Вялікую вагу ў гісторыяграфічнай спадчыне беларускай эміграцыі маюць і дасьледаваньні канфесійнай гісторыі. Iх разнастайнасць і папулярнасць звязана з актыўнай дзеянасцю шматлікіх беларускіх рэлігійных арганізацый і асобных святароў. Так, прыкладам, айцец Леў Гарошка быў рэдактарам часопіса „Божым Шляхам“, дзе друкаваў шмат артыкулаў зь беларускай гісторыі, а таксама аўтарам разнастайных па тэматыцы гістарычных працаў, сярод іх — „Беларусь у датах і ліках“ (1947), „Святая Эўфрасіння-Прадслава. Ігуменя манастыра Св. Спаса ў Полацку, Патронка Беларусі“ (1949, 1950), „Слуцкі фронт: кароткі гістарычны нарыс слуцкага ўздыму, 1917—1921“ (1967), „Пад знакам „рускае“ й „польскае“ веры“ (выдадзеная ў 1990 г., ужо пасля съмерці аўтара) і інш.

Айцец Аляксандар Надсан выдаў некалькі кніг па гістарычнай праблематыцы: „Святы Кірыла Тураўскі“ (1968, 2001), „Магдалена Радзівіл і грэка-каталіцкая царква“ (2001) і інш., а таксама вялікую колькасць артыкулаў. Дасьледаваў рэлігійныя пытанні ѹ Часлаў Сіповіч: „Мітрапаліт Ясон Смагаржэўскі. 1780—1788“ (1946), „Моўная праблема ѹ каталіцкім касцёле ў Беларусі з 1832 да Першай Сусветнай вайны“ (1973) і інш. Падчас навучаньня ѹ Варшаве айцец Мікалай Лапіцкі абараніў магістарскую працу „Праваслаўе ѹ Вялікім Княстве Літоўскім за часоў панаванья Ягайлы“ (1934), у 1978 г. яна была выдадзеная асобнай кнігай па-беларуску. Ягоная ж праца „Беларуская Аўтакефальная Праваслаўная Царква“ друкавалася цягам некалькіх нумароў у „Царкоўным Сьветачы“, як і некаторыя іншыя артыкулы.

Некаторыя дасьледнікі канфесійнай гісторыі Беларусі рабілі спробы стварэньня абагульняльных працаў. Найперш гэта датычыла гісторыі беларускай праваслаўной царквы. Так япіскап Апанас (Мартас) пасля выданьня „Матэрыйялаў да гісторыі Праваслаўнай Беларускай Царквы“ (1948) надрукаваў яшчэ ѹ грунтоўную манаграфію „Белорусь

в исторической государственной и церковной жизни” (1966). Гэтае дасьледаванье, таксама як і праца блізкага да вышэйшых царкоўных колаў съвецкага дзеяча Івана Касяка „З гісторыі праваслаўнай царквы беларускага народу” (1956) уяўляюць сабой добрыя спробы систэматызацыі ведаў пра гісторыю праваслаўнай царквы ў Беларусі ад самых пачаткаў хрысьціянства.

Адным з систэматызатараў беларускай гісторыі (у тым ліку й канфесійнай) быў Вацлаў Пануцэвіч (да 1945 г. — Папуцэвіч). Ён нарадзіўся 16 лістапада 1910 г. у вёсцы Малая Альшанка (сённяня Ваўкавыскі раён Гарадзенскай вобласці)¹⁷ у сялянскай каталіцкай сям'і. Па сканчэнні гімназіі Вацлаў Пануцэвіч паступіў у 1934 г. у Віленскую каталіцкую сэмінарię, адкуль быў выключаны (паводле адной з вэрсій — за беларускую дзеянасць). У 1936 г. ён паступіў на юрыдычны факультэт Віленскага ўніверсітэту. Адначасова Вацлаў Пануцэвіч браў удзел у беларускім нацыянальнім руху. Ён далучыўся да Беларускай хрысьціянскай дэмакратыі (БХД). Праз некаторы час разам з Вінцэнтам Гадлеўскім, архітэктарам Лявонам Дубейкаўскім і юристам Міколам Шкляёнкам Пануцэвіч адышоў ад БХД, зьевінаваціўшы кірауніка хрысьціянской дэмакратыі Адама Станкевіча ў супрацоўніцтве з камуністамі, і стварылі антыкамуністычны Беларускі фронт. Вацлаў Пануцэвіч выдаваў газету „Беларускі Фронт“, а таксама часопіс „25 Сакавіка“.

Пры канцы 30-х гадоў ён узяў шлюб з дачкой Эдварда Будзькі Ірэнай. Дакладна невядома, дзе сям'я Пануцэвіча жыла ў 1939 г., калі грымнула Другая Сусветная вайна. Паводле Гелены Глагоўскай, Вацлаў настаўнічаў на жончынай радзіме ў Будславе. Паводле іншых звестак, некалькі месяцаў перад німецкім уварваннем Пануцэвіч правёў у Гародні. Падчас гітлераўскай акупацыі ён сапраўды некаторы час працаваў у Гародні, спадзеючыся на развой беларускага руху, але пасля далучэння гораду да Нямеччыны зъехаў у Баранавічы. Паводле сьпісаў удзельнікаў зъезду павятовых кіраунікоў БНС і беларускага нацыянальнага актыву, што адбыўся ў Менску ў лістападзе 1942 г., Пануцэвіч прыбыў туды як дэлегат ад Баранавіцкай акругі „намесьнік бурмістра Баранавічай“.

Улетку 1944 г. Вацлаў Пануцэвіч быў вымушаны эміграваць зь Беларусі. Жыў у Ватэнштэце, узначальваў беларускіх скаўтаў на чужыне, быў дырэктарам Беларускай гімназіі імя Максіма Багдановіча, напісаў некалькі падручнікаў для скаўтаў. У 1949 г. выехаў у ЗША, жыў у Чыкага, дзе заняўся актыўнай рэлігійнай і дасьледніцкай працай. Разам з братам жонкі — Чаславам Будзькам — заснаваў Беларускае Выдавецтва Таварыства, выдаваў часопісы „Беларуская Царква“, „Беларускі Праваслаўны Часапіс“, „Літва“. Памёр 25 жніўня 1991 г. у Чыкага.

Як дасьледнік гісторыі Вацлаў Пануцэвіч — ён пісаў таксама пад псэўданімам Мікола Волаціч — зрабіў вялікі ўнёсак у беларускую замежную гісторыяграфію. Сярод найважнейшых працаў варты адзначыць „Жамайдзь і Літва: розныя краіны й народы“ (1953—1954), „Страты ў насельніцтве Беларусі перад і пасля рэвалюцыі 1917 году“ (1957), „З гісторыі вышэйшых школ у Беларусі. Віленская Акадэмія (1578—1780)“ (1959), „Святы Язафат, архіепіскап Полацкі“ (1963, перавыдадзена ў 2001 г. у Полацку), „Плян Агінскага ў 1811 г. аб узнаўленыні Вялікага Княства Літоўскага“ (1959), „Святыя Афрасійня Полацкая — Патронка Беларусі“ (1959), „Паўстаныне 1863—64 гг. на Беларусі. Том першы“ (1963), „З гісторыі Беларусі, або Крывічыны-Літвы“ (1965), „375-я ўгодкі Берасцейскай вунії. 1596—1971“ (1972).

Праца „Беларуская Аўтакефальная Праваслаўная Царква“, выбраныя часткі зь якой прапануюцца ўзве нашага чытача, была напісана ў Чыкага ў 1957 г. і выдадзена ў колькасці шасці асобнікаў. Яна — спроба стварэння канцепцыі гісторычнага разьвіцця праваслаўя на беларускіх землях ад яго зъяўлення тут да канчатковага афармлення аўтакефаліі Беларускай Праваслаўнай Царквы. Каталік Пануцэвіч паспрабаваў нібы збоку паглядзець на гісторыю беларускага праваслаўя, што ўжо сама па сабе вылучае ягоную працу зь іншых дасьледаваньняў падобнай праблематыкі, створаных праваслаўнымі дзеячамі. Разам з тым, манографія напісана з выкарыстаннем дасягненняў іншых дасьледнікаў канфесійнай гісторыі, і найбольш „З гісторыі праваслаўнай царквы беларускага народу“ Івана Касяка. Аднак Вацлаў Пануцэвіч з пазыцыі пабочнага назіральніка за працэсам афармлення аўтакефаліі Беларускай Праваслаўнай Царквы дазволіў сабе яскравае вызначэнне ўласнай пазыцыі, якую ня варту ўспрымаць адназначна.

Безапэляцыйнасць некаторых съцверджаньняў Пануцэвіча ѹ ягоных характарыстык праваслаўных ярархаў тлумачыцца, сярод іншага, уласнымі палітычнымі поглядамі аўтара. Адсюль і імкненне давесць пра вялікую ролю менавіта съвецкіх дзеячаў у справе афармлення аў-

¹⁷ Garbiński J., Turonek J. Białoruski ruch chrześcijański XX wieku. Słownik biograficzno-bibliograficzny. Warszawa, 2003. S. 302.

такефаліі Беларускай Праваслаўнай Царквы, якое яскрава прасочваецца ў дасылданьні. Вартая таксама асьцярожна ставіцца да асабовых харкторыстык праваслаўных дзеячаў, дадзеных Пануцэвічам. Так, напрыклад, дзеўнымі выглядаюць абвінавачваныні ў антыбеларускасці япіскапа Апанаса (Мартаса), які, сярод іншага, пераклаў на беларускую мову й выдаў „Стары Запавет. Падручнік Закону Божага для беларускае сям’і школы“ (1947), а таксама стварыў згаданую вышэй кнігу „Беларусь у гістарычным дзяржаўным і царкоўным жыцьці“, якую сынод РЗПЦ забараніў для чытаньня, а аўтара пазбавіў права багаслужбы. Да таго ж япіскап Апанас (Мартас) быў адным зь нешматлікіх эмігрантаў, хто прыехаў у Аўстралію менавіта як беларус (не зъмяняючы сваю нацыянальнасць на паляка, літоўца ці інш.). Вышэй згаданае ёсьць доказам таго, што, нягледзячы на няўлучанасць Пануцэвіча ў кантэкст узаемаадносінаў праваслаўных ярархаў, ён, таксама як і папярэднія дасылднікі, у сваёй працы ня быў пазбаўлены эмацыйных падставаў аргумэнтацыі.

Тым ня менш, нягледзячы на адзначаную выразную суб'ектыўнасць падыходу Вацлава Пануцэвіча да асьвятленыня гісторыі праваслаўя на беларускіх землях, ягоная праца, безумоўна, вартая ўвагі дасылднікаў канфэсійнай проблематыкі. Пропанаваныя ўзвес чытачоў часткі з манаграфіі былі абранныя як найбольш цікавыя й са зъмястоўнага, і з канцэптуальнага пункту гледжаньня. Яны адлюстроўваюць погляд аўтара на падзеі афармленыя аўтакефаліі Беларускай Праваслаўнай Царквы ў XX ст., сучаснікам якіх ён зьяўляўся й характар якіх, відавочна, быў адной з найбольш значных падставаў пільнай увагі аўтара ў ягонай дасылдніцкай дзейнасці менавіта да канфэсійнай гісторыі Беларусі.

Мікола Волаціч (Вацлаў Пануцэвіч)

БЕЛАРУСКАЯ АЎТАКЕФАЛЬНАЯ ПРАВАСЛАЎНАЯ ЦАРКВА

(Выбраныя часткі)

5. У Заходній Беларусі пад польскай акупацыяй

Паводле Рыскай польска-савецкай дамовы аб падзеле Беларусі й Украіны (18 сакавіка 1921 г.) іх заходнія часткі апынуліся пад польскай акупацыяй. Тут стварыліся наступныя праваслаўныя япархіі:

- у Заходній Беларусі: Віленская, Гарадзенская й Палеская (з катэдрай у Пінску);
- у Заходній Украіне: Валынская (з катэдрай ва Ўладзімеры), а таксама Варшаўска-Холмская (з катэдрай у Варшаве).

З усіх праваслаўных япархіяў была сарганізавана ўлетку 1921 г. адна Варшаўская мітраполія на чале з быльм архіяпіскапам Менскім Георгіем¹, застрэленым у 1923 г. расейскім агентам архімандритам Латышонкам².

¹ Георгі (Ярашэўскі Юры, 18.11.1872—8.02.1923). Нарадзіўся на Падольшчыне. Скончыў Кіеўскую духоўную акадэмію. У сакавіку 1900 г. паstryжаны ў манахі ѹ рукапакладзены ў сан ераманаха. Зь лістапада 1910 г. — вікарый Пецярбургской япархіі, рэктар Санкт-Пецярбургской духоўнай акадэміі, у 1916—1918 гг. — япіскап Менскі. У красавіку 1918 г. узьведзены ў сан архіяпіскапа. З 1919 г. разам з Добраахвотніцкай арміяй Антона Дзянікіна эміграваў напачатку ў Сэрбію, затым — Італію. З 1921 г. жыў у Польшчы. Патрыярх Расейскай Праваслаўнай Царквы (далей РПЦ) Ціхан узьвёў яго ў сан часовага экзарха, а затым мітрапаліта.

² Цяжка вызначыць, што пераважала ў канфлікце Георгія й Смарагда: палітычнае ці асабістое. **Смарагд**, съвецкае імя **Павал Латышонак** (Латышонкаў). Нарадзіўся ў сям’і сьвятара пад Гародніем. Скончыў на „выдатна“ Віленскую духоўную сэмінарью ў дзяржаўны кошт быў накіраваны ў

Польшча ад самага пачатку стварэння сваёй дзяржавы не пайшло на падпарадкаванье праваслаўнай царквы (у межах сваёй улады) Маскоўскаму патрыярхату ці Расейскай Замежнай Праваслаўнай Царкве (далей РЗПЦ — **рэд.**) і пачала старанын ў Канстантынопалі аbstяляваныні царкоўнай аўтакефаліі.

Супраць аддзяленья праваслаўнай царквы вялі востры супраціў як япіскапы, так і некаторае падуладнае ім духавенства — пазасталыя

³ Санкт-Пецярбургскую духоўную акадэмію. За бліскучыя дасягненні ў вучобе пакінуты пры акадэміі ў якасці стыпэндыята з прысуджэннем званьня прыват-дацэнта. Аднак адмовіўся ад пасады і прыняў манаства з імем Смарагд. Быў інспектарам, а затым рэктарам Холмскай духоўнай сэмінары. Па сканчэнні Першай Сусветнай вайны вярнуўся да абавязкаў рэктара. Заваяваў аўтарытэт сярод вернікаў і калег як выдатны знаўца сусветнай і царкоўнай гісторыі. Быў пасъядоўным працоўнікам аўтакефаліі польской царквы.

Увесень 1922 г. мітрапаліт Варшаўскі Георгі пазбавіў Смарагда пасады рэктара сэмінары. Але апошні, паводле съведчаньня ў царкоўных гісторыкаў, не атрымаў гэтага распараджэння, бо гасыцяваў у бацькоўскім прыходзе. Георгі ж за грэбаныне распараджэннем наклаў на архімандрыта Смарагда забарону на багаслужбы.

Найвышэйшы праваслаўны клір Польшчы — япіскапы Ўладзімер, Элефэры і інш. — выступіў у абарону Смарагда і прасіў Георгія адмяніць расшэннене, у прыватнасці, забарону на багаслужбы. Аднак Варшаўскі мітрапаліт быў непахісны. Каталізатарам канфлікту стала таксама распараджэнне маскоўскага патрыярха Ціхана аб прызначэнні Смарагда на пасаду япіскапа Слуцкага. Нягледзячы на тое, што фармальна польская праваслаўная царква яшчэ падпарадкоўвалася Маскве, Георгі забараніў польскім япіскапам рабіць высьвячэнне Смарагда.

Смарагд неаднаразова сустракаўся з Георгіем, просічы адмінісці разшэннене, але той быў непахісны. Гэтыя абставіны падарвалі псыхічнае здароўе архімандрыта. Падчас адной з сустрэчаў нэрвова хворы Смарагд некалькі разоў стрэліў у мітрапаліта Георгія са спэцыяльна набытага рэвальвера.

Царкоўныя ўлады пазбавілі Смарагда духоўнага і манаскага сану ён быў асуђжаны як съвецкая асона (Павал Латышонак) Варшаўскім акруговым судом на 12 гадоў турмы. Тэрмін адбываў у Макатоўскай турме ў Варшаве. У 1935 г. выехаў у Чэхію.

тут быўшы царскія стаўпы русіфікацыйнай палітыкі ў Беларусі і Украіне. У выніку гэтай барацьбы яшчэ на пачатку 1923 г. быў выселены з Польшчы япіскап Бельскі Сяргей³, арыштаваны архіяпіскап Віленскі Іліоўскі Элефэры⁴ ды япіскап Пінскі й Наваградзкі Панцеляймон⁵. Беларускае і украінскае насельніцтва ў гэтым супраціве ня брала ніякага ўдзелу.

Старанын аб заснаваныні Польскай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы (далей ПАПЦ — **рэд.**) скончыліся пасыпахова, і 13 лістапада 1924 г. канстантынопальскі патрыярх Рыгор VII выдаў томас (закон), у якім съвязаўся: „Першае адварванье ад нашага пасаду Кіеўскай мітраполії і праваслаўных мітраполій Польшчы і Літвы, залежных ад яе, ды прылучэнне іх (1686) да Маскоўскай царквы адбылося нязгодна з кананічнымі правіламі, а таксама не былі датрыманыя

³ Сяргей (Каралёў Аркадзь, 18.01.1881—18.12.1952). Скончыў Маскоўскую духоўную акадэмію (1905). 17 красавіка 1921 г. быў хіратанізаваны япіскапом Бельскага. У 1922 г. высланы з Польшчы, жыў у Празе, быў вікарэем мітрапаліта Яўлогія, які кіраваў Заходнезўрапейскім экзархатам РПЦ, затым перайшоў у юрысдыкцыю канстантынопальскага патрыярхату. У 1945 г. Сяргей і Яўлогій вярнуліся ў лона Рускай Праваслаўнай Царквы. З 7.06.1946 г. — архіяпіскап Венскі РПЦ, а з каstryчніка 1946 г. — экзарх Сярэдняй Эўропы. Зь верасня 1950 г. быў архіяпіскапам Казанскім і Чыстопальскім.

⁴ Элефэры (Багаяўленскі Дзьмітры, 14.10.1870—31.12.1940), архіяпіскап Віленскі.

⁵ Панцеляймон (Ражноўскі Павал, 20.09.1867—30.12.1950), мітрапаліт. Нарадзіўся ў Кастраме ў сям'і польскага афіцэра. Скончыў ваенна-інжынерную вучэльню, афіцэр царскай арміі. У 1897 г. прыняў манаства, скончыў місіянэрскія курсы пры Казанскай духоўнай акадэміі. У 1906—1913 гг. — настаяцель Маркава манастыра ў Віцебску. У 1913—1920 гг. япіскап Дзьвінскі й Палацкі. З 1920 г. — япіскап Пінскі. За супраціўленне аўтакефаліі Польскай Праваслаўнай Царквы пазбаўлены катэздры. Падчас нямецкай акупацыі мітрапаліт Менскі й усёй Беларусі. З-за супраціву беларусізацыі Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы (БАПЦ) выдалены пад нагляд паліцыйных уладаў у манастыр Ляды (Смалявіцкі раён Менскай вобласці), потым — у Вялейку. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі, жыў у Нямеччыне. Увесну 1946 г. перайшоў пад юрисдыкцыю РЗПЦ, быў кіраўніком Беларускай мітраполіі РЗПЦ. Памёр у Мюнхене.

Масквой умовы аб поўнай царкоўнай аўтаноміі кіеўскага мітрапаліта, такім чынам няма нікіх перашкодаў да аднаўлення стражданай аўтакефаліі⁶. Гэтае асьведчаныне патрыярха мае асаблівую вагу, бо яно афіцыйна сцьвярджае незаконнасць пераняцця Масквой праваслаўнай царквы Беларусі й Украіны, у абыход яе махінацыяў у гэтым напрамку.

Афіцыйнае абвяшчэнне ПАПЦ адбылося 17 верасьня 1925 г. на Саборы япіскапаў, духавенства й прадстаўнікоў ад вернікаў, у прыватнасці, канстантынопальскага й румынскага патрыярхатаў. Новапакліканым мітрапалітам стаў япіскап Варшаўскі Дзяніс⁶.

ПАПЦ хутка прызналі ўсе іншыя аўтакефальныя цэрквы па-за выключэннем РПЦ. Масква праз савецкага стаўленініка мітрапаліта Сяргея⁷ ў 1928 г. склада нават востры пратэст на рукі мітрапаліта Дзяніса, у якім падкрэслівалася, што аўтакефальная царква ў Польшчы незаконная, бо яна мае згоды маткі — цэркви расейскай, да якой яна раней належала, а патрыярх Ціхан⁸ яшчэ раней згадзіўся быў даць Варшаўскай мітраполіі аўтаномію, але не аўтакефалію. Пратэст мітрапаліта Сяргея быў успрыніты ў Варшаве як савецкая спроба ўмешванья

ў царкоўныя справы Польшчы. У гэтым самым часе Москва спрабавала паралізаваць і дзеянісць РЗПЦ пад кіраўніцтвам мітрапаліта Антонія⁹.

Арганізуючы праваслаўную аўтакефалію, польскі ўрад зусім не кіраваўся нацыянальна-рэлігійнымі інтарэсамі беларусаў і ўкраінцаў, але перадусім сваімі вялікадзяржаўніцкімі асыміляцыйнымі інтарэсамі. Сутнасць іх заключалася ў тым, што польская вядучыя палітычныя колы імкнуліся ў якнайхутчэйшым часе спалінізаціі праваслаўных беларусаў і ўкраінцаў ды зацерці съяды незалежніцкіх настаўленініяў. Палітыка гэтая вялася: а) пры дапамозе ўзмоцненай каталіцкай акцыі, субсыдыяванай урадам; б) пры дапамозе недапушчэння беларусізацыі й украінізацыі цэркваў і падтрымована русофільскіх элемэнтаў, варожа настроенных да нацыянальных патрэбаў вернікаў; в) пры дапамозе поўнай палянізацыі праваслаўнай царквы.

Міма канстытуцыйных і міжнародных забавязваньняў аб рэлігійнай і нацыянальнай талеранцыі, Польшча ніколі талерантна ня ставілася да праваслаўя, а наадварот, уважала яго за канечнае зло ды прытым небяспечнае для шматнацыянальнай польскай дзяржавы.

Першым заданнем гэтай палітыкі было падарваць эканамічную самастойнасць праваслаўнай царквы. Наступна зменшыць як толькі магчыма лік праваслаўных святароў і параходвіёў, каб праваслаўных вернікаў паставіць ва ўмовы цяжкага контакту са сваім духавенствам ды даць разгорненую магчымасці місійным акцыям рыма-каталіцкага духавенства, якое было носьбітам і правадніком нацыяналістычнай польскай думкі. Каталіцкае духавенства мела адыграць тую палітычную ролю ў Заходній Беларусі, якую Москва ўскладала перад рэвалюцыяй на сваіх праваслаўных стаўленінікаў у шырэйшыні русіфікацыі й расейскай вялікадзяржаўнасці. Гэтак дэкрэтам ад 16 сінегля 1918 г. былі забраныя ўсе царкоўныя й манастырскія (праваслаўныя) землі й передадзены ў калянізацыйны фонд. Ад 1921 г. аж да Другой Сусветнай вайны (1939) працягваліся систэматычныя акцыі зачынення, бурэньня ці перараблення праваслаўных святыніяў і манастыроў. Аб

⁶ Дзяніс (Дзіянісій) (Валядзінскі Канстанцін, 4.05.1876—15.03.1960). Скончыў Казанскую духоўную акадэмію. 21.04.1913 г. хіратанізаваны ў япіскапа Крамянецкага. У 1919 г. эміграваў. 27 лютага 1923 г. абрани мітрапалітам Варшаўскім — кіраўніком ПАПЦ. Падчас Другой Сусветнай вайны ўзначальваў праваслаўную царкву ў Генэрал-губэрнатарстве. У 1948 г. напісаў пакаянны ліст аб вяртанні ў РПЦ і быў прыняты ў сане мітрапаліта. Памёр у Лодзе.

⁷ Сяргей (Страгародзкі Іван, 11.01.1867—15.05.1944). Зь лістапада 1917 г. — мітрапаліт Уладзімерскі й Шуйскі. З 10 сінегля 1925 г. — намеснік патрыяршага месцахоўніка, у лістападзе 1926 г. — сакавіку 1927 г. знаходзіўся пад арыштам. Па вызваленіні заклікаў святароў супрацоўніцаў з савецкай уладай. Менавіта пасыля гэтай заявы РЗПЦ пакінула Расейскую Праваслаўную Царкву ѹ абвесьціла сваю незалежнасць. З 1934 г. — мітрапаліт Маскоўскі й Каломенскі, 1 студзеня 1937 г. — патрыяршы месцахоўнік. 8 верасьня 1943 г. на саборы РПЦ, які праходзіў са згоды савецкіх уладаў, абрани патрыярхам Маскоўскім.

⁸ Ціхан (Белавін Васіль, 19.01.1865—12.04.1925). З 5 лістапада 1917 г. — патрыярх Маскоўскі й ўсёй Расіі. Востра крытыкаваў савецкую ўладу, за што неаднаразова пераследаваўся й падвяргаўся арышту. У 1989 г. кананізаваны.

⁹ Антоні (Храпавіцкі Аляксей, 17.03.1863—10.08.1936), архіяпіскап Валынскі й Жытомірскі (1906—1918). 17 траўня 1918 г. абрани мітрапалітам Кіеўскім і Галіцкім. У 1919 г. эміграваў у Югаславію. З 1922 па 1936 г. — старшыня архіярэйскага Сыноду РЗПЦ, які ў 1927 г. аддзяляўся ад Масквы. Пахаваны ў Бялградзе.

гэтай зынішчальнай польскай акцыі гэтак казаў беларускі сэнатар (у Сэнаце Польшчы) Вячаслаў Багдановіч¹⁰ у 1924 г.:

„Дзяржаўны бюджэт для каталіцкага веравызнання ў 67 разоў перавышае праваслаўны бюджэт, хоць лічбавыя адносіны іх вернікаў выражаюцца, як 3 да 1. Апекай карыстаецца каталіцтва, а праваслаўе трактуеца як зло паступова зынішчальнае. Для ўрадавага стаўлення да праваслаўя характэрным зьяўляецца факт наступнай клясыфікацыі яго: Дэартамэнт веравызнання Міністэрства падзелены на 4 аддзелы — каталіцкі, эвангеліцк-лютеранскі, майсэевай веры¹¹ й на аддзел іншых веравызнанняў, да якога належаць магаметане, пагане й праваслаўныя — урад не знайшоў месца для праваслаўя сярод хрысьціянскіх веравызнанняў.

Урад праводзіць палітыку зымнішэння ліку праваслаўных прыходаў. У першым годзе панавання польскай улады адабрана: на Холмішчыне каля 300 цэркваў, у Гарадзенскай япархіі каля 100, а да гэтага даходзяць яшчэ Віленішчына, Палесьсе й інші. Адбіраюцца цэрквы, якія ніколі не былі каталіцкімі, ні уніяцкімі, як сабор у Лідзе, царква на Сыніцішках у Вільні, царква ў Крывічах, сабор у Беластоку, царква ў Новым Двары, у Васількове, у Свяяткове, у Грабаве, Мікалаеўская царква ў Ваўкавыску, царква ў Ялаве, у Самагрудзе й шмат іншых. Так у Новым Двары на свята нараджэння Багародзіцы, у часе багаслужбы, у царкву ўварваўся польскі паліцыянт зь мясцовага застаўнага пункту Аляксандар Бацькоўскі, у шапцы на галаве й са стрэльбай на пляchoх, ён голасна запатрабаваў спыненія Божай службы й апаражненія царквы, якую ён мае зачыніць. Выгнаўшы гвалтам вернікаў з царквы, паліцыянт яе зачыніў, пасля чаго царква была збурана.

¹⁰ Багдановіч Вячаслаў (1878—1941), царкоўны дзеяч, публіцыст. Народзіўся на Лепельшчыне (Віцебская губерня) у сям'і праваслаўнага святара. Скончыў Віленскую духоўную сэмінарыю й Кіеўскую духоўную акадэмію. Быў удзельнікам Памеснага Сабору Расейскай Праваслаўнай Царквы ў 1917 г. Кандыдат багаслоўя. У 1921—1922 гг. — адказны рэдактар Литовскіх епархиальных ведомостей, у 20-х гадах выконваў абавязкі рэктара Літоўскай духоўнай сэмінарыі. Актыўны дзеяч беларускага нацыянальнага руху. Сэнатар Рэчы Паспалітай (1922—1928). Тройчы арыштоўваўся польскімі ўладамі. Прыйшёлі на смену ёнім сенаторамі з сям'і Касцюшкі.

¹¹ То бок юдэяў.

Цяпер гвалт над праваслаўнай царквой праводзіцца зь яшчэ большай сілай. Урад уводзіць у жыццё праект зымнішэння праваслаўных паraphвій. Маюць быць зачыненыя паraphві: на Гарадзеншчыне — некалькі дзясяткаў, у Віленскай япархіі касууюцца 53 паraphві, зь якіх 20 маюць ператварыцца ў філіі. Зачыняюцца шматлюдныя паraphві, як, напрыклад, у Кабыльніку — 3.000 паraphвіянаў; у Гануце — 4.000; у Старым Мядзеле — 3.500; у Порплішчы — 3.000; Латыгалі — 4.500; у Грыгаравічах — 3.000; у Старой Шаркаўшчыне — 3.000; у Княгініне — 3.000 і г. д. На Гарадзеншчыне касууюцца прыходы ў Міжрэччы, Падароску, Свяціцах, Ляўшице, Бялавічах, Пяскочы і інш. У Палескай япархіі касууюцца паraphві ў Руцэ — 3.600 паraphвіянаў; Морыне — 3.200; Дэлятычах — 3.000; Лаўрышаве — 36.300; Валіўцы — 3.700.

Далейшым спосабам аслаблення праваслаўя польскім урадам ёсьць абмяжоўванне праваслаўных, а перш за ўсё духавенства, у грамадзянскіх правох. На аснове Вэрсалльскага дагавору ўсе асобы, што пражываюць на прасторы польскай дзяржавы ў часе ратыфікацыі дагавору, становяцца польскімі грамадзянамі. Аднак цяпер польскі ўрад стасуе практику адумыснага непрызнавання грамадзянства праваслаўнаму духавенству ѹ да цяпер признаў яго толькі для малой колькасці духоўных...

Праваслаўны абмяжоўваецца ѹ правох усюды. Пры звальненіі службоўцаў першынство маюць праваслаўныя. У мінулую зіму звольнены амаль усе праваслаўныя чыгуначнікі, а таксама із судовай службы. Патаемны загад дырэкцыі Віленской чыгункі ад 23 красавіка гэтага году (1924 — рэд.) гавора: „**катэгарычна забараняецца прымчаць праваслаўных**“ на працу на ўсход ад лініі Вільні—Лунінец.

Польскі ўрад застасаваў да праваслаўнай царквы нутраны прыгнёт, адбіраючы ад яе нутраную свободу й перадаючы кірауніцтва над ёй Дэартамэнту веравызнання ў Міністэрстве. Міністэрства ператварыла духоўнікаў у „дзяржаўных агентоў“. Урад арыштаваў і пасадзіў у манастырскую вязніцу або гвалтам вывез з дзяржавы адных яўскатаў, а прымусам накінуў новых. Да чыненіне паміж праваслаўнай царквой і дзяржавай урад акрэсліў антыкананічнымі і антыканстытуцыйнымі „часовымі ўстаноўкамі“. Грамадзкі дзейнік поўнасцю адсунені ад угляду ѹ царкоўныя справы. Рады паraphвіяльныя скасаваныя Сынодам пад упрыгожваннем Міністэрства; епархіяльныя рады замененыя антыкананічнымі канстыторыямі. Усе пастановы Сыноду падлягаюць зацьверджанню

Міністэрства, якое вызначае япіскапаў і кіруе імі, а паліцыя кіруе съвітарамі ў паraphвіях“.

Пяць гадоў пазней (1929) жніво польскай наступальнай акцыі на праваслаўную аўтакефальную царкву ў Беларусі было яшчэ большае. Той жа беларускі сэнатар Вячаслаў Багдановіч у сваёй прамове ў Сенате 9 сакавіка 1929 г. цвердзіў:

„Праваслаўных адабрана больш за 1.000 цэркваў, каля 600 стаяць зачыненыя. Міма просьбаў праваслаўных атрымаць дазвол на ремонт, нават за собскі кошт, гэтыя цэрквы па сягоньня стаяць парожнія, занядбаныя, з выбітымі вокнамі й падзіраўленымі страхамі... Адбіраныя цэркваў ад праваслаўных працягваецца“.

Новы наступ на праваслаўную царкву ў Заходній Беларусі павялі палякі ў 1937–1938 гг. — у тым самым часе, калі бальшавікі дабівалі на ўсходзе апошніх „нацдэмаў“ і „аўтакефалістаў“. Наступ гэтых таксама выявіўся ў савецкай форме: бурэньні праваслаўных съвітыняў. Гэтак на Падляшшы ѹ Холмшчыне ѹ названым часе было зачынена, спалена або разбурана 150 цэркваў. Бурэньне цэркваў праводзілася адміністрацыйным парадкам пры дапамозе паліцыі, вайсковых памежных аддзелаў і мясцовай улады, а таксама каталіцкага духавенства. Агулам ва ўсёй Заходній Беларусі палякі спалілі, узарвалі дынамітам ці разбурылі больш за 250 цэркваў, пераважна гістарычнага значэння. Сотні былі замененыя на каталіцкія касцёлы й капліцы або на іншыя польскія ўстановы, а частка перададзеная ўніяцкай царкве.

Стайленне польскага ўраду да ўніяцкай царквы ў Заходній Беларусі было варожае. Унійная акцыя вялася пры падтрымцы Ватыкану як місійная спроба рэстаўрацыі даунейшай царквы, але выключна з рэлігійнымі мэтамі. Вялікіе езуіты, якія мелі свой невялікі асяродак у Альбертыне каля Слоніму ѹ выдавалі часопіс „Да Злучэнія“¹², а таксама некаторыя съвітары (усходняга абраду), што выйшлі з духоўнай сэмінары ѹ Дубне. Агулам перад Другой Сусветнай вайной у Заходній Беларусі налічвалася: у Віленскай мітраполіі — 4 паraphві, 7 съвітароў і каля 3.500 вернікаў; у Пінскай япархіі — 12 съвітароў і каля 7.000 вернікаў; на Падляшшы — 10 съвітароў, 2 дыяканы й каля 5.000 вернікаў; у Альбертыне —

¹² „Да Злучэнія“, беларускае рэлігійнае выданыне для грэка-каталікоў.

Выдавалася ѹ 1932–1937 гг. у Вільні па-беларуску (рэдакцыя знаходзілася ѹ Альбертыне). Галоўны рэдактар — ксёндз Антон Неманцэвіч. Выйшла 60 нумароў.

не — каля 50 місіянераў (айцоў і братоў) езуітаў і каля 1.000 чалавек парашвінаў. Гэткі малы вынік унійнай акцыі — доказ адносінаў да яе польскіх уладаў ды пазбаўленыя яе беларускага нацыянальнага характару.

Польскі ўрад самымі вострымі способамі глуміў усе справы беларускага нацыянальнага жыцця, уключаючы сюды перасыльд рыма-каталіцкага духавенства, якое адважвалася на ўвядзеніне беларускай мовы ѹ съвітынях. Ён фінансаваў і пратэгаваў рэшткі царскага рэжыму — расейскіх чарнасоценцаў, праз захаваныне аж да 30-х гадоў расейшчыны ѹ цэрквах і перасыльд беларушчыны. Віленская праваслаўная духоўная сэмінарыя была кальскай расейскага выхаваныня й прапольскага апартунізму, а беларуская мова разглядалася як адна з чужых моваў малаважнага значэння. Гэткія настроі панавалі й на бағаслоўскім факультэце ѹ Варшаве. Палякі ведалі добра, што пераход з расейскай мовы на польскую ѹ цэрквах ня выкліча большага супраціву ѹ насельніцтве, бо абедзве яму няродныя.

Аб беларускім праваслаўным руху можна казаць ня ѹ лучнасці з аўтакефальнай праваслаўнай царквой, але ѹ лучнасці зь невялікім гуртком праваслаўных (і частковая каталіцкіх) дзеячаў, пераважна віленскіх, якім польскія ўлады дазвалялі на далёка ізоляваныя формы беларускасці. Гэтак у Вільні існавала Беларускае Дэмакратычнае Праваслаўнае Аб'яднаныне — зародак праваслаўнай палітычнай партыі, — якое ніколі не разгарнула шырэйшай дзеянасці; Беларускі Праваслаўны Царкоўны Камітэт, які выдаваў часопіс „Светач Беларусі“. Найбольш актыўнымі тут былі сэнатар Вячаслаў Багдановіч, съвітар Аляксандар Коўш¹³, Сяргей Паў-

¹³ Коўш Аляксандар (1885–1942). Скончыў Гандлёвы інстытут у Маскве, працаўаў у філіялах Расейскага грамадзкага банку. У 1915–1921 знаходзіўся ў эвакуацыі. У 1921 г. вярнуўся ѹ Заходнюю Беларусь. Высьвячаны ѹ праваслаўныя съвітары, працаўаў у прыходзе Дзяцёлавічы (Ваўкавыскі павет). З 1925 г. жыў у Вільні, быў съвітаром у Сыніпішках (пад Вільнем), галоўным бухгалтерам Беларускага кааператыўнага банку, праз які праходзілі камінтэрнаўскія гроши, выдаткованыя на дзеянасць Беларускай Сялянскай-Работніцкай Грамады. У 1927 г. арыштаваны па справе Грамады, аднак неўзвабавае вызвалены. Браў актыўны ўдзел у беларускім дэмакратычным руху, быў рэдактарам часопіса „Беларуская зарніца“, сябрам Беларускага інстытута гаспадаркі й культуры, Беларускага Дэмакратычнага Праваслаўнага Аб'яднання. У 1932 г. высланы зь Вільні, служыў у Вялейскім павете, у мястэчку Кастыкі. У сакавіку 1942 г. расстрэляны нямецкай адміністрацыяй.

лові¹⁴ і інш. Усялякія спробы шырэйшай беларускай праваслаўнай дзейнасці былі перасъедаваныя польскімі адміністрацыйнымі й палітычнымі ўладамі. У канцы 1938 г. былі зылківідаваныя ўсе беларускія грамадзкія, нацыянальныя, палітычныя й царкоўныя арганізацыі, школы, арганізацыі моладзі й гаспадарчыя ўстановы. На газэты й часопісы ўстаноўленая вострая цензура й лютыя паліцыйна-судовы пе-расъед. Палякі думалі, што ліквідацыя беларускага руху ў БССР і пануюча там „яжоўшчына“ — час для гэткага ж татальнага наступу й на заход ад Рыскай мяжы, з чым лучышца спроба поўнай палянізацыі праваслаўнай царквы ў Заходній Беларусі й Украіне.

Палянізацыя праваслаўнай царквы ў Заходній Беларусі й Украіне падрыхтоўвалася ад 1934 г., калі мітрапаліт Дзяніс выдаў загад аб перакладзе царкоўных кніг на польскую мову. У 1936 г. ужо былі выдрукаваны па-польску літургічныя кнігі, якія дармова рассыпаліся ва ўсе праваслаўнія паraphii.

Каб ажыццяўіць польскі палянізацыйны плян кансьсторыі япархіяў, высыпалі адумысныя інструкцыі, каб кожную нядзелью для моладзі ў цэрквях адбываліся набажэнствы па-польску з адпаведнымі казаньнямі, а для ўсяго насельніцтва гэткія набажэнствы ў патрыятычныя польскія дні з агульнай патрыятычнай польскай песнёй на заканчэнні набажэнства „Божа, што Польшчу...“. Гэта былі ўводныя мерапрыемствы, заснаваныя на меркаваньні, што моладзь, якая была ахоплена выключна польскім школьніцтвам і польскай патрыятычнай пра-пагандай, станеца галоўным памостам да ўвядзення польшчыны ў Божыя службы й для дарослыx.

Галоўнай апорай палянізацыйнай акцыі стаўся, апрача мітрапаліта Дзяніса, япіскап Сава¹⁵, расеец па паходжаньні, які пайшоў на службу

¹⁴ Паўловіч Сяргей (13.09.1875—16.9.1940), грамадзка-палітычны дзеяч.

Нарадзіўся ў вёсцы Асаўцы (сённяня Драгічынскі раён Берасцейскай вобласці). Скончыў Кіеўскую духоўную акадэмію (1899), працаваў выкладчыкам настаўніцкай сэмінарыі ў Рагачове, інспектарам народных школ у Ваўкаўскім павеце Гарадзенскай губэрні. З 1920 г. жыў у Вільні, актыўіст Беларускага навуковага таварыства, Таварыства беларускай школы. Пралацаваў настаўнікам, дырэктарам (1925—1928) Віленскай беларускай гімназіі. Пераклаў на беларускую мову Свяшчэнную гісторыю Старога, а затым — Новы Запавет (1926, 1936). Аўтар некалькіх падручнікаў для дзяяцей.

¹⁵ Сава (Саветаў Георгі, 6.08.1898—21.05.1951). Паходзіў з патомных два-ранаў Маскоўскай губэрні. У 1916 г. скончыў паскораны выпуск корпусу ♂

да польскага ўраду, на падабенства маскоўскага Сяргея, і ад 1936 г. займаў Гарадзенскую япархію. Сава пры дапамозе падобнага да сябе святара Леаніда Касперскага арганізаваў у Гарадні Саюз Праваслаўных Палякаў (1937), адчыніў Дом Палякаў Праваслаўнай Веры імя Сыцяпана Баторага (1937) з мэтай „вырабіць нацыянальную (ведама польскую) съведамасць сярод праваслаўных“ ды „аб’яднаць усіх праваслаўных палякаў Гарадзеншчыны“. У 1938 г. у той жа Гарадні быў сарганізаваны „місійны“ Праваслаўны Навукова-Выдавецкі Інстытут, зарэгістраваны беластоцкім ваяводам як арганізацыя асаблівага значэння ды зацверджаны Сынодам мітраполіі ў якасці самастойнай адзінкі з правам выдаваць царкоўную літаратуру, падручнікі, малітоўнікі й г. д. у польскай мове. Гэты інстытут ад лістапада 1938 г. наладзіў выданье адумыснай газэты для палянізацыйных мэтав Hlos Prawosławia, пра-пагандовыя брашуры й „Праваслаўны каляндар“ на 1939 г. Там жа, міма вострага супраціву насельніцтва, была адкрыта першая ў Заходній Беларусі польская праваслаўная царква.

Уся гэтая падрыхтоўчая палянізацыйная акцыя была замацавана дэкрэтам прэзыдэнта Польшчы¹⁶ ад 19 лістапада 1938 г. аб стаўленні Польскай Рэспублікі да праваслаўнай царквы. Перш за ўсё ў гэтым дэкрэце быў зменены сама назва — з Праваслаўнай Аўтакефальнай Царквы ў Польшчы ў Польскі Аўтакефальны Касцёл Праваслаўны.

На падставе названага дэкрэту праваслаўная царква сталася поўнасцю прыладзьдзем польскай палянізацыйнай палітыкі. Дэкрэт ус-

♂ пажаў. З 1916 па 1920 гг. служыў у расейскім войску, меў некалькі баявых узнагародаў, разам з арміяй А. Дзянікіна браў удзел у Лядовым паходзе (1918). Эміграваў, жыў у Вялікай Брытаніі, Бельгіі, Югаславіі. Скончыў ба-гаслоўскі факультэт Бялградзкага ўніверсytetu. У 1925 г. рукапакладзены на ераманаха, быў настаяцелем Свята-Мікалаеўскага падвор'я ў Бары (Італія), служыў у Мюнхене, Будапешце. У красавіку 1929 г. у Варшаве ўз'ведзены мітрапалітам Дзянісам у сан архімандрыта, быў дырэктарам Дзяржаўнага інтэрната для студэнтаў ба-гаслоўскага факультету Варшаўскага ўні-вэрсytetu. Браў удзел у розных міжнародных экумэністычных канферэн-цыях. З 1933 г. — япіскап Люблінскі, а ў 1937 г. ачоліў Гарадзенскую япархію. Пасля пачатку Другой Сусветнай вайны — у польскім войску, выкон-ваў функцыі япіскапа на чужыне. Памёр у 1951 г. у Лёндане.

¹⁶ Маецца на ўвазе Масьціцкі Ігнацы (1876—1946), прэзыдэнт Польшчы ў 1926—1939 гг.

танаўляў зямельныя наданыні для паасобных япіскапаў ды высокія платы япіскапам і духавенству (мітрапаліту – 1.875 злотых у месяц; япіскапам – 1.200, вышэйшаму духавенству – ад 300 да 500 злотых). За гэта, ведама, вымагалася ад іх шырыць абсалютную палянізацыю, аднаўляць набажэнствы ў польскай мове, маліца за Польшчу й яе презыдэнта, увесыці грыгарыянскі календар.

Праз тыдзень пасля абавязчэння дэкрэту прэзыдэнта Польшчы адбылася хіратонія былых вайсковых сьвятароў, надзейных палянізатараў, Шрэтара й Сямашкі ў праваслаўныя япіскапы. Уся падрыхтоўка да высьвячэння названых кандыдатаў адбылася маланкава. 12 лістапада 1938 г. кандыдаты прынялі манаства, Шрэтар пад імем Цімафея, а Сямашка – Мацея; на другі дзень былі яны ўжо архімандритамі. Акт хіратоніі праведзены мітрапалітам Дзянісам у прысутнасці ўсіх япіскапаў у Пачаеўскай Лаўры на Валыні¹⁷. Цімафей Шрэтар¹⁸ быў прызначаны вікарным япіскапам у Варшаўска-Холмскую япархію, а Мацей Сямашка¹⁹ – вікарным япіскапам у Вільню.

Адразу па прыезьдзе ў Вільню Сямашка адслужыў у Свята-Духавай царкве ўрачыстае набажэнства, а пасля зьвярнуўся да прысутных з прапагандовай польскай прамовай. Вернікі адказалі дэмансістрацыйным съпевам, каб заглушыць прамоўцу, а перад царквой арганізувалі группу, каб выкінуць палянізатора. Тады Сямашка выклікаў польскую

паліцию, якая разагнала дэмансірантаў і арыштавала больш актыўных. У далейшым япіскап ужываў найгрубейшыя сродкі: пабой й зынявагу духоўнікаў за адмову ў праводжаныні палянізацыі, звольненне з духоўных становішчаў, інтэрвенцыю паліцыі й адміністрацыйных уладаў адносна вернікаў і г. д.

Віленская духоўная сэмінарыя, куды, міма пануючага там расейскага духу, пранікалі ўплывы беларускага нацыянальнага руху, была зылківіданая польскім урадам, а замест яе, у адпаведнасці з палянізацыйным царкоўным дэкрэтам, заснаваны ў Варшаве Польскі праваслаўны ліцэй. Спалянізаваны быў поўнасцю таксама багаслоўскі факультэт Варшаўскага ўніверсітэту ды тамтэйшы інтэрнат для студэнтаў тэалёгіі. Студэнты абавязаны былі належаць да Акадэмічнага Саюзу Праваслаўных Палякаў. Толькі што скончыўшы навукі, маладыя й недасьведчаныя, але спалянізаваныя выхаванцы інтэрната ды факультэту багаслоўя зараз жа ішлі на кіраунічыя пасады, а старых і заслужаных для праваслаўя духоўнікаў здымалі й пераводзілі ў глухія парахвіі або звольнялі наагул.

Усё праваслаўнае духавенства ператварылася ў дзяржаўных ураднікаў цывільнага стану й ставалася поўнасцю залежным ад ваяводаў, старастаў і мясцовай паліцыі.

Рэкамэндавалася не застасоўваць яўнага гвалту, але праводзіць індывідуальны ціск ды даваныне дзяржаўных субсыдый тым, хто перайшоў на супрацоўніцтва. Субсыдіі прадбачваліся ад 60 да 120 злотых штомесячна, забясьпечвалася поўная дзяржаўная падтрымка духоўніку ва ўсіх ягоных дзеяньнях. На гэту спакусу даволі ахвотна ішло праваслаўнае духавенства, не звязанае з народам глыбейшымі сувязямі, але прызывычанае да дзяржаўной службы ў царскай Рasei. Замена ж расейскіх на польскіх была справай навукі й звычкі. У прызыме гэтага варожага наступу на ўсе праявы нацыянальнага й рэлігійнага жыцця беларусаў польскім агрэсарам здавалася, што „праз дзесяць гадоў у Польшчу са сьвечкай на знойдзеши беларуса“.

Засыпленыя палякі ў сваім генэральным наступе на самабытнасць беларускага народу не хацелі бачыць завіслага над імі мяча блізкага скону, не праявілі найменшай здаровай палітычнай думкі, каб абараніцца перад магутнымі суседзямі.

¹⁷ Сёньня ў Царнopalскай вобласці (Захадняя Україна).

¹⁸ Шрэтар Цімафей (1901–20.05.1962). Народзіўся на Валыні. Скончыў багаслоўскі факультэт Варшаўскага ўніверсітэту. Служыў у прыходзкай царкве ў Ланаўцах на Валыні. У 1934–1938 гг. – вайсковы сьвятар, а ў 1938 г. хіратанізаваны ў япіскапа Люблюнскага, вікарья Варшаўска-Холмской япархіі. Адначасова выкладаў у Варшаўскім юніверсітэце гамілетыку (тлумачэнне Святога Пісаньня, а таксама прынцыпах працаведніцтва). Падчас Другой Сусветнай вайны жыў у Яблачынскім монастыры. З 1944 г. – япіскап Холмскі, з 1945 г. – архіяпіскап Беластоцкі й Бельскі, на месцы мітрапаліта Варшаўскага. У чэрвені 1948 г. вярнуўся ў лона Рускай Праваслаўнай Царквы. З 1961 г. – мітрапаліт Варшаўскі й усёй Польшчы.

¹⁹ Сямашка Мацей. Хіратанізаваны ў япіскапа ў 1938 г. быў вікарным пры архіяпіскапе Віленскім і Лідзкім Феадосію. Падчас вайны пражываў у Рызе, перайшоў у юрысдыкцыю мітрапаліта Сяргея (Васкрасенскага), экзарх ў Прыбалтыцы. З 1944 г. – на эміграцыі. Жыў у Вялікай Брытаніі, дзе й памёр у 1955 г.

6. Савецкая акупацыя Заходній Беларусі

Развал Польшчы й заняцьце Заходній Беларусі бальшавікамі ў верасьні 1939 г. спачатку падымала настроі беларускага насельніцтва, якое ня ведала сутнасці бальшавізму й ягонай антыбеларускай палітыкі, быццам надышоў час вызвалення ад нацыянальнага й рэлігійнага прыгнёту польскіх паноў. У шматлікіх мясцовасцях насельніцтва само распраўлялася зь ненавісным палянізацыйным элемэнтам, праvodзячы экзэкуцыі злоўленых агентаў. Гэтак былі расстрэляныя дзясяткі праваслаўных сьвятароў, якія ў апошніх гадах існаваныя Польскай дзяржавы прайвілі сябе актыўнімі служакамі навяртання ў „праваслаўныя палікі“. Многіх з пазасталых пры жыцьці пасыля (у 1940 г.) бальшавікі вывезылі ў Сыбір.

Япіскапы Сава й Мацей (апора палянізацыйнай акцыі ў Заходній Беларусі) уцяклі. Усе іншыя япіскапы (таксама й каталіцкія) асталіся на сваіх месцах. Такім чынам, становішча праваслаўнай царквы ў Заходній Беларусі пасыля 17 верасьня 1939 г. было наступнае: у Віленскай япархіі знаходзіўся архіяпіскап Феадосій²⁰, у Пінскай — архіяпіскап Аляксандар²¹; у Гарадзенскай япархіі адміністрацыя знаходзілася з даручэнняня ўцёклага япіскапа Савы ў руках пратаярэя Рыгора Барыш-

кевіча²², сябры Гарадзенскага кансысторскага Сыноду.

Міма афіцыйнай бязбожніцкай акцыі ды канфіскацыі царкоўнай маёмасці, а таксама накладання высокіх падаткаў на сьвятыні, у царкоўным жыцьці бальшавікі падтрымоўвалі расейскае духавенства, якое адмовілася ўключыцца ў польскую аўтакефалію ды было перасльедаванае польскімі ўладамі. Ніякія беларускія нацыянальныя меркаваныні не браліся пад увагу. Гэтак на паверхню выплылі два япіскапы: Панцеляймон і Элефэры²³.

Архіяпіскап Панцеляймон (Ражноўскі) пасыля рэвалюцыі (1921) атрымаў назначэнне ад патрыярха Ціхана на япіскапскую катэдру новаўтворанай Пінска-Наваградзкай япархіі. Дзеля таго, што Наваградак ня меў спрыяльных умоваў на адкрыццё катэдры, яна была сарганизаваная ў Пінску. У 1922 г. патрыярх Ціхан надаў Панцеляймону тытул архіяпіскапа, магчыма, каб падбадзёрыць яго ў змаганыні з будучай аўтакефаліяй. Панцеляймон аказаўся верным расейскай царкве й ў аўтакефалію не пайшоў, за што быў высланы ў Мялецкі манастыр на Палесьсе бяз права кіраваць япархіяй. У гэтым манастыры ён пражыў да 1927 г., пасыля быў пераведзены ў Дэрманскі, а ўрэшце ў 1934 г. — у Жыровіцкі манастыр, дзе й дачакаўся развалу Польшчы.

Міма старасці (меў 73 гады), Панцеляймон карыстаў прыход бальшавікоў для пераняцця япіскапскай улады ў Заходній Беларусі ў раз раз жа зъвярнуўся пісьмова да мітрапаліта Сяргея, просьчы прыняць яго ѹ падуладныя парахві з усім духавенствам у юрысдыкцыю Маскоўскай патрыярхіі ды зацвердзіць яго япіскапам Наваградзка-Пінскай япархіі. Адначасна ён паведамляў, што Гарадзенская япархія ня мае япіскапа, і што ён мае яе пад сваю архіпастырскую апеку.

²⁰ **Феадосій (Феадосіеў Мікалай, 3.11.1864—1942).** Нарадзіўся ў Чарнігаўскай губэрні, скончыў Чарнігаўскую духоўную сэмінарию, затым (у 1890 г.) — духоўную акадэмію ў Санкт-Пецярбурзе. Быў настаўнікам у Чарнігаўской духоўнай вучэльні, затым памочнікам дырэктара гэтай вучэльні, інспектарам Менскай духоўнай сэмінары (1898—1899), рэкторам Тульскай духоўнай сэмінары. У 1903 г. узведзены ў сан япіскапа Кірылаўскага, вікарія Ноўгарадзкай губэрні. Быў япіскапам Ціхвінскім, Смаленскім. З 1922 па 1939 гг. — архіяпіскап Віленскі й Лідзкі ПАПЦ. З 1939 г. не служыў, пражываваў у Вільні. Пахаваны ў Свята-Духавым манастыры.

²¹ **Аляксандар (Іназемцаў Мікалай, 12.08.1882—09.02.1948).** Скончыў Пецярбурскую духоўную акадэмію (1913). З 1922 г. — япіскап Люблінскі, з канца 1922 г. — Пінскі й Палескі. З 1942 г. — мітрапаліт Аўтакефальнай Украінскай Праваслаўнай Царквы, адзін з яе актыўных стваральнікаў. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Забіты ў Мюнхене ў лютым 1948 г. пры нявысьветленых абставінах.

²² **Рыгор (Барышкевіч Георгі, 18.04.1889—26.10.1957).** Нарадзіўся ў вёсцы Межынскай (сённяня Ровенская вобласць, Украіна). Скончыў Валынскую сэмінарию (1910), Імпэраторскую духоўную акадэмію ў Казані (1914). Служыў на Валыні, быў настаўцем сабора ва Ўладзімеры-Валынскім (1927—1932), затым у Крамянцы. Са студзеня 1939 г. — настаяцель сабора ў Гарадні. У 1942 г. паstryканы ў манахі пад імем Рыгора (Грыгорыя), узведзены ў архімандрity, а ў каstrychniku 1943 г. прызначаны япіскапам Гомельска-Мазырскім. З лета 1944 г. — на эміграцыі. У 1946 г. перайшоў у лона РЗПЦ. З 1947 г. — япіскап Манрэальскі й Усходнеканадзкі, з 1954 г. — архіяпіскап. У 1954 г. узначаліў Чыкаска-Кліўлендзкую япархію (з 1957 г. япархія Чыкаска-Дэтройцкая й Сярэдняга Заходу).

²³ Гл. спасылкі 4 і 5.

Пасылья гэтага Панцеляймон разаслаў да ўсяго праваслаўнага духавенства Гарадзенскай япархii свой абежкны ліст, паведамляючы, што ён пераймае япархiю пад сваё кiраўнiцтва й што ўсе параходы яе пераходзяць пад юрысдыкцыю Маскоўскай патрыярхii. Усе духоўнiкi ад гэтай пары маюць памiнаць у набажэнствах мiтрапалiта Маскоўскага Сяргея, мiтрапалiта Варшаўскага Дзянiса ды яго (Панцеляймона). Некалькi дзён пазней (7 каstryчнiка 1939 г.), вiдаць схамянуўшыся, у чарговым абежкнiку ён забаранiў памiнаць варшаўскага мiтрапалiта Дзянiса.

У іншым лісце да пратаярэя Барышкевiча Панцеляймон загадваў яму сарганiзацiа замест кансысторiі епархiальную управу ды кiраўнiца япархiяй да часу ягонага прыезду ў Гародню.

Барышкевiч склiкаў нараду гарадзенскага праваслаўнага духавенства (9 каstryчнiка 1939 г.) дзеля аблеркавання становiшча. На нарадзе большасць прысутных выказалася за запросiны на Гарадзенскую катэду япiскапа Сымона (Іваноўскага)²⁴ ды даручыла кансысторыi зiзвярнуцца ў гэтай справе да сяброў Сыноду праваслаўнай царквы ў Польшчы архiяпiскапаў — Вiленскага Феадосiя, Палескага Аляксандра (Іназемцава) і Валынскага Аляксея²⁵.

У адказ на лісты Гарадзенской кансысторiи адгукнуўся япiскап Валынскi Аляксей, якi пiсаў (18 лістапада 1939 г.): „*Пасылья адпаведных зносiнаў з уладыкам Аляксандрам, ад яго, ад сябе й пратаярэя Сымона паведамляю Вам (пакуль прыватна), што дзеля вынятковых абставiнаў часу, мы ня бачым перашкодаў дзеля часовага фактычнага й епархiчнага перанязыцiя Вашай япархii пражываочым у Жыровiцах на супачынку архiяпiскапам Панцеляймонам*“. Інакш кажучы, нiхто не рзыкаў супрацьставацца акцыi захопнiцкага й саветафiльскага Панцеляймона.

²⁴ **Іваноўскi Сымон** (1.02.1888—1.02.1966). У 1924 г. быў хiратанiзаваны ў япiскапа Крамянецкага ПАПЦ, з 24 сакавіка 1941 г. — архiяпiскап. У 1942—1944 гг. — архiяпiскап Чарнiгаўскi й Нежынскi. У 1947—1955 гг. рэпрэсаваны. З каstryчнiка 1955 па жнiвень 1961 гг. — япiскап Вiнiцкi й Брацлаўскi (Украiна).

²⁵ **Аляксей (Грамадзki Аляксандар**, 3.11.1862—8.05.1943). З 1928 г. — архiяпiскап Гарадзенскi, з красавіка 1934 г. — архiяпiскап Валынскi. У 1940 г. перайшоў у юрысдыкцыю Маскоўскай патрыярхii. У жнiўнi 1941 г. узначалiў Украiнскую Аўтаномную Царкву. У 1943 г. забiты ўкраiнскiм падпольшчыкамi, сябрамi Арганiзацыi Украiнскiх Нацыяналiстаў.

Маскоўская патрыярхiя, са свайго боку, ахвотна зацьвердзiла яго дыяментавым крыжкам на клабуку ды надала яму тытул экзарха патрыярхii, даручаючы апеку над усiмi занятymi землямi (беларускiм i ўкрайнскiм) ад імя патрыярхii „*пакуль ня будзе іншага праваслаўнага патрыяршага архiярэя*“.

На падставе ліста Маскоўскага патрыярхa Панцеляймон разаслаў лісты ўсiм япiскапам Заходняй Беларусi й Украiны, паведамляючы ім ab сваім прызначэннi на экзарха Маскоўскай патрыярхii, ды прапанаваў неадкладна прыслать свае дэкларацыi на яго імя ab прызнаннi гэтай патрыярхii за сваю кананiчную ўладу. Панцеляймону адпiсаў толькi япiскап Астроскi Сымон, а ўсе іншыя япiскапы пераслаляi верноподданiческiе декларацiи беспасярэдна ў Маскву Сяргею, iгнаруючы такiм чынам новапryзначанага экзарха.

Канчатковae афармленыне прылучэння да расейскай царквы япiскапаў, што прыслалi свае дэкларацыi, адбылося ўлетку 1940 г. у Маскве, куды яны ўсе былi выклiканы. Не паехалi ў Москву толькi архiяпiскап Вiленскi Феадосiй, Пiнскi Аляксандар i япiскап Луцкi Палiкарп²⁶. Акт прылучэння складаўся з чытання адпаведнай малiтвы над кандыдатам, яго споведзi ды супольнай службы ў лiтургii. Далучылiся: 25 чэрвеня 1940 г. архiяпiскап Аляксей i япiскап Камень-Кашырскi Антон; 10 ліпеня 1940 г. — архiяпiскап Панцеляймон; 21 жнiўня 1940 г. — япiскап Астроскi Сымон.

Другi „мучанiк“ за справу расейскай царквы япiскап Вiленскi Элефтеры (Багаяўленскi), якi ад 1923 г. жыў у Жамойцi (Летуве) i застаўся ў юрысдыкцыю Маскоўскай патрыярхii, цяпер за сваю вернасць атрымаў тытул мiтрапалiта й з прыходам бальшавiкоў у Вiльню прыбыў сюды ды абвесьцi сябе архiпастырам.

Дасюлешнi архiяпiскап Феадосiй прымушаны быў саступiць пасьля таго, як мiтрапалiт Маскоўскi Сяргей ды новы мiтрапалiт Вiленскi

²⁶ **Палiкарп (Сiкорскi Пётра**, 20.06.1875—22.10.1953). Скончыў Кiеўскую духоўную сэмiнарiю. У 1919—1921 гг. быў вiцэ-дiрэктарам Дэпартамэнту агульных справаў ва ўрадзе Пятлоры. З 1921 г. жыў у Польшчы, з 1922 г. — япiскап Луцкi. 2 жнiўня 1941 г. мiтрапалiт Варшаўскi Дзянiс прызначыў яго архiяпiскапам Луцкiм i Ковельскiм, а 24 сьнежня 1941 г. — адмiнiстраторам Аўтакефальнай Украiнской Праваслаўной Царквы. З мая 1942 г. — мiтрапалiт Кiеўскi. З 1944 г. — за мяжой, жыў у Парыжы, кiраваў Украiнской Замежнай Праваслаўной Царквой.

Элефэры забаранілі яму выконваць духоўныя абавязкі. Ён тады перайшоў на спачын у Свята-Духаўскі манастыр і больш ня ўмешваўся ў царкоўныя справы.

У канцы 1940 г. мітрапаліт Элефэры памёр, а на яго месца быў вызначаны мітрапаліт Сяргей Васкрасенскі²⁷, масківіч, з тытулам „*мітрапаліт Віленскі і Літоўскі, экзарх Прыбалтыскі*“, які падпрадкаваў Маскве землі, што ўваходзілі ў склад Жамойцкай (Летувіскай) рэспублікі, павялічанай савецкім падарункам ад 10 кастрычніка 1939 г. беларускай Віленшчыны.

З далучэннем Вільні ў часткі Віленшчыны да Жамойцкай рэспублікі рэшта Віленскай япархіі апынулася ў БССР безь япіскапа. Пераняў яе пад сваю юрысдыкцыю архіяпіскап Панцеляймон, канцэнтруючы ў сваіх руках аграмадную тэрыторыю, цэнтрам якой зрабіў Жыровіцкі манастыр. Ягонымі супрацоўнікамі сталіся: архімандрыйт гэтага манастыра Венедыкт (Бабкоўскі)²⁸ ды пратаярэй Аўгэн Катовіч.

Савецкія ўлады не заміналі архіяпіскапу Панцеляймону ў выконваныні адміністрацыйных функцыяў. Ён мусіў толькі плаціць ім адумысны падатак, так званы „культзбор“, якім было ападаткованае ўсё духавенства. Гэты падатак быў даволі высокі, памер яго залежаў ад мясцовага фінансавага аддзелу. За няўплату падатку пагражала вязніца або высылка ў працоўны лягер.

У красавіку 1940 г. Маскоўская мітраполія накіравала япіскапа Сяргея (Васкрасенскага), мітрапаліта Віленскага і Літоўскага, экзарха Прыбалтыскага ў Заходнюю БССР і ЎССР з царкоўнай візытацый. Хутка пасъля яе адбыліся змены ў царкоўным кіраўніцтве. Савецкія ўлады ня мелі даверу да мясцовай япархіі і духавенства і началі замяніць іх савецкімі расейцамі. Гэтак у ліпені 1940 г. Маскоўская патрыяр-

хія прызначыла новага мітрапаліта Мікалая²⁹ з тытулам экзарха Заходняй Беларусі і Украіны. Ён пераняў Валынска-Луцкую япархію, пакідаючы мясцовому архіяпіскапу Аляксею невялікую колькасць паraphвіяў. Звольнены быў адначасова ад абавязкаў экзарха архіяпіскап Панцеляймон, якому перадавалася ў адміністрацыю новаствораная Гарадзенска-Вялейская япархія (Гарадзенская і пакінутая ў БССР частка Віленскай япархii).

Гэта была вялізная япархія, што налічвала да 307 паraphвіяў, кіраваць якімі цяжка было старому Панцеляймону. Таму ён прасіў мітрапаліта Маскоўскага Сяргея, каб высьвяціць яму ў дапамогу вікарыва, прapanуючы Жыровіцкага архімандрыта Венедыкта. Маскоўская патрыярхія прыхільна пастаўілася да просьбы Панцеляймона. У сакавіку 1941 г. архімандрыйт Венедыкт быў выкліканы ў Маскву, дзе ён быў хіратанізаваны мітрапалітам Сяргеем пры ўздзеле дзесяці япіскапаў з Заходняй БССР і ЎССР, што былі тады таксама ў Маскве. Венедыкт атрымаў тытул япіскапа Берасцейскага і заняў становішча вікарыва Гарадзенска-Вялейской япархіі, а архіяпіскапу Панцеляймону дазвалялася надалей жыць у Жыровіцкім манастыры ды ёй кіраваць.

Новавысьвячаны япіскап Венедыкт (Васіль Бабкоўскі) — па паходжаньні сын расейскага сьвятара з Апочыцкага павету Пскоўскай губерні. Ад 1914 г. быў сьвятаром у Наваградзкім саборы, а ў пасъляваенны пары благачынным Наваградзкай акругі. У Жыровіцкі манастыр паступіў у 1937 г. і тут быў архімандрыйтам аж да высьвячэння яго на япіскапа. Выхаваны ў расейскім вялікадзяржаўным духу, падобна як і архіяпіскап Панцеляймон, належаў да старой расейскай гвардыі, якая замацоўвала русіфікацыю на Беларусі ва ўсіх абставінах. Нічога дзёнага, што абодвух лучылі таксама блізкія сяброўскія дачыненьні ды цеснае супрацоўніцтва ў супрацьдзеянні беларусізацыі праваслаўнай царквы, аб чым будзе гутарка ніжэй.

7. Падрыхтоўка ў арганізацыя БАПЦ у часе Другой Сусветнай вайны

Маланкавай атакай 22 чэрвеня 1941 г. немцы началі паход на ўсход, ачышчаючы Беларусь ад бальшавіцкай акупацыі за прыблізна двухтыднёвы пэрыяд. Ведама, немцы ў сваім паходзе на ўсход кіраваліся

²⁷ Сяргей (Васкрасенскі Дзьмітры, 9.11.1897—29.04.1944). З 1933 г. — япіскап Каломенскі. Быў найбліжэйшым памочнікам патрыяршага месца-ахоўніка мітрапаліта Сяргея. У канцы 1940 г. прызначаны мітрапалітам Віленскім і Літоўскім, экзархам Латвіі і Эстоніі. Працаўваў на акупаванай тэрыторыі. Забіты СД на шашы між Вільнюсам і Каўнасам.

²⁸ Венедыкт (Бабкоўскі) Васіль, 28.02.1876—3.09.1951). З красавіка 1942 г. — архіяпіскап Гарадзенскі і Беластоцкі БАПЦ, экзарх Усходняй Пруссіі. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі, перайшоў у РЗПЦ, кіраваў Нямецкай япархіяй. Памёр у Мюнхене.

выключна собскімі меркаванынямі, думаючы на аграмадных прасторах Усходняй Эўропы заснаваць нямецкую „жысьцьцёвую прастору“ як частку нацыянал-сацыялістычнай імперыі. Тым ня менш, яны былі вымушаныя лічыцца з нацыянальна-рэлігійнымі патрэбамі занятых земляў, каб, з аднаго боку, здабыць прыхільнасць да сябе, а з другога — супрацьставіцца бальшавіцкай прапагандзе.

Беларускі народ і ягоная акалелая ад бальшавіцкага й польскага перасьледу інтэлігенцыя прынялі выбух вайны з Саветамі зь немалымі надзеямі, што скончыцца жудасны перыяд бальшавіцкага панаванья як што надыдуць лепшыя часіны, у якіх Беларусь зможа адбудаваць сваё вольнае жыццё.

У адносінах да рэлігійнага жыцця нямецкія ўлады таксама кіраваліся собскімі інтэрэсамі. Яны дазвалялі выконваць рэлігійнага культу хутчэй з мэтай змаганья з бальшавіцкай прапагандай, якая ціпер адкінула бязбожную прапаганду на чале з Яраслаўскім³⁰ і выкарыстоўвала ў вайне мітрапаліта Сяргея (Страгародзкага) і падуладнае яму духавенства. Нацыянал-сацыялістычнай ідэалёгіі Нямеччыны ў сваёй сутнасці была антыхрысціянскай, схільнай да нэапаганізму ці рэлігійнага індыфэрэнтызму з асабліва варожым стаўленнем да каталіцкай царквы.

Паколькі бальшавікі выкарыстоўвалі праваслаўную царкву ў вайне як адну з галоўных сілаў дзеля супраціву нямецкай інвазіі ды маланкавы паход нямецкіх войскаў быў спынены каля Ленінграду й Масквы, у нямецкага боку не было іншага выйсця, як неадкладна арганізаваць праваслаўную царкву ў Беларусі, незалежную ад Масквы, і якая сталася б прыладзьдзем у нямецкіх руках, так як расейская царква ў руках бальшавікоў. Усе іншыя веравызнаныні ў Беларусі не заслугоўвалі на большую ўвагу нямецкіх уладаў (як баптысты, мэтадысты, эвангелісты й г. д.), бо яны ня мелі ніякага пропагандовага значэння. А каталіцкая царква й яе духавенства адразу знайшліся пад нямецкім абстрэлам ня толькі таму, што многія сівятары ў Заходняй Беларусі былі палякамі ці апалалячанымі, але й таму, што Нямеччына варожа ставілася да Рыму наагул. Адначасова сама пропаганда вымагала спынення каталіцкага руху, асабліва сярод праваслаўнага асяродзьдзя. Адсюль нямецкія акупацыйныя ўлады перад ці ў часе праводжанья праваслаўнай акцыі

перабілі нават беларускае каталіцкае духавенства, якое пайшло сълемадам за нямецкім войскам ва Ўсходнюю Беларусь зь місійнымі мэтамі.

Немцы знайшлі праваслаўную царкву ў Заходняй Беларусі ў сарганизаваным стане. У Вільні, Пінску і Жыровічах знаходзіліся праваслаўныя япіскапы са сваімі епархіяльнымі ўправамі, ва ўсіх прыходах былі сівятары. Існавалі таксама манастыры, а насельніцтва масава наведвала сівятыні. Але ўся гэтая праваслаўная царква была рэарганізаваная маскоўскім патрыярхам у часе кароткай савецкай акупацыі Заходняй Беларусі (1939—1941) і падпрадкаваная Маскве. Парваць лучнасць з Масквой у кананічным сэнсе магла толькі беларуская ярархія праз узнайленыне ідэі БАПЦ на асобным Саборы.

Ва Ўсходняй Беларусі рэлігіяна жыццё было цалкам разбуранае бальшавікамі. У сталічным Менску захавалася непарушаная толькі адна малая царква на Вайсковых могілках³¹. Усе астатнія былі пераробленыя на іншыя мэты — склады, клубы, архівы й г. д. — або зынішчаныя. Падобны стан існаваў ва ўсіх Заходняй Беларусі. Адрадзіць рэлігіяна жыццё на бальшавіцкіх папялішчах і супрацьставіць яго Маскве — вось супольная ідэя так беларускага нацыянальнага актыву, як і нямецкай пропаганды. Розыніца была тая, што беларусы сапраўды жадалі арганізаць сваю нацыянальна-беларускую праваслаўную (і як толькі праваслаўную) царкву, якая сталася б рычагом нацыянальнага адраджэння народу. У нямецкіх жа інтэрэсах былі выключна антымаскоўскія й антыбальшавіцкія накіраваныні царквы, а нацыянальнае беларускае адраджэнне ўважалася за непажаданае.

З першымі часткамі нямецкіх войскаў прыбыў у Менск з Пружанахічыны ерамана Уладзімер Фінькоўскі³². Вернікі спаткалі яго зь вялі-

³¹ Ідзеца пра царкву Аляксандра Неўскага.

³² **Фінькоўскі Уладзімер** (13.02.1906 — пасля 1960). Нарадзіўся ў Гальшанах (сёння Ашмянскі раён Гарадзенскай вобласці). Высьвячаны ў сівятары ў 1927 г. Быў асабістым сакратаром архіяпіскапа Віленскага Феадосія. За супраціў аўтакефаліі ў 1935 г. высланы з Вільні. Працаваў у Пружанах. Падчас нямецкай акупацыі — у Менску, аднак з-за інтырыг беларускіх дзеячаў быў выдалены са сталіцы. Жыў у Варшаве. Пасля Другой Сусветнай вайны жыў у Заходняй Нямеччыне, Францыі. У 1960 г. пераехаў у ЗША, быў настаяцелем у царкве Святога Юрыя ў Чыкага. Браў удзел у беларускім нацыянальным руху. Праз канфлікт з парафіянамі пакінуў царкву й вярнуўся ў Францыю.

³⁰ Яраслаўскі Емяльян (Губельман Міней Ізраілевіч, 1878—1943), савецкі палітычны дзеяч, акадэмік АН СССР. Вядомы як актыўны змагар з рэлігіяй. Заснавальнік і кіраунік Саюзу ваяўнічых бязбожнікаў.

кай прыхільнасцю ѹ пачалі арганізоўваць царкоўнае жыцьцё. Быў створаны царкоўна-будаўнічы камітэт дзеля аднаўлення, направы й адбудовы цэрквей. Першыя набажэнствы адбыліся ў Менску ў жніўні 1941 г. У Прэабражэнскай царкве пры вялізным натоўпе вернікаў і моладзі. Фінькоўскі, маючы падтрымку нямецкіх ваенных уладаў ды будучы ѿ юрысдыкцыі мітрапаліта Дзяніса, уважаў сябе за незалежнага ад беларускага нацыянальнага актыву й патрэбаў беларускага народу й думаў арганізаць царкоўнае жыцьцё ва Ўсходній Беларусі, залежнае ад сябе й Варшавы. Гэта была спроба рэстаўрацыі расейскай царквы ѿ варшаўскім ці берлінскім выданыні зь перакрэсленынем нацыянальных патрэбаў беларускага народу. Фінькоўскі разъяжджаў па прасторы Ўсходній Беларусі, вышукваў старых праваслаўных сьвятароў, што выходзілі са зыняволення або з падпольля, вызначаў іх на пасады ѿ новыя парахві. Уся гэтая арганізацыя насіла расейскі характар, і калі ѿ канцы жніўня 1941 г. з ініцыятывы беларускага актыву ѿ Менску (Радаслава Астроўскага³³, Івана Касяка³⁴, Мікалая Лапіцкага³⁵ й інш.) Фінькоўскаму была звернута ўвага, каб ён пачаў беларусізацыю пра-

³³ **Астроўскі Радаслаў** (25.10.1887—17.10.1976), грамадзка-палітычны дзеяч, педагог. У 1943—1976 гг. — старшыня Беларускай Цэнтральнай Рады.

³⁴ **Касяк Іван** (1909—1989), грамадзкі дзеяч. Скончыў політэхнічны факультэт у Львове (1941). З лета 1941 г. — у Менску. Уваходзіў у склад Цэнтралі Беларускай Народнай Самапомачы. Быў актыўным прыхільнікам БАПЦ. У 1944 г. — намеснік прэзыдэнта БЦР на Глыбоцкую акругу. З лета 1944 г. — на эміграцыі. З 1949 г. жыў у ЗША, браў актыўны ўдзел у эміграцыйным руху (актыўіст БЦР), быў сябрам розных антыкамуністычных арганізацый.

³⁵ **Лапіцкі Мікалай** (30.11.1907—08.08.1976). Нарадзіўся ѿ вёсцы Грэлікі (сёння Вялейскі раён Менскай вобласці) у сялянскай сям'і. Вучыўся ѿ Віленскай беларускай гімназіі, скончыў бағаслоўскі факультэт Варшаўскага ўніверсytetu. Высьвячаны ѿ сьвятары ѿ 1934 г. Абараніў магістарскую працу „Праваслаўе ѿ Беларусі ѿ часы Ягайлы“. Працаўаў у прыходах у Ашмянах, Стэфанпалі (Дзісненскі павет). З 1942 г. — у Менску, актыўны прыхільнік БАПЦ. З лета 1944 г. — на эміграцыі. Рэзка крытыкаў сьвятароў, што далучыліся да РЗПЦ. Выкладаў у Беларускай гімназіі імя Янкі Купалы. З 1950 г. — у ЗША, жыў у Саўт-Рывэры, быў настаяцелем царквы Св. Эўфрасінні Полацкай, рэдагаваў „Царкоўны Светач“. Прыхільнік ідэі БАПЦ пад юрысдыкцыяй канстантынопальскага патрыярха.

vaslaўnaga жыцьця ѿ супрацы зь беларускай адміністрацыяй, той адказваў, што супрацоўнічае зь немцамі й не жадае больш нічёй дапамогі ці парады.

З дзейнасцю ѹ паводзінаў ераманаха Фінькоўскага вынікала, што ѿ першай фазе вайны немцы яшчэ ня мелі акрэсленай царкоўнай палітыкі ѿ Беларусі. Дзейнасць мітрапаліта Дзяніса ды супрацоўніцтва зь ім Беларускага Нацыянальнага Камітэту ѿ Варшаве падказвала думку аб падпарадкованыні занятых земляў Дзянісу. Аднак ход падзеяў як на фронце, так і па-за фронтам дыктаваў неабходнасць самастойных формаў для праваслаўнай царквы ѿ Беларусі.

У другой палове верасьня 1941 г., каб запазнацца на месцы з царкоўным становішчам ды магчымасцямі царкоўнай працы ва Ўсходній Беларусі, у Менск з Жыровічаў прыехаў япіскап Берасцейскі Венедыкт. Адразу дайшло да канфлікту паміж Фінькоўскім, Аляксандрам (Іназемцавым), які меркаваўся Дзянісам на галаву праваслаўнай царквы ѿ Беларусі, і Венедыктом, прадстаўніком епіскапату Заходній Беларусі, што знаходзіўся ѿ юрысдыкцыі Маскоўскай патрыярхіі.

Венедыкт рабіў стараныні ѿ нямецкіх акупацыйных уладах у Галоўным Камісарыяце Беларусі аб прызнанні архіяпіскапа Панцеляймона як галавы праваслаўнай царквы ва ўсёй Беларусі.

У адрозненіні ад Фінькоўскага, што абмінаў беларускі актыў, Венедыкт звярнуўся таксама да Радаслава Астроўскага, намесніка Менскай акругі з назначэння нямецкіх вайсковых уладаў, з просьбай аб падтрымцы. Астроўскі, фактычна, у тым часе рыхтаваўся да выезду ѿ Менску ѿ Смаленшчыну ѿ сувязі зь пераняццем цывільнай улады ѿ Менску генэральным камісарам Беларусі Вільгельмам Кубэ³⁶ ды ліквідацыяй вайсковай адміністрацыі. Тым ня менш, ён прыняў Венедыкта, згадзіўся падтрымаць стараныні епіскапату з Панцеляймонам на чале, жадаючы толькі, каб арганізацыя царквы ѿ Беларусі праводзілася ѿ нацыянальным беларускім напрамку.

Наступна Радаслаў Астроўскі напісаў заяву ѿ Генэральному Камісарыяту Беларусі з просьбай прызнаць Панцеляймона галавой праваслаўнай царквы ва ўсёй Беларусі. Гэта быў вельмі неразважны крок, як будзе сведчыць наступная цяжкая барацьба беларускага актыву з япіскапам за справу беларусай аўтакефаліі. Сутнасць памылкі Радаслава

³⁶ **Кубэ Вільгельм** (1887—21.09.1943), нямецкі палітычны дзеяч, генэральны камісар Беларусі ѿ 1941—1943 гг., прыхільна ставіўся да беларускага нацыянальнага руху.

Астроўскага заключалася ўтым, што ён з апартуністычных меркаваньняў выступіў ад імя беларусаў у падтрымку непапраўнага, стойкага ды пры гэтым палітычна вырабленага русафіла й барацьбіта за суцэльнасць Расейскай імперыі незалежна ад улады, што панавала ў Маскве. Вернасць Маскве Панцеляймон дэмантраваў на працягу ўсяго свайго доўгага жыцця, не схіляючы галавы перад зньявленнем ці перасъедам. Спадзявацца на змену ягоных поглядаў у час *Отечественны* вайны, на адбудову БАПЦ, незалежнай ад Москвы, было палітычнай наіўнасцю.

Пропанова Радаслава Астроўскага ды заява Венедыкта, каб выкарыстаць епіскапат у Беларусі дзеля арганізацыі праваслаўнай царквы, падаліся нямецкім акупацийным уладам лепшым праектам, чымся ранейшыя з мітрапалітам Дзянісам, архіяпіскапам Аляксандрам ды Ўладзімерам Фінькоўскім, падтрыманымі нямецкімі вайсковымі ўладамі.

Акупацыйным цывільнym уладам у Менску здавалася, што праваслаўная царква ў Беларусі зь епіскапатам, які быў у юрысдыкцыі Маскоўскага патрыярхату, станецца добрай зброяй у руках нямецкай прапаганды. Таму яны неадкладна прыступілі да ажыццяўлення гэтай ідэі.

У канцы верасеня 1941 г. Вільгельм Кубэ выклікаў да сябе Венедыкта ды падаў умовы, пад якімі можа арганізавацца праваслаўная царква ў Беларусі, — царква мае быць: а) аўтакефальнай; б) нацыянальна-беларускай; в) архіяпіскап Панцеляймон як яе галава не павінен падпарадковавацца ні мітрапаліту Маскоўскаму Сяргею, ні мітрапаліту Варшаўскому Дзянісу, ні мітрапаліту Бэрлінскому Серафіму³⁷.

Пропанаваныя ўмовы былі прынятыя архіяпіскапам Панцеляймонам, але з агаворкай, што выключала іх реалізацыю, а менавіта, што абвяшчэнне аўтакефаліі беларускай царквы адбудзецца пасыль атрымання на гэта згоды ад машт-царквы расейскай (а практична гэта не адбылося б ніколі), а таксама ад іншых аўтакефальных праваслаўных цэркваў.

³⁷ **Серафім (Лядэ Карл Георг Альберт, 1893—14.09.1950).** Нарадзіўся ў Ляйпцигу ў пратэстанцкай сям'і. У 1904 г. перайшоў у праваслаўе пад імем Серафіма. Скончыў Санкт-Пецярбурскую духоўную сэмінарыю, у 1912—1916 гг. вучыўся ў Маскоўскай духоўной акадэміі. Служыў вайсковым капелянам у царской арміі. У 1923 г. паstryжаны ў манахі ў хіратанізаваны аба-наўленцамі (частка РПЦ, што падтрымала савецкую ўладу) у япіскапа Ахтырскага (горад у Сумскай вобласці Украіны). З 1930 г. жыў у Німеччыне. Перайшоў у РЗПЦ. З 1938 г. узнічаліў япархію РЗПЦ у Німеччыне, з 1942 г. узнічальваў Сярэднеўрапейскую мітрапалітальну акругу.

Нямецкія ўмовы былі выкладзены ў лісьце генэральнага камісара Беларусі да архіяпіската Панцеляймона ад 3 кастрычніка 1941 г., дзе пісалася: а) праваслаўная царква ў Беларусі мае кіравацца сваімі канонамі, і нямецкая ўлада ня будзе мяшаница ўе нутранае жыццё; б) праваслаўная царква ў Беларусі мае называцца „Беларуская Аўтакефальная Праваслаўная Нацыянальная Царква“; в) казаныні, навучанье рэлігіі й адміністраванье мае адбывацца па-беларуску; г) вызначэнне япіскапа, святаро і адміністратора ня можа адбывацца бяз ведама нямецкіх ўлад; д) мае быць прадстаўлены нямецкім ўладам статут БАПЦ; е) служба Божая мае адбывацца на царкоўна-славянскай мове.

Пасыль атрыманыя названага вышэй ліста Панцеляймон правёў нараду зь Венедыктом, у часе якой было пастаноўлена, каб Панцеляймон называўся мітрапалітам Менскім і ўсёй Беларусі. Супольна таксама быў напісаны ліст генэральному камісару Беларусі з выказваньнем згоды з пропанаванымі ўмовамі, аднак адзначалася, што арганізацыя БАПЦ у Беларусі павінна адбывацца кананічным парадкам, бяз шкодных для царквы пабочных уплыву (разумелася дзейнасць беларускага актыву), толькі так можа быць прыгатаваны й прадстаўлены статут царквы. Дзеля добра царквы мітрапаліту неабходна пражываць у Менску, адчыніць там жа духоўную сэмінарыю ды кароткатэрміновыя курсы для падрыхтоўкі святароў. Ужо ў гэтым першым афіцыйным лісьце змоўшчыкі, прысланяючыся „кананічнасці“, стараліся як мага далей перасунуць справу апрацоўкі статуту ї легалізацыі беларускай аўтакефаліі.

Немцы, не арыентуючыся ў сутнасці справы, згадзіліся на прыезд абодвух змоўшчыкаў у Менск. Тут Венедыкт арганізаваў Часовую Мітрапалітальну Ўправу Беларусі ў складзе мітрапаліта Панцеляймона й сяброў: пратаярэя Язэпа Балая (русафіл), святаро Мікалая Лапіцкага й Іаана Кушнера³⁸. Як бачым, ужо сама Мітрапалітальная Ўправа

³⁸ **Кушнер Іаан (22.06.1908—5.07.1943).** Паходзіў зь Дзісненскага павету Віленскай губэрні. Скончыў Віленскую праваслаўную духоўную сэмінарыю (1930), у tym жа годзе рукапакладзены ў святары. У 1930—1934 гг. вучыўся на бағаслоўскім факультэце Варшаўскага ўніверсітэту. У 1934—1941 гг. быў настаяцелем прыходу ў в. Ятвеск (Гарадзеншчына). З 1941 г. — у Менску, служыў у Аляксандра-Неўскай праваслаўнай царкве. Актыўны дзеяч БАПЦ, ратаваў габрэйскіх дзяцей. Загінуў 5 ліпеня 1943 г. пад Ракавам (сёняня Валожынскі раён Менскай вобласці), аўтамабіль святара падарваўся на партызанскай міне. Пахаваны на Вайсковых могілках.

мела абсолютную перевагу расейскага элемэнту, бо Лапіцкі й Кушнер як звычайнія сьвятары не маглі мець вырашальнага голасу.

З панцеляймонаўскай намінацыі былі таксама абсаджаныя адноўленыя Фінькоўскім праваслаўнымі цэрквамі ў Менску. Так, Мікалай Лапіцкі атрымаў Чыгуначную царкву, Язэп Балай — Кацярынаўскі сабор (потым пераняты Мікалям Лапіцкам), Іаан Кушнер — царкву на Вайсковых могілках, а ў канцы 1941 г. Нічыпар Пыск — Чыгуначную царкву (на месца Лапіцкага). Фінькоўскі апынуўся ў непрыемнай сітуацыі: ён быў ужо лішні й неактуальны ў нямецкай царкоўнай палітыцы, а значыць, мог або перайсці ў юрысдыкцыю мітрапаліта Панцеляймона (а гэтым самым — Маскоўскай патрыярхіі), або стацца ахвярай змоўшчыкаў. Наступіла гэтае апошняе. Не арыентуючыся ў ходзе царкоўнай нямецкай палітыкі, Фінькоўскі не ўступаў са свайго становішча, не аддаваў у распараджэннне Панцеляймона й ягоных япіскапаў архіярэйскага дому, а таксама некаторых цэркваў. У выніку, Фінькоўскі быў пазбаўлены мітрапалітам Панцеляймонам права адпраўляць набажэнствы. Супраць яго таксама была сарганізаваная съледчая камісія, у якую ўваходзілі пратаярэй Язэп Балай, Іаан Кушнер, Іван Касяк, Юльян Саковіч³⁹, Аркадзь Арэхва⁴⁰, што легкадумна пайшлі на супрацоўніцтва з Панцеляймонам. Камісія старалася абвінаваці Фінькоўскага ў прысабечаныні некаторых публічных рэчаў з Дзяржаўнага музею. Справа гэтая потым разглядалася Саборам япіскапаў і нямецкім прокурорам, у выніку чаго ерамана Фінькоўскі мусіў выехаць з Генэральнага Камісариату Беларусі.

У тым самым часе, калі адбывалася перамена акупацыйнай нямецкай улады ў Менску (з вайсковай на цывільнную) і калі на паверх-

³⁹ **Саковіч Юльян** (24.08.1906—13.06.1943), грамадзка-палітычны дзеяч.

Падчас нямецкай акупацыі — камандант паліцыі Менскай акругі (1941), а затым гораду Менску. Сябра Цэнтралі Беларускай Народнай Самапомачы. Належаў да радыкальнага праваслаўнага крыла нацыянальных дзеячаў. У траўні 1943 г. высланы ў Ліду на пасаду кіраўніка БНС на Лідзкую акругу, дзе адкрыта зрабіў некалькі правакацыйных заяваў супраць польскай інтэлігенцыі. Застрэлены 13 чэрвеня 1943 г. у Васілішках (Лідзкая акруга) польскімі партызанамі.

⁴⁰ **Арэхва Аркадзь** (нар. 1910), грамадзкі дзеяч, юрист. Падчас нямецкай акупацыі працаваў у Менскай гарадзкой управе (аддзел судоў), з 1943 г. — прокурор Менскай акругі. З лета 1944 г. — на эміграцыі, сябра БДР.

ню царкоўнага жыцьця Беларусі быў высунутыя мітрапаліт Панцеляймон і япіскап Венедыкт, у лягеры Фінькоўскага — у Варшаўскай мітраполіі — яшчэ быў надзеі на рэалізацыю пляну №1, гэта значыць пераняцьця Беларусі пад юрысдыкцыю Дзяніса. Дзеля гэтага 9 верасеня 1941 г. у Варшаве мітрапаліт Дзяніс утварыў Беларускую Царкоўную Раду ў складзе: архімандрыта Філафея⁴¹ (Нарко), д-ра Івана Ермачэнкі⁴², д-ра Аляксандра Вітушкі, Івана Краскоўскага⁴³ й Барыса Стрэльчыка⁴⁴. Рада гэтая апрацавала мэмарандум да цэнтральных

⁴¹ **Філафей (Нарко Уладзімер**, 21.02.1905—24.09.1986). Нарадзіўся ў вёсцы Занарач (сёняня Мядзельскі раён Менскай вобласці), паводле іншых звестак, вёсцы Ільля (Вялейскі раён Менскай вобласці) у сям'і сьвятара. Скончыў Віленскую духоўную сэмінарыю, тэалягічны факультэт Варшаўскага ўніверсітэту, вучыўся ў грэцкай тэалягічнай школе ў Стамбуле (Турэччына). Атрымаў ступень магістра тэалёгіі. У 1934 г. паstryгся ў манахі пад імем Філафея. У 1941—1944 гг. жыў у Менску, выконваў абавязкі намесніка мітрапаліта Панцеляймона. Неаднаразова падвяргаўся ціску грамадзкіх дзеячаў і нямецкіх уладаў. З лета 1944 г. — на выгнанні. Далучыўся разам зь епіскапатам БАПЦ да Расейскай Замежнай Праваслаўнай Царквы, быў вікарнем Нямецкай япархіі РЗПЦ. Памёр у Гамбурзе.

⁴² **Ермачэнка Янка** (13.05.1894—25.02.1970), грамадзка-палітычны дзеяч. Нарадзіўся ў вёсцы Капачоўка (сёняня Барысаўскі раён Менскай вобласці). У часе Першас Сусветнае вайны — афіцэр расейскай арміі, у 1919—1920 гг. — у арміі генэрала Ўрангеля. З 1922 г. жыў у Чэхаславаччыне. Скончыў мэдычны факультэт Праскага ўніверсітэту (1929), заснаваў прыватную лекарскую практику, якая была вельмі паспяховая. Браў дзеяйны ў беларускім студэнцкім руху й працы беларускай эміграцыі ў Чэхаславаччыне. Заснаваў прыватнае выдавецтва ў Празе, узначальваў мясцовы камітэт самапомачы (1940—1941), фінансаваў розныя беларускія культурныя праекты. З каstryчніка 1941 г. — у Менску. Старшыня Беларускай Народнай Самапомачы (каstryчнік 1941 — красавік 1943 гг.). Спрычыніўся да аўтакефаліі Беларускай Праваслаўнай Царквы. Спрабаваў пры падтрымцы Вільгельма Кубэ дабіцца беларускай аўтаноміі. З-за канфлікту зь нямецкім паліцыйнымі ўладамі ў красавіку 1943 г. пазбаўлены пасады й высланы з Беларусі ў Прагу пад нагляд гестапа. З 1946 г. — у ЗША. Памёр у Флорыдзе.

⁴³ **Краскоўскі Іван**, грамадзкі дзеяч у Варшаве, сябра тамтэйшага Беларускага Нацыянальнага Камітэту.

⁴⁴ **Стрэльчык Барыс**, грамадзкі дзеяч у Варшаве, сябра тамтэйшага БНК.

нямецкіх уладаў у Берліне, у якім былі, між іншым, высунутыя пажаданьні, каб дзеля арганізацыі царкоўнага жыцця ў Беларусі былі хіратанізаваны з новыя беларускія япіскапы: Феафан (Пратасевіч), Філафей (Нарко) і Апанас (Мартас)⁴⁵.

Мэмарандум быў зложены ў Берліне д-рам Ермачэнкам, якому нямецкі службовец сказаў, „*что немцы ня только дазволяють высвящіць трах беларускіх япіскапаў, але будуць усебакова падтрымліваць справу беларускай незалежнай царквы*“.

Дзеля дакладнейшага вывучэння беларускіх царкоўных справаў на месцы з даручэння Беларускай Царкоўнай Рады зараз жа ў Беларусь паехалі архімандрит Філафей і Барыс Стрэльчык. Але паехалі яны ня ў Менск, як гэта зрабіў у сваім часе Ўладзімер Фінькоўскі, а ў Жыровічы да Панцеляймона й Венедыкта. Чым яны кіраваліся — ці весткамі, што Панцеляймон і Венедыкт маюць пераняць кіраўніцтва праваслаўнай царквой у Беларусі, ці праста цікалася — сказаць цяжка. Магчыма, у Варшаве стала ведама аб акцыі генэральнага камісара пры падтымцы Астороўскага й ягоных супрацоўнікаў па ўстанаўленні Панцеляймона галавой

БАПЦ. Таму спрытны ды амбітны Філафей паспяшаўся ў Жыровічы, прыняў юрысдыкцыю ды быў хіратанізаваны 23 лістапада 1941 г. з тытулам япіскапа Слуцкага. Хіратонію выканалі Панцеляймон і Венедыкт.

На наступны дзень у Жыровіцкім манастыры адбылося пасяджэнне ўсіх трох япіскапаў пад старшынствам Панцеляймона. Сабор даручыў Венедыкту кіраўніцтва царквой у Гарадзеншчыне й Беласточчыне, якія далучаныя былі да Ўсходніх Прусаў ды аддзеленыя ад Генэральнага Камісарыяту Беларусі. Панцеляймон паслаў туды свайго падручнага Венедыкта, каб не дапусціць на пераход царквы ў юрысдыкцыю мітрапаліта Бэрлінскага Серафіма. Сам жа з Філафеем зо лістапада 1941 г. прыехаў у Менск. Увесь ход дзеянасці Панцеляймона съведчыць аб грунтоўным абдуманыні ўсяго пляну пераняцця адміністрацыі праваслаўнай царквы ў Беларусі й ягоной палітычнай хітрасці.

Філафей, беларус, але з аблежаванай індывидуальнасцю, баязлівы, але амбітны, недасвядчаны ды прасякнуты, як амаль усё тагачаснае беларускае праваслаўнае духавенства, расейшчынай, — быў добрай апорай для змоўшчыкаў Панцеляймона й Венедыкта, свайго роду прымакай для беларускага нацыянальнага актыву.

Беларускі нацыянальны актыў на чале менскіх арганізацыяў і мноства народу вітаў прыбылых у Менск (у Прачысьценскі сабор) япіскапаў Панцеляймона й Філафея, даючы веры, што наступіць аднаўленне зынішчанай бальшавікамі БАПЦ.

Дзеля навязанння шчыльнейшага контакту зь япіскапам Філафеем беларускі актыў на чале з прафэсарам Вацлавам Іваноўскім⁴⁶, старшынём Менску, і іншымі наладзіў быў вячэр на кватэры Касякоў⁴⁷ у Мен-

⁴⁵ Апанас (Мартас Антон, 08.09.1904—03.11.1984). Нарадзіўся ў сялянскай сям'і ў вёсцы Завітая Наваградзкага павету (сённяня Нясвіцкі раён Менскай вобласці). Скончыў тэалагічны факультэт Варшаўскага ўніверсytetu (1930), атрымаў ступень магістра тэалёгіі. Падчас навучання быў паstryжаны ў манахі пад імем Апанаса (Афанасія). У 1934—1939 г. працаваў выхавальнікам пры грамадzkім інтэрнаце для праваслаўных студэнтаў ўніверсytetu. У 1938 г. высьвячаны на архімандрыта. У сакавіку 1942 г. у Менску высьвячаны на япіскапа Віцебскага й Полацкага. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Перайшоў у лона РЗПЦ (1946), аднак не парываў зь беларускім рухам. У душпастырскай працы карыстаўся беларускай мовай, выкладаў рэлігію ў беларускай гімназіі ў Ватэнштэце, супрацоўнічаў зь беларускай прафесійнай прэсы, выдаў падручнік Старога Запавету на беларускай мове. Пад цікам беларускіх дзеячаў у справе вяртання да БАПЦ пакінуў Нямеччыну й выехаў у Аўстралію, працаваў у Брысбене (штат Квінслэнд). З канца 50-х гадоў — у Буэнас-Айрэсе (Аргентына). У 1966 г. выдаў кнігу *Беларусь в исторической государственной и церковной жизни*, якая выклікала нападкі расейскіх праваслаўных сывятароў і сьвецкіх шавіністau, якія не прымалі самастойнасці беларускага праваслаўя. У 1971 г. Сынод РЗПЦ забараніў чытанье ў распаўсюд кнігі, а яе аўтара пазбавіў пасады ў адправе на пенсію. Памёр у Буэнас-Айрэсе.

⁴⁶ Іваноўскі Вацлаў (7.06.1880—07.12.1943), палітык, культурны дзеяч, прафэсар хіміі. У пачатку XX ст. — заснавальнік Беларускай Сацыялістычнай Грамады, а таксама выдавецкай суполкі „Загляне сонца ў наша аконца“. У 1921—1939 гг. выкладаў у Варшаўскай палітэхніцы. Падчас нямецкай акупацыі — бурмістар Менску. Забіты ў Менску савецкім падпольшчыкамі (паводле іншай вэрсіі, напад быў інсypаваны немцамі ці беларускімі апанэнтамі).

⁴⁷ Касяк Іван (гл. спасылку 34). Касяк Кастусь падчас нямецкай акупацыі працаваў на Вялейшчыне, быў акутавым кіраўніком БНС, кіраўніком гардзкой управы ў Валожыне. У ліпені 1944 г. у Вялейцы савецкія ўлады пакаралі яго съмерцю. Касяк Лявон працаваў у беларускай адміністрацыі на Вялейшчыне. Братья былі апантанымі прыхільнікамі аўтакефаліі.

ску. Присутныя выказваліся, каб кіраўніцтва царквы праводзіла беларусізацыю ў царкоўным жыцьці. Філафей запэўніваў, што ён разам зь беларускім грамадзтвам будзе працаўца на царкоўнай ніве для добра беларускай справы. Гэта быў толькі прыгожыя слова, а сапраўднасць сведчыла пра іншае.

Прыбылыя ў Менск уладыкі не рабілі ніякіх распараджэнняў аб увядзенні беларускай мовы ў казаньні й царкоўную канцыляршчыну, ані аб тварэнні асноваў незалежнай беларускай царквы. Панцеляймон (як і іншыя) навучаў па-расейску й памінаў у часе набажэнстваў маскоўскага мітрапаліта Сяргея, высьвячаў многіх стойкіх расейцаў на святаўроў і абсаджваў імі новыя параходы ў Беларусі.

Беларускі царкоўны менскі актыў зразумеў, што справа арганізацыі беларускай аўтакефаліі ёсьць справай чужой для Панцеляймона, які ўсімі сіламі імкнецца ўтрымаць існы парадак у лучнасці з Москвой. Так, напрыклад, калі прадстаўнікі гэтага актыву наведалі яго ў Філафея ѹдамагаліся беларусізацыі царквы, Панцеляймон засланяўся ваенным часам, неадпаведным для царкоўных зыменаў, калі духавенства павінна толькі заспакойваць рэлігійныя патрэбы насельніцтва. Што да працаванай беларускай мовы, мітрапаліт пагаджаўся на ўвядзенне яе ў сельскіх параходвіях, а ў гарадах адстойваў расейшчыну.

Філафей зноў пры спатканьнях зь беларускім актывам падкрэсльваў, што ён, быццам, хацеў бы працаўца на беларускім напрамку ў царкве, але як вікарый нічога ня можа зрабіць бяз згоды мітрапаліта.

Тады распачалася барацьба беларускага актыву з Панцеляймонам і ягоным епіскапатам беспасярэдне або пры дапамозе нямецкіх уладаў за рэалізацыю беларускай аўтакефаліі, барацьба, якая каштавала нямана выслікаў і якая не прынесла поўнай перамогі.

Ход гэтай барацьбы быў розны. Перш актыў апрацаўваў мэмарандум да мітрапаліта Панцеляймона, дамагаючыся: 1) паведаміць беларускаму народу пры дапамозе пастырскага ліста аб факце арганізацыі БАПЦ; 2) вызначыць кіраўніком tymчасовой мітрапалітальнай управы ў Менску япіскапа Філафея; 3) запрасіць да працы ў мітрапалітальнай управе беларускіх святараў Мікалая Лапіцкага, Іаана Кушнера і інш.; 4) высьвяціць новых япіскапаў: архімандрыта Апанаса, пратаярэя Сымона Сеўбу⁴⁸, ды запрасіць япіскапа Веніяміна

Навіцкага⁴⁹ дзеля абсады япіскапскіх катэдраў у Беларусі; 5) абсадзіць япіскапскія кансысторыі святарамі-беларусамі; 6) абсадзіць усе дэканаты беларусамі; 7) арганізаваць пры кожнай параходзе царкоўны камітэт; 8) арганізаваць духоўную сэмінарыю ў Менску; 9) вызначыць камісію дзеля апрацаўвання статуту БАПЦ ды шмат іншых рэчаў меншага значэння. Гэты мэмарандум уладыкі збылі маўчаньнем.

Зроблены быў тады й публічны прэсінг на Панцеляймона ѹ ягона грамоте памочніка Філафея. У канцы сьнежня 1941 г. была арганізаваная нарада беларускага царкоўнага актыву з удзелам уладыкі ды розных прадстаўнікоў ад беларускіх арганізацыяў і ўстановаў. На гэтай нарадзе выказваліся погляды аб неабходнасці беларусізацыі праваслаўнай царквы ды арганізаўвання яе аўтакефальнасці. Панцеляймон і Філафей паўтаралі ранейшыя аргументы аб ваенных цяжкасцях.

Ставалася ясным, што Панцеляймон перашкаджае рэалізацыі беларускай аўтакефаліі. Двуаблічнасць Філафея, ягонае жаданье стацца галавой царквы і зманлівия паводзіны ў кантакце зь беларусамі

⁴⁸ Менскай япархіі. Пасля падзелу Беларусі ў 1921 г. застаўся на тэрыторыі Заходняй Беларусі. Быў зачятым праціўнікам аўтакефаліі ПАПЦ, за што падвяргаўся пераследу, неаднаразова ўтрымліваўся ў турмах. У 1942 г. пастрыжаны ў манаства, пазней узыведзены ў сан япіскапа Бранскага ѹ Смаленскага. З лета 1944 г. — на эміграцыі, перайшоў у РЗПЦ. Быў вызначаны япіскапам Венскім і Зальцбурскім. Памёр у Зальцбурзе.

⁴⁹ Веніямін (Навіцкі Сяргей, 17.4.1900—14.10.1976). Нарадзіўся ў вёсцы Крыўчы (сёньня Мядзельскі раён Менскай вобласці) у сям'і святара. Скончыў агульнаадукатыўныя клясы Менскай духоўнай сэмінарыі (1919), працаўваў вясковым настаўнікам у вёсцы Печураны (сёньня Капыльскі раён Менскай вобласці). У 1921—1924 гг. вучыўся ў Віленскай духоўнай сэмінарыі: скончыў тэалягічны факультэт Варшаўскага ўніверсітэту (1929), магістар багаслоўя (1937). У 1928 г. пастрыжаны ў манаства пад імем Веніяміна. Быў настаяцелем на Валыні, Галіччыне, кіраўніком справаў Пачаеўскай лаўры. У 1934 г. узыведзены ў сан архімандрыта. 15 чэрвеня 1941 г. хіратанізаваны ў япіскапа Пінскага ѹ Палескага, вікарія Валынскай япархіі зь месцапражываннем у Пачаеўскай лаўры. Падчас нямецкай акупацыі жыў на Валыні, далучыўся да Аўтаномнай Украінскай Праваслаўнай Царквы. Пасля нямецкай акупацыі быў аўбінавачаны ў супрацоўніцтве з немцамі ѹ сасланы на Калыму, дзе знаходзіўся да 1956 г. Па вызваленіні — япіскап Омскі ѹ Цюменскі, архіяпіскап Іркуцкі ѹ Чыцінскі (1958), архіяпіскап Чабаксарскі ѹ Чуваскі (1973).

⁴⁸ Стэфан (Сыцяпан) (Сеўба Сямён, 1872—25.01.1965). Нарадзіўся ў вёсцы Цялуша (сёньня Бабруйскі раён Магілёўскай вобласці). Скончыў Менскую духоўную сэмінарыю. У 1896 г. рукапакладзены ў святара, служыў у

будзілі надзею, што, калі адсунуць ад кіраўніцтва мітраполіяй Панцеляймона ды перадаць адміністрацыйныя функцыі Філафею, справа кранецца зь месца. Дзеля гэтага ў Генэральны Камісарыят Беларусі беларускім актывам быў пададзены мэмараандум, у якім: 1) характарызавалася шкоднасць ачольваньня беларускай мітраполіі Панцеляймонам, якога неабходна было адсунуць ад кіраўніцтва на карысць Філафея; 2) выказвалася патрэба высьвячэння новых япіскапаў: архімандрыта Апанаса й пратаярэя Сеўбы — ды запрашэнне на Беларусь япіскапа Веніяміна (Навіцкага); 3) прысьпешвалася апрацаваньне статуту БАПЦ ды рэалізацыя аўтакефаліі.

Дзеля таго, што справа беларускай аўтакефаліі ляжала ў інтэрэсах нямецкай прапаганды, акупацыйныя ўлады падтрымалі дамаганьні беларускага актыву. На пачатку лютага 1942 г. Філафей быў запрошаны ў Генэральны Камісарыят Беларусі, дзе яго прыняў кіраўнік палітычнага аддзелу Юрда. Юрда прадставіў справу адхілення Панцеляймона ад кіраўніцтва мітраполіі, якой прыдзеца кіраваць Філафею. Тут, аднак, выявілася русофільская гульня апошняга, які служыў ту маннай завесай для мітрапаліта. Філафей адказаў, што ён ня можа кіраваць без паўнамоцтва мітрапаліта й, калі Панцеляймон будзе вывезены зь Менску, адмовіцца ад рэлігійнай дзейнасці ў Беларусі й выедзе ў Варшаву. Тады Юрда пагадзіўся, каб мітрапаліт застаўся ў Менску, але бяз права ўмешваньня ў справы беларускай царквы.

Япіскап Філафей неадкладна перадаў мітрапаліту гутарку зь Юрдам. На наступны дзень Панцеляймон зь Язэпам Балаем наведалі Генэральны Камісарыят Беларусі з мэтай самаабароны. Юрда быў няўступчывы й жадаў перадачы кіраўніцтва Філафею. Пасля гэтага мітрапаліт напісаў на імя Філафея распараджэнне наступнага зъместу: „Згодна з пажаданнем генэральнага камісара, высказанаага мне Юрдам у прысутнасці пратаярэя Балая, даю загад: 1) казаньні ѹ навука Закону Божага павінны адбывацца на беларускай мове; 2) забараняеца хрысьціць жыдоў; 3) пакідаю за сабой апрацоўку статуту Беларускай Праваслаўнай Царквы; 4) кіраўніцтва Менскай мітрапалітальнай япархіі і ўсімі парахвіямі на ўсходзе, апрача тых, якімі кіруе япіскап Венедыкт, даручаю япіскапу Філафею“.

Далей Панцеляймон запрасіў у Беларусь архімандрыта Апанаса. Той прапанаваў падзяліць Беларусь на япархіі ды прыняць нутраны статут Беларускай Праваслаўнай Царквы. Спачатку Панцеляймон супрацьстаўляўся гэтаму пляну, мяркуючы з усіх Беларусі ўтварыць адну мітрапалітальну япархію, у якой япіскапы былі б толькі вікарыймі.

Відавочна, Панцеляймон баяўся нутранага расколу, калі новавысьвячаныя япіскапы пайшлі б на супрацоўніцтва зь беларускім нацыянальным актывам. Але гэтая цэнтралістычная систэма царкоўнай адміністрацыі была не даспадобы япіскапам, якія жадалі склікання Сабору ўзнаўлення традыцыйнай формы падзелу Беларусі на япархіі.

Нарады гэтага Сабору пачаліся з сакавіка 1942 г. У Менску пры ўдзеле Панцеляймона (старшыні), япіскапаў Венедыкта, Філафея й архімандрыта Апанаса. Сабор япіскапаў заняўся вызначэннем япархіяў і ўладыкаў на іх. Гарадзеншчына й Белаосточчына, што былі далучаныя да Ўсходніх Прусаў, пакідаліся як аўтаномная адзінка пад кіраўніцтвам Венедыкта як япіскапа Белаостоцкага й Гарадзенскага з катэдрай у Гародні. Беларуская Берасьцейшчына ў той час была далучаная да Рэйхскамісарыяту Ўкраіны, і абсада берасьцейскай катэдры даручана япіскапу Венедыкту ў паразуменіі з япіскапам Украінскай Праваслаўнай Царквы. Уся іншая беларуская прастора была падзеленая на 5 япархіяў: Менскую мітрапалітальну, Магілёўскую, Смаленскую, Віцебскую ў Наваградзкую. Межы япархіяў пакрываліся зь межамі нямецкіх адміністрацыйных акругаў. На паасонныя япархіі былі прызначаныя япіскапы: на Менскую — мітрапаліт Панцеляймон з тытулам архіяпіскапа Менскага й мітрапаліта ўсёй Беларусі; на Магілёўскую — Філафей як япіскап Магілёўскі ІІІ Мсціслаўскі; на Віцебскую — Апанас з тытулам япіскапа Віцебскага Й Полацкага; на Смаленскую — пратаярэй Сымон Сеўба як япіскап Смаленскі І Бранскі; на Наваградзкую — Веніямін з тытулам япіскапа Наваградзкага Й Баранавіцкага. Сабор пастановіў высласць запросіны да япіскапа Веніяміна, што знаходзіўся ў Пачаўскай Лаўры на Валыні, з просьбай аб хутчэйшым прыбыцьці ў сваю япархію. Да часу яго прыбыцця кіраўніцтва Наваградзкай япархіі даручалася Апанасу.

8 сакавіка 1942 г. адбылася хіратонія Апанаса на япіскапа Віцебскага, выкананая Панцеляймонам, Венедыктом і Філафеем, але каб даць перавагу расейскаму элемэнту й мець кантроль над беларускім япіскапамі, адначасова Панцеляймон надаў Венедыкту тытул архіяпіскапа.

Выклікала гэта зразумелае незадавальненіе беларускага царкоўнага актыву, які бачыў арганізаваную маярызацыю расейскіх элемэнтаў. Прадстаўнікі гэтага актыву яшчэ ў той самы дзень наведалі Панцеляймона й дамагаліся архіпастырскага тытулу для пратэгаванага імі Філафея. Панцеляймон адгavarываўся тым, што Філафей ня мае патрэбнага стажу й г. д.

На наступны дзень быў ўзноўлены нарады Сабору япіскапаў. Быў прыняты нутраны статут Беларускай Праваслаўнай Царквы, адбыліся

выбары заступніка мітрапаліта — Філафея (а не архіяпіската Венедыкта) — ды Сыноду як выканану́чага органу Сабору япіскапаў. Старшынём Сыноду становіўся мітрапаліт Панцеляймон, а сябрамі Венедыкта і Філафея, кандыдатам — Апанас. Апрача гэтага былі прынятыя пастановы аб арганізацыі паstryрскіх курсаў у Менску, Гародні й Жыровічах, стварэнні навучальнага камітэту пад старшынствам Апанаса й некаторыя іншыя. Па заканчэнні Сабору Панцеляймон паведаміў прысутным, што ён быў змушаны загадам генэральнага камісара Беларусі перадаць кіраўніцтва Менскай япархіі (не мітраполіі) япіскапу Філафею, што ён і зрабіў, а сам будзе займацца агульнымі справамі мітраполіі.

Як бачым, на Саборы зусім была абмінутая справа беларусізацыі царквы ды арганізацыі яе аўтакефаліі. Нават у самой назве старанна прапускалася слова „аўтакефальная“, ды замацоўвалася безаблічнае: „Беларуская Праваслаўная Царква“. Інакш кажучы, Панцеляймон кан-саквэнтна й з жалезнай волій праводзіў свой плян утриманья расейской царквы ў Беларусі, умела лавіруючы сярод нямецкіх і беларускіх дамаганьняў.

Пасля выезду Венедыкта ў Гародню Панцеляймон баяўся высьвятаць Сымона Сеўбу — відавочна, ня ведаў яго бліжэй, — мяркуючы, што можа наступіць перавага беларускіх упłyvaў сярод япіскапаў, калі іх лік павялічыцца. Таму ён імкнуўся не дапусціць да высьвячэння на япіскапа пратаярэя Сымона, не зважаючы на тое, што была адмысловая пастанова Сабору. Вельмі магчыма, што раней была дамоўленасць Панцеляймона з Венедыктом у гэтай справе, дзея чаго апошні хутка выехаў з Менску. Але выкруціцца ад хіратоніі япіскапа Смаленскага не было так лёгка, бо за ўсімі справамі сачыў беларускі актыў. На яго жаданьне Панцеляймон вызначыў тэрмін хіратоніі Сеўбу на 15 сакавіка 1942 г.

Кандыдат быў выкліканы з Ракава (45 км на захад ад Менску) у сталіцу, паstryжаны ў манаства зь імем Сыцяпан ды ўзнагароджаны тытулам архімандрыта, але ня вызначаны дзень хіратоніі. Калі сабраўліся духавенства й вернікі на ўрачыстасць, мітрапаліт не зъявіўся, патлумачыўши тое хваробай. Безумоўна, гэта быў дыпляматычны крок, поўны сабатажа непажаданых мітрапаліту дзеяньняў. Панцеляймон не дазволіў прысутным на „ўрачыстасці“ япіскапам Філафею й Апанасу безь яго ўдзелу хіратанізаваць Сеўбу й вызначыў новы тэрмін — 20 траўня 1942 г. у Жыровічах.

Знэрвананы беларускі актыў зноў пачаў пісаніну. Перш быў напісаны мэмарандум да Панцеляймона, у якім паўтараліся жаданьні, напісаныя мітрапаліту ў канцы 1941 г., і дадаваліся некаторыя новыя, як не-

адкладнае высьвячэнне Сеўбы, стварэнне мітрапалітальнай рады з духоўных і сьвецкіх асобаў для правядзення ў жыцьцё аўтакефаліі беларускай царквы й інш. Некалькі дзён пазней (18 сакавіка 1942 г.) быў далучаны праект рэгуляміну мітрапалітальнай рады, „зданьнем якой было ажыццяўленне справы арганізацыі і кіраўніцтва Беларускай Аўтакефальнай Нацыянальнай Царквы падчас вайны аж да поўнага ўпарадкавання царкоўнага жыцьця ў напрамку будуючайся Новай Эўропы“. Мітрапалітальная рада, як новая інстытуцыя, была задуманая беларускім царкоўным актывам як спроба інтэграцыі ў русофільскую дзейнасць мітрапаліта з заданьнем рэалізацыі беларускай аўтакефаліі. Адначасова пісаліся справаўдачы аб царкоўным становішчы ў Генэральны Камісарыят Беларусі.

Ведама, праект мітрапалітальнай рады, які быў накіраваны ў самае сэрца справы, ня мог знайсці падтрымкі мітрапаліта Панцеляймона й ягонага епіскапату, таму давялося карыстацца загадамі нямецкай акупацыйнай улады.

19 сакавіка 1942 г. Вільгэльм Кубэ выдаў загад у справе назывы царквы: „Я лічу сябе змушаным зазначыць, — пісаў ён, — што адбудова праваслаўнага царкоўнага жыцьця ў Беларусі вяжацца маёй умовай, што царква павінна ўжываць урадавую назvu — Беларуская Аўтакефальная Праваслаўная Нацыянальная Царква. Выбар іншай назvu не дазваляецца, так што далейшае ўжыванье — Святая Праваслаўная Царква — ня можа быць дазволена“. Мітрапаліт Панцеляймон не здаваў пазыцыяў, змагаўся ў шматлікай перапісцы, аж урэшце немцы згадзіліся прапусціць у назве слова „нацыянальная“, так што мела замацавацца назва Беларуская Аўтакефальная Праваслаўная Царква. У сапраўднасці мітрапалітальная управа ў Менску карысталася гэтай поўнай назвой толькі ў перапісцы зь нямецкімі ўладамі, а ў сваёй нутранай перапісцы старанна прапускала слова „аўтакефальная“, каб не замацаваць ідэі самабытнасці царквы ў народзе.

Іншай спробай мітрапаліта Панцеляймона не дапусціць да стварэння беларускай перавагі ў мітрапалітальнай управе быў плян разасланьня япіскапаў на япархіі, пакідаючы пры сабе праразескі элемэнт і архімандрыта Сыцяпана, якога меркавалася высьвяціць на япіскапа Слуцкага (а не Смаленскага). Відавочна, Панцеляймон уважаў, што ў гэткі спосаб атрымаеца шмат карысных рэчаў для ўтриманья расейшчыны: а) у Смаленшчыне ня будзе япіскапа-беларуса; б) ад мітрапалітальнай управы адыдуць япіскапы Філафей і Апанас; в) удасца новавысьвячанага япіскапа Сеўбу апрацаваць у праразескім напрамку. У

той час, як япіскапы Філафей і Апанас выехалі ў Варшаву па свае рэчы, быў падрыхтаваны загад мітрапаліта неадкладнага выезду абодвух у Магілёў і Віцебск на свае катэдры.

Беларускі царкоўны актыў, а за ім Генэральны Камісарыят умяшаліся ў гэтую справу (на падставе адпаведнага рапарту актыву). Было пастановлена неадкладна высьвяціць архімандрыта Сыцяпана на япіскапа Смаленскага, а Панцеляймона ізаляваць ад кіраўніцтва беларускай царквой.

Дня 15 траўня 1942 г. кіраўнік палітычнага аддзелу Генэральнага Камісарыяту Беларусі Юрда выклікаў да сябе Панцеляймона й Філафея. Галоўнымі пытаннямі былі прычыны невысьвячэння Сыцяпана (Сеўбы) і непрыбыцця ў Беларусь япіскапа Веніяміна. Мітрапаліт адказаў, што патрэбы высьвячаць Сыцяпана няма, а прыезд Веніяміна ў Беларусь залежыць толькі ад яго самога. Нямецкі чыноўнік катэгарычна зажадаў, каб у найбліжэйшую нядзельню адбылася хіратонія Сыцяпана. 17 траўня немцы прывезылі архімандрыта Сеўбу ў Менск і Панцеляймон з Філафеем вымушаныя былі высьвяціць яго на япіскапа Смаленскага й Бранскага, згодна з ранейшай пастановай япіскапа.

Два тыдні пазней (1 чэрвеня) Панцеляймон быў адхілены ад кіраўніцтва мітраполіяй. Яго й Філафея выклікалі ў Генэральны Камісарыят, дзе мітрапаліту падзякавалі за супрацоўніцтва пры арганізацыі БАПЦ. Панцеляймону заявілі, што, зважаючы на старасць, яму належыць адпачынак, а кіраўніцтва царквой пяройме Філафей.

Месцам „адпачынку“ вызначаны былі Ляды ў Смалявіцкім павеце. Відавочна, немцы хацелі поўнасцю ізаляваць Панцеляймона ад уплыву на справы беларускай царквы, бо манастыр у Лядах быў пусты, у адрозненіне ад Жыровіцкага, дзе знаходзіліся ягоныя паплечнікі.

У выніку гэтага нямецкага распарараджэння мітрапаліт Панцеляймон напісаў Філафею ліст наступнага зъвесту: „Дзеля свайго выезду зь Менску на ўвесь час маёй адсутнасці даручаю Вам усе справы Беларускай Праваслаўнай Мітраполіі. 1 чэрвень 1942 г.“. На наступны дзень нямецкая паліцыя бясъпекі вывезла мітрапаліта ў манастыр у Лядах, забараняючы яму адтуль выяжджаць.

Але й Філафей ухіляўся ад правядзенія беларусізацыі й аўтакефаліі на пасяджэннях Цэнтралі Беларускай Народнай Самапомачы, арганізацыі, якая займалася рознымі беларускімі справамі ў часе вайны. Беларускі царкоўны актыў пачаў націск на Філафея, як гэта рабіў на мітрапаліта. У першым мэмарандуме, уручаным Філафею, дамаганыні

ішлі ў напрамку вызначэння святараў Мікалая Лапіцкага й Нічыпара Пыска сябрамі Менскай духоўнай кансысторыі замены русофільскай часткі менскага духавенства згаданымі беларускімі святарамі.

У другім мэмарыяле актыў дамагаўся: 1) заснаваць мітрапалітальну раду; 2) неадкладна выслаць япіскапаў на япархіі: япіскапа Сыцяпана Сеўбу ў Смаленск, а Веніяміна ў Магілёў; 3) высьвяціць япіскапа для Полацкай япархіі; 4) арганізаваць духоўныя кансысторыі пры архіярэях па 3 святары-беларусы; 5) да 10 ліпеня правесці рэгістрацыю ўсіх благачынных у мітраполіі з мэтай замены расейцаў беларусамі; 6) у кожнай япархіі арганізаваць пастырскія курсы для падрыхтоўкі кандыдатаў-беларусаў у святары; 7) пасылаць духавенства з Заходняй Беларусі ва ўсходнюю на місійную дзеянасць ды арганізаваць благачынні на ўсходзе; 8) вызначыць камісію для перагляду й пераапрацоўкі статуту Беларускай Аўтакефальной Праваслаўнай Царквы, у якім нямецкія ўлады знайшли некаторыя сабе непажаданыя пункты; 9) вызначыць камісію для перагляду гаспадаркі мітраполіі; 10) арганізаваць рэдакцыю для царкоўнага часопіса й выдаваць яго штогодна.

Архіяпіскап Філафей пайшоў па лініі Панцеляймона — праводжаныя сабатажу справы беларусізацыі царквы й правядзенія яе аўтакефаліі. Ён вызначыў Мікалая Лапіцкага сябрам менскай кансысторыі й перадаў яму Чыгуначную царкву, але затое адхіліў ад яе Нічыпара Пыска. Выйшла так, што беларус замяніўся беларусам, а расейцы былі недакранальныя. На іншыя дамаганыні беларускага актыву Філафей бесцыйніча адказаў, што ён выканаць іх ня можа, бо яны належаць да кампетэнцыі мітрапаліта, а ён не зьяўляецца мітрапалітам. Як бачым, адыход Панцеляймона быў выкарыстаны Філафеем для заслоны сваёй бязьдзейнасці ў напрамку правядзенія істотных пераменаў у царкве.

Пачаліся таксама інтырыгі з боку Філафея ў нямецкай паліцыі бясьпекі ды Генэральным Камісарыяце супраць як праваслаўных святараў, што належалі да беларускага актыву (як, напрыклад, супраць святара Нічыпара Пыска), так супраць беларускага каталіцкага духавенства (арышт і расстрэл экзарха Антона Неманцэвіча⁵⁰, ксяндза Вінцэнта

⁵⁰ Неманцэвіч Антон (8.02.1893—1942/43?). Народзіўся ў Санкт-Пецярбурзе. Скончыў Петраградzkую каталіцкую духоўную акадэмію (1918). У 1925 г., паводле абмену палітычнымі вязнямі, выдалены ў Польшчу. У 1929 г. прыняў грэка-каталіцкі абрад, уступіўшы ў орден езуітаў. Працаўваў ўніяцкіх парафіях у Альбэртыне (пад Слонімам) і Сынковічах (сёньня

Гадлеўскага⁵¹). Архіяпіскап Філафей думаў сваім супрацоўніцтвам зъ нямецкімі органамі супрацьстаяць ціску беларускай царкоўнай групы ў Менску ды ўтрымаць пануюча становішча, якое падтрымліваў таксама й другі „беларускі“ япіскап Апанас (Мартас). Гэты апошні (аўтар „Матэрываляў да гісторыі Праваслаўнае Беларуское Царквы“, 1948) знаходзіў іншае аргументаванье, кажучы, „чаго вы хочаце, Беларуская Царква зараз існуе як самастойная – гэтага ханае, а афармленыне аўтакефаліі належыць праводзіць пасля вайны, калі наступіць упадкаваныне палітычнага палажэння. Найважнейшым зъяўляеца ўтрымліваныне царквы ў поўнай згодзе з канонамі, а зь бязгучых спраўай найважнейшая – гэта паварот мітрапаліта Панцеляймона ў Менск для кіраўніцтва царквой. Праводжаныне расейскага напрамку ў Беларускай Царкве мітрапалітам Панцеляймонам – толькі ўяўленыне беларускіх нацыяналістых, якія наагул не павінны ўмешвацца ў царкоўныя спраўы“.

Справа крыху палепшала, калі 22 чэрвеня 1942 г. Вільгельмам Кубэ была створаная ініцыятыва Беларускіх Мужоў Даверу з доктарам Янам Ермачэнкам на чале. Да кампетэнцыі мужоў даверу ўваходзілі юрыйскія і палітычныя спраўы. У склад ініцыятывы пры аддзеле культуры і палітыкі ГКБ быў вызначаны Іван Касяк, адзін з актыўнейшых сяброў царкоўнага менскага актыву. Вось жа названы муж даверу, карыстаючыся сваім становішчам, выклікаў у Менск Апанаса (Мартаса) са Слоніму і запрапанаваў яму пераняць кіраўніцтва беларускай царквой ад Філафея, на што Апанас не згадзіўся. Гэты апошні змог, міма ўсяго закало-

⁵⁰ Зэльвенскі раён Гарадзенскай вобласці), быў рэдактарам уніяцкага часопіса „Да Злучэння“. У 1939 г. львоўскі мітрапаліт Андрэй Шаптыцкі вызначыў яго экзархам Грэка-Каталіцкай Царквы ў Беларусі. Увесну 1942 г. экзархат быў афіцыйна прызнаны генэральным камісарам Беларусі Вільгельмам Кубэ. У жніўні 1942 г. Неманцэвіч быў арыштаваны нямецкімі ўладамі ў празікі праз некаторы час звязаны.

⁵¹ Гадлеўскі Вінцэнт (16.11.1888–24.12.1942), каталіцкі святар і палітычны дзеяч. Нарадзіўся ў вёсцы Шурычы (сёньня Свіслацкі раён Гарадзенскай вобласці). Падчас нямецкай акупацыі быў галоўным інспектаром беларускіх школ, працаваў у Катэдральным касцёле ў Менску. Актыўна выступаў за незалежнасць беларускага касцёлу ад Польшчы і стварэнне на тэрыторыі Беларусі асобнага біскупства, падрыхтаваў у гэтай спраўе мэмарандум да нямецкіх уладаў. 24 снежня 1942 г. арыштаваны СД і ў гэты ж дзень расстрэляны ў лягеры Трасьцянец (пад Менском).

ту, пераканаць палітычна нявырабленага ѹ наўнага мужа даверу ѿ неабходнасці павароту мітрапаліта Панцеляймона ў Менск і пераняцца ім кіраўніцтва яшчэ перад скліканнем агульнага Сабору дзеля праўядзення аўтакефаліі ѿ жыццё, які заплянаваў Іван Касяк у паразуменыні зъ нямецкім кіраўніком Юрдам.

Сам Іван Касяк баяўся поўнай сваёй кампрамітациі перад нямецкімі ўладамі, калі б асабіста зъяўляўся да іх у справе павароту ѿ Менск мітрапаліта Панцеляймона. Таму ён папрасіў гэта зрабіць Апанаса, выказваючы са сваім боку поўную падтрымку. Апанас ня толькі ўзяў на сябе гэтую місію, але нагаварыў япіскапа Сыцяпана ды Філафея, і на пачатку ліпеня 1942 г. усе трои „беларускія“ япіскапы прынялі наступную саборную пастанову: „1) зъяўніцца зь пісьмовай просьбай да генэральнага камісара Беларусі, беручы пад увагу 34-е правіла съвятых Апосталаў і 9-е правіла Антыахійскага Сабору, дазволіць мітрапаліту ѿсей Беларусі Панцеляймону вярнуцца з адпачынку для выканання сваіх функцыяў мітрапаліта Беларускай Царквы, каб можна было склікаць Сабор япіскапаў і Ўсебеларускі Сабор для вырашэння спраўы аўтакефаліі Беларускай Царквы згодна з канонамі; 2) зъяўніцца зь пісьмовай просьбай да мітрапаліта Панцеляймона прыехаць у Менск для выканання сваіх абавязкаў дзеля важнасці ѹ неадкладнасці царкоўных спраў, а пераважна для вырашэння спраўы аўтакефаліі“.

Згодна з гэтай пастановай быў скіраваны ліст да Вільгельма Кубэ з подпісамі трох уладыкаў, на што быў атрыманы вусны адказ, што ўсе спраўы Сабору павінен падрыхтаваць архіяпіскап Філафей як заступнік мітрапаліта ѿ паразуменыні зъ япіскапамі.

Незадаволенія гэтым япіскапы 16 ліпеня 1942 г. прынялі новую пастанову: „1) зъяўніцца да генэральнага камісара Беларусі зь лістом, у якім зазначыць, што для правамоцнасці пастановаў Сабору япіскапаў і Царкоўнага Сабору іх павінен ачольваць сам мітрапаліт, згодна з канонамі Праваслаўнай Усяленскай Царквы; 2) адначасна прасіць дазволіць мітрапаліту Панцеляймону часова жыць у Менску ѿ мітрапалітальным доме падчас саборных нарадаў; 3) дазволіць мітрапаліту Панцеляймону прыехаць у Менск на 17 ліпеня г. г. на пасяджэнне Сабору“. На гэты ліст быў дадзены наступны адказ: „Я не могу пагадзіцца з Вашай думкай, — пісаў камісар, — аб кананічна-праваслаўнай кампетэнцыі сабрання япіскапаў. Я не лічу неабходнай асабістую прысутнасць мітрапаліта Панцеляймона ѿ Менску для праўядзення неабходных пастановаў, што кананічна не выклю-

чаюць супраціву для абвяшчэння аўтакефаліі, і ўважаю Сынод у ягоным сучасным складзе дастаткова правамоцным прымаць адпаведныя пастановы. На выезд мітрапаліта Панцеляймона зь ягонага манастырскага месца знаходжаньня я не могу дазволіць. Справы мітрапалітальнага Сыноду абвязаны весьці архіяпіскап Філафей Нарко. Паколькі неабходная згода мітрапаліта Панцеляймона, я прапаную Вам зажадаць ад апошняга пісьмовую згоду на гэта ѹ такую прыняць за паўнавартасную замену ягонае адсутнасці пры актах пастановаў“.

Як відаць з гэтага ліста, стараныні „беларускіх“ япіскапаў вярнуць назад Панцеляймона, а гэтым самым місія Аланаса й Івана Касяка, ня мелі посьпеху. Німецкія ўлады арыентаваліся, што праразейскія элемэнты, рэпрэзэнтаваныя пратаярэем Язэпам Балаем ды сьвятаром Івашкевічам і іншымі, праводзілі ў шматлікіх мясцовасцях лякальныя саборыкі з мэтай перашкодзіць справе правядзенія беларускай аўтакефаліі, а таксама навязвалі дачыненьні зь мітрапалітам Дзянісам, каб далучыць беларускую царку да ягонаі юрысдыкцыі. З другога боку, польна сачыў за ходам падзеяў у Беларусі экзарх Маскоўскай патрыярхii ў Прыбалтыцы мітрапаліт Сяргей (Васкрасенскі) і рабіў заходы, каб не дапусціць беларускай аўтакефаліі. Присутнасць Панцеляймона, не-пахіснага абаронцы непадзельнасці расейскай царквы, узмацніла б яшчэ больш расейскую апазыцыю, да якой належалі й „беларускі“ япіскапы, якія рабілі ўсе магчымыя спробы, каб: 1) спаралізаваць ціск беларускага актыву; 2) не дапусціць поўнай рэалізацыі беларускай аўтакефаліі.

У справе першага пункту япіскапы напісалі 30 ліпеня 1942 г. мэрамирай да Вільгэльма Кубэ, у якім нападалі на беларускі актыў, называлі яго „таямнічай сілай, варожай царкоўнай справе“, якая быццам сее атмасферу недаверу німецкага кірауніцтва да праваслаўнай беларускай ярархii. Далей рабіліся дамаганьні, каб у справах праваслаўнай царквы не лічыць актыву за кампэтэнтнага ѹ адпаведнага, а беспасярэдна ўваходзіць у контакт з прадстаўнікамі беларускай ярархii. Пісалася таксама аб рэлігійным навучаньні дзяцей у школах і аб матэрыяльным забесьпячэнні духавенства, але аніводным словам ня згадвалася справа беларускай аўтакефаліі, хоць два тыдні раней д-р Юрда выклікаў усіх трох япіскапаў (разам з прадстаўнікамі Галоўнай управы БНС) і жадаў неадкладнага абвяшчэння аўтакефаліі беларускай царквы. Юрда тады назваў акцыю япіскапаў сабатаражам, якога ня будуць талераваць німецкія ўлады.

У справе другога пункту ўладыкі выступалі супраць прапановы німецкіх уладаў прыняць самімі толькі япіскапамі пастанову аб аўтакефаліі без склікання агульнага Сабору на падабенства таго, як была абвешчаная аўтакефалія ў Польшчы ѹ на Балканах у мінулым. Япіскапы, ізноў засланяючыся канонамі, відавочна, разылічвалі, што пры агульным Саборы будзе абсолютная бальшыня ўдзельнікаў на іх баку, а голас беларускага актыву ня будзе мець вырашальнага значэння.

Дзеля склікання гэтага Сабору Філафеем была створана перадсоборная камісія зь ведамых русафілаў Багаткевіча, Малевіча, Балая й інш. І трэба было зноў немалой барацьбы, каб у склад яе ўвесці прадстаўнікі ѹ ад беларускага актыву, як пратаярэя Іаана Кушнера, Мікалая Лапіцкага, д-ра Яна Ермачэнку, Павала Сьвірыда⁵², Аркадзя Арэхву й іншых.

Пасля падрыхтоўчых працаў камісіі ѹ атрыманьня згоды на скліканне Сабору ад мітрапаліта Панцеляймона (да якога зъездзілі Філафей зь Іванам Касяком) япіскапы ѹ далейшым вышуквалі штораз новыя перашкоды, відавочна, каб больш заблытаць усю справу. Гэтак яны 29 ліпеня 1942 г. пастановілі зноў дэлегаваць Філафея да Панцеляймона ѹ справе тэрміну склікання Сабору япіскапаў і Ўсебеларускага Сабору ѹ г. д., але найважнейшае яны ўстановілі асновы выбарчага рэгуламіну кандыдатаў ѹ агульны Сабор, практычна выключаючы шматлікіх нацыянальна съядомых беларусаў з чыста фармальных прычынаў, якія ў савецкіх умовах папярэдняга жыцця не маглі зайснаваць. Япіскапы вымагалі ад кандыдатаў: 1) найменш 30-гадовага веку; 2) ведамай усім набожнасці; 3) незганьбаванасці судом; 4) беларускай нацыянальнасці; 5) пражываньня ѹ дадзеным прыходзе ня менш за тры гады; 6) штогодній споведзі.

Сутнасць крутні япіскапаў раскрываў пратэст Галоўнай управы БНС і сам д-р Юрда. Галоўная управа БНС падкрэслівала, што япіскапы імкнуцца вылучыць ад удзелу ѹ Саборы съядомых беларусаў, якія ѹ змаганьні з бальшавіцкімі ѹ польскімі акупантамі былі прасльедава-

⁵² Сьвірыд Павал (1886—1948), грамадзкі дзеяч, юрист. У 30-х гадах працаўаў у Наваградку, падчас німецкай акупацыі быў старшынём Наваградзкага акруговага суду, што аб'ядноўваў міравыя суды Баранавіцкай, Ганцавіцкай, Наваградзкай і Слонімскай акругаў. Сябра БЦР (1944). Зь лета 1944 г. — на эміграцыі ѹ Нямеччыне. Памёр у Равэнсбургі (Заходняя Нямеччына).

ныя судамі ѹ турмамі, былі дэпартаваныя са сваіх сталых месцаў жы-
харства. Уся Ўсходняя Беларусь была пазбаўленая бальшавікамі маг-
чымасці выяўляць набожнасць навонкі ѹ штогод спавядца, таму
кваліфікацыя „набожнасць“ давала магчымасць зрусіфікаўнаму
духавенству падбіраць сабе выгадных кандыдатаў.

Юрда ѹ сваім лісьце ад 14 жніўня 1942 г. пісаў: „Устаноўленыя Вамі
ўмовы для выбару ўдзельнікаў Царкоўнага Сабору належыць зъмя-
ніць. Умову нумар 1 належыць зъмяніць так, каб мінімальны век быў
ня 30, а 21 год. Умову нумар 5 належыць зъмяніць так, каб удзельнік
меў празьсваць у дадзенай парахвіі наймені паўгады. Выстаўлене
Вамі вымаганьне трох гадоў азначала б, што практычна кожны
ўцёкшы ад бальшавіцкага панаваньня ня меў бы выбарчых правоў у
Царкоўным Саборы, што як палітычна, так і ѹ інтарэсах царквы
зъяўляецца некарысным. Далей зъяўляецца незразумелым, як Вы мо-
жаце спраўдзіць нумар 2 і 6. Хоць вызнаньне праваслаўнай веры, зра-
зумела, зъяўляецца ўмовай для ўдзелу ў Саборы, аднак няма ніякіх
магчымасцяў устанавіць рэлігійнасць за ўесь час перасльеду цар-
квы бальшавікамі. Такі ж закід можа зрабіць тым, хто пры бальша-
вікох ня меў магчымасці бываць у споведзі“.

Тым часам мітрапаліт Панцеляймон спакойна выдаў ліст наступна-
га зъместу: „Ляды, 1-га жніўня 1942 г. Заступніку Мітрапаліта ўсёй
Беларусі Высокадастойнаму архіяпіскапу Філафею. Жадаючы, каб
фактычна праведзеная мной аўтакефалія атрымала ѹ належнае
афармленыне, я даручаю архіяпіскапу Філафею скліканыне Сабору бе-
ларускай праваслаўнай ярархіі разам з выбранымі прадстаўнікамі
духавенства ѹ вернікаў-міранаў. І гэтym я яшчэ раз пацьвярджжаю
сваю заўсёдную гатовасць у напрамку пажаданым цывільнымі ўла-
дамі. Мітрапаліт Панцеляймон“.

Апошні сказ гэтага ліста меў зъяднаць нямецкія ўлады, што быццам
справа беларускай аўтакефаліі ня мае ніякіх перашкодаў.

Але нямецкія ўлады, як і беларускі актыў, не былі такія наўнія,
каб паверыць у шчырасць ліста Панцеляймона. Крутня япіскапаў, каб
падрыхтаваць сабе выгадны Ўсебеларускі Сабор, пацярпела няўдачу.
Архіяпіскап Філафей змушаны быў перадаць падрыхтоўчыя працы да
Сабору ѹ сам Сабор пад кантроль Генэральнага Камісарыяту Беларусі.
Ня мелі посьпеху таксама новыя просьбы аб павароце Панцеляймона
у Менск. 19 жніўня 1942 г. Вільгельм Кубэ яшчэ раз адказаў япіскапам:
„...Аб адчыненьні Царкоўнага Сабору мітрапалітам Панцеляймонам
ня можа быць гутаркі, бо ягоная прысутнасць у Менску застаецца

непажаданай. Саборам кіруе заступнік мітрапаліта архіяпіскап
Філафей“.

Нямецкія ўлады ѹ міжчасе перагледзелі таксама статут Беларускай
Праваслаўнай Царквы, прынятыя япіскапамі ў сакавіку 1942 г., і загадалі
ў шмат якіх месцах яго паправіць. Між рознымі папраўкамі некаторыя
мелі істотныя харкты і служылі справе аўтакефаліі. Як ужо было раней
адзначана, мітрапаліт Панцеляймон і япіскапы ўсякім спосабамі ўхіля-
ліся ад назову „аўтакефальная“ (царква), а ѹ ранейшым статуте (які меў
быць зацверджаны Ўсебеларускім Царкоўным Саборам) уводзілася
назва: „Беларуская Праваслаўная Царква“. Камісар звяяртаў на гэта
асаблівую ўвагу, сцьвярджаючы: „Статут павінен мець выразную
акрэсленасць — Аўтакефальная Беларуская Праваслаўная Царква.
Таму іншая назва царкоўной арганізацыі недапушчальная. Тытул
мітрапаліта, устаноўлены у п. 14, патрабуе змены дзеля таго,
што мітрапаліт павінен тытулавацца наступным чынам — мітра-
паліт Беларускай Аўтакефальной Праваслаўной Царквы“.

Усебеларускі Праваслаўны Сабор быў прызначаны на 28 жніўня
1942 г. у Менску ѹ на гэты дзень меліся прыбыць царкоўныя прад-
стаўнікі з усёй этнографічнай Беларусі. Аднак нямецкія ўлады, баючыся
русафільскага засільля на Саборы, згодна з інтэнсіўнай падрыхтоўкай
на месцах, забаранілі многім дэлегатам з тых ці іншых прычынаў ехаць
у Менск.

Перш за ўсё ѹ Гародні быў затрыманы архімандрит Венедыкт —
правая рука Панцеляймона, далей дэлегаты зь Віцебску, Смаленску,
Магілёва, Полацку, Бабруйску ѹ іншых гарадоў Ўсходняй Беларусі.

Не было таксама прадстаўнікоў з Гарадзеншчыны ѹ Беласточчыны,
далучаных да Ўсходніх Прусаў; зь Берасцейшчыны ѹ Піншчыны,
далучаных да Камісарыяту Ўкраіны; зь Вільні ѹ ваколіцаў, далучаных
да Камісарыяту Літвы.

Стрывожаны гэткім абаротам справы Філафей, а таксама ягоныя
памочнікі Апанас і Сыцяпан, не распачыналі Сабору 28 жніўня, але
рабілі новыя заходы перад нямецкімі ўладамі, каб змог прыехаць мі-
трапаліт Панцеляймон.

Калі ўсе гэтыя старанні аказаліся безнадзейнымі, Панцеляймон
даў згоду дэлегатам ад япіскапаў наступнага зъместу: „У выніку маёй
немагчымасці прыбыць на Сабор зь незалежных ад мяне прычынаў,
на скліканыне якога, згодна з Вашым жаданьнем, я даў свою згоду,
даручаю Вам давесці ўсю справу да канца ѹ быць старышнём на

Саборы, калі ён адбудзеца, як Вы мяне аб гэтым просіце. Давяраю Вашай япіскапскай сумленнасьці й мудрасыці, што, спадзяюся, дасыць мне маечымасць зацьвердзіць пастановы, выпрацаваныя на Сходзе духавенства й міранаў пад Вашым старшынствам. Мітрапаліт Панцеляймон, 29 жніўня 1942 г., м. Ляды Смалявіцкага раёну“.

Такім чынам, Усебеларускі Праваслаўны Сабор (гэтая была афіцыйная назва) пачаўся з двухдзённым спазненнем 30 жніўня 1942 г. Нарады апярэдзіла ўрачыстое набажэнства ў Прачысьценскім саборы жаночага манастыра з прынародным казаньнем архіяпіската Філафея. На нарадах старшынём быў Філафей, а ў прэзыдыюм Сабору ўваішлі япіскапы Апанас, Сыцяпан, архімандрит Серафім (Шахмут) з Жыровічаў, пратаярэй Язэп Балай, пратаярэй Гарбацэвіч, судзьдзя Павал Сьвірыд, магістар Дземянчонак, сябра галоўнай управы БНС доктар Валькевіч. Сакратарамі — пратаярэй А. Апанасэвіч і сянятар М. Сеўба.

На Саборы былі прысутныя (паводле справаў задачы мандатнай камісіі) 17 духоўных і 22 сьвецкія дэлегаты ад Наваградзка-Баранавіцкай япархіі; 26 духоўных і 43 сьвецкія — ад Менскай япархіі; адзін сьвецкі дэлегат ад Смаленшчыны, а таксама па-за дэлегатамі ўдзел бралі япіскапы Філафея, Апанас, Сыцяпан — усяго 111 асобаў. Апрача таго, прысутнічалі шматлікія госьці, прадстаўнікі прэзыдый ды сябры перадсаборнай Камісіі з дарадчымі галасамі.

Склад Усебеларускага Сабору поўнасцю спрыяў справе прыняцця пастановаў аб афармленні Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы. Русафільскі элемэнт быў вельмі малы, і ён практична нават не спрабаваў падымаць апазыцыі. Нават пратаярэй Язэп Балай у сваім рэфэрэце „Кананічныя асновы аўтакефалії“ выказваў думку, што цяпер маюцца ўсе асновы для кананічнага правядзення аўтакефаліі Беларускай Праваслаўнай Царквы.

Пасля рэфэратаў (Язэпа Балая й Іаана Кушнера⁵³) Філафей у сваёй прамове сцівярджаў, што фактычнае існаваныне аўтакефальнасці Беларускай Праваслаўнай Царквы патрабуе кананічнага афармлення і вынісення адпаведнай пастановы ды паведамлення аб гэтым іншых праваслаўных аўтакефальных цэркваў. У гэтай справе разгарнулася шырокая дыскусія. З русафільскага боку забіралі голас толькі Язэп Балай і пратаярэй Гарбацэвіч, перасыцерагаючы аб небяспечы пось-

пеху пры адбудове праваслаўнай царквы. Яны заклікалі справу аўтакефаліі перасунуць на паваенны час. Лягер аўтакефалістаў меў куды больш прамоўцаў — Нічыпар Пыск, Мікалай Лапіцкі, магістар Аркадзь Арэхва, Дзымітры Касмовіч⁵⁴, Павал Сьвірыд, Эмануіл Ясюк⁵⁵ і інш. Яны патрабавалі неадкладнага прыняцця пастановаў аб аўтакефаліі.

Аднак у галасаваныні па прапанове аб аўтакефаліі ўстрымалася толькі трох дэлегатаў, усе іншыя галасавалі за яе прыняцце.

Не было затрымкі таксама ў разглядзе й прыняцці статуту БАПЦ. Сабор далей прыняў тэксты лістоў да іншых аўтакефальных праваслаўных цэркваў ды да канстантынопальскага патрыярха з просьбай аб выданыні Беларускай Праваслаўнай Царкве томасу на самастойнае існаваныне.

Здавалася, што Сабор бяз большай апазыцыі служыў справе аўтакефаліі, аднак варожая рука й тут моцна зацяжыла ѹ паралізавала ўзънятая яе крылы. Недас্বедчаныя дэлегаты зь беларускага актыву пад агульным дзеяннем „поспехаў“ Сабору ды пад гіпнозам працоўнікаў аб патрэбе кананічнасці аўтакефаліі (што заўсёды была дымнай заслонай антыаўтакефальнай іх дзеяннісці) згадлісі ўвесыці да статуту БАПЦ дадатковы 113 параграф наступнага зъместу: „кананічнае абвяшчэнне аўтакефаліі наступіць пасля прызнання яе ўсімі Аўтакефальнымі Праваслаўнымі Цэрквамі“.

⁵³ Іаан Кушнер падрыхтаваў рэфэрат на тэму „Пытаныні аўтакефаліі ў Беларусі“.

⁵⁴ Касмовіч Дзымітры (21.09.1909—23.04.1991), грамадзка-палітычны й вайсковы дзеяч. Нарадзіўся ў Нясьвіжы. Скончыў тэаліягічны факультэт Бялградзкага ўніверсітэту (1939). Вярнуўся ў Заходнюю Беларусь, дзе з прыходам савецкай улады працаваў у адміністрацыйным апараце ў Нясьвіжы. Удзельнік Народнага Сходу ў Беластоку (кастрычнік 1939 г.), які прыняў рашэнне аб далучэнні Заходняй Беларусі да СССР, дэлегат нечарговай сэсіі ВС СССР у Москве. З прыходам немцаў некаторы час кіраваў менскай паліцыяй (ліпень—кастрычнік 1941 г.). З восені 1941 г. — у Бранску ў Смаленску, дзе ўзначальваў акруговую Паліцыю ОД (службу парадку). Сябра ЦК Беларускай Незалежніцкай Партыі (БНП). З лета 1944 г. — на эміграцыі. Жыў у Нямеччыне. Быў старшынём БНП, Беларускага Вызвольнага Фронту, сябрам разнастайных антыкамуністычных ліг.

⁵⁵ Ясюк Эмануіл (1906—1977), грамадзкі дзеяч. Паводле адкукацыі інжынэр. Падчас нямецкай акупацыі — старшыня Стайпецкага раёну, удзельнічаў ва Усебеларускім Царкоўным Саборы (жнівень 1942 г.) і II Усебеларускім Кангрэсе. З лета 1944 г. — на эміграцыі. Ад пачатку 50-х гадоў жыў у Пасэйку (Нью-Джэрзі, ЗША).

Гэтая папраўка да статуту, фактычна, была ўбітym нажом у аўтакефалію беларускай царквы, бо ставіла яе ў стан неафіцыйны, пазапраўны, без надзея поўнай рэалізацыі, што вынікае з самой фармулёўкі „пасъля прызнання яе ўсімі Аўтакефальнымі Праваслаўнымі Цэрквамі“. Ведама, Расейская Праваслаўная Царква зацікаўленая была ня даць прызнання беларускай аўтакефаліі.

Далей! Пасъля заканчэння Сабору „беларускія“ япіскапы на сваёй нарадзе не знайшлі сябе кампетэнтнымі падпісаць прынятых Саборам лісты да аўтакефальных цэркvaў у справе прызнання аўтакефаліі Беларускай Праваслаўной Царквы, засланяючыся тым, што толькі мітрапаліт мае права подпісу. Яны гэтым спосабам імкнуліся дасягнуць дзъюно асноўных рэчаў: а) перашкодзіць хуткаму афіцыйнаму прызнанню аўтакефаліі канстантынопальскім патрыярхам і б) вярнуць на сваё месца мітрапаліта Панцеляймона.

Справа зь непадпісанымі лістамі аб прызнанні беларускай аўтакефаліі працягнулася аж да сакавіка 1943 г., калі беларускі актыўнакіраваў яе да нямецкіх уладаў, дамагаючыся зрабіць адпаведныя заходы адносна Філафея, які тармозіць высылку лістоў.

Калі нямецкія ўлады зажадалі неадкладнага падпісання названых лістоў, Філафей склікаў япіскапаў у Менск, але прыехаў толькі Апанас. Іншыя мэтазгодна не прыехалі. Лісты не былі падпісаныя, а ўладыкі Філафей і Апанас звярнуліся ў Генэральны Камісарыят Беларусі з новай просьбай (падтрыманай і беларускім царкоўным актывам з Іванам Касяком на чале) аб павароце Панцеляймона ў Менск. Немцы, маючы ўжо ў асноўным вырашаную справу беларускай аўтакефаліі агульным Саборам і прынятым яе статут, ня мелі перашкодаў для павароту Панцеляймона ў Менск, тым больш, што ім было лягчэй дамовіцца з мітрапалітам, чымся зь ягоным заступнікам Філафеем. Таму яны 16 красавіка 1943 г. прывезлы мітрапаліта Панцеляймона ў Менск і дазволілі пераняць кіраўніцтва мітраполіяй. На другі дзень ужо былі падпісаныя лісты ў справе прызнання беларускай аўтакефаліі да іншых аўтакефальных цэркvaў і да канстантынопальскага патрыярха й перададзеныя ў Генэральны Камісарыят Беларусі дзеля перасланьня адрасатам з пасярэдніцтвам нямецкага дыпламатычнага апарату.

Беларуская Аўтакефальная Праваслаўная Царква стала самастойнай і незалежнай царквой і патрабавала толькі багаслаўленья канстантынопальскага патрыярха ды прыяцельскіх адносінаў ад іншых самастойных праваслаўных цэркvaў.

Перамога бальшавіцкіх войскаў пад Сталінградам дала пачатак савецкаму наступу на захад. Вясной 1943 г. бальшавікі сталі перакідваць на тылы нямецкай арміі ў Беларусі (і ў іншых краінах) дывэрсійныя аддзелы, якія пачалі арганізоўваць пры дапамозе тэрору так званую „савецкую партызаншчыну“. Бальшавіцкая дывэрсія скіраваная была ня толькі супраць нямецкай арміі й акупацыйнай улады, але й супраць усяго беларускага руху, супраць усіх відаў адраджэння беларускага нацыянальнага жыцця. БАПЦ і ейнае беларускае духавенства сталіся аб'ектамі варожай савецкай агрэсіі пры дапамозе партызанскіх bandaў.

Зыншчэныне беларускага духавенства пачалося адразу пасъля Ўсебеларускага Сабору ў верасьні 1942 г. Былі расстрэляныя дзясяткі беларускіх святароў у розных сельскіх паraphвіях так Усходній, як і Заходній Беларусі, прычым не было выпадку нападу партызанаў на русофільскага духавенства. У многіх цэрквях партызаны прымушалі святароў прызначаць маскоўскага мітрапаліта Сяргея, адчытываць ягоныя адозвы або змаганыя з „фашистамі“ й г. д. Такія ж расправы зь беларускім нацыянальна-съведамым насельніцтвам і праваслаўным духавенствам праводзілі ў Заходній Беларусі польскія bandaў, падтрыманыя нямецкімі ўладамі.

З другога боку, рост бальшавіцкай і польскай партызаншчыны ў Беларусі выклікаў лютыя ліквідацыйныя акцыі, якія білі, у першую чаргу, па беларускім насельніцтве, абвінавачваным у супрацоўніцтве з партызанамі. Немцы не разъбіраліся ў вінаватасці ці невінаватасці зэтэрарызаванага насельніцтва: у часе „ачышчальных акцыяў“ палілі вёскі, перабівалі насельніцтва, палілі яго жыўцом, загнаўшы ў цэркви ці іншыя будынкі, ці, з „ласкі“, асалелае насельніцтва высыпалі ў Нямецчыну на прымусовую работу.

Адбудова Беларусі ѹ яе аўтакефальнай царквы сталіся немагчымымі. Трыумфаваў абодвасторонны неабмежаваны тэрор зь мільённымі ахвярамі ў насельніцтве.

У гэткі трывожны ды страшны час варожага наступу на ўсе праявы нацыянальнага жыцця „беларускі“ епіскапат з мітрапалітам Панцеляймонам на чале надалей праводзіў русофільскую свою дзейнасць, карыстаючыся цяжкім становішчам краіны. Адной з праяваў гэтай русофільскай дзейнасці епіскапату было высьвячэнне Панцеляймонам і архіяпіскапам Філафеем архімандрыта Паўла Мяленцева⁵⁶ на вікар-

⁵⁶ Павал (Мяленцеў Трафім, 15.11.1880—19.05.1962). Нарадзіўся ў Архангельскай губэрні ў сям'і дыякана. Быў манахам Салавецкага манастыра, ♂

нага япіскапа ў Бранск (11 ліпеня 1943 г.). Архімандрит Павал быў расейцам, непрыхільна настаўленым да аўтакефаліі, і быў кандыдатам япіскапа Смаленскага Сыцяпана.

„Беларуская Аўтакефальная Праваслаўная Царква сягоныня паводле складу епархічна-адміністрацыйнага апарату, — пісаў беларускі актыў німецкім уладам, — паводле яго нацыянальнага настаўлення ўстабілізавалася як расейская, з моцным антыбеларускім характарам і як такая праяўляе актыўную дзейнасць. Сэнс гэтага той, каб і праз царкву ўтрымаць лучнасць абшараў былога „адзінай недзялямай Pacei“.

Праз царкву на Беларусі дзейнічаюць разнаекаснай афарбоўкі дзейнікі з мэтай праз расейскіх характар царквы ѹ царкоўнай работы затрымаць Беларусь у непадзельнасці з вялікім канглемэратаам Pacei — з аднаго боку — ці з Савецкім Саюзам — з другога“, — гаварылася ў крыху пазынейшым мэмарыяле. „Антаганізм паміж мітрапалітам Беларусі Панцеляймонам і Філафеем базуецца выключна на асабістай падстаўе — за ўладу. Па зьмесце працы абодва яны, карыстаючыся зь небывалай волі (свабоды) у адміністраванні Царквой, дадзенай німецкімі ўладамі, утрымліваюць яе расейскіх характар, пакінутыя бальшавікамі“.

У сувязі з мэмарыяламі беларускага актыву німецкія акупацыйныя ўлады на Беларусі разаслалі праваслаўнаму духавенству аптыгальнікі пэрсанальнага характару, у якіх, між іншымі, было пытаныне аб нацыянальнай прыналежнасці. На падставе гэтых аптыгальнікаў выявілася, што быццам бы 90 адсоткаў усяго праваслаўнага духавенства Беларусі залічвае сябе да беларускай нацыянальнай насыці. Гэта выглядала на запярэчаныне абвінавачваньнем у расейскай насыці духавенства, аб чым была гутарка ў мэмарыялах беларускага актыву. У сапраўднасці „беларуская нацыянальная прыналежнасць“ духавенства, пададзеная ў аптыгальніку, абсалютна не пярэчыла праўдзвівасці фактаў у мэмарыяле, бо ж сам

⁵⁷ займаўся місіянэрскай дзейнасцю на поўначы Pacei. У 20—30-х гадах двойчы арыштоўваўся савецкай уладай, адседзеў у лягераш агулам 12 гадоў. Падчас німецкай акупацыі працягваў займацца місіянэрскай дзейнасцю. У 1943 г. хіратанізаваны ў япіскапа Бранскага. Зь лета 1944 г. — на выгнанні. Дапамагаў перамешчаным асобам. Улетку 1946 г. перайшоў у каталіцтва, атрымаў тытул біскупа Гэракліопальскага. Жыў у Бэльгіі. Трагічна загінуў у Брюсэлі — быў зъбіты аўтамабілем.

япіскап лічыў сябе беларускім, а праводзіў русіфікацыйную акцыю. Гэтаксама ѹ духавенства на месцах было пранікнута ідэалёгіяй „вялікай Pacei“ ѹ гэтым напрамку нічым ня розынілася ад чиста расейскага элемэнту.

Незвычайна моцная бальшавіцкая партызаншчына ў Беларусі ѹ бальшавіцкі наступ змушала немцаў адмовіцца ад ідзі падзелу Pacei на паасобныя краіны. Была створаная канцэпцыя федэратыўнай новай Pacei з Расейскай Вызвольнай Арміяй (РОА) і з генэралам Уласавым на чале.

Немцы сталі непрыхільна ставіцца да беларускага нацыянальнага актыву⁵⁷. Выкарыстаў гэта становішча мітрапаліт Панцеляймон для павелічэння ліку падуладных ярархаў. Так 24 кастрычніка 1943 г. быў высьвячаны на япіскапа Гомельскага настаяцель гарадзенскага сабору Рыгор Барышкевіч. Хіратонія яго адбылася ў Вене (Аўстрыя) і была выканана ярархам РЗПЦ — Анастасіем⁵⁸, мітрапалітамі Бэрлінскім Серафімам і Парыскім Серафімам⁵⁹, япіскапам Венскім Васілём⁶⁰, япіскапам Потсдамскім Філіпам⁶¹ і архіяпіскапам Гарадзенскім Венедык-

⁵⁷ Дастатковая спрэчнае цверджанье аўтара, бо падзеі наступных месяцаў паказалі адваротнае — німецкія ўлады больш актыўна сталі супрацоўнічаць зь беларускімі дзеячамі ѹ спрыяць нацыянальнаму руху. У прыватнасці, далі згоду на стварэнне Беларускай Цэнтральнай Рады — беларускага ўраду пад німецкім пратэктаратам.

⁵⁸ Анастасі (Грыбаноўскі Аляксандар, 6.08.1873—22.05.1965). У 1906—1918 гг. займаў пасады япіскапа Серпухаўскага, архіяпіскапа Кішынёўскага й Хоцінскага. З 1919 г. — на эміграцыі. У жніўні 1936 быў выбраны кіраўніком РЗПЦ. З 1950 г. жыў у ЗША.

⁵⁹ Серафім (Лук'янаў Аляксандар, 23.08.1879—18.02.1959). У 1927—1945 гг. узначальваў Заходнеўрапейскую япархію РЗПЦ (зь месцапражываннем у Парыжы). У 1945 г. вярнуўся ў Маскоўскі патрыярхат, узначальіў Заходнеўрапейскі экзархат РПЦ. З 1954 г. жыў у СССР.

⁶⁰ Паўлоўскі Васіль (21.11.1880—1945). Нарадзіўся ў Казані. У 1935—1939 гг. — дэкан тэялягічнага факультэту Харбінскага Інстытуту Святога Ўладзімера. У 1939 г. хіратанізаваны ў япіскапа Венскага. Памёр у Лодзі (Польшча).

⁶¹ Філіп (Гарднэр Іаган фон, 9.12.1898—26.02.1984). Нарадзіўся ў Севастопалі ў сям'і фабрыканта, выхадца з Шатляндыі. У дзяцінстве перайшоў у праваслаўе, у 1920 г. эміграваў з Pacei. Скончыў тэялягічны факультэт⁶²

там. Гэткі вялізны ўдзел расейскай ярхii ў высьвячэнні Гомельска-га япіскапа — адмоўны знак часу — прарасейскай нямецкай палітыкі, што думала паўстрымаць бальшавіцкі наступ на заход уласаўскім рухам. Прыняцьце Рыгора ў юрысдыкцыю мітрапаліта Панцеляймона на пачатку 1944 г. належала толькі да простых фармальнасцяў.

З другога боку, немцы баяліся, што лішні спогад расейскому руху можа перакінуць на бок антынямецкага супраціву ўесь беларускі нацыянальны элемэнт. Таму яны сталі рабіць некаторыя ўступкі й прапагандовыя сугестыі. Гэтак 21 снежня 1943 г. была пакліканая да жыцьця Беларуская Цэнтральная Рада з Радаславам Астроўскім на чале.

Гэтая апошняя інсцітуцыя за сваю асноўную задачу мела „*змабілізаваць усе сілы беларускага народу для зынішчэння бальшавізму й праз гэта канчаткова вызваліць беларускі народ ад прыгону бальшавіцкага крывавага панаваньня*“. Апрача таго, даваліся ёй некаторыя магчымасці самастойнай дзейнасці, „*у галіне сацыяльнага, культурнага й школьнага жыцьця*“.

Далейшай нямецкай пропагандовай сугестыі было далучэнне да Генэральнага Камісарыяту Беларусі Берасцейшчыны і Піншчыны, паводле ранейшай мяжы БССР.

Для царкоўных справаў быў створаны пры БЦР аддзел веравызнання, які стараўся мець уплыў на справы БАПЦ. Радаслав Астроўскі спачатку хацеў выкарыстаць сваё становішча прэзыдэнта БЦР для пераменаў кіраўніцтва мітраполіяй, наіўна думаючы, што замена непаслухмянага Філафея япіскапам Сыцяпанам (Сеўбам), зъ якім ён супрацоўнічаў у Смаленшчыне, спрычыніцца да аздараўлення беларускай царквы. Ведама, гэткі праект знайшоў супраціў Панцеляймона, і на ягоны загад Сыцяпан ухіліўся ад кантакту з Астроўскім.

Другой спрабай Радаслава Астроўскага ўнезалежніцца ад Філафея, а таксама й ад Панцеляймона было жаданье паставіць на чале БАПЦ

⁶² Бялградзкага ўніверсітэту (1928). Выкладаў грэцкую мову, літургіку й царкоўныя сьпевы ў сэмінарыях у Бялградзе й Цэцініе (Чарнагорыя). У 1936 г. паstryгся ў манахі пад іменем Філіпа. Працаўваў у Палестыне, Вене, Бэрліне. У 1942 г. быў узведзены ў сан япіскапа Потсдамскага. У 1945 г. зъняў з сябе манаскі сан і ажаніўся. З 1954 г. выкладаў расейскае літургічнае музыказнаўства ў Мюнхенскім універсітэце. Абараніў дысэртацыю пра старажытныя царкоўныя сьпевы. Доктар філязофіі. Іаган фон Гарднэр вядомы як кампазытар, аўтар духоўна-музычных твораў, адзін з найлепшых знаўцаў царкоўных сьпеваў на эміграцыі. Памёр у Мюнхене.

мітрапаліта Пінскага Аляксандра (Іназемцева) у сувязі з далучэннем Палесься да Генэральнага Камісарыяту Беларусі.

Дзеля рэалізацыі гэтай думкі Астроўскі запрасіў на пачатку траўня 1944 г. Аляксандра ў Менск і зладзіў банкет у ягоны гонар. На банкете прысутнічалі таксама падудадныя япіскап Берасцейскі Іаан⁶² (прыняты раней у юрысдыкцыю БАПЦ). Сьвецкія прамоўцы горача віталі ўладыкаў, спадзяючыся на цеснае супрацоўніцтва.

Прыбыцьцё мітрапаліта Аляксандра ў Менск выклікала зразумелую трывогу сярод япіскапаў БАПЦ. У сувязі з гэтым абдуманая была новая тактыка: у адносінах да БЦР і Астроўскага — тактыка сутэстыяў і прыгожых словаў, а адносна Аляксандра — прыяцельскіх дачыненій.

Дзеля гэтага й дзеля прыняцьця антымаскоўскай рэзалюцыі ў звязку са съмерцю маскоўскага патрыярха Сяргея ды пераняцьцем патрыярхату Аляксеем⁶³ (15 траўня 1944 г.) мітрапаліт Панцеляймон склікаў Саборы разгледжаны быў таксама ліст Радаслава Астроўскага ў справе актывізацыі ў беларусізацыі БАПЦ ды прынятая рэзалюцыя, поўная патрыятычных выказваньняў. Вось некаторыя вытрымкі з яе:

„*Святая Праваслаўная Беларуская Царква (усюды прапускаецца слова „аўтакефальная“ — В. П.) стаўши з восені 1941 г. на шлях самастойнага й незалежнага ад іншай замежнай царквы існаваньня й кіраваньня, хоць фармальна яшчэ непрызнаная іншымі Праваслаўнымі Аўтакефальнымі Цэрквамі аўтакефальнай, паводле самой істоты сваёй дзейнасці я не можа быць іншай, як нацыянальнай Царквой беларускага народу, і дзеля гэтага павінна ўзгадаўваць беларускае праваслаўнае грамадзянства ў нацыянальным духу, прымаючы пад увагу гістарычнае мінулае нашага беларускага народу, яго шматгадовую сувязь з аднаго боку з Москвою, а з другога — з Польшчай, якія спрычыніліся ў значнай меры да дэнацыяналізацыі нашага народу. Сабор япіскапаў Праваслаўной Беларускай Царквы зна-*

⁶² Іаан (Лаўрыненка, ?—12.10.1985), япіскап Ковельскі (1941), архіяпіскап Палескі й Берасцейскі (1943). Улетку 1944 г. выехаў у Нямеччыну. Быў настаяцелем Свята-Ўладзімерскай царквы ў Марыенбадзе. У 1946 г. вярнуўся ў СССР. Быў япіскапам Пермскім (1946), архіяпіскапам Алма-Ацінскім (1956), Чалябінскім і Златавускім (1957), Кастрамскім (1961). У 1961 г. пайшоў на пэнсію.

⁶³ Аляксей I (Сіманскі Сяргей, 1877—1970), патрыярх Маскоўскі й усёй Русі.

ходзіць, што нацыянальнае адраджэнне беларускага народу зьяўляецца справай вельмі важнай і патрабуе шматгадовай і энэргічнай працы ўсіх здаровых нацыянальных сілаў беларускага грамадства.

Сабор япіскапаў Беларускай Праваслаўнай Царквы сваю царкоўную ахвярную працу над адраджэннем беларускага народу й яго дзяржаўнага будаўніцтва разумее не іначай, як у добрым супрацоўніцтве з нацыянальнай беларускай дзяржаўнай уладай і пры наяднасьці існага цяпер аддзялення царквы ад дзяржавы, і было б вельмі сумным і шкодным для справы адраджэння нашага беларускага народу й беларускай дзяржаўнасці, калі б адносіны гэтых зъмяніліся на варожыя.

На падставе вышэйпададзенага пастанавілі: 1) Зь вялікім задавальненнем прывітаць існаванье Беларускай Цэнтральнай Рады як нацыянальнай улады беларускага народу. 2) Заклікаць усё духовенства Беларускай Праваслаўнай Царквы да энэргічнай і супольнай паstryрской працы, скіраванай да падняцця так рэлігійна-маральнага, як і нацыянальнага ўзору праваслаўных сыноў Беларускай Царквы. 3) Забавязаць ўсіх схвтароў авалодаць у магчымыя кароткім часе беларускаю народнаю моваю. 4) Забавязаць усё духовенства Праваслаўнай Беларускай Царквы ў казаньнях, у школах і ў узаемаадносінах з параходвінамі карыстацца выключна беларускай мовай". Далейшыя пастановы датычылі падрыхтоўкі нацыянальна съведамага маладога духовенства, рэлігійнай літаратуры й часопісаў, падручнікаў і іншых матэрыялаў, патрэбных для беларусізацыі царкоўнага жыцця.

Каб не дапусціць да эвэнтуальнай замены ў кіраўніцтве мітраполіяй, Сабор япіскапаў прызначыў Панцеляймону тытул Яго Блажэнства з нашэннем перад ім крыжа й дзвіюх панагіяў.

Наступна Сабор япіскапаў уключоў акругі Палесці — Пінскую, Палескую й Берасцейскую — у склад Беларускай мітраполіі, а мітрапаліту Аляксандру запрапанаваў разам з духовенствам і параходвіямі ўвайсьці ў юрысдыкцыянае падпарадкованьне Яго Блажэнству мітрапаліту Панцеляймону. Аляксандар на гэта згадзіўся з тым, што будзе захаванае за ім права пранясення Святога Крыжа падчас багаслужэнняў на тэрыторыі яго япархіі, што дадзена яму Саборам япіскапаў Украінскай Аўтакефальнай Царквы, як старшыні гэтага Сабору. На гэта Сабор не зусім пагадзіўся. Ён зажадаў звальняючай граматы для Аляксандра ад мітрапаліта Варшаўскага Дзяніса ды адмовы ад старшынства на Саборы япіскапаў Украінскай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы ды ад кананічнай сувязі зь япіскапамі гэтай царквы.

Аляксандар наагул згадзіўся ўвайсьці ў Беларускую мітраполію, але патрабаваных граматаў не прыслаў, а хуткая эвакуацыя зь Менску перад бальшавіцкім наступам ды адыход нямецкай арміі зь Беларусі перарвалі ўсялякія пляны аднаго ды другога бакоў.

Масавую эвакуацыю беларускага нацыянальнага актыву зь Беларусі папярэдзіў Усебеларускі Кангрэс, скліканы БЦР 27 чэрвеня 1944 г. дзеля выражэння нацыянальнага пратэсту перад бальшавіцкім наступам і новай маскоўскай акупацыяй Беларусі. На Кангрэсе зь япіскапаў прысутнічаў толькі Філафей, які ў сваёй вітальнай прамове ўспамінаў, што наладжвае царкоўнае жыццё, сарамліва згадваў існаванье беларускай аўтакефаліі, а заклікаў да рэлігійнага адраджэння як ідэйнай абароны перад бальшавізмам.

Так скончыўся трохгадовы перыяд нямецкага вызваленія ад бальшавізму, перыяд вялікага нацыянальнага беларускага ўздыму ў незвычайна цяжкіх умовах вайны: нямецкай акупацыі, бальшавіцкай і польскай дывэрсіі ды расейскага царкоўнага засільля. Чужацкая школа (маскоўская й польская) зламала нацыянальную душу праваслаўнага духовенства, якое ў вырашальных момантах нацыянальнага адраджэння беларускага народу схільнае было да здрадніцтва, да змовы з нацыянальнымі ворагамі.

Беларуская Аўтакефальная Праваслаўная Царква ў чэрвені 1944 г. мела ў сваім складзе 9 япархіяў і 9 уладыкаў (Панцеляймон, Венедыкт, Філафей, Апанас, Сыцяпан, Рыгор, Іаан, Павал і Аляксандар), аднак ніводзін зь іх ня быў верным сынам беларускага народу й не змагаўся за дзяржаўныя, нацыянальныя і царкоўныя інтарэсы Беларусі.

8. Паваротная бальшавіцкая акупацыя Беларусі

Адыход нямецкіх войскаў у чэрвені 1944 г. пад напорам савецкай афэнзывы аж да лініі Віслы выклікаў масавую эвакуацыю беларускага насельніцтва, што не жадала быць больш у бальшавіцкай няволі, на захад — у Нямеччыну. Разам з цэнтральнымі беларускімі установамі ў арганізацыямі выехаў увесе епіскапат ды шматлікае ніжэйшае праваслаўнае духовенства.

Такім чынам, бальшавікі знайшлі на зноўзахопленай беларускай тэрыторыі толькі рэдкае ніжэйшае праваслаўнае духовенства, а гэта значыць, вельмі спрыяльныя ўмовы для падпарадкованьня яго Маскоўскай патрыярхіі. Неабходна было толькі абсадзіць япархіі сваім япіскапамі ды зьліквідаваць духовенства, якое спрыяла беларускай аўтакефаліі й заста-

лося на месцы, абвінаваціўшы яго ў супрацоўніцтве зь немцамі. Ачышчальна бальшавіцкая акцыя прайшла ў 1944—1945 гг., і ў выніку, як пісаў кіраўнік НКУС БССР Лаўрэнці Цанава, „*бальшыня беларускіх нацыяналістых была вылаўлена й выкрытая ды панясла заслужаную кару*“.

Бальшавікі, аднак, не вярнуліся да стану 1941 г., калі ва Ўсходняй Беларусі не было ніводнага япіската й дзейнага сьвятара. Выкарystоўваючы рэлігію ў прапагандовых мэтах дзеля асятнення перамогі над ворагам у яшчэ ня скончанай вайне, яны абсадзілі катэдры япіскапамі. У Смаленск быў вызначаны япіскап Сяргей⁶⁴, у Менск — архіяпіскап Васіль⁶⁵, у Гародню — Варсанофій⁶⁶, у Пінск — архіяпіскап Даніла⁶⁷,

⁶⁴ **Сяргей (Сымірноў Аляксандар, 19.12.1883—16.08.1957).** Нарадзіўся ў Санкт-Пецярбурзе ў сям'і дыякана. Скончыў Пецярбурскую духоўную сэмінарый, настаўнічаў. З 1919 г. — настаяцель Ястребінскай Свята-Мікалаеўскай царквы Ямбурскага павету (сённяня Кінгісп Ленінградскай вобласці). У 1944 г. паstryжаны ў манахі, 19 лістапада таго ж году хіратанізаваны ў япіската Смаленскага й Дарагабускага. У 1947 г. узнагароджаны мэдалём „За годную працу падчас Вялікай Айчыннай вайны“. У 1955 г. пайшоу на супачын. Жыў у Магілёве.

⁶⁵ **Ратміраў Васіль.** У 1921 г. хіратанізаваны ў япіската, далучыўся да абнаўленцаў (якія падтрымалі савецкую ўладу), узведзены ў сан мітропаліта Курскага. З 1944 г. — архіяпіскап Менскі й Беларускі. У 1947 г. з-за дрэннага стану здароўя склаў зь сябе паўнамоцтвы архіяпіската.

⁶⁶ **Варсанофі (Грыневіч Канстанцін, 1875—13.03.1958).** Нарадзіўся ў сялянскай сям'і ў Гарадзенскай губэрні. Скончыў Магілёўскую духоўную сэмінарый, Казансскую духоўную акадэмію (1902). Служыў у цэрквах у Гомелі й Маскве. У 1945 г. хіратанізаваны ў япіската Гарадзенскага й Баранавіцкага (пазней тытул Баранавіцкі са зынкненнем Баранавіцкай вобласці быў перайменаваны ў Лідзкі). У 1948—1950 гг. — япіскап Сяміпалацінскі й Паўладарскі (Казахстан), 1950—1953 — Арэнбурскі й Бузулукскі, 1954—1956 — архіяпіскап Калінінскі й Каширскі.

⁶⁷ **Даніла (Юзыюк Мікалай, 2.10.1880—27.08.1965).** У 1925—1939 гг. выкладчык Віленскай духоўнай сэмінарыі, у 1939—1940 гг. — сакратар мітрапаліта Віленскага Элефэрыя. З 1942 г. — япіскап Ковенскі. Пасъля забойства экзарха Сяргея (Васкрасенскага) пераняў ягонае месца кіраўніка Літоўскай япархіі часовага экзарха Латвіі й Эстоніі. У 1944—1945 гг. жыў у Чэхаславаччыне. Са сінегня 1945 г. — архіяпіскап Пінскі й Берасцейскі. У 1950 г. за „супрацоўніцтва зь нямецкімі ўладамі“ арыштаваны й да 1954 г. знаходзіўся ў турме. З 1956 г. жыў у манастырах.

рэпатрыяваны з Чэхаславаччыны. Адчыненыя былі спачатку душпастырскія курсы ў Жыровічах і Пінску, а ад 1947 г. — духоўная сэмінарыя ў Жыровіцкім манастыры.

Неразважна, аднак, было б думаць, што ў Саветах ад часу Другой Сусветнай вайны наступіў паварот да царкоўнага жыцця. Яно так выглядала ў ваенным і паваенным перыядзе, калі царква шырокая выкарystоўвалася для савецкай пропаганды. Ад 1947 г. пачаўся нанова стары антырэлігійны курс ды паступовая ліквідацыя царкоўнага жыцця. Замест Саюзу ваяўнічых бязбожнікаў (зліквідаванага на пачатку 1942 г.) было створанае ў Маскве ды ва ўсіх рэспубліках Таварыства па пашырэнні навуковых і палітычных ведаў. У 1953 г. гэтая новая савецкая бязбожная арганізацыя налічвала ў БССР звыш 18.000 сяброў, наладзіла за пяць гадоў свайго існаванья 173.900 лекцыяў антырэлігійнага зъместу. Ад гэтага часу таксама пачаліся „перамяшчэнні“ япіскапаў, якія выявілі сябе актыўнымі на царкоўнай ніве, як, прыкладам, япіскап Варсанофій. Архіяпіскап Менскі Васіль наагул быў пераведзены на спачынак, а на яго месца вызначаны мітропаліт Піцрым (Сывіридаў), хіратанізаваны ў Курску ў tym жа 1946 г.

Япіскап Пінскі Даніла быў арыштаваны бальшавікамі ў 1950 г. і ад таго часу німа аб ім вестак. На яго месца быў прысланы япіскап Паісі (Абраццоў), але ён быў усьцяж перакіданы зь месца на месца — у Берасцьце, Гародню, зноў у Пінск, двойчы на адпачынак.

У гадах 1950—1952 наступіла ліквідацыя япіскапскіх катэдраў у Гародні, Берасці, Вільні, Пінску, не гаворачы пра Віцебск, Гомель, Магілёў, Мазыр, Палацк, Слуцак, Наваградак, Баранавічы, дзе бальшавікі пасъля апошняй вайны нават не рабілі ніякіх спробаў аб пастановленні там япіскатаў. Такім чынам, ад 1952 г. у БССР асталася толькі адна Менская катэдра на чале з Піцрымам — носьбітам ганаровага мэдalia „За годную працу падчас Вялікай Айчыннай вайны“ ды верным маскоўскім служакам.

У 1953 г. у дапамогу архіяпіскапу Піцрыму быў хіратанізаваны архімандрит Жыровіцкага манастыра Мітрафан Гутоўскі⁶⁸ з тытулам

⁶⁸ **Мітрафан (Гутоўскі Міхail, 1897—12.09.1959).** Нарадзіўся ў сям'і сяўтара на Валыні. Скончыў Валынскую духоўную сэмінарый, тэалагічны факультэт Варшаўскага ўніверсітэту са ступенню магістра багаслоўя (1931). Быў паstryжаны ў манахі пад імем Мітрафана. Працаўнік У Пачаёўскай лаўры эканомам і скарбнікам. З 1934 г. — настаяцель Яблочынскага манастыра. З 1947 г. — рэктар Менскай духоўнай сэмінарыі ў Жыровічах, ⁶⁹

япіската Бабруйскага. Бальшавіцкая пропаганда старалася прадстаўіць хіратонію вікарнага япіската Менскага як быццам вялікае дабрадзеіства для беларускага народу. У прынагодных прамовах пасъля хіратоніі гаварылася аб „большай славе беларускага народу“, аб „Беларускай Царкве“, аб „кроўным і духоўным звязку зь ёю“ — у той час, калі былі зылкідываныя назаўсёды пасъляваенныя праваслаўныя япархіі.

Дзеля замежнай пропаганды ды для супрацьстаўлення існуючай на эміграцыі Беларускай Аўтакефальтай Праваслаўнай Царкве са сваёй япархіяй у 1954 г. бальшавікі стварылі на тэрыторыі БССР мітраполію (без падзелу на япархіі) і далі архіяпіскапу Менскаму Піцірому тытул мітрапаліта. Ад гэтага часу ён неаднойчы высылаўся за мяжу, а ў чэрвені 1955 г. быў галавою савецкай рэлігійнай дэлегацыі ў Англіі.

(...)

9. Беларуская Аўтакефальтная Праваслаўная Царква на эміграцыі

Летам 1944 г. Беларусь пакінула вялікая колькасць уцекачоў перад савецкім наступам. Сярод іх знаходзіўся епіскапат БАПЦ у поўным складзе, а таксама шматлікае ніжэйшае духовенства. Епіскапатам заапекавалася німецкае Міністэрства Ўсходніх Тэрыторый і памясціла яго разам з прыбочнай адміністрацыяй у Францэнсадзе ў Судэтах.

Епіскапат БАПЦ хацеў адразу ўліца ў Расейскую Замежную Царкву ў й гэтай справе праводзіў нарады з прадстаўніком расейскага замежжа Георгіем Грабэ⁶⁹. Хутка, аднак, праясьнілася справа далейшага існаванья БЦР і ўсіх экспазытураў у Берліне, што перашкодзіла пераходу епіскапату да расейцаў. Ужо ў жніўні БЦР аднавіла сваю дзеінасць і пасылала некалькі разоў свайго прадстаўніка ад царкоўных

⁶⁸ архімандрит. 5 чэрвеня 1953 г. хіратанізаваны ў япіската Бабруйскага, вікарня Менскай япархіі. У 1955—1958 гг. — япіскап Арлоўскі й Бранскі, Куйбышавскі й Сызранскі.

⁶⁹ Георгі Грабэ (манаскае Рыгор, 8.04.1902—7.10.1995). З графскага роду. Вучыўся на тэалягічным факультэце Бялградскага ўніверсітэту (1923—1926). З 1931 г. кіраваў Сынадальнай канцыляriяй РЗПЦ у Югаславіі. 12 чэрвеня 1944 г. рукапакладзены ў сан ярэя. З 1950 г. жыў у ЗША, з 1967 г. — загадчык аддзелу вонкавых стасункаў РЗПЦ. У 1979 г. хіратанізаваны ў япіската Мангэтанскага. З 1986 г. — на адпачынку.

справаў Паўла Сывірыда ў Францэнсад дзеля паўстрыманьня епіскапату ад ліквідацыі БАПЦ.

Вынікам гэтых паездак была пастаноўка на адным з пасяджэнняў Сабору япіскапаў у канцы 1944 г. пытаньня аб захаваньні надалей сваёй поўнай самастойнасці. Быў выбраны Сынод у складзе мітрапаліта Панцеляймона, архіяпіскапа Філафея і япіскапа Рыгора ды наладжэння сувязі з БЦР, а Філафей стаў адпраўляць багаслужэнны для беларускіх вайсковых аддзелаў у Берліне.

Нанова ўзынялася цяга епіскапату да расейцаў у сувязі з пропагандовым німецкім шумам вакол „уласаўшчыны“. 14 лістапада 1944 г. у Празе быў заснаваны немцамі Камітэт Вызваленія Народаў Расеi й абвешчаны маніфэст з праграмовымі вытычнымі гэтага камітэту. Пры Камітэце Вызваленія былі сарганізаваныя нацыянальныя групы фэдералістаў, у тым ліку ѹ беларуская. 7 студзеня 1945 г. у газэце *Воля Народа* быў надрукаваны ліст „беларускага“ епіскапату да Камітэту Вызваленія Народаў Расеi, у якім перасыпалася багаслаўленыне для працы камітэту ѹ выказвалася агульная радасць з прычыны стварэння адзінага расейскага антыбальшавіцкага фронту. Ліст падпісалі: мітрапаліт Панцеляймон, архіяпіскап Венедыкт, япіскап Сыцяпан і япіскап Рыгор. Адначасова быў прыдзелены для рэлігійнай абслугі казацкіх войскаў генерала Краснова япіскап Віцебскі й Палацкі Апанас.

9 траўня 1945 г. Німеччына капітулявала. Шматлікія беларускія ўцекачы апынуліся або праста пад савецкай акупацыяй, або перад пагрозай прымусовай рэпатрыяцыі ў сувязі з Ялцінскай умовай⁷⁰. Япіскап Бранскі Павал (Мялецьеў), як савецкі грамадзянін, каб ухіліцца ад гвалтоўнай рэпатрыяцыі, перайшоў пад апеку каталіцкай царквы. Праваслаўныя беларусы з тых жа самых прычынаў пераходзілі ў каталіцтва, запісваліся польскімі, чэскімі, латыскімі і іншымі грамадзянамі, зъмянялі прозывішчы, уцякалі на заход. Але ў тут не было супакою ад савецкіх рэпатрыяцыйных місіяў, шпіянажу ды гвалту ўладаў, што суправоўнічалі з Саветамі.

Япіскапы БАПЦ загадзя выехалі з Францэнсаду (Судэты), які трапляў у савецкую зону, і пасяліліся ў Тыргтайме каля Гофу ў Баварыі (амэрыканская зона акупацыі). Тут знаходзіліся: Панцеляймон, Венедыкт, Філафей, Апанас і Рыгор. Япіскап Сыцяпан пражываў у іншым

⁷⁰ Паводле Ялцінскай канфэрэнцыі, былыя грамадзяніне СССР падлягали вяртанню ў Савецкі Саюз.

лягеры для перамешчаных асобаў, утрымоўваючы, аднак, лучнасьць з рэштай япіскапаў. Мітрапаліт Палескі й Пінскі Аляксандар, а таксама япіскап Берасцейскі Іаан трymалі лучнасьць з украінскім епіскапатам, які знаходзіўся таксама на эміграцыі, і ня мелі сувязі з Панцеляймонам.

Улетку 1945 г. пасля першай хвалі рэпатрыяцыйнай суматохі пачало стабілізацаца жыцьцё ўцекачоў у лягерах у Нямеччыне, Аўстрыі й іншых краінах, дзе апынуліся беларусы.

Пры канцы году стала ведама, што „беларускія“ япіскапы распачалі патаемна ад нацыянальнага актыву заходы аб далучэнні да РЗПЦ. Перамовы вяліся ў тым напрамку, каб разам з епіскапатам уключыць урасейскае замежжа ўсё беларускае царкоўна-грамадзкае жыцьцё эміграцыі, што раўнялася перакрэсленію беларускага незалежніцкага руху.

Ажыцьцяўленыне гэтага пляну наступіла 10 (23) лютага 1946 г., калі Сабор япіскапаў РЗПЦ разгледзеў заяву япіскапаў зь Беларусі, што прасілі прыняць іх з духавенствам і вернікамі ў поўнае брацкае й малітвовнае злучэнніне, і з радасцю ўлучыў іх у свой склад, а япіскапа Сыціпана ўключыў у архіярэйскі Сынод у якасці іхнага прадстаўніка. Епіскапат зь Беларусі меў надалей існаваць як беларуская адзінка з заданнем абслугоўвання беларускіх нацыянальных асяродкаў ды патрананту над усім беларускім культурна-нацыянальным рухам. У гэтым кірунку Філафей выяўляў асаблівую актыўнасць, наведваў беларускія табары, арганізацыі моладзі, розныя ўрачыстасці, быццам ад імя „беларускага замежжжа“ — гэта значыць кірунку царкоўна-палітычнага сужыцця з расейскім эміграцыйным рухам.

Аб tym, што спачатку нікто не арыентаваўся ў закуліснай палітыцы епіскапату й ня ведаў аб ягоным пераходзе да расейскай царквы, можа сведчыць дробная зацемка ў часопісе „Скаўт“ (№1, 1946), перадрукаваная рэлігійным праваслаўным часопісам „Зывінць Званы Святой Сафіі“ (№2, 1946). У ёй згадвалася, што 15 лютага 1946 г. беларускі лягер у Ватэнштэце (ангельская зона) наведаў архіяпіскап Філафей, „намеснік мітрапаліта Беларускай Аўтакефальтай Царквы“. На гэту зацемку ў наступным нумары „Званоў“ даваў пратэст Венедыкт: „*Поўная аўтакефалія Беларускай Царквы, згодна з канонамі праваслаўнай царквы, не адбылася ў 1942 г., і архіяпіскап Філафей не зъявляеца намеснікам беларускага мітрапаліта, так як ён толькі ў Менску тымчасова заступаў мітрапаліта Панцеляймона, які быў арыштаваны немцамі і знаходзіўся спачатку ў Лядайскім манастыры, а потым у Вялейцы ў арыштанцкім доме*“.

Дзіўнае захоўванье епіскапату ды штораз мацнейшыя чуткі аб пераходзе яго ў РЗПЦ былі прычынай склікання Праваслаўнага Зьезду ў Рэгенсбург 5 траўня 1946 г. На Зьезд прыбылі прадстаўнікі ад розных беларускіх асяродкаў і паселішчаў з трох заходніх акупацыйных зонаў Нямеччыны. Ад епіскапату былі Філафей і Апанас, сьвяты Мікалай Лапіцкі, Іван Жарскі й Леанід Стаднікаў. Усяго Зьезд налічваў 65 асобаў.

Прысутныя ўладыкі адмовіліся ад актыўнага ўдзелу ў нарадах, засыцерагаючы сабе толькі права гасцёў. Заданьнем іх, відаць, было наглядаць за ходам Зьезду. Такім чынам, Зьезд меў съвецкі характар і быў кіраваны выбранымі прэзыдымом пад старшынствам доктара Міколы Шчорса⁷¹.

Пасля ўступных рэфэратаў („Шляхі падзелу ў шляхі спалучэння хрысьціянства“ Мікалая Лапіцкага й „Праваслаўе на Беларусі“ Тадара Шыбута) ды справаўдачаў зь месцаў аб ходзе й развіцьці царкоўна-рэлігійнага жыцьця разгарнулася гарачая дыскусія ў справе чутак аб далучэнні япіскапаў БАПЦ да РЗПЦ. Япіскапы ўхіляліся ад раскрыцця ўсёй справы й давалі лявіруочыя адказы, быццам епіскапат існуе надалей, як існаваў, быццам беларуская аўтакефалія не была аформленая на бацькаўшчыне, быццам епіскапат, уключыўшыся ў царкоўную працу на эміграцыі, наладзіў шматлікія праваслаўныя параходы й г. д. Усе гэтыя тлумачэнні не былі пераканалымі. Зьезд пастановіў паклікаць да жыцьця адумысную арганізацыю для разгляду царкоўных справаў — Беларуское Праваслаўнае Аб'яднаныне з выбранай часовай управай, а да епіскапату была прынятая рэзалюцыя, якая заклікала яго паўстрымацца ад пераходу ў РЗПЦ.

⁷¹ Шчорс Мікола (1913—22.12.1995), грамадзкі дзеяч. Нарадзіўся ў Новым Свержані (сённяня Стапаенскі раён Менскай вобласці). Скончыў мэдычны факультэт Віленскага юніверсітэту, быў старшынём Беларускага студэнцкага саюзу (1935—1937). 19 чэрвеня 1941 г. у Бэрліне абраниы старшынём Беларускага Нацыянальнага Цэнтра, які ставіў за мету ўзначаліць грамадзкае жыцьцё па нямецкай акупацыі Беларусі. У 1941—1944 гг. жыў у Варшаве. З лета 1944 г. — на эміграцыі, жыў у Нямеччыне, дзе займаўся лекарскай практикай, потым — у ЗША. Быў адным з заснавальнікаў Беларуска-Амэрыканскага Дапамаговага Камітэту (1950), ягоным старшынём. Рэдагаваў „Беларускую Трыбуну“, адзін з закладнікаў Камітэту Незалежнай Беларусі (1956), трэцій сілы, якія намагалася супрацьпаставіць сябе Радзе БНР і БЦР.

„Мы, праваслаўныя беларусы, прадстаўнікі ўсёй беларускай эміграцыі з Заходняй Нямеччыны, — гаварылася ў рэзалюцыі, — на агульным Беларускім праваслаўным звездзе з днём 5 траўня 1946 г. просім наш беларускі епіскапат, які знаходзіцца на эміграцыі ў Тыргтайме (Баварыя), каб ён захаваў усю тую поўную арганізацыйную самастойнасць, зъ якой прыбыў з Бацькаўшчыны, не ўліваючыся ані ў якой форме ў Расейскую Зарубежную Царкву, якая поўнасцю нэгне нашыя імкненін да беларускай нацыянальнай самастойнасці, просім, захаваючы чыстым дагматычна-кананічным бок нашай Беларускай Праваслаўной Царквы, увайсці ў малітойную лучнасць зь іншымі самастойнымі цэрквамі як адміністрацыяна самастойная адзінка“.

У гэтым духу была апрацаваная адозва „беларускай грамадзкасці да беларускага епіскапату“ ад 31 траўня 1946 г., у якой, між іншым, было дамаганыне аб высьвяленыні ў беларускай прэсе становішча Беларускай Праваслаўной Царквы на эміграцыі.

На „мяккацеласць“ і наўнасць беларускага актыву, што браў удзел у Праваслаўным Зьездзе й пісаў ветлівія просьбы да даўно перавернутага на расейскі бок епіскапату, гэты апошні адказаў вострымі сродкамі: забараніў съявтару Мікалаю Лапіцкаму адпраўляць набажэнствы, а Івану Касяку — прымаць съвятое прычастыце на працягу трох гадоў.

Каб супакоіць грамадзкую насыцярожанасць, епіскапат пачаў выдаваць рататарным спосабам свой інфармацыйны часопіс „Беларускі Царкоўны Голос“ у беларускай мове. У №1 гэтага часопісу за студзень—чэрвень 1946 г. было надрукаванае „Палажэнныне Беларускай Праваслаўной Царквы на эміграцыі“ за подпісам архіепіскапа Венедыкта. Гэта быў адказ на дамаганыне беларускага актыву ад 31 траўня 1946 г. У Палажэнні епіскапат не адмаўляўся ад того, што ў часе нямецкай акупацыі існавала БАПЦ (насуперак многім іншым япіскапскім выказаныям), падкрэсліваючы толькі, што гэтага „катэгарычна“ жадала нямецкая акупацыйная ўлада. Далейшыя высновы ішлі ў кірунку апраўдання ўліцыя епіскапату ў расейскае замежжа. Лёгіка гэтых разважаньняў даволі прымітывная, абапёртая на дзівюх асновах: а) на заняцці бальшавікамі Беларусь і падпрадкаваныні яе Маскоўскай патрыярхіі; б) на жаданьні не нарушаць „канонаў“.

„Ваенныя падзеі, якія здарыліся летам 1944 г., кардынальна змянілі стан праваслаўной царквы на Беларусі. Беларуская мітраполія пера стала існаваць як самастойная царкоўная адзінка, а ўсе створаныя ёй япіскі пасля заняцця іх Чырвонай Арміяй увайшли ў склад Маскоўскай патрыярхіі, як ейная непадзельная частка...“

Ясна, што тут, за межамі Беларусі, Беларуская Царква не магла адасобіцца, гэта значыць лічыць сябе царквою самастойнаю (аўтакефальную), бо ў такім выпадку яна съведама адварвала б сябе ад адзінства з Усяленскай Царквой і упала б у раскол, і ніякая іншая праваслаўная царква не ўвайшла б з ёй у малітойную лучнасць, як гэта сталася з так званай Украінскай Аўтакефальнай Царквой.

Тая акаўнасць, што адзінай эмігранцкай царквой, прызнанай Усяленскай праваслаўнай патрыярхіяй, зъяўляецца Расейская Замежная Праваслаўная Царква, ачольваная мітрапалітам Анастазіем, а таксама й тое, што мы ап'януліся менавіта на абшарах ёю кіраваных і што духоўна працуем зь першых жа дзён эміграцыі сумесна й у згодзе зь ёю, паславіла Сабор беларускіх япіскапаў у неабходнасць і юрыдычна (кананічна) аб'яднацца зь ёю. Такое аб'яднанье адбылося 6 траўня 1946 г. (на другі дзень пасля Праваслаўнага Зъезду ў Рэгенсбургу — **В. П.**) на Саборы япіскапаў у Мюнхене. Сабор складаўся з расейскіх, украінскіх, беларускіх і прадстаўнікаў амэрыканскіх япіскапаў. На Саборы быў выбраны ў зацверджаны склад Св. Сыноду із прадстаўнікоў ад кожнай царквы, абумоўлены правы праўлення кожнай нацыянальнасцю, агавораныя агульныя мератрыемствы дзеля развіцця царкоўнага жыцця ўсіх царквеў ў галінах духоўнай асьветы, выдаваньня кніжак і духоўнай літаратуры, місіянэрства й г. д. Апошнія пастановы маюць асаблівую вартасць, бо кожная народнасць самастойна ня ўстане з розных прычынаў плодна працаўаць...“.

Інакш кажучы, у разуменіі епіскапату ня здарылася нічога благога, а наадварот: далучэныне да РЗПЦ зъяўляеца выключным дабрадзеіствам для беларускай эміграцыі, якая з гэтага часу мае „надзеиную“ апору ў цяжкай сваёй эмігранцкай долі. „Бяды толькі ў тым, — кажа япіскап Венедыкт у Палажэнні, — што беларускі актыў дзеіць самастойна й без удзелу беларускага епіскапату выступіў перад Галоўным Камандаваннем з мэмарыялам у абарону беларускага народу. У гэтым мэмарыяле, як нам ведама, зусім не гаворыцца аб веры народу й аб тым, што на эміграцыі разам з народам знаходзяцца ўсе яго духоўныя вышэйшыя кіраўнікі ў асобах мітрапаліта й Сабору япіскапаў, а таксама шмат съвятароў. Шкада, што аўтары мэмарыялу не знайшли патрэбы ў такай важнай справе аб'яднацца са сваім епіскапатам, каб супольнымі сіламі бараніць правы свайго народу...“.

Як бачым, епіскапат зь Беларусі, аб'яднаўшыся з расейскім замежжам, меркаваў аб'яднаць зь ім і ўсю беларускую эміграцыю.

Далучэньне епіскапату да РЗПЦ ды імкненне яго накінуць пры дапамозе царквы праразейскі кірунак беларускай эміграцыі выклікалі востры супраць вялікай часткі, што гуртавалася вакол Рады БНР з інжынерам Міколам Абрамчыкам⁷² на чале. Распачалася палемічная барацьба з так званым „зарубежніцтвам“, з праразейскім ухілам, з прыхільнікамі епіскапату ѹ БЦР (Беларускай Цэнтральнай Рады). Рэч у тым, што ўвесень 1946 г. на паверхню палітычнага жыцьця ў Нямеччыне выйшаў зноў Радаслаў Астроўскі, презыдэント БЦР, які, аб'яднаўшы каля сябе пэўную группу прыхільнікаў, пагадзіўся з далучэннем епіскапату да РЗПЦ ды перадаў япіскапам поўную ініцыятыву ў духовым правадніцтве беларускай эміграцыі ўзамен на падтрымку ў палітычным змаганні з „крывічамі“ — праціўнікамі „зарубежжа“.

Галоўная ўправа Праваслаўнага Аб'еднання на чале з Мікалаем Лапіцкім, Іванам Касяком і іншымі „барацьбітамі“ за аўтакефалію беларускай царквы ўжо пасля трох месяцаў ад славутага Зъезду ў Рэгенсбурзе ня толькі не рабіла ніякіх заходаў супраць „зарубежніцтва“ епіскапату, але замацоўвала гэтае „зарубежжа“, беручы сабе за заслугу, што „дапамагала нашым япіскапам застацца самастойнымі ў беларускім рэлігійна-грамадzkім жыцьці пры часовым уваходзе ў Праваслаўную Зарубежную Царкву“ (слова „расейскую“ мэтазгодна пратускалася).

12 верасьня 1946 г. наступіла поўнае ўліццё Беларускага Праваслаўнага Аб'еднання ў агульнае „зарубежніцкае“ рэчышча. Вось як апісвае гэту падзею орган БПА „Зывініць Званы Святой Сафіі“ №6:

„У вініку далейшай працы Беларускага Праваслаўнага Аб'еднання 12 верасьня ў царкве Прэпадобнае Эўфрасініі князёўны Полацкае адбылася нарада прадстаўнікоў беларускай ярархіі, духавенства й вернікаў. На гэтай нарадзе з блаславенства намесніка мітрапаліта Панцеляймона архіяпіската Венедыкта Беларуское Праваслаўнае Аб'еднанне ўзначаліў архіяпіскап Філафей. Гэтым самым была выкананая воля папярэдняга Зъезду, які тады прасіў беларускіх япіскапаў узначаліць Беларуское Праваслаўнае Аб'еднанне. Ранейшая Галоўная Рада БПА была дакамплектаваная новымі сіламі – у яе ўваішлі беларускія святыяры“.

Цяпер не было ніякіх арганізацыйных перашкодаў да ачолення прыхільнікаў БЦР ды розных зборных праразейскіх элемэнтаў „бела-

⁷² Абрамчык Мікола (1903–1970), презыдэнт Рады БНР у 1947–1970 гг.

Быў зацятым праціўнікам пераходу беларускіх япіскапаў у лоне РЗПЦ. Адзін з ініцыятараў адраджэння БАПЦ у 1948 г.

рускім“ япіскапамі, зь якіх Філафей і Апанас, што валодалі беларускай моваю, асабліва выкарыстоўваліся: Філафей — у амэрыканскай, а Апанас — у ангельскай зонах Нямеччыны. Дзейнасць япіскапаў не абмяжоўвалася толькі рэлігійнай сферай. Епіскапат браў самы актыўны ўдзел у палітычнай барацьбе беларускай „зарубежніцкай“ групы супраць прыхільнікаў БНР, а ў 1947 г. паслаў адумыснае прывітаньне Кірылу Ўладзімеравічу Раманаву, прэтэндэнту на расейскі царскі пасад у замежжы.

Гэтае духовое правадніцтва епіскапату зь Беларусі й яму падуладнага духавенства ў многіх лягерах Заходняй Нямеччыны трывала аж да 1951 г. — часу ліквідацыі ДП-лягераў і выезду бальшыні эмігрантаў у іншыя краіны.

Ведама, зь ім не магла пагадзіцца частка беларускай эміграцыі, дамагаючыся разрыву з расейскім зарубежжам і адвінавачваючы злучаны зь ім актыў у здрадніцтве беларускаму народу й ягоным незалежніцкім ідэалам.

(...)

5 чэрвеня 1948 г. беларускім незалежніцкім актывам, у паразуменыні з Украінскай Аўтакефальтай Праваслаўнай Царквой і Радай БНР у Канстанцы (Нямеччына), быў скліканы Зъезд прадстаўнікоў беларускага духавенства й вернікаў, а таксама прадстаўнікоў ад Украінскай Аўтакефальтай Праваслаўнай Царквы зь япіскапам Сяргеем (Ахатэнкам)⁷³ на чале. Зъезд супадаў з урачыстасцю з нагоды сівята Эўфрасініі Полацкай, таму нарады Сабору папярэдзіла ўрачыстасце набажэнства япіскапа Сяргея ў мясцовай царкве ў асысьце духавенства. У казаныні ўладыка падкрэсліў значэнне гэтага дня ў беларускім царкоўным жыцьці. Ён нагадаў пастанову Сабору ў Менску ў 1942 г. і аўвяшчэнне Аўтакефаліі Беларускай Праваслаўнай Царквы. Далей уладыка згадаў мітрапаліта Пінскага Аляксандра (Іназемцева), які меў узначаліць у сваім часе Беларускую Праваслаўную Царкву, але хуткія ваенныя перамены, эвакуацыя, а потым заўчастная сімерць не дазволілі яму пераняць кіраўніцтва БАПЦ. Цяпер гэта зробіць ён, япіскап Сяргей, згодна з просьбамі беларусаў і дзеля ажыццяўлення думкі свайго добра галянда Мітрапаліта Аляксандра.

⁷³ Ахатэнка Сяргей (12.03.1890–2.10.1971). Нарадзіўся ў вёсцы Малыя Гарошкі на Жытоміршчыне (Украіна) у сялянскай сям'і. Падчас нямецкай акупацыі жыў і працаваў на Украіне. З лета 1944 г. — на эміграцыі. Перайшоў у БАПЦ. Спрыяў беларускаму аўтакефальному руху, быў узведзены ў ранг архіяпіската БАПЦ. З 1950 г. жыў у Аўстраліі. Памёр у Аделіяйдзе.

Далей япіскап Сяргей падкрэсльоў, што ўсе закіды, быццам кананічнасць аўтакефаліі патрабуе існаваньня дзяржавы, — неабгрунтаваныя. Наадварот, царква ніколі не была звязаная з дзяржаўнасцю й не павінна падлягаць ды звязвацца з палітычнымі ўстановамі, якія становяць сабой дзяржаву. Як фактычны доказ, уладыка падаў існаванье патрыярхальных аўтакефальных цэрквеў на Блізкім Усходзе ў дзяржавах (і паміж дзяржавамі) магамэтанскіх, варожых хрысьціянскай веры.

Уладыка таксама нагадаў, што мітрапаліт Дзяніс атрымаў томас ад патрыярха Рыгора на аўтакефальнасць праваслаўнай царквы ў былой польскай дзяржаве. Мітрапаліт Дзяніс перадаў гэтае прызнанье са свайго боку ѹ праваслаўнай аўтакефальнай царкве беларускай — мітрапаліту Аляксандру — ды Ўкраінскай — мітрапаліту Палікарпу. Ён таксама хіратанізаваў некаторых япіскапаў.

Дзеля таго, што кожная аўтакефальная царква ня можа існаваць без япіскапа, дык ён, япіскап Сяргей, пераймае сёньня ѹ часовую апеку ѹ кіраўніцтва Беларускую Аўтакефальну Праваслаўную Царкву ѹ „апекі гэтай не здыму, — казаў уладыка, — пакуль гэтая царква ня будзе мець найменш двух сваіх япіскапаў, якія толькі здолелі б самаісна, без прашэння ѹ некага дапамогі, весьці яе да велічы ѹ сілы на векі вечныя, што хай і дасьць Усемагутны, які кіруе ўсякай дзейнасцюго вернікай на зямлі“.

Для кіраўніцтва справамі БАПЦ уладыка запрысяжыў духаўнікоў і вернікаў у часовае кіраўніцтва, якое мае выконваць усе справы БАПЦ пад ягоным япіскапскім наглядам.

Адбыты пасълія Падсабор прыняў наступную пастанову, зацверджаную япіскапам Сяргеем:

„1. Асноўваючыся на ідэі мітрапаліта Рыгора Цамблака⁷⁴ ѹ іншых высокіх беларускіх ярархаў у справе незалежнасці Беларускай Праваслаўнай Царквы, завершанай мітрапалітам Менскім Мельхіседэкам 23 ліпеня 1922 г. абягчэннем Аўтакефаліі Беларускай Праваслаўнай Царквы, Падсабор прызнае правільнай пастанову Ўсебеларускага Праваслаўнага Сабору ѹ Менску ѹ 1942 г., які ўстанавіў Беларускую Праваслаўную Аўтакефальну Царкву.

2. Падсабор съцвярджае кананічнасць БАПЦ, якая атрымала дазвол на выдзяленье ѹ прызнанье ад матчынай Польскай Праваслаўнай Аўтакефальнай Царквы, дадзенай Блажэньнейшым Дзянісам,

мітрапалітам Варшаўскім ўсёй Польшчы, галавою гэтай царквы на руці мітрапаліта Пінскага Аляксандра ѹ 1944 г. Падсабор падтымуювае пастанову мітрапаліта Пінскага Аляксандра трываць на шляху аўтакефальнасці Беларускай Царквы ѹ на чужыне-эміграцыі й з жалем успамінае прадчасную съмерць мітрапаліта Аляксандра.

3. Падсабор пастановаўле працягваць дзейнасць БАПЦ на чужыне-эміграцыі ѹ змагацца за яе ў краі, пад часовым кіраўніцтвам Прэасаў. Сяргея, япіскапа Ўкраінскай Аўтакефальнай Царквы.

Пераданне часовага кіраўніцтва Прэасаў. Сяргеем наступіць з хвілінай наяўнасці ня менш двух беларускіх аўтакефальных япіскапаў, якія жадалі пераняць кіраўніцтва БАПЦ на славу Божую ѹ згоду на з найлепшымі пажаданнямі праваслаўных беларусаў.

4. Падсабор прадставіў Прэасаў. Уладыку Сяргею кандыдатаў ѹ часовага кіраўніцтва справамі БАПЦ, якія былі Уладыкаю ѹ назначаныя ѹ запрысяжаныя ѹ архіярэйскай царкве ѹ Канстанцы (23 траўня) 5 чэрвеня 1948 г.

5. Падсабор заклікае ўсіх праваслаўных беларусаў аб'яднацца каля адзінай Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы ѹ гэтым ушанаваць памяць і заслугу сваіх лепшых дзядоў і прадзедаў, што змагаліся за Аўтакефалію Беларускай Праваслаўнай Царквы, пачырапелі мукі ды панесылі мучаніцкую съмерць, але здабылі аўтакефалію“.

Гэтак з днём Св. Эўфрасінні Полацкай 5 чэрвеня 1948 г. скончылася часоваяе спыненьне дзейнасці БАПЦ.

Неўзабаве япіскап Сяргей высьвяціў некалькі святароў-беларусаў, а 19 сінэхня 1949 г. быў хіратанізаваны на япіскапа Віленскага Васіль⁷⁵. Акт хіратоніі выканалі з украінскія аўтакефальныя япіскапы ѹ праваслаўнай царкве ѹ Розэнгаймаўскім беларускім лягеры (Нямеччына).

⁷⁴ Васіль (Тамашчык Уладзімер, 15.04.1900—09.06.1970). Нарадзіўся на Гарадзеншчыне. Быў сябрам Беларускай Сялянска-Рабочніцкай Грамады, за што пераследаваўся. У 1930 г. выехаў у Чэхію, скончыў Політэхнічны інстытут у Празе з дыплёмам інжынера. Падчас Нямеччынскай акупациі жыў на Беласточчыне, працаваў у Беларускім Камітэце. Улетку 1944 г. эміграваў у Нямеччыну, браў актыўны ўдзел у нацыянальным жыцці. Быў старшынём Беларускага Цэнтральнага Камітэту. У 1948 г. высьвячаны ѹ япіскапы БАПЦ пад імем Васіля. У 1951 г. выехаў у ЗША, кіраваў БАПЦ у Паўночнай Амэрыцы ѹ Захоўнай Эўропе. Быў першым дырэктаром Беларускага Інстытуту Навукі ѹ Мастацтва.

⁷⁵ Цамблак Рыгор, мітрапаліт Літоўска-Наваградзкі ѹ 1415—1420 гг.

Такім чынам быў утвораны Съв. Сынод БАПЦ у складзе архіяпіската Сяргея й япіската Васіля.

Узнайленне БАПЦ выклікала зразумелы непакой у „зарубежніцкім“ лягеры. Перш за ёсё зарэагаваў епіскапат з мітрапалітам Панцеляймонам на чале. Панцеляймон выдаў 8 ліпеня пасланыне „да духа-венства й верных дзяцей Праваслаўной Беларускай Царквы“, у якім у зласцільных словамах напаў на „крывічоў“ ды па стараўся ачарніць япіската Сяргея. „У беларускіх лягерах паўстала своеасаблівая палітычная група з асобаў, званых „крывічамі“, якія ненавідзяць праваслаўе і, удаочы эз сябе найбольшых абаронцаў беларускай нацыянальнасці, з усіх сілаў працуюць на шкоду праваслаўя. З гэтай мэтай яны пры-цягнулі на памочніка сабе ўкраінскага аўтакефаліста Сяргея Ахатэнка, які, будучы адкінуты палікарпаўцамі⁶, два разы індывидуальна прасіў мітрапаліта Бэрлінскага аб прыняці ў склад Расейскай Зарубежнай Праваслаўной Царквы, а ня будучы прынятым, пад-пісаў заяву аб прыняці ў склад рымска-каталіцкага касцёлу. Дзесяць ён памірыўся з палікарпаўцамі. А цяпер... ён агласіў сябе га-лавой Беларускай Аўтакефальнай Царквы“.

У гэтым жа духу й стылі былі напісаныя „выясняненьні з канцылярыі Беларускай мітраполії аб „канстанцікай аўтакефалії“ Беларускай Пра-васлаўной Царквы“ з грубымі нападкамі на беларускі незалежніцкі рух.

Заварушыліся й сьвецкія „зарубежнікі“, як выканаўцы агульнай антыаўтакефальнай і антынезалежніцкай палітыкі русофільскіх эле-мэнтаў. Ад іх імя пад шыльдай Беларускага Цэнтральнага Прадстаў-ніцтва Аляксандар Русак⁷ пісаў пратэсты ў складзе мітрапаліту Палі-карпу, галаве ЎАПЦ, перасылаючы копію яго міністру вонкавых спра-ваў украінскага ўраду на эміграцыі. У лісьце між іншым гаварылася:

„У сувязі з тым, што адзін зъ япіскатаў, што належала ў сучас-ны момант да Ўкраінскай Аўтакефальнай Праваслаўной Царквы, а менавіта — уладыка Сяргей Ахатэнка, тут на эміграцыі ад нядайна пачаў умешвацца ў царкоўнае праваслаўнае жыццё беларускага народа, я дазволю сабе звязацца ўвагу Вашага Высокарэасьвяці-ства на гэту справу...“.

⁶ Маюцца на ўвазе прыхільнікі згаданага вышэй мітрапаліта Палікарпа (Сі-корскага).

⁷ **Русак Аляксандар**, грамадзкі дзеяч. Падчас нямецкай акупацыі — бур-містар Баранавічаў. Активіст БПЦ на эміграцыі.

„Зарубежнікі“ ў гэтым лісьце дамагаліся ад мітрапаліта Палікарпа ня ўмешвацца ў праваслаўна-нацыянальныя справы беларусаў, не пад-трымліваць акцыю „крывічоў“ і адклікаць уладыку Сяргея ад ачольвань-ня Аўтакефальнай Беларускай Праваслаўной Царквы. Ліст гэты быў напісаны і высланы 20 жніўня 1948 г. і застаўся без адказу.

Урэшце „з прычыны пастановы Ўкраінскага епіскапату аб высь-вячэнні інжынернай Тамашчыка ў сан япіската для беларускай эмігра-цыі“ яшчэ раз заварушыўся беларускі епіскапат, пастанаўляючы на сваёй нарадзе 14 і 15 сінегня 1949 г. звязацца з пратэстам да ўкраі-нскага епіскапату з прычыны „умышання іх у нутраное жыццё Бела-русской Царквы“, быццам „ярархія Беларускай Праваслаўной Царквы на эміграцыі існуе і выконвае свае архіпастарскія абавязкі сярод бе-ларускага народа на эміграцыі, кіруючыся ў сваіх унутраных справах самастойна, як было на Бацькаўшчыне“.

Дзесяць дзён пазней епіскапат зъ Беларусі апублікаваў архіпас-тырскую пасланыне да духавенства й праваслаўных вернікаў, у якім учы-нак украінскага епіскапату называецца нечуваным актам умешваньня чужой ярархіі ў нутраныя справы беларускай царквы. Адозва закліка-ла вернікаў не лучыцца з БАПЦ, кіраванай япіскапам Сяргеем, а гурта-вацца калія „кананічнай“ беларускай ярархіі з мітрапалітам Панцеляй-монам на чале.

Але ўжо заклік япіскатаў ставаўся эвангельчным голасам на пус-тыні. Кожнаму беларусу ставалася ясным, што „зарубежніцкая“ пра-па-ганда ня мае пад сабой грунту, што правадыры „зарубежжа“ вядуць беларускую эміграцыю на расейскае бяздоныне, якое хісткае ў адносінах да чырвонай Масквы. Прычым ягоны епіскапат штораз часцей пера-ходзіць пад юрисдыкцыю маскоўскага патрыярха Аляксея.

Беларускае „зарубежжа“ зайшло ў тупік. Далейша падтрымоў-ваныне япіскатаў раўназначнае было поўнай самаліквідацыі. У сувязі з гэтым 15 верасня 1950 г. у „Беларускай Трыбуне“ быў дадзены адбой, каб парваць зносіны зь епіскапатам і РЗПЦ.

„Прэзыдыюм пленуму І Калегія БПЦ, — гаварылася ў пастанове, — ніколі не пагаджаліся і не пагодзіца з царкоўнай палітыкай вышэй-шай ярархіі Беларускай Праваслаўной Царквы, якая сівядома ў доб-браахвотна прывяла да ліквідацыі ўсіх тых дасягненняў на царкоўна-рэлігійнай ніве, якія былі зробленыя на Саборы ў 1942 г. на шляху да ре-алізацыі царкоўнага ідэалу беларускага народа, якім ёсьць аўтакефалія.

Вышэйшая ярархія БПЦ самачынна зьліквідавала арганізаваны пастанова Сабору ў 1942 г. у Менску самастойны Беларускі Правас-

Мікола Волаціч (Вацлаў Пануцэвіч)

лаўны Сынод і добраахвотна ўвайшла ў склад Сыноду РЗПЦ, каторая служыць расейскім імпэрыялістычным інтарэсам і варожа ставіцца да пытальнія беларускай дзяржавынасці. Мала таго, вышэйшая ярархія БПЦ перайшла да актыўнага наступу на беларускі рух, духова інсіпіруючы выдавецтва часопісаў: „Праваслаўны Беларус“ і „Белая Русь“, якія ў недапушчальны ў культурным съвеце способ абражжаюць нацыянальныя пачуцьці нашага народу.

Прэзыдыму пленуму й Калегія БЦР уважаюць, што гэтым самым вышэйшая ярархія БПЦ съядома і добраахвотна зраклася права нясення духовай апекі над беларускім народам і паставіла сябе па-за мяжы служэзіння нашаму народу ў пэрыяд найбольшага ягонага нацыянальнага няшчасця».

Гэткая неспадзянавая для епіскапату пастанова БЦР, ведама, была недаспадобы яму. Епіскапат разумеў, што роля яго скончаная, тым больш, што не засталося ў жывых Панцеляймона й Венедыкта — стаўпоў беларускага „зарубежжа“. Эміграваўшы ў Аўстралію, япіскап Апанас два гады пазней (11 лютага 1952 г.) яшчэ спрабаваў бараніцца пе-рад закідамі сваіх нядыўніх супрацоўнікаў, пішуучы на імя Радаслава Астроўскага свае тлумачэнні да публікацыі БЦР. Яны нічога новага ня ўносілі і былі перазвонам даўнейшых „аргумэнтаў“ ды, ведама, не павярнулі старога кола.

БАПЦ на эміграцыі пасыля цяжкіх крызысаў узышла на паверхню эміграцыйнага беларускага жыцьця й гэтым самым сталася нацыянальным зынічам адвечнай волі беларускага народу быць вольным і незалежным так у нацыянальна-палітычным, як рэлігійна-культурным напрамку.

Падрыхтоўка да друку ў камэнтары Алега Гардзіенкі.

Ля магілы В. Дуніна-Марцінкевіча

Лявон Юрэвіч
Нью-Ёрк

НАШЫЯ МОГІЛКІ*

Ціхія могілкі, могілкі смутныя,
Вабіце вы маё сэрца бязысільнае:
Кветкі задумныя, дрэвы магутныя,
Неба над гэтым блакітна-прыхільнае.
Шэрэя крыжыкі лісьцем затканыя,
Белья помнікі — варта маўклівая;
Жыцьця забытага мары схаваныя
Ціха шапоцяць мне казку тужлівую¹.

Эмігранты, і ня толькі беларусы, здаўна імкнуліся — нават па съмерці — быць „разам“. Таму й клаліся ў зямлю яны зазывчай адзін каля другога на агульных, часцей гарадзкіх, могілках. Аднак, каб падкрэсліць сваю адданасць радзіме або проста пазначыць сваю прыналежнасць, яны ставілі помнікі з зазначэннем-вызначэннем свае краіны. Гэтак стаяць беларускія помнікі на Альшанскіх могілках у Празе. У горадзе Мітэнвальдзе беларуская эміграцыя паставіла помнік слуцкім паўстанцам. Таксама ў Нямеччыне, у Ляймэне, Юры Попка паставіў помнік, які гэтак і назваў — „Беларускім героям“. Па гэтых помніках розныя эміграцыйныя хвалі ў знаходзлі адзін аднаго:

„Як гэта ні дзіўна, але барджэйшае ўяўленыне аб узгляднай колькасці эміграцыі долі першых беларускіх эмігрантаў мы можам зদабыць ад нямых съведкаў — надмагільных камянёў. Калі мы па нью-

* Аўтар выказвае слова самай шчырай удзячнасці за дапамогу ў зборы ма- тэрыялу Івонцы Сурвіле (Атава, Канада), Яніне Каҳаноўскай, Юліі Андру- сышынай (Нью-Ёрк, ЗША), Галіне Руднік (Мюнхен, Нямеччына), Вітаўту Кіпелю, Віктару Камінскаму (Нью-Джэрзі, ЗША), Юрасию Гарбінскаму (Вар- шава, Польшча), Ігару Іванову, Ігару Лабацэвічу, Паўлу Шаўцову (Лёндан, Англія), Міхасию Лужынскаму (Сыднэй, Аўстралія), Максіму Вінакураву (Вена, Аўстрыя).

¹ Хмарка (Н. Панамарэнка). На могілках // Вольны сцяг. 1921. №6. Верш напісаны 19.1/XII. 1921 г.

ёрскіх хрысціянскіх могільніках прыгледзімся да гэтых нямых съведкаў, дык пабачым, што Беларусаў спачывае ўжо вельмі а вельмі шмат. Адначасна гэтая съведка пакажуць тулю сумную долю, якая спаткала першых пасяленцаў. Век першых беларускіх перасяленцаў быў вельмі кароткі, звычайна да 40—45 год, а найчасцей паміралі ў маладзейшым веку. Якія гэтаму прычыны? Цяжка ўсталіць на аснове размовы із старымі эмігрантамі. Такіх прычынаў было шмат: адменныя абставіны жыцьця, розмасць клімату, эпідэміі ды іншыя. Але вызначаецца ёй адна паважная — цяжкія абставіны працы. У той час, калі сацыяльная ахова працоўных была слабая, перасяленец, падпісаўшы контракт з пэўнай фірмай, выкарыстоўваўся надмерна, і ягонае сілы не ставала на даўжэйшы век. І вось, як гэта часта-густа здаралася, чалавек, што паехаў у заработка, каб вярнуцца дамоў узбагачаным, неўзабаве зношуваўся ды завяршаў жыцьцё: надзеі на зварот аказаліся марнымі, ён навек заставаўся тут, пакінуўшы па сабе толькі знак у выглядзе каменя з надпісам: „Пожыв 32 годы“. Не пражыў век, але толькі крыху пажыў.

Ёсьць магілкі ў нью-ёрскай дзялянцы Maspeth, дзе беларусаў пахавана ці не найболыш, супраць розных хрысціянскіх народоў. Паклаліся яны цэлымі калёніямі, па колькі дзясяткаў або й сотняў, невялікімі групамі ў паасобнымі магіламі па ўсім могільніку, плошчаю каля 50—60 дзесяцінаў. Часам кідаюцца ў вочы арыгінальныя надпісы на камянях. Вось напісана на камені ўзбоч дарогі: „Прохожы увзгліні на прах. Я в дома — а ты в гостях“². Знаменны надпіс над аднай магілай „Пётр Белянскі Белорус“ съведчыць, што чалавек, паміраючы, лепшаю памяткаю па сабе ўважаў адзначыць сваю нацыянальнасць. Мусіць, горккая праўда, што найлепшы розум прыходзіць у часе скону. На адным камені вызначаецца трагічны знак: уклятая цяпер бальшавіцкая эмблема — серп з малатком. Як часта чалавек захапляецца тым, што становіць ягоную згубу!

Гэтыя нямыя съведкі съцвярджжаюць, што найболыш Беларусаў выяжджала з бытых губэрній: Віленскай, Гарадзенскай, Менскай. Паводле ўзалаяднай колькасці ім дараўнацца, а можа ёй перасягнуць,

² Параўн.: На могілках спрадвечных бачыў кожны, / Чытаў на надмагільных камянях / Такі зварот: „Спыніся, падарожны / Сваім маўчаньнем ушануй мой прах. / Я дома, ты яшчэ ў гасціях“. (Куляшоў А. Варшаўскі шлях. Збор твораў у пяці тамах. Том 5. Мн., 1977. С. 35.)

здолеоў Ўкраінскай Галіччына ды Валыніччына, якая ѹ на могільніку сталася суседкаю Беларусаў”³.

Паваенная эміграцыя адрознівалася ад папярэдніх акрамя шэрагу рэчаў яшчэ ѹ стваральным імпульсам — рабіць сваё! Свае цэрквы, свае парафіі. Свае могілкі. Гэтак, пры царкве Св. Эўфрасінні Полацкай у Саўт-Рывэрс (Нью-Джэрзі, ЗША) у сярэдзіне 50-х гадоў былі заснаваныя, поруч з гарадзкім, і першыя беларускія. І хоць называліся яны парафіяльнымі, хаваць на іх часам везьлі здалёк (як прэзыдэнта БЦР Радаслава Астроўскага або Івана Касяка). Неўзабаве — напрыканцы 50-х — паўсталі могілкі ѹ Гайлэнд-Парку, што служаць грамадству ѹ зараз. Вялікія гарадзкія могілкі ѹ Кліўлендзе. Ёсьць і драбнейшыя памерам пахаваныні: у Чыкага, дзе ляжаць Язэп Варонка ды айцец Тарасэвіч; у Парыжы, дзе могілкі Абрамчыкаў, Шыманца, Кавалеўскага; у Бэльгіі — пахаваныне Міколы Равенскага; у Нямеччыне, дзе ляжыць Пётра Сыч, Сымон Кандыбовіч-Кабыш. Сённяня падобныя ім ёсьць у Канадзе, Аўстраліі, Ангельшчыне, Францыі.

Характэрным адрозненнем нашых помнікаў ёсьць выкарыстаныне на іх цытатаў з твораў беларускіх паэтаў, што надае тым помнікам ролю трывуны, скуль эмігрант прамаўляе пра Беларусь, пра беларускае жыццё ды пра съмерць беларуса. А выбіраць ёсьць з чаго. Вось толькі ѹ аднаго Максіма Багдановіча: „А памрэш — прыцінцу грудзь пласты гліны“ („Зымяіны цар“), „Так тайнственна ўсё, так знаёма, і ўсё так проста і так неразгадана“ („Хаўтуры“), „Раманс“, „Над магілай мужыка“, „Магіла ѹ полі“, „Дзіве съмерці“, „С. Палуюну“, „Каханьне ѹ съмерці“, „На могілках“, „Над магілай“, „Разрытая магіла“, або гэта, з „Эмігранцкай песні“: „Нам маячыцца вёсачка, Нёман, / І агні партавія Лібавы“⁴.

³ М-ч М. (Міцкевіч). Съветчаныні камянёу // Беларус. 1956. 20 сакавіка.

⁴ „Спачніце! Ёсьць такое слова ѹ хрысціянскага народу для звароту да тых, з кім разъвітваемся ѹ гэтым жыцці. Спачыць — тое ж самае, што адпачыць. У верши „Смертино смерть поправ...“ Максім Багдановіч кажа пра жанчыну, якая спарадзіла дзіцё ѹ съмяротных мухах: „Ты ад жыцця адпачыла“. Адпаведныя слова ёсьць і ѹ рускай мове: почить, усопшая, успеніе. Такі метафорычны образ съмерці мог узьнікнуць толькі ѹ народу, які адмаўляе абсалютнасць нябыту ѹ съмерці, спадзяеца на ўласкрасеніне“. (Конан У. Святыло паэзіі і цені жыцця. Лірыка Максіма Багдановіча. Мн., 1991. С. 139.)

Сыніць свае сны аб Беларусі эмігранты маглі, але на выкананыне ўласнай апошняй святой волі наўрад ці разылічвалі. Як марна спадзяўся ѹ 1933 г. Уладзімер Жылка, калі пісаў у „Тэстамэнце“:

Бывай, мой ранак срэбраросы!
Бывай, мой дзень клапот,
пакут! Прайшоўшы съвет
разьдзетым, босьм, пара падумаць і пра кум:
На могілках зацішных
Росы
Хачу спачыць ад каламут.
Сачыцьмуць мой спакой
найпільней Муры старой, каханай Вільні.

Эмігранты ваеннаі хвалі ведалі, што Бацькаўшчына на прыме іх і па съмерці, калі ўжо ня дбае пра вяртаныне Максіма Багдановіча, Алеся Гаруна, Уладзімера Жылкі. У Савецкай Беларусі ж

Як я памру — прабійце сэрца мне калом,
Асінавым калом прабійце вы наскроў
І закапайце мой глыбока ѹ зямлю труп
Ды камень, як гару, ўзвалеце мне на гроб,
Каб я устаць ня мог...
Ды уцякайце ўсё хутчэй да сваіх хат,
І крыжкам перажагнайце хатні свой парог,
І імя вы маё прад начай ўспамінаць
Забаранеце ўсім: і дзесяцам, і старым,
Каб устаць ня мог...
Бо ў ноч вясеннюю, як сівер загудзіць, —
Устану я з магілы,
Страхну зь сябе магільны тыл
І пойду на сяло —
Ад хаты да хаты,
У вокны ваши буду паглядаць,
Сон адганяць з вачэй,
Дзяцей пужаць.
На вуснах съмех замрэ, як гляну у вакно,
Дзіця заплача ѹ маткі пры грудзёх,
Магільны холад ўсім па скуры прабяжыць...
На вяску ўсю найдзе якась дур:
Дзіця ѹ лес пабяжыць Цьвет-Папараць шукаць;

Вясковыя дзяўчатасты ўсе пачнуць
 Праменныі месяца у косы заплятаць;
 А пры дарозе, дзе стаіць за вёскай крыж,
 Мужык мацнейшы сук пачне ўжо выбіраць
 І дзягут ад парткоў у пятлю вязаць
 Ён будзе ў гэтую ноч...
 А дзед сівы грудзямі ляжа на зямлі,
 Рукамі абнімаць пачне ён свой загон,
 Багаславіць ды праклінаці будзе ён,
 Прыльнушы да грудзей Маці-землі...
 Здаволеным, шчаслівым я сон з вачэй зганю, —
 Няхай ня съпяць, а ў мухах хай жывуць,
 Ў страшэннай роспачы руکі свае грызуць, —
 Няхай ня съпяць!..
 Як ужо мне ня будзе хапаць сіл,
 Я зь віхрам паляту на Лысую Гару,
 Там склікаю зусоль начных нячыстых сіл,
 Бо сябрам буду іх, як ўжо памру...
 Ім дам загад: ляцець, гудзець, трубіць, —
 Хай ўсе дрыжашць, моў перад Судным Днём...
 Пракляцье ўсім, хто радасьці спажаў,
 Бо лёс наш — мук доўгі, вечны шлях!..⁵.

У размове пра съмерць, могілкі нельга не закрануць тэму самагубства. Выглядае, што сам факт эміграцыі, насуперак распаўсяоджаным уяўленням, ня стаўся падставаю для масавага перарываўння жыцьця ў беларускай дыяспары. Былі забойствы, забойствы таямнічыя — супрацоўніка Радыё „Вызваленіе“ Леаніда Карася, Тамары — дачкі Надзеі Абрамавай-Тэадаровіч, мастака Аляксандра Раманоўскага, аўтара альбому „За жалезнай заслонаю“, які быў забіты ў сыднэйскім гатэлі кахранкаю, да сёньня ня высьветленая гвалтоўная съмерць уладыкі Ва-сіля (Тамашчыка). Самазабойствам перарвалі жыцьцё адзінкі.

У Беларусі ў дачыненьні да самагубцаў мае месца даволі дзіўная іншасказальнасць, мэтафарычнасць — быццам гаворка ѯдзе пра што

⁵ Аляхновіч Ф. Як я памру... // Дварчанін І. Хрэстаматыя новай беларускай літэратуры (ад 1905 году). Для старэйшых клясаў беларускіх сярэдніх школ. Беларускае Выдавецкае Таварыства, 1927. С. 464.

непрыгожае, непрыстойнае, прычым непрыгожым бачыцца ня толькі сам факт съмерці, але й шлях да яе, выбар, учынак.

Прыкладам, Вячаслаў Чамярыцкі, гаворачы пра самагубцу калегу Аляксея Мельнікава (і што цікава — пры жыцьці набліжанага ў апяканага мітрапалітам Філарэтам!), выбірае такі апісальны шлях адыходу, пакідаючы шырокое поле для здагадак чытачам: „Кажу — быў, бо, на жаль, яго ўжо няма сярод нас. Гэты таленавіты дасьледнік беларускай мінүшчыны, вельмі здольны й добра падрыхтаваны літаратурнавац, раптоўна памёр летам 1995 г. на трывцаць трэцім годзе свайго жыцьця. Тонкая, далікатная натура маладога навукоўца ня вытрымала суворых і жорсткіх реалій часу, цяжкіх проблемаў і выпрабаванняў, якія нечакана на яго абрыйнуліся. Ён дачасна пакінуў гэтые съветы у самым росквіце сваіх жыцьцёвых і творчых сіл, поўныя розных цікавых задум і вялікіх плянаў“.

Ня меньш красамоўным зъяўляецца й нарыс Барыса Сачанкі „Маладзейшыя“⁶, прысьвечаны Анатолію Сербантовічу, Варлену Бечыку,

⁶ Чамярыцкі В. Прадмова // Мельнікаў А. Кірыл, Епіскап Тураўскі. Мн., 1997. С. 3.

⁷ Маладосць. 1991. №6. С. 143—150. Параўн.: „Адноічы ў інтэрнаце БДУ, на Свярдлова, 34, заспрачаліся Блатун, Барадулін, Стральцоў, Гаўрусаў і ўжо ўспомнены намі Гель, хто зь іх складзе сабе самому найлепшую эпітрафію, а заадно й намалое эскіз будучага надмагільнага помніка...“

Вясёлыя былі хлопцы й да таго **жывыя**, што й згадкі пра ўласную съмерць не палохаліся...

У рэшце рэшт перамог Сымон Блатун. Гэта прызналі адзінадушна. Помнік яго меў арыгінальны, але даступны па фантазіі ѹ кошце выгляд; на пас-тамэнце — пустая пляшка, на этикетцы — надпіс: „Пакінуў піць, / бо съпіць“.

Пераможцу вызвалілі ад грашовага ўзносу на чарговую п'янку...

А ўжо праз пару гадоў Сымон і загінуў... Съмерць яго была ў застаеца цёмнаю...

I „эпітрафію“ сабе ён усё-такі напісаў іншую:

„І скажуць:

„Быў яшчэ ж ён малады...“

Паўстану я ў кагосці прад вачыма.

Звязолямі падлічаць мне гады

Суцішана трывожныя жанчыны.

*I скажуць так: „Ляжаў ён,
 як жывы...“* ♂

Яўгеній Янішчыц, Рыгору Семашкевічу, Ігару Хадановічу. Нехта зь іх рана памёр, нехта — быў забіты, нехта — пайшоў з жыцьця па ўласным жаданьні. Але зразумець гэта з Сачанкавага тэксту немагчыма, настолькі безаблічны ў сваёй псэўдадалікатнасці слова пра съмерць.

Трэба прызнаць, што размова пра самагубства, самагубцаў ці то людзей, што спрабавалі перарваць сваё жыцьцё — ня з простых. Можна звязыці ўсё да наўнай сацыяльнай псыхалёгіі, як адбылося з Святланам Алексіевіч, аўтаркаю кнігі „Зачараваныя съмерцю“⁸: гэта кніга не пра съмерць, хутчэй, гэта — аповеды мерцьвякоў.

Што ж штурхае самагубцаў да такога ўчынку?

Ірина Паперна, аўтарка кнігі *Suicide as a Cultural Institution in Dostoevsky's Russia*⁹, гаворачы пра самагубства як зъяву, піша: „Унавуковай съядомасці самагубства паўстае неразгаданай загадкаю, навукоўцы маюць праблемы ня толькі ў тлумачэнні, але й у вызначэнні самагубства. У дваццатым стагодзьдзі псыхолягі, узяўшы на сябе абмеркаваныні гэтай праблемы, выказалі намер вызнаць яе невырашальнай. У красавіку 1910 г. Венскае псыханаалітычнае таварыства прысьвяціла пасяджэнніе самагубству; напрыканцы Фройд скажаў: „Паўстрымаемся ад меркаваньня, даўшы чалавечаму вопыту вырашыць гэтую праблему“. У 1936 г. псыханаалітык Грэгары Зілбург, што заснаваў у Нью-Ёрку Камітэт па вывучэнні самагубства, зрабіў наступную заяву: „Відавочна, што з навуковага пункту гледжаньня праблема самагубства застаецца невытлумачальная. Ні жыцьцёвая мудрасць, ні клінічная псыхапаталёгія не знайшли ні прычыны, ні эмпірычнага рашэння гэтага пытаньня“. У 1973 г. „Брытыйская энцыклапедыя“ замовіла артыкул „Самагубства“ старшыні Амэрыканскай Асацыяцыі Суіцідалёгіі Эдвіну Шнайдману; вось што ягонымі вуснамі гаворыць энцыклапедыя: „На самай спра-

⁸ Упершыню спагадліва і шчыра.

Цішэй вады, ніжэй травы...

Бывайце, гоні, рэчкі, паплавы, — Я адлятаю ў свой далёкі вырай“.

(Галубовіч Л. Зацемкі з левай кішэні // Літаратура і мастацтва. 2000. 31 сакавіка. С. 5.)

⁹ Алексіевіч С. Зачараваныя съмерцю / Пераклад з рускай мовы М. С. Гіля. Мн., 1993.

9 Paperno I. Suicide as a Cultural Institution in Dostoevsky's Russia. Cornell University Press, 1997.

ве ніхто ня ведае, чаму людзі скончваюць жыцьцё самагубствам“. У 1988 г. іншы псыхолаг, Антоон Леэнаарс, пачаў гэтымі словамі сваё даследаванье перадсмартных записак самазабойцай. Ніхто ня ведае, улічваючы ў самога самазабойцу”¹⁰.

¹⁰ Ліст самагубцы рэканструюе Юрка Віцьбіч у аповесьці „Лішно Габо Бійрушай“ (Полымя рэвалюцыі. 1933. №2—3. Перадрук: Спадчына. 1999. №5—6). Цікавы для нас урывак у свой час меўся быць надрукаваным пад назовам „Твой попел груочка мне ў сэрца, Кляас“ у часопісе „Узвышша“, што спрабавалі адрадзіць у акупаваным Менску сябры Беларускага культурнага згуртаваньня. Да гэтай публікацыі Юрка Віцьбіч дадаў наступную матывіроўку-тлумачэнне: „Гэты разьдзел з аповесьці, якая ў свой час мелася друкавацца ў часопісе „Узвышша“, быў выкрэслены цэнзурай, і цяпер аўтар з асаблівым задавальненнем друкуе яго без усякіх зъменаў у заднойленым часопісе „Узвышша“. Здаецца, разьдзел не патрабуе ніякіх камэнтараў. Хочацца толькі адзначыць, што ў бальшавіцкіх умовах нашыя героі супроць усякага жаданьня аўтара вымушаныя былі канчаць або самазабойствам, або гінуць ад чэкісцкай кулі, або наогул паміраць да пачатку дзея, каб потым хая ўскосна прысьці праз твор. Аўтар у мінультым спадзяваўся выклікаць у чытачоў спачуваньне да сваіх герояў і, пэўна, дасягнуў мэты, бо атрымаў ад крытыкаў мянушку — „ трубадура клясава варожых недабіткаў“. Зразумела, што забойства Галькевічам Галайды зусім не вынікае зь ягонага съветапогляду ў зьяўляеца ўсяго толькі фікцыяй, патрэбнай у свой час аўтару, каб спадмануць цэнзуру“.

Гэты разьдзел, як і ўся аповесьць „Лішно Габо Бійрушай“, быў надрукаваны ў часопісе „Полымя рэвалюцыі“. Тут усё ж цытуеца ўсыльед за публікацыяй па сыгналным экзэмплярам неадроджанага „Узвышша“, сыходзячы, прынамсі, з наступнага: менавіта ў гэтым выданьні ў Юркі Віцьбіча была магчымасць надрукаваць аўтарскую вэрсію:

„І ніхто ў Грайронку не адчуваў так балюча зынішчэння мінулага, як Стась. За апошні час у яго пасівелі скроні ў сям-там на твар лягло павучынне зморічыкаў. Ён амаль не выходзіў на вуліцу ў шмат чытаў, шукаючы ў кнігах адказу на пытаньні. І калі ў свае гімназійныя гады ён хаваў па закутках ксяндзоўскай хаты забароненая кнігі Маркса й Энгельса, дык цяпер на яго стала ляжалі — Эвангельле ў Біблія — але ніхто ня бачыў, каб ён маліўся. Стасю часам здавалася, што пражыў ён ня дваццаць пяць гадоў, а поўнае пакутных сумненняў стагодзьдзе. І аднойчы раніцаў, пасля звычайнай для сябе бяссоннай ночы, ён, падышоўшы да стала, пачаў пісаць: „

Так, эміграцыя сама па себе не зъяўлялася падстваю для самагубства, чаго нельга сказаць пра Захад.

❖ Ліст самазабойцы да сэрцам чульх.

Дваранін па паходжаныні й інтэлігент па становішчы, я нарадзіўся ў чора, мадзею сяньня й ня бачу заўтра. Ва мне самім змагаюца два балючых пачаткі ў адзінай раўнадзеянай лініі, адзіны лягічны вынік гэтых двух пачаткаў — самазабойства. Цялесную гангрэну лячылі распаленым зязезам, душэўнью трэба лячыць браўнігам. Праз некалькі хвілінаў я буду трупам, і, пакуль б'еца сэрца ў асацыююца думкі, трэба ў апошні раз азірнуцца вакол. Азірнуцца, каб згодна з мудрай радай Пітагора, не пакінучь пасыля сябе пылу.

Нічога блізкага ў мяне не было, акрамя аднай дзяйчыны, яку забіў камандзер паўстанцкага аддзела Галайда. Я адпомесьціў Галайдзе ў забіў яго. Забіў не таму, што ён — вораг савецкай улады (і тых, якія называюць сябе пралетарамі), а вылучина таму, што ён забіў маю каҳанью. Да забойства Галайды я прыйшоў праз забойства свайго бацькі, атырскайшы ягонаю крывёю фатакартку маёй маці, вобраз якой тады ўбачыў упершыню. Але ня гэта штурхе мяне на самазабойства.

Вобраз Вастрабрамскай Богамаці, пад якім мяне дзіўцем знайшоў ксёндз Вайнойскі ў выглядзе якой я ўяўляў сабе маці, валаеца на брукку. Арганы, якія калісьці нараджалі ў касыцёле нябесныя мэлёды Баха ў Бэтговэна, цяпер заскугольці угобія гімны савецкай чэрні. Званы зь візарункамі Матэр Далароса, часам поўныя радасыці па душах памерлых, разьбіты ўшчэнт. Засыценкі панцырной шляхты, дзе жылі ічышрыя патрыёты нашай сінявокай Беларусі, зьнішчаны.

„Як сацьмела золата найлепшае. Каменьне съятыні раскідана па ўсіх раздарожжах“, — так плаакаў калісьці напіхнёны Ерамія над руінамі Ерусаліму, так плачу сяньня я над руінамі ўчарашияга. Была прыгожая рагніца, быў сонечны палудзень і прыйшоў хмуры Гэтэрдэмэрунг.

„Твой попел грукоча мне ў сэрца, Кляс!“

Але ж я не агністы юнак Уленштігель, а патрыцы часоў заняпаду, і над зьняважсанай Фляндрыйя маёй навіслा ноч. Згублены компас, і хмары зацягваюць зоры. Жахліва ў холадна.

Калі б у мяне цяпер была граната, я б шырнуў яе ў тых жыдоў, што разьбіраюць касыцёл Марыі Маадалену. Боль! Якія вялікі болю! Праз мамэнт я пачну ўжо халадзец, і лепш аднойчы забіць сябе, чым усё жыць ў пакутаваць ад бясцільнай сваёй ненавісці. Станіслаў Галькевіч“. ❖

У 1961 г. здарылася трагедыя, якая па сёньня пакідае адчуванье навысветленасыці. 27 жніўня ў горадзе Кан у Францыі скончыў жыць-

❖ (Узвышша. Менск: Беларускае Культурнае Згуртаванье, 1944. №1 (травень—чэрвень). С. 38—39.)

Станіслаў Галькевіч гіне праз „бясцільную нянявісць“. А чаму гіне Антон з аднайменнага драматычнага абрэзка Максіма Гарэцкага? Глухое акадэмічнае літаратуразнаўства кажа: „Антон жа аказаўся на пазыцыі антытодаў Дастваўскага, ягоны ўчынак асуджаеца ўтворы. Адцягненую ідэю сьветлай будучыні герой аповесці ўбіўцаў вышэй чалавека, а значыць, і вышэй жыцьця. З падобнай высновай пісьменьнік-гуманіст ня мог пагадзіцца“. (Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя. Том 1. 1901—1920. Мн., 1999. С. 387.) „Духоўнае адзіноцтва, расчараўнасць, няўдалыя пошуки „свайго бога“, нежаданье быць вінаватым перад дзецьмі „у сёым калене“ прыводзяць Антона да злачынства. [...] Съмерць героя, пацягнуўшая за сабой ланцуг новых драм, была выклікам несправядлівай грамадзкай систэме, „тым абставінам, у якіх ён жыў і шукаў“. Гэта быў выклік і афіцыйнай рэлігіі, у якой расчараўваўся наўгадаверлівы чалавек“. (Гарэцкі М. Збор твораў у чатырох томах. Том 2. Мн., 1985. С. 366.) Гэтыя, як і шэраг іншых, падобных тлумачэнніяў—„разбораў“, часам нават калі слушных у сваёй сацыялягічнасці, усё ж не дадаюць нічога ані сэрцу, ані разуму. Тому чалавек-чытач шукае іншых адказаў, якія вырашаў ці, прынамсі, над якімі задумоўваўся чалавек-пісьменьнік.

Антон, галоўны герой, зъяўляеца перад чытачом упершыню адно толькі ў трэцім абрэзку. І нібыта мы ўжо начутыя пра яго, нібыта склалі сваё ўяўленыне, аднак аўтар скіроўвае вядомае нам у іншай рэчышчы. Вось ён, першы выхад Героя: „Антон яшчэ малады, русавалосы, зь невялікаю барадою, з глыбокімі вачамі, паглядам падобен да Хрыста на абрахах. Ён у новым жупане, у новых лапцях зь нядайна забарсанымі белымі аборамі, у белых штанах; пояс на ім прыгожы старасьевецкі, што нябожчык дзед адказаў“. (Гарэцкі М. Збор твораў у чатырох томах. Том 2. Мн., 1985. С. 202.) Вось яно, ключавое, знакавае: **падобен да Хрыста**.

Роля Хрыста ў пытаныні самагубства далёка не выпадковая, як можа падасца на першы погляд. Бо Хрыстос — таксама самагубца. Праўда, Ён не забіў сябе, як гэта зрабіў Йода, але Ён ведаў, што яму пагражae съмерць — і не ўхіліўся ад яе. Лічым жа мы ў Сакраты самагубцам, які засвядчыў, што не складана было яму ўхіліцца ад пустых абвінавачваньняў неразумных судзьдзяў. І Хрыстос — аніяк не раўнуючы іх — таксама съведама выбраў съмерць, маючи не адную магчымасць пазъбегнуць катаванья.

цё самагубствам беларускі падсавецкі пісьменынік Усевалад Краўчанка, прыехаўшы ў Францыю ў складзе беларускага турыстычнага групы, выкінуўшыся, як думаюць, з акна пятага паверху свайго гатэлю.

Па менскіх завулках крохчыў,
Пад небам Радзімы... Ці ж
Спракудзілі чорныя вочы —
Ляцеў паміраць у Парыж?
Прыгожая восень у Кане,
І вусны нарманак — мёд...
А ты там назначыў спатканьне
Са съмерцю... Скажы, Усевалод,
Ці ў рэчаныцы-рэчы Нёман
Счарнела блакітнае дно?
Ці маці прагнала з дому —
Махнуў у чужое акно?
Ні маці, ні Нёман — молах,
Што сэрца і душу расьцяй;
Бясконцае страшнае кола,
Хімэра, жыцьцё без жыцьця.
Над Канам агні і зоры.
Ты зорку Вэнэру шукаў...
Ці думаў: „Ва мне ёсьць вораг...
Прыконччу бальшавіка?..“
„Прабачце мне, дзеткі, Радзіма!..“
Прабачаць, вянкі прынясць,
А вораг ідзе хай міма,
Сваю спажывае „кеасу“:
Падкопы, паклёпы, даносы;
„Выконваць, пярэчыць ня съмець!..“
Таму, хто няволю ня зносіць,
Дае вызваленіе съмерць.
Збылося тваё жаданьне:
Ты — вольны, спакойна съпіш...
У акно, праламанае ў Кане,
Глядзіць на цябе Парыж...¹¹.

¹¹ Кавыль М. Усевалоду Краўчанку // Беларуская Думка. Нью-Ёрк—Саўт-Рывэр, 1961. №3. С. 28.

І ёсё ж, калі паспрабаваць высьветліць, што ж такое самазабойства, можна адзначыць: самагубства — прыгожае, бо суправаджаеца мітамі, нараджае іх. Самагубства можа быць нават стваральным.

Вось постаць Сяргея Палуяна — маладога паэта, не бяз здольнасці, таленту. Але ці было зробленае ім да самагубства (у 20 гадоў) вартым разыўтальных прысывячэнняў Максіма Багдановіча, Алексія Гурло, Янкі Купалы, Ядвігіна Ш.? Ці не менавіта акалічнасці заўчастай съмерці паспрыялі гэтаму?

Мне трэба умярці — я жыў яшчэ так мала...
Мне трэба умярці, а ў полі ўжо вясна!
Ужо пагода сьнег і лёд зусюль сагнала,
І радасна у съвет расходзіцца яна.
Мне трэба умярці, як хмарка ў небе гіне...
Мне трэба умярці, як птушы адляцець...
Што я калісьці жыў — сълед і па мне астыне,
А толькі дзесьці гроб мой будзе зелянець...
Мне трэба умярці — нічога ўжко ня будзе...
Мне трэба умярці, а кроў яшчэ кітіць!
Я шмат прагараваў...
Мо сіл мне больш прыбуздзе,
Мо дужы буду я?.. Ізноў хачу я жыць!
Мне трэба ўмярці... Старонка дарагая,
Пакіну я цябе адну сярод бяды...
Ізноў глуміць цябе пачне нуда ліхая,
І бараніць цябе магчыму ж я тады?!¹².

Патрэба героя, патрэба герайчнай ахвяры. „Пытаньне сур'ёзнае. Чаму мы, беларусы, апошнім часам ніяк ня можам згуртаваць сваю нацыю? Здаецца, усе падставы для гэтага ёсьць: ёсьць свая рэспубліка, культура, мова, літаратура. Становішча нашае сёньня куды лепшае, чымсьці ў тыя ж дваццатыя гады. Але тады мы здолелі згуртавацца, а цяпер не. Ня трэба шукаць вінаватых збоку, адказ павинен быць усярэдзіне, а ня звонку. У нас саміх.

Згуртавацца можна толькі вакол чаго-небудзь, патрэбны штандарты й не зь мінулага, а сучасныя. Кожны пералом, новы рух

¹² Леўчык Г. Мне трэба умярці. На смерць С. Палуяна // Леўчык Г. Доля і хлеб. Мн., 1980. С. 32. Верш напісаны ў 1909 г. Упершыню апублікаваны: Чыжык беларускі. Вільня, 1912. С. 32.

пачынаўся з пакутнікаў, якія потым рабіліся нацыянальнымі героямі. Кожны талент, кожны палітык ня мае вагі для сучаснікаў, пакуль ён жывы, пакуль няма трагедый, трагічнага лёсу. Нават геній — калі ён спакойна памёр у сваім ложку — застанецца ў гісторыі на другім пляне, вакол ягонага імя немагчыма згуртаваць нацыю. Ён павінен зрабіцца легендай¹⁴.

Так, самагубства — рэч спакушальная ў стварэнні фундамэнтальнай міталёгіі — таго падмурку, на якім бы ўрэчаісьнілася новая нацыянальная вера, барацьба, адраджэнне. Менавіта ў патрэбе такой съмерці ѹбачыцца разгадка ўзыходжання зоркі Сяргея Палуяна. Ды й карані гісторыі пра харакіры Янкі Купалы — таксама тут.

Магілка Сяргея Палуяна не ў Беларусі. Вернутая дамоў, яна разам з магіламі Максіма Багдановіча, Алеся Гаруна, Уладзімера Жылкі ды іншых, забітых, памерлых, магла б мо ўтварыць якраз той нэкропаль, што стаўся б яднаўчым — калі ня фактарам, дык, прынамсі, месцам, — для нацыі¹⁵.

¹⁴ Клімовіч М. Мяжа на даляглідзе. Мн., 1994. С. 99—100.

¹⁵ „Адзінае месца на съвеце, дзе ўсе роўныя, — **могілкі**. Кожны мае аднолькава зямлі. У Беларусі **могілкі** называюць яшчэ: могілцы, клады, пагост, цвінтар, кладзішча. На **могілкі** ідуць на Радаўніцу ў на Дзяды, ідуць у дні жалобы ѹ проста, як кажуць, „да сваіх“. „Нас можа зьнішчыць толькі той, — кажа герой старажытнай легенды, — хто знойдзе ѹ разбурыць **нашия могілкі**“. На адным пісменніцкім звяздзе Адам Мальдзіс распавеў, як шукаў ён на старых каталіцкіх **могілках** у вёсцы Валынцы **магілы** першых беларускіх драматургаў Ціцерскага й Мараашэўскага. **Могілкі** былі спляжаныя. Чарапы павешаныя на палкі.

У Полацку зруйнавалі **могілкі** й пабудавалі аэрадром. У Менску на месцы **Стараходскіх могілак** — кінатэатар. У Віцебску на **могілках** зрабілі 9-павярховы дом з крамай „Дзіцячы съвет“ і плошчу Перамогі. У 80-я гады беларуская моладзь у Менску праводзіла свае нелегальныя сходкі на **Кальварыйскіх могілках**. Там, побач з магіламі продкаў, было бясіспечна. Небяспечна было сярод жывых. Гэтая ж моладзь ішла да забытых **магіл** паўстанцаў Каліноўскага на **Вайсковых могілках**. Пры **Маскоўскіх могілках** у Менску міліцыя зьбівала дубінкамі ѹ трупціла газам людзей, якія на Дзяды ў 1988 г. ішлі да **магіл** Уладзімера Караткевіча. Каб не пусціць іх на **магілкі**, каб ня сталася таго, пра што бард Алеś Камоцкі — на слова таго ж Караткевіча — праспіваў: Бацькі з **магіл** цяплом дыхнулі, каб дзецим жыць лягчэй было“.(Сокалаў-Воюш С. Могілкі // ARCHE. Слоўнік Свабоды. 2000. №7(12). С. 116—117.)

На эміграцыі падобныя нэкропалі ёсьць. Іх мае бадай кожная краіна, дзе спыніліся беларусы. Дом Бога й могілкі — тыя месцы, дзе выгнанцы зьбіраліся ды зьбіраюцца зараз у съветльняй цёмныя моманты асабістага й грамадзкага жыцця.

Распытаўшася ў Яніны Каҳаноўскай пра съмерць, могілкі, жыцьцё¹⁶. Яна згадвае, як любіла ў часы вайны хадзіць да магілы бацькі, на Вайсковыя могілкі, — праз руіны, праста па вуліцы. Вучылася на Даўгабродзкай вуліцы, у польскай сямігодцы, якраз насупраць могілак. Адведаўшы бацьку, ішла да іншых беларускіх могілак. Бо гэта — гісторыя, кажа.

„Раней вось, як у майго дзядзькі, Ельца, адвакат быў, якога ў 1919 годзе бальшавікі забілі, расстралілі на Камароўцы, маёнтак меў пад Менскам, дык там свае могілкі былі, невялікія. Там стаялі крыжы дубовыя, высокія, але асаблівых помнікаў не было. А сялянскія былі вельмі съцілія. Ручнікі толькі на разнастайных дарогах вешалі, а на саміх могілках ня вешалі.

Дзе я толькі ні была — Нямеччына, Італія — першым чынам іду на могілкі. Гэта такі спакой... Але бальшавікі ѹ мёртвым спакою не далі, разбурылі Залатагорскі могільнік. Там была такая прыгажосьць, такія помнікі... Як уваходзіў туды, адразу направа стаяў помнік з надпісам у польскай мове: „Ядзя Зелянкевічана, не памेरла дзяўчынка, але сьпіць“. 18 гадоў, ейны тварык так падняты, у неба глядзіць. Яна атруцілася, бо закахалася ў настаўніка расейца, які ў гімназіі выкладаў расейскую мову. Бацькі — палякі, памешчыкі — супрацьпаставіліся, яна не магла за яго выйсці замуж. І вось з Савёнчыхаю (Апалёнія Савёнак — Л. Ю.) ужо пры немцах былі ў тэатры, а перед намі сядзеў мужчына, зь сівіз나ю. І яна кажа: „Ну, вось, паглядзіце на гэтага мужчыну. Гэта ж той настаўнік, з-за якога скончыла самагубствам тая Ядзя. Цяпер бы яна не зрабіла так — гэткі ён азызлы“. А колькі тады ў тым пазіі было... Бацькі ж багатыя, помнік паставілі... І ўсё бальшавікі зьнішчылі, прыгажосць такую.

Вельмі люблю Альшаны, у Празе. Уявіце сабе — Дзяды якраз былі. Веџер, дождж, мы ўсё-такі паехалі — я, мая сястра. На могілках дрэвы стогадовыя гудуць, бы сапраўды нехта гаворыць. Нас групка беларусаў сабралася. Галіна Прыма прывезла хлеб бела-

¹⁶ Размова адбылася восеньню 2000 г. Запіс захоўваецца ў архіве аўтара артыкула.

рускі, нехта прынес беларускую гарэлку. І каля кожнай магілкі беларускай сказалі слова, вылілі чарку гарэлкі, пераламалі хлеб. І такое ўражаньне, што яны ўсе з намі — Крэчэўскі, Забэйда-Суміцкі... А мо яны й сапраўды з намі былі... Мы ж ня ведаем. Съмерці я не баюся, ніколі не балялася.

Я была на ўсіх могілках. У Нямеччыне, як прыяжджала, першым чынам ішла туды з Галінаю (Руднік). Быў такі наш беларус, Алеś Марговіч. Закахалася ў яго немка, яны ажаніліся. Вельмі добра жылі. Марговіч такі рамантык быў, любіў музыку. І вось ён захварэў на рак стравініка. Ягоная жонка-немка як магла ратавала яго, шукала найлепшых лекароў. Нічога не дапамагло. Ён памірае. Паховіны. Хаваў уладыка Сіповіч. Яна проста вар'явалі, ня ведала, што зрабіць, каб ушанаваць ягоную памяць. А была яна заможнаю кабетаю, трывала краму італьскіх швэдрап. І па справах часта ездзіла ў Італію. І вось надумала яна зрабіць помнік, але не ў Нямеччыне, а ў Італії. У Міляне, дзе найпрыгажэйшыя ў сувеце могілкі (я там таксама была), замовіла ў аднаго мастака зрабіць для мужа. І ён зрабіў — з выяваю маладой кабеты, якая руку прыклада да твару, думае пра нешта. І той помнік прыслалі з Міляну, кабета заплаціла вялізныя гроши, а на мытні не пратрушаюць — кажуць, гэта ня помнік, а мастацкі твор, толькі для гарадзкога пляцу, а ня могілак. Нарэшце пратусыцілі, усталявалі. І помнік той стаяў доўгі час.

Аднойчы, на Задушыны, яна прыбірала могілкі. Немцы надта шашуюць гэты дзень — могілкі ператвараюцца ў паркі. Падыходзяць да яе троє мужчынаў ды кажуць: „Мы маем да Вас справу. Прадайце нам помнік“. Яна кажа: „Гэта ж помнік, як можна!“ Тыя адказаваюць: „Мы паставім іншы помнік тут, і для Вас зробім бясплатна таксама, а гэты паставім у цэнтры могільніка“. Яна разважыла — жыве адна, хто будзе яе хаваць, даглядаць за могілкамі. І згадзілася. І цяпер тая Мадонна стаіць пасярод цвінтара, на якім Гітлер расстралай 150 асобаў, што бралі ўдзел у замаху на яго... Яна яшчэ жыве. Я бачыла той помнік — дзяўчынка басанож, так за душу бярэ, шчымліва. І сказаць ёй хочаи нешта, і ў адказ пачуць.

Я ніколі не балялася съмерці, не баюся ў сёньня. З маладосці было замілаваныне да могілак, бачыла ў іх нейкую паззію. Могілкі съведчаць аб культуры народу.

Была я на могілках на Монтэ-Касіна. Нават нататкі рабіла — прозвішчы запісвала. Колькі там беларусаў, а ляжаць яны як па-

лякі. А габрэяў там 19 асобаў — з зоркамі, лёгка пазнаць. Крыжы стаяць, каталіцкія, праваслаўныя, але ніводнага Эўфрасініні Палацкай.

Цяпер шмат хто з эмігрантаў нашых хоча быць не пахаваным, а креміраваным. Леанід Галяк запісаў у тэстамэнце, што хоча быць спаленым. Ягоны попел і хавалі ў такой чорнай вазе, са святаром. Янчака Юхнавец казаў, што ня хоча ляжаць тут, у Амэрыцы, а хоча быць спаленым — каб на Беларусь прывезьлі ды разъвеялі. Але ёсьць такія, што за грэх тое лічаць.

Я ня хочу быць пахаванай на Беларусі. Там у мяне ўсё страчана, бальшавікі ўсё зьнішчылі. Дзе ж мне там быць пахаванай, на зруйнаваных могілках? Я тут купіла сабе два месцы на беларускім могільніку. У Нямеччыне зь месцам для магіл, як з рэнтам кватэрами: не заплющіш у час, дык выкінуць, а ў нас — да канца сьвету“.

Гэтыя могілкі ёсьць і будуць — да канца сьвету — часткаю культурнай спадчыны беларускай дыяспары, духовай і матэрыйяльнай крыніцаю інфармацыі пра эмігрантаў і глебаю для пайданьня новых пытаньняў і досьледаў.

„Съмерць прыходзіць заўчасна да ўсіх, апроч самагубцаў, якія самі яе шукаюць.

Яна цікуе за намі ад першай хвіліны нашага нараджэння, і ўсё, што робіцца намі дзеля жыцьця, тое робіцца ѹ дзеля съмерці...

Вось жа ѹ герой тады робяць сваё жыцьцё бессымяртным, калі ахвяруюць ім...

Аднак, зьведаўшы многае, чалавек і тады ня ўведаў, што такое Съмерць. І гэта, бадай, галоўнае, што змушае яго шукаць Бога, каб ускласці на Яго адказнасць за сваё жыцьцё і мець спадзей на жыцьцё пасля съмерці...

Здарaeцца, што чалавек страчвае ўсё, апроч самога жыцьця, і ўжо не даючы веры Богу, кідаеца ѹ абдоімы да Д'ябла... Многае перажыўшы, ён ня можа перажыць сваёй съмерці. І ў гэтym — ягоная трагедыя.

Бо разам з чалавекам памірае ѹ весь ягоны съвет. І, пэўна, у тым найбольшы жаль перад сконам. Але, паміраючы ѹ нябожыску, съвет застаецца жывым і жыве ѹ тых, хто застаецца...

Паміраючы ня толькі людзі. Высыхаюць рэкі, трухлеюць кнігі, разбураюцца гарады, зынікаюць дзяржавы...

Але ці пайшло прахам Вялікае Княства Літоўскае, калі Беларусь жывая?

Шкада, што паміраць нельга навучыцца, бо ніхто з жывых ня мае вопыту съмерці.

Таму трэба навучыцца жыць так, каб сустрэцца са съмерцю годна, каб жыцьцё тваё не саступала ёй ні ў чым, і каб яны між сабою нарэшце вырашылі, застаўшыся пры сваім: жыцьцё — з духам, а съмерць — з прахам¹⁶.

ЛІСТ

Добры дзень, Лявон¹!

Пры ўсёй некань'юнктурнасьці й вечнасці тэмы съмерці й самой съмерці ў беларускім красным пісьменстве й думніцтве, беларусам ладна бракуе гэтае вічнасці — усуведамленыя съмерці як магутнае творчае сілы, усуведамленыя жыцьцёвасці съмерці; гэтае тлумачыцца тым, што беларус існуецца ў двух розных і часцяком процілеглых скраниях: у мэханіцы беларускага жыцьця, і значыць, ня дужа й беларускага, і — у сакрале беларускага жыцьця, і значыць, сапраўды беларускага; неразгад съмерці якраз у tym, што съмерць ёсьць жыцьцёвай праява, і таму яна ёсьць творчасць; іначай кажучы, мадэль сёныняшняга беларускага бытаванья часцяком выяўляе парадаксальныя абсягі „жыцьцясъмерці“: 1) мёртвасць жыцьця, ягоную мэханічнасць, жыцьцепадобнасць (гэта як бы „спрадвечная“ й першаасноўная нацыянальная рыса, — і ў „Гістарызацыі съядомасці“ я прыводжу прыклады, калі этнографы дый беларускія паэты разглядаюць жыцьцё „тутэйшых“ акурат як мэханіку жыцьця, бяздухасць, парашуноўваючы бытаванье беларуса з існаваннем чарвяка, бачачы ў жыцьці беларуса адно взетатыўнае распаўсюджаныне) і 2) жывеіну съмерці, ейную творчасць, ейную жыцьцяасноўнасць (энту жа звязрнуся да „Гістарызацыі“: гэта вельмі беларускае памкненне й вельмі выразная спроба жыцьцёва сцьвердзіцца, перамагчы съмерцю съмерць — адчуць свою самапрауднасць праз съмерць-вобраз, і заўчастныя сыходы з жыцьця нашых першых дый пасльейшых мастакоў пагалоўна выяўляюць гэтую жывасъмертную асаблівасць). Пішучы апавяданыні, я лавіў сябе на tym, што „не магу“ абмінуць съмерць пэрсанажаў, — дакладней кажучы, герой маех апавяданняў ня могуць абмінуць уласную съмерць, — нават там, дзе я наўмысам стараюся павесыці герояў „дарогаю жыцьця“ й самапрымусам імкнуся пазъбегнуць трагічнасці апавядальнае канцоўкі, нярадасны фінал усё адно адчуваецца існуе дзесь у пазарадкоў;

¹⁶ Галубовіч Л. Съмерць. Зь ліста Леаніда Галубовіча да аўтара: „Бачыце, адсылаючи папярэдні ліст, я ўспомніў вось гэтае „слойца“, зробленое мною для Радыё Свабода. Можа, і тут ёсьць нешта ад „маёй съмерці“. Дазваляю ўсё маё цытаваць, калі трэба. Усяго Вам найлепшага. Думайце пра жыцьцё. Абдымаю. Ваш Лёння. Менск, 2.08.2000“.

¹ Ліст да Лявона Юрэвіча напісаны ў 1999 г.

съмерць няўпинна ѹ вечна прысутнічае там, дзе ёсьць жыцьцё; гэтая абавязковая да схематызму немінучасць съмерці натуральная ѹ апавяданнях таму, што яны будуюцца паводле прынцыпу паказу духовага лёсатварэння, — паказу некалькіх магутных лёсатворных выбухаў жыцьцёвасці, якія ѹ нараджаюць драму, акрасляюць і ўтвараюць чалавечы жывалёс, а самая ж наяўнасць лёсу мае на ўзве скон, уміручасць, сыход з жыцьця; магчыма, акурат гэтае падобіць апавяданьні між сябе, і якіс уедлівы крытык можа ўбачыць тут схематызм, але я наўмысам імкнуўся да пэўнага, размаітага, падабенства („Паэтай-ца-роу“ дык пісаў я цалком, адразу кніжкаю — апавяданье пры апавяданні; дый можа таму я зазвычай зь неахвотаю імкнуўся друкаваць аповеды ѹ пэрыёдыцы — чытаць бо іх таксама лепей разам, ці хаця б зь якіміс майм іншымі глупотамі, аж не паасобку), і гэтае, думаю, дадатны схематызм, гэта тое самае, калі, напрыклад, зірнуць на ўсіх нас здаля ѹ у мікраскоп ды ўбачыць, што ўсе яны-мы на сто адсоткаў падобныя адзін да аднаго, а тады зразумець, што ѹ кожным існуе пакрыёная мільённая частка нейкага выпадковага адсотка, якая ня толькі адрознівае іх-нас ад аднаго, але па свае значнасці ѹ велічнасці пераўзыходзіць тую відавочную мікраскапічную стокучу — бо гэтая мільённая частка ѹ ёсьць неабсяжны жывы космас чалавека, творчая душа, якая непрадказальна размаіцца структураваны па хімічных рэчывах, фізічных станах, групах крыві й г. д. поўнапрацэнтовы сусвет-схему. Жыцьцёвасць съмерці выяўляеца ѹ клясычным мастацкім мысьленіні сучаснага чалавекасвету; рэчышчам-схемаю гэтага мысьленіння зьяўляеца драма, у якой съмерць нават галаўнейшая за нараджэнне, хаця ѹ яно — зьява не апошняга парадку: нараджэнне ѹсяго толькі адкрывае пэрспэктыву съмерці і, вобразна кажучы, нараджэнне ёсьць сюжэтная завязка драмы, калі ж съмерць адназначна выяўляе самую драму як від (клясычнасць сучаснага літаратурнага мысьленіння можна вызначыць як раззвіццё мастацтвадумніцтва ва ўлоньні єўрапейскага традыцыі ѹ трох сфармаваных літаратурных відах — эпесе, лірыцы й драме; але ѹ дадзеным выпадку хочацца ўважыць на нейкую няўтлумчую псыхаклясычнасць єўрапейскага мысьленіння — на драмадумніцтве як на галоўны неадоймны паказынік жывога єўрапейскага бытавання-сувядомасці); акурат съмерцю клясычнае драмадумніцтва вызначае жыцьцё (акурат беларускай съмерцю выяўляюць беларускае жыцьцё нашыя першыя мастакі). Псыхадрамнасцю-думаньнем прасякнутыя гістарычныя й міталягічныя падзеі, паданыні пра антычных багоў і паўбагоў; съмерць яўна ці пакрыёма, але жыцьцёвасць прысутнічае ѹ кож-

ным старажытнагрэцкім міце; ...выразная псыхаліягічная матывація съмерці як жыцьцёвае дзеі бачыцца ѹ забойстве Мэдэяю сваех дзяцей, дый і ўсіх астатніх, — у міце, як і ў Эўрыпідавай трагедыі, цалкам адсутнічае маральнае ацэнка забойства, калі не ўважаць на пярэчаньні між матчынімі пачуцьцямі ѹ абраражаным кахраньнем, што хутчэй выяўляе не пакуты маралі, а псыхічны стан Мэдэя (магчымы згалос маралі можа чуцца ѹ тым, што Мэдэя ѹ розыніцу ад Ясона належыць да сьвету варвараў і „дзікунскае“ чужачае культуры і, такім чынам, іхны шлюб ёсьць штосьці процімаральнага, — хаця ѹ гэтае наўрад; думаецца, што асноваю міту зьяўляеца магічнае прачытаныне, а не маральная ўмова, і гэтая акалічнасць — амаральнасць быцця — трывала, „тагачаснаклясычна“ замацавалася ѹ у Эўрыпідавай трагедыі, якая, тым ня менш, калі верыць савецкім дасьледнікам антычнасці, адлюстроўвае ѹ маналозе Мэдэі пытаныне маральнага спрэядлівасці тагачаснага шлюбу ўвогуле, — маўляў, то няроўнасць у шлюбе, калі звяз зымагае вернасці жанчыны, але не абавязвае да вернасці мужчыну; нібыта трагедыя „Іпаліт“ выклікала ѹ тагачаснае публікі непрыхаваны пратэст маралі, хаця пасля крывавых блазноцтваў Мэдэя любоўная жарсць Фэдры ня можа не замілоўваць, — цалкам верагодна, што маральны пратэст тэатральнае грамады выкліканы ня гэтак замахам на самую мараль, а мае, зноў жа, прычыны пакрыёмыя, магічныя й сувязаны, хутчэй, з крытыкаю тагачаснага міталягічнага съветагляду ѹ Эўрыпідавай трагедыі, у якой, аднак, падзеі адбываюцца „міталягічна“, „разгортаюцца па прынцыпе аналёгіі, прэцэдэнту“, але ўвачавідкі Эўрыпід ня дужа маралізуе наконт шматлікіх лютых забойстваў Мэдэяй няшчасных пэрсанажаў (калі верыць анэктотам старажытных дасьледнікаў, — кажуць аднак, показкі тыя далёкі ад праўды, — дык існуюць дзіве вэрсіі съмерці Эўрыпіда, і навідавоку, хоць і анэктатычная, ды жывасъмертнасць, яскрава выяўленая драманаканаванасць скону беспадобнага творцы: паводле першай вэрсіі, яго разарвала на шматлікі зграйа сабак, паводле другое — яго разарвала на штуці разьюшаная гурма жанчын, каб пакараць за жаналайства пры стварэнні вобразаў Мэдэяй й Фэдры; і гэтае толькі мацуе маю бязъмежную любоў да Эўрыпіда, бо скрэз вякі я разумею яго, апрача ѿсяго, як мужык мужыка ѹ жаналайшчык жаналайшчыка: калі меркаваць, што часцяком розныя вэрсіі маюць адную жыцьцёвую падставу, дык няцяжка даўмецца, што ці то гурма тых жанчын — сабачая зграйа, ці то тая сабачая зграйа — гурма жанчын; тым ня менш, кіпіны старажытных анэктотчыкаў выкryваюць съмерць як жыцьцёвую праяву, іначай кажучы, анэктотчыкі на-

прамую сувязваюць съмерць Эўрыпіда зь ягонай творчасцю духу, зь ягонай драматургічнай спадчынаю і, такім чынам, надаюць фізычнай съмерці драматурга жыцьцёвы сэнс); падступнасьць жа Мэдэі акурат у tym, што яна забівае не дзеля съмерці як такой і не дзеля забойства як такога (забіваючы сваех дзяцей, яна чуе шкадобу й скруху), а дзеля далейшага, патрэбнага ёй, жыцьцёвага развою; Мэдэя карыстаецца са съмерці: яна забівае свайго брата й Ясонава дзядзьку дзеля ўладу жыцьця разам з кахраным чалавекам, і яна забівае агульных зь Ясонам дзяцей, ды Ясонаву нявесту, ды Ясонава будучага цесьця дзеля стварэння жыцьцёвых акаличнасцяў, пры якіх бы Ясон быў пакараны жыцьцёва, — іначай кажучы, Мэдэя помсыціць мужу, забіваючы, tym ня менш, не яго, а блізкіх для яго людзей, і съмерць, такім чынам, выглядае як жыцьцёвае помстапакаранье, помстапрыніжэнне Ясона й як жыцьцёвае помстаўрачыставанье Мэдэі; съмерць няяніных ахвяраў патрэбная Мэдэі дзеля жыцьцядзейнасці ейных пачуцьцяў; ...зьнішчэнне Арджунам на ратным полі сваякоў — гэта таксама жыцьцяцьверджанье; тут нават справа ня ўтым, што гэтае зьнішчэнне — выбар між аблудаю-няверствам і ісцінаю-Крышнам; самое вучэнне Крышны, які ѹ натхнен Арджуну на збройны чын ды надзяляе яго правамі кшатры, упарты съведчыць пра жыцьцёвасць съмерці: маўляў, Арджуна, забіваючы сваякоў, ня здолыны забіць самое жыцьцё, якое ніколі не перапыняеца й пры зъмертаўленыні целаформы ўраз набывае новую форму-істасць, — таму Арджунавы бедаваныні наконт пабою ёсьць толькі замарачэнны-падман з нагоды ілюзіі жыцьця й бласлаўёнае Крышнам ратапанішчэнне ёсьць уведаньне ісцінны жыцьця й абвяржэнне ілюзіі (гэта як марксісцка-лёнінскія й ня толькі дыялектыкі любяць ушчынкуць за съягню даўно ўжо не цнатлівую паненку практыку, якая зьяўляецца меркаю праўдзівасці іхнае тэорыі, — дык і з Арджунам падобны выпадак: праз пэўныя практычныя дзеяньні — забіцьцё сваякоў і ўсіх астатніх разам зь імі — яму дазволена спрычыніцца да боскага съветагляду на рэчы й увачавідкі ўпэўніцца, што съмерць ня ёсьць завяршэнне жыцьця). Маральныя натокі на съядомасць-быцьцё яшчэ ў большае ступені кажуць на жыцьцёвую значнасць съмерці; сёньняшнє абыўальніцкае драмадуманье маральна асымбальвае съмерць, і гэтае дужа падкрэслівае ейную жывазначнасць; съмерць як вынік жыцьцесюжету ўспрымаецца больш і жывей за сам вынік, съмерць — гэта сымбалічная „мараль байкі“, наўзвочны пераконага, што грэшніку сплочана за грахі, што злачынца пакараны за злачынства, што съяты забраны ў неба за съятасць, што бог не

цяля ѹ бачыць круцяля, і, наадварот, што бог — дзядзька несправядлівы і, увогуле, ніякі не сваяк і не багаты кум...; съмерць пасъля жыцьця (не як фізіялагічны адбыў жыцьця — паміранье, а як пасылядбыў — памёрласць), tym ня менш, робіцца мераю ўсяго жыцьця, дзе вялікі таемнасэнс маюць акаличнасці съмерці-памірання дый -памёрласці; па сутнасці, гэтае ѹ выяўляе драмадумную культуру чалавецтва, якой мала канстатаўаць шлях ад нараджэння да маглы, — для гэтае культуры вельмі важныя акаличнасці съмерці, абставіны яе, ейная жыцьцёвасць; і апраочыся на гэтую культуру, можна сказаць, што наколькі жыцьцё прадызначае съмерць, настолькі ж съмерць вызначае жыцьцё, і наколькі жыцьцё напоўнена жыцьцём, настолькі ж жыцьцём напоўнена съмерць, — ёсьць нейкая невытлумнная заканамернасць, якая съведчыць: чымся большы творчы духавыбух адбываецца ѹ жыцьці асобы, tym жывецца съмерць гэтае асобы, і ў адваротку, мэханічнае мёртвасць жыцьця, імітацыя абумоўліваюць жыцьцепадабенства съмерці; акурат „незвычайнай“ съмерць Моцарта яскрава выяўляе Моцартаву жыцьцядраму, і акурат жыцьцёвасць ягонага жыцьця абумоўлівае жыцьцёвасць ягонае съмерці, ейны жыцьцедраматызм; Моцартава музыка мімаволі слухаецца „ад“ ягонага „Рэквіем“ на ўласную съмерць (і ягоная съмерці-паміранье ѹ -памёрласць і вытвараюць гэты рэквіем — навідавоку ѹ найвышэйшым становішчамагутнае паяднанне жыцьця й духатворчасці ѹ съмерці); і далейшы развой падзеяў, пахаваныне вялікага кампазытара ѹ яме для жабракоў — яшчэ адное жывое съведчаныне ягонае жывое велічнасці, і жывіна ягонае музыкі пачынаеца адсюль, і акурат адсюль драмазахваляванасць гукаў нават у камэдыі „Вясельле Фігара“, ужо ня кажучы пра наканавана-шчымлівія творы; жыцьцё ў творчасці пачынаеца з заканчэння; гэтак вучэнне Ісуса Хрыста пачынаеца з распяцця на крыжы; гэтак фэнамэн-лёгія Гусэрля пачынаеца з выбуху авіябомбы ѹ труне зь целам філёзрафа; гэтак любамудрые Лява Талстога пачынаеца з бунтоўнае съмерці ѹ старажытным веку...; пры ўсей магутнасці творчасці творцаў, пры ўсім частым манумэнтальным прызнаныні творчасці творцаў пры жыцьці, творчасць іх ўсё адно патрабуе жывадрамнага завяршэння, якое ёсьць і экзамэн на трываласць, і жыцьцядайны імпульс, і перамога жыцьцём съмерці празь яе; бязь съмерці бо няма ўрачыставанья творчасці й жыцьця. Свядомабеларуская быцежа ад самых першых хвілінаў прагне гэтага поўнадуховага жыцьця, і яно пачынаеца зъ яго съмяротнасці; нам аж дасюль не стае досьледу акурат жыцьцёвасці беларускай літаратуры; жыцьцёвасць беларускай літаратуры ўпарты

ігнарецца дасьледнікамі, упарты заганяеца ў схемы; жыцьцёвасць беларускае літаратуры ўпарты забараняеца дасьледнікам, — можна прыгадаць „табу“ на лёс Купалы, калі ўлады праста забаранялі казаць „услых“ пра акалічнасці съмерці песняра й нават агульныя заўвагі паводле ягонага скону, накшталт гэткіх, як „жыцьцё паэта трагічна абарвалася“, з запасою ўспрымліся ўладнікам і ня дужа віталіся; гэта адная з асаблівасцяў процібеларускага чыну — хаваць ад людзей акалічнасці съмерці беларускіх прарокаў, наўмысам і гвалтам перарабляць іхнью съмерць з жывадрамы на мёртваэпас, падганяць тую съмерць пад стандарт, пад лічбы на магільнае пліце, стандарт бо съмерці съведчыць пра стандарт жыцьця, пра ягоную мэханічнасць, бяздухасць (я ўжо не кажу пра ту асаблівасць процібеларушчыны, калі ад беларусаў утойваюць увогуле імя творцы, ягоныя жыцьцё, творчасць, жывасцьмерць); таму Янка Купала быў забіты не тады, калі яго скінулі ў зеўра сходаў, а тады, калі забаронілі беларусам хвалявацца Купалавай съмерцю; і цяпер, ідучы да Беларусі, нам трэба найперш вярнуцца да ейнае жывасцьмерці, да ейнае жыцьцядайнасці праз тую съмерць, іначай мы ніколі да Беларусі ня прыйдзем духовае, а адно будзем таўчыся ў дрыгве нашага забранага краю найменнабеларускага (у гэтым сэнсе паказчая книшка „Лісты ў будучыню“, собраная ўкладзеная В. Рагойшам ды Т. Кабржыцкай гадоў ня помню колькі таму назад, бо даўно тое было; але запомнілася, што тое ўсё ж было неяк ажы́уча ѹ незвычайна, і выклікала на Беларусі ажы́учую ѹ незвычайную ўвагу да Сяргея Палуяна; книжку вылучае зь іншых дасьледаванняў беларускае творчасці акурат тое жывое драмадуманье, акурат тыя шчымлівія, ахінутыя таемналічбамі, ды таемнападзеямі, ды містычнасэнсам моманты съмерці ѹ пасълясьмерці Палуяна (верагодна, хоць і ня цалкам, што самагубства Палуяна — то забойства Палуяна: маглі падсобіць бесы Фёдара Міхайлавіча Дастаеўскага — браты па рэвалюцыі; думка гэтая дадыктыўная заварушылася ўва мне ад скаламуту ў мазгох і ад того, што ёсьць надзея на пэўную бяздоказнасць самагубства — ва ўсялякім разе, усе тагачаснікі пераказваюць тэкст Палуяна „ліста ў будучыню“, ажно ніхто ня бачыў увачавідкі гэтае разьвітальнае цыдулкі, і таму можна дазволіць сабе ўсунніца як у Палуянаўым аўтарстве гэтага допісу, гэтак жа ѹ існаваныні самога допісу, — бывае ж, і нярэдка, і заўсёдна (са мною дык прынамсі ня менш як разоў дваццаць пяць з паловаю на дзень), калі цытуеш тое, што напісане адно тваёй фантазіяю, — дыў адпявалі нябожчыка з бацюшкам, што не зазывычаена рабіць з самагубцам паводле канонаў праваслаўнае царк-

вы; і Сяргей Палуян праз сваю съмертадраму, што яскрава выяўленая ў абставінах ягонага памірання ѹ ягонае памерласці, жыве адной з цэнтральных постацій-праконаў у беларускім творчым мастацтве, — і беларускае творчое мастацтва жыве праз Палуяну съмерць).

Тэма гэтая — ня толькі на вякі, ажно і на тамы, працы бо тут — не адмахацца: па сутнасці, трэба перапісаць ўсё нашае „сацыяльна-еканамічнае“ літаратурразнаўства ѹ „рабіц“ літаратурразнаўства паперадзе „сацыяльнае эканомікі“, бо фэнамэналёгія мастацтва творыць „сацыяльную эканоміку“, але не наадварот; па сутнасці, трэба мяняць увесі беларускіх мастацткіх съветагляд ды пачынаць вучыцца хвалявацца неразгадным літаратурным пачуцьцём-духатворчасцю замест таго, каб сур'ёзна-важна чіць бел. літ. за ейныя жанры й кіляграмы...; і справа нашага съмертапісу, апрача ўсяго, дужа пільная; беларусам вельмі пільна трэба адчуць сябе, і яно магчыма толькі праз адчуваныне жыцьцядайнасці свае съмерці, праз абуджэныне свайго драмадуманья; і яно, па вялікім раҳунку, трэба ня толькі беларусам, але ѹ съвету, бо тыя творчыя памкненыні беларусаў, што сёньня падаюцца наівам або выклікаюць съмех, кпіны й расчараваныні, хаваюць у сабе магутныя творчыя глыбіні, якія пры раскрыці ѹ абуджэныні будуць несыці ѹ сусьевеціцу новыя творчыя зарад і сущэльна яе духовіць. Адзінае, што насыцярожвае ѹ тэме, дык тое, што праца ѹ ёй, мякка кажучы, не заўсёды дапамагае ўласнаму здароўю; зрэшты, любое думніцтва шкоднае для здароўя, нават калі думніцтва выяўлене простым, бяз косак і прыпынкаў, сказам і ўрыўкавай думкаю: „...дзе б гэта пахмаліцца...“; няма горшае на съвеце прастуды, як свой уласны розум, калі, вядома, не ўважаць на дзіве найгоршыя праявы скразынякоў: няпоўная розумнасць (паўдуркаватасць) і стoadсотны ѹдыштызм (поўная дуракаватасць); таму, кажучы ѹлюбёным словам Уладзімера Ільліча Леніна, пэрманэнтнае думніцтва ёсьць ававязковай умовай усеахопнае страты здароўя, пра што яскрава съведчыць доля таго ж Уладзімера Ільліча...; выжыць, калі ѹ гэтым ёсьць творчая патрэба ѹ жыцьцёвым сэнсам, дапаможа здаровыя конскі гумар; час мае сваю тайнічную містыку, паводле якой ён і кроіць кожнаму па-рознаму; праста зредку трэба спрабаваць хітраўца — безнадзейліва старацца быць мудрым; па ўсім відаць, мудрасць — тая неабходная дыстанцыя між жыцьцём і часазбытам, якая спасабляе на творчасць і дае магчымасць не заблукаваць у іншасьвет без пары?, хаша ѹ мудрасць — бадай што, усяго толькі часавая ўнутрымістычнасць...; ва ўсялякім разе, у мяне нейкае падспуднае адчуваныне, што пары пагалоўных заўчастных съходаў на Беларусі скончылася, і калі яно ѹ сапраў-

ды так, дык значыць, камусыці даецца вялікая магчымасць вычуць жывародную містыку поўнага пражыванья й поўнага тварэння, што, вядома, зусім не выключае скон і ягоную значнасць; і з тae паўноты вартва скарыстацца як паўней.

З постаяй беларускае літаратуры вызначыць нейкія прыярытэты для досьледу мне даволі складана; напэўна, пры падыходзе сёньняшняга дасьледніка да вывучэння можна ўлічваць і меркаванье ўрэчаіснівіца у першы чарод тое, што патрабуе аднядбаныя; кожны беларускі голас мае незвычайную ю вялікую духовую каштоўнасць, і трэба зрабіць усё, каб голас гэты не заглух; адмысловасць беларускае літаратуры — сакральную вартасць мае ўсё беларускае й кожны беларус; зразумела, падобная праца няўдзячная, бо чарнавая; тут на першым месцы стаіць больш колькасць, а ня гэтак якасць, якая, тым ня менш, калі верыць тым жа філязофскім дыялектыкам, бяз колькасці не бывае; а ўвогуле, лепш за ўсё скроўваць увагу на тое, да чаго хіліцца душа; у мяне ўжо колькі гадоў ёсьць таемная сымпатыя да Восіпа Арлоўскага, які на пачатку XX стагодзьдзя праз свайго пэрсанажа пагадзіўся з тым, што Зямля круглая, але пры гэтым заўважыў, што яна круглая не як шар, а як патэльня, — дужа беларускі кампраміс між навуковай абазнанасцю й старажытным забабонам; становішча з творчасцю Восіпа Арлоўскага ў беларускае літаратуры парадаксальнае: нашае афіцыйнае літаратуразнаўства вызначае ягонае мастацтва ня больш як графаманства, але пры гэтым не дае рады выкрасыліць імя пісьменніка з гісторыі літаратуры; гэтае яшчэ ідзе ад Максіма Гарэцкага, які першы даследаваў Восіпа Арлоўскага й які, аднак, цягам перавыданьня „Гісторыі“ значна зъмяніў сваю думку пра пісьменніка, — тым ня менш, афіцыйнае літаратуразнаўства ў сваех ацэнках хіліцца да першага выданья „Гісторыі“ й больш „цытуе“ крытычны погляд Гарэцкага, чымся самастойна аналізуе творчасць Арлоўскага; я б нават набраўся съмемасці сказаць, што ад афіцыйнага літаратуразнаўства патыхае снабізмам у дачыненіі да Арлоўскага (як, зрешты, да любое жывапраявы), і гэткая акаличнасць съведчыць пра тлушч у мазгах, калі прасыцей і выгадней не прымаць зъяву на падставе пачуцця ўласнае съгтае значнасці, чымся яе аналізаваць з прычыны ўласнае галоднае дапытлівасці; ва ўсялякім разе, Восіпа Арлоўскага й ягоныя „Народныя расказы“ я таксама запісаў у выдавецкі плян Цэнтру, — хацелася б выдаць кніжку гэткім чынам, каб у ёй зъмяшчаліся творы з захаваньнем усіх асаблівасцяў мовы й знакаў прыпынку, якія ёсьць у першазборніку, а побач былі адредагаваныя варыянты (Максім Гарэцкі, першы рэ-

дактар Восіпа Арлоўскага, даволі адвольна паставіўся да апрацоўкі асобных тэкстаў, хаця, вядома, меў рацыю, калі ўважаў на значныя хібы ў карэктуре й рэдактуре зборніка; тым ня менш, выпраўляючы заганы, трэба абавязкова іх захаваць і перадаць, — у сукупнасці з літаратуражанравай і літаратурародавай аклектыкаю твораў зборніка й у сукупнасці з поўным начханьнем аўтара на ўсе літаратурныя „правілы“ й „законы“ хібы гэтая маюць няўтумны асаблівы чар, уражваючы нейкай прыемнай і роднай беларускай бязглуздасцю); малавядомы й лёс Арлоўскага, дык съмерць ягоная сымбалічна-таямнічая — Максім Гарэцкі съведчыць, спасылаючыся на чуткі, што Арлоўскі, маючы корць да гарэлкі, памёр у віцебскім прытулку дlya жабракоў; можа, што-небудзь ёсьць пра яго ў Амэрыканскіх архівах?; імя *Восіп Арлоўскі* — беларускае, гэтак пахрысьціў Максім Гарэцкі, а насамрэч яно паходзіць з расейскамоўнага варыянту *Іосіф Орловскі* (пішу дзеля таго, што гэтае можа мець значэнне пры пошуку імя ў архіўных каталёгах, ва ўсялякім разе, памятаю, гадоў зь пяць таму назад я спатыкнуўся ў бібліятэцы з гэтаю проблемаю рознаварыянтнасці аднаго й таго ж імя); якісь новыя звесткі (кніжка „Народныя расказы“ пазначаная як першая, што змушае меркаваць пра другую, якая можа існаваць хай сабе ў рукапісна ды ўрыйкава) спрыялі б пачынку зборніку Восіпа Арлоўскага ў беларускую літаратуру; дык ня толькі тое тычыць твораў Арлоўскага — па сутнасці, уся нашая літаратура пачаткастагодзізевая не дачытаная з прычыны паўсюднае „страчанасці“ й „нязнайдзенасці“ съвітых тэкстаў (праўда, у гэтым ёсьць і дадатны бок — вечная, жывая беларуская таямніца-съмерць, якая венчажывахвалюе сакральнага беларуса).

Хвароба цягам некалькіх тыдняў перапыніла ў ліст, які цяпер дапісваю; гэты Л. Вашко месцамі параклейваўся, што дазволіла мне працягіць чуласць і спагаду да яго й праз гэтае ўволю накарміць небараць асыпрынаю, анальгінаю, тэтрацыклінаю й яшчэ жменяю нейкіх калёсаў і што дазволіла мне ў нейкую хвіліну адхланыя шчыра ў злацешліва прашаптаць яму ў вуха: „Гэта табе, гад, пакаранье за тваю графаманію й літаратурнае мудацтва!“; яшчэ й зараз ён ня злез з голкі, але, насуперак намёкам градусыніка на нейкія дадатковыя прылівы цеплыні, ужо шастае да камптара; усё да таго ішло: суцэльнай мітусні нічым іншым у яго не сканчаецца; ажно хвароба Л. Вашка сталася паказчым дапаўненнем наконт разъляганняў у гэтым лісьце паводле жыцця, съмерці ў здароўя, — гэтае няўрозумнае й неспасціжнае яно, пакуль яно — жыццё, датуль яно — неспадзеўка, таму, разважаючы

пра яго, найлепей бы было ў гэтым съвеце ні на што не спадзявацца, каб даваўся такі выбар звыш; аж паколькі гэткі выбар нам не даецца, дык нічога не застаецца, як пакорліва й неўтаймоўна спадзявацца, і тут галоўнае не ашукацца, не памыліцца й не пераблытаць мэтафары ды не напарочыць заўчастна таго, што ўсё адно драмаўпішицца ў прароцтва; тут галоўнае насыціць драму найбольышаю сілаю жыцьця насуперак вядомаму фіналу, прадказаўши тым самым пакрыёмае існаванье іншага віду жыцьцёвага бытаванья, процідрамадумнага й процідрамнага, неўясънёнага, невытлумнага й поўназоўнага — нейкага абсалютнага, собскага, эгаістычнага лірызму душы, які, уласна кажучы, і наталяе драму драмаю душапрацістаяньяня бяздухай мяртвоце ў дазваляе зазнаць харство пакутаў жыцьця й творчасыці.

Віншую з надыходзячымі Новым годам і Калядамі, жадаю творчасыці ўсяго астатнага самага лепшага дзеля яе. На тым разъвітваюся.

З павагаю

Л. Вашко.

ЛІСТЫ ЗОСЬКІ ВЕРАС ДА АПАЛЁНІІ САВЁНАК

Разнастайнае лістраванье Зоські Верас (Людвікі Сівіцкай-Войцік, 1892—1991), беларускай пісьменніцы, актыўнай удзельніцы грамадзкага руху першай трэці XX ст., што шмат ужо публіковалася ў розных пэрыядычных выданьнях, няспынна выклікае цікавасыць і ў звычайнага чытача, і ў дасыледніка. Лістоўныя аповеды аўтаркі пра Максіма Багдановіча, Антона Лявіцкага, Язэпа Лёсіка, Аркадзя Смольчі і іншых вядомых беларускіх дзеячоў, зь якімі яна была знаёмая й разам працавала, таксама як і камэнтары да гісторыі дзеянісці „Беларускай хаткі“ або стварэння беларускага тэатру, утрымліваюць безыліч цікавых дэталяў, адметнасці ўзуемасцінаў, розных дробязяў, якія немагчыма было б адшукаць у іншых гісторычных дакументах. Лісты Зоські Верас — гэта ў успаміны пра рамантычную эпоху беларускага нацыянальнага руху часу вялікіх надзеяў, і съвездчаныні іншай эпохі — часу, калі яны напісаныя й калі быў ужо вядомы сумны лёс быльых сябrou і іх сем'яў.

Пратанаваныя ніжэй прыклады эпістолярнай спадчыны Зоські Верас таксама распавядаюць і пра падзеі першай чвэрці стагоддзя, і пра рэальнасыць канца 70-х — пачатку 80-х гадоў. Спадзяемся, што яны дадуць чытачам магчымасыць яшчэ раз зірнуць на падзеі беларускай гісторыі вачыма яе непасрэднай удзельніцы.

I

19.03.79
Вільня

Мілая пані Пэляя.

І на снілася мне ніколі, што я яшчэ калі-небудзь пачую голас з тых старых часоў... 63 гады праішло, а Вы, дарагая, яшчэ мяне помніце... Дзякую Вам... за памяць, за добрыя слова...

Я менскія часы помню вельмі добра — Вас, праўду сказаць, не зусім ясна, але Вашую сястру Ядзю¹ ведала вельмі добра й помню, помню таксама Мальвіну Зароскую. Калі вясной 1916 г. паўстаў пры Камітэце

¹ Маецца на ўвазе Ядвіга Радкевіч, малодшая сястра Апалёніі, доктар медыцины з адукацыі. Памерла ў Курску (Расея) у 70-х гадах.

помачы ахвярам вайны² дзіцячы беларускі прытулак, мы, пратрымаўшы яго пару месяцаў у горадзе, вывезылі на летнішча ў Карпілаўку³ — маёмасць А. Лявіцкага⁴. Зь дзяцьмі паехала Ванда Л.⁵ (у свой дом) і Ваша сястра Ядзя. Там яны прабылі да лістапада, а тады ўсе разам выехалі ў Ратамку ѹ жылі там цэлы 1917 г. Дзяцей вучылі па-беларуску. Я і ѹ Карпілаўку, і пазней у Ратамку ездзіла кожны тыдзень, бо ўвесе час лічылася загадчыцай прытулку, а Ванда ѹ Ядзя вучыцелькамі... Прывамінаеце Смоліча⁶, Лявіцкага, Галубка⁷ ѹ інш.? А ѿ Фальскага⁸ помніце? Ён быў першым арганізатарам хору, а пасля разам з Ф. Ждановічам⁹ арганізавалі першы тэатар. Я ездзіла з трупай толькі адзін раз у Бабруйск. У ліпені 1918 г. выехала ѹ сваю родную Гродзеншчыну ѹ усіх страціла з вачей... У 1923 г. прыехала ѹ Вільню ѹ тут дажываю свой век.

У пачатку 60-х гадоў я дастала адресы Ванды і жонкі Смоліча¹⁰. Зь імі перапісвалася аж да іх съмерці. Ванда памерла ѹ 1968 г. на Каўказе. Там асталіся яе 2 дачкі ѹ сын. З малодшай дачкой Ванды Алесяй¹¹ я перепісваюся ѹ цяпер.

Алеся Смоліч памерла пад Кіевам у 1974 г.

З тae пары ўжо не асталося ѹ мяне нікога знаёмага з таго далёкага часу. Але ѹ памяці ўсё як жывое...

Вы пішаце, што зьбіраліся ѹ „маім доме на Захараўскай, 18“. Гэта фактычна была сталоўка Беларускага таварыства помачы ахвярам вайны. Называлі яе „Беларуская хатка“. А жыла я там сапраўды з майй Маткай, якая была загадчыцай сталоўкі. Кватэра была не малая, мела 4 пакой і кухню, таму адзін пакой мы маглі заніць для сябе. Я напісала падрабязныя ўспаміны за ўвесе час маёй працы ѹ Менску. Гэта значыць ад восені 1915 г. па ліпень 1918 г.

Можа калі-небудзь якому гісторыку спатрэбіцца.

А цяпер жыву пад горадам (хоць лічыцца гэта горадам таксама) у сваім дамку з унукам. Гаспадарым у сваім садзе ѹ гародзе. Дачка з муражам жыве ѹ горадзе, але прыходзіць амаль кожны дзень.

Хоць мне ўжо $86\frac{1}{2}$ гадоў — займаюся ўсёй хатняй гаспадаркай. І гэта добра, бо каб не работа, то цяжка было б цэлы дзень у доме быць аднай, аж пакуль унук вернеца з работы.

Але я так шмат пішу аб сабе... Гэта ѹ не цікава.

Калі мне хочацца вярнуцца ѹ мінулыя часы — пераглядаю, перачытаю старыя лісты... ад Ванды, ад Смолічыхі і іншыя. Вось так час і ѯдзе — блізіцца да канца...

Калі захочаце напісаць да мяне, калі ласка, буду рада. З прыемнасцю даведаюся ѹ аб вашым жыцці.

² **Ждановіч Фларыян** (16.10.1884, Менск — 22.10.1937), беларускі тэатральны дзеяч, адзін са стваральнікаў і мастацкі кіраунік Першага беларускага таварыства драмы ѹ камэдыі.

³ Маецца на ўвазе **Смоліч Алеся** (дзявоч. Каткоўская, пам. 1974), жонка Аркадзя Смоліча.

⁴ **Алеся**, малодшая дачка Ванды і Язэпа Лёсікаў (нарадзілася 22 лютага 1923 г.).

² Аўтарка мае на ўвазе Менскі аддзел Беларускага таварыства дапамогі па-цярпелым ад вайны, дабрачынную арганізацыю для дапамогі бежанцам, якая існавала ѹ Менску ѹ 1915—1917 гг. як аддзел таварыства, створанага ѹ красавіку 1915 г. у Вільні.

³ Карпілаўка — маёнтак Лявіцкіх у Вялейскім павеце (цяпер Лагойскі раён Менскай вобласці) паміж Радашкавічамі і Лагойскам.

⁴ **Лявіцкі Антон** (псэўд. Ядвігін III.; 4.01.1869, м. Добасня Рагачоўскага павету (цяпер Кіраўскі раён) — 24.02.1922, Вільня), беларускі пісьменнік, грамадзкі дзеяч. Уваходзіў у Камітэт праўлення Менскага аддзелу Беларускага таварыства дапамогі па-цярпелым ад вайны як намеснік старшыні.

⁵ **Лёсік Ванда** (псэўд. Вясёлка, Ванда Ле-вая ѹ інш.; 13.09.1895, Радашкавічы — 8.12.1969), беларускі пісьменнік, дачка Антона Лявіцкага, з 1917 г. — жонка Язэпа Лёсіка (1883—1940). Уваходзіла ѹ Камітэт праўлення Менскага аддзелу Беларускага таварыства дапамогі па-цярпелым ад вайны.

⁶ **Смоліч Аркадзь** (29.09.1891, в. Бацэвічы Бабруйскага павету (цяпер Клічаўскі раён) — 17.06.1938), беларускі навукоўца, грамадзкі дзеяч. Сярод іншага, удзельнічыў у працы клубу „Беларуская хатка“.

⁷ **Галубок Уладыслаў** (3.05.1882, ст. Лясковая Наваградзкага павету (цяпер Баранавіцкі раён) — 28.09.1937), беларускі пісьменнік, тэатральны дзеяч. Адзін з кіраунікоў Менскага аддзелу Беларускага таварыства дапамогі па-цярпелым ад вайны.

⁸ **Фальскі Ўсевалад** (7.03.1886 (ці 8.03.1887), в. Лошыца Менскага павету (цяпер ў межах Менску) — ?) беларускі грамадзкі і культурны дзеяч, адзін са стваральнікаў і старшыні Першага беларускага таварыства драмы ѹ камэдыі. Таксама быў сябрам Менскага аддзелу Беларускага таварыства дапамогі па-цярпелым ад вайны.

Сардэчнае прывітаньне шлю.

Людвіка Войцік (з дому Сівіцкая).

Ці Вашая сястра Ядзя жыве яшчэ? А калі так, то дзе яна? Ці маеце зь ёю контакт? Калі перапісваецца, то, калі ласка, прывітайце Яе ад мяне. Л. В.

II

19.06.79

Вільня

Дарагая спадарыня.

Рада была, атрымаўшы Ваш ліст.

Гэта для мяне сувязь зь мінуўшчынай, аб якой тут ня маю з кім пагаварыць.

Першай памерла мая дарагая Вандзя, пасъля Алесі Смоліч, пасъля Юліі Бібіло¹²...

З усім імі я перапісвалася да іх апошніх дзён...

У Вандзі сям'ю добра ведала ўсю: Бацьку, Матку¹³, усіх з братоў¹⁴, мужа...

Цяпер перапісваюся з Алесіяй, якая жыве ў Стадрапальскім Краі ў пасёлку Татарка. Яе адзіная дачка Галія з 2-ма сыночкамі жыве недалёка, у самым Стадрапалі — 50 кіляметраў язды аўтобусам.

Люція¹⁵ зь дзяцьмі ў Ліпецку пад Москвой. У яе 4 дзяцей. Старшы Сын у Москве — жанаты (імя ня помню). Старшая Дачка — Надзя —

¹² **Бібіло Юлія** (29.12.1896, м. Поразава Ваўкавыскага павету (цяпер Свіслацкі раён) — 9.12.1974), беларускі бібліограф. Удзельнічала ў працы Менскага аддзелу Беларускага таварыства дапамогі пацярпелым ад вайны.

¹³ Маецца на ўвазе **Лявіцкая Люція з Гнатоўскіх** (1874—20.04.1945, Нежын), жонка Антона Лявіцкага.

¹⁴ Акрамя дачкі Ванды ў Лявіцкіх было трох сыновей: **Лявон, Казімір і Вацлаў**. Апошнія два ў 1930 г. былі высланы ў Архангельскую вобласць РСФСР. Вацлаў памёр на Архангельшчыне, а Казімір — на Ленінградскім фронце падчас Другой Сусветнай вайны. Апошнія звесткі пра старэйшага — Лявона — датычна ягонага жыцця ў Варшаве (ён узяў польскую грамадзянства) і службы ў польскім войску.

¹⁵ Маецца на ўвазе старэйшая дачка Ванды й Язэпа Лёсікаў **Люція** (нар. 8.03.1921).

скончыла будаўляны тэхнікум, дзе працуе — ня ведаю, двое малодшых — Юрачка й Любачка — хіба яшчэ вучачца ў школе.

Сын Вандзі Юра¹⁶ (інжынер) жыве ў Армавіры ня так далёка ад Алесі й часта да яе прыяжджае. У яго адзін сын — Валодзя, жанаты, мае (здаецца) дачку.

Напісала б больш падрабязна ў пэйнена, каб мела пад рукой лісты сп. Вандзі. Але дала прачытаць аднаму добра знаёмаму, які цікавіцца сям'ёй Ядвігіна — езьдзіў некалькі разоў у Карпілаўку ў зымасыці ў „Літаратуры й мастацтве“ цікавы артыкул „Карпілаўка“¹⁷ з рэканструкцыяй карпілаўскага дома.

Алесі час ад часу піша. Называе мяне „цёця Люда“, хоць мы ні разу ня бачыліся. Вандзя па чарзе ва ўсіх сваіх дзяцей. Як пісала: „Жыла там, дзе была патрэбная...“ Але апошні час, як пачала хварэць (астма), жыла ў Алесі. Там памерла, там у Татарцы пахаваная.

Што ж — жыцьцё — лепшае ці горшэе — съмерць — звычайная чалавечая доля. Сумна й цяжка адно, што ўсе нашчадкі Ядвігіна й Вандзі, яго дачкі, — ні слова ня вedaюць па-беларуску... Асабліва ўнукі сп. Вандзі й праўнукі — чыстыя расейцы...

Старшая дачка Люці, Надзя, яшчэ як была ў школе, часта да мяне пісала, бо Вандзя расказвала аб Менску, аба мне, аба нашых адносінах. Надзя называла мяне „бабушка Люда“ й падпісвалася „Ваша внучка Надя“.

Алесі пісала мне, што іх Матка заўсёды зь Ёю, Люція і Юзікам гаварыла па-беларуску, і яна сама (Алесія) хацела, каб я да яе толькі па-беларуску пісала, што я й раблю ўвесь час. Але яна піша па-руску. Яшчэ спачатку, то кароткія лісты, напрыклад, павіншаваны Новага Году, і сама пісала па-беларуску й то добра, а цяпер і гэтых слоў, мусіць, забыла ся. Трудна яе вінаваціць. Выехалі дзяцьмі, адарваныя ад усяго роднага...

Маю здымкі Вандзі з мужам і з дзяцьмі. Калі ўдасца зрабіць копію, прышлю Вам. А тым часам дасылаю здымак унuka Алесі — Алесіка, як ён быў яшчэ малы. Цяпер то ўжо хіба ў 4 клясе. Пішу Алесіка, бо так яго называлі, а цяпер ужо зрабіўся Шура... Малодшы — Сярожа — гэта ж прапраўнук Ядвігіна III.

¹⁶ Акрамя дзяцюю дачок Лёсікі мелі яшчэ сына **Юрку** (28.08.1919—9.06.1997).

¹⁷ Верагодна, аўтарка памыляеца й мае на ўвазе артыкул Уладзімера Содалія „Карпілаўка. [Сядзіба беларускага пісьменніка Ядвігіна III. (Антона Лявіцкага) пад Радашкавічамі]“, апублікаваны ў 1978 г. у газэце „Голас Радзімы“ (29 чэрвеня).

Радзіце прачытаць кніжку праф. Няфёда¹⁸? Я зь Ім нейкі час пера-
пісвалася, бо ён мяне пытаў аб некаторых дэталях тых часоў. Аб спра-
вах тэатру ёсьць у мяне кніжка Я. Рамановіча „Рэкі цякуць у мора“¹⁹.
Там таксама тэма зачаткі беларускага тэатру ў Менску й шмат знаёмых
мене прозвішчаў. Але як Я. Рамановіч, так і праф. Няфёд робяць вялі-
кую памылку, апісваючы паўстаныне беларускага тэатру на цэлых $\frac{1}{2}$
гады, калі ня больш, пазней, чым гэта было спраўды. І я ім аб гэтым
пісала, тлумачыла, але не памагло...

Бачу з Вашага ліста, што ў нас з Вамі аднолькавыя замілаваныні:
прырода, гадоўля кветак і г. д. І я жыву сярод прыроды — дом наш у
лесе, хоць і на тэрыторыі гораду. Мае замілаваныні разъдзяляе й Дач-
ка (пэдагог), і Ўнук (фізык). Разам садзілі, сеялі, гадавалі... Толькі ця-
пер я ўжо амаль нічога рабіць не могу — маю высокі ціск крыві... хва-
рэю.

Ваш ліст да дзяцей сп. Вандзі адаслала Ім зараз па атрыманыні.

Можа, хочаце мець якія эўрапейскія кветкі? Магу некалькі зярня-
так улахыць у ліст. А Вы мо маеце ў сябе на мейсцы што экзатычнае?
То, калі ласка, 2—3 зярніткі ўкіньце.

Ахвотна адрасую на Ваш асаўсты адрас і пасылаю свой, г. зн. маёй
Дачкі, бо на яе гарадзкі адрас лісты лепш даходзяць.

Усяго найлепшага. Шчыра вітаю.

Людвіка В.

III

1.01.80
Вільня

Паважаная й дарагая спадарыня Апалёнія.

Сардэчна дзякую за памяць і за добрыя пажаданыні, і даруйце, што
я Вас у пару не павіншавала. Тым ня менш, шчыра зычу добра га-
роўя на ўсе 80-я гады, моцнага духу, шчасця й радасці...

¹⁸ **Няфёд Уладзімер** (1916—1999), беларускі тэатразнаўца, аўтар кнігі „Бе-
ларускі тэатр. Нарыс гісторыі“ (Мн., 1959), якую, верагодна, і мае на ўзвaze
Зоська Верас.

¹⁹ Рамановіч Я. Рэкі цякуць у мора. [Нараджэнне і станаўленне беларуска-
га прафесійнага тэатру.] Мн., 1969. — 78 с.

Ведаючы ад д-ра Вітаўта, што Вы мне на мой ліст адказалі, я ўсё
чакала яго... На жаль, відаць, недзе ў сьвеце загубіўся.

Была б і сама паўторна напісала, ды чакала якіх вестак ад Вандзі-
най Алесі, каб Вам іх пераслаць. Але ня ведаю, зь якой прычыны Яна
даўна ня піша... Аж непакоюся, мо хворая?

А як вашае здароўе? Як прашло лета й восень? Што робіце цяпер
зімой? Мо што пішаце? У Менску зьбіраюцца пісаць вялікую манагра-
фію пра Ў. Галубка. Вы яго, напэўна, добра помніце? Да мяне звязрну-
ліся з просьбай напісаць свае ўспаміны аб Ім за 1915—1918 гады²⁰. Трэ-
ба гэта зрабіць, бо я яго вельмі добра помнню, маю яго здымкі з таго часу
й дробныя рысункі. Бяда толькі, што здароўе благое не заўсёды пазва-
ляе сядзець і пісаць — хоць наагул я яшчэ „на нагах“ — і ў хаце гаспада-
ру. Зіма дагэтуль марная, мала калі быў марозік, ды ў сынегу вельмі
мала. Мо цяпер у пачатку Новага Году пагода ўстойлізуецца, а тады й
стан здароўя будзе лепшы.

Вельмі была б рада атрымаць ад Вас даўжэйшы ліст. Мо на гэты раз
шчасльіва дойдзе?

Чакаю...

Усяго найлепшага Вам і Вашай сям'і.

Ад маіх прывітаньне.

Людвіка Войцік.

Падрыхтоўка да друку й камэнтары Натальі Гардзіенкі.

Ірына Багдановіч
Менск

КРЫНІЦА: Літаратурная мастацкая часопіс літгуртка МенБПТ. №1(4). 1929–30 навучальны год.

Бурлівае літаратурнае жыцьцё 20-х гадоў мела мноства сваіх пра-
яваў. Адметнасцю яго было існаванье шматлікіх літаратурных арганіза-
цыяў — цэнтральных, як „Маладняк“, „Узвышша“, „Полымя“, дзеінасць
якіх была ў залічаным полі цікавасці крытыкаў і дасыледнікаў, і моладзе-
вых літаратурных гурткоў, пераважна пры навучальных установах, якія
аб'ядноўвалі дзясяткі маладых творцаў, выхадцаў з беларускіх вёсак і мя-
стэчак, што, пераадолеўшы непісьменнасць, выходзілі на шляхі набыць-
ця сярэдній і вышэйшай адукацыі. Творча пасталелыя ў гуртках, многія зь
іх ператвараліся ў сяброў прафесійных літаратурных арганізацый, хоць у
30-я гады пад уплывам неспрыяльнай палітызациі грамадзтва на таталі-
тарных асновах, узмацнення разгулу сталіншчыны літаратурнае жыцьцё
згортвае свае арганізацыйныя формы, пазбаўляе творчай ініцыяты-
вы й прадстаўляеца пераважна адной падуладнай рэжыму арганіза-
цыяй — БелАПП, якая потым ператварылася ў Саюз пісьменнікаў.

Красамоўным съведчаннем бурлівага творчага жыцьця ёсьць
прадстаўлены тут альманах студэнцкага літаратурнага гуртка пры мен-
скім Белпэдтэхнікуме — „Крыніца“ за 1929—1930 навучальны год. Мы
бачым старанна падрыхтаванае ручным друкарскім чынам выданьне,
якое ўключае ў сябе разъдзелы прозы і паэзii, змяшчае фальклёр,
крытыку й хроніку. У рэдакцыйнай калегіі альманаха — добра вядомыя
пісьменнікі таго часу: К. Вашына (Лукаш Калюга), Сыцяпан Ліхадзіеў-
скі, Леанід Маракоў, Юлій Таубін.

У разъдзеле прозы — два творы: „Харламп“ (урывак з апавяданьня
„Ой, косю, мой косю“) М. Войткі й „Шкодны вісельнік“ Лукаша Калюгі.
У першым мы бачым досьць цікавы образ вясковага багаця Харлам-
піка, які рознымі способамі, але пераважна ўласнымі кемлівасцю й
працалюбствам, умацоўвае сваю гаспадарку й нават становіща сябрам
сельсавету. Для часу, калі арганізоўваліся калгасы, а ўладай вялася
актыўная барацьба з кулакамі, намаляваны з аўтарскай сымпатыяй
образ Харлампа выглядаў нязвыклай съмела. Другое апавяданьне, на-
писане з лёгкім, дасыціным калюгаўскім гумарам, належыць, бясп-
речна, да залатога фонду беларускай літаратурнай клясыкі. Яркі абра-
зок з апісаньнем марных намаганьняў Савосты Заблоцкага зьвесці

рахункі з жыцьцём, відаць, ёсьць будучым фрагментам вядомай апо-
весці пісьменніка „Нядоля Заблоцкіх“ (1931). Адметнасць твору
яшчэ й у тым, што аўтар не падзяляў канону маладнякоўскай твор-
часці й не ствараў вобраз героя-барацьбіта за лепшае заўтра. Яго ціка-
віла мінулае народу, традыцыйны лад жыцьця беларускай вёскі зь яе
ўменьнем жыцьця і выжываць у любых умовах. Цікавіў чалавек сам па
сабе, як Савоста, — з комплексам ягоных забабонаў, страху і жыцьцё-
вых уяўлененьняў.

Больш адпаведная стылю „бурапеннай“ пошукавасці, авангард-
най скіраванасці ў заўтра прадстаўленая ў часопісе паэзія: цыкл
„Асеньня сымфонії“ Сыцяпана Ліхадзіеўскага, вершы „Творчая трыво-
га“ Юлія Таубіна, „Матульцы“ Злотакудрага й „Рытмы сёньняшняга
дня“ Ўладзімера Сядуры. Бадай самым адпаведным авангарднаму сты-
лю тых часоў, які зъмяшчаў у сабе футурыстычна-ЛЕФаўскія рысы й
індустрыйальная-машины патас супраць „сахі старасьвецкага стылю“,
быў верш Сядуры. Тут мы маєм усе прыкметы тагачаснага авангардыз-
му з ягонай прапагандысцкай-агітацыйнай установкай на ўтылітарную
грамадzkую ролю мастацтва: „Поэты! Ударнай брыгадай / Пурнём
перашкоды, пурнём!..“. Тэматычна-вобразная „індустрыйальная-машины“
была таксама важнай авангарднай прыкметаю і вяла сваё летазылічэн-
не ня толькі ад футурыстычных маніфестаў Філіпа Марынэці, але, ба-
дай, ад дымна-фабрычных „гарадоў-спругтаў“ прызнанага ў эўрапейс-
кай літаратуры наватара рабочай тэмы Эміля Вэрхарна. Беларусь 20-х
гадоў радкамі сваіх авангардыстуў дэкліравала ўступленыне ў новую
сацыяльную-эканамічную эру:

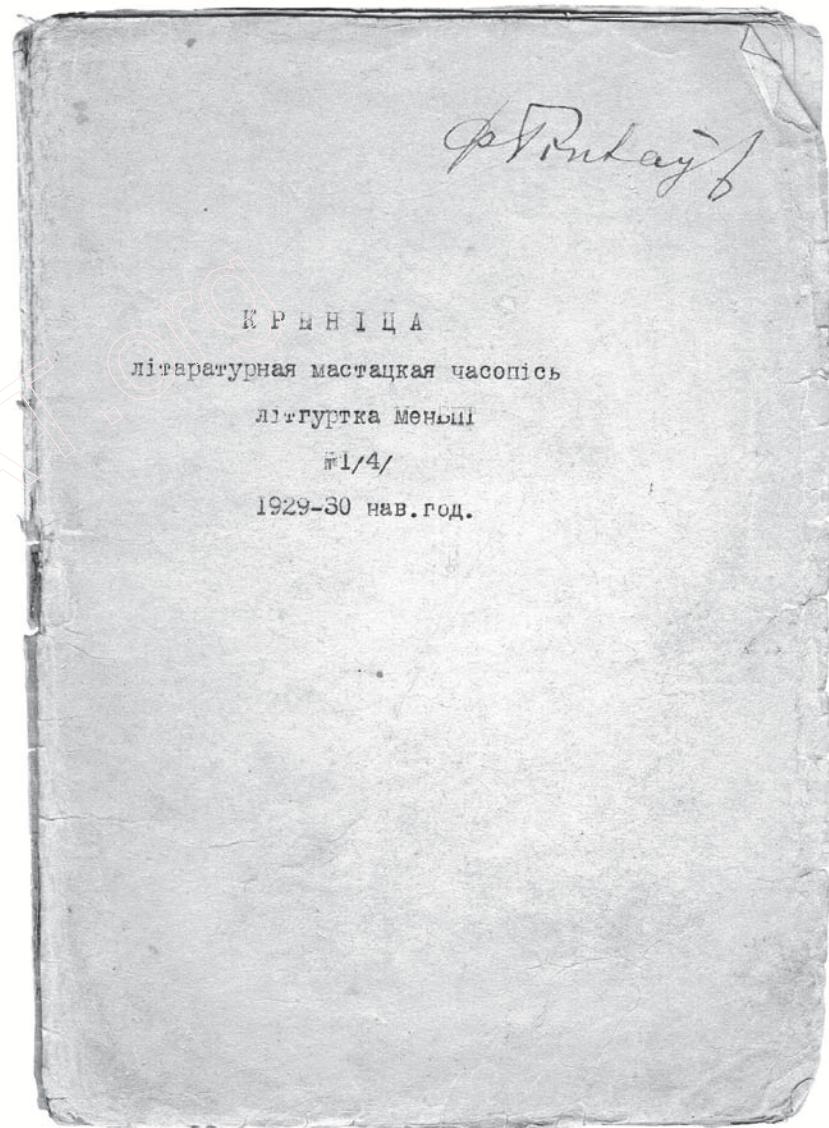
Слаборніцтва — моладасць...
моладасць...
Напружанасць пружынна...
пружынна...
Індустрыя крокамі волата
Усьмешкай машиннаю дужынна... (C. 24.)

„Асеньня сымфонії“ Сыцяпана Ліхадзіеўскага вызначаюцца адмет-
ным паэтычным талентам, а авангардныя маршавыя ритмы ѹ індуст-
рыйальная-электрычнае тэматыка ў іх пераплятаюцца зь лірычна-элегіч-
нымі настроемі. У маршавай частцы, называючы прыкметы новага
жыцьця й малючы перспектывы, аўтар знаходзіць съвежыя й кідкія
мастакія вобразы: „Горад сон свой упрочкі прагнаў, / Спаласнушы-
ся раннем здаровым“. У лірычнай частцы аўтар усё ж аказаўся другас-

ным у сваім параўнаньні „восені на скверы” зь „вясной у адчуваўннях”, бо на піку паэтычнага маладнякоўства, як вядома, узынік бліскучы ча-ротаўскі вобраз-мэтафара вясны, народжанай восенню, што разумела-ся як абнаўленне съвету ў выніку каstryчніцкай рэвалюцыі. У 1925 г. гэ-тая мэтафара была выкарыстана й Адамам Бабарэкам у крытычным арты-куле пра новыя кірункі паэзіі „Вясну радзіла восень”. Так вобраз „вясновай восені” стаў сымбалем абноўленага паэтычнага съветаадчуваўнія, і Ліха-дзіеўскі, як бачым, таксама творча выкарыстаў яго. Цікавай паэтычнай старонкай гэтага нумару „Крыніцы” ёсьць фальклёрныя запісы, зробле-ныя Сыцяпанам Ліхадзіеўскім у родных мясыцінах, на Случчыне. Тут прад-стаўленыя некалькі летніх і вясельных песень, сьецецкая, сірочая й пры-пейкі, а паэт паказвае сябе як зацікаўленага ўздольнага фальклярыста, што ў далейшым замацавалася за ім у якасці аднаго з творчых амплуа.

Верш Юлія Таўбіна таксама вызначаецца прыкметамі авангардыз-му. Тут мы бачым лірычны вобраз юнака, у душы якога — „разважлі-вы спакой” і, адначасова, „творчая трывога”. Ён адчувае сябе поўным імпэту ў упартасці, каб з гонарам „пранесці на плечах” „сцяг вялікай барацьбы”. Ён развіваетаўся зь мінулай мяшчанскаі утульнасьцю родна-га гарадку, якую сымбалізуецца „палісад” і „гатычная вежа”, і прыехаў у вялікі індустрыйны горад, у Менск, дзе яго захапіла бурлівасць новага жыцця: „Вясёлых вуліц вадаспад / Маю душу цяпер мяце-жыць“. Вершу Юлія Таўбіна, аднак, уласцівая большая вобразная адцягненасць і адхуўленасць, ягоны лірычны герой заўважае ўзоркі, і сняжынкі, і не адпречвае сваё мінулае, як перажытак, а наад-варот, ён сцьвярджжае, што ў там „таксама маладосьць гаворыць мо-вой вершаваньня”.

У разыдзеле „З нашага жыцця“ зъмешчаны артыкул таго ж Сыця-пана Ліхадзіеўскага (пад адным зь яго псеўданімаў Алеся Случчанскі) „Усе на барацьбу зь няпісменнасьцю, імажыністры з „Маладога ась-ветніка“, прысьвечаны пытанням культуры мовы ў пэдтэхнікумайскай насьценгазэце. Ёсьць таксама ў „Крыніцы“ разьдзел хронікі, дзе асьвет-леныя бягучыя справы гуртка, адзначанае правядзенне жалобнага вечара памяці Паўлюка Труса, акрэсленыя бліжэйшыя пляны дзея-насьці. Такім чынам, бачна, што „Крыніца“ як літаратурна-мастакі часопіс самадзейнага гуртка адигрывала важную ролю ва ўсталяваньні літаратурных густаў сваіх сяброў, дэманстравала съпеласць таленту многіх зь іх, што сталі выбітнымі беларускімі пісьменьнікамі, а такса-ма дэманстравала дзейскую ініцыятыву ў жывы рух літаратурнага жыцця на Беларусі 20-х гадоў.

КРЫНІЦА

Літаратурна-мастацкая часопісъ

Літгуртка МенБПТ.

Пад рэдакцыяй

К.Вашыны, С.Ліхадзіеўскага, Л.Маркава і Ю.Таўбіна.

№I/4/
Лістапад 1929 г.

Другі год выданьня.

МЕНСК-1929

№		№
№	Вокладка работы	№
№	РАІ ГЕТМАН.-	№
№		№

3 экз.

3

М.А.ВОЙТКО.

Х А Р Л А М П

/Урывак з алавяданьня "Ой, косю, мой косю."/

... На сяле паважалі Харлампа: — ён чалавек добры, знае ўсяму меру, нічога лішняга ня скажа — ну, якраз тое, што думae большасць аднасяльчан, нікога не аблае, адным дапаможа словам, другім дзелам.

Некаторыя звалі яго Харлампам Мікічычам /бацька Мікітам празываўся/, некаторыя яго баяліся.

Вельмі-ж яго баяліся канюшкі. Ніколі ніхто з іх гурту не асьмеліцца пайсьці ў Харлампаў гарох: уловіць — вумы не твае.

Свайм дзеецям забараніў у чужы гарох лазіць. — Не памрэш, калі і ня спарыш, не пад ясі — усёроўна трэба будзе вячэру даваць. Глядзі ў мане — цырымоніцца ня буду: я не наўчу — людзі наўчаць...

Ніколі ніхто ня пасьціў у канюшыне, або ў каманцы Харлампа: уловіць — жаўткі адаб'е. Аднойчы хлапца Адулінага Ўрку ўлавіў. Задрамаў Ўрка, а конь, тымчасам, у аўсе каласуе.

— Хто табе казаў тут пасьвіць? — нараваўся, як на ліха Харламп. Сказаў гэта зусім бяз элосці: звычайна, баском. Той маўчыць, у носе калупае.

— Зараз як вазьму за ногі ды аб землю: навучу, дзе пасьвіць. Маці ні наўча, дык людзі наўчаць, — таксама ціха, павучачы, сказаў Харламп.

За ногі Ўрку ня ўзяў — хлопец вялікі, гадоў пад сямнаццаць, а адпра遵义 дзяцьку і ўдарыў праз галаву колькі разоў. Ўрка завыў ваўком і наўцекі, каня пакінуў. Харламп і біў на злуочы — ціха, але так, каб памятаў. Ён зараз усё аддасць — дагодзіць, як мае быць, а пасьля нікому ня скажа, ня ўпікне — за гэта яго любілі пакрыўджаныя.

4

— Куды ўцёк — на, бяры каня, а то абжарэцца! — крыкнуў Харламп. — Ды йдзі-х! Юрка падышоў, узяў каня, а Харламп, залажыўши руки за зад, пашоў далей, аглядаячы ярыну.

... Ня ўвесь век паважалі ды баляліся Харлампа.

Быў Харламп бедным дзяцюком — тады з яго кплі /съмешным ім'я было/, а зрабіўся багацейшым, глядзі, і Харлампа мікічычам зваць сталі — это-ж нейкі народ у нас па сёлах!.

А імя яму такое даў Апанасі Ляксандрыч, што тут быў, але ён даўно памёр — усяго і ўспаміну, што Харламп застаўся.

Радзіўся Харламп /тое дзіцянё, што пасъля Харлампам звацца будзе/ за два дні да "вадохрыщча", зімой, досьвіткам.

Пачакаўши два тыдні — павезълі хрысьціць. Кумам быў Хвёдар /той самы Хвёдар, што Тэклі Аляксёйнічы байструка ўстроіў, той самы, катораму Мітрапан кірмашом зуб выбіў/. Нялоўка было хлопцу без пярэдняга зуба хадзіць, дзяцюком будучы, але што-ж зробіш — залатога ня ўставіш — "карман мал", так і памёр бяз зуба. Пры жыцці яго яшчэ "шчэрбам" дражніць началі, а прыклаў гэтае прозывішча Нічыпар Казіміраў, /з якім той у заводзе быў/. — Выбілі зуб — хочаш, каб другі хто выкрытыў. Ах, ты, шчэрба дурны! — Як сказаў гэта Нічыпар, так і пашло па белу съвету: "шчэрба ды шчэрба" ... ды так укаранілася ў родзе-племені Хвёдара Разноўкі, што і дзяцей яго "шчэрбамі" называлі/.

Кумой была маладая, ружовая дзеўка Хадора /якраз падабраліся!/.
Наехалі. Дзень быў марозны, ветраны, сънег курыўся, твар гарэў шчымячым агнём.

Каб зрабіць дзіцянё хрысьціяніна, Апанасі Ляксандрыч запрасіў трох рублі.

— Што вы, бачюшка, — зьдзівіўся Хвёдар: — ці ня з глузду вы зъехалі — хацеў дадаць ён: — у нас усяго і ёсьць з дому паўтара рубельчыкі.

Апанасі — высокі, чорнага воласу, з калматай галавой, бліснуў чарнівым вокам, глянуў з-пад брывы — пранізваручы, злосна, але згадзіўся пахрысьціць за паўтара рублі.

— Як імя будзеце даваць гэтаму малому? — спытаў ён.

5

Хадору прасілі, каб хлопчыка зваць Васільком /"vasi-lёk, vasilёk — баравое зельле"/ — Любіла казаць маці, але пасъля таго, як бачюшка кося глянуў на яе — сэрца Хадоры ёкнула, на хвілінку замёрла, потым у віскі пачала біць кроў, зрабілася душна, яна забылася, што казалі дома.

— Якое, бачюшка, дасьцё, такое і добра будзе, — сказала Хадора.

Апанасі падумаў, гледзячы на рубец стала....

— Харлампі-і-і-й! — гэта расцяжна і вялічэсцьцяўнна як прыкладам: Віргі-лій, Петро-ній, Аполё-ній...

Хадора супярэчыць не адважылася, спытала:

— Гэта па-пісанаму так, а як зваць яго?

Апанасі не зразумеў.

— Як гэта зваць? Так і зваць — Харлампій.

— Гэта як мужчына ён будзе, а цяпер-же ён маленькі..

— А-а-а. — Апанасі глянуў у вакно: быў вечер, падымай сънег — пыл, заносіў да дранак, дзе рабіўся вялікі сувей.

— Дык пакуль што будзеце зваць Харлампікам.

Так і началі зваць сына Параскі і Мікіты Рыжкоў — Харлампікам.

... Быў дзіцем — не разумеў: ўсёроўна было: ці "Харлампік", ці "сынок мой", ці "праlesка", ці "сукін сын", ці "машэннік".

Падрос — пачалася "катарага".

Дзе ішоў Харлампік — усюды: — Харлам-пік, Харлам-пік-пік — набажны старык, ён маліўся богу, бегаў у сына-гугу"... — выигрывалі равеснікі.

Харлампік съпярша адгрызаўся, часта біўся то з тым, то з другім, хацеў забыцца.

Нічога — не давалі праісьці.

Жаліўся матцы, а тая: "няхай брэшущы — табе ня прыстане, а ім язык балець будзе". Ня верылася Харлампіку гэта. Як началі на яго казаць "харык", а пасъля Владзя — "казьліная галава" — выдумаў "хара-пішчык", дык Харлампік зусім пакінуў хадзіць да хлопцаў, разам з імі пасъвіць съвініей.

... Узяўся ў "стрэлкі" — пачаў хадзіць на вячоркі.

Ці то ён паразумнеў, ці то хлопцы, але дражніць яго перасталі: скажа каторы — "Харлампік-пік", але ён нічога не адкажа, як-бы не пачуў, хоць сэрца крыху абарвецца ча-каючы, што зас্মяюцца дзеўкі. /"Нічога — няхай съмлюцца"/.

Але сярод іх курносенская Аютка, прыгожая, русавалося: "Ой, каб яна не пачула." — падумае Харлампік. Аютка глядзіць, як дзеюкі перабіраюць нагамі падлогу, бегаюць сакаліннымі вачыма па хаце, дымнай ад махоркі. Хоцца і ёй — наўчылася, але яшчэ толькі семнаццаць гадкоў.

— Даўней такія без спадніц хадзілі, а ты на вечарыну, у ганьню сабачую ... пачакай — мая котка —, мо байстручка прынясем... — так гаварыла маці, калі Аютка не хацела даваць мяціва съвіньнем, а бегла на вячоркі.

... Памерла Харлампікава маці.

Без гаспадыні ў хаце, як без каня ў гаспадарцы, як качарэнкі бяз вілак.

— Жаніся, сынку, — неяк сказаў Мікіта сынку.

Падабраў сабе ўсваты Харлампік Лявона — "прайдзісьвета" /тры разы жаніўся/.

Паехаць — да каго. Ні мілаткі — разлюбашкі, нікога — страшна зрабілася Харлампіку. Яшчэ дзеўкай Агапа, з якой ён у дзяцінстве ў коні гуляў, але гэта было даўно, цяпер ад яе адвык Харлампік, ды які сэнс браць з аднаго сяла, каб кожны дзень бегла дадому, ды што кольвечы пераказвалі /нешта задумай Харлампік/.

"Аютка... што яна. Хоць гады троны зад лубіў яе, але-ж яна гола, як смоўж, што пад сырымі лістамі: дзьве падушкі ды карова — Рагуля без аднаго рога". Харлампік хацеў другую — багацейшую. Но праз яе ён вылез з бядоты...

— Куды паедзем? — пытаў Лявон.

— А чорт яго ведае!

— Ну, дык гай-да! — крикнуў Лявон на каня.

"Конь, хай нікому не даводзіцца мець такога, — трыхильны" — думаў Харлампік: "Перамяніць яго трэба... ці грудзі ў храстах, ці галава ў кустах..."

— Куды? — спытаў Харлампік, калі выніждалі з сяла.

— Да Стэпкі, добра будзе...

— Ни пойдзе. — у голас сказаў Харлампік і стала яму неяк налоўка.

Як і чакаў Харлампік, Стэпка не пайшла, хоць матка і ўгаварвала яе...

... Ажаніўся Харлампік на Паланеі, зараз-жа ўсё прыбраў у свае рукі, усім сам распараджаўся.

Здавалася Харлампіку, што бацька мяшае яму разгарнуцца, хоць стары Мікіта хадзіў улетку на рыбу, а зімой даваў каровам.

Харлампік часцей пачаў нукаць на бацьку, сварыўся, ненавідзіў — кашляне бацька ня так, як хацелася-б сынку — зубы заціснуцца ў Харлампіка, кальне сэрца.

— Памёр-бы, стары хрущ, не паскудзіў-бы съвету. — Думаў ён у такія хвіліны.

У адну з верасьнёвых раніц Мікіты ня стала: ён памёр, ціха, як паміраюць людзі, пражыўшы бальш капы год, упрадкаваўшы дзяцей, пакінуўшы гаспадарку ў маладых дужых руках.

Харлампік быў вольны. У гэты-ж тыдзень радзіўся Прапокка. У гэтую-ж восень Харлампік абмяняў "трыхильнага" на гнедую кабылу, кабылу на сівака.

... На любіў Харлампік бацьку, але часта цяпер успамінаў слова нябохчыка.

— Жыві, сынку. Умей жыць, сынку — усё будзе: скарэй і пабагацееш, і пабяднееш, толькі ўмей жыць — свае не праpusьці. Ня кідай нічога на ўзвеў-вецер, ня спускай чорту лысаму...

Харлампік неаднойчы ўспамінаў вялікія слова нябохчыка.

І пачаў жыць Харлампік-сын.

Заварваў гарэлку, прадаваў кірмашом, у съвяты. Хлопцы пілі, а што Харлампіку да таго, калі які-небудзь Сашка Алемцу вакно калом выбіў... Харлампіку трэба жыць і ён жыве...

— Шмат працы калі яе: капціся, капціся, а карысьці, як пападзе, — паслья казаў Харлампік. Новыя вабныя перспектывы адчыніліся Харлампіку.

Ноччу краў з лесу гонкія, тоўстыя сасонкі, рэзаў на круглякі, лупіў іх на лучыну — шыкатурку. Лучыну вязаў у "копы" і вазіў у горад.

Дорага браў Харлампік за шыкатурку. Потым замест "капы" лучынак у пучку, вязаў пучкі з сарака лучынак і прадаваў як "капу".

На раз пападаўся Харлампік у "пераплёт" /так ён называў/ да лясьнікоў, але Орлік, якога ён вымняняў у цыганоў даўшы поўсотні рублёў прыдатку, вывозіў Харлампіка.

Аднойчы лясьніку руку перабіў палкай. На яго стралялі, як па ваўку, Орлік становіўся дуба, парваў набёrtкі, але ўсё-ж учёк...

Неяк даведаўся Харлампік, што жыта ў горадзе шмат даражэй, чым у мястечку.

Купіў воз жыта ў мястечку, прадаў у горадзе і зараз выгандляваў бяз малага сорак рублёў чистых, як лёд.

Падабалася Харлампіку гэтая служба — лёгкая, прыбытковая.

Раз яго затримала міліцыя — Харлампік зрабіў хітры манэр, Орлік вывез...

Палюбіў Харлампік каня свайго Орліка. Вывядзе яго калі небудзь на вуліцу, таркане ляйчынай, гэйкне. Конь галаву "лебедзем", доўгая, чорная, зълётку кучараўшая грыва віхром у паветры, разіне рот — на губах pena.

Съмельня, сакаліныя вочы загараюцца агнём, пульсует на персьцях кроў.

— Орлік, сын мой... а ну дубка, го-о-оп!.. Конь дуба, заднімі нагамі перабірае зямлю, як гарманісты пальцамі клявішы гармоніка.

— Орлік, на месца, раз, два!

Конь стаіць важна, разумеючы любоў гаспадара.

... Калі Орлік убраўся ў яблыкі і на крыху зъявіўся роў, з якога ня зваліца яйцо, — Арцём першы назваў Харлампіка Харлампам. Ніхто гэтага адразу не заўважыў, але ўсе яго началі зваць па-новаму.

Харлампі ніколі ня біў каня свайго, навучаючы яго якой-небудзь "фрактыцы" /так зваў Харлампі розныя штукарствы ці то людзей, ці то жывёл/, — нейкі нутраны гіпноз у вачох і паводзінах Харлампіа.

Шкадуе, о як яшчэ шкадуе, Харлампі каня свайго...

Памерла летась дзіцянё-дзяўчынка Тадорка, трох месяцаў ад роду.

— Памерла — нічога ня зробіш. З зямлі прымла, у зямлю пайшла, — сказаў Харлампі.

Паланея-жонка плакала, рэчкай сльёзы ліліся — роднае сваё.

— Памерла, а якое было прыгоjanькае, як журавінка, — казаў хто-небудзь Харлампому.

— Нічога — яшчэ малады — і жонка тож, начох ня сплю. Яшчэ Тадор і Тадорка будуць... — крýуляўся Харлампі.

Конь для Харлампіа — ўсё: і таварыш, і памочнік, і сын.

— Карова — трывух: давай ёй перадавай — яна есьці будзе, а малака даваць нябольш, як учора. Скарэй сам Харлампі галодным будзе, чым Орлік. Бывала ў дарозе

няма чаго каню зъесьці: выскачыць Харлампі з дрыбінак, нарве канюшыны, гароху, а то з крыжыкаў аўса колькі снапоў скопіць.

— Нешкада каню засыпаць гарчык зернят, затое з якога-колечы пераплёты лёгка выкруцішся... Э-э-э-эйкнуў, таркануў ляйчынай, як маланьнём спаліла. — гаворыць Харлампі.

Любіць, о як любіць езьдзіць Харламп Рыжок.

— Го-оп, малы!.. і нявідно, дзе дзейсця Харлампі.

— Чмытам /такі пан быў/ буду езьдзіць, — гаворыць Харлампі падпішы.

— Ён-жа на парцы езьдзіў ды ў фэатоне, — скажа хто-небудзь.

— Мой адзін адставіў-бы яго пару...

... На сяле Харлампіа звалі буржуем. Дый сам ён сябе на лічыў бедняком. Праўда — бацька быў некалі бедным чалавекам, але-ж сын бацьку не раўня... Бацька не гандляваў самагонкай, не прадаваў шыкатуркі ў горад, не спэкуляваў жытам, прахмы — нікому вока не запарошыў.

— Сын... ого сын! — дзівіліся суседзі.

— Нябожчыца Параска паўгода хлеба ня бачыла, саладуху з бульбай жлукала, а Паланея, глянь, — кожную раніцу пшонныя аладкі пячэ, сала смажыць, а хлеба і сывіньні не ядуць... Вось дык Харлампі, вось дык Хара-пішчык!..

... Харлампі з суседзямі жыў добра — бедняку Кірылу Баровічу вясной пазычыў тры пуды жыта, каб той два дні даваў па жніві і ўвесень зъвярніў паўтара пуда. Алёксу даў сячкарні — пуд жыта ўзяў. Сітніку Ўрку пазычыў тры пуды /больш за гэтую норму не пазычай/, каб той увесень аддаў пяць пудоў.

На сходы беднаты яго ня клікалі, але Харлампі зараз жа даведаецца і "тут ёсьць". Слухае, потым устане ды скажа /вельмі-ж добра і доўга ён гаворыць у прысутнасці каго-небудзь з РВК/, што жывём добра, але трэба зрабіць тое й тое, тады яшчэ ляпей будзе, і ўрачыста закончыць:

— Таварышы, пракланіце чало перад карткай Леніна, шыра вітайце Камуністычную партню, якая нам паказала шлях да слабоды...

Сход яго падтрымае...

... Пасля таго, як Харлампіа выбралі членам сельсавету, Бабінок, прыйшоўшы да новага начальніцтва пісаць заяву, першым сказаў:

IO

— А ці няможна, Харламп Мікічыч, падкамстроліць: на-
пісаць замест аднай дзесяціны, што зъбіта градам, дэльве,
а то і болей, табе-ж усёроўна. Ці табе шкода.

Харламп Мікічыч кіўнуў галавою...

Палову пнёў, што прызначаліся ўдаве Піліпісе, Харламп
узеў сабе...

... І зноў займаўся перакупкай жыта...

Красавік 1929 г.
г. Менск.

II

СЪЯПАН ЛІХАДЗІЕЎСКІ
А С Е Н Ъ Н І Я С Ы М Ф О Н І I
I.

Аркестры граюць гучны марш —
І так
У такт
Разъмерна крочыш.
Сталёвы крок, бо недарма
Гудкі ясноты нам прарочаць.

За крокам крок...
Каменны брук
Выносіць нашыя калёны.
— Ой не к дабру!
— Ой не к дабру! —
З чужое глебы шэпчуць плённы.

Спакой і нач.
Электрабляск.
І даль ад восені сівая.
Нікому ўшчэ не падрабляць
Такой сымфоніі трамвай!

Удумнасьць строгая...
Ідзеш...
Выбоіў новых не зауважыш.
І твары ветлыя ў людзей
У ніцах змроку тояць важнасьць.

Спакой і звон.
Электра й сталь.
І мур з імклівасцю да высі.
Ня пробуй ты, былое, ўстаць,
А глян্য вакол і... падзвівіся!

Шырэйце, звоны цішыні,
Сягоньня слухаць вас бяруся.
Хай песня ўздымная зывініць
Аб пралетарскай Беларусі!

2.

Празьвінеў аўтобусны сыгнал –
Камяніцы нахмурылі бровы.
Горад сон свой упрочкі прагнаў,
Спаласнуўшыся раннем здаровым.

Сёньня зрана
Будуюць шляхі
У ружовую вабную далеч.
Хай праскочыць аўтобус ліхі
Гэтак хутка,
І стройна,
І ўдала!

Сёньня пальцы
Каравай руکі
У калёны выстроіваюць камень.
І стукочуць-грымяць малаткі,
І кагосці кудысь заклікаюць.

Коні мерна
Падвозяць пясок
З навыказным удумным спакоем.
Новаўзорным даўгім паясом
Шлях імкнецца ў далёкае поле...

Млявасць роўна
Агортвае стан,
І з, аддаляў прычальвае стома –
Тре спачыць, каб назаўтра ўстаць
Яшчэ з большым уздымным настроем.

Ладзяць, строяць...
І шлях, як струна...
Паглядзі, горад, шлях прад табою!
І пачуццяў сваіх ня стрымаць –
Разъліліся напорным прыбоем.

Восень на сквэры –
Вясна ў адчуваньнях,
Восеніскі дзень
Гэтак повен вясны.
Мяккая радасць
Плыве ручаямі,
Ціха, таемна,
Як гоман лясны.

Лісьцяў кляновых
Пажоўкла-крылавых
Чуць не паводкі
Спадаюць на дол.
Ўсё-ж не спадае,
Ўсё-ж не згарает
Буйная цьвіцені
Днацкіх гадоў.

Падаюць лісьця –
Ўздымаяцца думы...
Восенскі сум –
І юнацкі уздым...
Колькі кантрастаў
Імкненіні гадуюць,
Колькі глыбокіх,
Яскравых наўзъдзіў!

Восень у золаце,
Восень у цвіце,
Вось недарма
І каханье цвіце...
Клённы, бярозы,
Буйней запумеце,
Зьвейце з пуціны
І морак, і ценъ!

Сквэры шумяць,
Па-асенняму ў сквэрах...
Колькі прыгожых
Кляновых лістоў!

I4

Шчырасьць і простасьць,
Маё вам даверра,
Госьцем жаданым
Вітайце ізноў.

4.
Лятуценъні... Лятуценъні...
Без канца...
Змрок і цені... Змрок і цені...
Шалісьцяць.

Ночка, ночка дарагая,
Дай спакой.
Думы бродзяць панад гаем,
Над ракой.

Зоры-зоранькі з аддаляў,
Дайце сон.
Съвеціць радасьць маладая
Цьвет-красой.

Дзе той лес, дзе расьцьвітае
Сон-трава —
Хай спакоем прывітае
Мілы твар.

Думы астрай, думы пышнай
У вянку.
Промні сонца ў раньне вышлі,
А адкуль?

Раньне кроучыць — многа сіллы,
Раньне йдзе.
Мне гавораць вочы мілыя:
— "Добры дзень!"

Кастрычнік, 1929 г.
г. Менск.

I5

ЛУКАШ КАЛЕГА

ШКОДНЫ ВІСЕЛЬНИК.

Савоста Заблоцкі наважнүй болей на гэтым съвеце ня жыць.
— Раэ прападаць, — сказаў ён^I.

Ды давай шукаць, чым-бы спрытней сябе са съвету збадаць. І так і гэтак мяркаваў, але ўсяго адна віроўка магла яму ратунак даць.

Як пусьціўся Савоста напрападлую, дык забыўся на ўсё: ні па хонцы, ні па дзесях не балела той раз яго галава, не падумалася Савосту, на каго ён іх пакідае. Вышаў з хаты, каб сабе съмернь зрабіць, і нічога не сказаў нікому: не наўчыў, хто жывы астанецца, як ім па яго съмерці жыць, дзе на якіх ганях што сеяць, якую жывёліну прадаць, а якую на плямія пусьціць. Савоста ціха й скора сабе кару даць, каб ні папа, ні съвetchкі ня трэба было².

Эх. Як успомніш, дык аж мяне самога зайдрасьць бярэ. Добра вешацца, каб вы ведалі. Дурань той, хто ні разу гэтага не прабаваў. Усё адно: раз прападаць, — як той Савоста казаў. Калі ўжо чалавека на съмерць павяло, калі мае на сябе злосць, дык хоць якую знойдзе сабе кару. Сама лепей — павесіцца, лепш як тапіцца: п'явак няма чаго баяцца й рак табою не пажывіцца, ня гнісьці, а сохнунь будзеш, гразь цябе не занясе, багавіньне ў валасы не наб'ецца, а чысьценъкі, крыху доўжанъкі будзеш сабе на ветры гутатацца.

^I Не падумайце толькі, што Савоста так, бяз дай прычыны напрападлую пусьціўся, што ён з дуру вешацца надумаў. О, не. Бяды Савосту да гэтага давяла. Выбираўся ён у бежанцы з баркаўцоў зъехаць ды агледзіўся, што грошы адсыралі за абрэзікам лежачы. От ён іх узяў ды на скаварадзе ў печ на пот паставіў. Ня выняў іх з печы ў пару, дык яны й эхалі там стоячы — нельга ў руکі было ўзяць. Таму й прышла Савосту благая думка ў галаву, што: — Раэ прападаць.

² Гэта было якраз у нямецкую вайну. Тагды без папа й бяз съвetchкі людзі ня ўмелі абыходзіцца.

I6

Савоста схадзіў пад хлеў. Там ад рэзьгін, што на цвіку пад страхою віселі, адчапіў павадок. Паглядзеў — лядашты, парвацца гатоў. Гэта-ж ён — гэты павадок — як шчэ не павадком, з пастаронкам зваўся ды малацилі ім, надта-ж раскудзеліўся, парваліся ў почапкі дэльце столкі і трэцяя чуць ліпела. Перш хацеў Савоста зганьбаваць павадок, лепшай сабе дзе вераўчыкі пашукаць. Але Савосту і той лядашты павадок яшчэ мог дадзержыць. Савоста быў нядешны, сухі чалавек. Як яно потым будзе, наперад ён не меркаваў. Адчапіў ад разъгін патрэбную реч ды пашоў па загародзьдзі сабе добра га месца шукаць.

І знайшоў-жа. Надумайся вешацца як на праўду, а выбраў дрэва, як на съмех. На балотную алемышну, што над Клемкаў лазіння расьце, дзе буслава гняздо, туды Савоста палез. Лезьці добра было — гукі з самага нізу, але — чакайце, што ўзылезны будзе.

Лез ён, лез — ажно тут і лезьці няма куды: галавою ў буслава гнездо ўпёрся. Тады Савоста зачапіў пастронак, зрабіў пятлю, як яго галаве ўлезьці, ды сеў перад съмерцю адпачыць, апошні раз на съвет паглядзець. А хоць яно-бы па съмерці і непатрэбна будзе, але хацелася Савосту, каб усё, што ён на съвеце пакідае, лепш у памяці было.

Месца, дзе мелася Савосту скорая, лёгкая съмерць, было дрэннае: мокрае, балоцістое. Там некалі, не за напай памяцьцю, кажуць, ручай цёк, крыніцы былі. За памічынаю, як студняй ня было ў Баркаўцох, праталітны крыніцы, рабілі тыя копанкі, а з тых копанак сабе і свайму наўбытку ваду бралі. Цяжка тады было, нязручно ваду насыць за блізкі съвет. Страшна было нач-апоўнач іці туды з вёдрамі. Добра, што хоць вёдры тады былі ціхія — на пянчаных поселках, ня бразгалі на каромыслах, як нясеши. Тады шчэ людзі ня зналі бляшчаных бразгушчых вёдраў. З дзервянымі было спакайней дый то ў копанку схадзіць вады ўзяць, як з могліц кіх прынесці, даўнейшыя людзі баўліся, Савоста-ж не даўнейшага, а цяперашняга съвету чалавек. Ён съмелы. Ня толькі па ваду, але і вешацца не пабажаўся сюды прыці.

Хоць таго вечара і месячна было, відно, але праз туман з крыніц яму ўвесь съвет, як млекам забелены, здаваўся.

I7

Нічога Савоста добра не ўбачыў: Давай ён тады прыслухоўвацца — можа дзе знаёмы акаждыцца хто. Было гэта ўвесень. На дварэ гразка, холадна. Ужо даўно кінулі на вуліцы вечарамі зьбірацца. Нідзе нікога...

Аж страх пачынаў Савосту за скuru паўзьці — ведама ў адзіноце.

А шчэ масток недалёка. Пад ім аднаго году былі ней-чае — невядома чыё — дзіця знайшлі. Як падумаў пра яго Савоста, дык паміж паляў, рукі пад бараду ад холаду скаваўшы, у кулакі пакамячыўшы. І, відаць, добра га зводу было дзіця. Па сваіх гадох /хочу у яго шчэ гадоўня было/ духаватае, а сытае-сытае: ножкі тыя ў абор-ках, як хто аборкамі папераціскаў. Мала-ж яно па съвеце палюдзкаўвалася, як відаць. Мусіць, ня ўправілася шчэ вачэй пралупіць, толькі аказалася што:

— Я тут.

Як маці барзьдзей яму ў рот суслу з кудзелі дала, ды за яго, ды сюды пад мост, і тут, у добрым прытоне, палажыла.

— Грэйся, дзеткі. Вунь лёд не замецен. Чисты, бліскучы, як шкло. Глядзі, дзеткі, як съліжы ў вадзе ходзяць — забаўляйся.

І Савоста цяпер, у гэту страшную, апошнюю часіну, як успомніў тое дзіця, дык аж шорах яму па целе пашоў і вешацца ня стала міла. А шчэ к таму была такая ту-манная, жыдкая ноч. Угледзіся толькі, дык зараз і здасцца здань, зараз нешта белае, невялікае і затрапечыцца пад мостам, пачне плюхаць па вадзе, а калі саўсім на бяду пойдзеца, дык і акаждыцца: нема, дзікім голасам, як сава, заплача.

Страшна Савосту тут над крыніцамі, з гэтакімі дум-камі ў галаве ў гэтакую ноч.

Зірнуў ён уніз, ці высока. /Ужо думаў злазіць далоў/. Ажно бачыць, там лазіння стаіць. Аж павесялеў Савоста ад гэтага. Съмялел яму ў будынах, як сёрад поля. Зірнуў угору — там буслы ў сваім гняздзе начуюць. Не збаўяўся Савоста, што съведкі будуць, а шчэ болей ад-вагі набраўся — хоць з птушкамі ды ў суседстве будзе.

Ды што Савосту. Апошні дзень ён на съвеце жыве. Яму

— Раз прападаць.

Хоць шчэ не саўсім прайшоў страх — крыху руکі калаціліся, як за пастронак браўся, але галаву пасунуў добра, заціснуў пятлю яшчэ спрятней. Так быў шчыра за работу ўзяўся, што не пачуў, калі і ногі пасылізнуліся і завіс ён на павадку. Затрапятаў ён, каб ізноў на сук стаць ды хоць на съвет паглядзець перад съмерцю. Ніколі-ж бы Савоста так скора, не падумаўшы, сабе съмерці не зрабіў, каб ня гэтакая прыгода здарылася зь ім. А цяпер ня было калі каяцца: — Раз прападаць.

Лядаштая почапка была: усяго на аднай столцы трymалася дый тая раскудзелілася, але почапка дадзержыла, але праз яе, а праз стары, трухлявы альховы гук паліяцеў Савоста вобземлю. Мала ён вісючы палюдзекаваўся. У скорым часе яго кінула вонрамець далоў.

Ня так Савосту таго вешання было, як Клемку клопату. Савосту добра было скідацца, мякка. А Клемку страху ў лазні ўламаў з разгону. Ды, раздумаўшыся, Клемку і ня шкодзіць. Усё роўна-б ён з гэтай лазні карысьці ня меў, не адважыўся-б скончыць. Быў летась падахвоціўся — паставіў зруб, накрыў, а потым успомніў пра тое дзіця, што знайшлі былі пад мосьцікам, раздумаўся, што ня варта нашаму чалавеку лазню мець, можна зредзь і ў почвах памыцца, а то пападзеца часам аднаму з лазні ў хату перабежчы. Будзеш ісьці вымыты, распараны, мяккі, а тут выйдзе дзіця з-пад мосьціка, здасцца здань... Так пярэпалахі і ўсядуць. Яны гэта самае, што і кароста — больш да потнага ці распаранага, як да таго, хто ў гразі ўкарэў, прыстаўшы. Раздумаўся Клемка ды кінуў лазню канчаць.

Па адным Клемку толькі-б тae быдлы было. Савоста за раз быў тры быдлы зрабіў: сам не павесіўся, у гаспадара не палытаўшыся зрабіў яму дзірку на комін у лазні, чапляў пастронак на той самы сук, дзе буслова гніздо ляжала, дык паліцела за ім у сълед і ўся буслава хата, паскідаліся і маладыя, і старыя буслы.

Клемку то можа Савоста па злосці шкоду зрабіў. Але чым бусел перад ім правініўся. Як ужо ён не стараўся, як ласкі ў Заблоцкіх не забягаў. Бывала, першы раз, толькі што з выраю прыляпейшы, як толькі згледзіць, што Савоста ў яго бок пазірае, узъдымайшы з месца, дзе стаяў, і хоць ня тре было, а ляцеў. Усё меркаваў: хаяць-б яго Савоста лятучы, а ня седзячы бачны.

Прыяў Савосту, каб ён увесеь год лёгкі быў, каб яму калі і ўскочыць у якую бэту, лёгка з яе выскачыць было. Моду такую здаўна паняў быў: штогоду, як толькі што з выраю прыляціць, выдыхаць перад Заблоцкімі. Думаеце, яму жабы патрэбны былі. Дзе там жабы. Гэта ўсё, каб у ласку ўпасці.

Ані-ж ня выпадала Савосту буславай хаты бурніць. Бусел перад Заблоцкім ні ў чым не правініўся. Бусел добрая птушка. Нікому ён і на гарэлым шэлег шкоды не зрабіў. Усяго калі жабу сабе зловіць пасынедаць. Але-ж за жабу жаба і ўваходзіць, а сталы чалавек на гэта і ўвагі не бярэ. А што бусел ходзіць па сенажаці, дык гэта ня шкодзіць. Ён травы не патопча, същехак не нарабіць. Бусел далікатны: спаважна, асьцерагаючыся ступае, усё прыглядзеца, каб дзе на нізеньку траву на мурог нагу паставіць, каб вялікай не паламаць, каб на ту ступіць, што борзда ўстане.

З бусла быў-бы добры гаспадар. Ён пару знае. Як като-рая жонка прыпозыніцца з краснамі, горача й цёмна стане ў іх хаце ткаць, дык яна іх у ток вынісе і там сабе ў халадку пушчае чаўнок то з аднай, то з другой рукі, на-біліцамі нітку, каб шчыльней было, прыганяе. Усё стук ды стук. От бусел прыляціць з выраю, пачне познью ткалью, дый пачне свае цэўкі стукаць. Толькі ўсяго што гаварыць ня ўмее, а каб умеў, дык сказаў бы:

— Вылазь ты там з прасесьці ды йдзі ў грады. Паглядзі, колькі там травы і поліва. Ужо я на свае красны спаран-джаюся, а ты йдзі так што рабіць.

Можа Савоста на бусла закалец меў, што сам быў цыба-ты, падгалісты ды людзі прыраўноўвалі яго да гэтай птушкі. Але-ж і па гэтым бы не павінен. Савоста быў чалавек ся-рэдняга росту: і ў нагах ня доўгі і ў плячах як трэба. Проста здуру собіла яму сваю вяроўку зачапіць дзе ня тре было.

Чорт што шкоды нарабіў Савоста сваім вешаннем. І хаця-б на праўду, каб павесіўся, а то як штукаваў усёроўна. Хаця — якія там штуки. Добра пазналі па чом хунт ліха Савос-тавы бакі. Прагамаў Савоста Клемку страху ў лазні, скінуў-ся ў зруб. І ах зразу ўстаць ня мог. Паліжаў крыху, ад-бітны месцы памацаў, плюнуў дый кажа сам сабе:

— От табе й павесься на ўмечы, ніколі ня вешаўшыся. Хай яно згарыць з такою работай. Дурань той, хто вешаецца — я гэта на сабе дазнаў.

20

І па той жа раз — годзе Савоста вешацца. Выкінуў ён дур з сваёй галавы. Калі бывае гора яму ці бяда ўспадзе, дык памяркоўнымі думкамі сябе разважыць.

— Ат. Неяк жыць будзем. — скажа, як і даўней казаў. Засмутіцца бывае Савоста ды зараз-ха і вясёлы стане.

oooooooooooo

ДЛІ ТАЙБІН

Т В О Р Ч А Й Т Р Ы В О Г А

Далёка родны палісад,
Мой гарадок з гатычнай вежай...
Абсыпаў лісьце лістапад,
Засыпаў Менск сумётны сънекань.

Ў душы — разважлівы спакой
і разам творчая трывога...
Цячэ асфальтавай ракой
Шырокай вуліцы дорога.

Съняжынкі хісткія ляцяць,
снуюць дыван чароўнай былі.
Вачыма роўнымі гарашы
і зоры і аўтамабілі.

Я кінуў родны палісад
і гарадок з гатычнай вежай.
Вясёлых вуліц вадаспад
мая душу цяпер мяцежыць.

Сюды прышоў я — съціплы госьць—
адтуль, дзе сонныя паляны,
і дзе таксама маладосьць
гаворыць мовай вершаванай.

21

Таму ў абдымках заравых
з упартасцю гляджу ў далечынь
і съцяг вялікай барацьбы
за гонар прянісу на плечах.

Бо прад краінаю сваёй
я можа толькі ў тым і вінен,
што свой настрой і імпэт свой
я аддаю аднай краіне.

І трэба жыць і лятуцець,
каб перажыць імкненіі двойчы...
Так, я пазнаў, што могуць быць
і ў зор гарэзлівия вочы,

што дышуць подыхам вясны
і маладой чароўнай былі.
І я, і зоры, і яны —
гарэзныя аўтамабілі.

3-XII-1929

ЗЛОТАКУДРЫ

МАТУЛЬЦЫ

Ад грому і шуму машын,
Ад ясных маланак-турбін
Дару сваю песнью —
 То песнью будовы
 Краіны ўжо новай
Заводаў, узгоркаў, нізін.

Я чую тваю песнью, матуля,
Мяне чаравала змаленства яна...
І гэтаю песніяй
 Ты на прадвесні
Змаганьня, ў гарматным гудзені
Ўзбудзіла ў мне струны жыцця.

Я помню, матуля, твою песнью...
То песнія — я песнія,
 А нізкі сълёзы.
Увечары ўзімку
 Пад бляск на камінку
З калыскай драмала
Пад съпевы завеи
І шумы бяроз.

Мне ў нянікі давала
Заўжды адзіноту,
Сама-ж ты съпяшала
Кудысь на работу.
Вярталася позна,
Заўжды ў задуменіні,
У суме, у пыле,
Як ліст той асеніні...

І толькі ўсход сонца
Зірнуў у ваконца —

Тады валаконцы
 Табе пасылалі
Бадзёрасць, натхнен'не...

О, сълёзы, о беднасць і гора!..
Мяне гадавалі,
 Мне песні съпявалі...
Матуля!..
Мінула, я вернецца болей —
Новая съвецць нам зоры,
Бляскам нам родным зазъязлі!

Дык чуеш, матулька,
 Плюю табе песнью!
Вясна з ледаходам бурлівым
 Плюе, заклікае паводкай шумлівай
Ткаць новага жыцця узор.
Рве берагі...
 І імкненца ў простор...

* * *

Гэтую песнью ясус і дарую —
Матулька,
 Прымі, абагрэй!
Сэрца маё ўзгадавана табор —
Матчынным словам абвей.
г. Менск, I-X-1929 г.

УЛ.СЯДУРА

РЫТМЫ СЕЙНЯШНЯГА ДНЯ

Прышоў пад ласковыя плёны
Індустрый плынь прывітаць.
Спаборніцтва працы штодзённай
Шалёная тэмпы ўзынімаць.
Поэты! Ударнай брыгадай
Пурнём перашкоды, пурнём!..
З настроем напорных атрадаў
У рытмах на штурмы, агнём!
Кіпі маладосьцю імкненіяў,
Задорам, паэт-пралетар!
Па буйнага сэрца каменьях
Шлі палкі і верны удар.
Спаборніцтва — моладасьць...
моладасьць...
Напружанасть пружыцца...
пружыцца...
Індустрый крокамі волата
Усьмешкай машинаю дужыцца.
З апошняю песніяй, апошнім узрыдам
Сахі старасьцецкага стылю.
Палі заліваўцца трактара рytмам,
Машынныя песні настынуць.
Эй, падыходзь з настроем працы
Гарэньнем радасных трывог—
Мы разам радасьць дэён адзначым
На буйна-радасных палёх.
Прывет палём калгаснай шыры,
Вітань гартоўнай волі мас!
Гараць агні
над краем Індустрый,
Над Беларусью зорнаю гараць.

1929 г.

НАРОДНАЯ ТВОРЧАСТЬ

/ЗАПІСЫ СЪЯПАНА ЛІХАДЗІЕЎСКАГА./

1. ЛЕТНЯЯ.

Да гула пчолка, гула
Да па бары лятаючы,
Да мяドочак зъбіраючы:
—Горкія-ж мае мяды,
Якія-ж вы далёкія:
Вылятаю съвітанейкам,
Прылятаю зъмярканейкам.
Да плакала ўдовачка
Па двару ходзячы,
Дры́уца зъбіраючы,
Да абедаць гатуючы:
— Горкі мой абедзе —
Мой мілінъкі на прымедзе.

2. ЛЕТНЯЯ.

Ой, пайду-ж я к Дунаю,
Ды стану-ж я падумаю.
У Дунаі дно відно—
Мне ў мамкі добра было:
На кірмашы перадную,
На музыках заначую.
Ой, пайду-ж я к Дунаю,
Ды стану-ж я падумаю.
У Дунаі ды дна няма —
Мне ў съяякроўкі вельмі трудна:
Для постасці перадную,
А для жарон заначую.

3. ЛЕТНЯЯ.

Ішла дзеўка дарогаю,
А галасок дубровая:
Няхай мая матка чуе,
Мне вячэраць не гатуе,
Бо ўжэ я вячэрала.
Ні сухі-ж я хлеб ела—
Сълёзкамі палівала,
Сваю долю праклінала.

4. ЛЕТНЯЯ.

Ужэ слонейка за бор, за бор,
Да папала раса далоў:
Першая — лядовая,
А другая — мядовая.
Ледавою — ўмыціся,
Медавое — напіціся.
Ледавая — съякраткава,
Медавая — бацюхнава.

5. ЛЕТНЯЯ.

Навакола балоцечка —
Там хадзіла лябёдачка.
Не лябёдка — малодачка,
Да сеяла сваю красу:
— Расьці, расьці, мая краса,
Тонкая, высокая
І на лісьцік широкая,
І на корань глыбокая.
Калі буду ў айца-маткі,
То я цябе палоць буду.
А як буду у съякраткі,
То я цябе з коранем вырву.
Па дарозе пакідаю —
Няхай цябе валы зъядуць,
Няхай цябе коні стопчуць.
Валы зъядуць палавыя,
Коні стопчуць вараныя.
Валы зъядуць бацюхнавы,
Коні стопчуць съякраткавы.

6. ВЯСЕЛЬНАЯ.

Да на гарэ васількі зацьвілі,
Крамянную горачку пакрылі.

Да тудэю йшла Насьцечка памаленъку,
А за ёю мамачка паціхеньку.

Насьцечка аглянулася —
Зълякнулася.

—Ня йдзі, ня йдзі, мамачка, за мною —
Я ня маю размовы з табою.

Да на гарэ васількі зацьвілі,
Крамянную горачку пакрылі.

Да тудэю йшла Насьцечка памаленъку,
А за ёю Алёшка паціхеньку.

Насьцечка аглянулася —
Усьміхнулася:

—Ідзі, ідзі, Алёшка, са мною,
Бо я маю размову з табою.

7. ВЯСЕЛЬНАЯ.

Пачувайцеся, вараныя коні,
Пад намі —
Будзем ехаць чатыры мілі
Барамі.
А пятую да жалезнымі
Мастамі,
Каб Насьцечку да на пасадзе
Засталі.

8. СЬВЕЦКАЯ.

Учора ні быў,
Сягодня ні быў —
Знаці мой міленькі
Ўжэ мяне забыў.
— Яшчэ ні забыў,
Хіба забуду,
Як паеду —
Сем год ні буду.
— О, каб мела-ж я
Маляры свае—
Адмалявала-б
Мілага сабе:
Дай паставіла-б
У канцы стала
Дай пазірала-б
Як на сакала.
— Чым-жа, чым, сакол,
Хмуран, невясёл?
— Як мне, сакалу,
Быць вясёламу?
Учора была
Утачка мая,
А сягодня
Ўжэ й падстрэлена.
А, каб-жа і дзе,
Ато на вадзе,
Ато на моры
Ў шолкавай траве!
— Чым-чым, маладзец,
Хмуран, не вясёл?
— Як мне, маладцу,
Быць вясёламу?
Учора была
Дзяўчына мая, —
А сягодня
Ўжэ адмоўлена.

О, каб хто чужы, —
Жалю-б ні было...
Ато цераз тын
Дай дзядзькаў-жа сын.
Па воду ішла —
"Дабрыдзень" дала,
А з вадою йшла —
Як пава плыма.

9. ПРЫПЕЙКА.

—Ой маци, маци,
Салдат у хаце
Жартуе, пустуе,
Не дае мне спаці!

—Ой доня, доня,
Ня будзь дурною.
Бі таго маскаля
Хоць качаргой!

—Ой маци, маци,
Жаль яго біці,
Бо хоча сэрданька
Шчыра любіці!

10. ПРЫПЕЙКА.

Я на ганку стаяла —
Сылёзы коцяцца:
Усе дзейкі замуж ідуць
І мне хочацца.
Я на ганку стаяла,
Сылёзы коцяцца —
Мяне стары замуж бярэ —
Мне ня хочацца.
І стары, і малы,
Яшчэ к таму й хрыплівы,
А як стане храпатаць —
Трэба з хаты уцякаць.

ІІ. СІРОЧАЯ.

Хто у лесе памаленъку гукае. —
Там Іванка свайго ойчанъка шукае.

—Абзавіся, мой татачка, да мяне —
Якая ест парадушка да цябе.

—Радзъся, парадзъся, сыночак, зь людзъмі —
Насыпалі мне сырое зямліцы на грудзі.

Збудавалі мне стаярове съятлічку,
Цёмну да нявідну цямнічку.

Ні пусьцілі ні дэзверцаў, ні аконцаў —
Ні прамоўлю, мае дзеіцяцка, ні слоўца.

ПЕСЬНІ I—IO ЗАПІСАНЫ АД АЛЕСІ ЛІ-
ХАДЗІЕЎСКАЙ, А ПЕСЬНЯ II — АД АЛЬЖБЕТЫ
ВАРАНЭЦКАЙ З ВЁСКІ ВАСЛАЎЦЫ СЛУЦКАГА
РАЕНУ ў 1928 Г.

З НАШАГА ЖЫЦЦЯ

УСЕ НА БАРАЦЬБУ З НЯПІСЬМЕННАСЦЮ
ЦI
ІМАЖЫНІСТЫ З "МАЛАДОГА АСЬВЕТНІКА".

Наша тэхнікумаўская грамадзкасцьць змагаецца за беларускую пісьменнасць, за тое, каб нашы будучыя педагогі змаглі-б добра ўладаць беларускай мовай.

Побач з гэтым стаіць яшчэ адно пытаньне: барацьба за культуру мовы.

І вось мы змагаемся. Змагаецца за беларускую пісьменнасць і насьценгазета "Малады Асьветнік", якая з'ямысьціла ў мінулым годзе некалькі трапных артыкулаў па гэтаму пытанню.

Але-ж...

Заўсёды гэтае але-ж!..

Вось... вывешана новая насьценгазета, №... №... а які дык я й сам на ведаю, бо і ў самой газэце гэтага днёма з агнём на знайдзеш /згубіла, відаць, рэдкалегія тольк у нумарацыі/...

Але няхай. Нумар ... ну той нумар, што выпушчан да съяўта Каstryчніка.

Падамо некалькі вытрымак.

"Кажуць, што ў наш век няма тыпічных /... а можа тыповых?/ людзей, і бядуюць пісьменнікі, поэты і крытыкі". Думаў я, думаў: чаго-б гэта ім, няшчасным, бедаваць? А тут мой сусед, дзяякую яму, штурхануў мяне ў бок ды кажа: "Ня чуў і я, каб яны па гэтым бедавалі... Але калі яны, па съцвярджэнью тэорэтыка з "М. А.", і ўздумалі бедаваць, то няйначай як з таго, што ў шаноўным "асьветніку" гэтак няпісъменна пішуть"...

Паедзэм далей.

"А між іншым пры налёце бытавое групы як могуць хаваюць свае недахопы, а пасля "ўдачы" цэлы вечар сваю раздасць выміяляюць у клубах табачнага дыму" ...

Ну тут, браткі, ужо бяз таленту не абышлося!

Імажынізм! Сапраўдны імажынізм!..

32

... "выяўляюць сваю радасць" ... ды яшчэ "у клубах табачнага дыму" ...

Мастацтва для мастацтва! ..

Далей у лес — болей дроў.

А вось грандыёзная новая Амерыка:

"Пэдтэхнікум павінен мець значэнне і для ўсіх астатніх студэнтаў" ... А для чаго-ж мы, паважаны аўтар, у тэхнікум прышлі? І нудна становіцца, калі такія ісьціны даводзяцца на працыгру поўнай калёнкі ...

Чытач! Удумайся ў гэты сказ:

"Становішча /коскі пасыльня гэтага німа/ якое атрымалася на II к. А і Б, а асабліва III к. Б дзе большасць перасталі быць студэнтамі і паехалі настаўнічак" . Пасыльня гэтага стаіць вялізарная кропка. Дзе-ж тут сказ, дзе тут думка? "Большасць перасталі быць студэнтамі..." Вось дык штука! ..

"Яшчэ трэба звязнуць увагу на нашых мэтадыстых, якія мала звязтаюць увагі на практикум" ... Тут увага на ўвазе едзе і ўвагаю паганяе... А мы-б сказали рэдкалегіі: — больш увагі трэба зварочваць на гэтых грамацеяў! ..

"Я думаю на толькі ці мэтазгодна ставіць гэтае пытаньне а і патрэбна? .." Судзі сам чытач...

"Лічу неабходным завастрэйніць ўвагі з боку настаўнікаў тэхнікуму да выхаванні новых кадраў.."

"Дарагі таварыш, трэба ўзяць сябе ў руکі і ВЫПРАЦАВАЦЬ ПРАЦОЎНЫЯ ВЫНІКІ" ...

Таварышы! Новая пэдагагічная ідэя! ..

А ўсё-ж такі, як можна так сказаць?

Хопіць вытрымак. Абрыдзела... Імі можна запоўніць часопіс...

Яшчэ некалькі слоў у тым выглядзе, у якім яны пададзены ў "М.А."

"грамацкай працы", "дыстыпліна", "перакаверканае", "селянінага практикуму", "антысімітнізм", "навучальний часцы", "практикантоў", "злементаў", "акадамічна", "паклады", "выкарыстовываюць", "канфэрэнцыі", "труднасць" / а чаму ўжо на цяжкасць...

Годзее, таварышы!.. Галава кружыць...

Адно пытаньне рэдкалегіі "М.А.": — вы, як гаворыце

33

"ОКАЕЦЕ" ці "АКАЕЦЕ"? Бо калі окаць дык окаць, а калі акаць дык акаць...

Ато вы пішаце:

"комуністычна", "сцяблівіцтва", "партыя" ...

і разам з тым:

"трактім", "кангрэс", "канферэнцыі" ...

Трэба аднаго чаго трymацца, ато поўны разброд...

Мы канчаем...

Няпісмennасць /з боку мовы/ заела "Малады Асьветнік".

І на толькі ў газэце — няпісмennасць... Мастацкае афармленне таксама падкульгвае на абедзьве нагі... Па зъмесце — зъмест, трэба признацца, закранае актуальная пытаньні з жыцця нашай навучальнай установы.

Скончым "удалаю" фразай з "М.А.":

ПАВАЖАННАЯ РЭДКАЛЕГІЯ.

"ТРЭБА ўзяць сябе ў руکі і ВЫПРАЦАВАЦЬ ПРАЦОЎНЫЯ ВЫНІКІ".

А. СЛУЧАНСКІ.

ХРОНІКА

Праца літаратурнага гуртка за I-ae паўгоддзе

" "

Сваю працу літгурткот распачаў у другой палове верасьня г.г.

На першым /арганізацыйным/ сходзе абрана праўленье гуртка ў складзе т.т. С. Ліхадзіеўскага, Ю. Таўбіна і Берадзю́скага.

На гэтым-жа сходзе абрана і рэдкалегія часопісі "Крыніцы". У рэдкалегію ўвайшлі т.т. М. Блісцінаў /які пасыля вымыў з тэхнікуму/, К. Вашына, С. Ліхадзіеўскі, Л. Мара́коў, Ю. Таўбін.

" "

Праўленье гуртка распрацавала плян працы на ўвесь 1929–30 навучальны год. Плян працы побач з дакладамі аб беларускай літаратуры прадугледжвае і даклад аб яўрэйскай літаратуре на Беларусі, аб расійскай і ўкраінскай пралетарскіх літаратурах.

Плян працы ўжо больш чым на палову выкананы.

" "

У верасьні г.г. літгурткот наладзіў жалобны вечар прысьвечаны памяці маладога пралетарскага паэты Паўлюка Адамавіча Труса /члена БелАПП/.

З дакладамі аб жыцьці і творчыці паэты выступаў выкладчык літаратуры ў тэхнікуме т. Я. Бялькевіч.

Успамінамі аб П. Трусе дзяліліся М. Лужанін, А. Кучар, Я. Жук.

Творы, прысьвечаныя памяці паэты, чыталі: М. Лужанін, В. Маракоў, В. Каваль і С. Ліхадзіеўскі.

Вечар скончыўся дэкламацый вершаў П.А. Труса.

" "

На працягу першага паўгодзьдзя на сходах гуртка заслуханы наступныя даклады:

1. Становішча ў сучаснай беларускай літаратуры /літ. згуртаваньні і апошнія часопісі/ – Ю. Таўбін.

2. Аб зборніку Я. Пушчы "Песьні на руінах" – У. Сядура.

3. Аб паэмe А. Александровіча "Цені на сонцы" – С. Ліхадзіеўскі.

4. Аб кнізе Я. Ліманоўскага "Над абрывам" – К. Вашына.

Апрача гэтага да пачатку зімовых вакацый мяркуеца зрабіць яшчэ два сходы літгуртка, на якіх заслухаць даклад аб значэньні П. Труса ў беларускай літаратуре, даклад аб творчым шляху М. Зарэцкага і разабраць апошні № "КРЫНІЦЫ".

" "

ЗАПІСКІ Й ЗАЦЕМКІ, НАПІСАНЫЯ Ў ПРАЦЯГУ НЕКАТОРЫХ ГАДОЎ ПРАД ТРАҮНЕМ 1996 ГОДУ¹

Частка I

...пазта, лепш ня кідацца ў прыродныя завіхі й нахілі сваёй маўклі-
вай сілы. Звязкі ў словы іх для роднае Айчыны.

...ува ўладных праўда й няпраўда. Таму лепш пакладуся на Боскае сумленыне ў шчырасць, — так скажа адзін з харкатаў у майм яшчэ не напісаным расказе.

...учора мой сусед расказваў мне пра ягоную сустрэчу быльх вучняў чатырохкляснікаў.

— Зыйшлося шмат. Некаторыя прывялі нават сваё пакаленъне. Шум, ускрыкі: „Як ты маесься?.. Колькі гадоў ня бачыліся!..“ А я нікога не пазнаў, толькі свою жонку сярод сабраных ды ўжо добра знаёмага нежанаціка. Ён сядзеў відущна за сталом адзін і час ад часу прыкладаў хусыцінку да вачэй. Падышоў да яго.

= Ты чамусыї расчулены?

— Да яшчэ як! Не пазнаў, і яна не падышла да мяне, быўшая сябрóўка. Разам зь ёй сядзёў за адной партай.

— Можа, палыздзе, пачакай!.. А я вось паеду дахаты.

— Паеду ў я. Забыўся накарміць ката й сабачку... Нікога не пазнаю. Усе абрыйзлі целам. Ходзяць з кіёчкамі або на мыліцах снуюцца — расступіся ім.

— Не разочорвайся! Падстаркі мы, асунуліся старасьцяй. З таго часу мінула 50 гадоў... Яшчэ раз азіраемся на напоўненую старэчамі залю. Успаміны — неадкладная яўнасьць пра мінулае.

¹ Тэкст падаецца з захаваннем асаблівасця ў мовы аўтара.

Янка Юхнавец (1921—2004)

...чытаючи кніжку пра міталёгію, унадзіўся быў напісаць верш блізу ў духу „запозыненай“ міталёгіі.

Дыядонес у роспач кінуўся неспадзеўную.

Хлапчука-раба ўбачыў праз вакно.

Ён піў воду крынічную із далоняй.

— Навошта келіх мне крыштальны? —

*Дыядонес съмешліва спытаў у сябе
і кінуў келіх пад ногі хлапчуку.*

...я так дагадваюся:

*Дыядонеса хлапчук спакмеціў
і келіх борзыліва босаю нагой
капнүў у тоńкую крынічную, съцюдзёнью.*

...вада крынічнаа зіхціў крыштальна.

*— Як розыніцу ўгадаў хлапчук
між келіхам, мне даражоным,
і вадой крынічнай піць з далоняй? — спытаў у сябе Дыядонес.*

...я люблю міталёгію не ўва містычна-паганскіх эфектах, а ў эфектах псыхаліягічна-драматычных зводзінаў чалавека ў веру прыродзе. Уяўлены калісці бог уводзіў чалавека ў асалоду мучэння кроіцца, пакутаваць трансъляцыяй быцця ў съмерці. Нічога новага ўва ўпамянутым. Звычайнай лірычнай — гэтак сказаць пра мінулае.

...хлусьліва-мінулая таксама пераносіцца ў сучаснасць мітамі старажытнасці, але ня ўяўнымі, а хлусьліва-дзяржаўнай самазнанасціяй (паклонства — безь яго не абысьціся!). Прыклад ня толькі Ленін, і ня толькі ад Леніна — „пабавіцца“ ў нейкай дзяржаўна-палітычнай систэме, ці яна ёсьць цяпер, ці будзе некалісці — а бавяцца.

Разъмеры съмяротных месцаў і куляў супраць свабоды тыя самыя. Таму тым, хто іх прыдумвае, ня ёсьць злачынства разумець іхную „правату“. Як дзіка! Гэта похаць нажываеца ў стагодзьдзях астацаў імёнамі вялікіх дзяржаўных дзеячаў.

...наша міталёгія, па-моему, адразу пачала фармавацца апрычонай культурай, як сама ўстаноўчая нацыянальная культура, не падобная да іншых славянскіх плямёнаў. Наша міталёгія лірычная. Беларускія ідэалы ў легендах-паданынях павучальныя да добра карысці, але калі знаходзяцца вызыўлівия людзям, дык усёдна абаўляюцца сярод людзей з просьбою не багатварыць іх. Яны, падказ волі, у мінулай культуры й цывілізацыі — заўажныя пайсткі разъвіцьця ўмовай для іншага спадзеўнага жыцця народу. Я не скажу, што гэта было асноўнае для цывілізацыі. Я толькі ўпамянуў дасяжлівасці нашай міталёгіі, якая, можа, няпоўнасцю падказала старажытнай мітусні жыцця працэс для будучыні. Утворваюся: наша лірычнаа міталёгія, паганства, праймалася як задавальненне харастром быцця ўва кліматычнай навакольнасці. Удзячнасць прыродзе. Беларусы, здаецца, ці не раней за іншых славянаў акрэпіліся рацыяналізмам самабыцця на сваёй тэрыторыі. Таму хрысьціянства ўспрымалі паволі. Ён вешчаў падходнае: клясы грамадзства — суровыя.

...неўзабаве клясы грамадзства пабярэдзілі прагрэс цывілізацыі ў культуры, і тым часам развалілася ісцінія народу: у ласку самабытнасці не экайраваць „лірычную“ міталёгію, паганства й хрысьціянства, а бяз шкоды, жаласці перадаць клясу грамадзства. Доля прыміраеща зь лёсам... Да містыка-беларуса не прыпішаши. Ён рацыянальны, прак-

тычны, нават у хібах, ім напатканых... Аднак... ёсьць ганебнае ў Беларуса! Жывучы ў сваёй краіне, бы „незавідамае“ камусыці дзяржава, імкненца сматкаць вынікі асабістага таленту ня між свайго народу. Ён часта нізіць, адкідвае сэнс уласнага існаваньня. На самай справе гэтакія людзі ня маюць канчальнага значэння ў гісторы.

...аднойчы здарылася, ці ад асабістай харктарнасыці, ці ад рассудку іншых людзей я спытаўся ў сябе: я наглядны чалавек ці толькі ўздзячнасыці жыцьцю ўспрынімаю вобразнасьць чалавека, які за сэнсам жыцьця не съядкую?.. У гэтым ці не пабольшваеца харктэрнасыць? І яна залежыць ад культуры ды інтэлігентнасыці. Аднак яно дапусыціма ад формы нацыянальнай навакольнасыці, і асабістасыць у ім — аптымізм, або наадварот: станьва прывясыці сябе да паклонніцтва.

*...як прыемна на лузе ўnoch летнюю.
Зы мой сябры былі.
Адны і тыя размовы пра ўсё.
Па ўзьбярэжжы разрослыя каліны
над ракой няспелай
пладзінай зьвісалі.*

*Вір у рацэ круціўся ва ўхопінах вады.
Стуль рыбы стрыбалі — не згубіцца ў глубіне.
Хвалыкі — што дзеіцца там, на дне?
Цішыню ўпорастаю бярэжжа спырсквали.*

*Месяц-поўнік улетку позны
засвяціўся круглым съветачом у небе.
Гімназіста зъявілася парайнанье:
— Бяз шуму месяц над вадою аб'явіўся.
Няўжо адзіны ён: прасторы Часу
strymoўвае над намі — не барзьдзіць?
— Хадзем дахаты! Час у съцені ночы
шторахам-рухлівасыцій угрэзвеаецца.
Крокі ў траве насочваюць абочы съцежскі
да цьвярдзістасе дарогі.*

...здаралася: я не паважаю слова „каханьня“ ў Беларускай мове.
— Люблю! Славянская — люблю!

„Кохкас“ ў польскай мове, можа, ня тое, што ў Беларускай мове.
— Прыняўшы тваю душу ў цела, кволасыцій любіць і расьпесыць.
...спакойна ўсыміхаюся. Не аседлты я ў пяшчотным слове:
— Люблю цябе!
Там няма канца пачатаму.
— Я люблю цябе, я люблю цябе!

...ад самай раніцы там глум і шум. Там сотнямі будынкі-гмахі вузяць небасхіл. Галубы пралётваюць у прасёлах гмахай. Здаецца, ім не жаль кароткім лётаць шляхамі.

...калі наведаў Волстрыйт, у мяне здарылася ўражаньне: нічым благім не пераканаўся. Ня ведаю, як благое й добрае нараджаеца ў съценях адшпараліваных будынкаў-гранітаў. Ня ведаю. Я „бедная“ прапорцыя або звычайная неадхіленая адносіна, заўсёды зблытаная нятолкам. Яна, напэўна, возьмеца ў разылік на Волстрыйце. Волстрыйт — сучасная жыцьцёвая міталёгія — рэлігійная, эканамічная, не адмовіца ў парадкаваць „мае“ штодзённыя арытмэтычныя падлікі-памылкі. А гэткіх я мільёны, мільёны... Знаёмы габрэй із Брукліна (якраз сустрэўся) сказаў мне:

— На Нобелеўскую прэмію ня працай. Будзь кемлівым, разумным спэкулянтом... Амэрыка прыдумала папяровыя грошы ў біржавыя паперы.

...адкінем міталёгію. Успомнім неміталёгію.
Калі толькі не памыляюся (неміталёгія), Ф. Ніцшэ сказаў:
— А ці ты падумаў пра тое? Дзікі прышэлец, колькі пакутаў прыйшлося перанесыці гэтamu народу, каб стацца такім прыгожым?

Мы разам ствараем ахвярнасыці ў съвятыні ўсякіх богаслужэньяў.

...ці споўняцца дастатковай вядомасыціяй спадзяваньня? Чалавеку спадзявацца — ня душы чуць!.. Калісці ў даўнія часы нашаму чалавеку распаўсюджвалася верай палымністай, і ня трэба было дагадвацца ў пярэймах прыродных зъменаў — яму пакідалася штосьці іншае, бышь у суняце прыродных пераменаў і г. д. А цяпер? Усе спадзяваньня — у фізычных акцыях, задавальненінях (войны, захопы).

...пасыля другой вайны мне знаёмы апавядоў. Мы абое праводзілі мінулае жыцьцё пасыля вайны ўспамінамі: чым быў тады чалавек, і нават чым быў над намі Бог. Ва ўспамінах мы абое без азначанае буду-

чыні. Будучыня не была ўпомач... Ён успомніў аднойчы жахлівае. Ён шмат старэйшы за мяне.

— Я меў сям'ю, а цяпер яе няма. Нядоўга перад пачаткам вайны зь Беластоку павезылі нас на ўсход у вагонах для сказіны. Меншы сын, чатыры гады было, застудзіўся — памёр. Мы выкінулі яго замёрзлай косткай на пабочыну жалезнай дарогі — можа хто пахаваў. У Смаленску нас пасяліў ў лягер. Другі сын, дванаццаць гадоў, разам з намі. Прыйшлі немцы і нас усіх павезылі ў вугальнай капальні ў Германіі. Кончылася вайна — уцалелі. У сына апошняя форма туберкулёзу — памёр. Мая сужэнка ня вытрымала няшчасця. Закончыла жыць ёё самагубствам. Я цяпер адзін, адзінотны. Ты чалавек упобач мяне. Дай даверлівасць майму жыцьцю...

Я адказваю яму блізнаначавата. Пачуць балючае ад іншага чалавека прымушае мяне спачуваннем і апыноўвае няпэўным: што сказаць яму ўцешнае, бо некаторыя любяць слухаць спачування і нават балюча напрашваюцца на іх. Ён, мабыць, да гэтакіх не належжаў. Ён уторыў старамодная:

— Калі ёсьць съмерць — ёсьць і жыцьцё!..

Бы абаснавана, я блізу паэтычна адказаў яму (вось гэткае зъяўляенца):

— У дом смутку твайго ўваходжу я,
бо радасці таксама на мяне забыліся...

Нічога не засталося спрабаваць, ускросяць, нічога не засталося абаім нам пагарджаць злое ў помач добрага.

...гэта былі толькі адчуваныні-падказваныні самому сабе чалавеку.

...цікава, хто прыдумае законы для думанья? Варты гэтага зъдзіўляцца?

...каб супрацьстаяць прыгнёту культурнаму, асобенна ў нас: духавыны, фізычны, куды ня глянь, наша інтэлігенцыя мусіць пачаць культа народнай творчасці. Казкі, народныя песні ѹ гульні, самаствораныя п'есы каля вогнішчаў купальскіх і начлежнікаў — адраджэнне Беларускага Сыфінкса.

...вось як дакацілася нацыя Беларуская не ствараць агрэсіўна-палітычнае. Над намі „шматбрацкае“ із Масквы.

...усё так прарыхтавана — палітычна-мэханічна апраўдана. Усякае разумнае чалавече на Беларусі прыніжана. Пакінулася паштова-фі-

зычна сувязь Сталіна абараняць ягоныя ідэі. Стойленасць нацыянальная зынішчаеца. Нацыя пакідаеца без разумных нацыянальных людзей. Сталіналюбцы пануюць. Нацыянальным не замесьціца. Нацыя без сваіх людзей.

...із старых тэмаў у новыя.

...крынічны ручай там брунеў
і брунея.
Стуль, дзе пачынаўся,
ключ падзямельны,
жвір пяшчаны
ускладкі пад вадою
расясьціліся
мо хвальбонамі жоўтага андарака.

Ручай ня ведае наканаваныя
агавораны любдзьмі — памылкі:
Дзе вузей або шырэй цячэ.

Асака ўвосень золатам над ім,
а ўлетку зялёнымі скрайамі
пасля дажджліве паводкі — не пацана да яго,
упрыгожвацца съядамі — разъбегам жвіру.

На нічога не глядзіць ручай
і не вартуе.

Але начлег —
як падарожнік —
у блізасці цябе шацёр рассставіў.
Піць ахалоду тваю жадаю.

Мажліва там, у падзямельным раі,
некалісці — маўклівы сон
маіх вачэй абмыеш —
глядзець з-пад крыжу на Айчыну.

...пераход у новыя тэмы літаратурныя із старых могуць у самай вялікай пацшаноце для нас апраўдаць мэты Беларускай незалежнасці. Ад мінулай творчасці няма чуткаў задавальнення новаму пакаленню. Яны ўтаптаныя чужынцамі дэмантратыўным паказам іхнай великомасці. Нялага было, каб нейкі Беларускі тварэц: паэт ці пісь-

меньнік, знайшоў творчае апорышча асацыяваць, злучаць разнавіды мінучых, мастацка-творчых пэрыяду із сучаснымі нацыянальнымі. У мінуласці гэтакі спосаб прасыціраўся. Аб'явіўся выдатным вынікам, прынамсі, „Тарас на Парнасе“ й вось нядаўні „На Лысай гары“.

...укінемся ў самалюбства — супраціўленнем ненацыянальнаму — і будзем пзўныя, мы выйшлі із самалюбства поўным значэннем уласнае гісторыі.

...як люба было, каб здарылася мне напісаць драму-п'есу, падобную да Б. Шоў.

...я думаю, Б. Шоў пасыля напісаных драмаў апіноўваўся ў сваім творчым замку ў поўнай гармоніі любасці, злосці, няневісці з пагардай адмаўляць, што яму не падабалася ў радасці й у няшчасці адзіна выбраных людзей. Ён карміў сваю творчасць агулам чалавечнасці, і ненарок яму большасць пасылаў герояў драмаў у асабістыя недагляды. Як у Ніццэ, Б. Шоў не выводзіць новую форму людзей. Яны самі па сабе ўтаемоўваюцца ѹ самі папраўляюцца.

...што такое п'еса? Для мяне: свойства, вядомае самому сабе. А іншым? Ужо створаныя, напісаныя дзеля відовішча, ці толькі прачытаць, разьвівацца ўважлівай патрэбнасцяй адчуць драматычныя прэдзелы, у якіх самі дайшлі да гэтага, але не прызваны наследаваць прапанаванае як абязвязковасць чамусці добруму навучыцца. Усякая таленавітая п'еса не забывае шмат утрачаных незаўважаных фактаў жыцця. У некаторых выпадках п'еса найбольш нахабная, чымсці які-небудзь празічны твор, расыцгнуты ў маральнасці, набіты поўна прыгодамі, здарэннямі, бы падтрыманыя даннага твору.

...у гэтым талкаваныні я ня вельмі выдзелены, таму што я прыста-саваўся ў кожнай п'есе напаткаць народную аддзельнасць. А калі там патрабуеца міжнародная канцепцыя, я ня маю на ўвесьце справядлівасці аўтарскія, маральныя павучэньні або штосьці выведзене на паказ, што крэпле недурное, вясёлае балдуханыне чалавека. Яно патрэбнае найсьціся ў спасобнае ісконна спаконавечнае... Сучасныя драмы вучыцца пісаць трэба ў Бэрнарда Шоў.

...чаму я часта думаю — віню Бога? Навошта? Мы ж абое тыя самыя антычалавечныя, разбурклівые, уступаючыя кожны дзень у свае абавязкі без спадзяваньняў. Значыць, мы нехрысьціянскія (іншага слова

не знаходжу). Мабыць, прыроднае захапленне ад існаваньня аб'явіла-сі мне, звычайнаму чалавеку, ад прыроды, праз мільёны гадоў!

...калі не памыляюся, калісці Лютер сказаў:

— Вось я!

І вось добра было б (Лютер пра гэта ня думаў), каб у нас распаўсю-дзілася Лютеранства (царкоўнае), а не праваслаўе або каталіцызм. Для мяне каталіцызм — мусульманства, і яно прадэманстравала сваю „чэсьць“ падходнасцяй у сусветную гісторыю. А праваслаўе? І гэтак далей пайшло — прынізла паўхрысьціянскі паганізм на Беларусі. Стварыла народнае статка, у якое ўварваўся новым пастырам нахабны, уласцелюбіві каталіцызм. Таму стаўся наш узровень нацыі ў хрысьціянскай прыналежнасці не паказвацца асаблівасцяй сярод дзяржаўных суседзяў. Праваслаўе — боскі тэатар. Песьня — пэўны рэлігійны рамантызм. Каталіцызм — арганна-музычным маршам маліся Богу.

Калі б ад Лютера пайшло: „Я ёсьць!“ А Ф. Скарына скратна блізу тое самае напісаў, наша нацыя была свойтная, аддзельненая ад упłyваў Рыму й Масквы.

...мае нараканыні дабрародныя. Яны напрошуваюцца на азначаную разнавіднасць у сучаснасці, якая так вокавідна, эгаістычна не заўва-жаеца прыцятнікамі старэйшых рэлігій. Не прашу адмаўляцца іх ад свае правалебнасці... адно толькі талерантнасці.

...у новым падыходзе створыцца іншы сумленны рэлігійны інстынкт да хрысьціянства сярод людзей нашай нацыі.

...ні каталіцызм, ні праваслаўе блізу не стварылі нацыянальных святых. Уесь святочны аўтарытэт у нас базуецца арыентацыяй вар-тасці святых Польскай ці Расейскай духоўнасцяй рэлігійнай. У Лю-тэранстве мы хутчэй знайшлі б агульнасць нацыі.

...у майм талкаваныні няма дзярлівай абразы сучасным рэлігіям. Як было б добра, каб у нас знайшліся Скарынінскія Лютеранскія пра-веднікі, духоўнікі адхінуць сабраныя вопыты шкоднае нам функцыі пануючай рэлігіі. Інакш у нас ня знайдзеце прымірэння, самасупако-енняя адносна нахабнасці дзівух рэлігій. Каталіцызм і праваслаўе для нас чужыя (забудземся: хоць праваслаўе стала першым пайстком нашага хрысьціянства).

...дазволім чэрпаць з духоўна-рэлігійнага стаўлення па-новаму.

...пакуль не запанавала Скарынінска-Лютэранская царква, лепши на-шым людзям парадзіць аставацца, пакідацца багалюбнымі паганцамі.

...я пішу зацемкі-запісы спарадычна. Кожнадзённае жыцьцё чала-
века спарадычна. Даныя съціпласці думаньня кожнаму самазамкнё-
ныя.

...усё залежыць ад самаго сябе. Запіскі — мае дабычы. Прымушаю
сябе да інтарэсу задавальнення падтрымаць, што думаю. І вось сёнь-
ня нахлынула на мяне пісаць у своеасблівых вершах, недарэчнасцях...
А ніякай вартасці, пэўнюся, запіскам не дадуць. Уласны эгаізм існуе,
і ён ня першы, процівапазнаны ў іншых таксама.

...я вельмі перапрыняўся пра рэлігію на Беларусі, і я не агносты.
Прычыны ёсьць. Чаму? Самапытнасці мяшчанская. Чаму мадэрная (і
нemадэрная калісці была роскаш!) гісторыя захаваньня рэлігіяў (маю
на ўвесьце ўсе асноўныя) падбівае філязафічныя стаўленыні ўблытанага
ў гэтym чалавека адчуць сябе ня толькі адносным значэннем, а су-
працьлегласціяй у азначаным штодзённасціяй.

...мажліва, я справядлівы й несправядлівы? Гусіты нічога не пры-
неслі „веліком“ нашай цывілізацыі. Аднак змаганьне для часовага
адчуваньня ў прынцыпу непагоднасці рэлігійnamу — памехі заўсёды
палітычныя фальклёры — прынеслі штосьці значнае сярод Эўрапейскіх
народаў. Ад іх вучачца, не патрэбна памагаць на Беларусі, як
злучыць сучасныя праваслаўе й каталіцызм. Нам патрэбна — сума
сумай хрысьціянства адсветнае дзявум рэлігіям. Лютеранства! Гэтым
ухілімся злотробнасці прымушаць наших людзей дзеля нейкага тран-
жырваньня нацыянальнай моцы. Дурная сіла рэлігіі можа прымусіць
неабходнасць дрэнна адносіцца разумець высату нацыянальную, што
абы-як і так знявецілася між народам. У краінах Лютэранскіх шмат
сацыяльнага парадку, але не ў краінах праваслаўных і каталіцкіх. Нам
патрэбная нацыянальная сувязь, а ня сродкі талкаваньня малебных
катэхізісаў. Біблія, эвангелія паралельна ня вельмі азначваюць сучас-
нае чалавечства ў развіцці культуры ды ў цывілізацыі. Мінулья рэлі-
гійны ўражаньні не прыносяць грамадзкія адчуваньні для сучаснасці.
Усе новыя захаваньні азначаны непаўторнасцю асабістасці, і тым
болей грамадзтва.

...Мне сынілася: пажар здарыўся ў съвятыні.

Съвятыня для мяне съвятое.

Касьцёл? Не абражайцеся!

Слова налётная

зьявілася ў нас

*і паходзіць ад мяцёл-крыжоў
польскіх.*

Але ўсё здарылася ў съвятыні.

Съвятыня? Царква?

Набухнае расейская вымія.

Сабачай лайкай мяўкае,

слухаем: ныне і прысьне.

А пажар жугаў дзесяці ў алтары.

*Съвятар і ксёндз — уваход адчынены —
у съвятыню ўбягаюць, і ня ведаюць або:*
*ці гэта съвятыня, ці касьцёл
наўмеціж з польскіх мяцёл, ці съвятыня —
расейская кароўя вымія.*

*...прабачце мне, „агадная“, „агідная“,
у нас толькі можа быць съвятыня!*

Съвяты нацыянальны палац,

*царква, касьцёл надалей працягваюць дурнасць
нашага рэлігійнага сумлення.*

...і надарылася ў звычайнym дзяжурстве дзён сказаць тое-сёя вер-
шамі аглянамі, як смысалі кожны, штосьці пашукаць у жыцьці. Якасць
маю асабістую працяць яны ва ўласны інтарэс. Мажліва, съядомая
папраўка самому сабе, а ня іншым.

...весені звычай зноў зямлю не забывае.

Укорлівасць лета — адпачынак.

Летам не пісаны запавет

абяцае:

*вазьмі ўсё, што вырашчана рупліва
пад дажджамі летнімі ў цяплыні.*

*...ад весені перасьцярога —
баб'я лета пасылае.*

Барзьдзі!

*Павеi ветру ловяць павуціння —
ім месца*

пражы тонкай

на палях парожніх.

...мех разъмерамі: невялікі й вялікі

кожны
вытрасваецца барзьдзьліва ў аруды клецяў.

...зіма прыходзіць. Адумалася прыроды.
Завірухі сіверныя памылкі свае судзяць.
Блізіцца добрая і блізкая нагода:
ты ня асуджаны зноў не любіць
лета.

...варты не пакідаю жыць у стагодзьдзяях.
Пра яе пісаць няздолыны кароткімі радкамі.
Ці патрэбна некаму
апраўданасці тае
настрою мешчаніна
зъянрнуць увагу ў лагодзьдзяях.

...старамоднае Айчыны ўспамінаю.
Няўмольнасць ёсьць у спрачаныні з ворагам.
Воблікам не ўрываецца ягамосьць
ішчасцівага любовяй юнака.
Ведаеш: ён, ахутаны цярплювасцяй,
якое што-небудзь прыносіць.

...да яго прыходзяць госьці
не любоўная ўспамінаць,
а раны крывяных паказаць
за сваю Радзіму.

...а дзесяці там — насымешлівасць:
„прыём“ міністра Беларускага.
зъявізвае вязьмо, як Пілсудзкі:
За вашу і „нашую“ Свабоду.

...здаецца, часам паважаю павярхоўнасць! Яно, магчыма, не падтрывоўвае значнасці самапавагі?.. Можа таму й не разумею павярхоўнасці, якія вялікім уплывам на людзей, непавярхоўным, што думаюць арыгінальна пад уласным уплывам прызнаюць выбар камэнтаваць іншых, іншага сваім думкамі ў камбінацыі інтэлігентнасці. Павярхоўнасць пачынаецца ад павярхоўнасця ў моўнага думаніня. Калі няма ардынарнасці, культуры думаніня-аналізу, яна падаецца толькі выбарам прычын камусыці недысцыплінавана асуздзіць не ўва ўсіх аспектах пэкуюльнага інтарэсу.

...і вынік будзе карысць не таму, што пачаў павярхоўнасць, а таму, што зразумеў канцэпт навырашанай павярхоўнасці.

Маю на ўвесьце савецка-беларускую літаратуру. Некаторыя прадстаўнікі яе могуць імітаваць сапраўднасць да грамадзянскай неабходнасці. І ў даным, даведна: наша Айчынная літаратура вельмі здольная ў павярхоўнай ідэалёгіі, дагматызме — аголька расейская.

...без імя ўспамінаць — пры сустрэчы з Айчынным пісьменнікам скажаў:

— Я магу думаць па-беларуску, але съяршча пішу па-расейску, а потым перакладаю на нашу мову. Уважлівым мушу быць, бо расейска-беларускі ўдарнікі могуць называць мой твор поўны дыялект — гэтакай Беларускай мовы не існуе.

Вялікая щыграсьць ізь вязыніцы. Арыштант асуджаны думаць па-расейску.

...у нас няма нацыянальнай інстытуцыі, якая магла б усякія рэальнасці ў абсурды закапэнтаваць у агульнасць нацыі. Наракна згаваруся — існуе ў дамінацыі чужой — інструмент тэхнічна-палітычны. Толькі факт „свабодная“ Беларусь. Арганізм, які не існуе ў гэгелейскім абсалюце. (Можа надмерна выказваюся дзеля ісціні філязофіі?!)

...марксаўская філязофія пра гісторыю: ты толькі аспект пад панаўнінем расейцаў. Мы змагаліся разам зь імі за сынтэзы працоўнага клясу міжнароднага. Пагодзімся, не адмаўляй!.. Марксаўскі паход ад дыялектычнага ідэалізму да дыялектычнага матэрыялізму — тэалёгія расейскай акупациі.

...за тое, што я ўспомніў, нічога не прыносіць нам. Ведаеш сапраўднасць! Знаходзім рэальнасць, схаваную ў саміх сабе. Для расейцаў прафэсійнае апраўданыне: пакуль што мы згубленая адзінка ў міжнароднай гісторыі.

...добра, што ёсьць псыхалягічна-палітычны элемэнт, ня выкарыстаны поўнасцю самім народам... Жах! Жахлівасць, бы нейкі новы хімічны элемэнт знайшлі.

...пішуць сучасныя паэты ѹ пісьменнікі на Айчыне (наўпередзе можа быць інакш), гэта штодзённая і асабліва старажоная дбайнінасць пісаць па-беларуску. Неспадзейная ахнасць іхная! Не даўжываць перад вобразам (воблікам) тыраніі. Пахоплівасць займацца сваімі справамі. Ня грэх, што некаторыя пішуць скамячанай Беларускай мовай. Правапіс Беларускай мовы патроху адсоўваецца ад дваранскага роду ў Менску.

...нарак салідарызам расейскі, што тайна падтрымоўваўся Сталіным падчас другой вайны ў Беларусі, не адхіляеца дзейнічаць, паколькі ім магчымы.

(у час вайны)

...з дому роднага нам насуджана
пайсьці. Зноў не пачуем родных галасоў
і вядро ў студню не апусьцім
увечары
паслья цяжкай працы — дар сялянскі
спрагу століць вадой съцодзёнай.
У дарозе на бадыльлё, бы нашы вусны, чалавечыя,
негаворкія —
паходныя, а вандроўныя — можа здарацца,
ступаюць крокі — простор нязлічана адмерваюць.
Ахвярнае жаданьне ёсьць — ахвярнае прыкрочвае.
...дзе ступня злачынная, там сълед — уквеленая пакуты
на людзкіх ablіччах.
...так здараецца ў жыцьці хадзіць
і не пакідаць вайне Радзіму
у прадналёгах сплочаных Маскве, Бэрліну.
...азіраемся, ня бачна анічога:
на вачах ня сльёзы — асьлепіны ад пажараў.

(упэйненаму знаёмаму)

...а думкі, не інаки сказаць,
спыняюца прад табой!
(Старое парапанання.)
Пастаўленыя стаўбамі,
бы сосны, выраслыя на ўрадоўку
у гушчэзным лесе.
...Час нябачны
ня просіца: пачакай!
...ты таксама ня ў тым месцы,
дзе можаш намаляваць прыгожа
будучыню думкамі.

...мае дурноты-недагляды ад часу паўсярэдняга, съядомага жыцьця, пакуль існую, вельмі часта „замаражваю“ не сваімі апініямі ад

жыцьця, а апініяй іншых людзей. У такім выпадку, хоць неахвотна, прылічваюся да ўспамінаў. Бяру спраўкі ад іхнага часу, каб не пакрыў-
дзіць свае.

(паслья чытаньня пра мора)

...я даю слова — даказаць, ёсьць аснова
час па-іншаму азначаць.
Ён апінуўся мора съцігаваць —
пеклам жыцьцё запаленае
патушыць.
Маўляў, прыкладна парапонуўваемся да хваляў мора.
Хеалі мора законамі сваімі
разыліваюца ад берага аж за бярэжкы.
А дзесьці на сухазем'і па каляінах
род рухаецца людзкі
да меж уласных.
Незадаволены дзяціны рот
(у жарсыці існаваньня нават пажаваць),
пярэчыць несамавітая зъесыці
ад бацькоў чужкацкіх недаедзене.
Ускрыкамі пярэчачца самавітымі,
бы гутарлівае мора хвалямі.
На ўзьбярэжжы ёсьць за штосьці ўтрымацца,
расплошчваць слова злосныя.
...мора нетрасыці на зямлі ўтомач:
пеклу жыцьця яма незакапаная.

(бы да „Шыпшыны“ Ўл. Дубоўкі)

...ніхто ў Беларусі не сказаў
што пра розы. Быццам не ставала літаратарай у альфабэце
нашым гучным пра іх сказаць люботна.
...шыпшына, наша роза родная, ад сялібаў уцякла.
Запляла крастонасцьця ўзълескі недаступнасцьця прыгожай
да кветак калючкамі.
...я розу адзінную пасаджу ў садзе — адну.
Мне тысячы іх непатрэбна мець, бо яна і адна прыгажосць, —
хтосьці із азіятаў так сказаў.

...калі я думаю пра сваё жыцьцё, я думаю пра ўсіх. Усё не належыць мне. Я толькі мяшаюся ўступіць да грамадзтва своеасаблівасцяй-вучнёствам, а найгоршы вылецець із клеткі свабодным, хоць грамадзтва кідае сеткі мяне зноў злавіць.

...калі я думаю пра штосьці іншае, як Б. Шоў сказаў: сэкс, рэлігія й палітыка, я тады ў прагулках гэтакіх неазначанае заключаюцца ў творчасці... Але нарок: самабытнае пераходзіць у спадзеў, як у нашых казках — любуемся грузам свайго жыцьця. І ты не зьдзікаўей, што яно зьявілася, адзінае — значчынем жыцьця.

...як прыемна мне чакаць працягу твораў у „Полымі“. Ды ў якога іншага Беларускага часапісу. Жывем съязамі бязвыходнымі для сваёй нацыі мэлянхольнай дурнотнасцяй пісьменнасці ўспамінаў у падраднасці расейскай. Уесь беларускі соцрэалізм — дурната. Ён вісіць у фактах, а не экзатылізму — монафактурнасцяй: чаму як здарылася — сказамі ўхіляюцца.

(эпіод)

...зара ўзвысілася ў небасхіл.

Усюды рэха торастая, галосная.

Прыгожая сказаць словамі красамоўнымі
(непрыгожымі)
слой няма.

Ледзь знойдзеш некалькісці:
пакінутыя Адаму Евой?

...упрадраніцай ўсё съявліць
съцюдзённым золатам ад зары.

Толькі лес бліжэй да неба
съцень съцеліць на сенажаці.

...съпевы скончылі пейнікі ў вёсцы.

Птушкі — паклоньнікі ранніяй пары —
съпейнія зъявіліся да ўсходу сонца,
і нават караеды на кары
сваё цырканыня не жавалі доўга.

Лебедзь белы ці, можа, чорны
у самым полымі зары
прасыпінае лінію разрывістую
крыламі ўзмашнымі.

Ухопіна чорная — лінія незваротная
не гарыць.

Ні асака ў лузэ і ні адна галінка дрэва
не скрынаеца.

Палымніць съявлістая раса.
...вецер падарожжа сваё спыніў.
Верыцца яму, што ёсьць краса
непарушнай — ад зары заліў
хутка высыхае.

...роўнадзісць съцеляцца пасяянныя і не пасяянныя ў далаве ўзограў
лесу. Паміж імі ляпей зъявіцца земляробу. Пад нарогамі
сахі ці плуга раўніна не маўчыць ад усіх часоў.

...абівай расу, хадзі, працуй.
...і голас бoga слухай празь сябе.

Здрадліві ён!
Ты Съмерць балючая нараджоная.
Дзён лішніх — дадатак ня ўпросіш —
спаўняюцца пахаваньнем.

(ліста на дрэве)

...я гляджу на яго, і імя яму даўно дадзена — ён
ліст. І ён мусіць быць зялёны ўлетку або ўвосень апалы,
съціснуць колер зялёны, прыкладна, у фарбу абуравелую —
скончылася яго жыцьцё.

Съцень звычайнай, што трymаў ўлетку каля мае сялібы,
съцень цяпер усялякая. Сонцам дрэвы аголенныя і хмары
шилюць яму непрыгожага наследніка.

(вобраз)

...восень. Здараеца часам вецер у прыклетках між дрэвамі. І апошнія ўвосень навальніца шугне съявлісту, як спрытная куніца, за ахвярай гонячыся, зьбівае лісця. Падабенства восені.

...кроў ахвяры ў ейных схожах. Ды лес, упэўнены ў сваіх шатах,
съцеражэ любоў жыцьця прыроды.

...жыцьцё ўсюднае — аднолькава ўсё. Сходзтва толькі нежаданае —
у розніцах прыстасаванья.

...мне, пакуль жыў з бацькамі (вучоба ў школе, дапамога ім у працы), радзьва (часта) чуў ад іх усьцемкі-кпіны, дапяканыні. (Я не заўсёды пагаджаўся зь імі.) Казалі:

— Мудзёр, дык не прасыцлайся каля нас. Ідзі да Палацаку або Лепеля сухія грыбы прадаваць, але назьбірай іх за лета шмат. Або: зімой налаві шмат рыбы й вязі да Барысава, а ня ў Лепеля, аніяк у Палацак, там не гандляры, а мудрыя людзі ў пашаноце.

...пасъля, прачыгтаўшы шмат Беларускіх казак і кніжак забароненых пра Беларусь, зразумей дапіканыні Бацькаўскія. Палацак — калысса нашага народу.

...я чытач, не літаратурны крытык. Раманаў на Айчыне напісаны шмат. Ды толькі мушу сказаць — сацыяльна-савецкія камэнтары. У сваім доме ўтрымоўваюцца. Усе абрывістыя ў сэнсе перамены драматычнага аналізу нацыянальна-вонкавага. Там няма ні аднаго харектару, які пакінуўся б моцным індывідуумам у міжнароднасці.

...але навэлі, ці як там інакш — ёсьць „аздаравэнныя“ — прынамсі: Брыль!

...пакуль што новага беларускага харектару няма. Бы нейкая замова: напіши пра ўсё й нічога!

...маленец у калысцы заплакаў.

*Маці грудзі поўныя ў вусны ягоныя
прыблізіла. Узяла з калыскі да ўлоньня.*

— Смакчы жыцьцё маё.

*Ты народжаны жыць, тварыць, —
усыміхнулася і ласкова
абмалівала круг далоняй
на ablіччу маленца.
...і дзіця смактала.*

Зълівалася із мацерай у адно.

Ён глядзеў у съяято падстолья.

За вокнамі ўбачаць потым:

зоры неба —

вязьмо

лёсам захлынаюца.

(магіла каля мае вёскі)

...ён не пакінуты зусім.

Над ім магілу — скупінай зямлі —

уздых апошні ўскапалі.

Бязь імя — адзінокі.

За што загінуў — ведаў: ад Белапалякаў.

Ён кулі не мінаў.

Ня дзесьць далёкі, кажуць,

ля Палацаку, можа, жыў,

*хацеў расыці, як дрэва перасаджанае,
на зямлі сваёй.*

*...сумна, а потым радасна
забыцца на грахі свае.*

*Усё адзначана гэтак звадасна —
не зваліца ніц,*

*дзе мусіш пакрыху —
падстрэленая птушка,
яшчэ жывая,
цяжкасці ўзылёту ад зямлі пачаць.*

*...зусім, зусім ня цесна
каля капліц*

*крыж памінальны з успамінамі
балеснымі ў капаць.*

Мір яму — крыж па вядомаму, даражонаму.

*Жыцьцё яго схавана дзесьці далёка
пад моўкнасцяй травы і шолахам кустоў.*

*Нахабнае жыцьцё. Кволаму табе, жывому
радасці, хоць у палову дайныя,
мрояцца пасъля смутку.*

(бы дзяцінае съведчаныне)

...ад прыроды аніяк ня ўхілісься.

*Ноччу, у прасонках, мусіў слухаць дождж праліўны,
а потым вечер шоргратны ўзыняўся.*

Ведаю, па-дзяцінаму ўяўляю

галіны дрэў за вокнамі

блізу, за імі ўсылед гналіся.

Нават успамінаю скошаныя сенажаці

і жнеўнік колерам астыглым на разгоне ніў.
 Верасень месяц быў.
 Мая праца ніколі ня скончана.
 Слухаю із радыё апошнія навіны.
 Не жадаю аніякога слова любства.
 Апранаюся, на вуліцу выходжу, сусед насустрач:
 — Дзень дабраслаў! — кажу яму і думаю,
 што мушу сёньня дарабіць —
 шмат працы для гаспадара.
 Прад мною дзень звычайны,
 і я па правілах сваіх, як ён,
 жадаю жыць.
 Каstryчнік надыходзіць.
 Сады і лес упобач каля сялібы —
 укорлівія ўбожнікі,
 каля касыцёлаў, бы каля святыніяў праваслаўных,
 ствалы расставілі кастылямі,
 скідаюць шчырай просьбай лісьцьвіню.
 — Упрошаная ад нас тваёй працы
 не назаві міласцю...

(Сяньня мой верш-запіс запісаўся як старажытны верш із Грэцыі —
 касека недаждатая заўсёды пакідаеца быць камусыці дажатай!)

(лістапад прыйшлоў...)

...лінію прыроды не перайсьці.
 Адмовіць чалавеку нат у жарсыці моленай да Бога.
 Твар стомлены — чырвоны, ад пары лістападавай,
 вобраз ня той, што быў улетку запацель,
 адпачываючы пад кустом съяністым.
 Прабірай, зъбірай ліству апалую,
 моцна граблямі не скрабі:
 пакінутая расыці вясной адразу
 імжа, расістая ад першага марозу.
 Чырвоная рабіна
 прымушана
 саладосць чакаць
 у скоймінах зімы.

(літаратурны парадокс)

...і ён даніна ад прыроды. Без парадоксу чалавек ня можа навучыцца прагрэсу быцьця. Ён суміраваные адносінаў і прапорцыяў сапраўднасці. Таму ёсьць шчырасць мастацтва й г. д.

(ад сноў)

...чамусьць слынаюцца за мною сны:
 то дом пакінуты між лясоў,
 то нейкі чартапалох —
 лёс-доўг расыце,
 то зыніч у сказах:
 — Пачакай, — ён кажа, —
 на, ідзі аж да самае вясны,
 там радаснай сустрэчы не спаткаеш.

Мінаю чартапалох, ён бяз ранішніяй расы,
 але схаваны ў бугры,
 насустрач выступае,
 калі ўсходжу на Менскае ўзвышша.

Рэха звонкая (мо таму, што ў горадзе жыву),
 вось гэткае ў снох здаряеца —
 мяне съцігуе.

...узыходжу соснамі ўзрослыі на ўзвышша.

Неспадзейка сустракаю там
 чалавека — апраўленая кліша,
 з дыханьнем
 прад мной бег аж з голасам:

— Не перашкаджай!

Тут пачынаюцца цячы крыніцы ў раку.
 Ты ня мешаеш наканаваньня — мой скон.

Я Цэзар! Не паказвай гаstryнню наажа.

Адгэтуль перайду, я пэўны, Рубікон.

(сънежань прыходзіць і адыходзіць)

...сумую пакрыўджанай, адпаўна, сънег кладзеца на прасторы.
 Хаваюцца да вясны магілы ўсякіх прывярэтніяў:
 ці ты герой схаваны,
 ці ты пакутаваў, як жыцьцё адчуць ляпей,

пакуль зысьці ў пахавацца ў падзямелль.

Вартасыці нявартасыцяў ад жывых
для справядлівасыці ня чуюць.
Мёртым анічога не баліць.
Быць вялікім і магучым зноў
набрыдзе ў кожным часе існаваньня
высіцца партрэтна.

Ён бразгае ў кацялок:
сто грамаў на чалавека,
„а пра большае ня спрашавай“ –
прамовіла сяянка прад брамай рэвалюцыйнай
і забылася на мову Беларускую.

...манастыры – калгасы па ўсёй Айчыне.
Статуі правадыроў – вароты,
са хатаў-кульняў уваходы
съцерагаў.

Там бачыш толькі прымусовых мнішак і манашак:
раніцай барздзяць, ідуць да працы,
а ўвечары зынікаюць – хутчэй лажыся спаць.

(набрыло ў гэтае ўспомніць. Людзі на сваёй зямлі, бы мышы. Пакутваюць: „Сто грамаў на едака, большага ня спрашавай“. Яны народаўнія стварыць праз пазбаўленне свабоды агульнае чалавеччае шчасыце. І яны знаходзяць сілы. Моц іхная душэўная не зынікае. Адвочаюцца пагардай да знарочнага вяліцтва правадыроў чужацкіх. Пакорніцтва нявочнае. Ствараеца звонку грамадztва, якое таямніча шукае спосабы найсьці, нават брутальным бунтам, ускроіць нацыянальнае шчасыце. Здаецца, гэтага не мінуем!)

(П. Панчанку)

...калі б гутарка была з табой?
Айчына як Айчына. У радзімым бытаваньні із чужакамі
Айчына родная запанавала.
У абавязку без даўгой наканаваньня
трэблівым, суроўым жыў, жыву
любіць яе, ня ганіць.
...здарaeца, троны беларускія аддаюцца
на разбор.

Але паэту шчырасыці із души
праўдай вырываюцца неадступнай:
слава камусыці няпрайдай ёсьць.
...мы жылі на ўзьбярэжжах у Айчыне.
(Разам вучыліся ў той самай школе ў Бегамлі.)
Бы рэчка ў Бегамлі – Мажанка –
нас разлучвала
адзін аднаго ня ведаць.
...а потым не гуляць у карты.
Аб'явіўся я ў варце – пазнейшае бывае,
захапляўся тваёй паэзіяй,
і сам знарок таксама паэтам стаўся.
...не застаетца шмат для новай эры.
Застарыліся, мой дружка паважны.
Неабвялую нават ружу
на маўліць ледзь занясём
у імя шматпакутным.
...не патрабуеца шкадаваньня нам.
Жыцьцё ўсё-такі наадварот –
прыметная адкуль пачаўся вецер.
Зноў завіхаемся, плывём у вадаварот жыцьця.
Вёслы скідаем у човен.
Выходзім на ўзьбярэжжа.
Узьбярэжжа – свая Айчына!
...сенажаць – разгон зялёны. Пакуль гэтак для мяне.
Агледзісься, яна няскошана. Зноў адрасла атава.
Калоны рэдкія кустарнікаў
з мной уроўні,
дабаўляюцца агародай, бы каля хаты.
...лашчыцца раса макрыстая.
Пораста дыміць туман няшчыльны.
Праменьні ранішнія ад сонца
яго заводзяць у абман – расой аблажкыши,
замовай зразумелай у сенажаці.
...люблю я сенажаць.
У абрыс замашны, вось, касой гастыстай разыдуся.
Атавы рост скашу, як і яна ўзросла хутка.

...мой урачысты ход ёсьць болесны істотам у траве.
Шкадую, птушка-крыжанок запырсыціў крыламі не асаднямі.
Скрык яго падобны, калі касу гастру
съцепаўкай пяшчанай.
У атаве скошанай ня знайдзе доўга
насяліць сваю сужэнку.

(бы расказ)

1.

...мой дом стаўся (я селянін-юнак), бы нейкая пакінутая бяз струнаў скрыпка — даруйце за ўяўленне! Замест струнаў нацягваю свой голас. Жадаю схамянуцца, зь людзьмі пагутарыць. Рэхі-голосу між съценамі няма. Моўкны а ля мінор — ля бэла, бэла Беларусь!

Напэўна, хлусыліва пэўнюся, звах грамавіцы ўчарашній адключчыў „праваднікі“ маіх вух-галосьнікаў кагосыці пачуць. Пакуль што адзінотнікам астаюся. Нават зборшчык — мытар няўбогі, аплацімы з налёгам нашых, назыбраных для чужынцаў, — не завітаў і спаткацца, і рахунак іншы, большы, перадаць. Чалавече сумленьне да мяне, мабыць, краунула яго. Ёсьць такія людзі — злачынае выконваюць, але жадаюць шкадаваць няшчасных ад іхных дзеянняў.

У дому цяпер съятла няма — ад душы маёй няма. Знаходворку толькі съветла съвеціца ад сонца, калі толькі ня помсьцяць хмары небу. Яны так блізка да зямлі.

2.

...бачу праз вакно: нясуць памёрлага пахаваць. Сыцяг чырвоны, бы крывёй ягонай пафарбаваны із знакам прыліплем: серп і малаток, наўпередзе пахавальшчыкаў, ветрам-летняком палошчыцца. Буслы на даху із гнязда — дадатак невялікі для страхі (для шчасьця, кажуць, пасяліліся) — клякочуць, бы чысьцяць дзюбы галаднаватыя, а мо раззвітваюцца із памёртым. Памёрлы міліратар-спэцыялісты быў. У шчырасыці да загадаў ад уладаў, бяз згоды ад калгасынікаў, адмерыў сенажаціў шмат навечна асушыць. Яго не зьвінаваціш. Ён геамэтрычнае адзінка ў павіннасцях да не Айчыннага парадку. А калі Полацкіх узвышшаў, у далаве, рассыпалаюцца раўніны — просяць плугам узараць іх, зарастаюць палявой лазой, а высахлые сенажаці пыляць тарфянны пыл. Выходжу з хаты, здымам шапку, аддаю пашану, і тады пачуў навіну ад хлапчука.

3.

...заўтра, ведаю, у вёсцы будзе весялосць.
Сонца-заход на добрую пагоду весыціць.

У дому я адзін застаўся — Гасподняе Пакрова да часу-часу. Бацькоў адvezылі на сацрасправу: за штосыці віноўныя ўладам — дзье лішнія баразны зямлі калгаснай да сотак прыараўлі.

Каля дома побач вясельлем засыпваеца, рыбы толькі не пачуюць.

Суседка Ганка замуж выйдзе за трактарыста. Ды радасыць ня здарылася. Не чуваць распіеў гармоніка й цымбаліяў. Бясплодзьдзя будзе, бо няйнакш. Ад ранняня самага суматоха. Ганка з ордэнам СССР — сывінарка із БССР — павесілася ў хляву. У апошнюю мінуту ўрачыстасці даведалася: муж будучы толькі любіць Беларусь.

(Бы дзвіносны расказ пачуў, пакуль быў у нямецкім лягеры.)

...весялосці лік усім адзін — у блізкай радасыці з жальбой і смуткам. Таму ў шукаем у гэтым, як хутчэй, адасобіцца. Няўстрымна ў даным азначаеца літаратурай. Літаратура — праблема асабістасцяў. А псыхалічная філязофія — азіркваныня, акантаваныня далёкай будучыні. Ублытваємся ў несамавітасць, ублытваємся выпаўзыці ўзбуджанай неабходнасці спаласканыня дня-жыцця, аналізам прычынаў і здарэнняў. І тады яно становіцца двухдумным пасъледкам. Сыпярша дзе-небудзь здареаца якая-небудзь радасыць, а прычыны жальбы, смутку — гэта неспаўна абдуманая радасыць. Я маю на ўвесь маральныя адносіны між людзьмі.

(не абы запісаць)

...чытаем дактрыны, тээісы й мэтады-рознасці канцэптаў — ад душы духоўнае існаваныя праз сяньняшнія адносіны для нейкай выносылівай будучыні ад сучасных філёзафаў. Ім увералася: каб нашы „сціплыя“ захаваныні ў бытаваныні не міналіся іхнымі меркаванынямі. Трэба іх зьбіраць у пасуды думаныя-разважаныя для дыагнозаў ленінска-расейскіх.

Там практика „падправіць“ стрэхі на Беларусі й нават лёгіку ў мове ды каханыні. (Мешайся родава, каб ня ведаць род.)

У сутонях хат вясковых, у гарадах-местах, узнятая небаскробамі пад столь нябесаў, амбіція Беларускіх казак — філязофія за ўсіх адказвае толкам гострым існаваныня нацыі.

...Эўропе геаграфічнай?

Судлівасць прызвычаваца ўверліва.

Прыходзіць ад здарэнняў і прычынаў, ад абсурдаў і напраснасці лягічна мэтафізычна ў нарматывах звычайнага становішча напатканага. Балансіраваныя палітычнай „маральнасці“ й звярынае ўхіленне ад эканамічнай несвабоды.

...заключэння ў словах блізу паэтычных не стрымаю.

Насылднасць дзеяў (іх шмат і г. д.) няхай ня будуць у перамыках болесці — збудзіць зло — рашучае, небяспечнае выпрабаныне, ужо неаднойчы вядомае.

...чалавек Атляс нясе зямлю на сваіх плячах...

Любітым мацерай і бацькам яшчэ б ня кінулася глядзець: дзеці іхныя ад атамнага сабакі ўцякаюць разам зь імі.

(запісь, літаратуры не патрэбная, па-моіму!)

...Айчына, я да цябе ісьці жадаў
(Божа мой, празь якія перашкоды прыродня
снілася!),
як да бярлогі зьевр зранены,
але ня раны залізаць,
а дань даваць:
запойніць вайны ўтраты
абтокамі шчасціца й радасці
сярод развалінаў, разбурэнняў.
...між трупаў зноў трупы лажацца
не ад вайны.

Жывым яшчэ хаджу між імі — съніцца.
Сабакі пралетарскія — не а вось
на мяне кінуцца.

...мене зноў жадаецца шукаць выгнанцаў
(сон прызывае), хадзіць ізь імі разам
жывымі
на зямлі ўсёй, чужаўкай.
(перапіс з 1948 году)

(„аднавясковец“, эпіюд)

...блізу праз паўстагодзьдзя яго ўспомніў.
Мне цяпер, успамінаочы, хочацца парайнаць яго:
меў прыстол Айчыны ў сваёй вёсцы,
як кожны чалавек у сьвеце мусіць мець.

...кале кам ад першае вайны застаўся.

Рукой аднай лавіў улетку
рыб маленкіх із ручаяў,
а нагой адной, кавалялася яшчэ,
магчымеў ускатаць ажно дзіве ляхі
і пасадзіць на іх гародніну, капусту.
...грыбы яму прыносілі і хлеб-курцы
у съвята гадавых памінак, памаліцца,
ці іншае: ногі, адсечаныя ад парсюкоў.

...ды запатрабавалі ад яго, дзяржаўная ўладнасць,
як ад выгнанца на сваёй Айчыне, пакоры.

Грамадзства працу мусіць даць яму.
Прыйнамі, у калгасе, на курынай фэрме.
...каб даўжэй цягнуціся ў запасе сілы,
на кавалях, самім зробленых,
ён зімовай раніцай, у сумерках,
каўнер нахлыбіўшы на шыю
(яшчэ цяпло жадаў),

каваляў ізь вёскі да калгаснай фэрмы.
На шыю надзеў кашилку — пастрыялі,
зьбіраў яйкі.

I аднойчы ўпаў, разьбіў блізу ўсе.
Немагасць ягоная назвалася злачынствам.
Пакараньня не чакаў.

З хаты — скрэплены будан зь бярвенняй, — яго туліла,
пакаваляў кудысці.

...старышыня калгасу абвясціў пазыней:
— Можа дзесьці — не знайшилі...
Нарэшице дармаеда збавіліся.

(у лесе-бары — М. Багдановічу)

...калісці маладым я быў,
і тады пашкляваў ад моцных
подзумухай ветру,
і восеньскі дождж заліў,
папярэджваў:
зімой хавацца пад захінамі маладых хваінаў, —
апавядай Лясун бору.

...дрэвы, аддзельваюцца між сабой
няроўнымі адскокамі...
Лесарубы ходзяць у прамежках іхных,
головы задзіраюць
не на неба паглядзець, а на верхаліны.
...неўзабаве, дня каторага, цэламі валогамі
стралюць пакладам сосны стромкія.
...у роспачы Лясун.
Хвальяніні съцюдзіць у ручай лясістым.
Ці ў зрубы зробяць сосны
хорамамі прыгожымі,
ці закапаюць у падземельныя крыніцы
стрымойваць вайсковыя мацеваніні.

(лясун — блізу да М. Багдановіча)

...месца шлюбу зь Лесуніхай запішу працяжны
у сасоньніку маладым.
Месяц-поўнік
уночы — мой далёкі сябра —
будзе съведкай.
А праменіні сонечныя —
съветлыя капліцы,
бязь съценаў,
ўсьцерагуць маё:
ня стараца старым старое.
...навукоўцам самавіта нуль пачынаць
прад нумарамі вартаснымі,
а палітычным завадзеям як раз радня:
нумарам уцятным пачынай хлусьню.
...каротка сказаць: мы мусім для сябе ўторыци
праўдзе ўсялякай,
калі прычыны і здарэніні зьявяцца ў досьведах —
так мусіць быць-было,
ўвабражэніні ад сэнсу нашага — прыклады
азначаць: сонца бачым разымерам вартасным;
ці з воддалі драпежніка не палохаць,
назіраем: ён нумарам першым туліцца ў засадзе,
а яго ахвяра будзе нумар два.

...самім сабою творацца прычыны і здарэніні.
Мэтны дыктуюць сапраўднае існаваньне
для праўды прызвычаі.
Але на Бога віну кідаем у саміх сябе.
...у Скарыны нашага:
вымайленыне чалавека лікамі —
выманіць душу паказна. А ўсё іншае — гамэр аўскае:
не марудзіць, выбегай з каня траянскага хутчэй.

(кароткая зацемка)

...на свабоду вызвалены раб
імя сваё не забудзе.
Свабодай будзе сыцігаць,
як даждж ападны на камяні ѹ лісьціню прысадаў,
дзе ён хадзіў прыгорблена пакорным.
Поліўку вадзяную, што яму давалі,
каб выжыць, валачыць быцьцё,
замяніць цяпер — глытае з смакам хлеб
зь лёсам будучым і верай. Ён цяпер свабодны.
...на ўрокі незалежнасці чалавека і залежнасці
ад улад краіны выцерпей.
Ён богам чуеца! П'е ваду съятую на вадохранича
і тым, хто над ім гнушаўся, пад звон званоў
у съяткі царкоўныя, папіц ваду асьвенчаную
у каўшакі ліповыя люботна налівае, частуе іх.
Караеды выпаўзлы із яго цела
у съятле гасподнім асушицца.
Людзям „прыемна“ — ён злое ня памятае.
...сады засаджвае із радасцяй для архімэдаў іншых,
каб бачыць: яблыкі спадаюць і ад яблыняў адкочваюцца
лініямі геамэтрычнымі палічыць,
блізу ападні соць-вядомамі.
Не пазнае няроўнае спаданьне — хвальшывае ад мінулага.
...ён чэсны. Ён раб сучасны, ведае свае правы
для рэвалюцыі і паўстаньняў толькі зымішкам.
Але палохаецца, палохаецца, каб души згінутых,
яму падобныя, ня былі абходам спачувальным
на магіліцах. У гэтым ён увесь.

...рабом жыць жадаеш?
згінайся целам і розумам,
ды часта-радзъва астальбоўваецца,
як рака сплыла па паслья паводкі...
Пакінуты, дзе плыла па ўзъярэжжы, — хлуд пакінуты,
Непазыбежныя адметкі на паверхні абрастаюць палыном.
...ня вельмі складна раба свабода
аддаецца хітлівым,
народна няпісменным правадыром,
сацыяльныя рабіць раскопкі.
І раб мінулы, вуши расстаўляючы,
зноў слухае адшмаргаваную каманду
ад прыгнятальнікаў учарайших.

(пра гэта мне захацелася сказаць у публістычным вершы. Ды й наступныя вершы-зацемкі або запісы будуць накшталт публікацыі-верша)

...будзе сказана ці ня сказана —
дасьмяротна мне завучана:
абліча сонца свой паказ.
Ноч зноў паказна прыйдзе
на шыбы маіх вакон.
(Кamu ў голаў прывярнецца?)

Ноч сьціжэя ўёным — так у моду не ад мяне.
Завея думак ноцных хлеишчаца
спакайней, асусліва:
дзень як перажыў?

У іх здарaeцца асуздзіць мінулы дзень.
Заведзены гадзіннык на касцёле зазваніў.
Лічаныя гадзіны зьніклі.
Гляджу на рэчы нерухомыя ў кватэры.
Нападае аблога-лень.
Здаецца, ці не за ёй
маё бяздумна спакволіць съценъ
у кватэры.

...ня кожны сумніваецца ў сваё назначанае.
Вераць некаторыя ў матэматаику —

ясная мадэльнасць ведаў
у паступавасці заключэнняў
ад чагосыці іншага, не падлічанага.
...а іншыя задавальняюцца
блянінем казы на прывязі.
Бытная глядзіць разылічана (вачыма, пэўна)
пералезці, пераскочыць у агарод, трапоў аброслы
суседа.
...прыўнасць ад паэты.
(Стандарты пераметнія — не галоўнае для яго.)
У філязофіі пачатнае з Усходу ці Заходу
(вось гэта пра казу казаць),
хтосьці не адзін адмовіць съведчаньнем
ад прыкладаў сваіх:
з пэўнасцяй сумніваў пераскакаваем
да травы-прайды.

...ізноў ад філязофаў.
Калі прывід ад пачуцьцяў-наважаньняў
над табою запануе,
сумам палахлівым
ты пачынаеш верыць у ідэю
не манэра, выцягнутая із досьведаў.
Асабістая твая.
...у съценах тваіх жыцьця
ей грозіць съмерць.
Але праз сумлівы
не заўсёды
можа няскончана тлець.
...вось тады ад прывідаў жаданьняў
ня ласка ад любові,
ня сполахі ад сусу — знову ўспамінаю,
бы вёрсты ўкарочаныя:
— Ай тсінк, дзерфор, аз ай аем, дзерфор!

...„думаць крываўна, што нехта ня думае, як ты, — існаваньне для свайго розуму потым станецца сабе самому супрацівам яснага сумненія“, — пэўнюся, так мог сказаць калісьці Сымон Будны.

...нахабствы ад імпэрыяў. Яны й цяпер з ротам драпежніка. Коцяць каёсё (навучыліся карыстаць із старожытнасці). Але яны іншыя ў сучаснасці — умацаваныя сыпіцамі ўкалярованымі — скратнай праўдай імпэрыялізму. „Вотшче абішае ястнім“ вонкамі для нашае гісторыі-імпэрыі.

...крыламі ўзвіваецца съяточны дух зямлі.

Айчына апнулася на даступных рыфах.

На карце съвету дабаўленыя Калюбам
яшчэ імпэрыі ня глушаць размыўных хваляў слых
на рыфы Айчынныя.

...паўночная зямля Айчына:

лясы, азёры і ўзвышши.

Рэкі, ручай між імі,
прамяжуткі для далінаў.

...поўдзень — Палессе:

спакой балот, тарфянікай.

Дрыгва ня згубіць ўпласць сонца —
высушана.

...птушкам-канаплянікам

больш травы із зёрнамі няма.

Апускаеца зямля, калісьць, зялёная
да дна пыліста-сухая,
голосам, пачутым у пустыні Афрыкі.

...прывуліця гарады і вёскі між асохлае травы.

Чаўноў да іх плысьці ня трэба.

У рэках ходзім па калена ў вадзе.

Там месцыцца прыемнасць, як гэданістам,
сустрэць здаволенасці і асалоды
мілітарам.

...на самапомач спадзяюся —

звычайны досьвед у жыцьці!..

Ад грэху любоўнага бацькоў зявіўся.

І жыцьцё, пачатое ад іх, у перамежках месца жыхарства
мне дазволена знаходзіць у наследствах ад Айчыны,
у сваіх памылках самапомач.

...сонца заходзіць.

Толькі ў снох я прыйду на Айчыну.

Я ўжо зысатараўся.

Калі з кімсьці ѹ сустрэнуся,
головы і позіркі ўзынімуць
мяне агледзіць.

Напатканага мяне, з адolu азіраочы,
успомніць:

я той самы маладзец, што разам зь імі на Купальле
падкідваў крапіву на лыткі голыя дзяўчат.

Там безь мяне радасці ў вёсцы зноў.

Там дзесьці сосны вайною ўцалелыя
кружкаць лікі ў ствалох.

Часам жыцьцё прывучанае ўсынаўляеш
вытрымаць без памылкі
багатай ад Айчыны
казной.

(у памяць Е. Лось. „Я чула за мяжой пра аднаго складальніка якіх-
сьці строф зацьмінных...“)

...можа, пра мяне ўспомнілі?

А можа, не? Съвет ня скончыўся ад瓦льным скраем
вядомасці.

А можа, у парожняй мушлі слухаюца слова няясным гулам,
смыгленыя прыбоем мора,
або шусьлівы вецер — ня памятаю свае павеі.

...у раз каторы запускаю

слова ў прасторы

сказаць, злучыць любові да Айчыны.

...не адварочваюся ад пачвары

уторыць слова прывідамі жывымі,

праудзіва Беларускімі,

і думна зашчаропаная ад чужынаў

і ад сваіх чужых супраць мяне,

губляе сэнс разумны.

...ёсьць паэтычнасць гладкая, танцавальная ў рыфмах. Але сказаць
ведная ў досьведах прад тым, як думаеш пра слова-словы. Думкі папя-
рэджваюць: ці можна ўсё ўзяць спартыўнай рыфмай?

...слова — прыкладнае мастацтва. Кагосыці хвалім душоўным жартам, съпэунасцяй суладнай, а кагосыці душым словамі-стравай, расстаўляная тэкстанчна між касцямі крохкімі ў нашым целе.

(блізу гаспадарніцкай)

...ад прыроды здарылася. Даліна зыходзіцца ў узгоркі ў рэчышчы для ручая аблоняй. Ёсьць неспадзеўная непрапажная. Глебу, уроўненую праскамі — дажджавыя змывы, працавіты сялянін зьявіцца, плутам заараць, ад ручая прамежкам, збажыной аддзяліць.

Прастор карысць. Сылепяцца ад яго дзяржаўныя ўладальнікі. Псуеца так дурнота іхная. У хуткасці прастору, чым зрок далей, ясьвіцца: ці ты ёсьць або цябе няма, гаспадарчай толькасці ў Айчыне, гаспадарчай толькасці не пачуеш.

(прасьціўная мэлянхолія)

...весень ціхая. Восені вернуцца (так можна назіраць). Лісты шурхліва спадваюць... Месяц-поўнік заняты небам унаучы, хліпае паўсювятлом між хмараў і праз шчыліны галінаў у маё вакно. У такія часіны я ахвярую сябе глумліваму: ёсьць жышцё, але за ім неадступная съмерць. Пагарда не паможа!

...усюды асуднасць, непагаднасць апраўданьня.

— Будзь зы мной. Абяцаю рай. Кропля злосная на цябе ня скроніне.

— Лепш пачакай, — яна адказвае. — Праз зіму вясна наступная прыйдзе ізноў.

...намогі ў сумнеўнае маюць месца ў свабодзе думак і дзеяньняў. Усё спрабуем у нічым і нічога. Яно задавальняе нас, думаючы пра сумнеўнае, ня поўнячы пэўнасць адпаведным сэнсам.

...Сакрат, цыкуту съяротную выпісваючы прад вучнямі-насьледнікамі, голым целам паказаўся да паясьніцы.

Голае цела на паказ. Сумневы чытайте ў сумневах, у свабодзе думак мінулых дзеяньняў.

Знаёмасць і пашане быць у вешчанай съмерці. Кароткае, неабходнае — прымрэнне Часу съмерці.

...із спагадаю спрачаюцца ад даўна-вякоў, а тым болей у Беларусі. Галінка хілая можа, выпадкова, із спадзяваньням добрым садоўнікам

неадсечанай астасцца. Яна вясной прыходнай усё дрэва заглушыла ў пладзіню не ўзрасціла, адно ўвесень паверхню саду лісьцем-шумецьцем запарошала.

У садоўніка правал памылкі. Сужэнцы ѹ суседзям апавядадае. Жылкі злобныя на ягоным твары кранаюцца.

— Пакінуў, што ня трэба мець!

...шмат што мераецца на позірк вока. Разылік прыходзіць — не адвалока ад назначанага разымеру. Каб пэўна спэўніцца ў сваіх разыліках, дадаецца крок адмерам.

...фундамэнт закладваецца пад будоўлю, пад яго на даху геамэтрычнасць крокваў дала трымання лініям для лахтваў.

...не памыляюся на позірк вока мерыць. Урокі мераньня ўспамінаю, вучыў у школе. Будынак-хату-хатаў для сваіх людзей збудую па сваёй волі. Цалёўкі, апілаваныя пілой наканаваньня, раскіданыя па дварэ Айчыны, чакаюць месца прыхіліцца шчыльна зрубам.

...адхінесься ад чаго-небудзь карыснага. Як выкарыстаць? Над гэтым думалася. Яно ў днёх штодзённае. Задумаецца неадступна, тады прывідам усё вісіць, бы загадкай нейкай — дуэль із самім сабой.

...ад слоў-думак часта гутаркі не пачуеш і пра карыснае? — крылы звязаныя зруйнуеш сваёй моўкнасцю.

...а навакол той самы краявід і слова-думкі паўзнаёмныя сярод вягровой грамадзтва-яснасці бы флюгерам хістаюцца туды-сюды.

...рака Бярэзіна, калі глядзець на карту геаграфічную,
ты сапраўды бяроза з галінкамі:

рэчкі, ручай і ракі невялікія-канцавыя
да цябе цякуць барздліва.

...Дняпро па-нашаму Беларускаму,
шкадую: рэчы некаторыя ад Бога,

ты таксама рэч ягоная,
шлих завярнула ў вольніцу дурную

Печанегаў. Там рэха зурнаў, а не адсъветы Ярылаў крыж.

...найужо прыпадак задушша нашага — бязволля —
не прымусіць цябе знайсці ўласную дарогу

у мора сусъветная?

...ты ціха-плаўная, паўнаводная наўмысна для Дняпра,
памагаеш парогі перашкоды-абтокі
размываць.

...хто падступаўся да цябе варожа
на вёслах была кроў, ратуючыся ад зынішчэння.
Француз і сяньня памятае раку Бярэзіну ад пакаленъя
да пакаленъя.

(Прабачце за паэтычнае ўвабражэнне. Яно хатулё галоднага Творчасця, мусіць калі-небудзь разынізацца.)

...у цішыню прыслушваўся. Там зноў астарэлае немаўчанъня мэтаў і парадак злучаны, аджаўшы даўна часу ў розуме чалавечым ад усяго й нічога, або крыўднае — стварае асабістасць існаванъне.

...здаволенае ўяўленыне сваіх думак, што іншымі людзьмі мінута ці неразборліва прапушчанае саюзом цела й розума.

...калеёсі пасылающа ў эпоху ехаць па дарогах няўежджаных. Яны — чакайце — у разлогах укаложаных абароняцца ад нейкага цара Глоху.

...у ціхасці шмат чаго няма.

Іх уяўленыні твораць.

*Як бы нічога не здараецца,
пакуль падумаеш:*

ладня

*прывітаў, і духі нагодныя
уваходзяць у сапраўднасць.*

Нам патрэбны факты:

*інтэлігентнасць — сэнс,
ідэалістычнасць — можа, матэрыйлізм,
эксцыялізм — жыцьцё сваё не перадаець у свае руکі,
а прагматызм — прызыў званоў набажэнцам
прысьці хутчэй у святыні памаліца
прытвораным намерам для Айчыны.*

...філізофія ад філёзафаў у пастках аднаму-другому. Міжсъцены заўзяльтава стаўляюць. Жыцьцёвасць сваю любяць. (Так нашыя ўлады ў Беларусі ходзяць па шпалерах пагніўшыя, прыстасаваныя да нас „паніманіям“ з Рәсей.)

(можа, наследкованыне ад кагосьці)

...мніх убожлівы, Хрысту адданы вернік,
із самотнай клянейны выхадзіў.
Часам у садзе кляшторным

слухаў галасы паломнікаў каля капліцаў
і сьпевы птушак добрых ды благіх.
Багаслаўлённа да нябёсай ніці словамі:
— Не пасяялі, але жывеуць.
...а потым зноў ей страву посыльную ці тлуштна-емную.
Бога хваліў за стол дазволены — смаката.
У думках ён тады съцежскамі ўбожлівымі
разыходзіўся ў сваім целе.
...здарылася, ворагі басурманыя падышлі
да муроў съвятых, хрысьціянскіх,
сам вароты адчыніў без бласлаўленыня ірыярха.
— Уваходзьце! Крыжы съвятыя шабляй могуць быць!

Памрышці із мной!

*I першым важаку басурманскому па галаве
жарсыліва крыжам на съмерць яму ўцяй.
На калені апусьціўся,
у дно нябеснае шапнуй съвятое:
— У Бога будзем жыць з табою разам.*

(блізу з народнага)

— Сябры, навошта зацугляваць каня?
— Едзэм сватавацца!
— Конь дохлы не давязе, хоць сані падкаваныя.
— Пяхотна пойдзем...
— Конь бяз цугляў нас давядзе...
— Да местачковае карчмы, а там тады
падчэмім здэчку, шпоры афіцэрскія
пад наши боты. Съмяхотныя пасыля карчмы
і дойдзем да твае сябрыні Алёны
у пешаходную развалку.
— Конь пакінецца каля карчмы бязь сена —
адпачне.
— А ты, Аўхім, мой сябра, парог пераступіўши,
сустрэўшы цялесную Алёну,
калены хворае, ня раз ужо абітае,

першым перад ёй схіні да падлогі.

(цынічнае)

...ніхто ня быў віноўным у іх правох.

Яна адказвала яму на адвағ сваіх сумленьняў.

А ён любіў яе.

— Мёртваму ня кволіцца ляжаць з табой у ложску.

...іх толькі адно яднала:

мець прыемнасць, прыродай дадзенае.

...аднойчы абураны сябра сказаў пра свайго знаёмага:

— Хоць крыху не працягваць сваё адсутлівае. А яно не ўхіляеца яго... Недарэчнасць судзіць жыцьцё іншых. А потым, хвіліну адумаўшыся, наўвеціў:

— Здаецца, я ня выйграю, бо ж трymаю таксама ўласную амбіцыю крэтыкаваць.

...зіма неблуклівая, адзін раз у годзе бывае. Успомніў сказ із П. Труса, зажадалася прадыклямаваць:

— Бялюткі, дыямэнты росы. Падаюць съняжынкі за маім вакном...

Чудлівае ўвабражэнне, назіранье... І тым, што з цэнтральнымі допускамі пра паэзію лепш моўкунуць, бо яны прымушаюць сябе ў няздольнасці вярнуцца да Беларускай паэзіі. Яна акраіна, расейшчына... Благатліва, калі хто ўцеміць мне:

— Якая твая справа!

(Я. Ціхановічу, мастаку)

Зы яго „можа лепш і не пісаць у сваіх успамінах“.

...вялікая суровая вайна была. „Мёртвым не баліц“ — закашаныя, калі добра — у дамавінах або сходзтва, да іх падобнае, — у раёніны скідваліся. І не было: глядзі — тут забітыя пахаваныя... Балючае прад вайной жыцьцё здарылася. Прасторы блізу радзіння агульныя тады былі Айчынай. У цвёрдасці толку абаранялася... Жызынела прыкрасыцяй да ворага... Як ляпей адпомсьціца сваім наглядам выгадамі супраць ворага?.. Адступкі Родныя ў помсьце, не злачынства, не адступліся забыцца... Чужынец маю краіну Беларусь таксама помстай славіць... У помсьце не адпушчаная пахвала красотнасці дзеянья здабы-

ваць сваё сапраўднае. Той, хто мукаў у гэтую красотнасць, помсты не пакіне аскёпкамі для вечнасці.

...у съмеркі дзелім ня ўсё. У Беларусі здабыткі Перамогі пасъля другой вайны ня дзелім па-роўнаму.

Пакаянні, спачуваньні ў языках-асадах дзвінкуюць словамі. Мінулі пасъля помсты: чым былі й прымоўкі. Дзейсьніцца ўсё не для радасці жыцьця, а пакорлівым існаваньнем.

...Васіль Быкаў — пісьменнік наш, слаў кілімы на полі бойкі, да перамогі. Унадзілася астасцца жывым, і ўнадзілася ў долі Часу напісаць творы ад усіх народу съвету... Сълед ня зынішчыўся ў маёй Айчыне — любоў людзей любіць. А ненавісць нехавітая? Увесыцца тады, калі ты адмовісься ейнага пакараньня.

(несамавітая)

сябе ніколі не пратаноўрай нат для съцілага пінаньня
за няздольнасці ў жыцьці.

Нялюбя пратаноўваць — разъбі вакно
у сваім уласным доме.

І яно разъбітае.

У яго паўзузь пачвары,
бы казкі ад Яна Барщэўскага.

На стол сядоюць, прычэпліваюцца да столі.
А ў мяне намэры волі
не палохаца.

Пазбаўлюся, сялю ў стадоле парожній,
якую ад людзей сваіх купіў.

Падпалию! Страхойку атрымаю.

Янка Юхнавец із Полаччыны пасяліўся ў сваёй души
з пачварамі Барщэўскага.

...мінаюць дні — у песніх так съпяваетца ўсіх народай...
Прыходжу на Нямігу паглядзець.

Дамы заселеня габрэямі.

Мне памятаеца, патомкі съмеркі
тут галовы клаліся снапамі маіх прашчураў.

— Цяпер Няміга ў дамавіне, —
так сказаў паэт Масей Сядней.

Ужо няколькі дзён

лунае скачаная
пад зямлёй.

...адгэтуль пачыналася Айчынна ўласнасьць,
вымытая пяшчынамі начыста аж да донішча.
...зноў ад ворагаў упомачна
пакуты нашы плывуць у мора
з плеч-вечаў
не сабраная сваім народам.

...вельмі радзьва (часта) запісваю свае думкі ні то вершамі, ні то збліжаная да рytмічнасці прозы. Для мяне яно звычайнае асу-
джэнне так пісаць. Замест доўгіх празаічных тлумачэнняў зьяўля-
еца ўскок, сказаць прызнаюся: абстракты духоўнага адчуваньня ад
некаторых перамітраў думаньня. І, па-мойму, яно пакідаецца поўным
разуменінем псыхалігічнай ісціні — еднасьць так паказаць. Яно не
фармальнасьць, а ўладнасьць прадметам лёгкі, уверыць самага сябе
рэальнайсцяй праз абскратную ўважлівасць. Яна выяўляе інтарэс.
Там толькі пераменываецца істотнае. Перамяніць сапраўднасьць ва
універсальную зымену не парадоксу. Съледваньне да ісціні самапа-
данае.

(неспадзеўна напаткалася сказаць)

...наўмысна цінуць нашы рэкі
спаквольна плыць. Але Дзьвіна?
Кожны дзень вяртаеца, бурліць.
Там штосьці ў ёй зрываеца,
цяжарнасьцяй ад Палацку недалёка га.
...поўнач Беларусі — Швайцарыя.

Дзеци апрыскуваюцца расой Паўночной Беларусі.
На руках маленъкіх мацеры іх прыносяць паказаць

Прыродзе.

Калі-небудзь бурлівая Дзьвіна
выкіне хвалі аж із дна,

паставіць Палацак горадам стаўчынам.
...і будуць дзеци, выплыўшы із хвалі, ў

зноў абвенчаныя перад намі
саромнай нагатой быцьця.

...і будуць плацаць нязваныя чужынцы па сваім
пакінутыя ў съценах нашага наканаваньня.

Ды плач успомніца толькі наш
на рацэ Дзьвіне, бы плач на Ірдані Беларускай.

(наносная назіраньня і адчуwanьня)

...люблю вясну, ад яе пачалася.
Крыгі дзьве ці больш, камусьці ўсёдна, як там ёсьць,
у рацэ плывуць съцодзёна вясна-прыткай.
Хмызейнік шчыльны і магутны лес
бярэжска abstупаюць — ня рухаюца ад ракі далей.
...думка съцодзёна мая таксама
ня ведала пра цеплыню,
сплывала разам з крыгамі-мігамі
дзесьці ля абтоку спыніца,
а можа, у рэчыве сваім — съціснутае раздоллья,
чуючы, там жывуць мае плямёны,
крыгі адпіхнуць далей,
бярэжкі іхныя не разбураць.
...круціліся крыгі ў заваратах віроў,
ледзь кришучы сябе...
Крылы вясняныя ўзылятаюць
душой-зарой.
Усё ў нараканьнях спатканых дзён
плывела крыгамі тымі самымі
вокамгненнасць прад нябёсамі.

(а пакуль што тое самае надзённае думаньне)

...здаецца, у жыцьці съмерць ад загінутых смуродзіць, і слова ад
пераможцаў, ступішыя на ступені ў капітолій Айчыны, таксама з пада-
рожным ветрам прастор смуродзяць Айчыны нашай.

...вогнішчы-пажары перамогі распальваюцца. Лікуюць янычары
наскія. У захапленыні з ворагамі бачаць: у полымя ў дыме Палацак
дзяржаўны зынішчаецца. Карфаген Беларускі!

(з успамінаў)

...у дні съцодзёныя, дажджлівия на чужыне пасъля вайны другой
знаходзіў месца захінуцца радзьва ў затулах разам з немцамі інвалі-
дам. Ён з мной разъдзельваў хлеб пажартаваны. Быў звычайны пя-
хотнік у першыя дні вайны немцаў із Францыяй. Была спагада паміж

намі. Для мяне — чалавека без Айчыны, а ад мяне — ягонай фізічнай няздольнасці. Ён пагарджаў Гітлера.

— Закапанымі ў магіле не паказаліся, — любіў уцвердзіць.

...немец быў сапраўдным бяскрылым анёлам. Але прызнаюся: я пачынаў пасля вайны адчувацца свабодным чалавекам. Ад ягонай велікадумнасці не жадаў рабіцца зноў хоць нават маленькой ахвярай немцу, цяпер ужо спачувальнай. І разывітаўся зь ім.

...што такое сны? У астралягічныя разважаньні ня кінуся. Я вяртаяся ад будзёнага, учарайшага да мамэнту магчымасці неабманнага, але яно часта прыводзіць да зусім іншага. Знаходзіцца штосьці незаменнае ў азначанай частцы думаньня. Яно творыцца сваёй формай мастацтва з узмоцненымі выгадамі пазбаўлення сэнсу, або наадварот, дадаюцца сапраўдныя сцэны, выцягнутыя ўласным жыцьцём.

...мерай так ускормлівацца, як у сyne здарылася? Гэта адзінае задавальненіне. Уяўленыне ня ўтрачаўца права на жыцьцё.

...сны, хто любіць гэта чуць — трагедыя падказная. Яўна заўсёды падказвае: як ад трагедыі пачынаецца жыцьцё — вярнуцца да свайго бытаваньня.

...ад сноў ніяк не ўхіляюся. Як наўмысна заварачваюцца вуглы — мусіць гостра выступаць насустрach на кожнай вуліцы заваротнай. (Адхін: сыні, нябожа! Мабыць, розум ня ўздоле выкарыстаць моц мускулаў. Толькі горсткі пазірку бачаць сярод грамадзтва — ты не ўвасоблівая асоба ў ім, напаткаць у іхных ablіччах загадковую роспач.)

(народная паранаўнаныня)

...ледзь ня звонам камара
у памяць прылятаюць
старымі ўспамінамі
прауда і няпрауда,
ад слоў не зусім глухія
размаўляюць із мнай у сyne.
...словы памагаюць бачыць
у другім жыцьці ад сноў.
Зъяўляюцца ветразі дзіўныя,
ніколі не спатканыя ветрам упорыстым.

...прыладжваюся ў асновы жыцьця сучаснага. А як інакш? Я не ўспырхну сваімі досьведамі жыцьця. Яны ж, можа, усе недабралюбныя. Індывідуалізм агранічэння — ня ўсе вераць зь яго карысна.

...прыладжваюся ў асновы жыцьця сучаснага.

Ад усюды весткі благія.

Ледзь часам добрыя насустрach,
зусім як слова ад жанчыны любай
ува адным казаныні:

— Абяцаюні мае ахвотлівия на заўтрае
ня памятай.

....прыладжваюся ў асновы жыцьця.

Мы ўсе прыладжваємся пад'ехаць неразборліва ў пакутах
думкамі жаданымі:
свабода і зь несвабодай згледжаная
замяніцца разгледжанай.

...думкі ў няшкоду нам — старажытнасцяյ аб'явы
шукаюць раны залечвацца благім,
а радасці пазынейшыя ўваскрослыя
развязваюцца прыйшоўшымі казанынімі —
разлучаваць падагнанае сваімі поглядамі.

...думкі вялікія ад думак маленъкіх прымусна прынуждаюцца да сучаснага жыцьця. Я не кажу пра навуковыя, а пра сацыяльныя, бо яны лёс навуковага прагрэсу. Маю заўвагу можна грэбаваць.

(дзень мяшчанска)

...Раніца. Зара мінула. Толькі сонца распранутая да гола — не аднае хмурынкі на небе. Паўзаспаная гаспадыня выцягнула із студні вядро з вадой. Несла перад сабой двуручна. Не расплёсквала ваду на хатнія пантофлі. Сужэнец выбягае з хаты памагчы. Яна насустрach злос্লіва:

— Сама я даняся!

Ён утраціў словы добрыя адказаць. Усьміхнуўся ласкава. Рукамі-крыламі непатрэбнымі ўзмахнуў. Зразумеў. Здараеца пачуць у сям'і толькі пачатай.

...у кароткіх словам можна шмат сказаць. Але бываюць хвіліны мёртвія, яны ня рухаюцца, як словы выбранымі стацца. Чалавеку рухаць іх аддадзена ў мадэлях увабражэння або сурова: так ёсьць, зъмяшаныя з

кryўей, пакуль съвет назірлівы й нямоўкны дзеля сябе, у цярпеньнях ахвяраданыя, слова кароткае назаве словамі доўгімі, ахрышчанымі судліва, і тады із слоў кароткіх ня зынікне шмат літараў з усклікамі: ім заўтрашнє будзе добрым?

(рэчка Мажанка каля маёй вёскі)

...рэчка Мажанка плыве расходзіста між муражаных аселіцаў. Але шыны густыя, рослыя — прысадамі, усьцяж узьбярэжжаў. Рэчка съветла-зялёная ад іх съценяў плыла да возера. Прадзед калісьці, у яснай моцы здольнасці, гацяй загародзіў яе. Вусны вадзяныя съціснуў возерам. У рына скачвающа хвалі на расхоплівае ў млыне кола. За рухлівым, трудлівым колам — крыж у акіяне рэчцы, скрадзенай з мае Айчыны.

(Паўлюку Трусу)

...прывітання паслаў сваёй зямлі! Здавалася, дзясятая падмуркі за вакном прыладжвающа ў гульню ізь съняжынкамі-эпохамі... Дзень съняжынкамі бялюткімі за вакном маліўся пэўнасцяй вядомай, не адерочаваць парой, а лёсам учэплівацца — вучыцца... У падцепленай адлізе ад верша Якуба Коласа твой складны рытам у „Падмурку“ пачаўся.

— Цягне хлопчык санкі...

Маці просіць: „Убалонку не ўваліся“.

...штодзённа Беларусь чакала твой голас прыгожасці!.. Зарана съмерць спыніла голас твой. Там моўкнасць дзікая. Там магіла з рук Айчыны прыняла навек заснушага маленца съятога!.. Раставяюць съняжынкі. Укорлівая вясна прыходзіць. Узносіліся птушкі незнаёмая. Мінуламу месца не стае... Ды вечна будзе жыць паэт прыгожа-слоўны. Съмерць заплюснула яго очы, ня ўбачаць падмурак іншы, спадзеўны для Айчыны.

(сягодня для мяне гэтая запіска не літаратурная фармальнасць)

...можна пэўніца было і будзе, два імёны дастаткова мець у шарэнзе пасълядоўнасці жыцця... Народжана дзіця — імя дадзена, а падрос, дададзена: да роду званага належыш — не забывай!.. Ён ёсьць, а будзе? У пасълядоўнасці жыцця існуюць похапкі тарараплівасці непрадбачаныя... Імя знакам значыцца ў пісмёнах канцылярскіх, і пры спатканынях,

як прадмет штодзённы, называеца яго імя... Ён пакорлівы ўладнасці чужацкай. Калі закон суворы іхны яго ганьбіць, ня ўмее абараняцца сваёй роднай мовай... Ён ёсьць і будзе (прытулак ёсьць). Там думак шмат. Але слова за съценамі жывуць растлумачаныя цікавасцяй хлусьліва „знаткамі“ пра славянства... Нарэшце дадумаўся, хто ён ёсьць. Сваё імя паставіў папярэджанынем на сваім гародзе, бы пужала ад птушак — нахлыні чужацкай... Ён ёсьць і будзе. У чаканыні на камень бязголасны садзіцца, пакуль зброя лепшая, агністая адпусціцца з рук ягоных абаронай.

(малюнак: Праз Брод)

...праз той ручай каля Забродку-вёскі масток ніколі не збудавалі. Калі яго не пераяжджаць — ён сабе адданы. Роўніць шчаны-скупіны пяску па дне пласканей залацістай... Ён пераходаў часта не чакае. Але калі паводка калі восеняй ці вясной нахлыне, яго бродам называюць. Захліства ў калесах съпіцы. У кустох няводля — зарошчаныя капліцы, зьевер туліцца ѹ палахліва падыходзіць піць із ручая. Празь яго ўсё-такі прасыцінкам неабмінутым урэзваеца дарога — далёкая ѹ невядомая, як у казцы... Пасыля водгану бурлівага яму ня хочацца пльць шырэй, ажно прыліплы да пяшчыннак... Вечер хвалькамі яго ня цешыць, па пяшчынках плыве паволі... Аднак ён Брод. Гарбаты ѹзьбярэжжы ўзынімаюцца па-над ім зьберагчы яго. Ня ўезьдзіш... Дарогу перайсці шляхам кароткім, да чагосяці добрага накіравацца як найхутчэй. А можа? Усьцеражэ ад злога, калі паводка здарыцца ўторная.

...дурнота, калі асабістae не спалучае з думкамі іншых. Тады персанальная выпадкі думанінья — агранічанае ўвабражэнне адзінотніка.

...самае шчасылівае — быць нешчасылівым. А калі быць шчасылівым, падумай: ты ўкраў шчасця ад іншых. Твая будучая справа — дабротны зьевер ухіліўся зынішчэння ад нешчасылівасці... Мы суворы адзін да другога. Мы ачунаемся толькі съведкамі свае здольнасці. І чым яно глыбей, тым глыбей апушчаемся ўва ўласнае жыццё. Усё-такі ёсьць прычыны ствараць свой спадзеў-шчасця.

...учора глядзеў фільм „Звяяры ў Афрыцы“. Балючае зынішчэнне для існаваныня. І я лічу, растрошанае жыццё дабротнае жывёлы падобнае да маралі сучаснага чалавецтва, пра што мы неаднаразова ўспомінаем. Здабыча для існаваныня здымае ўсе адказнасці.

...у Масея Сяднёва ёсьць выказка: „Я сам сабе вялікі!“... І ён праў. Бярэце ад сучаснікаў, што арыентуюцца, не адмаўляюцца сумерышч іхна быцьцё, не забараняюць сабе ажывіцца, усъміхнуцца, ачуняць духам асабістай самастойнасці.

...раптам сяняння (усядно якога дня ў году) успомнілася наша мітаўгія. Як добра, што яна ў забабонах, у прыхамацях, а найважней перамянілася ў казкі. І яно сталася часткай народна-літаратурнай творчасці.

(зь Беларускай міталёгіі)

РУСАЛКА:

*Я тут плаваю, і чистая вада заўсёды бруніць з крыніцы.
Кропля кожная мітусіца з-пад зямлі, бы далоні плешицыць.*

ЧОРТ:

*Я думаю, калі зіма прыходзіць, ты замарожаная із мной.
Ашаразаныя твае плаўнікі не хваляць хваляў рай.
Яны прыманкі рыбам — скалкі, стрэсеныя лёдам.*

РУСАЛКА:

*У вірох горшых ты жывеш. Бяжыши ад іх у клеці,
агледзенія селянінам.
Мне мітрэжнасць вады ўсюды,
і ўзьбярэжжы вузкія непрысудзь.
Пад небам зорным, навагоднім, крылы-плаўнікі паказаць
сьвечкай зырнай у роўні зь месяцам съятлом.*

ЛЯСУН:

*У лецишчы лясным я чую ваши галасы.
Усе яны ўрэз. Я дворнік усемагучы.
Венікаў у лесе шмат. Разъміту бярэжжы сонечна,
абагрэтыя для русалкі.
А Чорту ў вірох мутхняных неспрадвеку жыць.*

...яшчэ жывём сучаснасцяй 20-га веку. Незразумелы ўвалоў за-
грэдзіцца, нахлудзіцца ў маёй Айчыне... Я назіральникам стаю ў воддалі,

на чужыне. Я ў балоце-дрыгве сучаснасці! Гэтая падробасць хоць слухаеца азначанай мэце, а ніяк ня ўводзіць мяне ў якасць зразумелых — зоны думак майго народу. Часта яго ня можна зразумець, што магчыма або немагчыма праз „павеставані“ свайго нацыянальнага. Прыняць праўнасць сваю, нават праз сілу-зброю.

(мне чамусыці зноў успомнілася крыніца ўблізін бацькоўскай сялібы на Айчыне. Шмат каму, ад кагосці ўспаміны нічога не даюць у помех зразумець іхнью асабістую станьву недалегласцяць у жыцьці. Быць ува ўспамінах сваіх, значыць, ты чуесцься, бы нейкі заключоны ў турме, бо гэта толькі яму пакідаецца.)

КРЫНІЦА

*...я разумею цябе. Бруніш із падзямеллья. Зі мой не замярзаеш.
Лось, напішыся тваёй вады,
зводдальку скараны паляўнічай кулай.
Дрэвы-паўкусты — сапраўдная цішыня.
Разлукі із крыніцаю няма.
Прыгожыць брунь крыніцы гусьцінёй улетку,
а зі мой накідамі
съняжыстымі... Не жадаю ўпамянуць
парадокс ад эмігранцкіх паэтай:
— Ты завучаная лічыць сълёзы маёй Айчыны.*

(разумовая прыхільнасць, якая не імкненіца літаратурнасцяй. Чытаў пра вартавых лесу на Алясцы, у Амэрыцы.)

...вартавому шмат было што вартаваць. Але заснуй ад на іраннія. Не прыслухаўся да шораҳаў навокал. Даверанае ўхаванае — зладзеям зло — нумарамі расыпісаныя ды ўёрсты складзеныя, ляжалі хлыстам дошкі. Радаваўся вартавы. Зара, як зьмест нябёсаў, запаліць. Запаліць вочы соннія. Абудзіцца ў пачу ў пілоўніках той самы хлыст: драўніну скрадзеную, бы ня зь лесу, пілы-свярдзяльнікі расточвуюць на павал... Абарані лес!

...падабенства ў самім Менску да „Казкі зімовай“ ад Гайнрыха Гайнэ. Жывельна дрэсіраваныя, упэўненыя бажкі старожытнае жыцьцё нацыі пнучь казкамі ў сучаснасць, як лінды, асьветленыя ліхтарамі ў парламэнце, блядзтва пралетарскае расейцам паказаць... Яны шурсы-цяць кlapotліva ў засадзе супраць сваіх. Насустреч тая самая перахваць,

у помач, ад расейцаў. Пакараем. Суму расстрэляных кладуць у пэйзаж у сходзства да прыроды нацыянальнай... Памочныя абаронцы сярод мініструя БССР знайдуцца. Сваё растуць названым пакаленнем ці матушкі, ці пераматушкі Расеі. Знаходзяць слова шчырыя, расейскія: „Мы ня бросімся в нацыянальнае заблуждение“.

...ня ўсёліш камусыці веру запіскамі, зацемкамі, які пачаў сваю жыцьцёвую гісторыю ў пэрспэктывах пакорнасьці чужацкаму. Калі парадаўніц іх да тыпаў ад Дастаеўскага, яны не разумеюць спагаду да саміх сябе. Яны апіноўваюцца грэшнікамі ў трудлівым прыстасаваньні да чужынца.

...я рукі распрастаяў перад гасподнім днём.

*(Херувім не паліту!) Размышчэння нейкага шукаў —
прыхільнасыці майму настрою. Злосыць была абы-каму.
расправіца клаапаціўся із настроем горасным,
бы з ворагам падлічаным, уходжаных у ліках лікамі
штодзённага жыцьця.*

Ён рассадны. У сваім цягнуўся да другога съвету.

*Дзе нічога, міма, спаквала
ня радавалася прывітаныям мне.*

...надсъмех над самім сабой.

*Настрой заўсёды кветам
расьперазаны каетнасьцяй аж да агала —
у души трывожныя зімой і летам.*

...маладосьць не разумее старасыць, а старасыць разумее маладосьць. Таму яна ў існасьці напраўляе жыцьцё ад чагосьці мінулага, але не падпраўляе яго. У старасыці шмат пагарднага. Ни можа адгадаць будучынню. Пра гэта шмат прыкладаў — асабліва, сярод нашай нацыі Беларускай.

...велікомасыць паэты ў рыфмах і рыммах.

*Велікомасыць майстра
ў гарлачах — гаричок зъляпіць із гліны гладкі.
Калі ён чэсны, не шукаючы перакладкі ў ягоных дзеях,
адчуе кайстра на яго плячох парожнія.*

*Пойдзе шукаць праіду на ў рыфмах і ў рыммах —
загадка не старая.*

Будзе слова скачаваць яйкам велікодным па латаку,

будзе слухаць съпевы пейніка із воддалі ці на тынку.
Нерытмічны съпев — зъдзівіца: заглушиў яго —
ня ведае, як пяньку
вытрэплеваць із кастрыцы.

(майм крытыкам падказаў пра сябе самога, Юхнаўца)

...багаслаўлення зь неба парожння глумазня.
Стараежысты съвет каля мяне, каля іншых,
некамэдыйная зарука дня.
Здарылася і здараеца штодня
ад зборышча асабістых
веталасяць прыхільная, спаўная,
аж да зямлі прыніклая, падумаўшы,
напаткаю: — Падзеленая жыцьцё і съмерць,
бы вонкы нейкія ў шыбах;
але найперш убачыши у рамах шыбы.

...съвет збаламучаны, пакуль ты
ня станеш часткай яго.
Будзеш глядзець на працу сваю.
Вобраз ня скончаны знайдзеш тады,
на скраю,
дзе балонкі жыцьця ўратаваныя,
адхілённыя запісія дурных меркаваньняў,
яшчэ пакідаюцца, узяць ад іх
прароцтвы нейкія — чалавечыя агранічэнны думаньня,
падправіца — збаламучана,
пакуль ты ня станеш часткай адмоўнай,
пажыць у запісах разхобістых меркаваньняў.

...сардэчная ўпэўнасыць — суровыя лагоды дня
значаць частку загароднія ў лёсу,
пачутае, здаецца, ад гадоў маленкіх:
нагадвае здарэннямі ў пасілку дня адчуць
дзіцянём між імі.

...нават у „маленькага“ чалавека ёсьць свае духоўныя якасці. Ён,
можа, спаліў больш съвечак у съвятынях, чымсыці нейкі вядомы съвяты ў кляштары. Але я пра зусім іншае. Звычайнія людзі, не інтэліген-

цыя (усярэдняе вымаўчаньня маўчаньням), могуць сказаць, пажыўшы па-чалавечаму:

— Мы ведаём, што значыць жыць сёньня, цяпер, а не праз соткі год.

Сапраўднае ад блажэннага Аўгусыціна: „Дабрадзейнае язычнікаў — захопна захапляцца недахопамі жыцьця“.

...пра сваіх благое можна сказаць шчыра й нават выдумана, бо не вытрымоўвае надзяліць ілюзіямі, прынамсі добра... Ілюзіі — абстрыганныя, вельмі часта здараецца, крылы, бо крылы херувімам абрэзаныя неадпаведнасцю... І тады ёсьць сорам. А сорам тады — папраўка сумленню!

...навучанье ў ачышчэніе адвечна зъяўляюцца напаказ між жыцьцём і смерцю: на яву ў снох... адвечна чалавек апыноўваецца ў разнавідах змаганьня за існаванье.

...брат родны будзе хату.

— У цябе ж наследная хата — дом яшчэ парадлівы, гнілай не асеў яшчэ на падмурак...

— Прывычалаіся. Шмат у ім няшчасція. Вось глядзі: пясок нагнаны ад дажджку, здаецца мне, із магліцай маіх, тваіх бацькоў ужо вышэй за падмурак.

...крохвы паставлены, пярэнчаны прыматаўаны. Брат кажа:

— Падмурак падганю пазней. Каменія на Беларусі шмат. Ладоні ўходлівія, абы сіла, укласці май працай іх умеюць.

...уласціва падганяе на страсе драніцы, каб не цякло на зруб.

— Ад дажджу ўсыцерагу.

...мне збоку бачна. Аж скрыга-жаль.

— Чаму з вуглоў-заложанаў не падкладае цвярды падмурак?

...мой брат суровы, неадступны, папярэдзіў:

— Вызваленым хачу быць рабом. Не будан, а дом для мае сям'і хачу я мець. Парады ў спачуваньні раб не жадае чуць ад быўшага брата-начальніка із КПБ парткому. Дапамажы, ты ж цяпер бяз працы. Мая праца лепшая.

...яны не пасаромяцца прызнаць маладзенца, паднесенага на ўлонінках кумоў, ахрысьціць па-іншаму. Адмаўляюцца бацькі ягоныя ў часе жывыя між людзей жывых, сваіх, маладзенца іхнага не назваць

Беларусам. Я падняў келіх за нованараджанага й падумаў: падрасьце ён, будзе міт пераменны для сваіх аскурдзелых бацькоў.

...гімны імпэрыяў ня скончаны тым, хто жыў спадзевамі вольнасці і згубілі яе. Прыносіцца ім вахцівае, нахабнае права зноў нахабнасцямі перадыхаць... Хлусцілава гісторыя імпэрыяў — адмены. Адыскаваюцца валажна, валадушная кволасць прыніць мінулья злачынствы пераступнымі съядамі — заменаў іншых абяцаньняў.

...ціхае неба.

Паэты славяць яго.

Успамінаю бы кожны дзень,
а яно, залюбленае сабой (уяўленыне дуркаватое),
да нас не апускаеца
шорхнасція бязмоўкнай ваблакоў.

...калі бывае сінь сонечная, жарыста —
равеснік выгнаць съценъ утульную,
хочацца, каб зямное небам не было на зямлі.
...дзякану сабе, што ампатураны зъявіўся верш на сяньня.

Я аніяк не ўхілюся вершаў.

...чытаю часапіс „Полымя“, іншых зь Беларусі няма. Сучасныя беларускія паэты ў пісьменьнікі не дадаюць творчага ў нацыянальную творчасць. Аплываюць расой сумнай успамінаў пра зямлянкі пасля другой вайны. Гэтаму нашаму народу ня ўпершыню. Вось парабаўніце ўспаміны із далёкага ў цяперашняга, і асудзіць. Калісці польскія і расейскія мніхі ўдольвалі збудаваць манастыры ці кляштары адпаведна рэлігійнай веры. А нашыя людзі пераможаныя „кляштараліся“, манастырызavalіся па некалькі гадоў у вохкай глыбіні зямлянак. Апрацоўвалі нівы, каб накарміць араву рэлігійную ды дзяржаўную яшчэ даць ня ў меру абавязковую дабрадзейнасць скупшчынай налёгай. Прыгнёт рабіў народ маўклівым. Захапляйцеся дарам Боскім: касцёламі ў прааслаўнымі святынямі. Было шмат месца для Бога.

...і вось сучасніцца. Другая вайна закончылася. Людзі наскія ў зямлянках. Побач іх будуюцца палацы саветаў. Расейская-савецкая роздаль, элігіі гаспаднікаў на людзкой нядолі Беларусаў.

...мастакі малююць (недастаткова фатографіяў). Паэты ў пісьменьнікі скрабуць слова ды праклённыя вайне. Клікаюць жанчын і дзяцей пахаць нівы ўласнымі мускуламі, бо грамадзтва краіны патрабуе яду.

...творчасьць ня ведае мастацтва. Стaiць на адным адчуваныні — не прызнавацца — праз прыстасаванье здабыць багатую краюху хлеба для сябе ад няшчасных.

...літаратурная творчасьць усім вядома. Далікатная хлусьня для мастацтва. Але ў гэтай хлусьні для мастацтва патрэбна адважвацца на нахабную адвагу. Ізь нехлусьлівых, гістарычных падзеяў знайсьці са-праўдная мастацтва дзеля праўды. Але яе няма ў „Полымі“.

...зноў здараецца чытаць у „Полымі“ пра моц чужых і ад сваіх, што сталіся чужымі пад кіраўніцтвам расейскага народу. Прынцып патрэбаў ад іх суровы. Народ насікі прыгнечаны. Нацыянальна-далікатная апыноўвалася ў поўнай грэблівасці расейскай прапаганды. Падкідваюцца, бы незнарок, успаміны пра Янку Купалу. От жа, абапёршыся на кіёк, ён задавальняўся існаваньнем свайго народу. А ці сам народ самім сабой? Гэта суздарылася ад волі пераможца.

...не радзіма, а Айчына ў прадчуваньнях будучыні. Патрабуе мастацтва да зваротаў утрачаных скарбай. Нацыянальны сад стаяў і стаіць у пладзіне — не зьбіраецца. Губляеца свая праўда, пра якую можна, нарэшце, нешта сказаць. (Адважваўся, як даведаўся пазней, Караткевіч.) Выдвары чужацкія прыціскаюць, прыхлопваюць на нішто нашу цывілізацыю, культуру, што была ў ёсьць агульная да жыцця між іншых народаў. Прымушаюць быць згубленай у съвеце гісторыі чала-вецтва... Усё ліха нам — мы самі апускаемся ў формулу народніцтва, але ѹ народнасць — толькі нейкі атрыбут — племя, якое ня можа абысьціся без упływu моцна-чужацкага прыгнёту.

...наша інтэлігенцыя невыключная. Яна аніяк няўздолі свайму мінуламу. Яна карыстаецца прывілегіяй чужынца. Таму наша „свабо-да“ творчая ці „палітычна“ незалежная зьяўляеца бяскрыўдным прак-тыкаваньнем: пішэце беларуска-расейскім жargonам — уzech... Раздво-енныя захаваныні творчых асабістасцяў — разбуральнае. Пара называць здрадай. Нацыянальнага паблажэнства дабрадзейнасці ў „памылках“ месца больш няма.

...у нас ёсьць таленты дазволіць сабе багатую люксусовую твор-часьць у агуле іншых народаў. Яны поўныя ўраджаем ад нацыянальнай мінуласці. Чаканьне не цярплівіцца!.. От жа зразумеюць: і Пушкін трymаўся свайго нацыянальнага. А чаму ня быць равеснікамі ад свай-го?

...творчасьць наших людзей — бясконцы, ясны круг.

...сумліваў больш няма. Тварэц: паэт, пісьменнік — спадабаўся ма-стацтву, і яны ня могуць адступнікамі ў беларускім нацыянальным гра-мадзтве.

...даруйце за агрызлівасць уводдалі ад Айчыны.

...сучасная філязофія Беларуская — прасіць інтэлігентнага про-цістайлена доказнасці, а не апраўданьня.

...нацыянальная філязофія наша ў чужацкім разуменіні не багаслаў-лення, а зайдрасцьці ім. Закінутая, скароджаная іхнімі талкаваньнямі.

...наша філязофская думка, калі ёсьць па-іхнаму, дык як найхутчэй ад яе пазбавіцца.

...яны торкуюць, точуць сваё хрысьціянства, таму што па-іхнаму разуменіню яна не прылебна ім сталася выключнай магчымасціяй нашай дзяржаўнасці.

...і вось насалода — самазнішчэнне нам. Мы мусім натуралізава-ца. Ня вedaць свае філязофіі.

...калі што-небудзь зьявіцца ў творах наших, дык мусіць мэтадыч-нае падтасаванье да гістарычнай нумерацыі расейска-марксісцкай філязофіі, да гісторыі.

...мне ўсёдна, як літаратуразнаўцы азначаюць месца для натуралі-зму сярод іншых плыніяў літаратурных. У натуралізме рэальная рэ-чаінасць ёсьць шустрая, плённая адносіна да твору. Чиста практыч-ная моўная апісьмальнасць у състэматычнай шчыграсці да асобаў у зъмесціце. Па-іншаму сказаць: ператасоўванье аб'екту „сумнеўна“ да аб'екту „Being“, як у Сартра так ёсьць!.. Наўмеры марксісцкай тэорыі: натуралізм абражает жыццёвую праўду, не зусім адпавядая экспрэсіі, якая выкладаецца ў дэфінітнай форме сумлення, прыліплая да арыгінальнай прастаты існаваньня, і робіць аўтара, у звычайнym сэнсе, не-належным да таго, пра што ён піша.

...наша літаратура найбольш належыць да тэзаў натуралістычнай экспансіі, таму што яна ўхіляеца паказаць, прымусіць праўду быць у Праўдзе. У бальшыні наша літаратура не мастацкая ўзывшасць, а прыклады для будуча гісторыі. (Зарамантываныя весткі, летапісы — праўдзівія й хлусьліва-выдуманыя.) Маладое пакаленія, нацыянальна вытрыманае, будзе рабіць у іх раскопкі, знаходзіць розыніцу паміж па-чужацкую аддэрэсіраваных і насапраўды таленавітых тварцоў, адда-ных наці Беларускай.

(Магчыма, у гэтым загаварыўся, бо я чытач, ня крытык. Прабачце!)

(бы агаворка)

...у беларускім літаратурным натуралізме ня знайдзеца нямочай для падозраньня, пра што апавядеца. Там шмат яўнай сказнасці супраць сумліваў, апячатаных пэўнасцяй аўтара.

(зацемка ў дзёньнік)

...вясна ўжо пачалася.
Усё зімовае пакінулася
ляжаць гнілой пасыцеляй,
вясне перасушиць.
Рэха ранішнє ўслед жалейкі пастуха —
залея
у прасторы чыста-съветныя
кволасць абараніць
пелясткаў вясняных.
На хлусіць зълюбленое ўвабражэннем —
надоўга будзе несканчонае ў вякох.
Хуткія вятраты шапочуць ізь вясной
прастору наўздагон.
Неўзабаве, як перад зімой,
вясна красу свою разгоніць
у тую самую пасыцель гнілу.

(зацемка ў дзёньнік)

...нічога дзіўнага няма ў старасці ўспомніць, каб жыць даўжэй, саромнае ад маладосьці. Ува ўспамінах старасць роўніца із маладосьцю... Называеца ўсё паверхнасцяй. Жыцьцё занятае ўспамінамі, так было заўсёды, у цемнасці ўспамінаў аж да съмерці.

(зацемка ў дзёньнік. Знамаму — упэўнены ў сваіх думках)

...я часам не люблю сябе ў жыцьцё вакол мяне, як і ты таксама. Дні перахрышчаныя каляндар вядзе. Для нас праграма пісаная старажытнасцяй вякоў... Іх не перакруцім баўтаньнем дурнаватым.

...рухомасць сучасных рэвалюцыяў — рабі, што пажадаеца, не пакінеца, каб не пачуць... Мабыць, ці не чаканьне новай „эвалюцыі“.

...уквеліны жыцьця: непрыемнасці, няшчасці, з усялякіх бакоў бытаваньня-жыцьця заўсёды абвешчваюцца. Няшчасце калі? — кіда-

емся вельмі радзьва (часта) знайсці ўсялякія съвятыя кніжкі, каб разумець і пераканацца: „Чаму магло здарыцца?“

...разумная істота на зямлі — толькі чалавек. І заўсёды зь ім што-небудзь здарaeцца, здраджвае яму. Ён абстрактны ў сапраўднасці! Съвятыя кніжкі „шумяць“ у філязофскіх і народных паданнях. Ён моўкна прымае сваю індывідуальнасць ізь іх. Ідэнтыфікуеца становішча, пакуль чалавечая раса існуе. Ён — раса — схаваў некаторыя таямніцы ў старажытных кніжках. І які вынік? Там дозы існаваныя чалавечага інтэлекту або горшай істоты на зямлі, якая можа думаць.

...назавем съвятым съвятое Жыцьцё! Ня трэба лістаць ейныя балонкі-радкі, упісаныя на кожным дрэве, на кожнай гамані ручаёў. Адно, што можам разумець у даным часе, тое, што чалавецтва пакінула ў Бібліі ці ў Каране, ілюзіі галюцынацыі, зъдзымухныя падходнасцяй сучаснага жыцьця.

...на зямной кулі, што называеца чалавецтвам, не дасягнута агульная меркай-мяжой чалавецтва. (Пра гэта ў зацемках не кажу, бо ў рэкордах Злучаных нацыяў не ўспамінаеца й г. д.)

...усілімся, што ёсьць. Мы ведаем жыцьцё праз кожнадэйны досьвед і здарэнні. Жыцьцё — съвятая кніжка — не перачытаеш, не пералістаеш нават. (Па-моему, блага, што ня вельмі растлумачыўся. Але гэта была толькі зацемка, у якой паказаў сваю прысутнасць, так сказаць. Ці ня ўпорастая фармальнасць — спалучэнне да свайго думаньня?)

...усё, што я пішу, будзе наўным для іншых. Для мяне? Вялікай прымусовай дабрачыннасцяй было. Дабрахвотнік апынуўся сярод няволі сваіх думак і чужых. Але пасябеццё свае сумненіні. Даверуўся сваім думкам і разважаньням.

...штосьці ўменшаваў або вялічыў у зацемках-запісах пэўным „аўтарытэтам“ меркавання.

...спадзяюся, камусыці будзе непазбаўлена сказаць пра мяне дрэнна.

...у некаторых сваіх запісках-зацемках я час ад часу засыхаю як нататнік — пішу, каб не забыцца. Ня ўсё растлумачваю. Мабыць, навучыўся ад сваіх Айчыннікаў (стуль, ізъБеларусі). Даказваем сваю бязгрэшнасць, беззаганнасць, бездакорнасць.

...калісці мой бацька пасяля спрэчкі із суседамі сказаў яму:

— Вы ня любіце анічога майго. Здаеца, мы — бы даўнія суседзі — праз возера живем. (Мне ўспамінаеца бацька. Суровы быў, але быў праўдзівы ў суровасці. Значыць, адасобліваў сябе ў паходні ад жыцьця

ця і жыў тым самым, чым жылі астальныя жыхары ў вёсцы.) (Звычайная зацемка. Мне прыемна, я ўспомніў пра іншых.)

...яны ўсе былі падобныя да сябе — ня скажаш пэўна. Яны людзі. А паміж імі ёсьць чалавек. Грэх толькі ад звярояў калісці. У міласці лясоў гушчарных, пячораў горных маленца песьці для пакаленьня. Маленцы дарослыя не згаджаліся з хуткай съмерці, па-іншаму ўваход пячоры каменіямі цвярдымі закладвалі прад начай. Ім маланка заўтрашні простор асьвечвала... Мабыць, з гор-пячораў, а потым з пушчаў чалавек крывіч (гадоў было шмат) размаўляць пачаў із зямлёй і небам на сваёй мове.

(у зацемкі)

...устаражытнасці паляўнічаму было сорамна вяртацца да стаянкі без дзічыны-ахвяры... Сучасныя з Пляцу Волі сталічнага страляюць у пушчу Белавескую ѹ жадаюць, каб зьевер падранены раны не залізуваў яшчэ жывым... Паказваецца народу самім народам:

— Ён мусіць жыць яшчэ!

...што станецца із ім? Таямніца нашага правадыра. Народ ня кажа:

— Які спагадны ён і мілы паляўнічы?..

...моўкне правадыр, як спадарожнік у сваёй краіне, — не дазволена яму пайсыці ѿ наваколіцы назначаныя сталіцы, быць паляўнічым.

...папулярныя веды. Калісці Бог ня ведаў ні Прасторы, ні Часу... Касьмічны выбух — Бог уцалеў. Гэта вышэй, чымсыці немагчымае. Ведаем цяпер — магчымае!.. Ён вядомы зноў аб'явіўся. Напоўніў простор зорамі, плянэтамі ѹ назначчыў, у якім Час ім рухацца ѿ просторы.

...прынесліся несканчоныя думкі для навукоўцаў, а для рэлігіёўнікаў із Палесься (баптыстаў) дурлівая спалоханасць прад вяліцтвам архітэктурным — прыгажосць съвятыння.

...няхай твораць сабе дні страшнейшыя, боскія.

...я сам сабе стварыў пагарду. Балазе гэтаму не люблю, каб стара-вечныя вялікія рэлігіі блазнеліся ѿ імі Бога сэктантамі.

...прабачце! Цяжка выгнаць із душы чалавечай блазень, ён як успамін із скавэржанай асобы, якая пакутвае непаладкі ѿ вялікіх рэлігіях.

...у барацьбе за незалежнасць, можа памыляюся, рэлігійныя сэкты карысці не дадуць. Можа, скарожаныя баўдзёльнасцяці для саміх сабе. У Амэрыцы ёсьць 365 рэлігійных сэктат — бізнэс зь імем Бога. І яны часта перашкаджаюць сучаснаму жыццю нацыі.

...пры гэтым — упадад, калі імпэтныя заходнікі ня ўздоле падва-жыць фундамэнт нацыянальнай выгрыманасці, яны пачынаюць ка-зытаць прымітывную пачуцьці, за якімі сігае антынацыянальнае праз сэктантату.

...я ня думаю, што сувядомы праваслаўны беларус назавецца расей-цам. Але калі інтэрнацыянальны, агрэсіўны каталіцызм на Беларусі съцеражэ за сабой пальшчызну, а праваслаўе расейшчыну — здарэн-не неадпаведнае інтарэсам нашай нацыі. Гэта ёсьць скрыты імпэры-ялізм із-пад сутанаў съвятароў і ксяндзоў, пакуль адкрытая вайна пад-рыхтоўваецца супраць нас.

...як добра было б, каб беларусы забыліся на рэлігійныя прыхамаці ѿ перакананыні: чыя рэлігія найлепшая.

...аднойчы мой знаёмы несъмхоліў выказаў пажаданыня:

— Спакойна нацыянальна абыходзілася, калі б прамежкі ѿ гаду найбольш рэлігійных съвяткаваньняў адпраўляліся беларусамі ѿ адным дні. У розыніцах дзён съвяткаваньня тады яўнай абвешчваецца канцепт рэлігійнай неталерантнасці. Дазволім вярнуцца да існаваныя на Айчыне невядомай статыстыкі-колькасці насельніцтва ѿ рэлігійным падзеле, і будзе тады ясная зорнасць нацыянальнасці.

(Хай сябра мой пакідаецца із сваімі жаданынямі. Там шмат яшчэ іншых розных прычынаў недаглядаў.)

...дэўнае творыцца на Беларусі. І ўсё гэта на руку захопнікам. Па-думаем уважліва пра эканоміку, пра зынявеченую культуру ѹ цывіліза-цыю нашага народу.

...імкненнінасць людзкая — не адхільнасць. І яна стварае чалавека або злачынцам, або дабраветным. Кожны з іх мае сваё задавальнен-не. У злачынца ствараецца свая праўда злачыннага, у дабраветнага — праўда выніку ад ягонай працы, здолы — карысць грамадзству.

...дабротлівы чалавек прад стыхійна-непадладным усё назаве ад-ным словам: задрылася, было калісці, ды прабачліва, ад граху свайго натрапілася ці ад чагосьці іншага, папрасіць малітвай уцешыцца, калі рэлігійны.

...у бясконцым жыцці, пакуль Час дапытлівы (умоўна) каля нас, людзі не забываюцца знайсці праўду на зямлі праз асабістую дзея-насць.

...аднак людзтва, як яно не адасабліваецца ѿ сваім грамадзстве, можа на пляchoх адданага Часу скрыжаваць раны зла.

...даверлівасьць чалавека да чалавека ёсьць толькі таму, што яму патрабуеца грамадзтва. У гэтым ягоная гасподнасць, пастаянства панаваньня на зямлі, і ён займае наялішніе месца ў прыродзе.

...я гэта сказаў, абы напомніць, бы сказаць пра нейкую віну. Яна сорам ня ведаць, забыцца на яе — магчыма, нічога не пераконвае. Даверлівасьць заўсёды ў смутку.

...замест каб зразумець, што пераменьваеца ў нашым часе, кідаюся ў пісьменства наўнае, навакольнае. Гэта значыць, практыкую сталкавацца із маёй наўнасцю. Час бярэ дайсці да наўнасця, а потым адбіцца захопна ад іх.

...наўнасці мае, намошчаныя памылкі ў паходзе да нацыянальнай гісторыі, якой калісці ня вельмі займаўся, пазбаўлены быў.

...вядома, трапляюцца прыхільнікі, і яны будуть памагаць нам, мне дабрацца да культуры, цывілізацыі іншых народаў; другія — іншыя, небяспечныя. У нас няма нацыянальнай сілы пазбавіцца іх.

...прыходзіць слоўнае каштрубнае змаганье — неадольная барацьба дзеля таго, каб выжыць нацы.

...супраціўная чалавеку — ятнасць палітычнай систэмы. Чалавек між чалавекамі — насільства. Калі даходзяць дзяржаўныя прымусы супроць нацыянальнага, усялякія сродкі змаганьня (можа, мусіць) пакідаюцца — апраўданыя.

...літаратурны рэалізм Захаду, а таксама наша Беларуская, стаўляла ў позу трухлівасьць сацыяльнага быцця народаў, грамадзтва. (XIX і пачатак XX стагодзьдзя.) І ён памог, узнагародзіў бясъпечныя тэзы для камунізму ў тым часам ўскalынou рэформы капіталізму.

...чалавек-нацыя й надалей — што на адзін — яго!

...заваюй, перамажы малыя народы, асымілюй іх. Таленты малых нацыяў апіноўваюцца здабыткам пераможцы — вялікай нацыі. Чаму так здараецца, можа здарыцца прадметам дасыльданьня чэсных гісторыкаў і псыхалёгі-антрапалёгаў. Мудрасць, здольнасць, таленты ад іншародцаў узвышаюць уладнасць культуры й цывілізацыі імперыі. Прыклады побач: расейская й ангельская імперыі.

...навучаньні ад сталінска-расейскай улады паволі адвыкаюцца. Зьявіўся пасълясталінскі пэрыяд. А тут як тут — Беларусы любяць так сказаць: Беларуская творчасць і палітычная дзейнасць надалей у сетках расейшчыны... Што будзе наступнае? Раптам прыносяцца першыя

ахварнасці выключна беларускаму ў асьцізі, усё-такі не адступяцца залежнасці ад расейскага. Творчыя ахварнасці паўпажывому рассказваюць прычыны пакутаў. Друкуеца асабістae із жыцця, але нахлуслівае. Ці не пара ўжо ў сваялюбасці паэтам і празаікам сказаць: „Мы ўсім паахвяравалі ранейшаму ўціску, а цяпер час: мінулае называюць пакінуты на задворках гісторыі, не ствараючы болесці, а назначаюць новую эру“.

...кімсці так-сяк яна ўжо почалаася. Кімсці зьявілася недастатковая. Яно ўквелінай нецярплівасця паказаць сваю ўладнасць. Ды вось вялікае пытаныне: „Як зыміруюцца із намі пераможцы?“

...летні дзень. У вёсцы неспакой ад самага ранняня. Усе барзьдзяць да працы. Сады й лес упобач навакольля валогу п'юць расы. Звон не аднае касы ад съцепавак нагаstryць адзываюцца. Заспалы я — не гультай, абмываю твар у крыніцы, у блізасці цячэ каля сялібы. Птушак сыпей узносіць угару мяне, да неба. Я бацьку памагу, ня сънедаўши, зачасіць мурог ад скрайё. На рацэ ўскрыкі плытагонаў. Важак ускрык мацней.

— Дурань ты! Ганок вядучы на плёсы не скіруй!

...і новая зьявілася ў вёсцы. Спакусы гэтакай аддаўна не было. Мніх заботлівы ў вопратцы, чорныя разьвёрсткі, дзесяцам-курнушом пра Бога апавядада... Летні сонечны дзень. У вёсцы неспакойна ад самага ранняня, бы нейкі князь ўсё аддаў сялянам, прадчуваючы свой смутак скананьня.

...смутак у вёсцы прадвялічваець немагчыма. У вяскоўцаў ёсьць хітрасці радасці пазнаць. Маладзёны будучыя ў гай выходзяць радзьва род свой каханьнем пакалення працягнуць... Бясконція казаныні могуць быць ужо вядомыя пад нябесамі. Нічога не дабаўлю да слупоў каля дарог, хоць крыху адвясьці прасыцінак да несвяточных вёсак-манастыроў.

...лепш пра гэта не пісаць, працягваць абрэзу слоў.

...я вёскі сын таксама, іншым ня стаўся ў рукох казны. Вецер-час ня съцюдзіць маё цела, яно ўсё спатнела ліпкім злом.

...глянем на магіліцы. Каменныя каля ўзгалоўя і ля ног. Крыжы падгнілія, пахілія шапочуць ветрам пра мінулы съвет памёрлым зь вёсак сялянам-мніхам дзяржаўным.

...яшчэ ня здрадзіла мудрая чутлівасць паглядзець вачамі яснымі. Праз рэшата здарэнні ў стуль зёрны спадваюць у сацыяльны бруд узрасці па-іншаму, разборліва.

(бы дзяціная-надзённая)

...ад прыроды аніяк не адхілісься. Ноччу ўпрасонку мусіў заліўны дождж, а потым учарэплівы вечер ўзыняўся. Па-дзяцінаму ўяўляю, ведаю, шорхныя галіны дрэў за вокнамі, блізу за імі ўсьлед гналіся. Нават успамінаю дзесьці скошаныя сенажаці й жоўты жнеўнік на разгонах ніў. Верасень месяц быў.

(успамін)

...лістапад прыйшоў. Із таполяў у радоўцы каля вясковай вуліцы скідвалася апошняя лісцінія, бы шчыра прасыціліся руکі стральцоў каля касьцёлаў і праваслаўных святыніяў у просьббе ўбожаны.

...пасярэдзіне вёскі паставілі арку ў імя каstryчніцкай рэвалюцыі. Яна шмат каму падабалася. Раніцай я абуджваўся рана, бег любавацца ёй, там ужо былі мае равеснікі, і бачу: нехта не пашкадаваў дабротнае палатно, падвешанае з напісанымі чырвонымі літарамі (мабыць, ад брусынічнага соку): „У клець цяпер няма чаго хадзіць. Усё ў торбе на круку ў хаце вісіць“.

...прыехаў загон у доўгіх шынэлях міліцыянэраў. Спалі палатнічча на гразылівай вуліцы. Сяляне мусілі хадзіць на доўгія сходы. Нацыянальныя аддзелы генэрала Балаховіча ўратавалі вёску — паслалі пісъмо ў Райваенком: „Мы падвесілі!“

(творчая няпэўнасць)

...мне жадалася, вельмі жадалася напісаць апавяданыне. Людзі, пра якіх напісаў бы, побач мяне блізу штодня.

...яна была 30-ці годоў жыцьця. Прыгожая, статная. Каля яе ўвесь час прасыцікна сноўдаецца малады мужчына, таксама прыгожы. Прачаваў раённым адказным аграномам. Зы яго насыміхаліся. У калгасе, упобач мястэчка, не пазнаў розыніцу паміж ячменем і жытам. Я крыху знаёмы зь ім.

...сцюдзілася сцюдзенаватая восень. Яна ў зашклённым апрычніку ў рэстаране (былі гэтакі ў модзе) сядзела ў цёплым паліто. Каля яе насупраць без жакеткі ад гарнітуру сядзеў ён. Гутарку прыладжвалі смачнай емінай на талерках. Неспадзеўна ў абгледжаным пікантна да постаці паліто ўваходзіць высакаватага росту мужчына. Прабачліва здароваеца. Усьмешліва глянуў на жанчыну. Яна безь ніякай выказынасці ўражаныя на ablіччы глянула на яго. Нават не прапанавала пазнаёміцца.

— Ларыса, заўтра еду ў камандзіроўку! — і адразу, прыплюснуўшы вока, выйшаў із апрычніка.

...я жадаў напісаць пра кахраныне й пра зраду жанчыны. Здаецца, не напішу. У мяне зьявілася пагарда да слова „кахраныне“. Ці яно польскае, ці яно беларускае, мне ляпей чуць: прыхінуўся, любасыці, залюбаваўся незнаёмай жанчынай. Мая любая! У любасыці да цябе — мая любоў!

...які не абдуманы сюжэт. У маралі гарадзкога кахраныня ня ўсё разумею — хлопец зь вёскі... Які корань псыхалягічны ці мо іншы мог выцягнуць із гэтага апавяданыня? Мо толькі напісаў. Гэта значыць мне не пад сілу. Хваліўся.

(урыўныя думкі)

...празь некалькі дзён я зноў вярнуся падумаць пра Сартра. Натрапілася бязвыходна становішча, нарсыцівае — ведаць больш пра яго філязофію ў літаратурныя творы.

...незакончаны круг існаваныя грамадзяніна ў грамадзтве — гэта веданыне пра мінуласць. Яно не духоўная здрада для сучасніці мне й іншым людзям нашае нацы.

...жыцьцё рухаецца, як плянэты вакол сонца. Пра гэта ці варта думача, а калі думаць, дык не па-шарлятанску.

...жыцьцё патрабуе трамплін. Спрыгнуўшы зь яго, мы бясьсвязаныя ў паветры грамадзтва. Часам не патрэбны гістарычны компас. Усё навока, дзе прыстаць, зышоўшы із трампліну, не перашкода апынуцца, чуць галасы пашаны ад назіральнікаў, яны бы ўдзельнікі ў гэтым стрыбным руху із трампліна. (Прыклад: сучасная рэспубліка Беларусь.)

...учора мой сусед сказаў: — Я існаваў, а цяпер, пасля шпіталю, — жыву. Быццам так і азначаеца жыцьцё.

...дзівудушным не пакідаю сябе. Пакуль што паважаю Сартра. Здаецца, не загана. Загана ў пэўнасці, што любіш, ёсьць некарысная зъява камусыці, але сабе-табе зразумелыя блізасыці ўласнага бытаваныя зьнейкім падобным думнікам.

...недахопы думаныя пра дзяржаўна-нацыянальнае зъявіцца по-тым, і яны будуць бязь ліку балочыя. Пралупчанае раней нацыянальным хам'ём, будзе патрабаваць іншай, новай эстэтыкі дзяржаўна-палітычнага падыходу накіраванаасці.

...я размаўляю, як паэта. У паэты ёсьць слова творчасыці, а не загады верыць дазволенаму, і тады ён займае патрэбнае месца ва ўласнай мерцы быцьця.

...магчыма, усё вышэйпамянулае гучыць маёй уласнай, неабмеркаванай схалястыкай.

...багі ж нябесныя не забыліся зрабіць Сталіна съмяротным.

...імпэрыя ягоная выбірала для людзей пакорніцтва й рабаўлетнасьць.

...выбар свабоды для нацыяў Сталін пераконваў панаваньнем расейскай імпэрыі.

...па-ягонаму, індустрыйальная-эканамічная моц мусіла абагульняць нацыянальнае вызваленне, безъ яе ня мог абысьці — патрэба захопу.

...чамусьці багі зямныя для імія Сталіна памерлага не жадаюць адмовіцца ад прыгнечванья.

...калі адмовіцца? Мусіш лічыцца із сваёй грамадзкай павіннасцяй (не нацыянальнай), выбіраць свабоду, прыдуманую на подзе-аснове расейскай „дэмакраты“! Дыктатура не забываеца.

...у захопленых краінах праз СССР адданыя нацыянальныя пахонкі (шчытаносцы Сталіна) — надалей падсобныя дваранства імперыялізму.

...шмат хто з нас знаходзіць асьвяжную цеплыню ў дрэнных філёзафіяў, а ў выдатных натырпліва знаходзіць толькі благое. Гэткія людзі адбіваюцца ад свайго сумлення й г. д.

...назначаны прэм'ер-міністра мае дыплём вышэйшай адукациі — пахвала яму. Веды ягоная пра нацыянальна-дзяржаўнае, як плач кацяняці, пакінутага на марозе. Ён ува ўсім дзеля таго, каб і г. д. — Расея.

...Айчынным крытыкам вельмі лёгка крытыкаваць, таму што лядайка ім дазначаеца пэўнасць, жаданьне прачытаць, зразумець на друкаваны твор аўтара, бо аўтара не прымушаюць верыць у палітычную веру нацыянальной дзяржаўнасці.

...чалавеку-крытыку, што жыве адмоўнасцямі, бы ў „нацыянальной незалежнасці“ найболыш пакідаеца небясьпечнасць — нацыянальнае думаньне беларускіх аўтараў.

...і гэтак, можа, надмерна, ёсьць роспач крытыкаў ад няведанья сусветна-літаратурнай крытыкі. Ленінскі съёк думаньня пануе над імі.

...можа, заўтра, а яно прыходзіць наўпораста, будзе па-іншаму. А пакуль што яны сноўдаюцца, як ваўкі-санітары, у пушчы Беларускай літаратуры.

...Дастаеўскі (беларус) сказаў па-расейску: „Калі Бог не існуе, усё быць дазволена!“

...у такім выпадку пасълядоўнасьць: усё можа быць дазволена ў дзеі экзытнасці таму, хто дзейнічае супраць нас.

...сучасная Беларуская філязофія закінутая, а тая, што ёсьць, уся ў ленінска-марксісцкім тлумачэнні.

...ды вось ранейшыя вянчаныя нас з будучым. Будны й іншыя ў нацыянальной наветнасці адважыліся даць толк Беларускай філязофіі.

...праўда — весялосьць. Праўда — вялікі вораг таму, хто завяршаецца ў сваёй няпраўдзе. Праўда не памылковая прамежнасць. Праўда — перамоўка праўды й няпраўды.

...перасяленыне праўды й няпраўды не пэсымізм.

...я лічу няпершым: грамадзтва нясе сацыяльную агульнасць адказнасць.

...пазтычна — я жыву ў пушчы грамадзтва. Навакол мяне сцяжэ пушча, вырашчаная грамадзтвам. Я хаваюся ў ёй, як драпежнік. Ці яно палохае мяне? Палохае несправядлівасця, нявернасця пашаны забяспечыць хоць бы агульнай стабільнасця жыцця, таму я задаволены самім сабой, сваім паляваньнем у навакольным грамадзтве. Грамадзтва адзінотнікай-драпежнікай пагарджае. Кладзе ўсю віну на іх за свае апрыметлівія падыходы да эканамічна-палітычных сітуацый у краіне.

...вось гэткая цяпер станьва ў маёй Айчыне, і яна, мабыць, будзе доўга працягвацца ў будучыні.

...ведаю, чаму захапіўся вялікай павагай да народнай творчасці Беларусі. Прызнаюся, у ёй ёсьць саманадзейныя асновы Эўрапейскай літаратуры пераказаць ў реальнасці ці ў міталёгіі. Таму ў нас знайшліся свае фаўсты і нават дон-кіхоты.

...пазнаёміцца добра зь Беларускай народнай творчасцю.

(із Эсхыла „Арыстэя“ — сучаснік тагачасных падзеяў і праворлівы, актыўны ўдзельнік іх)

...усё не запамятаеш.

Калісці здавалася

панятлівая прад мной церплялівасьць,
была, як і ты, заносылівая.

Колькі гордасьці ў тваіх прамовах!

Крой цябе п'яніла!

Вар'яцтва душу тваю абняла.

Ты верыш,

быццам з твойго аблічча

крывяныя астанкі не аплываюць,
ня славяць тых, што скончыліся бясслаўнымі?

За іх, павер, заплоціш сваёй съмерцій.

...Пушкін і Лермантаў — не ўхілісься Расейскай імпэтнасці — два розныя паэты. Пушкін — рускі нацыянальны паэт, а Лермантаў, бы выясняніць сабе, дзе месца ягонай паэзіі? — творчасьць міжнародная. Спрачацца пра творчасьць Пушкіна з рускімі крытыкамі, лепш не ўнікацца зь імі. Яны знаходзяць, знайшлі ўсё, ад тапара да малатка, у пушкінскай творчасці.

...прозу Лермантава ніколі не паранеаш з пушкінскай. Проза ды й паэзія Лермантава — вяліцтва, выходзіць за межы часу.

...хачу сказаць пра нашага Гусоўскага — тварца нашай ранейшай літаратуры. Суседзі нашыя агрэсіўныя: расейцы й палякі, узвялічваюць важлівасць аддзельных нацыянальных людзей. Гусоўскага акрэпліваюць — ня дай, божа! — благімі недарэчнымі словамі. Ягоныя погляды на беларускую жыццёвую адкідваюцца бяссувязнай стыніяй нацыянальнага наканаваньня. Ня скраплівае, па-іхнаму, прадугледжанае пануючым інтэрэсам гасподняй нації Рәсей. А пра палякаў ня трэба ўпамінаць. Калі б у мінуласці не беларуская дзяржаўная мудрасць, палякі сталіся б фольксдойчамі або расейцамі. Беларусы зрабілі зь іх вайсковы буфер супраць расейскай імперыі й крыжакоў — памыліліся. Цяпер Беларусы, ня блізу, а гістарычна памылка.

...у блакноце астаюцца лісткі паперы для: наступным днём штосьці зноў зацеміць пісьмова. Замест, каб найбольш сканцэнтравацца дзеля паэзіі або прозы, бадай, кожны дзень аб'яўляеца душэўны кліч на-

пісаць якую-небудзь зацемку-запіс у блакнот. Мабыць, чорт разъдзяры мяне, ужо апынуўся ў зьдзейнасці гадоў старэння.

...у творчасьці Эсхыла ёсьць шмат наводля падобнага да нашай сучаснай нацыянальнай гісторыі. Павучэнняў ад яго ня трэба браць, а толькі заўважыць старамінулья дзеяньні ў супадзе із сучаснымі падзеямі ў нас. Фактычнасцяў не ўпамінаю, але съятніць досьвед ад пераходзілага, мінулага жыцьцём.

...вынікі заўсёды дасягаюцца ўпорыстымі намаганьнямі штосьці значное дасягнуць або наадварот — намаганьні дасягнуць быті, а вынікаў жаданых няма, бы ў таго афіцэра на полі бойкі. Чалавек не пагарджае свае імкненныя чагосяці вартаснага дасягнуць у імя грамадзтва.

...прапанова — съмяхотная праўда!

Нашым новым філязофам трэба стварыць нэапазытыўізм. У нас шмат мінулай лёгкі, якай можа задаволіць нашую навуку грамадзанства, хоць і разбураная нахабнымі адборнасцямі чужой філязофскай крытыкі.

...асабістыя дапаўненныя ведаў пра філязофію, якую заўсёды люблю, напаткаліся дапоўніць, калі апынуўся ў Амерыцы — кніжкі ў кнігарнях, багатыя бібліятэкамі.

...прачытаў (прызнаюся) не павярхуна С. К'еркегара, К. Джасперса, Э. Гусэрля й іншых. Погляды іхныя на сітуацыю індывідуума, на стань ягонага існаваньня із атрыбутамі свабоды праз знаходжанье Бога ў самім сабе (чалавеку) — вельмі беспарадкава спадабаліся й не спадабаліся, бо ўсе разважаныні ў шчырай адданасці філязофскому думанью найбольш сканцэнтраваныя на гістарычным лёссе Заходняй Эўропы, а ўсе іншыя — трывь трава! Экзыстнасць і г. д. — поўная эксплуатацыя пытаньняў вырашаных ці нявырашаных скрайнім адзіноцтвам чалавека ў віноўнасцях, у неспакой да мінулага, празь якое можна й дасягнуць вартасць існаваньня. Але будучае чалавецтва падаецца імі ў працах філязофскіх бы паводле экспрэсіі у кароткіх рассказах, бы паводле паэтычных сымбалічных ілюзій.

...на Сартра звярнуў увагу пазней, шмат пазней, пасля чытаньня ягоных літаратурных твораў.

...нарэшце прыйшла радоўка прачытаць *Problems of Marxism i Being and Nothingness*. Уразіла паказаньне бядотнасці, гаротнасці становішча існаваньня чалавека; негуманнія адносіны чалавека да

чалавека; пошуки (без прапаноў — здагадайся!) чалавекам сацыяльной справядлівасці; няма выбару між пакутамі й съмерцій; не давярайся месцу ў гэтым съвеце нават праз свае абавязкі-дзеяньні, свабода чалавека — толькі нейкая неабходнасць.

...ува ўсім успамненая аўтары пакрывающа індывідуалістычнымі з рознымі дапушчэннямі-меркаваннямі. Але, „першымі“ — не скажу, напамінаючы пра непрыязні, супраціўныя ў жыцці людзтва, пра няхайнэ захаванье асабістасцяў да абавязкаў абставінаў у жыцці праз баязлівасць ад свабоды й несвабоды.

...першапачатковыя адказы ўпамянутым аўтарам можна сустрэць у Дастаеўскага й Ніцшэ ды ў трактатах нашых сярэдневяковых філёзафоў.

...зъявіўся ўвазе Бэртран Расэл — ангельскі філёзаф і вучоны. Прачытаў на эміграцыі толькі некаторыя ягоныя творы. „Веды чалавека“ (*Human Knowledge* — 1948 г.) мне спадабаліся.

...зрабіў блізу канкрэтную розыніцу паміж досьведам індывідуума й навуковымі ведамі. Навука ня можа інтэрпрэтаўца ў тэрмінах досьведу й апісання съвету. Мусіць аставацца ўва ўсяжнасці свабоды ўплываў, здабытых ад прыроды праз чалавечыя веды. Бачанае й веды ёсьць калекцыя ды арганізацыя канцептаў сымболікі. Веды дастаюцца ад сапраўданасці значэння натуральных навук, чымсьці ад тэалёгіі й этикі. (Але ж прырода сама для сябе — досьвед — **Я. Ю.**)

...веды ёсьць падкляс ад праўдзівой веры, аднак ня кожная ўвера-насць — прызнаныне быць верай. Пэўніць — чалавечыя веданыні жывуць у сумнавах, у недакладнасцях, аднак у шырокім значэнні: навуковыя веды мусіць быць прынятая ў аснову ведаў.

...я не дадаў аніякіх камэнтараў, бо, думаю, мой пераказ працы Б. Расэла ня так растлумачыцца іншымі чытачамі або філёзафамі-прафэсіяналамі.

...ад жа толькі дабаўлю. Б. Расэл — вельмі лёгкая здабыча для ленінска-марксісцкіх крытыкаў. Яны заўсёды знаходзяць сваю „правату“ адасобіцца.

...усе ведаючы, што значыць назва філязофія. Філязофія (не навучаю) — збор думанья чалавецтва, у ейную навукова апраўданую рэвалюцыямі (шчырасці) вельмі часта ўрываваецца схаластыка. Філязофія мінульых вякоў і сучасная не заўсёды съязжыць мудрасцяй, але ў тлумачэннях значэння ўніверсальнага думанья згодных кампрамісаў не сустрэнеш.

...будзем вучыцца знаходзіць вялікія думкі ў прадмовах Ф. Скарыйны, у Буднага й іншых наших, пайшоўшых ад сусьеветнае філязофіі, не забываючы на съцілія пайсткі аргінальных канцептаў думаньня ў Беларускім народным фальклёры. У ім знайдуцца тэалягічная зблыта-насць і эмпрычная неабходнасць — доля нашага народу ў сучаснасці.

...свабода навукі ў нас і ў заходнім съвеце запанавала. Ня будзем размаўляць пра ігнаранства, што пануе ў Азіі, у Афрыцы, а ў Паўдзён-най Амэрыцы не разъярэсься — кожны дзень рэвалюцыі.

...магчыма, я памыляюся пра асаблівасці казак, прыхамацяў паганскіх і пра мінулья байкі тэалягічных талкаванняў у Беларусі, бо мэтафізыка віртуальна нічога асаблівага нам не давала, але мэтафізычнае наша сучаснае мусіць заняць у станьве сацыяльна-эканамічнага жыцця.

...пэўна, я памыляюся, не кідаюся на драбязна растлумачыцца. Можа, паложаюся сваіх памылак думаньня.

...я толькі прызываю нашу будучую філязофію не ўхіліцца нацыянальнага думаньня ад нашай мінуласці. У ім знайдуцца карысыці персанальны асабовасці ў вялікіх прынцыпах сучаснай палітычнай на-вукі, што цяпер распаўсюдзілася ў нас, як ніколі.

...наша будучая філязофія мусіць быць саюзам з сумленнем. У першую чаргу (радоўку) сваё, а ўсё іншае? Выбар — сэлекцыя — адкідаеца, не адпавядае існаванню нацыі нашай.

...папрабуем нацыянальны маквалізм у нашай філязофії! І наша філязофія будзе адпор нашым ворагам. Магчыма, з тымі самымі рэзультатамі, як яна пачалася, але дасьць сустрэць дэталі жыцця не падобнымі да блажэнства Аўгустына, значыць: парожнія спакволасці.

...я не раблю нашую нацыю выбранай. Гордасць нацыі абароненая ў словамі, і сілай супраціву. Я ўчастнік гэтай нацыі! Я напагатове адмовіць самую мізэрную свабоду тым, хто супраць нас. Не вінуйце ў нечалавечнасці. Сучасны чалавек стаўся больш суворы ў патрэбах для сябе. Ён з гэтага здабывае, атрымоўвае імя „чалавекам“ звацца й г. д.

...калісці Бэтговэн, Мэндэльсон, Чайкоўскі, Мусаргскі выкарыстоўвалі нашыя народныя мэлёды для сваіх музычных твораў. Нашыя сучасныя кампазытары аніяк ня могуць знайсці каштоўнае з нашай

уласнай народнай творчасьці. Сылігаюцца ў нотах, якія ня маюць нічога агульнага з нацыянальным музычным думаньнем. Ня чуеца роднае... і чорт вас бяры! Паслухаем з прыемнасцю музычныя творы, што пайшлі ад нас праз чужакоў.

...падчас чытаньня якога-небудзь твору ў „Полымі“ пра апошнюю вайну, не заўсёды прыходзіць поўнае асуджэнне: захапленыне ці неспагаднасць зъместу. Усё надыходзіць пазней. Добра, што чытач зацікавіўся творам.

...адзін з аўтараў на Айчыне апісвае плач пакіненага дзіцяці прадатарай фашистыстай. Але аніяк не ўпамянуў, хоць бы паэтычна. Было б:

— Даўвольце, чужацкія салдаты, расьці яму чалавекам.

...аўтар перакінуўся ў танцаваныне слоў:

— Зынішчай! Зынішчай!

...і сваё й чужое зынішчалася.

...спэктулярная пропаганда зынішчэнья карысці нацыі ня творыць.

...аўтару прыйшло перакананьне: толькі рускія вызваляюць. А мы саміх сябе? Бездапаможныя?

...задавальняемся вызваленінем ад і праз чужакоў.

...чаму тады Беларусь — краіна партызанская?

...зноў напаткаўся „Голос Радзімы“. Для мяне Радзіма — толькі месца для нейкага людзкога роду, племя, але не Айчына.

... успамінаюць нацыянальнае паходжанье Адама Міцкевіча, Тадэвуша Касцюшкі.

...вялікія паствуляты! Якая карысць Беларусам? Абстрактная мультыплікацыя гістарычных асобаў і больш нічога для абсолютнай формы Беларускай нацыі. Успамінаюць, эмігравалі пасля пакутаў за палітычныя мэты. Для іх была сапраўднасць, для мяне, сучасніка цяпершчыны, — адвыканьне адчуваць іх. Не могу сказаць агіднасць, бо гэта была іхная мэтазгоднасць адваяваць правы імі зълюбленага народу-нацыі... Багдан Хмяльніцкі таксама з дваранаў-Беларусаў змагаўся за Ўкраіну.

...эміграцыя другой вайны, ці беларуская, ці іншых народаў, зусім ня тое. Мы ўсе ахвяры міжнароднай палітычнай махінацыі.

...ніяма аніякага парашунання, здаровага парашунання нас да эмігрантаў А. Міцкевіча або Т. Касцюшкі. Мы адкормленыя сваім змаганьнем.

...рэдактары „Голоса Радзімы“ аднаасобныя ў веданьні нашай гісторыі. Звычайнае, прывесці міласцій пропаганды пад арышт. Прыродна быць сълепавокімі ў нацыянальной палітыцы ад чужынцаў.

...выпадкова прачытаў „Эканомік магазін“ (амэрыканскія выданні) і пераканаўся, кожная краіна зь беднымі прыроднымі рэсурсамі можа быць і жыць у эканамічным дастатку. Працоўныя і сяляне дадаўць вытворчасць, спажытак. Эканамістам застаецца дадумацца прагматычна, як раздзяліць яе сярод грамадзтва як нацыянальны патрэб і лішкі прадаць у замежжа для энэргетыкі. Выкарыстаць сонечную энергію, вадзянія рэсурсы й г. д.

...калі выжыўшы толькі даным жыццём, і не зразумееш свае здабыткі, гэткім людзям пакідаецца адно — ускрошвай над сабой рабства.

...народнае права нацыі — абсалют. Між дзяржаўным правам (калі яно ёсьць) розыніца ў між народным правам мусіць быць невялікая. Калі ў народным праве ёсьць недагледжанае, дык толькі таму, што мы не аглядаліся на яго ў сваіх ўскарамошаных вякох часу. Шмат якім нормам народнага права пакідалася справядлівасць пажыць да самай съмерці. Наша народнае права зганьбавана чужынцамі.

...народ наш у стане зынішчэнья шукае сваю ісціну. Так было й будзе працягвацца ў вякох чалавечага існаваньня. Выскразнуць на дарогу магчымага існаваньня праз бунт-супраціў. Я ёсьць! Я ёсьць яшчэ!

...у вялікіх расейскіх літаратараў у мінуласці й у сучаснасці шмат тлумачэнняў-заклікаў да людзкой свабоды.

...ды вось, блізу ўсе разумеюць гэтую дань абавязковую: мусіць быць у межах расейскага паніцца свабоды. Так як у Леніна: нацыянальная па форме, а сацыялістычная па зъмесце — а ля мода расейская.

...калі форма (як у ліцейным заводзе) стварыла зъмест, форму тады зынішчаюць.

...у пост-пэрыядзе ад Каstryчніцкай паэт Міхась Чарот паслаў усіх на вогнішчы рэвалюцыі босымі. Адчуваецца.

...драматургія Беларуская аднавобразная, таму што яна зъявілася ад паловы жыцця — стандарт кожнадзённага існаваньня ў Айчыне.

...а музыка, музычная творчасць заскарузлыя — выпадковыя кусты на пышчанынку — і тыя растуць, бы тое ў мусульманскіх краінах.

...песьня народная не адступае. Слаў яе, народ, у вякох! Яна, здаецца, рэшткі ад паганскаага часу свайму народу.

...кожны любіць прыроду па-свойму. Успомнілася: пачаў хадзіць у школу. Падчас канікулаў бацька браў мяне быць каля яго — таксама вучыся. (Яшчэ існавала прыватнасць у вёсцы.)

...мы ішлі на сенакос. Чыстая ранішняя сінь на небе. Паволі забушавала зара. Зара над Менскім узвышшам, над пушчай, яна ўпобач уздымалася над прасторамі сенажацій у прасыцінку да ракі Бярэзіны (ці Бярозы, інакш яе не называлі). Неба гарэла залацістым полымям. Скрыкі ранішніх птушак. Шутганьне дзікіх качак. Трубнасць жураўлёў і клёкаты чорных буслоў на скрайках пушчы. Зара гарыць. Рэха двойчы ўтарліва, бы музыка ад зары.

...я „туляпаюся“ адзадзьдзя бацькі — крыху воддальку. Маю свой занітак. Кідаю ў рэчку, там каля яе съцежка, камкі тарфяніка на статкі рыбак і галінай заганяю лягушак у струмень рэчкі.

...дайшлі да ракі Бярэзіны. Вада ў ёй беражэ сплаўна сваё ўзьбярэжжа. Ад бярэжжаў ракі пачынаецца бацькова ўласнасць.

— На калені, сынку, і перахрысьціся. Прыгожа сέньня!..

...мне здавалася, уся зямля пачыналася, звінела ад прастораў сенажацій аж да пушчы.

...я радзівя (часта) успамінаю пашанотны прымус, на калені стань, ад уражлівага сэрца-души майго бацькі. Яно пакінулася з мной да поўнага сканчэння майго жыцьця. Ня кожны ўспамін — радасць чалавечая!

...калісці Байран страліаў, каб паслухаць рэха між горамі.

...рэха! Насалода паўторнага ўскрыку прыроды дзеля жыздрасці можа, дзеля ягонай творчасці. Падтрымаць съціглівасць думак. Абараніць, што ён любіў у сваёй жухлівай эпосе. Сваевольны доступ у жарсыці творчай. Быць абуджаным прыроднай казачнасцю. Прастасць ейную суроўасць, каб атрымаць, што ты жадаеш, у сваёй мальбе да прыроды ѹ між жывых людзей. Творчасць Байрана вельмі часта калісці адпавядала рэальнай міталягічнасці, якую насыленікі доўга трymалі ѹ сваёй творчасці. Прынамсі, расейскі слайны Пушкін увесь ад Байрана, увесь байранаўскі.

...папярэднік Байрана, вялікі Гётэ, ня меў насыленікаў, здаецца, таму, што Байран пачаў літаратурную эпоху, а закончыў яе Гётэ. Калі бы яны асталіся роўнымі надаўжэй, я думаю, паэзія таго часу магла съціснуцца рэальнай антычнасцю.

...можа, перабольшваю. Паэты народжаныя прыродай зьбіраць чуткасці ад людзей усякіх грамадзянскіх станьваў быцьця, ствараць

лірочна-боскія гімны навакольнай прыродзе. Паэт-пасярэднік! Прапаведуе ня толькі думкі разумець сумневы кожнадзённага чалавека, але й папярэджвае, заклікае ўхіліцца іх. Сумневы звычайнага чалавека для паэтаў — адвечнае. Там ёсьць любімая расплата не прыносіць шкоды, а любоў і праўду.

...памылкі ў асудлівасці іншых людзей бываюць, і вельмі вялікія. Яны натрапляюцца ад розных прычынаў. Адно — прыемлівасць да сучасных ідэяў; другое — ад пагарды да ўкаранелых перакананняў у мінуласці. Абавязкавага, кляшторнага закону не напішам людзям.

...ад М. Панькова атрымаў працу „Беларуская старажытная літаратура“ Ларкіна ѹ іншых. Аддо паshanu Ларкіну за ягоныя заключэнныя пра нашу старажытную творчасць. Яна ѹ большасці супрацьпаказная, не падобная да суседніх славянскіх літаратураў. Незалежная! Праца Ларкіна адпавядае майм меркаваныям.

...няма раптам чаго чытаць. Перачытаў Якуба Коласа „Рыбакова хата“. Якуб ніколі не „паміраў“ у сваім часе. Героі ѹ апошняя гады творчасці, калі блізяцца да пагібелі, дык чамусьці блізяцца да жыцьця імпэрыі.

...я, можа, несправядлівы, бо кручуся ѹ той самай гібелі праз нацыянальную станьву.

...я прэзэнтую свае асабістыя разуменіні ѹ думнасці. Прыключася канкуренцыяй да думання іншых людзей.

...магчыма, паражнявая фраза майёй рэальнасці або досьвед праз мытаныні штодзённага жыцьця, у нас усіх прасіцца прымусная рэакцыя ад інтуіціі. Прымірыцца неясной дасяжнасцю.

...у гэтым вельмі цяжка рэпрэзэнтаваць лягічныя перашкоды раункамі думання.

...прачытаў у „Полымі“ расказы ці апавяданыні. Займаюцца аўтары, бы рыбакі не лавіць рыбу ѹ сваіх азёрах.

...ды ѹ мы на эміграцыі нічым не адхіліліся ад іх. Пішам успаміны. Я быў там, я рабіў тое. Абараняюцца ад габрэйскіх закідаў: не маглі абараніць іх як і саміх сябе. Палохаюцца ўспомніць нязгоды з этнічнай групай на Беларусі прад пачаткам другой вайны. А яны скрытыя былі.

...у „Полымі“ зъявіліся празаічныя творы. Там маральнасць пра родавую сувязь між мужчынам і жанчынай. Прасыцяж маралі пагарджаецца. Аўтар-пісьменык разумее родавую сувязь — паходзіць ад багатых людзей. Нехта зъяўрнуўся да радасыці жыцьця, каб абмінуць на дзённую недалегласць або падумаць пра свой род наступны, аўтарам разглядаецца несацыялістычнай раўнамернасцяй.

...пачытайце добра Мапасана й блізкага нашага Л. Талстога (ён не любіў усяго Мапасана, але часта ўторваў ягонае апісаньне воблікаў жанчын) і тады будзе зразумела значэнне родавай сувязі, якая ў значнасці вяртае павагу да сябе між двумя родамі.

...уся гісторыя — ціхі шорах родавай сувязі чалавека і, здаецца, ня ўсім нясуць пакуты.

...што да сацыяльнага — там ёсьць пачуцьцё меры, якая часта пераходзіць у рыск дарагавізны для грамадзтва дзяржавы. Прыкладам: азіяцкія краіны.

...я палохаюся ўспомніць, але ўспомню.

...сіня-чыстае зімовае неба. Поўны месяц. Неглыбокім сьнегам пакрытая, марозам прыгладжаная, паверхня зямлі зіхаціць бялізной ад съвятла поўніка. Я жыву ў вёсцы. Скратна займаюся супрацўнымі словамі супраць фашыстаў і агітую за беларускі нацыяналізм.

...я прыціснуты да высакаватага драўлянага замёту калі сядзібы.

— Расстраляцы!

...зьбілі маё ablіtchka. Свае рабілі, не фашысты.

...увышаецца сіла, ня ведаю ад чаго. Пакуль білі жорстка, у маёй галаве жывынела: „Будзеш жыць... жыць!“ — і глянуў на поўны съвятылом месяц.

...правай рукой, яна й цяпер пакутна баліць, прад трymа злыднямі адным узмахам перамахнуў сваю постаць праз замёт. Яны страліяюць. Апінуўся на волі. Бег, бы ад Гітлера ўцякаў. Гэта было ня першае ўцяканье праз лес. У пачатку вайны аздзіночны лёгкі танк німецкі рухаўся па шасэ ў кірунку да Лепеля ці Віцебску. Я кінуў гранату пад яго із ахоны валуна. Танк падбіты астаўся на аблоні дарогі на ўскрайку вёскі Маргавіцы. У гэтай вёсцы ўжо былі народжаныя паэты А. Ставер і Ю. Сьвірка. Аднойчы з бацькам мы зірнулі на гэты танк. Бацька толькі потым сказаў:

— Удалося табе. Але ў першую вайну мне гэткае не натрапілася.

...дзякуючы веданью мясцовасці, уратаваўся.

...злыдням, што жадалі расстраляць, я ніколі ня помсыціўся. Разумеў іхнou няявісць — пакрыўджаныя саветамі.

...ім адпомсыцілі за мяне, што змагаліся супраць фашыстаў.

...інстынктыўнай помсты супраць сваіх ворагаў ніколі сабе не дазваляў. Але да пагарды, як кожны чалавек, схіляюся.

...безъ яе, прабачце, не магчыма існаваць, таму што яна дазваляе чалавеку паміраць ува славе абходных грахоў маіх і іншых.

...паслья другога неспадзеўнага выпадку мяне агарнула благім. Блізу больш паўгоду ў гутарцы зайкаўся. Лячыў падпольны доктар. І яшчэ большая, у мяне назаўсёды зынікла мэханічная памяць, якую я сыціпла дэмантраваў у школе. Мне далі клічку: „Спытайся ў Леонарда да Вінчы, ён памятае“.

...я благі паста! Мажліва, яно апраўдаеца атрыбутамі звычайнага грамадзяніна, а не прафэсійным веданьнем псыхоляга. Маё стаўленыне анекдотнае.

...не імкнуся зразумець зблажнасць думак людзей, якія нарадзіліся ў той самай мясцовасці, але яны чамусыці, няведаючы адзін аднаго, нават з розным векам ад нараджэння, неспадзеўна пачынаюць разумець сябе ў дзейніцаць у атрыбутах да грамадзянскіх справаў блізу аздзінай харктарыстыкай думаньня.

...жыву на ўскрайне Нью-Ёрку на невялікім аблоку ў Гудзонаўскай затоцы. Праз дзясяткі метраў ад мае сялібы ёсьць невялікі гарадзкі парк у высокіх дрэвах буку й клёнаў, там улетку ў зімой часта вуркоча сава. Бывае, наўмысна выходжу паслушаць, бо невыпадкова мне напамінае Айчынны лес, што так, упобачы бацькоўскай сялібы, прасыцілаўся ўдалі да наступных вёсак. Там найбольш у адлегласцях аздзін ад іншага трубілі пугачы. Здавалася, адклікаліся не істоты, а сам лес-бор. Спалоханы плач.

...здараецца, калі слухаю варкатаныне савы, я гублю арыентацыю, дзе знаходжуся. Я не ў сваім Забродку на Беларусі.

...жыць (абставіны ўрочлівага жыцьця) у воддалі ад Айчыні не перашкоды. Перашкоды толькі ёсьць, што ты ня можаш уступіцца псыхалігічнай яснасцяй у змрокі быцьця на Айчыні.

...яно смутнае для мяне. Увесе час пакідаюся ў шчырасцях да пазэй. Mae ўвабражэнні, сны паэтычныя ніколі не ўвасобяцца, ажыцьцяўцца ў празаічнай рэальнасці (або ў наадварот).

...наперакор паэзіі, проза прымушае чытача лепш разабрацца ў розыніцах жыцьця. Начырк, раман, навэля — пытальныя сказы для чытача.

...жыцьцё даецца толькі аднаму! Пэўны: проза пакінецца з мной у магіле.

...мне заўсёды думалася: хто, нарэшце, напіша пра Беларускую романтычную гісторыю — яна так патрэбная ўваскросіць беларуса нацыянальнай сывядомасцяй. Караткевіч спрабіўся напісаць. Калі хто-небудзь кідае яму дапіканыні — выдумана — дык яны не разумеюць ці ня ведаюць канцепты й пэкуюлярныя ўводы рэалістычнага вынаходу ў Беларускай літаратуры.

...потым Быкаў. Пэўнае цвярджэнне пра разумова-расходлівія вартасыці чалавека ў сучасным жыцьці. І, нарэште, Уладзімер Арлоў навучыў любіць гісторыю Беларусі, асабліва Полацкай дзяржаўнасці. Асігнаваў, азначаў значэнне хрысьціянскай розыні паміж расейцамі й намі.

...наша блізасць у мінульым: паганства із хрысьціянствам стварыла беларусаў цывілізаваным анкліям штодзённага жыцьця.

...Уладзімер Арлоў спавядае напамінамі нашу гісторыю да агульнасусветнай.

...апрача гэтага, ён адданы Беларускай мове. Яна беспрымешаная, чистая, адабраная, адлічаная ад чужасловаў. Ягонае думаньне надзвычайна падтрымоўваеца сэнсам лягічнага падыходу да гістарычных наўук.

...вось гэтакім спосабам і будзеца манумэнт для гісторыі нацыі.

...у сапраўднасці ён пратаганіст новай Беларуска-гістарычнай наўлі, якая адхіляеца, ізалюеца ад сацыяльнага контакту із суседзямі-ворагамі.

...„Жэрміналь“ Эміля Залія — для мяне падобная сітуацыя на маёй Айчыні, найбольыш сучасная. Яно хавае тое, што ня трэба хаваць.

...вахлювае, дрэннае народ успамінае, калі ён прыгнеблены. Нарэшце, мы ня любім быць рыбай, злоўленай у невадах расейскага мора.

...ажно дзіўна размаўляць пра краіну з тысячнай культурай і цывілізацыяй у сутолках расейскай гісторыі.

...у „Мёртвым не баліц“ Быкава няма штучнасці, якая так імпануе ў замежных пісьменьнікаў. Героі там жывуць дурнасцяй ад загадаў

магучых. У Быкава наадварот, трэба падумаць, што ты творыиш, і яно творыцца напружанасцяй ад характеристу чалавека. У гэтым і ствараецца празаічная літаратура.

...пазнейшыя творы Быкава (маё асабістое суджэнне не спрацівіцца суджэнню іншых) не спаварачваюцца ў вяршыню хуткіх дзеяў, афармляюцца натуралістычнымі апісаннямі.

...дзеі герояў, можна сказаць, нагола кароткай навэляй. І тады ім было прызнаньне, заключанае лёсам фізычнымі ці багаслаўлёнімі духам няўмераў.

...нацыянальныя зрады бываюць таму, што нацыянальны правадыр здраджвае свайму народу. Гэта ўторнасць у гісторыі чалавецтва. І яно заўсёды падказвае нормы для гісторыі народу.

...між нас, беларусаў, надалей ня блытаюцца, а ходзяць настырліва выхаваныя янычары расейскай імпэрыі. (Польскую пагрозу маю таксама на ўвесь.) Расейскія янычары біялягічна не каstryраваныя прыдурні, плодзяцца на нашай зямлі. Але вельмі скастрыраваныя мэнтальна расейскім думаньнем не навучаюцца нацыянальнаму. Іх ня вызыдаравіш. Яны шумецые, адкіды на нашай зямлі. Прымірэння з расейскім ці неналётным польскім фашизмам ня можа быць. Адоліць прызвычаемыя імі думкі зможам уводам новай абсалютнай культуры незалежнасці. Яно можа вырашацца дыпламатычна, калі ў нашым Беларускім парлямэнце будуць нацыянальна выгрыманыя людзі. Або скрайнія, наведаць народную мітусню карысным парадкам — нашай здольнасцяй крывавай барацьбы. Мы ўжо прызвычайліся да гэтага. Наш гістарычны прымушаны баланс нацыянальны ўжо даўно набрывяці здарэннямі ў прычынамі.

...учора быў у сівятынях. Зайшоў да каталіцкай, а тады да баптыскай. Я ўпершыню праняўся цікавасцяй набажэнства. Мне падабаецца царкоўны тэатар дзеля Бога.

...усё реальная ў сівятынях, а за іхнімі съценамі сацыяльныя дакументы. Імі таксама патрэбна прапаведаваць рэлігійнасць. Штосьці больш прымусавае — абсалютным законам дзяржаўнасці... У гэтым Нью-Ёрк вельмі сладуны.

...тлумачыцца не жадаю. Аднак скажу: ЗША надзеленыя ўсякімі „насычальнімі“ законамі — накарміць грамадзянскіх сасуноў-гультаёў, і наадварот, атрымаць ад іх новыя пакаленія паталігічных гультаёў.

...пачатае праваслаёу аб'явілася ў нас павольнай рэлігійнай ціка-
васцяй. Пачатны каталіцызм крыху спазнела прыйшоў на Беларусь
агрэсіўным шляхам зь вялікай матэрыйяльнай помачай із Польшчы.

...Беларусаў ня можна ўлічыць да рэлігійна адданых. Шмат зь іх
надалей астаюцца шчырымі ў веры да прыроды — прыхамаці, забабо-
ны, знахарства — не ўхіляючыся праіснасьці да праўды ад хрысьціян-
ства.

...палітычныя, тэалагічныя матывы яшчэ жывуць, дыскутуюцца із
праваслаўем і каталіцызмам. Ня маём сваіх нацыянальных рэлігійна-
кіруючых постасцяў. Ніяк не дамовімся, як сымбалічна ўсяліць Бога, съя-
тых укорнікаў у велікомыя съятыні праз разныя рэлігійныя цырымоніі.

...а слова малітваў парадайнальна тыя самыя. Хвалім Бога, творым
просбы ў агульнасьці, не забытае паміж людзьмі.

...польская акупацыя (XVII ст.) з бласлаўленняМосквы; рэлігій-
ныя пошуки-вунія; а потым астальбаваўся Мураёў-вісільшчык; а по-
тym Каstryчніцкая рэвалюцыя давялі бізу да поўнага зынішчэння гіста-
рочных помнікаў нашае нацыі, разъмежавалі нацыянальнае пачуцьцё.

...але было кароткае задавальненне пасяля Каstryчніцкай рэва-
люцыі. Мы здолелі стварыць дадатковую інтэлігенцыю, якая пазней
была прымушана тримацца бясплаўна у ленінска-сталінскіх кельлях.
Або памерці там, або адмовіцца ад нацыянальнай веры.

...тварыць у разгоне за нацыянальной годнасьці не двулікасць
асабістасці.

...азіраючыся на мінулую хрысьціянскую дзікасць, якая ўсё-такі
дала помач людзкому прагрэсу, мы цяпер забраліся на рэлігійнае бар-
барства ў мінуласці, прыкладаў не зьбіраюся даваць, знаходзяцца ў
пісьменствах сусветнай гісторыі.

...мы сёньняшнімі днямі абараняемся ад сацыяльна-матэрыйліс-
тычных навуковых дзікасцяў. Яно таксама рэлігійна чутлівае мастац-
тва. У дзейнасьці сабрала шмат прыхільнікаў. Яно не карыкатуране,
пасъмешлівае, узброена разважлівым разумам ад гістарычных досьве-
даў — даказвае свою правату мільёнам людзей на нашай плянэце. Яно
найболыш апіраецца на сучасным жыцці... Наогул, мы мусім віна-
ваціць, што пачалося ў старжытнасьці.

...рэлігійных і сацыяльных досьведаў вельмі шмат. Чалавечтва
жыве ў гістарычным крузе, і калі прыходзіцца разрываць яго, выклікае
неабходнасць перамены праз бунт і рэвалюцыі.

...хрысьціянская рэлігійная вера можа дамовіцца із сацыяльной
„рэлігіяй“-верай, але не з мусульманской.

...аднак, моцна займацца рэлігійнымі праспектамі ня варта.

...жыцьцё пераконвае: умяшаныне даставернасці кожнага дня бы-
таваньня адпавядае проблескам жыцця мець некі разумны сэнс.

...сучасная філязофская „міталёгія“ адкідае ўсялякія міты ўчарай-
шага дня-гадоў. Пакінем старжытнае для рэлігії(яў).

...усё, што здарылася ў мінуўшчыне было, але не стварыла пасъ-
ледзтваў, захапляюща імі аддадзім сучаснасці. Сучаснасць патрабуе
шмат ад мінуласці, каб не ўключыцца ў паралельнасці няздзейс-
ненага.

...Беларусам, як летувінцам-жмурам, ня трэба прыдумваць ляген-
ды-паданьні, як зьявілася Беларуская нацыя на зямлі. Без паданьняў
нам ўсё ясніста, а для іх цымяна. Гістарычныя абставіны стварылі для
роду летувісаў Радзіму.

...сацыяльная й хрысьціянска-рэлігійная філязофія із Заходняй
Эўропы найбольш паступова ўваскрасла на Беларусі, а ня ў іншых су-
седзкіх усходніх нацыяў. Ці яны пайшлі ў карысць нашаму народу, я
не зьбіраюся талкаваць у кароткай зацемцы-запісе. Ускосных прыгаво-
раў не признаю. Мае слова прадыктаваныя няхвастаньнем нацыя-
наліста.

...мы пазбаўлены па-свойску ад чужынцаў дамагчыся, праправацца
да свайго нацыянальнага аўтара. Вінаваціць каго? Саміх Сябе!

...увесь час пажыць самімі прасіліся ў апраўданыне чалавечнасці.

...належым да дабрадзейнага славянскага племя з прымешкамі
скандынаўскіх нацыяў. Таму над нашымі прасторамі лётаюць пакроў-
ныя чужацкія прарокі, а не свае.

...ёсьць людзі інтэлігентныя. Прыродай здараваныя высокай інтэ-
лігентнасцю. Яны створаныя вытворчасцю нейкай культуры й цы-
вілізацыі. Аднак, захоўваюцца ў дзейнічаюць ад чутнасці супэрмэн-
ства звычайнай мэнтальнасцю хамства да іншых народаў.

...— З Новым годам! — кажу сваёй сям'і. Прыгладжваю скроні.
Новы год зноў прылепіцца да іх і старым, і новым. Спадзяюся.

...на знадворку ноч, ранын сънег і крыклівы съмех-радасьць у пагоні за перамешкамі ў новым годзе. Святло ўва ўсіх хатах. Сусед выйшаў з хаты. Падняў на рукох хлапчука да неба.

— З Новым годам, сынку!

...і я тады ўспомніў загінуўшых у Курапатах, у Сыбіры нашых людзей.

...не прабачце тым, хто ў новым, наступным годзе будзе любіць драпежную съмерць!

...уся Беларусь і людзі, што жывуць на ёйнай тэрыторыі — пераманентная беднасъць-беднякі. Пачалася раней, яшчэ да ленінскай эпохі, і працягваеца цяпер, пасьля другой вайны. Дай рабу лішнюю лусту хлеба, і ён запісвае ў сваю галаву — свабода настала.

...крыўдзіць сучаснае грамадзтва не зьбіраюся. Інтэлігентнасъць навакол у формах савецкай культуры.

...я ў захапленыні будучым крахам імпэрыі. Як надоўта ня ведаю, бо свабода аб'яўща самой-сабой, а не ад нашых настырлівых намаганьняў.

...можа, уцешуся „неспадзейнай свабодай“ у будучыні ўсімі гледзішчамі напушчаных асабістых дробасьцяў нацыянальной арыгінальнасъці.

...нацыянальнае не раскідваеца, а калі раскідваеца, яно ізноў калёнія.

...мае талкаваныні-зацемкі шмат каму не ў парадак „соображення“ — адпаведнасъці людзям зь іншай палітычнай мараліяй, рэлігіяй, із захаваньнямі сацыяльна-псыхаліягічнымі.

...няма доказнасъці ў хібах. Няўменыне даказаць. Няўпэўнасъць, калі жадаеце — вучыцесь. Я маю на ўзвaze беларускую эміграцыю. Эміграцыя нашая няздольная — бальшыня паўпісменная, матэрыяльная.

...есць на эміграцыі др. Янка Запруднік, які разумее дзяржаўныя наўку, усе іншыя — патрыёты-прапагандысты.

...кожная беларуская арганізацыя на эміграцыі кідае на галаву іншых самыя ненацыянальныя віны, бы нязгоднасъці сямёнаў аддаць зъесъці іншым.

...зацемкі-разважаныні я пераважна пішу для сябе, бо не памёр яшчэ.

...для іншых, калі сустрэнутца прачытаць, магу памерці адразу.

...я ад свайго багацтва памёр.

...для тых, хто бавяцца сваім лёсам, няхай прымуць назначанае ці ў цяпершчыне, ці ў будучыні. Мусіць нейкія ахвяраваныні пакінуць дзеля сябе!

...намеры ў жыцьці вялікія, пакуль ты жывеш. Сколькі разоў думаў напісаць празаічны твор. І не пісаў. Намеры адно, а дзеяньні процістаўяцца — немагчымасъцяй. Я вельмі прывязаўся да паэзіі. Паэзія дlia мяне ўсё! Я пэўнены сказаць, што магу сказаць ў прозе, не скажу ў паэзіі. Мабыць, недастатак таленту. У паэзіі я сам чытач і рэпарцёр, што здарылася ў навакольлі ўчора. А проза небанальнай, чакае доўга зъманаў у жыцьці-паходзе.

...мне здаецца, на Беларускай Айчыне ўсе ўцекачы. Уцякаем? Сутнасъць гэтаму: самі ад саміх, не звязтаем увагі: хто нас гоніць у міжсъценыні чужацкага асяродзьдзя. Купляем у іхных гатэлях білеты, бы часова пажыць там, бы не памыляемся, і атрымоўваеца — атрымоўваеца зажываемся там і гінем духова нацыянальна. І няма каму іх багасловіць. Яны пакідаюцца ў воддалі ад Айчыны неасаджаным роем.

...скрэзь усю душу супраць чалавека, які не чалавекам мне й усяму людзтву на зямлі.

...на дні чытаў выказваныні вучонага Тэйлера, габрэя, уцекача із Вэнгрыі. Ён прыступіўся да пабудовы атамнай зброя. Па-ягонаму, стагодзьдзямі прад нашай эпохай першыя людзі жылі ў пячорах, дзе шмат знаходзілася прыроднай радыяактыўнасъці. Яны ўцалелі для нашага пакаленьня. Ён прызывае Амэрыку бамбіць атамнай бомбай усіх, хто супраць Амэрыкі. „Вялікі вучоны чалавек!“

...зборнасъць у чалавечай творчасъці патрабуе ня памятаць, што стварыў раней. Яно стварае старую самабытнасъць, якая можа імпанаўваць пад новым сэнсам выпадковасъці творчасъці адмоўна. Творчасъць у тым вялікая, як у палітыцы, яна патрабуе зъменаў у думаныні.

...„парадкавасъць“ чалавека ў тым, што свайму правадыру ня можа сказаць:

— Ты нічога ня варты.

(Прыклад — Беларусы!)

...і ў гэтым чалавеку кожнадзённасъці пакідаеца быць „вольным“.

...безумоўнасъці нашых правадыроў — не рэвалюцыя. Уціскаюцца ў чужацкую, хлускілівую прывязнасъць любові чалавека да чалавека. Уціскаеца й сустракаеца ізь іншымі характарамі на Беларусі.

...некта ўскорміць нацыянальнае насьледзтва дзяржаўнасъці, а не яны сучасныя.

...як добра, што нашае правасудзьдзе ўстрасваеца, бічуюца іншымі народнымі паглядамі. Неўзабаве яно можа заключыцца пэўнай, неадхільнай ісьцінай нацыянальнай.

...кожную ноч съняцца сны. Дыктуюца нават вершы. Пакідаюца ўрэйкі. Хвалююць з раніцы. У снох я выходжу на падмосткі тэатру. Мае вобразы ўяўныя не адчуваю жывымі, а скалечаныя бязжаласцілай формай, а я люблю зьмест. Зъяўляюца дзікаабразныя асобы, не прыучаныя любіць чалавечай любовяй. Можа, гэта ад балочага жыцьця.

...нешта ёсьць, што ў мінуласыці фізычна не адолена, раптам вырашаеца ў падсвядомай сіле — сны.

...калі я думаю пра эксаталізм, я поўнасцю захапляюся ім. Ён фармуе якасці азначанай прадукцыі кожнадзённага жыцьця. Працягвае перад нашымі вачыма канцэпты індывідуальнасці разумеца бажэнства існаванння. Гэтыя ідзеі былі раней (наши Беларускія казкі), знаходзіліся ў кожнага съядомага чалавека.

...усякая фундамэнтальнасць — якасць быцьця гістарычная.

...чалавек — рэальнасць, і ён прычына супраць сябе.

...можна часам сказаць пра ўсё ў нічога не ад дабразычнасці розуму, адно ад падсвядомасыці, якая прымушае быць чыстасардэчнасцю, але ня ўсе чыстасардэчнасці ў разыліках эпох быцьця наследуюцца скінуць пастулаты нечыстасардэчнасці. Яны выпіваюць Сакратаву чашу атруты.

...недакладная цытоўка. Здаецца, Камю сказаў: „Калі ты ўступаш у барацьбу й ня ведаеш гэткую барацьбу, ці варта наогул уступаць у яе“.

...я маю на ўвесь беларускую эміграцыю прад іншай і другой вайной. Яны ўсе падчыненыя расейшчыне. Падправіць эканамічна, што не было ў Беларусі. Патомства іхнае разышлося ўсім, каму надаралася, але не Беларусам — дык забылі Айчыну.

...аднасобленасць! І трэба ж пачуць: паэты ў пісьменнікі — ка-
зачнікі ад аднае асобы. У кожным гэтым ёсьць раўніны роўнасці. Фаль-
клёр ня аўтарскі твор, а бывае больш таленавіты. Таму аўтары, напэў-
на, спаборнічаюць із фальклёрам, каб адмовіць несказаную эстэтыч-
насць творчасці ад звычайнага народу. Фактычна паражнеча, якая

нічога не прыносіць нашай літаратуры... Літаратура займаеца съядо-
май праўкай жыцьця.

...асабістасць генія — зборнік думаньня: усяго ад усіх.

...першая частка яго (асобы) — адлучыць негеніяльнае.

...другая частка — зразумець „нікчэмнае“. Не памыліся стацца чась-
цінкай геніяльнасці.

...трэцяя — бяскрайнасць розуму на выбранай галіне думаньня.
Прымус супраць „нікчэмнага“ думаньня! Яно й дае даніну адмаўляцца,
ухіляцца недарэчлівых спакушэнняў жыцьця генія.

...вось і вучымся жыць — знаходзіцца між „нікчэмнасцяй“ і гені-
яльнасцяй. І часта потым аб'яўляеца сяброўства розуму генія із плю-
самі „нікчэмнасцяй“.

...прыкідваємся (на Беларусі) — апраўдваємся прымусам, што
зъдзяйсняеца супраць нашых пісьменнікаў, паэтаў і журналістаў
і г. д. Але ўсё-такі залежыць ад іх, як успрыніць перашкоды. Прывра-
нія сваімі перакананнямі ѹ адчуваючымі, можна практикаваць ства-
раць добрае й злачыннае адным і другім, на ўвесь палітычна систэма.
Прыклад дызгатлівага твары: Караткевіч, Панчанка, Барадулін і ін-
шыя перамаглі прымус.

...чалавек абавязковы жыцьцю, у якім штодня знаходзіцца. Аднак,
нешта настырліва рухаеца — любіць адведаць сваё. „А хто там за Рубі-
конам?“ — Максім Танк, калі толькі сказаў праўду, ён тады шчыры.

...некаторыя з нас на Беларусі й не змагаліся супраць нахабства ад
партызанаў, але гібелей саміх сябе ѹ іхняя сем'я памагалі ім. Справяд-
лова рабілі супраць нацысцікіх захопнікаў. Аднак тыя, што змагаліся
супраць партызынаў пад апекай немцаў (невялікія згуртаваныні ізъ
мясцовых крыміналаў у адданай помачы ад балтыйскіх галаварэзаў),
толькі яшчэ больш умацавалі савецка-расейскую імпэрыю.

...гэта была непрадбачаная, дзіка-жорсная бойня, і тыя, хто загінуў у
её у барацьбе супраць фашыстаў, для мяне астаюцца братамі назаўсёды.

...барацьбу партызынскага руху на Беларусі падчас другой вайны
анік няможна парыўнаць із партызынскімі дзеяннямі ѹ іншых акупа-
ваних немцамі краінах. Беларуская партызанка на мясцовасцях была
падчыненая не вайсковым людзям, а дурным, якія толькі пісьменна
ведалі: „За Сталіна!“

...уявіце атаку ў канцы 1943 г. на Вялейку бяззбройных Беларусаў.

— Калі хто згінуў із зброяй — падбяры, працягвай атаку.

І гэта быў загад паўпісменнага камісара Дзернушкова й галоўна-
камадзіра Ціткова. Жахліва! Жахліва!.. Ім далі тытул Герояў Савец-
кага Саюзу. Неапраўданае злачынства!

...аднойчы я сустрэўся пасъля другой вайны із паўзнаёмым. Пасъ-
ля доўгай гутаркі зь ім я мусіў прыкра-непаказна сказаць яму:

— Не прывучвайце мяне ўспамінаць балючае, калі толькі яно было
у цябе — спачуваю.

... і ён называў мяне камуністам.

...празь некаторы час пачуў ад добрага знаёмага пра паўзнаёмага
(міжвольная гутарка), паведаміў:

— Ты ведаеш яго. Вярнуўся ў БССР і праз шэсцьць месяцаў жыцьця
ў мястэчку Зэмбіна павесіўся.

...як прыемна! Зь беларускага нацыянальнага грамадзтва мэнталь-
на неўраўнавешаныя асобы адкідваюцца самі паражнявымі мяшкамі.

...нацыянальна разьдзеленая нацыянальная здольнасцяй — увіх-
нае адзін перад другім.

...у славянаў надалей ёсьць свае ворагі — захопнікі-славяне, і так-
сама стажыруюцца англа-саксоны ды тэўтоны. *Ergo sum rex mi Romanus!*

...хочь крыху міру пажадаем паміж намі, але не прайменьнямі асоб-
ных характараў нацыянальных.

...у саюзе неразлучаных наша Беларусь у СССР ніколі не была съя-
тыннай агульнасцяй — вольная, пахабная сымболіка ад Сталіна для
імперыі. Абсалют уладаньня.

...утамбліваныя павярхойнымі выбарамі „ад народу“ таксама патра-
буюць вялікай любові не для свайго. Поўная гульня ў незалежнасці ці
адзалежнасці.

...ужо сталася зразумець, што сталася з нашай нацыяй раней.

...прыжыўся да свае нацыі. Праклённаў аніяк зь нябёснай верхні не
прывыкаю анікому. Я толькі ўсыцеліва наскроў быць беларусам.

...крыху камусь съмяхотна! Але ў гэтым ёсьць самабытнасць, зъяд-
наная да агулу чалавечай бытнасці. Яна патрабуе ад мяне дысцыплі-
ны, велікомасці быць у супрацівах тым, хто ручаетца аслабіць маю
сапраўднасць. Маё ablічча можа згубіцца толькі ў съмерці. А той, хто

грэбліва пахавае яго, будзе доўга палохацца майго шкілета — ён адра-
зу на згіне.

...здавалася, выкідні заўсёды бываюць мёртвыя, але зъявіўся пры-
родны фэномэн. Яны жывыя, пакароджанымі постасцямі, з герканень-
нем расейскай мовы, з разнасольнымі злачынствамі ў мінульым, пакуль
жылі нявыкіднымі із здаровага ўтробу Беларускай нацыі, раптам ашча-
перыліся.

...у ліберальнага расейскага Блока ёсьць: мы ўсе нешчасльвия, што
наша зямля прырыхавала гэтакую глебу.

...о, айчынная геніяльнасць! Сыцягнутая, падпраўленая нянявіс-
цяй да нас чужакамі, вускросыні нацыянальной пагардай, што сабой
будзе ў помач сабе ѹ ім цвяргознасць.

...чытаю (не хвалю ўсіх) вершы маладых паэтаў на Беларусі. Я спы-
няюся ў морак іхных думак, якія не сустракаў раней.

...морак (іншага слова характэрнасці не знаходжу), яны чиста
нацыянальныя. Любоў да жыцця нацыі не абы-як для іх. Не палоха-
юцца паслаць словатворных апосталаў ад чужых паміраць сярод краса-
моўнасці Беларускай. А некаторыя сярод іх асьцярожныя. Пераказыва-
юць сваю веру сумлен'ня не парушаць верай да палітычнай чыстаты
чужынцаў. Гэта іхная праблема — нашу ісцінне на ўцвердзяць.

...захаваныні некаторых людзей не адпаведныя. Быў наёмнікам суп-
раціву — для яго не адпаведнае. Перакідаеца супраціву раней — на-
ёмнікам да фашистаў. Бы людзі ўсе віноўныя.

...пра гэта прачытайте ў творах Барыса Сачанкі.

...у шмат чым я зь ім не пагаджаюся — савецкі стандарт. Ён не хацеў
разумець барацьбу за нішто й нічога.

...нікчэмнасці чалавека складаюцца пагардай і нянявісцяй за
мінулае.

...любоў чалавека да чалавека — усенароднае, цывілізаванае права-
судзьдзе, прапушчанае ў творах Барыса Сачанкі, толькі так было —
выцягнуць для карысці гасподніх улады. Але ён праўдзівы.

...німа Караткевіча й больш німа вандровак у Беларускую мінуў-
шчыну. Мінуўшчына выхоўвае нацыю быць нацыяй ядзернай, адданай
сама сабе.

...ды вось зъявіўся Арлоў Уладзімер із полацкіх лясоў. Прыціскае магучымі творчымі крыламі варожую сілу грызуноў, пратайкаваных сярод нашае нацыў. Ён поўнасьцю даверлівы ў спадзвесы наканаваньня. Ён верыць, таму што існуе для нацыі абасобленай. Ён служыць нашаму грамадзству. Прадбачанае шчасыце! Ён вялічыць рэпутацыю нашай гісторыі.

...мне блізу кожную ноч съняцца каліяровыя сны. Дыктуюцца вершы, якія раніцай успамінаюцца адрыўкамі.

...мабыць, я адрывак у жыцьці?

...спадзяюся: адрыўкі злучаюцца ў суперніцтва агульнасць.

...сучаснасць, пакуль ты жывеш, патрабуе дамагчы сабе, сустрэцца із пасълядоўнасцю асабістай самапэўнасцю.

...Беларуская літаратурная творчасць у мінуласці не друкуецца, бы яе не было. А савецка-беларускія творы, блізу як мніхі, жывуць у расейскім манастыры. Глядзяць на іхныя іконы, пагаджаюцца з насільнікамі сталінскіх ігуменаў. Забываюцца на вартасць уласнай глыбіні душы.

...сякая-такая прывязанасць Беларускай мове ў іхных творах.

...адбываеца: мніхі апынуліся жыць і не пытаюцца, у якой магіле пахаваюць.

...зъ вялікай прыемнасцю прачыгтаў у „Полымі“ 1993 г. пра падарожжа Барыса Сачанкі ў Францыю. Крыху бы: вятры заварочваюцца ў павеі свае. Мы дзеянічаем! Ягонае асабістасце, ці патрэбнае, падарожжа найлепш, нарэшце, паведамляе, інфармуе суайчыннікаў пра Беларусь за мяжой.

...яго ранейшыя творы, напоўненыя трагедыяй асабістасцяй, зъмяняюцца чалавечай радасцю, бы перамога над расейскім думаньнем. Аб'яднаеца нацыянальная трагедыя — у Сачанкі сучасная, у Караткевіча мінулая для будучыні — адгарадзіць съмяротны эшафт, у Сачанкі начырк — чамусыці нашыя людзі пазыбеглі гэтае болесці. І сапрауды, як не папасыці ў шалёны адчай! Але творы Сачанкі я паважаю — праўдзівія па яго меркаваньні. Шмат людзей, у тым ліку і я, ня можам адрынунуцца ад напатканых здарэнняў у жыцьці.

...гэта гутарнае можна толькі пачуць у Менску сучасным, у 90-х гадох.

— Я невінаваты, — цьвердзіць упобач двух спадароў чалавек няблага апрануты. У яго прызвычай не махаць рукамі падчас гутаркі. Укаранёна пэўнасць у мінулым жыцьці — звахаваць рукамі, адвыкла. Пра-

сочвалася толькі руханьнем-запросінай пальца на правіцы далоні ў кірунку ды тых, што яго слухалі. Працягваў: — Добра, што ня здарылася ў нас бы тая Каstryчніцкая рэвалюцыя. Сяляне, прызвычайнія на мець лішняга куска хлеба, ад цяжкое працы вырошчвалі спажыву ўсім нам — таксама віноўныя; віноўныя ад палачоў, ад інтэлігенцыі, ад моладзі падлёткаў, якія апынуліся жыць на акупаванай немцамі тэрыторыі, а ў першыя дні звароту савецкай арміі без падрыхтоўкі якіх паслалі на фронт гінуць у першай сутычцы з фашистамі. Усе віноўны! І нашыя жонкі таксама віноўныя... Не данімайце мяне. Я, як і вы ѿсе, быў мніхам у дзяржаўным кляшторы. Ведаў слухаць адно наказы й катэхізмы ад правадыроў. Мусіла адбывацца штодзённая небясспрэчнасць так жыць... Мы ѿсе вінаватыя самімі сабе!

— Ад жа, ѿсе распалася, перамянілася. Зывіла скратная й няскратная пагарда, — заўважае адзін з іх.

— Яна бясформенная — не палохайся. У Вярхоўным яшчэ сядзяць ранейшыя бытавікі. Бясчыннае яшчэ будзе працягвацца. Беларусь-нацыя ў неспадзеўным цудзе-міру чамусыці сарамлівая, прабачлівая... Усе вінаватыя! Церпяліва працягвае дружбу-гасціцванье каля чужых палацаў... Згубленае воблака ў небе не шукайце!.. Несъмыхотна размаўляю вам, таварышы-грамадзяне. Бо думаю: вы тывя самыя, што ня ведаюць, як памерці зайдзіць, а галоўная, за што?.. Я не віновен! Перамяніўся душой. Выйшаў назаўсёды із дзяржаўнага калісі манастыра. Нацыя мая, мабыць, не зачэпіцца пакідацца на вандроўцы з аднаго на другое месца. Я не віноўны! Але ѿ мене ёсьць лядайкасць — палітычнае нядбайства...

— Я магу прылучыцца да палітыкаў, — заўважае адзін з іх. — Паверце, я не імкнуся згасіць маю зорку ў небе, а якую? — падумаю... Заўтра завітай у мой Спэцторг — ня ѿсе масла прадаў расейцам.

... і разышліся зь месца гутаркі абыякава, думліва лядайка. Звычайны плён не напатканы ў ранейшай абыдзёнасці.

...чуліся й іншыя размовы, неапошнія, яны не ўяўленыне мне.

— Магучыя ўрываюцца ў іншую цывілізацыю й культуру. Гэтым способам апрача съмерцяў-шкілетаў нараджаюць новае пакаленьне, але яно часта не ідзе іхным шляхам. Небяздумныя ўолі — дзеянныі становяцца супраціўнымі ім.

— Супраціў ня мягкасць ці стрыманасць прад пагрозай. Пра гэта можна сказаць, як у французскага Марло: у супраціве ня радуюцца ўбачыць чужое дзіця, а сваё.

— Кожная нацыя — палітычны шэдэўр цывілізацыі, а ўсё іншае для культуры, калі толькі ўкладаецца, паказваецца бляскам зроўненасці ў тое, што ўважана ў горасць данае нацыі ад доўгіх эпох, можа ўспрымацца. А ўсё, хоць сурова-прымуснае, пакідаецца напаказ недагледжай краскай, пустазельлем.

— Агул нацыі непарушны. Але, калі брутальна парушаецца ейная еднасць ворагамі з помачай янычараў, нацыю можна давесцьці да съмерці.

— Мы, Беларуская нацыя, належым да інтэрнацыяналізму, і гэта нам прыносіць сапраўдную карысць у сям'і міжнародных нацыяў.

— Тым, хто хоча аправіць нас у свае рамы дзяржаўнасці, у нас ёсьць дастаткова моцы — супрацівы праз змаганыне. Мы ўжо абрасылі прагрэсам уласнай цывілізацыі, ужо даўным-даўно.

— Тады, сябра, мы ўтвараемся ўжо вядомым.

...прыехаў маскоўскі тэатар драмы ў Амэрыку. Пайшоў разам ізь сям'ёй паглядзець. Паказвалі „Тры сястры“ Чэхава.

...усё пакутнае. Імкненіне да справядлівасці й не дасягаеш яе адразу. Героі аслабленыя яшчэ находзяць жыцьцё ў мінульым. Тхне рэвалюцыйнае праз жыцьцёвую няздолънасць грамадзтва. Зусім адпаведнае — не абыдзесьць! Усё бяз радасці, і смутак-неспадзеўнасць аднае групы людзей — забываюцца на неспакметную радасць іншых.

...па заканчэныні падумаў: чаму Бэрнард Шоў так шмат зайдзросціць Чэхаву? „Мне толькі напісаць адзіную п'есу, як напісаў Чэхай“, — калісці прызнаўся ён.

...Бэрнард Шоў падумаў добра ў сваёй творчасці пра сучаснае й пра мінулае. Ён як рыбалоў між высокага трасынку каля возера. Постаць нябачна, але бачыш: густымі ўзмахамі трасынік махаеца. Там нехта ёсьць у дзеі — рыбалоў.

...Бэрнард Шоў сучасны, старажытны чалавек ад руху чалавечых душаў, паказаў на некалькі гадзінаў наша міжнароднае жыцьцё.

...ізноў напаткаў „Голос Радзімы“. Але якой Радзімы? Радзіма не Айчына дзяржаўная!

...ганьбяць празь дзясяткі гадоў квіслінгаў (паслугачы захопнікаў). Вайна кончылася перамогай над фашыстамі, але пра савецкіх квіслінгаў на „радзіме“ палохаюцца ўспомніць, а нашых судзяць не народ Беларускі, а расейскія сталінцы. Я не апраўдаю іх. Яны для мяне не былі ў клясе палітычных бунтароў. У юрыдычным сэнсе аслабелыя,

недалёкія мэнтальныя зорнасцяй людзі. У бальшыні пакрыўджаная амбіцыя палітычнага дзеяча ў сваёй Айчыне перад вайною зь немцамі... Перавозіліся захопнікамі з адною сталіцы ў незадзялкны ўскрайк іншых сталіц. (Паклічам!)

...пасля заканчэння другой вайны (астаўся жыць) зразумеў патрэбу „нашых квіслінгаў“, хоць гэткіх у нас не было, як у Заходній Эўропе. Масавага выступлення супраць аліянтаў у вайне не існавала.

...усё, што было надвочнае, у згодзе працэдуры Міжнароднага tryбуналу ў нас была зразумелая толькі роспач — і на тым, і не сваім. Мы падчас другой вайны ня мелі анікай грунтоўнай палітычнай тактыкі ў змаганыні за незалежнасць.

...а потым можна сказаць: усе саюзнікі былі ў стане „квіслінгаў“ на карысць СССР.

...усялякая эміграцыя, арганізаваная ці неарганізаваная, толькі ўспаміны: было калісці, здарылася, а потым і матэрыяльныя зайдзросці.

...найлепш сказаць: сярод чужой нацыі. Рухаеца ў прорву асыміляцыі. Некаторыя ўскронуць у спадзе, некаторыя пакінутць, чым былі раней.

...аднак, нацыянальная сувядомасць не адступаеца. Яна родная іхнаму досьведу — пастаянная над імі й зь імі.

...маленькі съвет эміграцыі ў блізасці чужога *ego* прыцягвае ўвагу. Усвойваюцца добрыя манэры ад іх, дзейнасць, здольнасць у вырашэні непрадбачаных цяжкасцяў у творчасці ці працы.

...у шмат краінах, што дазволілі, прынялі эміграцыю, аб'яўляеца людзкое адчуваныне — увесе съвет належыць чалавецтву.

...жыву нямала гадоў у Нью-Ёрку. Кожны дзень чую: — Волстрит! На Волстрите!

...вуліца пачынаеца ад Святой Тройцы. Прыгожая старая сівятыня для Амэрыканцаў.

...нарэшце агледзеў мітычную вуліцу — блізу пячора. Так, яна пячора з узьведзенымі па абаіх бакох гранітнымі сценамі. Гмахі ніколі не асыпаюцца ад складнай на вузкую пячору-вуліцу. Галубы пералітаюць з карнізаў вакон, варкочуць. А там за прыгожымі сценамі таксама варкочацца. Грашове сыр'ё мелецца ў фінансавую муку. Пыл фінансавай муки разносіцца далёка, і толькі чуткія млынары пазнаюць, якій якасці грашовыя запасы былі змалоты для карыснай патрэбы амэрыканскага жыцьця.

...я не фінансіст. Ілжу волстрыйтаўскую, умельцаў ніяк не разумею.

...блізу іхнае „ілжы“, напэўна б, ня меў лішняй „брзыгі“ даляру на маю далонь. Яны ня часта турбуюцца, як найхутчай выцерпі „брзыгі“ із нашых рук — выгады для іншых.

...можа, добра тут у Амэрыцы. А ў нас у Беларусі мы дайшлі да скраю: і не туды, і не сюды!

...аднак, прабачце, казёл на прывязі ў нацыянальна-кіраўнічых хамаў можа вырвацца на волю фінансавую, эканамічную.

...ілжывыя махінацыі не пазъбягаюць праўдзівай стаńвы нацыі, без яе можам збанкрутаваць на доўгі час.

...апрача марксісцкага эканамічнага досьведу ёсьць іншыя міжнародныя досьведы, якія трэба пабары́дзіць, папрабаваць у нашай нацыянальнай систэме, бо ж у нас няма сродкаў новых спыніць іх нейкімі міжмэтнымі систэмамі. Трэба асьмеліцца!

...учора чытаў наступна выданы часапіс „Беларуская Думка“ (эмігранцкі часапіс). Усоды на балонках сум пра Айчыну. Разумеецца, у гэтым ня можна адказаць і спыніцца. Сум — таксама творчасць, ён блізу фальклёрны й у поўнай меры адпавядзе пачуцьцям эмігрантаў. Там найбольш асабістага губляеца ў эмоцыях, пачуцьцях „пакінутага“ сабакі. А навакол сапраўдная літаратура. „Гайкае“, шукае захапленыня для эпохі ніз плачамі.

...расьцягнуланасць! Вы павучэні веры ў Хрыста. Верым, але просьбы нічым не заканчваюцца, не спаўняюцца добрым. Толькі й просьба-съмерць пакідаеца, а ня дзейнасць творчая, хоць крыху ўсунуцца ў міжнародную літаратуру.

...сум — асалода ў нас, але ня байранаўскі.

...пераможкам сябры-паэты нахабным свавольствам, падсядным бунтарскім словам. Будзьма рэвалюцыянэрамі ў творчасці, бы ў палітыцы, успомнім кінкуютую бомбу Грынявіцкім нашым.

...усё сп. Міхась Кавыль ня будзе абсурдам. З абсурду, на першы позірк, пачынаеца ня быць абсурдам, а дзеяньнямі, ён выклікае да гэтага, так як у тваіх вершах: палез на съвятыню зламаць крыж — зваліўся, з абсурду пачалося. Чалавек падараўаў сэнс для абсурду. Уся гісторыя чалавечая прымушае нас съледкаваць за пасылдзвівамі абсурду й падпраўляць потым усялякімі міжнароднымі ўмовамі-даговорамі. Тут мае вершы ні пры чым, якія вашэці перакручвае ў бессэнсоўнасць, як той сп. Прокша на Айчыне.

...замест думаць пра тое, што мне блізка (і реч суровая: літаратура, мастацтва; я таксама спрабую маляваць, калі не могу сказаць у словах). І каб пісаныне музычных нотаў (не здаецца), напісаў бы музыку да сваіх твораў ці іншых аўтараў. Мяне вельмі кранае музычна-творчая адсталасць нашых кампазытараў. Шаную Цікоцкага, а жывапіс у БССР не благі — абыдуцца без мяне.

...невялікая заслуга, што я паступова ўзрос разважаць пра нацыянальнае й добра, і дрэнна.

...сорам, непавага да самога сябе.

...пасрэднасць сораму, што мы не ва ўсім вялікія, ня ёсьць няздолънасць прагматызму нацыянальнага, а пасылдкі прымусу аб'ектывізацыі расейска-марксісцкай дзейнасці.

...магчыма, я памыляюся, няхай будзе лепш — памыляюся! Перагледзім нашу гісторыю, чым была калісці.

...ёсьць жыцьцё, абмежаванае звонку, прыклад — Грэцыя.

...калі б не „барацьба“ за існаваныне на эміграцыі (хай лепш будзе: перасяліўся ў чужую краіну), я мог бы перамінацца ад пісаныня паэзіі прозы. Не было сэнсу. Я часта спаў пяць гадзінаў удзень (вялікая справа камусыці!).

...і што ж, рух цела, удзячнасць прыродзе (не апраўданая — абавязак!). Пакорнасць самому сабе, і яно нікому не цікава. Святочнасці ў гэтым не здабуду. Сам сабе зрабіў раны — ніхто не загоіць!

...у Беларусі шмат знахароў, мабыць ад таго, што доўгія часы жылі сярод пушчаў і лясоў, асьцежаныя дрыгвой-балотамі й вазёрамі.

...у маладосці я радзіўца (часта) слухаў ад свае роднае ўсёцкі Куліны пра знахароў. У яе былі павучэні: слухаіся знахароў, але захоўваіся, аб'яўляйся перад імі, які ты ёсьць рухлівы й фізычна здольны.

...банальнае? Ад банальнасці (я так думаю, без супраціву даказаньня) пачыналіся вялікія творы. Прынамсі, „Мадам Бавары“ Флябера.

...вось для кагосці адпаведна мая банальнасць можа стацца сацыяльной навэліяй.

...аднойчы раённыя ўлады прыслалі перасяленца ў нашу вёску. Малапісменны расеец, мабыць, поўны аўтарытэтнасці для раённых уладаў, пачаў нахабна насыміхацца над гутуркай сялянаў. Увагі на гэта не было, а толькі спадлобная асьмешнасць да яго. Так што пасланцу кіраўнічай пасады ў калгасе не далі. А ніхто кватарантам яго ня браў.

Пасялілі ў катуху калгаснага клубу й канцылярыі. Зімой ацяпляў будынак, за што аплочвалі яму працаднямі адзін за адзін, а падчас урачыстасціяў за ўпрыгожаныне клубу й аркі каля яго даплочвалі надвышнімі працаднямі. Аплату за іх браў толькі гарохам і бульбай. Прыйдзілі ў воддатлі ад клубу прапанавалі праўленцы калгасу ў чыстаке... Працаўцаў у кароўніку адмовіўся, скардзіўся на лёгкія. Улетку, калі шмат працы ў калгасе, ухіляўся ад яе. Была прычына таксама: у часе фінскай вайны пашкоджанае плячо.

— Не трогайте меня! Я прысланы здесь бытъ важнейшым!

Скардзіўся раённым уладам, але старшыня калгасу й яшчэ „пераўдвой“, якім кіраваў салдат, герой фінскай вайны, напэўна, быў крыху неадступны.

...без дзяцей у вёсцы не заўсёды абыдзесься. Дзеци падаравалі яму старую выкіненую сець, нават адрамантавалі яе. Каб жыць на дзённым хлебам, пасланец хадзіў лавіць рыбу. Прадаваў у мястэчку. Цярпелі яго.

...жыла ў вёсцы Барбара, удава без дзяцей, у добрай сялянскай хаце. Падсунутых ахвотай мужчынаў да яе не находзілася. Народжаная была непрыгажосцю. Удаве, у гадох яшчэ жанчыне паказацца, прыемна мець мужчыну, але не гультая. Яна прыкараскалася да расейца-пасланца.

...аднойчы запрасіла знахарак, ажно тры. Ён сьпіць, ня чуе — напаіла добра гарэлкай. Дыхае капценьне траваў. Раніцай Барбара дае яму піць гарбату із зёлак. Мітусіць яго, але п'е.

— І заўтра мусіш піць, — кажа Барбара, — станесься нашым чалавекам.

Яна ўладае над ім, ён становіцца ейным пакорнікам. Паступова звычайце. Закасвае пад галені штаны, пашытыя Барбарай із ільняной тканіны — улетку ў іх нядушна. Разгоніста косіць калгасную сенажаць і нават падганяе іншых браць зь яго прыклад. Пачаў карыстацца беларускамоўнымі зваротамі.

...здаецца, заботлівасць беларусаў прымушае нацмэнай у краіне працаўцаў як трэба, апраўдаваеца. Выключны адчай! Заўзятая ў памерах беларуская балельшчына хоць не заўсёды, але часам надзеіна знаходзіць значэньне.

...мажліва не знахаркі, а Барбара, статна-фізyczна вытрыманая душой і целам, прымусіла прышэльца стацца працоўнай часткай у яе калгасе. А можа здарылася ад раптоўнай любові між двумя людзьмі, а можа ад знахарскіх зёлак? Беларусы паважаюць матэрыяльныя вартасці,

даброты, а ня дзень перажыў. Наогул съмяхотны, банальны ўспамін.

...і ўцеха здарылася кароткая. Падчас нямецка-савецкай вайны пасланец паслаўся служыць нямецкім паліцыстам. Жыцьцё лягчайшае!.. Барбара пакрыўданая. Знаў запрасіла ў помач знахарак. Яны зъмешалі самагонку ізь беладоннай. Атруціла яго. Яна ж і нагаварыла сама на сябе віну, сюдзіла гаворку:

— Чужы з чужынцамі памірае!.. Шкада, чалавек быў учора, а сяньня няма.

...у вёску калісці, у 1933-м годзе, таксама быў прысланы малдаванец арганізацца калгас. Ад яго слухалі сяльчане, быў актыўным удзельнікам у Каstryчніцкай рэвалюцыі. Меў плату ад раённых уладаў. Хадзіў начаваць у мястэчка, яшчэ хадзілі вакол вёскі банды Балаховіча. Непісменны, як кол, загнаны ў зямлю. Калгас быў арганізаваны хутка. У вёсцы ад канца да канца жылі сераднякі — можа, кулакі. Палохаліся высланыя ў Сыбір. Зъявілася агульная гаспадарка. Сяляне пазнанялі кароў і авечак у аддзельныя стадолы ўва ўскрайнія сялібы ўласнікаў. Быдла, прызывычаенае да свайго месца, заганялася палкамі ў непрывычнае месца. Сяляне ў вёсцы карэнныя, мабыць, зразумеў малдаванец. Ён можа быць запружаны корань у працы. Пропанаваў працаўцаў, даглядаць статкі авечак, як у Малдавіі бывала. Працаўаў, даглядаў статак авечак шчыра. Калгасу была карысць — дзяржава плаціла больш выгадна за воўну авечую. Яму прабачвалі, любіў зь віной на ваўкоў зарэаць маладое ягнё на спажыву.

...ён усё чуў ад Барбары й можа ад усіх: праўда сълядкуе праўдай!

...лайшоў таксама служыць паліцыстам, і неспадзеўна праз тыдзень слухмянасьці немцаў прыйшоў да Барбары й адвеў яе ў нямецкую жандармэрю.

...партызанаў каля вёскі яшчэ не было, а калі б былі — карысці не было.

...ад мястэчка да вёскі трывалі кілямэтры. Два нямецкіх жандары з малдаванцам прывязалі Барбару да ейнай сялібы, падпалаў, а тады ў палымяністы пажар укінулі яе жывой.

...банальнасьць? Жахлівая банальнасьць! Празь некалькі гадоў ня ўспомняць. Дань жыцьця ператвараецца ад часу роспачы ў карысцільную можнасьць супраць роспачы! Усім ад гэтага роўна...

...я аніяк не ўхіляюся ў запісках успамінаў.

...Янка Запруднік на эміграцыі адзіны, які разумее палітычна-дзяржаўныя навукі і час ад часу ўціскаецца паэзіяй у літаратуру, а ўсе ін-

шыя залежаць, як хто напісаў — прапагандысты. Прызычаеная слу-хаць не ад свайго розуму. Вывернутыя пні ў беларускім грамадзтве. Туга па Айчыне — аглохлы крык у пустэльні, як у карціне нарваскага мастака Мунка, але там у малявідзе, у крыку трymаўся пярылаў мосту. Можа здарыцца, крыклівия ў пустэльні, вяртаючыся на мосьце, трymаючыся за пярыла на мосьце, заплюць вялікай творчасцю, не тугой па Айчыне. Па сучаснаму прызыву сум не прабуджае сум цэласці нацыі. Дзесьць у чужой краіне я толькі асабістae, каб разбудзіць сваё жыццё із Айчынай.

...апошнімі часамі нічога творчага не пішу. Думаю, прынамсі, творчым. Заняўся, нарэшце, пераглядам, упаратданьнем свайго архіву. Старэю. Можа, мае запіскі падкажуць камусыці ў сваіх меркаваньнях, у крытыцы выбраць уласныя абавязкі падыходу да жыцця. Няхўльная аскеза. Думкі зьбіваюцца ісцінамі іншых думак. А які вынік — пабачым! Пабачыш наступнік, прошаны й неразгаданы.

...Божа мой! У запісках уласныя шчырасці кажу. У іх найбольші самааналіз, чымсыці спробы падумаць пра творчасць для беларускай літаратуры. Споведзі асабістасці неадкладна зынікаюць для іншых. Але калі напаткаецца высакамернае стаўленыне аўтара да талкаваньня выбранага прадмету ў жыцці, неўзабаве яму супаставяцца іншыя аўтары, адшукаюць месца адповедзяй, куды яго адпаведна паставіць або выкінуць на здаўнелы магільнік.

— Есем быў не ўспамінаць!

...я трymаюся спадзеў у сполаху сваёй праваты. Сполах пераменівае чалавека. Ды ён для мяне пакідаецца й надалей із мной. Я ня ведаю добра беларускіх правапісі.

...не аблянелы. Не дастае часу, бы тым рыбакам, якія ўмеюць лавіць рыбу, але ня ведаюць, як прадаць яе.

...даўно апраўданыя чалавечай натурай дасягненыні ў меркаваньні беспрарыўна ўбіраюцца бліжэй паглядзець на іх. Г. зн., ты не кансерватаўная асoba, а расплыўлы ліберал. Пра асабісты лібералізм для беларускай эміграцыі тлумачыцца не жадаю.

...даўгая вуліца канчалася таполямі разрослымі.

Падрыхтоўка да друку ў публікацыя Marata Klakoўkaga.

МЭНКЕ КАЦ — АМЭРЫКАНСКІ ГЭБРАЙСКІ ПАЭТ ЗЬ МІХАЛІШАК

Творчасць шмат якіх амэрыканскіх паэтаў, што пісалі на ідыш або на ідыш і ангельскай мове, лучыць Амэрыку й Беларусь. Сярод такіх паэтаў — Аўром Рэйзын, Гальпэрн Лейвік, Давід Эйнгорн, Аўром Лесін, Мэнке Кац.

Маладзейшы прадстаўнік гэтай пляяды ідышскіх пісьменнікаў, Мэнке Кац (1906—1991), нарадзіўся ў Сьвянцінах і некаторы час жыў у Сьвіры і Міхалішках на Віленшчыне¹. Выявы беларускай зямлі, людзей, прыроды, ракі Вяльлі (Вілі), возера Сьвір зрабілі вялікай уплыву на ўсю творчасць паэта. Юнаком, пасыля зынішчэнняй і пакутай Першае Сусьветнае вайны, ён пакінуў родныя мясціны й прыехаў у Злучаныя Штаты Амэрыкі. Тут Мэнке Кац пачаў пісаць і далучыўся да ідышскіх літаратурных колаў, што ў той час былі пераважна левых поглядаў, падтрымлівалі Саветы й сусьветную рэвалюцыю. Пасыля першых двух зборнікаў паэзіі, з энтузізмам успрынятых крытыкамі, у 1938 г. Кац выдаў сваю кнігу „Палаючае мястэчка“ (Брэнэндык штэбл), дзе крытычна пераасэнсаваў падзеі вайны й рэвалюцыі і значна адышоў ад канонаў „левай“ літаратуры, якія надзвіва моцна панавалі ў съядомасці шматлікіх таленавітых пісьменнікаў, крытыкаў і выдаўцоў. Кніга Мэнке Каца выклікала вострую адмоўную рэакцыю. Яшчэ большая палеміка ўзьнікла пасыля зъяўлення наступнай — „Слова майі бабці Мойны“ (Эс гот дос ворт майн бобэ Мойнэ, 1939).

Успаміны дзяцінства, пачутыя паданыні й легенды, а таксама элемэнты гэбрайскага містыцызму і падзеі пазнейшага жыцця зыліва-

¹ Сьвянціны (цяпер Швянчоніс) знаходзяцца на тэрыторыі сёньняшній Літоўскай Рэспублікі; Сьвір — сёньня мястэчка ў Мядзельскім раёне Менскай вобласці; Міхалішкі — вёска ў Астрэвецкім раёне Гарадзенскай вобласці.

Мэнке Кац (1906—1991)

юцца ў творчасці паэта ў адмысловую міталёгію Мэнке Каца, якая адлюстравалася на старонках 18 ягоных кніг (палова зь іх на ідыш, палова — па-ангельску). У 1953 г., калі ў вольным съвеце стала вядома пра забойства Саветамі выбітных гэбрайскіх паэтаў, Мэнке Кац канчатко-ва перарваў сувязі зь левымі літаратурнымі коламі, стаў выдаваць уласны літаратурны часопіс *Бітэр-рут* (1962—1991). Некалькі гадоў паэт пражыў у Ізраілі, але, адчуўшы варожасць да мовы й культуры ідыш, што панавала ў тамтэйшым грамадстве, вярнуўся ў ЗША. Ён цяжка перажываваў ізаляцыю ў ідыскіх літаратурных колах, але напоўніцу ка-рыстаў са свабоды выяўленення ў ангельскай мове, выдаўшы шэраг зборнікаў паэзіі па-ангельску. У 1972 г. Мэнке Кац быў намінаваны на Пуліцэраву прэмію. Ён заўсёды памятаў свае родныя мясьціны, і з энтузіязмам вітаў зацікаўленыне сына, лінгвіста й культуролягі, Довіда Каца ў гэбрайскай культуры Беларусі й колішняй Віленшчыны.

Творы Мэнке Каца перакладаліся на французскую, грэцкую, італьянскую, ўрыйт, японскую й шмат іншых моваў. Увазе беларускамоўна-га чытача ўпершыню прапануецца нізка вершаў Мэнке Каца ў беларускім перакладзе. Папярэднічаюць вершам урыйкі з уступу да зборніка ідыскай паэзіі Мэнке Каца ў ангельскім перакладзе Бэнджаміна Гар-шава, што мае выйсці ў выдавецтве *The Smith* у Нью-Ёрку ў 2004 г.

*З уступу Довіда Каца
да збору твораў Мэнке Каца²*

Мэнке Кац нарадзіўся ў ноч другога дня Пэсаху 1906 г. у Сьвянця-нах, павятовым гарадку недалёка Вільні, куды незадоўга перад тым пераехалі бацькі. Гіршэ-Довід Кац са Сьвіра й Бадона Губэрская зь Міхалішак паходзілі зь сем'яй, што жылі ў тых мястэчках бадай шэсць стагодзьдзяў. Гэтыя мясьціны на Віленшчыне былі сэрцам краю, вядо-мага гэбрайям пад назовам *Літа* (або *Літэ* на ідыш), што значыць „Літ-ва“. Але гэтая тэрыторыя значна большая за сёньняшнюю Літоўскую Рэспубліку. Літа — гэта, хутчэй, гэбрайскі культурны канцэпт, зблішча-га адпаведны сярэднявечнаму Вялікаму Княству Літоўскому.

² Друкуеца з дазволу аўтара ў перакладзе Віталія Зайкі паводле: Introduction by Dovid Katz to MENKE: Collected Yiddish Works of Menke Katz, to be published by The Smith, N.Y., 2004.

Літоўскія гэбраі пры сваёй беднасці (бульба была іхнай штодзённай ежай) мелі моцную традыцыю вучэнья й ведаў. Гэта было грамадства, што вышэй за ўсё цаніла навучанье. Сымбалічную сталіцу гэбрайскай Літвы Вільню (вядомую на ідыш як *Вілнэ*) называлі Ерусалімам Літвы — гэтае імя даў гораду Напалеон падчас свайго побыту там у 1812 г. Як і ўсе гэбрайскія дзецы, Мэнке Кац вучыўся ў традыцыйнай школе, што звалася хедэр. Навучанье вялося на ідыш, а тэксты, якія там вывучалі ёй якія рабіліся часткай штодзённага жыцця для гэбрайу, былі на старагэбрайскай і арамэйскай мовах. Звычайна гэбрайскія дзецы ў гэтым краі маглі гаварыць па-польску, па-расейску, трохі часам па-літоўску, але найперш — на мясцовай славянскай гаворцы, якая была мовай міжасобных зносаў і сеньня лічыцца паўночна-заходнім дыялектам беларускай мовы.

Бацька паэта Гіршэ-Довід Кац меў няшмат посьпехаў са сваім піўным броварам, і таму пераехаў з маладой сям'ёй у Сьвянцяны. Гадоў якіх пятнаццаць ягонае прадпрымальніцтва не давала ніякіх вынікаў. Таму, як многія іншыя землякі, ён вырашыў падацца ў Амерыку (*Ды голдэнэ мэдынэ*, „Залаты Край“), да сваякоў, што зъехалі туды раней. Гіршэ-Довід спадзіваўся неўзабаве перавезеці да сябе ўсю сям'ю. Ён прыехаў на Эліс-Айленд у Нью-Ёрку 10 траўня 1914 г.

Рэшта, як кажуць — гісторыя. Выбухнула Першая Сусветная вайна. Шэсць цяжкіх гадоў Бадона Кац ня мела ад мужа ніякай весткі. Пяцёх дзяцей звалі ў мястэчку сіротамі. Сям'я ня толькі страціла бацьку, мужа й здабытніка, але спазнала ўсе іншыя цяжкасці тae пары. Праз год пасыля выбуху вайны фронт падкаціўся да Сьвянцянаў, і па галоўнай вуліцы — Віленскай — праішла лінія фронту, літаральна ў некалькіх кроках ад дома Кацаў. Сям'я перанесла ўсе беды вайны й акупацыі. У 1917 г. ад крываўкі памёр Эльчык, старэйшы брат Мэнке, што быў ягоным найлепшым сябрам.

Першая Сусветная вайна скончылася ў 1918 г., але на Віленшчыне вайсковыя дзеяньні паміж рознымі сіламі працягваліся й пасыля вываду нямецкіх войскаў і канчатковага калапсу Расейскай імпэрыі. Фактычна, у калектыўнай памяці гэбрайу Усходній Эўропы немцы з кайзэрскіх часоў засталіся як *гутэ дайчн* („добрая немцы“) або *енэр дайч* („яшчэ той немец“). З падзеннем Германскай і Расейскай імпэрыяў уладу сталі хутка пераймаць нованараджаныя нацыянальныя дзяржавы. Кожная з гэтых дзяржаваў мела свой кшталт нацыяналізму, збудаваны на этнічнай перавазе й моўным прынцыпе. Найбольш восტым было змаганье паміж Польшчай і Савецкай Расеяй, хоць часам

літоўскія й беларускія сілы таксама ўступалі ў змаганьне за тое, што яны лічылі сваім натуральным жыццёвым абшарам у гэтым рэгіёне, які здаўна давён быў шматкультурны. Межы новых дзяржаваў, здавалася, залежалі ад того, хто больш спрытна й кемліва скарыстае перамір'е. Барацьба за Вільню працягвалася, аж пакуль польская сілы не захапілі горад і ўсю Віленшчыну ў 1920 г. Калі пазней Польшча была падзеленая паводле акту Молатава—Рыбэнтропа, усе гэтыя мястэчкі перанялі Саветы, якія забралі „сабе“ (дакладней, улучылі ў склад Беларускай ССР) Сьвянцяны, Міхалішкі й Сьвір, а Вільню аддалі Літве. Пасыля таго, як Літва разам з Вільній зрабілася савецкай, у выніку „ўдакладнення межаў“ Сьвянцяны былі перададзеныя Літоўскай ССР як падарунак за „выбары“, у выніку якіх быў ратыфікаваны ўваход у склад Савецкага Саюзу. Гэтая мяжа была адноўленая Саветамі й пасыля паразы нацыстуў, і ў 1991 г. яна зрабілася мяжой паміж Літвой і Беларуссю, з аднаго боку якой апынуліся Сьвянцяны, а з другога — Міхалішкі й Сьвір.

Для паэта Мэнке Каца усе тры мястэчкі засталіся ў сэрцы гэбрайскай Літвы — *Літы*. Менавіта зь яе Мэнке паехаў у Амерыку, увозячы з сабою ў 1920 г. шасцісотгадове ўсъведамленыне гэбрайскай Літвы, якой наканавана было назаўсёды зынікнуць з мапаў і з памяці.

Але гэта было потым, а пакуль ішла вайна; голад і съмерць старэйшага сына прымусілі матку Мэнке пераехаць у сваё роднае мястэчка Міхалішкі. Так ён зь іншымі дзецьмі апынуўся ў доме свайго дзеда, матчынага бацькі. Міхалішкі пасыля Сьвянцянаў, павятовага гораду з цаглянымі будынкамі, чыгуначнай станцыяй, тэлеграфам і брукаванымі вуліцамі, выглядалі сапраўднай вёскай, з насельніцтвам усяго ў пару соцень чалавек, разъмешчанай у лукавіне Вяльлі — „Амazonкі Літвы“ (цяпер гэта толькі ценъ былой магутнай ракі, апетай Сыракомлем). Пераважную большасць насельніцтва складалі гэбраі, і ў белы сьвет можна было выбрацца толькі паромам праз Вяльлю.

Адной з хараکтарыстык шматлікіх усходнеўрапейскіх штэблай (гэбрайскіх мястэчкаў) быў сынтэз кніжнай, заснаванай на тэкстах, блізкаўсходніх цывілізацыі й вісковага побыту драўляных хатаў і гародаў. Міхалішкі былі тыповым мястэчкам, і Мэнке Кац ня першы, хто натхніўся ў сваёй творчасці гэтым мястэчкам на беразе Вяльлі, у атачэнні загадковых лясоў. Заснавальнік сучаснай іўрыцкай паэзіі Аўром Доў-Бэр Лебэнсон (1794—1878) працяглы час жыў у Міхалішках, быў вядомы пад імем Бэрла Міхалішкера, і нават узяў акронім Адом Гакон ад словаў „Аўром Доў-Бэр *Міхалішкер*“. У гэтым мястэчку жыў Шаб-

сай Файнголд, талмудычны аўтарытэт і дзед ідышкага паэта Аўрома Суцкевэра.

У Міхалішках Мэнке захварэў на гішпанку (эпідэмія грыпу ў 1917—1918 гг.). Хлопца не спадзяваліся адхаяць, і ў гарачцы яму зъявілася першае паэтычнае ўяўленыне, якое ён так апісвае празь дзесяцігодзьдзі: „У сутоньні я ўбачыў Майсэя, што выйшаў са скрыжалія Запавету, і ён сказаў мне, што споўніць адно маё жаданьне. Мне было адзінаццаць гадоў, і я напрасіў яго даць мне съмерць“. Мэнке даглядала цётка Бейля, што была найлепшай апавядальніцай у Міхалішках, ад якой ён пачуў шмат мясцовых паданньняў. Мэнке выжыў і навучыўся ад свайго дзядзькі рамантаваць гадзіннікі. Там жа, у Міхалішках, Мэнке захапіўся Кабалай і цішком зазіраў у талмудычныя трактаты з кабалістычным зъместам, якія было дазволена вывучаць толькі пабожным мужчынам, старэйшым за сорак гадоў.

У 1919 г. прыйшоў першы ліст ад бацькі зь Нью-Джэрзі. Маці прадала ўсю маёмасць і празь Вільню, Варшаву й Ротэрдам выехала з чатырма дзецьмі ў Амерыку. У ліпені 1920 г. сям'я сышла на амэрыканскую зямлю. Бацька, якога дзеці ўяўлялі багатыром, насамреч аказаўся бедным працаўніком на шаўковай фабрыцы. Дзеці мусілі шукаць працу, і Мэнке стаў рамантаваць гадзіннікі. Пачаўся новы этап ягонага жыцця, але Міхалішкі ніколі не пакідалі ягонага сэрца, і сталі ўвасабляцца ў ягоных вершах, якія Мэнке неўзабаве пачаў пісаць. (...)

ВЯРТАНЬНЕ Ў ВЁСКУ МІХАЛІШКІ (RETURN TO THE VILLAGE OF MICHALISHEK)

1.

Калі Вэльке-містык, увесе у лахманах і латах, вярнуўся з усіх тутэйшых пякелішкай да абсмаленай крушні, што некалі была вёскай-пялюхай Міхалішкі, ён убачыў, нібы той Абрагам, кінуты ў вогнішча, — ружамі палаюць ускрэсіны. Ён продкаў убачыў сваіх, пыхлівых нябогаў. Яны пратачыліся праз абсмаленя гады, іх сылёзы перамяшаліся з попелам Жабрацкай Присады. З болем выла цішыня гучней за галодную зграю ваўчыну па-над месцовым жахам лесу. Пер'е ненажэрных груганоў запаланяла вецер.

2.

Вэльке-містык убачыў Бога, што госьцем на небе, як чалавек на зямлі. Ён убачыў, як памірае Бог з апошнім промнем съмяротнага заходу. Бог, мёртвы жабрак, благае жыцьця ад пылу, што некалі быў яго стварэннямі. О, каб жывы быў Янкель, даўганосы кравец, ён пашыў бы съяўты саян для Бога, але цяпер яму ляжаць зусім непакрытым з усімі мярцамі ў зынікаючым леце, у аголенай восені. Габрыель, вылецеўшы зь летуценняў Даніеля, абняў спачувальнымі крыламі райскую істоту Бога, праенчыў кадыш над першым і апошнім жыцьцём на Зямлі: Бог мёртвы.

3.

Вэльке-містык стаяў, падобны да байкара,
слухаючы буру — тысячакратны праклён
Богу, зьдзек з агорнутых навальніцаю
нябёсай, лямант, што разадраў прастору й час, долу
зынуў анёлаў. Ён чуў, як пярун за перуном
абвяшчалі свой узыход на пасад Гаспадара,
каб уладарыць спустошанымі
нябёсамі, съветам
кожнай блыхі
на зямлі.

4.

Вэльке-містык убачыў Мэсію, што над Бога нябачнай
магілаю прамаўляў на разывітаныне з адумерлым ўладаром
жыцьця і съмерці: Бог, ты патануў у сваіх грахах.
Калі я, сын Давіда, зъяўлюся — ты ўстанеш,
як і ўсе съмяротныя, на адпушчэнье грахоў і чарвяку, і чалавеку,
і скаціне.
Толькі тады ты зможаш сказаць, што съятло першага золку —
гэта добра, і што рай, толькі бязь пекла, — гэта добра,
і зямля без жалобы — гэта добра. Ён
убачыў адыход Мэсіі, што злажыў
аброк вярнуцца напрыканцы
ночы і дня. Разгублены натоўп
паўшых анёлаў, як зблукалае
быдла, прысебрыўся
да танцораў-мядзьведзяніятаў,
гарэзаў-
лесуноў.

РАЗМОВА ПРЫ СТАЛЕ

(A CHAT AROUND THE TABLE)

1. ДА ГАРЫ

(TO HARRY)

Размова пры стале —
гэта адвечнае падарожжа
з часоў, калі на съвеце былі
цягнікамі вяты, хмары —
караблямі, а кіт Іоны — першай падлодкай,
толькі спушчанай на ваду, каб
даць тарпэдай па грахах Нінэві.
О, так праходзім з табою праз час і прастору
за кубачкам кавы, мы блізімся да канца
смутку. Я бачу, як вязыніца відовішчна ператвараецца
ў замак, дзе мая чароўная кахраная будзе марыць пра мяне
тысячу гадоў, покуль я не прыйду абудзіць яе пацалункам
і не павяду яе да нашага вострава небывалага съвету — да
нашага стала.

2. ВЕЧАР

(EVENING)

Вечар.

Сонца коціцца
пад коламі, як
затаптаны твар
прыдущанага Гэркулеса.

Апошнія прамяні — анёлы, асьлепленыя
дымам. Ва ўсіх вітрынах распрадаецца зблікае сонца, бы яблык
з Садому. Ноч. З нажамі ў зубах гвалтоўнікі сочаць за кожнай
жанчынай: аголенай нявестай, згвалтаванай на съметнікавай кучы.
Цені іхныя цікуюць па завулках пад спалошанымі зоркамі.
Падазроная рука нагадвае зъмея, што спакусіў
матухну Эву пад забароненым дрэвам. Съмерць на вуліцах: гэта

стрэльба ў выглядзе Бога. Мы ля нашага стала вечныя,
съмерць — выдумка далёкіх часоў, але летнія нябёсы майго
дзяяніства заўсёды будуць нагадваць пра блакітнае забойства.
Я навучыўся ад
мудрых ваўкоў абмінаць съятло, хавацца ў логаве адзіноты.
Я бачыў, як памерлыя жаўнеры баяцца, што старэйшыя па званыні
(чысцюція, як адліхтаванае зло, з вачамі лютымі,
як тыя зацятыя мурашкі) пагоняць іх, мёртвых,
паміраць зноў, калі яны на ўстануць, каб
казырнуць уладару магілаў.
Я бачу дрэва, што выцягнулася ўпоперак
вуліцы, што хіліцца да
д'ябла: скалечаная
памяць
мая.

3. ЛЕТУЦЕНЬНЕ (DAYDREAM)

Мне мроіцца:
мае ўпартыя
дзяды адважыліся
ўцячы зь нябёсаў, каб далучыцца да нашага стала, нашага
асабістага съвету цудаў, каб дакрануцца
зноў да захапляльных грахоў
зямлі, каб сказаць нам, як сумуе Бог
на небе сярод съвятых занудаў.
П'ю за непрывідных продкаў сваіх
(што жывуць у майм чэрапе, мары, костках),
якія адольвалі волатаў у легендах.
Яны чуюць Нью-Ёрк, які глушыць маркоту,
пануе над абранымі душамі — гладкі ад здаволенасці, узброены
шумам надзьмутай годнасці, съвятой лускі Раю.

4. БАБЛІЁН (BABEL)

Аэра-
плян разрывае
сталёвыя нэрвы
нябёсаў. Я бачу, як Нью-Ёрк
лезе ўперх, насуперак
Божаму гневу: і абрываецца ўніз Бабіён.
Я бачу Будынак Эмпайр-Стэйт,
ён ляжыць-адпачывае, як агромністая рэліквія, і
ўспамінае пра народы, а вежы яго
ў краінеablokaў. Я бачу, як Амэрыка мкне да Марсу,
пакідае нас з табою ля нашага стала, нашай найвышэйшай
плянэты. Яна ляціць праз Трауні й Верасыні далёкага
заўтра, слухае вершы, што напісаныя будуць
яшчэ ненароджанымі паэтамі аб нашым бытым
дваждыстым стагодзьдзі.

5. КАВАЛЬ МАРАЎ (DREAMSMITH)

О, дзень
далекі поруч,
і ты ля стала, о,
мараў творца! О, прайсыці ад
стагодзьдзя да стагодзьдзя,
як з вуліцы на вуліцу, пачуць
першае слова Бога, руку паціснуць з попелу
створанаму Адаму, ён віе вянок зь лісьця смокваў,
што прыкрые голую дзетародную кветку Эвы. Потым — далей,
у канец
жыцця, махнуўши на разьвітаныне апошняму чалавеку на зямлі,
апошняму анёлу на небе. Пабачыць, як Бог карчуе
дрэва жыцця, каб зрабіць апошні стол у Раі, каб пагаманіць
з табою і са мною і зь вятрамі ўсіх бытых і будучых крыўдаў.

6. СЫНЯЖЫНКА (SNOWFLAKE)

О, сыняжынка, найшчасылівейшае стварэньне Бога!
Яе жыцьцё, момант бліску трывалышы за
ўсе мёртвыя плянэты. Я бачу, як сыняжынкі й херувімы лётаюць
крыло да крыла, і думаю пра крокі закаханых:
Гэро й Ліяндар на беразе, змытая
хвалем самотнага мора. Давайце
вучыцца ў сыняжынкі ўспрымаць съмерць як
народзіны — усё ёсьць цуд; давайце вучыцца
быць добрымі нават да гною, давайце
жыць, какаць і паміраць, як
сыняжынка, пакідаочы
адно аднаму
пацалунак або
съязу.

7. АБ СМУТКУ (ON GRIEF)

О наш
стол,
любы сябра, слухаў ён
праз гады нашу гарачую
гаману, падзяляў экстаз
кожнай палкасьці; о, калі ён
разваліцца ўшчэнт, яго съмерць
засмуціць нас больш за страту
нуднага презыдэнта, пыхлівага генэрала:
ката ў мэдалёх. Памерлія ці жывыя — яны
браты па зброі з д'ябламі космасу,
якія акупуюць Месяц, каб вітаць скон на зямлі, зрабіць
вока ваўкалака з кожнае Зоркі, быць заадно з тымі,
хто ўсхваляе памерлых жаўнерай,
штампуючы свае душы ў золаце.

8. МАЛІТВА СТАРОГА СТАЛА (PRAYER OF AN OLD TABLE)

О, Божа бяздушных съветаў, я малю цябе
з руінаў старога веку, клышаногі, з хісткай стальніцай. Я
баюся старызыніка больш за анёла
съмерці. Я прагнуну, каб піла перацерла мяне ў пілавіньне,
каб я набіў пілавіньнем і жыцьцём ляльку-каралеву

немых дзяцей, або

хай мяне пусцяць па ветры, як
малітву за праклятых, прыгожых
і выракаваных. Бо, асуджаны на
польмя, на пыл, на шчэнт, я
ведаю — выракаваныя будуць
тут да апошняга
захаду сонца
на зямлі.

ЛЕС КАЛЯ ВЁСКІ ЗАБОРЦЫ (FOREST OF ZABORCHI)

Поўнач. Зімовая съюжка.
Лідзістыя крышталі аздабляюць
паддашкі, як кветкі марозу.

Мароз выпісвае на
зъледзяелых шыбах лёсы
вандроўных бадзяг,

згубленых у лесе
пад Заборцамі. Галодная воўчая
зграя блукае па лесе.

Малыя, пассаўшы цыцкі ваўчыцы,
выцьцём пранізываюць ночы
дзікага лесу.

Царэўна русалак, пад
зьверхнасцю якой съпявае хор мораў,
вяртаецца на бацькаўшчыну да

Рэчкі Вяльлі
з падарункам з-па-за свайго люстэрка
для маёй цудоўнай кахранай

Парагулі, якая прыходзіць
ад зъмяркання да съвітаньня цешынца
са мной у маіх марах.

ДА ПРАЎДАТВОРЦЫ (TO A TRUTHMONGER)

Люцейшы за ўсіх
зъяроў — голая праўда. Ты
мулу зрабіла зь мяне,
ненажэрнага павука,
яка, зэбу, зъмей зъедлівага.

Так, ты сама праўда,
навостраная, як катай нож
каля майго горла,
і няма пад рукой авечкі,
каб ахвяраваць за мяне.

Я цар усіх
ілгуноў. Вандруочы празъ
мінулья часы, добраўся
аж да Бога я, біўся з Адамам,
з Раю ўцёк з голай Эвай.

На ранку Эва стала ці то
дзевай, ці то рыбай, зробленай з
падманнага рабра, калі яна пачула:
„Дай гас্যцінца, бо аштукаю! Тут —
зломца праўды ўсіх праўдаў“.

О лютасэрдая
праўда, я для цябе добрانкі
вырадак, прынес марынаваны яблык
для змучанай голадам,
слязьмі зацалаванай нявесты з галоднага краю.

Ці праўда гэта съляпая багіня
з вочкамі, як у бульбы,
якая дакопваецца да хлусыні, як да пярліны,
якая захоча, каб маю галаву съсклі і
ўсадзілі на безгаловага дракона?

Мая апошняя хлусыня будзе
люстранным адбіткам
надпісу на майм магільным камені пры
вандроўным сонцы, якое і ўверх, і ўніз, і нікуды, і ўсюды.

ГЭБРАЙСКІ ПАЭТ (A YIDDISH POET)

Я гэбрайскі паэт, выракаваны трубадур,
каваль мары, высьмеяны мужыком
і лямантам гладкага сноба,
як съвістам бізуна: жаргон!
Гэдак зганеняя сылёзы майго народу — жаргон?

Ідыш, утвораны, як Адам, з пылу чатырох кутоў съвету;
непагасная зынічка Бадзяжнага Жыда,
смага пустэльняў.
Мая родная мова неапрацаўваная, як рана, як съмех,
як згаладаўшы без кахрання пацалунак, як
позірк нявольніка — апошні, прагны — на лёткую птушку.
Смаکуй слова, выклітае ў неміласэрнае, як землятрус.
Слухай слова, стрыманае і збалелае, як съязза.
Падзівіся на слова, яснае і празрыстае, запаленае радасцю,
як прамень.
Узыходзь па слове — шурпатьм і магутным, як краб.
Гарцуй на слове — свабодным і неўтаймоўным, як бура.

Ідыщ,
голы праклён, кінуты супраць магутнасьці бязылтасных ворагаў.
Імглісты сьвітанак паслья бойні ў чорны год.
Суняты вокліч кожных зьнямельных вуснаў Трэблінкі.
Малітва каменя зрабіцца ветрам.

НАЦЮРМОРТ ДЗЬВЮХТЫСЯЧНАГА ГОДУ (STILL LIFE OF THE YEAR TWO THOUSAND)

Уяўляю раўніну, на ёй Ісая — скуты ланцугамі прарок.
Атрутавае дзіця бавіцца ў клетцы добрانькага базылішка.
Языкі полымя на вятраты гартаюць старонкі самотнага малітоўніка.

Скокі вясёлых хімэраў.
Бог без прытулку на нябесах вые ў руінах Масквы.
Самаробныя зоркі — служкі цемры і граху.
Ісуса зноў прыбілі цвікамі да крыжа.

Абваленія вежы ў скурчаных жалезных долах Мангэтану.
Брадвэй — стары сьвятляк.
Дваццатае стагодзьдзе — съяжуткай магіла.
Сонца з акрываўленым бэрлам, зъмерзлае і съялюпое.
І я ўсё тая ж іскра ў асьляпільнай легендзе на імя Нью-Ёрк.

СПАЗНЕНЬНЕ НА ПЯЦЬ ХВІЛІН (FIVE MINUTES LATE)

Ты познісіся, ужо прайшла хвіліна,
я чакаю ў кавярні,
у прадчуваныні вялікага цуду.

Празь дзіве хвіліны шматлюдная кавярня
здаецца пустою, як паслья навалы,
калі натоўп абдымаў мяне, цёк, як няспынная рака.

Праз тры хвіліны эльфы пагрызлы пазногці на маіх нагах.
Я баюся, ты ніколі ня прыйдзеш, можа, ты стрэла
Ікара па дарозе і паляцела да сонца.

Чатыры хвіліны — чатыры лапы ваўкалака,
які выхапіў цябе, як схаваную скарбонку, зъянацку.
Што ж засталося ад цябе — хіба што згвалтаваная німфа?

Вежы падвячоркам паўзуць ад мроі да мроі.
Дзверы-круп'ёлкі вяртаюць Нью-Ёрк
раз-пораз да яго досьвітку, да нечапанай прыроды.

Праз 5 хвілін я маю спатканыне з палкім жаданьнем.
Ты ніколі не жыла ѹ не памірала, мая кахраная, але
ты пераяжджаеш мяне ўсімі коламі каранаванага гораду,
але мяне камяньюць запруджаныя вуліцы Нью-Ёрку.

ПРАЗ СТО ГАДОЎ (A HUNDRED YEARS HENCE)

О, праз год гэтак сто, мой сынку,
сямігадовы кемлівы гарэзьнік,
мы будзем усе з радасцю там.

Мы станем часткай усіх цудаў
і чараў, сплещеных павукамі —
казкай праз год гэтак сто.

Кожная рэха агукнецца рэхам:
мы неўміручыя, яшчэ не нарадзіўся ветрык,
каб мусіў зьнікнуць, каменьчыка няма нежывога.

І ў ручай ад кінутага каменя
кругамі пойдуць усе сонцы,
якія селі тут за тыя сотні гадоў.

Мы пойдзем да ненароджаных дзетак —
сняжынак некранутых у снах,
мы ўсе будзем з асалодай там.

Нам веџер стане блізкім сваяком.
(Я чую — лісты гамоняць аб нараджэнні, аблітаючы.)
Толькі нейкіх там сто гадоў, мой сынку,
Гэй, съмерць радасна знайдзе сваю съмерць.

Пераклад вершаў Тацьцяны Галідэй.

ПРА БЕЛАРУСЬ У ШВЭЦЫИ

Выбраная бібліяграфія публікацый
пра Беларусь і аўтараў-беларусаў
у Швэцыі 1655—2003 гг.¹

1. **Procerum & Ordinum Magni Ducatus Lithvaniæ Literæ Reversales De Fide, Subjectioneq; Regibus & Regno Sveciæ æternum præstanta. Der Herrn und Stände Des GroszFurstenthumbs Littawen Endlicher Revers, Dardurch Sie sich und ihre Nach-kommen An Ihrer Königl. May:t und die Cron Schweden zu Ewigen Zeiten verbunden und unterthänig gemacht.** Stettin, 1655.
Публічнае абвяшчэнне Саюзу Вялікага Княства Літоўскага й Каралеўства Швэдзкага ў Кейданах 15—20 кастрычніка 1655 г. Кейданская унія. Друк.
2. **Manifest des Herrn Grafen auf Zaslaw Bychow und Dom-browna Casimir Johann Sapieha.** Stockholm, 1703.
Маніфэст Казімера Сапегі пра пераход пад пратэктрат пад Швэціі. Па-немецку. Друк.
3. **En utförlig berättelse, om slaget emellan öfwersten af kongl. may:tz lif-regemente herr baron Creutz, och den musco-witske generalen Nieplij, wid staden Kletsk i Littouen den 20 aprilis 1706, samt hwad ytterligare til den 15 maji förelupit är.** Stockholm, tryckt hos Joh. Henr. Werner. kongl. may:tz och Ups. acad. boktr.
Швэдзкая друкарня пра бітву ля Клецку.

4. **Sacrae Reg. Majest. Sveciae Universales ad Inclitos Ordines Magni Ducat. Lithuaniae.** Stockholm, 1706.
Адоўза Карла XII да шляхты ВКЛ. З паралельным тэкстам па-лацінску й па-немецку. Друк.

¹ При падрыхтоўцы бібліяграфіі сярод іншых ўлічаныя пазыцыі з працы Зоры й Вітаўта Кіпеля ў „Беларускі й беларусаведны друк на Захадзе: Асобныя выданні. Бібліяграфія“ (Нью-Ёрк—Менск, 2003).

5. **Afrijtning, På Swänska Campementet wid Staden Holofsin, på ena sidan om Floden Wabisz, ock Ryssarnes Läger på andra sidan, hwarest Hans Kongl. May:t af Sverige ärhölt den härlige Segren den 4/14 Julii Åhr 1708.**
Швэдзкая друкаваная рэляцыя пра бітву ля Галоўчына.
6. **Utförlig berättelse, om slaget wid staden Holofsin den 4/14 julii, åhr 1708.** Stockholm, hos Johan Henr. Werner, kongl. boktr.
Іншая швэдзкая друкаваная рэляцыя пра бітву ля Галоўчына.
7. **Fält-lägret wid Holofsin den 5/15 julii 1708.** [Stockholm, kongl. tryckeriet.]
Швэдзкая друкаваная рэляцыя пра табар ля мястэчка Галоўчын.
8. **Egentlig berättelse, om fält-slaget emellan hans kongl. maj:tz til Sverige troupper, som stodo under generalens och gouerneurens bref Adam Ludvig Levenhaupts befäl, och den muskowitiske krigsmachten, under hans zariske maj:ts, och desz förnämsta generalers anförande; den 29 september 1708, wid Liesna, 2 mijhl ifrån Propoisk. Cum gratia & privilegio s:a r:a maj:ts.** Stockholm, hos Johan Henr. Werner kongl. boktr.
Швэдзкая друкаваная рэляцыя пра бітву ля вёскі Лясная.
9. **Nordberg, Göran. Carl den XII tes Historia. Del 1. Fråm 1662 till Junii Månad år 1709.** Stockholm, 1740.
Гісторыя Карла XII, створаная ягоным пэрсанальным пастарам. Шмат зьвестак пра Беларусь пачатку XVIII ст. У 1702—1708 гг. аўтар быў у ВКЛ.
10. **Karolinska Krigares Dagböcker. Vol. I—XII.** Lund, 1901—1921.
Дзённікі швэдзкіх афіцэраў і пастварапа часоў Вялікай Паўночнай вайны. Шмат унікальных зьвестак пра Беларусь пачатку XVIII ст.
11. **Vasmer, Richard. Ein im Dorfe Staryi Dedin in Weissrussland gemachter Fund kufischer Münzen.** Stockholm: Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien, 1929. — 45 s.
Навуковы артыкул пра знаходку багатага скарбу дырхемаў у Беларусі.
12. **Pitjeta, Uladzimir. Om Västukraina och Västvityssland /** Översättning av Carl Johansson. Albert Bonniers Förlag. Stockholm, 1945. — 226 s.
Пераклад працы Ўладзімера Пічэты „Основные моменты исторического развития Западной Украины и Западной Белоруссии“ (Москва, 1940) у швэдзкую мову.
13. **Bielaruskaja Hramada ў Scandynavii.** Stakholm, 1948. — 1 s.
Абвестка пра стварэнне Беларускай Грамады ў Скандинавіі. Па-беларуску.

14. **Instruktion för Vitryska Societets medlemmar.** Stockholm, 1948.
Умовы сяброўства ў суполцы беларусаў Швэцый. У дадатку заява на ўступ па-беларуску.
15. **Stadgar för Vitryska Societets.** Stockholm, 1948. — 2 s.
Статут беларускай суполкі ў Швэцый.
16. **Bielaruskaja Hramada ў Scandynavii.** Stakholm, 1949. — 1 s.
Аналагічнае папярэдніе выданыне па-беларуску. Паведамленыне пра ўступ швэдзкай суполкі беларусаў у міжнацыянальна арганізацыю нарадаў Усходнія й Цэнтральна Эўропы.
17. **Schnœur, Salman. Dnjeprs sang /** Översättning av Einar Malm. Stockholm: Folket i bild, 1958. — 351 s.
„Песні Дняпра“. Вершы Шальмана Шнэера пра Беларусь.
18. **Vitryska-Societet i Scandinavien.** Stockholm, 1972. (Vialikodny i Sakavikovy pryyvet i dabra•adańni ūsim surodzičam.)
Віншавальная ўлётка з Калядамі й 25 Сакавіка да беларусаў Швэцый. Па-беларуску.
19. **Trollkarlen Ut-och-In: en saga från Vitryssland /** Teckningar av Uladzimir Milasjevskij. Göteborg, 1986. — 15 s.
Пераклад беларускай народнай казкі „Сіняя сівітка навыварат шыта“ ў швэдзкую мову. Ілюстрацыі мастака Ўладзімера Мілашэўскага.
20. **Bykau, Vasil. Grustaget /** Översättning: Staffan Skott. Stockholm: Natur och kultur, 1991.
Пераклад рамана Васіля Быкава „Кар’ер“ у швэдзкую мову.
21. **Dzičiąčiai Biblijai. Biblijeskiai apaviedanii i malionkami /** Рэдактары Барыслаў Араповіч і Вера Мацьцёліякі. Стакгольм: Инстытут перакладу Бібліі (*Institutet för bibelöversättning*), 1992.
Першая публікацыя біблейскіх тэкстаў па-беларуску пасля разбурэння СССР.
22. **Leon Tarasewicz /** Texter av Andrzej Kisielewski, Sune Nordgren och konstnären själv. Översättning av Martin von Zweigbergk. Foto Grzegorz Borowski. Malmö, 1992. — 80 s.
Грунтоўны каталог творчасці найблізьш вядомага ў сувязі беларускага мастака Лёніка Тарасэвіча (грамадзяніна Польшчы). З нагоды выставы ў Мальмё 12.09—25.10.1992. Швэдзкі й ангельскі тэксты.
23. **Vitryssland.** Göteborg, 1994. — 15 s.
„Беларусь“. Асноўныя факты пра краіну.
24. **Gustavsson, Sven. Belarus: a multilingual state in Eastern Europe //** Language, minority, migration. Uppsala, 1995. S. 39—74.

25. **Pauli, Ulf.** *Mellan Moskva och Warszawa: en presentation av Vitryssland*. Malmö, 1995. — 55 s.: ill.
„Паміж Москвой і Варшавай: прэзэнтацыя Беларусі“.
26. **Zadencka, Maria.** *W poszukiwaniu utraconej ojczyzny: obraz Litwy i Białorusi w twórczości wybranych polskich pisarzy emigracyjnych: Florian Czarnyszewicz, Michał Kryspin Pawlikowski, Maria Czapska, Czesław Miłosz, Józef Mackiewicz*. PhD dissertation. Uppsala, 1995. — 219 s.
27. **Werner, Jeff.** *Soutines sillar (Chaim Soutine)* // Det skapande jaget. Göteborg, 1996. S. 11—24, ill.
Артыкул пра беларуска-габрэйскага мастака Хайма Суціна.
28. **Pauli, Ulf.** *Hur fick Vitryssland sitt namn* // Populär historia. 1997. No. 1.
„Як Беларусь атрымала сваё імя“. Артыкул разглядае таксама гісторычныя стасункі паміж Беларусью і Расей.
29. **Sannikov Andrei, Golubev Valentin.** *Belarus in the context of times and politics*. Stockholm: Olof Palme International Center, 1997. — 71 s.
30. **Törnquist-Plewa, Barbara.** *Språk och identitet i Vitryssland: en studie i den vitryska nationalismens historia*. Lund, 1997. — 109 s.: ill.
„Мова ё съядомасць ў Беларусі: досьлед гісторыі беларускага нацыянальнага руху“. Фактычна, першы нарыс гісторыі Беларусі ё нацыянальнага руху па-швэдзку.
31. **Aleksijevitj, Svetlana.** *Bön för Tjernobyl: en framtidskrönikा / Översättning: Hans Björkegren, förrord: Stig Hansén och Clas Thor*. Stockholm, 1998.
„Чарнобыльская малітва“. Пераклад у швэдзкую мову.
32. **Babkou, Ihar.** *Belarus: dual modernity* // Cultural encounters in East Central Europe. Stockholm, 1998. P. 105—109.
33. **Sannikov, Andrei.** *Policy of Belarus in the security context of the Baltic Sea region* // Hard and soft security in the Baltic sea region. Stockholm, 1998. P. 46—58.
34. **Abrahamson, Kjell Albin.** *Vitryssland: 89 millimeter från Europa*. Stockholm: Fischer, 1999.
„Беларусь: 89 міліметраў ад Эўропы“. Першае папулярнае выданьне пра Беларусь па-швэдзку.
35. **Atta vitryska poeter / Översättning: Kajsa Öberg Lindsten. Stockholm: Svenska institutet, 1999. — 62 s.**

- „Восем беларускіх паэтаў“. Вершы Алеся Розанава, Рыгора Барадуліна, Ніны Мацяш ды іншых у швэдзкім перакладзе.
36. **Törnquist-Plewa, Barbara.** *Vitryssland, Ukraina och Moldova: nationer på jakt efter egen identitet* // Östereuropa-länder på skilda vägar. Moheda, 1999. S. 39—70.
„Беларусь, Украіна, Малдова: нацыі ў пошуках уласнай съядомасці“.
 37. **Edberg, Rune.** *Vägen till Palteskiuborg*. Sigtuna, 2001. — 39 s.: ill.
„Шлях да Палацку / Палацкабургу“.
 38. **Edberg, Rune.** *Vikingaresan till Palteskiuborg* // Populär arkeologi. № 3(19). 2001. S. 36—37.
„Падарожжа вікінгаў у Палацак“.
 39. **Länder i fickformat. 503, Vitryssland.** Stockholm: Utrikespolitiska institutet, 2001. — 33 s.: ill.
„Краіна ў асноўных фактах, Беларусь“.
 40. **Törnquist-Plewa, Barbara.** *Vitryssland: språk och nationalism i ett kulturellt gränsland*. Lund: Studentlitteratur, 2001. — 117 s.
„Беларусь: мова ё нацыяналізм у памежнай культурнай зоне“. Выд. 2.
 41. **A slavic triangle? Present and future relations between Russia, Ukraine and Belarus** / Arkady Moshes & Bertil Nygren (eds.). Stockholm: Försvarshögskolan, Institutionen för säkerhet och strategi, 2002. — 128 p.
 42. **Kluge, Paulina.** *Vägen mot demokrati: Ryssland och Vitryssland*. Stockholm, 2002. — 51 s.: ill.
„На шляху да дэмакраты: Расея ё Беларусь“.
 43. **Paznyak, Vyachaslau.** *Belarus facing dual enlargement: Will the EU Squeeze Harder?* Stockholm, 2003.
Праца менскага палітоляга прысьвечаная стасункам сучаснай Беларусі з ЭЗ, НАТА, Расеяй, Украінай.

Падрыхтоўка да друку й камэнтары Андрэя Котлярчука.

Максім Шчур
Прага

КАБ НЕ СТВАРЫЦЬ САБЕ КУМІРАЎ

Лявон Юрэвіч. Літаратурны рух на эміграцыі.
Менск, 2002

*Прысьвячаецца майму сябру Лявону Юрэвічу,
першаму й найбольш крытычнаму чытачу
маіх твораў у беларускім замежжы.*

Калі сумленны навуковец бярэцца за ўдзячную (у нашым выпадку да таго ж — мала распрацаваную) тэму, вынік заўсёды варты таго, каб зъяўрнуць на яго ўвагу, у тым ліку й крытычную. Ня буду пералічваць, у чым палягаюць аўктыўныя вартасці кнігі Лявона Юрэвіча „Літаратурны рух на эміграцыі“, з наяўнасцю якіх пагодзіцца, бадай, кожны. Запыніся на тым, што з майго суб’ектыўнага гледзішча зъяўляеца ейнай найвялікшай каштоўнасцю: нягледзячы на ўсю далікатнасць і памяркоўнасць аўтарава стылю, кніга, як і ўсялякая добрая навуковая праца, выразна праблематызуе некаторыя моманты гісторыі беларускай літаратуры мінулага стагодзьдзя. Аднак перш, чым перайсці да пераліку гэтых момантаў, запыніся на адной рэчы, якая, на мой погляд, зъяўляеца ў кнізе заганнай.

А менавіта: аўтар няробіць выразнага адрознення паміж літаратурай на эміграцыі (лепш казаць — у замежжы) і эмігранцкай літаратурай, што вядзе яго да такіх вось занадта хуткіх і неабгрунтаваных высноваў: „Канчаецца літаратура? Наўрад ці. Хутчэй, канчаецца (а то й скончыўся сапраўды) усяго толькі этап літаратуры. Эміграцыйны этап беларускае літаратуры“¹. Даволі цъмяная выснова, ня вартая такога добра гаспадавання. Зразумела, што ніякага „эміграцыйнага этапу“ ў гісторыі беларускай літаратуры не было. Каб разабрацца, у чым тут справа, варта, на маю думку, адрозніць гісторыю бе-

ларускай літаратуры на эміграцыі (у замежжы)² ад літаратурнай гісторыі апошняй на сёньняшні момант хвалі беларускай палітычнай эміграцыі, выкліканай падзеямі Другой Сусветнай вайны. Менавіта згаданую апошнюю гісторыю маюць на ўвазе самі прадстаўнікі гэтай хвалі, калі даюць станоўчы адказ на пытаныне аўтара кнігі „ци можна 1995 год (умоўна) лічыць канцом беларускае літаратуры на эміграцыі? Пераважная большасць адказала станоўчы“³. Канечне, бо ніхто з іх не заўважыў, што сама пытаныне паставлена няслушна: канец дзейнасці пасъляваенай генерацыі эмігрантаў-літаратаў не азначае дый ня можа азначаць „канец беларускай літаратуры на эміграцыі“⁴.

У такім непараўменьні, на маю думку, вінаватая ненаўмысная падмена поймаў „эміграцыя“ й „замежжа“. У чым прычына такой блытаніны? Яна, як маніцца, паходзіць з савецкіх часоў, калі съцвярджалася, што пеставаныне раней прыгнечанай беларускай культуры магчымае толькі ў самай лепшай і самай свабоднай краіне сьвету — СССР, а пад словам „замежжа“ меўся на ўвазе перадусім капіталістычны съвет, патрапіць куды ільта было толькі двума шляхамі: уцячы альбо быць высланным за недабранадзейнасць і палітычную несьвядомасць. Таму „эміграцыя“ (перадусім, палітычная) і „замежжа“ зарэгістраваны ў съвядомасці бальшыні беларусаў як синонімы⁵. Шкада, што Лявон

² Такая гісторыя была б вельмі абсяглай, бо ўлучала б і Скарину з Гусоўскім, і падарожнія нататкі Радзівіла Сіроткі, і маскоўскіх эмігрантаў XVII ст. Сімёона Палацкага й Стакея Гадзaloўскага, і ўзгаданага Антонам Адамовичам Каратынскага, і Гаруна з Багдановічам, і Дубоўку, ня кажучы ўжо пра Жылку, Геніуш, Сяднёва...

³ Юрэвіч Л. Літаратурны рух... С. 106.

⁴ Калі аўтар кнігі прапанаваў мне месца ў анталёгіі літаратуры беларускай эміграцыі, дзе павінны былі быць пераважна рэпрэзэнтаваныя прадстаўнікі вышэйзгаданай пасъляваеннай хвалі, я адмовіўся, не жадаючы зъмешваць поймы й „прымазвацца“, так бы мовіць, да пасъляваенай генерацыі эмігрантаў. Але гэта зусім не азначае, што я „не лічу сябе эміграцыйным аўтарам“, як піша ў канцы кнігі Лявон Юрэвіч.

⁵ Адсюль жа паходзіць асабліва распаўсюджаная сярод прафэсійнай беларускай інтэлігенцыі звычка думаць, што ўсе „сапраўдныя“ й „съвядомыя“ беларусы павінны сядзець у Беларусі й нікуды ня рыпацца. Таму некаторыя з іх съцвярджаюць, быццам эміграцыя на Заход мае чыста эканамічныя прычыны — маўляю, эмігруюць туды, дзе „цяплей“, дзе „лепш“ і г. д. ⁵

¹ Юрэвіч Л. Літаратурны рух на эміграцыі. Мн., 2002. С. 106. (Цытаты падаюцца арыгінальным правапісам.)

Юрэвіч падупадае ўплыву такой мэнтальнасці й ня робіць кроку наперад, каб зь ёю парваць. Фактычна, ён прымае калісці навязаны афіцынай беларускай літаратурай падзел на „нашых“ і „ннянашых“ (які ў далейшым сам і крытыкуе), адно што займае бок былых „ннянашых“, хаяць я вельмі дбае аб тым, каб гэта схаваць, што ў яго не заўжды атрымліваецца.

Словы пра канец „літаратуры на эміграцыі“ й падмена дзялення геаграфічнага часавым (эмігранцкая літаратура ператвараецца ў „этап гісторыі літаратуры“), на маю думку, ня маюць пад сабой падставы. Прасьцей кажучы, літаратура на эміграцыі заўжды існавала й будзе існаваць. Усялякая эміграцыя папросту спрыяе літаратурнай творчасці, гэтаксама, як ёй спрыяе, прыкладам, палавое дасыпванье. Хто з нас не пісаў вершы, будучы ўпершыню закаханым? Эмігрант, як вядома, трапляе ў новае, нязвыклэ асяродзьдзе, дзе ня мае шмат магчымасцяў карыстацца сваёй роднай мовай, каб „паскардзіцца“ на свой „гаротны лёс“, які змусіў яго пакінуць свою кахраную айчыну. Натуральна, што да новых умоваў яму прыстасавацца цяжка, з-за чаго ў ім абуджаецца сум „па роднай старонцы“ — тыя, каму няма на што скардзіцца, рэдка ўзгадваюць аб „радзіме“. Да таго ж, ён сутыкаецца з новай для бальшыні ягоных суайчыннікаў рэчаіснасцю, якая ў ягоной роднай мове з большага ня ёсьць кадыфіканай. Усё гэта вядзе да таго, што літаратура на эміграцыі ня тое што дae паасткі, а папросту бuje. Прыкладам, з маіх лацінаамэрыканскіх знаёмых у той жа Празе няма, бадай, ніводнага, хто б не пісаў вершы альбо прозу. Найвялікшыя творы шмат якіх літаратураў сьвету ў мінулым стагодзьдзі — ірляндзкай, паўночнай лацінаамэрыканскай, німецкай — былі створаныя ў эміграцыі, па-за межамі родных краінаў. У той жа час, зразумела, што далёка ня ўсё, што напісана на эміграцыі — літаратура: у тым самым замежжы нарадженаца ўяўлівай колькасцю графаманаў, якая звычайна пераважае над колькасцю сапраўды арыгінальных і паважных творцаў, і тут беларус-

⁶ (Гл. у прыватнасці: Ліпскі В. Ўэлкам ту зэ брэйв н'ю ўорлд! //Arche. 1999. №1. С. 249—253.) Зразумела, што чалавек, які паспрабаваў на Захад зъехаць і там „замацавацца“, можа толькі пасмияцца над такімі „дасьведчанымі“ выказваннямі. Да таго ж, упэўнены, што эміграцыя з такой краіны, як Беларусь, ня можа ня быць палітычна матываванай. А вось жаданье сядзець у гэтай краіне каля мамы з татам мае якраз эканамічны падтэкст — бо ў сваім балоце, зразумела ж, зручней уладкавацца.

кая літаратура не ўдае сабой ніякага выключэння з агульнага шэрагу. Як заўважае Лявон Юрэвіч наконт беларускай эміграцыі мінулага стагодзьдзя, „пераважная большасць пісьменнікаў на эміграцыі — патэты, у адрозненінне ад сутынні ў сучасных ім літаратурах Амерыкі, Францыі, Англіі, дзе заўважная перавага празаікаў над паэтамі. Па сутнасці, толькі лічаныя зь пісьменнікаў у дыяспары ніколі не пісалі вершаў“⁶ — глядзі заўвагу наконт палавога дасыпванья. Зразумела, што пераважная большасць гэтых аўтараў з часам перастала пісаць, што таксама зъяўляецца цалкам заканамерным. Звычайна для таких аўтараў факт іхнай эміграцыі зъяўляецца папросту лёсавызначальнym у іхнай творчасці, што перадусім заўважна паводле іхнай тэматыкі. Наадварот, для сталага літаратара факт адарванасці ад радзімы, наколькі ільга меркаваць з дос্যеду іншых літаратураў, зъяўляецца значным, але ня лёсавызначальным. Невыпадкова, што найбольш знакамітая постаці нашай эмігранцкай літаратуры пачыналі друкавацца ўжо на Беларусі. Таму „эмігранцкі пісьменнік“ альбо „эмігранцкі паэт“ — настолькі ж другасная звяза, як, прыкладам, „эмігранцкі съпявак“. Іншая справа, што на эміграцыі могуць жыць добрая сыневакі, такія як Забэйда-Суміцкі, альбо літаратары, такія як Жылка, кожны з іх трапляе за мяжу „сваім шляхам“, неабавязковая ў агульнай масе сваіх пакрыўджаных уладамі суродзічаў. Спадзяваймася, дарэчы, што ў будучыні беларусы будуть мець больш магчымасцяў абіраць сабе месца жыхарства й выяжджаць за мяжу паводле ўласнага жадання, а ня ў выніку нейкага палітычнага перасыльеду, што толькі ўзвышае шанцы на існаваныне беларускай літаратуры ў замежжы. Прыкладам такой тэндэнцыі зъяўляецца, сярод іншых, пераезд у Чэхію Васіля Быкава, які сам па сабе мае з папярэдняй хвалій беларускай эміграцыі столькі ж мала агульнага, як кожны з нас, — хутчэй, наадварот.

Варта заўважыць, што эмігрант, які заводзіць на чужыне сям'ю й пакідае надзею на вяртаныне на Радзіму, перастае быць уласна эмігрантам, а стаеца, хутчэй, замежным грамадзянінам беларускага паходжання. Таму літаратура на эміграцыі — звяза менавіта хвалевая, а не кантynуальная, і няма нічога дзіўнага, што ейная „традыцыя“ пэрыядычна перарываецца ѹ пэрыядычна паўстае „з попелу“, маўляў Фенікс — пры наяўнасці падобных гістарычных акаличнасцяў. Ільга сказаць, што з гэтага гледзішча пасъляваенню ѹ сучасную палітычную эміграцию яднае, перадусім, ейная антымаскоўская скіраванасць, якая кар-

⁶ Юрэвіч Л. Літаратурны рух... С. 62.

дынальна не супадае з арыентацыяй палітыкі сучаснага беларускага ўраду. З гэтага гледзішча ільга цалкам легітymна разважаць аб пэўнай ідэйнай пераемнасці паміж дзювюма хвалямі беларускай палітычнай і культурнай эміграцыі.

Аднак вернемся да ўласна літаратуры. Кажучы словамі Кастуся Акулы, „*паводле мастацкіх парамэтраў эміграцыйная літаратура – вельмі пярэстае стварэньюне, ад вышыніяў да глыбокіх ухабаў ці далінаў*“⁷. З гэтага выплывае, што ўласна літаратура й „літаратурны рух“ – рэчы розныя, і ня трэба іх блытаць. З гледзішча літаратурнай гісторыі гэта, можа быць, і ня так істотна, але з гледзішча літаратурнай крытыкі – якраз наадварот. А ці можа добрая літаратурная гісторыя ня ўлічваць меркаваньня літаратурнай крытыкі? Упэўнены, што не зрабіўшы вышэйзгаданага падзелу, нельга вызначыць узровень і ўнёсак літаратуры пасъляваенай беларускай эміграцыі ў беларускую літаратуру як гэтую (ня блытаць зь беларускай савецкай літаратурой).

Канечнe, усялякая навука й усялякая гісторыя – гэта памкненъне да абагульненъня. Той факт, што сам аўтар, паводле ўласных словаў, – не літаратар і ня крытык, а гісторык літаратуры, змушае яго ў памкненъні да ўсёбсяжнасці ўсёб'ектыўнасці заставацца „па-над бойкай“, хаваць свае асабістыя сымпатыі да таго ці іншага аўтара. Гэта яшчэ адна вартасць кнігі Лявона Юрэвіча, якая ня толькі дае найбольш поўныя на сённяшні дзень вобраз таго, што ўдавала сабой літаратурнае жыццё на эміграцыі, але пры гэтым і праблематызуе некаторыя асабліва важныя, з майго гледзішча, моманты гэтага жыцця, якія я дазволю сабе пералічыць.

Момант 1. Роля літаратуры ў палітычнай дзеінасці беларускай пасъляваенай эміграцыі.

Пасъляваенная хвала беларускай эміграцыі была эміграцыяй перадусім палітычнай, і ўспрымала сябе як гэтую. Цытаваная Лявонам Юрэвічам „Дэкларацыя Беларускага Літаратурнага Згуртавання „Шыпшына“ фармулюе свою задачу наступным чынам: „*Працаваць над стварэннем вялікай літаратуры, годнай нашага вялікага народу*“⁸. Як паказаў гістарычны досьвед, тэзіс аб „вялікім народзе“ (?) ня здолеў стацца падмуркам для стварэння „вялікай літаратуры“. Больш рэалі-

стычна ў шчыра гучыць фармулёўка эмігранцкага дзеяча А. Галубіцкага (Алесія Марговіча), які не хавае, што „*наша паэзія „на дадзеным этапе“ павінна быць падпрацаваная ўтылітарнай мэце – беларускай справе*“⁹. Гэтая ў шматлікіх іншых прыведзеных ў кнізе цытаты съведаць аб tym, што літаратура разглядалася беларускім эмігрантамі як уздапаможны сродак ідэялагічнай барацьбы, а найбольш на эміграцыі цаніліся такія творы, як верш Сяргея Хмары „Беларусь“, „*які зьяўляецца клясычным узорам палітычнае паэзіі, патрыятычнага мастацтва*“ (Юрка Віцьбіч)¹⁰. Нягледзячы на тое, што тэма „*тугі па Радзіме*“ (назва адной з выдадзеных на Беларусі анталёгіяў беларускай эмігранцкай паэзіі) удае небяспеку сваёй банальнасцю, менавіта адыхад ад гэтай тэмамі прыводзіць найлепшых аўтараў да больш глыбокіх разваг аб лёсে чалавека наагул. Марна адмаўляць, што факт прыналежнасці Кафкі да габрэйскай супольнасці паўплываў на ягонае фармаванье як пісьменніка (аб гэтым гл. кнігу Дэлёза й Гутарры „Кафка: за літаратуру меншасцяյ“). У беларускай эмігранцкай літаратуры, разам з уяўна „*сур'ёзнымі*“ творамі на гэтую тэму й пародыямі на іх, якія яе tym ці іншым чынам багатэлізуць, існуюць і творы, якія ільга называць у гэтым кірунку дасягненнямі: Алесія Салаўя, Міхася Кавыля. Зрэшты, варта прыгадаць, што эмігранцкую тэму ў нас у XX ст. пачаў распрацоўваць нікто іншы, як „сам“ Максім Багдановіч, што таксама правёў на чужыне нашмат болей часу, чым на Беларусі („*Эмігранцкая песня*“, „*Як Базыль у паходзе канаў*“).

Момант 2. Эстэтычная праграма літаратуры беларускай пасъляваенай эміграцыі.

Пасъляваенная хвала беларускай эміграцыі не стварыла ў літаратуры, уласна кажучы, ніякай школы альбо плыні, але засталася ў ёй дзяякуючы некалькім імёнам, асобам, якія былі ёю часта незаўважаныя з-за ейнай уласнай палітычнае сълепаты. Тому цудоўна, што Лявон Юрэвіч з'яўляецца ўвагу на „*непрыманыне пераважнаю большасцю эміграцыі ягоных (гаворка ідзе пра Янку Юхнаўца – **М. ШЧ.**) твораў* як занадта мадэрновых, нібыта пазбаўленых патрыятычнага гучання ѹ наогул „*незразумелых*“. Прычым папрокі выказваліся ня толькі з боку „*шэраговых*“ чытачоў, але й чытачоў „*прафэсійных*“ – пісь-

⁷ Тамсама. С. 56.

⁸ Тамсама. С. 40.

⁹ Тамсама. С. 98.

¹⁰ Тамсама. С. 79.

меньнікаў, такіх як А. Бярозка (што надта па-савецку заклікаў пляваць на паэзію Юхнаўца), М. Сяднёў, М. Кавыль¹¹.

Аўтар робіць даволі каштоўнае, з майго гледзішча, адкрыцьцё: „Далейшая гісторыя паказала, што літаратура на выгнанні фармавалася пераважна як літаратура рэалізму, хоць у падсавецкай літаратуры, за разьвіццём якой пільна сачылася (у першую чаргу Станіславам Станкевічам, творчасцю якога, што была пачалася з арыгінальных досьледаў, скончылася фактычна адно назіраннем і канстататацыяй), праявы мадэрнізму, нягледзячы на ідэалягічныя ды ѹ маастацкія забароны ў Беларусі, несумненна былі, ня кажучы ўжко пра літаратуры краінаў, даўших прытулак, дзе мадэрнізм на той час быў амаль пануючай плыніяй; аднак заходняя літаратура, літаратура амэрыканская фактычна ня мелі аніякага ўплыву на творчасцю пісьменнікаў беларускага замежжжа. Адзіным доказам знаёмаства зь літаратураю Захаду тут зьяўляюцца нешматлікія пераклады, пераважна клясычных твораў амэрыканскай, ангельскай і нямецкай літаратур. Нават болей, мадэрнізм актыўна не ўспрымаўся ѹ не прымайся, пра што гаворыць творчасць Янкі Юхнаўца, ейны лёс ды рэакцыя крытыкаў“¹².

Патрабаваныні, якія некаторыя эміграцыйныя крытыкі выстаўлялі да літаратуры, мала чым, па сваёй сутнасці, адрозніваліся ад жданаўскіх — хіба толькі ідэалягічным знакам. Як пісаў А. Галубіцкі, „куды гориш, калі паэзіі вызначаюцца рамкі, па-за якім яна ўжо ня толькі „анамалія“, але часта й праступства, як гэта мы бачым тады, дзе пануе „сацыялістычны рэалізм“¹³.

Пасыляваенная эмігранцкая крытыка ставіць перад літаратурай, па сутнасці, чыста адраджэнскія задачы. Доказам гэтага могуць быць наступныя выказваныні, у якіх утрыманыя элемэнты маастацкай праграмы ўсяе эмігранцкай літаратуры: „Знаць душу, інакш псыхалёгію собскага народу, павінен імкнуцца кожны Беларус, а асабліва той, які працуе на грамадзка-палітычнай ніве. Гэтая знаёмастць паможа ўму ѹ працы для свайго народу ісці за яго хаценнямі, а не наадварот. Першы-лепшы прыклад можа пацвердзіць правільнасць гэтага вываду. Беларус, каторы ведае собскую літаратуру, а значыцца,

душу народу, хочучы, прыкладам, развязаць зямельнае пытаньне ѹ Беларусі, ніколі не наважыцца на заводжаньне нейкай камунізацыі, бо адбітым у літаратуры жаданьнем нашага народу ёсць дастаць больш зямлі ѹ справядлівіа яе падзяліць між працуочымі на ёй. Але, каб літаратура была гэтым люстрам душы, яна павінна стаяць на адпаведнай вышыні ѹ адзначацца глыбокім рэалізмам. Пісьменнікі павінны ѹ творстве сваім ніколі не разъмінацца з праудай. Яны павінны вывесці на дзённы сьвет нашу запраўднасць добрую ѹ благую, так, якой яна ёсць. Нічога ня варта літаратура, каторая не адказвае гэтаму вымаганню. Нічога ня варта, прыкладам, савецкая літаратура (за малымі выняткамі), бо яна малое жыцьцё такім, якім хацелі яго бачыць камуністычныя кіраўнікі, а не такім, якім яно ёсць у запраўднасці. Вывучэнне гэтакай літаратуры не дае нічога. Яна можа быць цікавым матар'ялам, скажам, для псыхіятра дзеля вывучэння розных паталягічных адхілай людзкога разуму ад нармальнаага стану, але нічога не дае самому народу, нават горш — прызычайвае яго найлепшых сыноў маніць сабе ѹ другім“ (Мікалай Шкляёнак, „Аб заданнях літаратуры“)¹⁴.

Лявон Юрэвіч падае яшчэ два пудоўныя, на маю думку, прыклады стаўлення беларускай эміграцыйнай крытыкі да таго, што сёньня мы б назвалі ўласна літаратурай. Першым зь іх зьяўляецца рэцэнзія Я. Сыманчука (Антона Адамовіча) на зборнік вершаў Масея Сяднёва „Ля ціхае брамы“ (1955): „І вось, атынуўшыся, у сілу выніклых абставін, на эміграцыі, з разьбітым карытам сваіх прэтэнсіянальных мрояў, аўтар, бачачы, што ня можа стацца ляўрэатам багатых прэміяў, пераканаўшыся, што тут няма каму для яго ставіць помнікаў, пачынае сваю жоўць выліваць на сваіх жа суродзічай. Ён зь нянавісцяй кідае масе эміграцыі слова зласцілівых дакораў:

Адкуль жа будзе браца і ў мяне
да вас любой, спагада і замілаванье?
Так сама, як і вы, я дыхаю адным
сваім маленькім Я, зласцілівым і зайдросным.
Адкуль жа будзе браца і ў мяне
Ня толькі ў заўтрае, а ў сяньняшніе вера.

¹¹ Тамсама. С. 59.

¹² Тамсама. С. 19—20.

¹³ Тамсама. С. 98.

¹⁴ Тамсама. С. 15—16.

Паэт добра знае, што тое, што ён робіць, мяжуе з здрадай. Нацыянальной здрадай! Ён гэтага й не ўкрывае. Ён ужо дайшоў і да гэтакага цынізму, каб гаварыць аб гэтым адкрыта. Ён і верш, дзе аб гэтым гаворыць, назваў словам „Здрада“:

Вунь і цяпер тых дзён настыглая чарга,
нібы на подступах, стаіць за мною.
І абясьсленая, як мага
завець мяне стаць перадам, а не съпіною.
Ды днём пражытым страшна паказаць
аблічча —
няма на ім ні мужнасць і ні адвагі.

Азьвярэлы за неурэчаісіненне сваіх славалюбівых прэтэнсіяў, ён кідае масе з позаю недачалавека Ніцшэ лайлівия слова „нікчэмных душ патоп“, не адчуваючы ўсёй нікчэмнасці гэтага вярзенія з вуснай паэты.

Ён, як і кожная мізэра, выабражаночая сябе вышэйшим за простых съмяротных („надчалавек“, пакрыўджсаны лёсам „геній“), адмаяжоуваецца ад масы сваіх суродзічаў, ён іх ня хоча знаць,
каб у натхнёным адзіноцтве знou
Вас аблінцаў і не спыняца...

Вось гэтае самаізляваныне ад народу, ад ягонай барацьбы: за вызваленыне, ізаліваныне ад свайго прошлага, звязанага з нацыянальным рухам, і ёсьць тая „Ціхая Брама“ паэты“.

Шкада толькі, што Лявон пакідае без камэнтару тон і стыль Антона Адамовіча — мне асабіста ён нагадвае „крытыку“ Лукаша Бэндэ, толькі вядзеца яна не з бальшавіцкіх пазыцыяў, а з нацыяналістычных. Цікава, што Ніцшэ й Сяднёва называе „недачалавекамі“ той самы Антон Адамовіч, які ў 1945 г. разважаў аў ролі беларускай літаратуры „па гэтым бок мяжы, што адлучае Новую (то бок, гітлераўскую — **М. Шч.**) Эўропу ад съвету бальшавізму й пллотакраты...“¹⁵.

Другі характэрны прыклад — цытата з артыкула К. Рамановіча (Рыгора Казака) „Думкі аб паэзii“, у якім паэт разважае на тэмы „мастацтва ў сабе“ й „сабе ў мастацтве“: „Не разумеюць... Пішу для нікога. А яшчэ горш — будучыня маўкліва павернеца да яго съпіной. Выгадзенія пры жыцьці аўтара книгі з часам пакрыноца густым пылам, і

¹⁵ Тамсама. С. 10.

ніхто не дакранеца да пажоўкльых бачынак, не прачытае радкі, на якіх хвалявалася паэтава сэрца...“¹⁶.

У наступных радках Крушына (Рыгор Казак) выяўляеца нам як ахвяра свайго ўласнага неразуменяня таго, што паэзія й маастацтва (зрэшты, як і гісторыя) няспынна крочаць наперад і, на вялікі жаль для яго, ня могуць вечна заставацца на ўзроўні клясычных узору і рамантычных уяўленняў адраджэнскай пары. Крушына, які па сваёй сутнасці ёсьць прадстаўніком папярэдняй эпохі беларускай культуры, не разумее ѹ ня можа зразумець таго, што адбываецца ў жыцьці й у маастацтве сёньня: „Жангалёры слоў даходзяць часам да духовай аномаліі. Адзін хоча схапіць месяц, як мячык, і гуляць у валейбол, другі запэўнівае, што ён ня Буда і ня пойдзе ў нірвану, а трэці ў экзальтацыі крычыць: згорнем у шапку зару! Ці ж такія хваравітыя думкі ўзварушаць каго-небудзь з чытачоў? Міжволі прыгадваецца, як у трыццатых гадох адзін паэта-шызафрэнік усклікнуў: „Мне хочацца сонца смактаць, як цукерку“. Крытык знайшоў у гэтым радку пэрлу маастацтва, а дактары — вынік далейшага працэсу цяжкай хваробы“¹⁷. З сучаснага гледзішча носьбітам „цяжкай хваробы“ выўляеца, бадай, ніхто іншы, як сам Крушына, і галоўны сымптом гэтай хваробы — неразвітасць мысльенія з-за ідэялягічнай аблежаванасці „нацыянальным“ штампамі, якія ўласцівы беларускай літаратуры наагул і наяўнасць якіх ёсьць галоўнай прычынай той нецікавасці да яе, што і цяпер пануе па-за межамі нашай краіны, хочацца нам у гэтым сабе прызнавацца альбо не.

Момант 3. Стасункі эміграцыйнай літаратуры з афіцыйнай „са-вецкай“ літаратурай.

Вельмі важна, з майго гледзішча, тое, што Лявон Юрэвіч называе імёны й цытуе тых беларускіх пісьменнікаў, сёньняшніх „апосталаў нацыянальнага адраджэння“, што ѹ свой час думалі аў беларускай эміграцыі тое, што ім загадвалі, то бок — зусім адваротнае ад таго, што кажуць цяпер: Рыгор Барадулін, Генадзь Бураўкін, Васіль Быкаў, Анатоль Вярцінскі, Ніл Гілевіч, Іван Пташнікаў, Барыс Сачанка, Іван Чыгрынаў, „Ня вам беларусамі звацца!“ (Голос Радзімы. №948; заява была перадрукаваная ў газетах „Літаратура і маастацтва“, „Звязда“, маскоўскай прэсе); „адишчапенцы, здраднікі, гітлераўскія злачынцы“ (разам зь

¹⁶ Тамсама. С. 97.

¹⁷ Тамсама.

Віцьбічам згадваліся Рыгор Казак, Кастусь Акула, Станіслаў Станкевіч)¹⁸. А вось як „адказвае на пытаныне пра пісьменьнікаў Заходняй Беларусі, што апінуліся на Захадзе“, Янка Брыль: „З мацинейшых — Сяднёў, Салавей, Арсеньнева. Яна, Ільляшэвіч і Геніюш началі друкавацца перад вайной, а іншыя дык там выраслі на пісьменьнікаў. Вялікага бліску, на жаль, няма. Яны ня маюць тыхіх празікаў, як **нашыя** (вылучана мною — Л. Ю.) Мележ, Пташнікаў ці Караткевіч. А паэты... Ну, Арсеньнева. Але ж **нашыя** Жэня Янішчыц ды Ніна Мацяш лепей пішуть. А ў Ларысы Антонаўны існуе арэол пакутніцы, сядзела сабе, дык гэта надае асьвятленне, афарбоўку ейнай творчасці“¹⁹. Тут аўтар-публіцыст на імгненыне выступае зь ценю аўтара-навукоўца, каб даволі тактоўна зьвярнуць увагу чытача на сапраўднае аблічча афіцыйнай беларускай інтэлігенцыі. Мая пашана — пры ўсёй маёй згодзе з дадзенай Брылем ацэнкай Натальі Арсеньневай.

З другога боку, мушу адзначыць, што гэтая дэзвуацыя афіцыйнай савецкай інтэлігенцыі суправаджваецца некаторай ідэалізацый эміграцыі з боку аўтара, якая прамаўляе ў ягоным крыху наўённым закліку да „соборнага“, мітычнага ўзъяднання: „З сумам трэба прызнаць, што сапраўднага ўзъяднання эміграцыінай і падсавецкай літаратуре не адбылося: занадта розныя, відаць, сьветапогляды — беларускі вольны, што разам з нацыянальнай ідэяй апінуўся на эміграцыі, і падсавецкі. І атрымліваецца, што створанаму эмігрантамі марна шукаць разумення, падтрымкі, папулярызацыі ў Беларусі й на Беласточчыне; ды залежыць тое, на жаль, не ад часовай палітычнай сітуацыі. Эміграцыі **застаецца разылічваць адно на самую сябе** (вылучана мною — М. Шч.) у вяртаныні на Беларусь нацыянальнай ідэі, у тым ліку й праз літаратуру, праз веданыне яе гісторыї“²⁰. Сапраўды, бедная беларуская эміграцыя! Глярыфікацыя саміх сябе яшчэ пры жыцьці — вось тое адзінае, чаго бракуе такой драгой для іх Бацькаўшчыне!

¹⁸ Варта дадаць, што такія „адкрытыя лісты“ ў выкаваныні лішні раз ратавалі афіцыйных беларускіх пісьменьнікаў ад неабходнасці ганіць і здаваць адзін аднаго. Дзіўна, чаму яны ўсё яшчэ не падзякавалі беларускай эміграцыі за тое, што ейнае існаваныне давала ім выдатную нагоду для такіх выступаў.

¹⁹ Юрэвіч Л. Літаратурны рух... С. 91—92.

²⁰ Тамсама. С. 95.

У такой ідэалізацыі, зноў-такі, прамаўляе несвядомае прыняцьце Лявонам Юрэвічам навязанага тым самым „падсавецкім“ мысльнем падзелу на „нашых і нянашых“, аднострэванае ў іншынктыўным памкненіні да пераадолення гэтага падзелу — да „замірэння ў ўзъяднання“. Аднак такія заклікі самі па сабе не мяняюць сітуацыі: усялякі падзел на „добрых і благіх“, на „чорнае й белае“ — спрошчаны, бо мае ў сваім падмурку нейкую ідэалёгію, а на мэце — ідэаліягічную маніпуляцыю. Навошта, не разумею, імкнуща неяк „рэабілітаваць“ беларускую пасъляваеннную эміграцыю, як быццам яна ўсё яшчэ ў чымсьці ці камусці вінаватая? Кіньце, кожны хай апраўдаеца сам — сваімі спрабамі ѹ творамі, а не пасярэдніцтвам „адвакатаў“.

Таму я лічу, што не зусім карэктна казаць, быццам адныя баранілі штосьці там вольнае ѹ нацыянальнае, тым часам як другія — зло, савецкасць, камуністычную ідэалёгію. Не: ішлося пра ідэаліягічнае супрацьстаянья дэзвюю аднолькава беларускіх і гранічна вызначаных у дачыненіні адна да адной палітычных плыняў — антыкамуністычнай (спачатку — пранямецкай, пасля — праамэрыканскай) і камуністычнай (па сутнасці, прарасейскай). Абедзье плыні былі аднолькава ўпэўненыя ѹ сваёй рацыі ѹ праз гэта аднолькава скарыстаныя дэзвюма варагуючымі між сабою систэмамі з амбіцыямі да сусветнага панаваньня. Гэта яшчэ раз пацьвярджае думку аб тым, што чорна-белое мысльне вельмі хутка заводзіць ягоных носябітаў у ідэйную ѹ гістарычную пастку: імперыі прасыцей дамовяща ў іх за сьпінай, чымся будуць зважаць на дробныя інтарэсы нейкіх там „паняволеных“ народаў. Існуе рацыя нагадаць аб гэтым асабліве цяпер, калі беларуская нацыянальна-сувядомая апазыцыя знаходзіцца пад выразным уплывам ідэалёгіі беларускай пасъляваеннай эміграцыі ѹ ейных шмат у чым ідэалістычных уяўленняў аб сучаснай Беларусі — гэтаксама як і аб сучаснай Амэрыцы.

Таму беларускую эміграцыйную літаратуру, а можа ѹ беларускую літаратуру наагул, найбольш плённа было б разглядаць з гледзішча ейнага супрацьстаяння ідэаліягічнай маніпуляцыі, безуважна да таго, зь якога боку яна вялася. На маю думку, каштоўнасць беларускай эмігранцкай літаратуры другой паловы ХХ ст., у адрозненіне ад ейнай савецкай сучасніцы, палягае перадусім у тым, што некаторыя ейныя прадстаўнікі ўдаюць сабой прыклад складанага, няспрошчанага, які ѹ любыя часы ѹ пры любой уладзе зъяўляеца рэдкасцю. Мяркую, што для нас эміграцыйная літаратура, і асабліва ейная паэзія, павінна аднойчы стацца тым, чым сталася паэзія XIX ст. у гісторыі рускай літаратуры — клясыч-

ным узорам чыстай лірыкі, зъмесцівам чытанак ня столькі для паэтай, колькі для ўсіх беларусаў, падмуркам для адкрыцца сусветаў Жылкі, Грамыкі, Багдановіча, Купалы. Няхай у нас не было Цюгчава, Фета, Грыгор'ева — затое былі Салавей, Сяднёў, Кавыль. Дый паводле стылю й лірычнага съветаадчування яны, як мне здаецца, блізкія. Нездарма ўжо ў той час „перадавым“ паэтамі ў Савецкай Беларусі творчасць паэтай-эмігрантаў успрымалася як анахранізм, як кшталт дэкадэнцтва — такай яна, па сутнасці, і была. Хаця ѹ тут былі свае выключэнні, такія як той жа Янка Юхнавец. Няма, наагул, нічога дзіўнага ў тым, што ў некаторых аспектах эмігранцкая літаратура была нават больш „прагрэсіўнай“ і „перадавой“ за літаратуру савецкую — нягледзячы ні на што, ейнае раззвіццё было натуральным, жывым, а ня штучна трыманым пры жыцці, як на Беларусі. Менавіта таму міт абеларускай эміграцыі здаецца нам такім прыгожым: як бы там ні было, яна здолела, у адрозньеніне ад нас, захаваць тое, што мы ѿ сваёй „мэтраполії“ страцілі — мову. Таму гэта, хутчэй, мы маем комплекс віны перад ёю, за што самі згодныя часам „дараваць“ ёй ледзьвие ня што заўгодна. Зразумела, што часам жаданыне стварыць ці адживіць прыгожы міт пераважае над неабходнасцю зірнуць у очы рэчаіснасці. Аднак навуковец, на маю думку, ня можа себе дазволіць паддавацца абайнаму гіпнозу чорнабельых мітаў, гэтаксама як ня можа себе дазволіць мець ідэаліягічныя сымпаты на тым ці іншым баку канфлікту — часам на вялікі жаль для яго.

Момант 4. Паралелі з сённяшнім днём.

Дзіўна чытаць кнігу Лявона Юрэвіча й пераконвацца, што сённяшняя палітычная эміграцыя захоўвае (альбо нават съядома імкнецца захаваць) усе тыя заганы, што былі ўласцівыя пасъляваенняй эміграцыі, галоўныя з якіх наступныя: 1) скрайняя палітызаванасць, у выніку якой кожны імкнецца рэпрэзэнтаваць не самога сябе, а ўсю нацыю, то бок — нейкую группу. Адсюль вынікае памкненне да зъяднання ѿ варожкія між сабою гурты, у якіх пястуюцца ксэнофобія, статкавасць і няздольнасць да самастойнага мысьлення па-за рамкамі „нацыяналных“ стэрэатыпаў; 2) на эміграцыі пануе незынішчальная памкненне ўвесь час азірацца ѿ бок мэтраполії, то бок, фактычна, глядзець у мінуўшчыну, выміраць свае дасягненіні паводле водгукай з радзімы. Гэтая рыса віртуозна акрэсленая ѿ найлепшым, з майго гледзішча, пасажы з цэлай кнігі: „Эміграцыянае літаратуразнаўства выконвала пераважна палітычныя функцыі, уласцівыя для несвабоднага грамадзтва — у дадзеным выпадку вольнага геаграфічна, але паня-

воленага псыхалягічна (вылучана мной — **М. Шч.**) — калі доказ ідзе ад супрацьлеглага, калі ўсе пасылы і тэзы сыходзілі з БССР, а эміграцыя толькі адказвала“²¹. Тым часам як руская эміграцыя савецкіх часоў менавіта дасягненнямі створанай ёю літаратуры (Бунін, Набокав, Салжаніцын, Бродзкі) здолела дамагчыся таго, што „падсавецкая“ мэтраполія дый увесь съвет азіраліся на яе, дык беларуская палітычная эміграцыя сама ўвесь час азіралася дый азіраеца на пакинутую ззаду „мэтраполію“. Менавіта гэтая „псыхалягічная паняволенасць“, гэты комплекс „вечных адраджэнцаў“ ёсьць уласцівасцю ня толькі сучаснай беларускай эміграцыі, але й усяго апазыцыйнага руху, які знаходзіцца пад ейным выразным уплывам. І сёньня міту аддаецца значная перавага над рэчаіснасцю. Напрыклад, некаторыя беларускія сымпатыянты Бушавых рэспубліканцаў імкнуща зараз адрадзіць палітычную значнасць Рады БНР, зрабіўши яе з сымбалічнага ю па сутнасці гісторычнага інстытуту прадстаўнічы орган усёй палітычнай эміграцыі, мінулай і сучаснай — як быццам яе хтосьці з сучасных палітычных эмігрантаў у Эўропе калі абіраў альбо прасіў неяк іх прадстаўляць. Пры гэтым забываюцца, што БНР зноў зьявілася на гісторычнай сцэне выпадкова, калі ѿ гэтym была аб'ектыўная патрэба й калі палітычная сітуацыя гэтamu спрыяла.

На жаль, усе ўскосна адлюстраваныя ѿ кнізе праблемы беларускай эміграцыі застаюцца тымі самымі ѹ сёньня: праблема генерацыяў, шмат словаў — мала справаў²², нежаданыне выдаваць сродкі на культурна-асветніцкую дзеянасць, апроч уласнай²³, пасваранасць між

²¹ Тамсама. С. 88.

²² „З гэтаю мэтаю 6 траўня 1946 г. у Рэгенсбургу адбыўся зъезд прадстаўнікоў літаратуры й мастацтва, каб закласці Беларускі (Крывіцкі) фронт літаратуры й мастацтва (ФЛіМ), які мусіў каардынаваць пракцу паасобных літаратурных ды мастацкіх групай і садзеінічаць пашырэнню беларускага мастацтва на эміграцыі. Спраба далей за намер не пайшла...“ (Юрэвіч Л. Літаратурны рух... С. 38.)

²³ Янка Золак: „...выдавецкія магчымасці беларускіх паэтай і пісьменнікаў на эміграцыі — мізэрныя: у нас няма сталага беларускага выдавецтва на эміграцыі, і кожны наш літаратар, калі хоча выдаць сваю кнігу, у большасці выпадкаў павінен карыстацца выдавецтвам „Выдайсам!“ (г. з. выдаць за свой кошт) або чакаць адпаведнае нагоды, пакуль тая ці іншая арганізацыя зьбярэ троху сродкаў і зробіць яму ласку“. (Юрэвіч Л. Літаратурны рух... С. 62.)

сабою й пагарда да іншадумцаў²⁴. Літаратурны рух і сёньня застаецца на эміграцыі прыдаткам руху палітычнага: крытэрам ацэнкі літаратурнага твору на эміграцыі ўсё яшчэ застаецца, на жаль, ягоная палітычная ангажаванасць і ідэялагічная афарбоўка: зборнік „Верш на свабоду“, творчасць Славаміра Адамовіча. Таму хоць сёньня ў нельга адмаўляць наяўнасць на эміграцыі нейкіх зародкаў літаратурнага жыцця, але ж пісаць літаратурную гісторыю беларускага замежжжа з улікам новай, „лукашэнкаўскай“ хвалі эмігрантаў яшчэ зарана: найперш наяўнасць нейкага літаратурнага жыцця ў сучасным беларускім замежжы павінна пацвердзіцца, выявіць сябе, стацца неабвержным фактам, які папроста нельга было б ігнараваць ані тут, ані на Беларусі — як нельга было ігнараваць наяўнасць беларускай „несавецкай“ літаратуры пры камуністах. Хто ведае, можа й узынікне з часам нейкай „плыні“ альбо „хвала“. Тым больш, што найлепшая й найбольш універсальная, на маю думку, фармулёўка ейнай магчымай праграмы ўжо існуе ў належыць аднаму з эмігрантаў „папярэдній хвалі“ Ўладзімеру Сыцяблевічу (Бакуновічу): „Перш за ўсё мы, як палітычная эміграцыя, спрача абараоны беларускіх інтарэсаў і імя, маем таксама іншыя задачы. Гэта — тварыць **новае** (вылучана мной — М. Шч.), даваць свой уклад у нашую нацыянальную скарбніцу, ствараць каштоўнасці, якія сёньня, на жаль, не заўсёды могуць быць створаныя на паняволенай бацькаўшчыне“²⁵. Таму ад свайго ўласнага імя заклікаю беларускіх літаратаў да Радзіме й за мяжой самастойна й самаахвярна съследаваць гэтому закліку — замест таго, каб далучацца да нейкай зь літаратурных груповак, школаў, плынія альбо хвалаў.

**За два апошнія дзесяцігодзьдзі
ў Беларускім Інстытуце Навукі й Маствацтва
вышлі наступныя кнігі:**

у „Бібліяграфічнай сэрыі“:

- №1. **Янка Купала й Якуб Колас на Захадзе.** Нью-Ёрк, 1985. — 350 с.
- №2. **Byelorussian Statehood.** New York, 1988. — 398 р.
- №3. **Пяць стагодзьдзяў Скарніяны.** Нью-Ёрк, 1989. — XXVIII+283 с.
- №4. **Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі.** Том I. Кн. 1—2. Вільня—Нью-Ёрк—Менск—Прага, 1998. — 1721 с.
- №5. **Беларускія слоўнікі й энцыклапэдыі.** Нью-Ёрк—Менск, 2002. — XXXIII+570 с.
- №6. **Беларускій беларусаведны друк на Захадзе:** Асобныя выданыні. Бібліяграфія. Нью-Ёрк—Менск, 2003. — XXII+582 с.

рыхтуеца да друку:

- №7. **Беларускій беларусаведны друк на Захадзе:** Пэрыядычныя выданыні. Бібліяграфія.

у сэрыі „Гісторыя эміграцыі“:

- №1. **Ян Максімюк. Беларуская гімназія імя Янкі Купалы ў Захадній Нямеччыне (1945—1950).** Нью-Ёрк—Беласток, 1994. — 196 с.
- №2. **Янка Запруднік. Дванаццатка:** Дакументальная аповесць пра дванаццацёх беларускіх хлапцоў у Нямеччыне, Вялікабрытаніі й Бэльгіі (1946—1954 гг.). Нью-Ёрк, 2002. — 510 с.

рыхтуеца да друку:

- №3. **Вітаўт Кіель. Гісторыя Беларускага Інстытуту Навукі й Маствацтва.**

²⁴ Вельмі прыкра, што ў адным з пасажаў сам аўтар кнігі дазваляе сабе пастаўіцца ў дачыненіі да пісьменьnika Сакрата Яновіча амаль гэтаксама, як калісці Антон Адамовіч у дачыненіі да Масея Сяднёва: імкнецца судзіць яго за выкіданыне ягоных асабістых поглядаў. Гэты недарэчны выпад супраць Яновіча зьяўляецца, бадай, найвялікшым „ляпусам“, ці недаглядам, усёй кнігі.

²⁵ Юрэвіч Л. Літаратурны рух... С. 99.

- №4. Зьміцер Саўка. **Гісторыя Беларуска-Амэрыканскага За-дзіночаннія (1949—1999).**
- №5. Лявон Юрэвіч. **Сусьвет чалавека съведамага, або Паўся-дзённае жыцьцё дыяспары на бачынах газэтаў „Баць-каўшчына“ й „Беларус“ (1947—2000).** Бібліяграфічнае дасыледаваннне.
- №6. Юрась Гарбінскі. **Рэлігія ў царкве на эміграцыі.**

у сэрыі „Беларускія паэты ў пісьменьнікі“:

- №1. Натальля Арсеньева. **Між берагамі:** Выбар паэзіі. Нью-Ёрк—Таронта, 1979. — XXXIX+350 с.
- №2. Алеся Салавей. **Нятускная краса:** Збор твораў. Нью-Ёрк—Мэльбурн, 1982. — XVI+373 с.
- №3. Аляксандра Саковіч. **У пошуках праўды:** Апавяданні ў апо-весыці. Нью-Ёрк—Кліўленд, 1986. — 254 с.
- №4. Міхась Кавыль. **Міжагнёве:** Выбраныя творы. Нью-Ёрк, 1990. — XXI+344 с.
- №5. Уладзімер Дудзіцкі. **Напярэймы жаданьням:** Збор твораў. Нью-Ёрк, 1994. — XXIX+312 с.
- №6. Мікола Цэлеш. **Хмары над Бацькаўшчынай:** Апавяданні. Нью-Ёрк, 1995. — XXXV+299 с.
- №7. Юрка Віцьбіч. **Антыбальшавіцкая паўстаньні і партызанская барацьба на Беларусі.** Нью-Ёрк, 1996. — XVI+397 с.
- №8. Архіўная кніга. Аўтар-укладальнік Лявон Юрэвіч. Нью-Ёрк, 1997. — 446 с.
- №9. Лявон Крывічанін. **Беларусізацыя пад №...** Нью-Ёрк, 1998. — 164 с.
- №10. **Беларуская мэмуарыстыка на эміграцыі.** Укладальнік Лявон Юрэвіч. Нью-Ёрк, 1999. — 360 с.
- №11. Антон Адамовіч. **Творы.** Нью-Ёрк, 2003. — XXXIV+764 с.

рыхтуеца да друку:

- №12. **Драматургія на эміграцыі.**